

294555757 101 Københavns kommune

MAG

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
K Ø B E N H A V N

HISTORISKE MEDDELELSER
OM
K Ø B E N H A V N

UDGIVNE AF
KØBENHAVNS KOMMUNALBESTYRELSE
VED
SVEND AAKJÆR
STADSARKIVAR

FJERDE RÆKKE · II. BIND

KØBENHAVN

I KOMMISSION HOS G. E. C. GAD

1949—52

KØBENHAVNS
KOMMUNEBIBLIOTEKER

09,905

Jr 89

4. række

Pl. 2

101

ORGAN FOR
SELSKABET FOR KØBENHAVNS
HISTORIE

C. A. Jørgensen . Bogtrykkeri
København

INDHOLD

AFHANDLINGER M. M.	Side
Museumsinspektør <i>Ellen Andersen</i> : Friderica Holm.	
II. Friderica Holms garderobe	251
Oberstløjtnant <i>Chr. Bokkenheuser</i> : Den tyske besættelse af Ka- stellet fra den 9. april 1940 til efteråret 1943	273
Museumsdirektør <i>Eigil H. Bränniche</i> : A. P. Weis 1851—30, ok- tober — 1951	619
Bibliotekar hos H. M. kongen, cand. mag. <i>H. Ehrencron-Müller</i> og <i>L. Ehrencron-Müller</i> : Uddrag af Johan Philip Kneynl Rosenstand-Goiskes efterretninger	169
Administrator, dr. phil. <i>Albert Fabritius</i> : Det københavnske bystyres slægtsforbindelser i ældre tid. Foredrag holdt i Selskabet for Københavns historie 25. nov. 1947	315
Redaktør <i>Niels Friis</i> : Trinitatis kirkes orgler og organister ...	53
— — Nikolaj kirkes orgler, organister og klokkespillere	417
<i>Frits Heide</i> : „Perlen for alle Ølhuse“. En studie over Kommu- nitetets jordegods i Tjørnelunde og værtshuset „Kristian Firtal“ på Hostrups tid	482
Museumsinspektør, mag. art. <i>Chr. Axel Jensen</i> : Om Børsens dragespir	145
— En københavnsk fajancetallerken fra 1648 i Bymuseet ...	158
Oversergent <i>Victor Krohn</i> (†): Kastelsslaverne	371
Mag. art. <i>Harald Langberg</i> : Pavillonerne i Kronprinsessegade	340
Bibliotekar, cand. mag. <i>Henning Valeur Larsen</i> : København i H. C. Andersens eventyr	589
Museumsinspektør <i>Steffen Linvald</i> : Københavns Bymuseum 1948. Erhvervelser og iagttagelser	259
— Københavns Bymuseum 1949. Erhvervelser og iagttagelser	571
Vicekontorchef u. Kbh.s magistrat, cand. jur. <i>Otto Mackeprang</i> : Pietro Mingottis operaopførelser i København 1747—56 ...	1

521095 HB(x)

	Side
Fhv. viceskoleinspektør <i>Vald. Møller</i> : Fra det gamle Københavns slot	601
— Fra Christian 4's ny ladegård	606
Viceskoleinspektør <i>H. C. Rosted</i> : En hidtil ukendt plan over Hirschholm slot	355
Overlæge, dr. med. <i>Fr. Tobiesen</i> : Friderica Holm.	
I. Et tragisk bryllup	245
Mag. art. <i>R. Willerslev</i> : Københavnske fabriksarbejderes og arbejdsmænds vilkår omkring 1870	97

SMÅSTYKKER

1. Indbrud i Vibens hus. 1685	133
2. Fra Vibens hus	134
3. Et tidsbillede	136
Af fhv. viceskoleinspektør <i>Vald. Møller</i> .	
4. Grundstensnedlæggelse til Marinens ældre Kvæsthus, nuv. Det forenede Dampskibsselskabs kontorbygning i Kvæsthusgade, København.	
Ved oberstløjtnant <i>Th. Thanlow</i>	141
Register	627
Rettelser	684

BILLEDFORTEGNELSE

	Side
Kongens Nytorv med Charlottenborg i 1740erne	1
Titelblad af teksten til operaen „Farnace“, København 1748 ...	9
Christoph Willibald Gluck. Maleri af J. S. Duplessis 1775	19
Teresa Imer-Pompeati-Cornelys-Smith	25
Dekorationsudkast til Scalabrinis „Alessandro nell'Indie“	31
Giuseppe Sarti. Efter G. Pasolini Zanelli	35
Kongens Nytorv med komediehuset, som det så ud 1756. Efter Erik Pontoppidans Danske Atlas	44
Børsspiret. Opmåling af H. C. Amberg	147
Børsspirets fløjstang. Opmåling af L. Fenger	147
Fyrværkeridrager. Efter ms. i Kgl. Bibl.	149
Børsspirets topblomst. Bymuseet	157
Werner Klouman den yngres Delfter-tallerken 1648	159
Udsnit af kortet „Kiøbenhaffn 1659“, Resens Atlas	162
Udsnit af byprospekt 1658 i Resens Atlas	163
Henrik Friis og Magdalene Kloumans tallerken 1647	167
Jørgen Fogh, borgmester. Kobberplade med portræt. Køben- havns Bymuseum	262
— — — Kobberstik. Københavns Bymuseum	263
Satirisk porcelænsbillede fra 1819. Københavns Bymuseum ...	267
Norgesporten, set udefra 1941	273
Kort over Kastellet	278, 279
Gitterlågen i Grevens Bastion. 1946	282
Norgesporten, set udefra. 1946	283
Broen fra Kongens Bastion til brødfabrikken i Kastellet. 1946	289
Generalsboligen i Kastellet med Hagekorsflaget. 1941	296
Kirkepladsen i Kastellet med de tyske automobilskure. 1945 ...	297
Lysthus på Kastelsvolden. 1947	301
Tårnet på Prinsessens Bastion, Kastellet, set fra Langelinie. 1942	303
Arrestbygningen i Kastellet, set fra generalens have. Bag det store vindue på 1. sal bag træet sad Best 1946	309
Tyske fæstningsværker, en rede i Grevens Bastion, Kastellet. 1946	311
Plan af Kronprinsessegade, tegnet 1800 af J. H. Rawert	340
Tegning af Peter Meyn til Gothersgadeporten	343

Kopi af Peter Meyns tegning til pavilloner for enden af Dronningens Tværgade	344
Porten i Kronprinsessegade. Stik 1815 af Lahde	348
Slotsgartner Peter Lindegaards tegning fra 1803 til nye alleer i Rosenborg Have	349
Pavillon i Kronprinsessegade (udsnit af tegning)	351
Murermester D. V. Kleins forslag fra 1859 til ombygning af pavillonerne i Kronprinsessegade	352
Plan over Hirschholm slot 1726, tegnet af kaptajn Joh. Fr. Wilh. Schröter	357
Vestfløjen på Hirschholm slot 1727	359
Plan over Hirschholm slot ca. 1735	361
Brudstykke af stadsarkivets plan over Hirschholm slot ca. 1735	367
Nordre Magasinbygning i Kastellet	371
Arresthuset i Kastellet	377
Krudttårnet i Dronningens Bastion, Kastellet. Fot. Bymuseet ...	396
Krudttårnet i Grevens Bastion, Kastellet	397
Orglet i Hellig Trefoldighedskirken i Kristianstad, af ydre opbygning meget lig Nikolaj Kirkes orgel	423
Register-Sedler, anbragt over register-udtrækkene i Nikolaj Kirkes orgel ved orgelreparationen 1777—78	464
Hos „Kristian Firtal“ på Amagertorv, tegnet af P. Klæstrup ...	509
Skuespiller Frederik Madsen. Privatbillede (Teatermuseet) ...	553
Modelbyen „København i middelalderen“ på Gustav Adolphs torg, Göteborg	571
Bethelskibet i Nyhavn. Akvarel af Fritz Stæhr-Olsen 1905	574
Den nedlagte indgangsport til St. Petri Kirkegård fra Nørregade. Maleri af ukendt kunstner ca. 1860	575
Gården „Rolighed“ på hjørnet af St. Annæ Gade og Christianshavns Voldgade. Tegning af Otto Bache 1854	577
Terrænet udenfor Vesterport. Maleri af Carsten Henrichsen 1862	579
Udsigt fra Stormgade mod Kvægtorvet. Maleri af Valdemar Irminger ca. 1880	581
Strandbredden ud for Rosenvænget. Maleri af C. F. Aagaard ca. 1880	583
Vesterport. Stik i Thurahs Danske Vitruvius 1746	584
Justitias hoved fra Nørreport	585
Københavns Slot. Maleri af ukendt kunstner 1687	601
Ladegården. Tegning af J. J. Bruun 1753	606
A. P. Weis. Maleri af P. S. Krøyer 1888	620

Kongens Nytorv med Charlottenborg i 1740'erne.
Efter Laurids Thura: Den danske Vitruvius I (1746).

PIETRO MINGOTTIS OPERAOPFØRELSER

I KØBENHAVN 1747—56

Af OTTO MACKEPFRANG

For to århundreder siden fik København år efter år besøg af et omrejsende italiensk operaselskab. Disse besøg, der på mange måder kom til at sætte spor i hovedstadens musikliv, indledtes 1747 og endte med et uomstødeligt krak 1756.

Sjælen i foretagendet var Pietro Mingotti, født i Venedig omkring år 1700. I Tyskland var fra midten af 1600-tallet en national-tysk opera ved at få fast bund under sig. Men i begyndelsen af 1700-tallet blev den atter fortrængt af den italienske opera, hvis sødt berusende toner fandt større og større udbredelse og efterhånden tilrev sig herredømmet hele Europa over.

Denne udvikling blev begunstiget af fyrsterne, som tog italienske kapelmestre, sangere og komponister i deres tjeneste.¹ Dog ikke blot i residensbyerne, men også i de mindre markante byer var der trang til at høre italiensk operakunst. For at imødekomme dette ønske kom Pietro Mingotti og hans broder Angelo i 1730'erne med en fremragende operatrup fra Italien til Tyskland. Mingotti'ernes operatrup var ikke alene den ældste, men tillige den i kunstnerisk henseende mest betydelige ambulante trup, der har eksisteret. Medens truppen under Pietro Mingottis ledelse nåede helt op til Danmark, virkede Angelo Mingotti først og fremmest i den sydlige og vestlige del af Tyskland.²

Initiativet til gæstespillet udgik fra Frederik V, sikkert inspireret af dronningen, Louise, datter af Englands konge, Georg II. I sit hjemland var dronningen udelukkende blevet opdraget med italiensk musik. Og musik var for hende en livsfornødenhed. I England havde hun sammen med sine søskende haft Händel til lærer. Også efter sin ankomst til Danmark gav hun sig af med aktiv musikudfoldelse, således har hun lejlighedsvis udført generalbasstemmen ved hofkonserter.³ Kongen havde intet imod at vise den danske kunst al bevågenhed, men dette måtte ikke hindre, at han søgte tilført landet anden dramatisk underholdning.⁴

Under et besøg i Hamborg havde Frederik V som kronprins tillige med sin unge brud haft lejlighed til den 18. november 1743 at høre selskabets opførelse af Paolo Scalabrinis „Artaserse“ (tekst: Pietro Metastasio) og to dage senere: „Venceslao“ (komponist og tekstforfatter ukendt) og „La vedova ingegnosa“ (komponisten ukendt, måske Johann Adolph Hasse, tekst af Tomasso Mariani). Det høje par fandt så stort behag i selskabets præstationer, at kronprinsen sendte det klækkelige gratialer og udtalte sin beklagelse over,

at den da herskende tone i København gjorde et gæstespil til en umulighed.⁵ Christian VI's pietistiske regime stillede sig hindrende i vejen for alt teaterliv i hovedstaden.

Så snart landesorgen efter Christian VI's død den 6. august 1746 imidlertid var forbi, skikkede Frederik V bud til Pietro Mingotti, der da havde hovedstation i Dresden, om at han med sin trup skulle komme til København. Denne meddelelse blev af Mingotti modtaget med åbne arme, thi efter at han havde mistet de fremragende sangerinder Rosa Costa (senere Mdme Torelli) og Giovanna della Stella (senere Mdme Locatelli), som i 1745 havde forladt ham for at tage engagementer andetsteds, var hans indtægter faldet mærkbart. Det tilbud, der blev givet ham fra det danske hof, var strålende. Han skulle fra midten af december 1748 til efter påsken 1749 have en understøttelse på 1000 rdlr., dertil fri skueplads, musik og bolig. Mingotti slog straks til og rejste så hurtigt som muligt til København, hvor han ankom omkring den 9. december 1747 og med hele sin sangerskare blev indkvarteret på Charlottenborg.

I Charlottenborgs riddersal blev der indrettet et teater, hvortil maledes en serie pompøse dekorationer i den ophøjede stil, som selskabets repertoire gjorde krav på. Såvel de scenetekniske indretninger som dekorationerne udførtes af Jacopo Fabris, en mester på sit felt. Denne venetianske maler, der en tid havde været hofmaler i Karlsruhe hos markgreve Karl Wilhelm von Baden-Durlach, bosatte sig i København 1747 og var da en både berømt og erfaren teatermand. Forinden havde han virket som teatermaler i Hamborg, London og Berlin. Han knyttedes til komediehuset på Kongens Nytorv som den første i rækken af dettes teatermalere. Af tømmermester F. J. Zuber blev der i 1749 bygget en „Schene“ for ham i Charlottenborgs gård. Det var et skur, der

tjente som teatermalersal. Der blev altså ikke spillet på denne scene. I 1750 udnævntes Fabris til virkelig kancelliråd. Hans dekorationer benyttedes langt op i tiden, ja enkelte forekommer endog i inventarfortegnelser fra den første halvdel af det 19. århundrede. Efter at kunstakademiet i 1753 havde taget Charlottenborg i besiddelse, gav han tegneundervisning dér. Han døde 1761.⁶

Riddersalen svarer til det, der nu er kunstakademiets festsal, også kaldet antiksalen eller figursalen efter de her opstillede afstøbninger af antikke statuer. Denne sal går gennem to stokværk og har som følge deraf to rækker vinduer over hinanden, noget der ikke klæder salen i dens nuværende tilstand, som stammer fra klassicismens tid. Omdannelsen fandt sted 1827 efter tegninger af akademiets direktør, professor C. F. Hansen. Oprindeligt havde salen et ganske andet udseende.⁷ Oplysninger herom findes i en af renteskriver Mathias Rasmussen og den kongelige bygmester Johan Conrad Ernst underskrevet oversigt, betegnet som „Inventarium og Beskrivelse“, fra 1699 sammenholdt med nogle etageplaner, som blev tegnet af slotsforvalter Voland i 1716.

Der var dengang et omløbende galleri, som markerede etageadskillelsen og bidrog meget til at give rummet karakter af festsal. Det er vistnok det første eksempel af denne art i Danmark. Riddersalens loft var „med malet Plafond udi Perspektiver“, ialt 15. Perspektiverne var indfattet med trælist. Der er sikkert her tale om mytologiske scener, som tænkes at foregå i luften, således at loftet synes gennembrudt af åbninger. Væggene var udstyret med træpaneler, inddelt med pilastre. Disse nåede dog ikke til gulvet, men under dem var der et brystpanel, som fortsattes ind under vinduesnicherne og var malet med krigsarmatur. Panelet mellem pilastrene var dekoreret med „Krigsfestoner“. Desuden var der på

pillerne ophængt otte store malerier, oprindelig portrætter af dalevende potentater, senere udskiftet med „Skilderier af Posturer“, figurbilleder af mytologisk eller allegorisk art. Over pilastrene var der „en stor Hovedliste udarbejdet“. Derover kom så galleriet, som på undersiden havde fyldinger påmalet krigsarmatur. På galleriet, der var forsynet med „sædvanlige Dokkerækværk“, var der „hvide Vægge“, altså blot pudsede og hvidtede. Ligesom nu i festsalen var der her fire døre i hjørnerne.

Selve riddersalen betrådte man gennem tre døre i den nordlige endevæg. Foruden to enkelte døre på siderne var der en stor fløjdør i midten og derover et rundt hul i muren „til at sætte en Buste udi“. Den modsatte endevæg var „forloren afdelt med Bræder, som kan borttages for at forlænge Prospekt“. Salen kunne på den måde udvides med det tilstødende værelse. Når dette værelse ikke var forenet med festsalen, tjente det som audiensgemak. Her er nu arkitektskole.

Billetterne til de italienske operaforestillinger var meget høje. For en plads i parterret skulle man således betale 8 mark og i galleriet 6 og 4 mark. Der var for standspersoner indrettet loger, som hver skulle betales med 200 rdlr. for hele sæsonen. Disse loger kunne Mingotti dog ikke få afsat. Han tilstod derfor „Damer og Folk af Qvalitet“ adgang til dem mod en betaling af en dukat pr. aften.⁸

Musikken udførtes af 10 hofvioloner, som suppleredes med 6 andre musikere, heriblandt den fra „Det musikalske Societet“s historie velbekendte kantor Johannes Erasmus Iversen, Holbergs gode ven, som spillede anden violin, samt 4 hoboister, hvortil yderligere kom en af selskabets egne kræfter, Francesco Darbés, en for selskabet meget nyttig mand, der virkede både som violinist, sanglærer, komponist og lejlighedsdigter og des-

uden var i besiddelse af et betydeligt forretningstalent. Han optoges 1749 i hofviolonernes kreds.⁹

Forestillingernes række åbnedes den 18. december 1747. Under hensyn til, at dagen netop faldt sammen med dronningens 23 års fødselsdag, gav Mingotti hele hofstaben gratis adgang. Denne gestus belønnedes fra kongens side ved, at han skænkede Mingotti 600 rdlr., da operisterne ellers ikke kunne tjene noget ved forestillingen. Om dagens forløb berettes der i det københavnske månedsblad „Extraordinaire Relationer“ for december 1747, hvor det hedder, at dronningens „23.de Fødsels-Fest“ blev med „stor Pragt ved Hove og under almindelige Fryds-Beviisninger celebreret“. Da klokken var „henved 5 Slet“, begav kongen, dronningen og kongens søster, prinsesse Louise, sig til „Slottet Charlottenborg, hvor Høisamme allernaadigst behagede at anhøre en Italiensk Opera, som da første Gang blev opført, og var betitlet Nero, hvilken med Fornøjelse blev anhørt af det Høj-Kongel. Herskab og andre tilstædeværende, som vare til største Delen Hof-Cavalerer og Rangs-Personer indtil Justitz-Raader inclusive“. Kl. 7 „retournerede det Høj-Kongel. Herskab igien til Christiansborg, og satte sig til det Kongel. Tafel“.¹⁰

Ingen af de historikere, der har beskæftiget sig med dette emne, synes imidlertid at have noget kendskab til den omtalte opera „Nero“. Så helt mærkeligt er dette nu ikke. Ganske vist findes der forskellige operaer med den nævnte titel, som der eventuelt kunne være tale om at henhøre til begivenheden den 18. december 1747. Italienske „Nero“-operaer er således skrevet af Carlo Pallavicino (opført i Venedig 1679), Carlo Porsile (Neapel 1686), Antonio Gianettini (Modena 1691), Giacomo Antonio Perti (Venedig 1693, Bologna 1695 og Venedig 1715), Giuseppe Maria Orlandini (Venedig 1721), Giuseppe Vignati (ca. 1725) og Egidio Romoaldo Duni (Rom

1735).¹¹ Navnlig sidstnævntes opera skal have været af stor virkning. Den slog Pergolesis „Olimpiade“ (Rom 1735) helt af marken.¹² Alt dette er dog i denne forbindelse kun af rent teoretisk interesse. Det ser nemlig ud til, at operaen, der blev opført ved den lejlighed, slet ikke var „Nero“, men en opera ved navn „Farnace, Re di Ponto“, oversat fra italiensk til tysk af T. Clitau.

Teksten til operaen med rollefortegnelse findes på Det kongelige Bibliotek. På titelbladet, som gengives nedenfor i faksimile, står udtrykkeligt, at det var denne opera, der figurerede på programmet for den 18. december. Referenten til „Extraordinaire Relationer“ må antages at have fået sin viden på anden hånd. Selv har han næppe overværet forestillingen. Dette fremgår heller ikke af den på begivenheden ofrede omtale. Og hans kilde har sikkert været mere optaget af hele den til scenieriet knyttede pragtudfoldelse end af, hvad der blev fremført. Muligvis der slet og ret foreligger en forveksling med „Der grausame Nero oder die beständige Liebe“, et skuespil, der blev givet af den samtidig hermed optrædende tyske skuespillertrup på et teater i Store Kongensgade under ledelse af Julius Henrik von Quoten.¹³ Dette skuespil opførtes 1. gang den 12. december 1747, altså få dage før operaforestillingen, og gentoges den 19. s. m., dagen efter operaforestillingen.¹⁴

Hvem der var ophavsmand til den italienske tekst til „Farnace“, kan ikke oplyses. Ej heller, hvem der havde komponeret operaen. Adskillige italienske komponister har før det tidspunkt, talen er om her, skrevet en således betitlet opera: Antonio Caldara (Venedig 1703), Carlo Francesco Pollarolo (Venedig 1718), Giovanni Maria Bononcini (London 1723), Nicola Antonio Porpora (Rom 1724), Leonardo Vinci (Venedig 1726), Antonio Vivaldi (Venedig 1726), Giovanni Porta (Bologna 1731 og München 1740), Rinaldo da Capua (ca. 1740) og Arena (Rom

1742.¹⁵ Skal man gisne på en af disse komponister, må det vel blive enten Vivaldi, i hvis opera den til Mingottis selskab tidligere knyttede kastratsanger Filippo Finazzi havde fejret triumfer i Venedig 1726, eller Porta, hvis opera jo tillige var opført i Tyskland. Udelukkes kan det formentlig heller ikke, at komponisten var Porpora, som Mingotti i 1747 havde fået kaldt til Dresden, og som var sanglærer for Mingottis hustru, den højt estimerede sangerinde Regina Mingotti. Her er således mange muligheder. Måske operaen var en pasticcio. Det var på den tid såre almindeligt at flikke flere komponisters musik sammen. Scalabrini har i så fald sikkert været en af komponisterne.

Operaen „Farnace“ havde tidligere på året været opført af truppen i Hamborg med samme rollebesætning. Ikke færre end fire af operaens arier skyldtes tekster af Pietro Metastasio (fra „Didone“, „Demofonte“, „Siroe“ og „Alessandro nell' Indie“). Metastasio var datidens berømteste og mest frugtbare librettodigter. Til næsten alle hans værker, og de var mange, blev der sat musik flere gange, ja enkelte af værkerne gik ligefrem på vandring mellem komponisterne.¹⁶ Man tog det ikke så nøje dengang. Heller ikke med delvis benyttelse af teksterne i helt anden sammenhæng. I Metastasios operatekster, der for så vidt er typiske for tiden, ligger handlingen udelukkende i recitativet, medens arien betyder en fastholden af en bestemt affekt, d. v. s. et hvilende moment. Nogen fremadskriden i handlingen kan altså ikke søges i arien, der i reglen former sig som en refleksion over det forudgående recitativ. De personer, der optræder i det Metastasianske drama, er mere typer end individer. Og antallet af forekommende grundtyper er ret ringe. En vis stereotypi gør sig derfor gældende. Hertil kommer, at Metastasio ynder at benytte sig af ganske abstrakte refleksioner, hvorved det sidste skær af individualitet hen-

PHARNACES, König in PONTO.

In einem

Singspiele

auf dem

Charlottenburgischen Schauplatze
zu Copenhagen d. 18 Decembris. 1747.

aufgeführt,

und aus dem Italiänischen ins Deutsche
übersetzt

von

T. CLITAU.

Copenhagen 1748.

Bedruckt und verlegt von Niels Hansen Möller, wohnend in
der so genannten Schindensstrasse, gerade gegen der Regentz-
Maur über, wo es auch zu Kauf zu bekommen.

Titelblad af teksten til operaen „Farnace“,
København 1748. Det kongelige Bibliotek.

vejres. Den ene helteskikkelse udtrykker sig omtrent som den anden. Det drejer sig med andre ord her om en til det yderste stiliseret kunstform.¹⁷

Allerede tekstgrundlaget måtte medføre, at musikken blev noget skabelonmæssig. Men den da herskende

operastil, den neapolitanske skole, var uhyre populær. Denne operastil, der opstod som en reaktion mod for-gængernes vanskeligere tilgængelige udtryksformer og navnlig i begyndelsen var repræsenteret af fremragende komponister, udartede efterhånden. Melodien med forsiringer blev det alt beherskende. Den harmoniske underbygning kom i anden række. De enkelte sangere skulle stilles i relief. Koret, som tidligere havde haft en så stor betydning, gled ud. Sangernes bravourmæssige kunnen kom til at spille en ganske afgørende rolle for virkningen. Det blev da også fremfor alt dem, der skummede fløden og tog bifaldet hjem.¹⁸

Mingotti-truppens musikalske leder var Scalabrini. Han var da 34 år gammel og havde en stor produktion af operaer og anden teatermusik bag sig. Til Mingottis selskab blev han knyttet 1742. Sangerstaben bestod af Giovanna della Stella, som — med titel af kurfyrstelig kölnsk kammersangerinde — fra Köln var vendt tilbage til Mingottis trup, samt Giustina Turcotti, Giacinta Forcellini, Lucia Calvetti, Francesco Arrigoni og kastraten Antonio Casati. I en udtalelse af Girolamo Zanetti i Venedig 1742—43 hedder det om Giustina Turcotti, at hun sang meget godt, men var så uformelig fed, at hun ikke kunne røre sig.¹⁹ Ifølge samstemmende vidnesbyrd havde hun ikke tabt sig, da hun sang på Charlottenborg. Hendes musikalske talent var stadig uomtvisteligt. Antonio Casatis stemme var overordentlig vel skolet. Overdreven alkoholnydelse havde dog sat sit spor på den, og hans spil betegnedes som slet. Ikke desto mindre var han højt anskrevet som sanger. I forskellige intermezzi medvirkede Scalabrinis unge hustru, Grazia Melini, der sang fortræffeligt og agerede livfuldt og med humør. Hun blev 1748 udnævnt til hofsangerinde og forblev i København til sin død 1781. Endvidere medvirkede Ginevra Magagnoli samt Pellegrino Gaggiotti, der også udmærkede sig

ved livfuld ageren, men hvis stemme ikke var stort bevendt. Foruden disse kunstnere kom senere to sangerinder til fra Hamborg. Særlig lykke hos hoffet gjorde Giacinta Forcellini og Giustina Turcotti, der hver fik bevilget en kongelig gave på 100 dukater.

Fænomenet kastratsangere var en speciel italiensk foreteelse og hørte den tids musikudfoldelse til.²⁰ Det var mandlige sangere, som i drengearene blev kastreret for derved at hindre den forandring af stemmen, der finder sted i overgangsårene og forvandler den høje barnestemme til en mandsrøst. Denne operation affødte stemmer, som i skønhed overgik kvindestemmen og i fylde, kraft og udholdenhed kunne måle sig med mandsstemmen. Kastratsangernes popularitet var en krås illustration til tidens unaturlige og sansepirrende smag under den italienske sangvirtuositets herredømme. Deres egentlige blomstringsperiode faldt i det 17. og største delen af det 18. århundrede, men der har eksisteret eksempler på forekomsten af sådanne sangere helt frem til midten af det 19. århundrede. Opdagelsen af kastreringens indflydelse på stemmens overgang har vel i begyndelsen beroet på en tilfældighed. Men senere øvedes en skændig spekulation med drenge, som ufrivilligt underkastedes operationen for en usikker vindings skyld. Der kastreredes således et stort antal drenge, som ganske manglede forudsætningerne for at kunne udvikle sig til betydelige sangere. Ikke engang det pavelige kapel undså sig for at optage den slags kunstigt fabrikerede sangere. Deres fornemste opland var dog selvfølgelig operaen, hvor bravoursangen fandt et grosted som på intet andet område. Og tårnhøje var de honorarer, som de dygtigste af dem indtjente.

For ret at forstå kastratsangernes indpasning i datidens operaopførelser må man gøre sig klart, at det dengang var coutume at lade kvinderøster, sopran,

mezzo og alt, tage sig af alle de betydelige partier, også de mandlige. Og de tekniske krav, der stillede til denne sangudfoldelse i det høje leje, var umådelig store. Den tenorforgudelse, som senere tider oplevede, var på den tid ganske ukendt. Tenoren delte roller med den høje baryton i det sekundære plan. For bassen var der kun brug i komiske partier.²¹ I åbningsforestillingen på Charlottenborg var titelrollen Farnace, konge i Ponto, betroet altsangerinden Giovanna della Stella. Rollen som Gilade, prins af kongeligt blod og Berenicis general, tog Lucia Calvetti sig af. Kastraten Antonio Casati var Pompeo, romersk prokonsul i Asien. Kun eet af operaens seks partier krævede en mandsstemme. Det var partiet som Ariarte, konge i Cappadonien, fader til Farnaces gemalinde Tonyris. Dette parti blev sunget af tenoren Francesco Arrigoni, medens Giustina Turcotti og Giacinta Forcellini gav røst til rollelistens to eneste kvinder: Tonyris og Selinda, Farnaces søster.

Under Mingotti-selskabets første besøg i København, der varede til 3. april 1748, blev der 39 aftener opført operaer. Desuden afholdtes der 3 koncerter. Repertoiret bestod, som det dengang var skik, af seriøse operaer, de fleste komponeret af Scalabrini, og dertil forskellige komiske intermezzi. Af de fremførte værker kan udover „Farnace“ nævnes „Didone“ (musik: Scalabrini, tekst: Metastasio), „Venceslao“ (musik nu: Scalabrini, tekst: Apostolo Zeno?), „La furba e lo sciocco“ (komponist og tekstforfatter ubekendt) og „Il Tabarano“ (musik: Johann Adolph Hasse, tekst: Andrea Belmuro).

De sødt henførende melodier og sangernes vokal-ekvilibristiske færdigheder hensatte straks københavnerne i en sand begejstringsrus. At rusen var stor, fremgår med al tydelighed af Holbergs epistel 299: „Du forlanger at vide Nyt fra Kiøbenhavn. Jeg haver intet at meddele dig denne gang uden dette, at den hele Stad er paa nogen Tiid

bleven Musicalsk: Man hører intet at tales uden om Pompejus, Pharnaces etc. og vore Petits Maitres, hvorpaa Staden nu haver god Forraad, gaae med Opera-Bøger udi Haanden, med ligesaadan Andagt som de skulde til Confirmation. Fornuftige Folk frygte, at den høye og fine Smag, som vore Cavalliers og Dames have faaet udi disse Italienske Litanier, med Tiden kand foraarsage, at de neppe ville beqvemme sig til at synge de sædvanlige Danske Psalmer udi Kirken. — — — Ingen af vore Skuespill kunde nu være beqvemmere til at forestilles end Kilde-Reysen eller den syngende Jomfru“.²²

Dronning Louise forsømte nødig en operaopførelse på Charlottenborg. I et af de historiske breve, Charlotte Dorothea Biehl i 1783—84 nedskrev til sin ven geheimeråd Johan Bülow, står der herom: „Hun var en stor Elsker og Kiender af Musiquen, og af den Aarsag lod Kongen den italienske Opera komme og lod et lille Theater bygge til den i Ridder Salen paa Charlottenborg. Han fandt selv liden eller ingen Fornøjelse i den, men kom dog almindelig om Onsdagen og Fredagen; det der mest mishagede ham ved den, var, at den varede ham forlænge, og han gad gierne gaa til Tafel strax efter otte. Naar han altsaa ikke var med, kom hun gemeentligen et got Stykke før fem, neppe halv sommetiider. Jeg har set, at de har stukken Lyse Kronerne an i hendes Nærværelse, medens Symphonien blev spillet af to Violiner, siden de andre ikke var kommen, og mærkede hun, at det endda ikke forslog, saa havde hun anmærket nogle Arier, som skulde springes over for at være paa Slottet Klokken otte, paa det han, som undte hende sin Lyst, ikke skulde forstyrres i sin“.²³

Men foretagendet var ikke uden modstandere. Til dem hørte Holberg, der var en erklæret uven af den italienske operaform, som han fandt latterlig. Det var recitativet, han især var ude efter. Medens arien udgjorde det lyri-

ske moment, operaens hvilepunkt, var — som tidligere påpeget — til recitativet henlagt alt, hvad der angik handlingen, altså det dramatisk vigtige, og det var bestemt til at efterligne talen, til i rytme og intervaller at komme tale-tonen så nær som muligt.²⁴ Herom siger Holberg: „Thi saasom det er modbydeligt at høre daglig Snak udført i Vers, saa er det end meere ufordøjeligt at høre saadant udi Sang: Saa at man kand sige, at den store Behag, som mange finde derudi, kand ikke tilskrives uden en fordærvet Smag“ (epistel 211).²⁵ Specielt opførelsen af „Farnace“ har ikke beredt ham glæde. Hør blot: „Jeg saa der nogle at græde, andre at lee, nogle at skieldes, andre at snorke og nyse efter musicalske Noder og Tact. Intet syntes mig at være meer modbydeligt og unaturligt. Det, som jeg meest forargede mig over, var at see den Store Pompeius, som i sin Tid var en Skræk for den hele bekiendte Verden, at forestilles af en sminket Demoiselle eller Italiensk Donna. Jeg tænkte ved mig selv: Om Pompeius stod op fra de Døde, kom ind i det samme, og saa sin Majestætiske Person forestilles af en pibende Operatrice, han vilde med sin Krabask have fejlet dygtig om sig og gjort hele den syngende Republik maalløs“ (epistel 373).²⁶ Derimod fremhæver Holberg, at han „fandt Behag i at høre en smuk Aria“, og at han „med Fornøjelse saadant paa Opera haver hørt“. Men, siger han videre: „jeg væmmedes ved at høre en Tienner at frembære sit Ærinde og Personer at klamres udi Sang efter Tacten“ (epistel 286).²⁷

Også franskmænden Laurent Angliviel de la Beaumelle, der i 1747 var kaldt til København for at være hovmester for overjægermester Carl Chr. von Grams søn Christian Frederik, og som 1750 blev professor i fransk sprog og året efter holdt forelæsninger på Charlottenborg,²⁸ kom i sit tidsskrift „La Spectatrice Danoise“ med

stærke udfald mod italienerne. Han kan ikke forklare sig det raseri, hvormed folk forsvarer den italienske opera. Hver enkelt af sangerne får sit fedt. Giustina Turcotti som dronningen i „Farnace“ betegnes som „en uformelig kødmasse“, der „ledsager hver stavelse med en grimasse eller en kraftbevægelse“. Fremfor at betale hende for at optræde gjorde man bedre i at betale hende for at blive borte. „Hvorfor disse håndklap, hver gang denne amfibieskuespiller forsvinder, han, der spiller kongens rolle med en kvindes stemme“ o. s. v. Nej, så er den franske opera noget helt andet, hævder han.²⁹

Både Holberg og la Beaumelle gør sig skyldig i små erindringsforskydninger. Pompejus parti blev jo ikke sunget af en „Operatrice“, men derimod af kastraten Casati, hvilket ikke forhindrer, at det har lydt „pibende“ i Holbergs øren. Og det var Giovanna della Stella, der sang kongens parti. Det må altså være som Pompejus, at Casati har gjort et så ufordelagtigt indtryk på la Beaumelle. I sammenhængen er dette imidlertid af underordnet betydning. De to herrers mening er ikke til at tage fejl af.

At de danske aktører ikke så med milde øjne på den dem af italienerne påførte konkurrence, kan næppe heller undre. På Holbergs initiativ havde Carl August Thielo den 30. december 1746 fået kongeligt privilegium til at „anrette danske Skuespil“, og under Thielos ledelse startede skuespillerne den 14. april 1747 i traktør Christian Bergs forlystelsesetablisement i Læderstræde. Men pladsen her var for trang. De fik derfor af kongen overladt „Det lille Giethus“ på Kongens Nytorv, i hvilket til teater omdannede hus forestillingerne indledtes den 19. december 1747, dagen efter italienernes første optræden på Charlottenborg. Støbehusets tid som teater blev ikke lang. I dettes sted rejstes der efter tegning af Nicolai Eigtved en teaterbygning, som indviedes den 18. decem-

ber 1748.³⁰ Det kongelige Teaters æra skriver sig fra den dag, og 200-året herfor fejredes i 1948 med en enestående kunstnerisk indsats fra teatrets side. Medens opførelsen af det nye komediehus stod på, spillede de danske aktører på scenen i Store Kongensgade, som blev ledig i maj 1748.

Naturligvis var ej heller von Quotens skuespillertrup begejstret for de konkurrerende operister. Men det italienske selskabs operaopførelser var internationalt set af høj kvalitet. Og følgen af den vakte musikbegejstring blev, at der lagdes større vægt på det musikalske ved teaterforestillingerne i hovedstaden. Det er således ganske betegnende, at von Quoten reklamerer med, at der ved forestillingen den 29. januar 1748 synges en arie i hver mellemakt. Også andre musikalske ydelser kom tid efter anden til på scenen i Store Kongensgade.³¹ For de danske aktører var det især C. A. Thielo, truppens første direktør, som virkede for indlæg af musikalsk art på teatret.³² Det må dog sikkert opfattes som en demonstration over for italienernes virksomhed, at von Quoten allerede den 27. februar 1748 optog „Kilderejsen“ på sit repertoire,³³ uanset at komedien egentlig former sig som en parodi på de operaforestillinger, et tysk selskab gav på Københavns Slot 1721—23.³⁴ Holberg havde jo netop peget på, at denne komedie ville være bekvem at forestilles som modvægt mod italienerne. Og de danske aktører fulgte den 30. juni 1749 efter med en opførelse af samme komedie,³⁵ som holdtes på repertoire al den tid, italienerne lod deres toner høre i København.

For „Det musikalske Societet“ blev italienernes besøg katastrofalt. Dette selskab, der blev stiftet i 1744, havde til eneste øjemed „at bringe Musiquen blandt vore Landsmænd i Flor“. Selskabet, hvis ledelse var lagt i hænderne på den tidligere omtalte kantor J. E. Iversen, betød ikke så lidt for udbredelsen af god musik blandt

Københavns befolkning. En række af selskabets koncerter blev holdt på Charlottenborg. Men herfra blev selskabet fordrevet af den italienske opera. Så flyttede selskabet til Bryggernes Lavshus, hvor det før havde haft til huse. I konkurrencen med italienerne kunne det dog ikke klare sig. Det førte en hensygnende tilværelse, og den 20. januar 1749 bekendtgør Iversen, at societetet „cesse- rer“ med sine koncerter.³⁶

Bryggernes Lavshus var beliggende ved hjørnet af Klosterstræde og Skindergade.³⁷ Det var en stor og an- selig bygning, en del af det for længst nedlagte Gråbrødre Kloster. Bygningens 1. etage rummede en forsamlings- stue, dertil kontorer for bryggerlavet. I 2. etagen lå den store sal, hvor Det musikalske Societet holdt sine kon- certer. Tidligere havde salen været brugt til lotteriets of- fentlige trækning. Ligeledes ofte af stadens indvånere til baller og sluttede selskaber.³⁸ Indgangen til huset, der ødelagdes ved englændernes bombardement 1807, var fra Klosterstræde. Efter ødelæggelsen blev bygningen gjort smallere, men dens vestlige facadelinje er endnu bevaret i baghuset i Skindergade 23.³⁹

Om societetets triste endeligt siger Holberg udtrykke- ligt, at det var de italienske spektakler, som slog fore- tagendet omkuld, og han giver selskabet det eftermæle, at det „var yndet og admireret saavel af fremmede, som af egne Landsmænd, og det ikke uden Aarsag. Jeg kan vidne,“ føjer han til, „at den Musik som der til Afskeed blev forestilled sidste Uge, var saa prægtig og saa bevæ- gelig, at jeg ingensteds paa mine Rejser haver hørt den bedre; og dog saae man fast ikke andre Tilhørere, end Skriver-Karle, Sye-Piger og Stue-Piger: Thi de saa kaldne honete Folk bivaanede alle det Italienske Opera“ (epistel 373).⁴⁰

Da operaselskabet efter sæsonens afslutning i april 1748 tog bort fra København, rejste Scalabrini ikke med,

men blev dog ved med at komponere for Mingotti. Allerede den 11. februar 1748 var Scalabrini blevet ansat som kongelig kapelmester i stedet for Johan Adolf Scheibe, som var faldet i unåde, idet han havde ivret meget kraftigt imod den italienske opera. I 1755 måtte Scalabrini imidlertid træde tilbage for Giuseppe Sarti, der da blev udnævnt til hofkapelmester. Scalabrini forlod så København. 1767 fik han at vide, at hans pension ville falde bort, hvis han ikke vendte tilbage til byen. Det gjorde han i 1768, da han på ny stillede sig til disposition. Efter at Sarti i 1775 på grund af forskellige uheldige transaktioner (bestikkelser o. lign.) var blevet landsforvist, blev Scalabrini atter hofkapelmester og virkede som sådan, til han i 1781, efter hustruens død, trådte tilbage med halv gage. Resten af sine levedage tilbragte han i Lucca, hvor han døde 1806, 93 år gammel.⁴¹ Til nationalscenen komponerede han „Den belønnede Kærlighed eller De tro Elskende“ (anonym italiensk libretto, oversat af Jens Windtmølle) 1758, „Geniernes Fest“ (tekst: Niels Prah) 1760, „Kærlighed uden Strømper“ (af Johan Herman Wessel) 1775, „Oraklet“ (tekst efter det franske af Saint-Foix og efter det tyske af Chr. Gellert, oversat af P. T. Wandal) 1776 og (sammen med Claus Schall) „Bønderne og Herrerne paa Lystgaarden“ (Ballet af Vincenzo Galeotti) 1775.⁴² Desuden satte han musik til forskellige lejlighedsarbejder på dansk. Kun eet af Scalabrinis mange værker, musikken til „Kærlighed uden Strømper“, har overlevet ham.

I november 1748 kom Pietro Mingotti efter ophold i Dresden og Hamborg for anden gang til København, til dels med en helt ny sangerstab og med den 34-årige Christoph Willibald Gluck som dirigent. Glucks formelle stilling er ikke helt klarlagt. Han synes nærmest at have været en slags anden-kapelmester hos Scalabrini, der f. eks. attesterede alle regninger vedrørende det orkester,

Christoph Willibald Gluck.

Maleri af J. S. Duplessis 1775. Kunsthistorisches Museum, Wien. Udstillet i København på Statens Museum for Kunst 18. december 1948—31. marts 1949 („Kunstschatte fra Wien“).

Gluck benyttede. Hvad dette i øvrigt angår, var det i alt væsentligt sammensat på samme vis som i den foregående sæson.⁴³ Ingen drømte om, at Gluck senere skulle komme til at indskrive sit navn i musikhistorien som en

af operaens store reformatorer. Han var da kun en rutineret kapelmester mellem så mange andre. Og som komponist hævdede han sig ikke over gennemsnittet. Hvad han hidtil havde komponeret, var helt i den herskende traditionelle stil, dygtig gjort arbejde, men uden noget som helst særpræg. Først i 1762 slog han igennem med „Orpheus og Eurydike“ (Wien), og da denne og hans senere skelsættende operaer nåede til København, var hans gæsteoptræden i 1748—49 ganske gået i glemmebogen. Han udnævntes 1754 til kapelmester ved hofoperaen i Wien og døde i denne by 1787. Et morsomt træk er det, at Duplessis's maleri af ham var mellem de „Kunstskatte fra Wien“, der udstilledes i København 1948—49, altså i 200-året for hans personlige virke her.

Under selskabets besøg nr. to, der strakte sig fra 28. november 1748 til 23. april 1749, opførtes på 63 aftener en række operaer og festspil, heriblandt Gaetano Latillas og Giovanni Battistini Pergolesis „Orazio“ (tekst: Antonio Palomba), „Arsace“ (musik af Geminiano Geacomelli m. fl., tekst: Antonio Salvi m. fl.), Domenico Paradies's „La Gelosie fra Grullo e Moschetta“ (tekstforfatter ukendt), „Bajazeth“ (komponist og tekstforfatter ukendt; måske komponisten var Gioachino Cocchi, der i 1746 fik en opera af dette navn opført i Rom),⁴⁴ Johann Adolph Hasses „La Clemenza di Tito“ (tekst: Metastasio) og „Il Temistocle“ (medens Metastasio også havde teksten til denne opera på sin kappe, er ophavsmanden til musikken usikker; muligvis skyldtes den Filippo Finazzi).⁴⁵

Kronprinsens, den senere Christian VII's, fødsel den 29. januar 1749 fejredes ved, at der om aftenen — uden forudgående generalprøve — for hoffet opførtes Scalabrinis „Artaserse“ (tekst: Metastasio). Librettoen til „Artaserse“ blev i øvrigt senere (formentlig 1753) frit oversat til dansk af Holberg og opført på komediehuset

på Kongens Nytorv (med visse ændringer ved Wilhelm Bornemann) den 19. januar 1757. Musikken hertil komponeredes af C. A. Thielo.⁴⁶ Dronningens glædelige nedkomst gav anledning til, at italienerne ydermere den 12. marts 1749 for hoffet fremførte en af Gluck komponeret dramatisk festmusik „Tetide eller Gudernes Trætte“. Dette festspil blev den 9. april 1749 givet som offentlig forestilling på Charlottenborg. Tekstforfatteren omtales ikke, men digtet var sikkert en bearbejdelse af en italiensk tekst „La contesa dei numi“, som Metastasio i 1729 havde forfattet i anledning af den franske dauphins fødsel. Med musik af Leonardo Vinci opførtes Metastasios digtning i Rom den 26. november 1729.⁴⁷

Mellem de nye sangere taltes Marianna Pirker, Christoph de Hager, der under opholdet i København også fik lejlighed til at vise sine evner som violinvirtuos, Maria Masi,⁴⁸ Francesco Werner, Teresa Pompeati og Caspera Beccheroni.⁴⁹ Af sangerstaben fra sæsonen 1747—48 var kastraten Antonio Casati med igen. Desuden den voluminøse Giustina Turcotti, som atter denne gang fik bevilget en dusør på 100 dukater af hoffet.

Navnlig Marianna Pirker var en fortræffelig sangerinde. Hendes vidunderlige stemme beundredes lige så meget som hendes gribende dramatiske fremstilling. Den 14. december 1748 blev hun som den første af Mingottis kunstnerskare kaldt til dronningen. Sent på aftenen forinden havde hun fået overrakt et bind med arier, som dronningen gerne ville høre hende synge. De var alle på engelsk. Ved hjælp af teatermaleren Fabris's hustru, født Susanne Jeffreys,⁵⁰ lærte hun sig arierne på det for hende vildtfremmende sprog. Dronningen, som selv akkompagnerede hende, beundrede hendes præstation meget, og fik hende til yderligere at synge en række italienske arier fra bladet. Kun een af de arier, hun ellers havde på sit repertoire, kom hun af med. Til gengæld

måtte hun synge den da capo. Der blev givet hende tilbud om at indtræde i hoffets tjeneste her i landet. Hun afslog. Hun kunne ikke tænke sig at være så langt væk fra sin familie. Til København kom hun igen det følgende år for derefter at knyttes til hoffeteatret i Stuttgart, hvor hun en årrække sang de førende sopranpartier i de operaer, som blev givet dér. Men så kom ulykken til hende. Af den despotiske hertug Carl Eugen i Würtemberg blev hun uden forudgående rettergang holdt fangen i otte år på Hohenasperg grundet på hendes kendskab til forskellige intime familieforhold. Efter frigivelsen levede hun som en meget søgt sanglærerinde i Heilbronn. Og i en alder af 65 år døde hun her 1782.⁵¹

I det „Kgl. Württembergisches Haus- und Staatsarchiv“ i Stuttgart findes (eller fandtes) en brevveksling mellem Marianna Pirker og hendes mand, violinisten Franz Joseph Karl Pirker, som i sæsonen 1748—49 opholdt sig i London. Fra dette stof, der giver et godt billede af truppens virkeforhold i København, er hentet historien om hendes optræden for dronningen. Marianna Pirker er i øvrigt ikke blid i bedømmelsen af sine medspillere. Navnlig Teresa Pompeati kunne hun ikke døje. Heller ikke Caspera Beccheroni havde nogen høj stjerne hos hende. Lidt jalousi har sikkert nok gjort sig gældende. Samme Beccheroni var en meget charmerende dame, om man da ellers kan stole på en skildring af hende under et gæstespil i Stockholm 1759, hvor det siges, at hun er „den vällustigaste personnage till utseendet, som man kan sig imaginera“.⁵² Hun skulle da også have fordrejet hovedet på Gluck, som absolut ikke var uimodtagelig for kvindelig ynde. Dronningen kunne Marianna Pirker dog ikke stå for. Ifølge hendes beskrivelse var dronningen „skøn som en engel“ og lignede, når man så hende forfra, ganske prinsen af Wales i en forskøn-

net udgave.⁵³ Om dronningen hedder det nu ellers, at hun var „nærmest lille og ikke særlig smuk“.⁵⁴ Men kvinder har jo ofte et eget syn på den slags ting.

Til Mingottis trup var denne gang knyttet en danse-mester, Angelo Francesco Pompeati,⁵⁵ gift med sangerinden Teresa Pompeati. Hvorvidt han var med fra begyndelsen eller først stødte til senere på sæsonen, kan dog ikke oplyses. Han fik den betydning for det københavnske teaterliv, at han, et halvt århundrede før Casorti, indførte den pantomimiske Harlekinade, den, vi kender så godt fra Pantomimeteatret i Tivoli. Denne kunstform havde gjort lykke rundt om i Europa. Mingotti mente, at den også ville være noget for københavnernes. Og hans næse svigtede ham ikke. — Pompeati var en opfindsom balletkompositør. 1739—41 var han engageret i sin fødeby Venedig. Via ophold i Wien, London og Hamborg kom han til Danmarks hovedstad. På Det kongelige Bibliotek er bevaret teksten til en af Pompeatis pantomimer „Der wegen seiner Liebste desperat gemachte Arlekin“, som så vidt vides opførtes i København i januar 1749. Han har sikkert selv været Harlekin og Teresa, hans hustru, Columbine. Fra sin tidligere virksomhed var hun fortrolig med stilen.

Endnu før sæsonens ophør skiltes ægteparrets veje. Der var en aldersforskel på 22 år mellem de to. Han var da 48 år, hun kun 26. Allerede den 15. marts forlod hun selskabet for at tage til Hamborg. Han tog til Wien, hvor han 1756—57 opnåede titel af „Sousdirekteur des Ballets“ og i 1760 udnævntes til leder af balletten ved det tyske teater. Gode penge tjente han, men lykkelig det var han ikke. I 1768 begik han selvmord. Han skar maven op på sig selv med en barberkniv og rev indvoldene ud. En grellere kontrast mellem det, der var hans livs virke, og så hans afslutning på tilværelsen, kan vanskeligt tænkes.

Truppens mest eventyrlige skikkelse var utvivlsomt Teresa Pompeati, født Imer.⁵⁶ Hun var venetianerinde, ubestrideligt smuk og en af Casanovas navnkundigste elskerinder. En række andre elskere krydsede hendes vej. Mange af dem var højt på strå. Men hun oplevede også kunstneriske sejre, store i antal og af forskellig art. For hende var talentet et pund, som udnyttedes fuldt ud. Nederlag slap hun dog ikke for. Men dukket blev hun ikke. Hver gang rejste hun sig på ny med ukueligt livsmod. Først til slut, da alderdommen bankede på, gik det helt galt. Hendes livsaften blev højst kummerlig. Med Pompeati var hun blevet gift i Wien 1745. Efter rejser til forskellige europæiske hovedstæder kom de begge til København 1748—49. Ægteskabet mellem dem holdt så længe. Fra Hamborg, hvortil hun arriverede efter bortrejsten fra København, tog hun til Bayreuth. Efter en afstikker til Venedig gik turen derpå til Paris. Så til Nederlandene og endelig til den sidste station på hendes vej: London, nu som Mdme Cornelys (et navn, hun tog efter en elsker i Amsterdam, Mynheer Cornelys de Rigerboos).

I London, som de andre steder, hvor hun havde optrådt, formede tilværelsen sig meget broget for hende. Snart gik det strålende, snart lige modsat. I Paris f. eks. havde hun måttet tilbringe flere uger i gældsfængsel. I 1760 købte hun det statelige Carlisle House på Soho Square og foranstaltede her en fortsat række stærkt besøgte koncerter, baller og maskerade. Ypperlige kunstnere medvirkede, således bl. a. Carl Friederich Abel og Johann Christian Bach, Sebastian Bachs yngste søn.⁵⁷ Som sangerinde optrådte hun nu kun en sjælden gang. Stemmen var stærkt på retur. Mange fornemme personer kom i Carlisle House. En ganske særlig oplevelse var det, da hun en efterårsdag 1768 med pomp og pragt modtog Christian VII af Danmark i sit hus. Kongen var på be-

Teresa Imer-Pompeati-Cornelys-Smith.

Efter C. S. Terry: John Christian Bach (London 1929).

søg hos sin svoger Georg III, og London udnævnte ham til æresborger. Teresa Cornelys har næppe kunnet undgå at mindes hin 29. januar i København, da kongen kom til verden, tiljublest af byens befolkning, og hun selv sang Semiras arier i „Artaserse“ på Charlottenborg.

Men hun var en dårlig økonom. Gælden steg og steg.

Det blev skæbnesvangert. I 1772 gik hun fallit. Carlisle House blev sat til auktion, og hun måtte vandre i gælds-fængsel. Da hun atter kom på fri fod, camouflerede hun sig under navnet Mrs. Smith, vel sagtens for at vildlede kreditorerne. Hun førte en fortvivlet kamp for at holde sig oppe. Det gik dog mere og mere nedad for hende. En overgang forsøgte hun at drive et lille udskænkingssted med salg af æselsmælk. Også her svigtede hel-det. Trist var og blev det. Hun endte sine dage i gælds-fængslet i Fleet Street 1797, 74 år gammel. Barmhjertig var den tid ikke.

Havde Holberg kunnet ane, hvordan Teresa Pompeatis skæbnetråde skulle føje sig, havde han måske set på hende med et særlig vågent blik. Nu blev hun slået i hartkorn med truppens øvrige deltagere, og de blev fra Holbergs side mildest talt mødt med ligegyldighed. Han finder, at det „at decidere, om en Stella synger bedre end en Pompeiate, eller om en Turcotti acqviterer sig bedre udi Actioner end en Rosa“, bør man afholde sig fra. „De fleste anse sig som Zirather“, når de kommer med „Italienske Operas“. At beskæftige sig med sligt er komplet unyttigt, ja nærmest til skade, for, som han tilføjer: „Man maa ikke lære de Ting, som man siden skal beflitte sig paa at forglemme, og som i Fremtiden bliver til ingen Nytte. Det skeer dog desværre ofte; og mærkes ikke uden forsilde, at Ungdoms Tiid er unyt-tigt spildt“ (epistel 439).⁵⁸ Tonen er således ikke blevet mildere over for de italienske sangere og deres be-undrere.

Egentlig var det tanken, at sæsonen skulle have været sluttet i begyndelsen af marts 1749. Et avertissement i Kiøbenhavns Post-Rytter for den 24. februar bærer vidne derom. Man læser således: „Det giøres Publico hermed bekiendt, at siden det er den sidste uge, udi hvil-ken Italienske Opera opføres, vorder der daglig heele

Ugen igiennem foranderlige Repræsentationer opført“. Men først skulle det Gluck'ske festspil haves fra hånden. Og da dronningen dernæst udtalte ønske om at få alle de på repertoireet værende operaer at høre, og hun først viste sig den 12. marts, måtte afrejsen udskydes.

For truppens medlemmer var det svært at få pengene til at slå til. Der gik meget til for at leve standsmæssigt i København, hvor alt var så dyrt. Blandt andet kostede vinen ikke så lidt mere, end de italienske operister var vant til. Og vinen kunne de ikke undvære. Indtægterne måtte derfor suppleres på forskellig måde. Det vides, at Gaspera Beccheroni hver måned modtog 100 mark fra sin elsker, Cyrill von Wich, Englands tidligere gesandt i Hamborg, der da var kaldt tilbage til London.⁵⁹ Og primadonnaen Marianna Pirker fik fra sin ægtefælle i London tilsendt ure, kæder, dåser, damestrømper og andre varer, som hun solgte for at tjene lidt ekstra.⁶⁰

Også Gluck trængte til at forbedre sine kår. Ved en tafelkoncert ved hoffet havde han vist sin færdighed i at spille på en række indbyrdes afstemte glas, et musikinstrument, han tidligere havde trakteret. Da han i 1746 opholdt sig i London, optrådte han således som virtuos på dette aparte instrument.⁶¹ Af indbydelsen til koncerten i London får man et indtryk af instrumentets særpræg. Det bebudedes, at han „will play a Concerto upon twentysix Drinking Glasses, tuned with Spring-Water, accompanied with the whole Band, being a new instrument of his own Invention; upon which he performs whatever may be done on a Violin or Harpsichord, and therefore hopes to satisfy the Curious, as well as the Lovers of Musick“. Det, at instrumentet skulle være opfundet af Gluck, er dog vist lidt af en tilsnigelse. Musikudfoldelse af den art kendes i langt ældre tid. Noget andet er, at dette instrument først efter 1762 — i en da af Benjamin Franklin skabt skikkelse — under navn af

glasharmonika blev et almindeligt forekommende koncertinstrument.

Tilskyndet af den succes, Gluck havde med sin glaskoncert for hoffet i København, ønskede han også at præsentere kunststykket for offentligheden. Det skete den 19. april 1749. Koncerten averteredes i Kiøbenhavn Post-Rytter for den 14. s. m. som en „af Vocal- og Instrumental-Musique meget kiøn og applausible befindende Concert“, og det fremhævedes, at Gluck ved denne lejlighed „i Synderlighed til Auditori største Contentement paa et af lutter Glas bestaaende og ey her forhen bekiendt værende Instrument vil lade sig høre“. At Gluck skulle nyde godt af indtægterne, fremgår tydeligt af fortsættelsen: „Billetterne er i bemeldte Slot hos Capelmesteren selv at bekomme; Og som det ikke tiere end den eeneste gang vorder opført, flaterer han sig saa meget meere af de gode Liebhabers behagelige Indfindelse. Begyndelsen er om Eftermiddagen Kl. halvgaaen 6 præcise“.⁶² Ifølge et af Marianna Pirkers breve havde han tillige planlagt en „concert di cembalo“ efter påsken, men om den blev til noget, vides ikke.

Den begejstring, hvormed man i den første sæson havde hilst italienerne, holdt ikke ud. Allerede i Glucks sæson tog besøget stærkt af. Var kongefamilien ikke til stede, stod tilskuerpladsen ofte tom. Trods et tilskud fra hoffet på 2000 rdlr. og et ekstra tillæg på 600 rdlr. for opførelsen af „Artaserse“ den 29. januar 1749, hvortil hele hofstaben var indbudt, kan det ikke undre, at Mingotti ikke spandt guld på foretagendet. Byen var med sine kun 75.000 indbyggere for lille til gennem længere tid at bære en sådan embarras de richesse inden for forlystelseslivets område, som årene efter Christian VI's død bragte frem. Von Quotens tyske skuespillertrup i Store Kongensgade måtte allerede slutte for bestandigt den 17. maj 1748.⁶³ De danske aktører tog så den 7. juni

denne scene i besiddelse og blev her, indtil de i december 1748 rykkede ind i det nye komediehus på Kongens Nytorv.⁶⁴ Omtrent samtidig begyndte et fransk skuespilerselskab under ledelse af en skuespiller ved navn de Launy at give forestillinger på et teater i Nørregade. Og det gik kun, fordi selskabet ligesom Mingottis trup fik kongelig understøttelse.⁶⁵ Om Det musikalske Societets dødelige afgang er berettet foran. Reaktionen over for den så pludseligt opståede kraftige blomstring af forlystelseslivet følte tydeligt.

Endnu ringere blev Mingottis økonomiske udbytte, da han i de følgende år besøgte København. Sommermånederne 1749 tilbragte han vistnok enten i Holland eller i Belgien. Han åbnede sin tredje sæson i Danmarks hovedstad den 9. oktober 1749, atter stort set med nye kræfter. Således den kurfyrstelige kölnske hofsangerinde Rosa Costa, der kom fra Bonn og på ny sluttede sig til Mingottis sangerskare, Lodovico Cornelio, kastraten Giuseppe Jozzi, som erstattede Antonio Casati, hvis sanglige formåen var kraftigt for nedadgående, Giovanni Domenico Negri og Angiola Romani. Til Marianna Pirker, som også var med denne gang, og Giuseppe Jozzi udbetaltes der et kongeligt gratiale på 60 dukater hver. Som violinist deltog nu tillige Marianna Pirkers mand, Franz Joseph Karl Pirker. Man fristes til at beklage dette. Thi derved fik hustruen ikke lejlighed til et brevskriveri som det, der medvirkede til at belyse forholdene under den foregående sæson. Den musikalske ledelse havde Scalabrini.

Åbningsforestillingen var Scalabrinis „La Semirade riconosciuta“ (tekst: Metastasio). Af repertoiret i denne sæson kan yderligere fremhæves: „L'Adriano“, „Siroe“ og „Alessandro nell' Indie“ (alle tre med musik af Scalabrini og tekst af Metastasio) og „Demofonte“ (musik af forskellige ikke nærmere angivne komponi-

ster, tekst: Metastasio), måske også Scalabrinis „Viriate“ (tekstforfatter ubekendt). Der blev i alt givet 41 operaforestillinger. Opførelserne fandt ligesom tidligere sted på Charlottenborg. Ved enkelte højtidelige lejligheder dog tillige på teatret på Kongens Nytorv.

Som sæsonen forud blev der fra hoffets side ydet et bidrag på 2.000 rdlr., senere suppleret med 1.000 rdlr. Desuagtet kunne virksomheden ikke bære sig. Det brede publikums besøg svigtede. Allerede den 19. februar 1750 måtte sæsonen slutte. Og der indtrådte herefter en 2-årig pause. En lille italiensk koloni blev dog tilbage og optrådte nu og da, medens Mingotti virkede i Leipzig, Hamborg og Lybæk.

I dette interregnum opførtes der under Scalabrinis ledelse flere italienske intermezzi på den danske skueplads. Hertil krævedes normalt kun to personer. Den ene af disse havde teatret allerede i Scalabrinis hustru, Grazia Melini. Som hendes medspiller engageredes Gaggiotti, der hørte til de tilbageblevne af Mingottis trup. Disse intermezzi formåede ikke længe at fængsle det danske publikum, men de trak følger efter sig, som ikke desto mindre gjorde deres indførelse til en begivenhed i det hjemlige musikliv. To danske unge piger trådte nemlig modigt i italienernes fodspor.⁶⁶ Da kongeparret i efteråret 1751 opholdt sig i Lyngby, som gæster hos den engelske gesandt, Walter Titley,⁶⁷ fandt man på at opføre Pergolesis „La serva padrona“ (tekst: Jacobo Angiolo Nelli), sunget af jomfruene Berg, traktør Christian Bergs to døtre, vistnok Birgitte Louise og Sofie Christine. Ypperligt instrueret af Gaggiotti og kantor Iversen skilte de to unge piger sig godt fra forsøget og vandt især bifald hos de kongelige gæster. Hvordan den ene af disse unge piger har båret sig ad med at udføre bassangerens rolle, får stå hen. Måske forklaringen ganske enkelt er den, at Gaggiotti beholdt sin gamle glansrolle: Uberto,

medens de unge piger delte de to andre partier, Serpines sopranparti og Vespones stumme rolle, mellem sig.⁶⁸ Næste vinter vovede de sig frem i hovedstaden og optrådte på faderens teater i Læderstræde med hele tre italienske intermezzi, nemlig „La serva padrona“, Paradies's „La Gelosie fra Grullo e Moschetta“ og „Porsugnacco“ (musikken formentlig af Giuseppe Maria Orlandini, tekst:

Dekorationsudkast til „Alessandro nell' Indie“. Kobberstiksamlingen, Statens Museum for Kunst. Dette udkast skyldes utvivlsomt Jacopo Fabris og knytter sig til operaens opførelse i sæsonen 1749—50.

Antonio Pereni). Huset var trods høje priser hver gang fuldt til trængsel og bifaldet stort.

Christian Bergs hus i Læderstræde⁶⁹ var oprindeligt et baghus. Forhuset, en herskabelig grundmuret bygning, vendte ud mod Gammel Strand. En trang gårdsplads forbandt de to huse. Bygningen mod Læderstræde var et todelt bindingsværkshus med to døre fra gaden. Til teatersalen, der udgjorde dobbelthusets tredje stokværk, kom man ad en statelig „italiensk“ trappe i en kvadra-

tisk tilbygning på gårdsiden. Berg erhvervede dette hus i 1745, og det gik videre til hans enke Hedevig, som i 1769 skødede det til snedker Chr. Jørgen Thiel. Den nye ejer synes at have omdannet salen til almindelige beboelsesrum. Under den store ildebrand 1795 blev huset luernes bytte. På dets sted står nu et jævnt empirehus, Læderstræde 13.⁷⁰

Da Mingotti i efteråret 1752 for fjerde gang kom til København, fandt han meget forandret. Dronning Louise, virksomhedens varme fortalerske, var død den 19. december 1751. Hans gamle scene på Charlottenborg var af kongen overladt til den tidligere omtalte franske skuespillertrup. Efter kongens ønske blev der givet Mingotti ret til at opføre italienske operaer på teatret på Kongens Nytorv, som i øvrigt den 28. marts 1750 var blevet skænket til staden København og underlagt magistraten. Under stadens styre forblev teatret til 1770, da Christian VII overtog det som sin ejendom. Og først nu kom det med fuld ret til at bære navnet „Den kongelige danske Skueplads“.⁷¹

Der blev for sæsonen 1752—53 tilstået Mingotti gratis musik, 200 rdlr. til logis og 2.000 rdlr. til dækning af hans øvrige omkostninger. En den 11. april 1753 givet særlig forestilling belønnedes med 600 rdlr. Mingotti kunne således ikke beklage sig over, at der ikke blev vist ham kongelig velvilje. For benyttelsen af skuepladsen betalte han ikke en skilling. At de danske aktører så skævt til ham, er forståeligt. Ikke så sjældent måtte de på „deres eget“ teater forandre forestillinger, når enten Mingotti ikke kunne blive færdig med et stykke, eller det faldt kongen ind at ville have opera på en af deres spilleaftener.⁷²

Sæsonen begyndte den 28. november 1752 (enkedronning Sophie Magdalenes fødselsdag) og sluttede omkring midten af april 1753. Scalabrini havde atter ledelsen af

orkestret. Der indledtes med en genoptagelse af Scalabrinis „Artaserse“ med mellemspillet „Porsugnacco“. Senere blev givet „Diomeda“ (musik: Scalabrini, tekstforfatteren ubekendt) med intermezzoet „La finta dana“ (komponist og tekstforfatter ubekendt) og „Il re pastore“ (forskellige unavngivne komponister, tekst Metastasio). Endvidere „L’innocenza difesa nell’ inganno“ (komponisten ubekendt, tekst: Domenico Lalli), der var en „chinesisk Historie, prydet med nye Decorationer og prægtige tatariske Klædedragter“. Som et middel til at trække publikum til huse brugte italienerne hyppigt at lade tilskuerpladsen „illuminere“.⁷³ Dog uden større held. Besøget til forestillingerne var kun ringe. Indtægterne derfor ligeså.

Truppens personale var nu også mangelfuldt. Mariana Galeotti, en søster til Pellegrino Gaggiotti, tog sig af de for sopran komponerede helteroller. I øvrigt bestod personalet af Maria Venturini, Rosa Scarlatti, Jacobine Stolle og Giovanni Croze, der overtog tenorpartierne. Jacobine Stolle skal have været fæl. Hun forsøgte i nogle altpartier, men de forekommende arier sprang hun for det meste helt over. Til de forskellige intermezzi havde man som tidligere Grazia Melini og Pellegrino Gaggiotti.

Efter et ophold i Lybæk og Hamborg kom Mingotti i december 1753 igen til København, og nu havde han den 30-årige Francesco Uttini og den 24 år gamle Giuseppe Sarti med som kapelmestre. Uttini, der ikke kunne måle sig med Sarti, forlod hurtigt byen og drog videre til Stockholm, hvor han blev hofkapelmester 1767 og indlagde sig stor fortjeneste, bl. a. ved at skrive musikken til den første opera på svensk „Thetis och Pelée“, hvis tekst var forfattet af Johan Wellander (1773).⁷⁴

Sarti lagde straks Københavns musikpublikum for sine fødder både som musikleder og som komponist, ja i så høj en grad, at man kaldte ham „Musikkens Tibul“.

Desuden havde han et besnærende væsen. *Ham* måtte man se at holde fast på. Den 1. april 1755 ansattes han da også som hofkapelmester — på bekostning af Scalabrini, der imidlertid, som foran omtalt, efter Sartis landsforvisning i 1775 indtog sin gamle plads. Da teatret på Kongens Nytorv i 1770 fra staden København overgik til kongen, fik Sarti det i entreprise. Hans regime varede dog kun kort. Allerede i 1772 løstes han fra entreprisen. Han var insolvent. Men forinden havde han fået dannet grundlaget for Det kongelige Kapel, hvis første kapelmester han blev. Og han fortsatte med at residere i orkesteret, indtil han afgik i 1775.⁷⁵

Inden Sarti kom til landet, havde Frederik V ment at måtte holde noget igen og sætte en grænse for de store udgifter til Mingottis operaforetager. Men de gode forsætter henvæjredes straks, og hoffet var med kongen enig i, at operaen burde støttes kraftigt. Et operahus skulle bygges, og kongen afsluttede med Mingotti en kontrakt, hvorefter der skulle gives ham 100.000 rdlr. fordelt på 10 år til dets opførelse. Med operahuset blev det dog ikke til noget, men Sarti havde gjort et så stort fremstød for operamusikken, at spirene til en dansk opera dukkede op.

Om end blomstringstiden lod vente på sig, blev der sat kræfter i bevægelse. Inspireret af Sartis musik drømte danske studenter om at skabe operaer på dansk. Nordmanden, den unge Nils Krog Bredal, virkeliggjorde ideen, som han anså for noget af det dristigste, et menneske kunne finde på. Verden skulle erfare, at det ikke var absolut nødvendigt for en komponist at have „set Tiberstrømmen“.⁷⁶ Han skrev tekst til to større operaer, der opførtes 1756 og 1757 i historikeren Caspar Peter Rothes hjem i brygger Johannes Christian Borups gård, hjørnet af Brolæggerstræde og Knabrostræde,⁷⁷ hvor Bredal logerede. Den første af disse operaer hed „Gram

Giuseppe Sarti.

Efter G. Pasolini Zanelli: Giuseppe Sarti (Faenza 1888).

og Signe eller Kærligheds og Tapperheds Mesterstykke“, den anden „Eremiten, et musikalsk Hyrdestykke indrettet som Pastorelle“. Det Sarti'ske tonevæld var rigtignok deres grundbetingelse, da det meste hvilede på melodier fra hans operaer. For førstnævnte operas vedkommende var det således vistnok udelukkende arier fra den se-

nerne omtalte opera „Il ciro riconosciuto“ af Sarti, der benyttedes. Til den anden opera anvendtes der tillige musik af Uttini og Baldasare Galuppi samt en dansk mand, Christoffer Haugsten, som tilhørte den Bredal'ske kreds, men hvorom der i øvrigt ikke vides andet end, at han har virket som operasanger. Det var dog kun een af arierne, han tog sig af.⁷⁸

Derimod var musikken til recitativerne i de to operaer helt igennem af danske komponister. Recitativerne i „Gram og Signe“ komponeredes af Jacob Soltau, der senere indlagde sig fortjeneste ved at tonesætte Johannes Ewalds „Kantata, som til den i Anledning af Kong Christian VII's og Dronning Caroline Mathildes Salvings Act, den 4. Maj 1767 anstillede Doctor-Promotion paa det københavnske Universitetet blev opført af samtlige Studenter.“⁷⁹ Ophavsmand til musikken til „Eremiten“s recitativer var den københavnske musiklærer Johan Christoffer Kleen, som herefter blev Bredals trofaste medarbejder.⁸⁰

Bare Bredal dog havde haft evne i samme grad, som han havde lyst og vilje. Han blev i øvrigt senere viceborgmester i Bergen. Men ønsket om at virke for den danske skueplads kaldte ham atter til København. Og i 1771 blev han direktør for Det kongelige Teater. Nogle skandaløse optrin i teatret den 25. november 1771 i forbindelse med en opførelse af hans aristofaniske efterstykke „Den dramatiske Journal“, skrevet som svar på en af den unge student Peder Rosenstand-Goiske mod „Tronfølgen i Sidon“ rettet sønderlemmende kritik, førte til hans snarlige tilbagetræden fra direktørposten.⁸¹

Dekorationerne til forestillingerne i brygger Borups gård var udført af den dygtige genremaler Peter Cramer, der her gjorde sine første erfaringer som teatermaler, erfaringer, som komediehuset på Kongens Nytorv kom til at nyde godt af. Efter at have virket dér i nogle år

og vist sin brugbarhed fik han 1762 fast ansættelse som teatermaler. Han vurderedes højt, og hans død i 1782 betød et stort tab for nationalscenen.⁸²

I et brev, dateret 2. juni 1757, fra Catharina von Passow, Signes fremstillerinde, får man det tydelige indtryk, at disse operaforsøg blev modtaget med overordentlig stor interesse. Dog kun de allerfornemste besøgte „Operaen“ her, hvor der var så begrænset plads, at det ikke var muligt, at hele „Adelstanden kunde faa den at se, langt mindre Borgerstanden“, men, bemærker hun senere i brevet, nu „er den danske Opera nedlagt. Haver der nogen Lyst til at oprette den efter os igien, saa kan han see det er gjørligt i Sproget og ikke have nødig at trække Fremmede ind for den Sags Skyld“.⁸³

En vurderingsforretning fra 1756⁸⁴ giver en beskrivelse af bryggerens gård. Det var en ret fornem grundmuret bygning, tre etager høj, med et „fremspring paa 3 fag, ziiret med en Fronte Spids over de 3 fag, samt et gebrokket Tagværk“. Forsiden var desuden prydet med en „Cordon Gesimbs af Bremmer Steen“. Til huset kom man gennem en bred port, hvorfra der var opgang til en „stør forstuegang“. I denne var „anlagt en Comode Italiensk Trappe med ziirlig Beklædning forseet“. Væggene var beklædt med malet lærred. Der var mange værelser i huset. I 1. etagens stuer var der på væggene brystpanel og forskelligfarvet damask indfattet i rammer. Over dørene var der „Dørstøkker“, og såvel panelværket som dørene var forsynet med forgyldte lister. Omfattende stukkaturarbejder medvirkede yderligere til at fremhæve herskabeligheden. På 2. og 3. etage var udstyret mindre prunkfuldt. Her var vægbeklædningen enten brystpanel eller fodpanel og dertil voksdug. Lofterne havde kun „Gibs Dekke“. En enkelt af 2. etagens stuer kom dog udstyrsmæssigt op på siden af 1. etagens, blot var der på væggene „ziirlig“ malet lærred i stedet for

damask. Til teatersal synes ingen af stuerne at have været vel egnet. Dertil var de trods alt for små. Denne opfattelse bestyrkes også af fru von Passows udtalelse.

Ligesom det gik med Christian Bergs hus i Læderstræde, nedbrændte denne historiske ejendom i 1795. I den nu eksisterende bygning på hjørnet af Brolæggerstræde og Knabrostræde finder man „Café Domhuset“. Tidligere hed etablissementet „Café Centrum“. Navnet var for så vidt meget betegnende. Dog næppe mange af dem, der besøgte dette etablissement, tænkte over, at stedet her for snart to hundrede år siden var centrum for de første forsøg på at skabe en selvstændig opera på det danske sprog.

Efter at Sarti var blevet knyttet til nationalscenen, deltog han i bestræbelserne for at bringe danske synge-spil frem. Til dansk tekst komponerede han „Soliman den Anden“ (tekst af Favart, oversat af Charlotte Dorothea Biehl) 1770, „Tronfølgen i Sidon“ (tekst: N. K. Bredal) 1771 og „Kærlighedsbrevene“ (tekst efter det franske af Charlotte Dorothea Biehl) 1775.⁸⁵ Hans betydning for Det kongelige Teater lå dog især inden for det organisatoriske. Det kom jo bl. a. til påhvile ham at tilrettelægge ordningen for Det kongelige Kapel. Og det gik ikke af uden vanskeligheder. Han døde i Berlin 1802 efter at have indtaget betydelige stillinger i Venedig, Milano og St. Petersborg. I hvert fald er een af Sartis melodier sikret udødelighed, takket være Mozart, der i „Don Giovanni“ har brugt den som taffelmusik i 2. akts finale. Det er f-dur stedet i $\frac{3}{4}$ takt. Tekstdigteren Lorenzo da Ponte giver her en antydning af, hvorfra melodien stammer, idet han lader Leporello synge: „Evvivano i litiganti“. Den er taget fra Sartis opera „Fra i due litiganti il terzo gode“ (tekst: Lorenzi), der opførtes første gang i Turin 1780 og under titelen „I oprørt Vand er godt at

fiske“ (oversat af Lars Knudsen) optoges på Det kongelige Teaters repertoire i 1795.⁸⁶

Tilbage til Mingottis besøg i København 1753—54, det femte i rækken. Personalet, han havde med denne gang, var meget talrigt. Foruden de to kapelmestre, Sarti og Uttini, var en balletmester, Giovanni Bertalotti, og en teatertekniker ved navn Mittermaier knyttet til selskabet. Af de sanglige kræfter var Giovanni Croze og Marianna Galeotti hovedstaden bekendt fra det sidste besøg. Som primadonna medvirkede Prudenza Sani Grandi. Til personalet hørte endvidere Elena Fabris, Giovanbattista Saluzzi, Giuseppe Ricciorelli (kaldet „Il Romanino“, også Beppino della Mammana)⁸⁷ og Domenico Scogli. Dertil et balletensemble, som inklusive balletmesteren Bertalotti og danseren Pierre Laurent, der tidligere havde tilhørt den franske skuespillertrup på Charlottenborg, bestod af 12 personer. I anledning af en særlig opvartning på kongens fødselsdag den 31. marts 1754 modtog Ricciorelli 60 dukater.

Sæsonen varede fra 6. december 1753 til slutningen af marts 1754 og støttedes af kongen med et tilskud på 10.000 rdlr. Operaopførelserne fandt atter sted på teatret på Kongens Nytorv, for hvis benyttelse dog nu måtte betales en leje på ialt 312 rdlr. Af de fremførte musikværker er bevaret tekstbøgerne til „Olimpiade“ (musik: Uttini, tekst: Metastasio) og „Il Vologeso“ (musik: Sarti, tekst: Apostolo Zeno). Desuden menes en opera ved navn „Ezio“ at have været opført, velsagtens med tekst af Metastasio, hvis libretto „Ezio“ var såre hyppigt benyttet af det 18. århundredes komponister. Ikke færre end 23 har sat musik til denne tekst, heriblandt Gluck, hvis opera havde sin første opførelse i Prag 1750.⁸⁸

På de danske aktører var de italienske operaopførelser stadig en torn i øjet. I komediehuset på Kongens Nytorv

var det meget almindeligt med sangindlæg i komedierne, f. eks. elskovsviser, drikkeviser, skønsange, komiske viser o. s. v. En del af sangindlægene faldt ind under kategorien: slutningssange, som så i reglen formede sig, som vi kender det fra vaudevillerne, og sidstverset rummede da gerne en henvendelse til spectatores, ofte med hentydning til lokale forhold.⁸⁹ Det var således tilfældet i en komedie af M. A. Legrand „Hver Mands Ven“, der i oversættelse af L. Reerslev blev optaget på repertoiret den 15. marts 1754.⁹⁰ Ikke på grund af versets digteriske kraft, men fordi dette vers så tydeligt appellerer til publikums sympati i aktørernes kamp mod italienerne, skal det gengives her:

„Det er vor Fordeel, Lykke, Ære,
at være Eder til Behag,
saa længe I os vil ernære,
og i det Danske finder Smag.
Vi reyse strax til Tyberen,
hvis Publicum er ey vor Ven.
Er Publicum kun vores Ven,
da seer vi neppe Tyberen“.⁹¹

Efter på ny at have virket i Hamborg satte Mingotti i efteråret 1754 for sjette gang kursen mod København. Den 14. oktober 1754 åbnede han en ny serie operaforestillinger på teatret på Kongens Nytorv, som stilledes til hans disposition mod erlæggelse af en lejesum svarende til den for året forud fastsatte. Sarti stod ligesom sidst i spidsen for orkestret, og Bertalotti varetog på ny balletmesterposten. En stor del af den tidligere sangerstab var med igen. Ny tilkomne var Antonio Donini di Sinigaglia og Marianna Filiberti di Roma. Antallet af balletmedlemmer var uforandret. Dekorationerne tog den tidligere omtalte Mittermaier og Innocente Bellavita sig af. Af disse nød Bellavita det største ry. Denne kunstner var blevet Fabris's efterfølger i Berlin, hvor hans dekora-

tioner gjorde så stor lykke, at han udnævntes til „Königl. Decorateur“.⁹²

Åbningsaftenen opførtes der Sarti „Antigono“ (tekst: Metastasio?) og desuden to balletter. Siden fulgte bl. a. samme komponists „Il Ciro riconosciuto“ (tekst: Metastasio) og to operaer af forskellige uavngivne komponister: „Gianguir“ (tekst: Apostolo Zeno) og „Impermestra“ (tekst: Metastasio). Specielt med „Il Ciro riconosciuto“ opnåede Sarti en meget stor succes. Han så sig endog i stand til at udgive partituret, der i sjældnen smukt pladetryk udkom hos J. R. Thiele i København. I den franske tilegnelse til kongen skriver Sarti, at majestættens allernådigste bifald havde opmuntret ham til at lade værket trykke.⁹³

Betydelige bidrag, der tilflød selskabet fra kongens side, strakte ikke til at klare Mingottis økonomiske situation. Den var alt andet end strålende. For at bøde herpå fandt han på at lade publikum overvære generalprøverne til de nye operaer mod betaling af den sædvanlige entré. Disse generalprøver formede sig som orkesterprøver med scenisk udstyr, blot med den indskrænkning, at sangerne ikke bar kostumer og ej heller var maskerede. Spændende må det have været, og Mingotti skal da også have fået en del midler ind på den måde. Sæsonen sluttede antagelig omkring midten af marts 1755.

Hvor Mingotti tilbragte sommermånederne 1755, ligger hen i det uviste. Måske var han i Italien for at lære nye operaer at kende og opspore nye sangeremner. Sikkert er det, at han den 8. november 1755 indledte sin syvende og sidste sæson i København. Det skete med operaen „Demetrio“, måske af Nicolo Jomelli, der i 1753 havde haft premiere på en opera af dette navn i Parma.⁹⁴ Teksten skyldtes utvivlsomt Metastasio. Offentlig generalprøve mod betaling af de sædvanlige billetpriser fandt

sted den 6. november. Selskabets hovedkræfter bestod — foruden af Sarti og Marianna Galeotti — af sidstnævntes søster Vittoria Galeotti samt primadonnaen Rosa Tagliavini, Andrea Grossi, en meget stemmebegavet tenor, der udmærkede sig ved et godt foredrag, bassen Carlo Aurelio Rossi, kastraten Giovanni Corauci,⁹⁵ balletmesteren Agostino Bologna, kaldet Romanino, og danseparret Antonio Como og hans hustru Anna Como, født Geringhelli. Dekorationerne lå atter i Bellavitas hånd. Og kostumerne var betroet Giuseppe Mazioli.

Ved siden af den omtalte opera „Demetrio“ kan mellem de i denne afsluttende sæson opførte værker nævnes pasticcioen „Lucio Papirio“ (tekst: Apostolo Zeno) og Sartis „Arianna e Teseo“ (tekst: Pietro Pariati?). For Mingottis virksomhed blev der sat et absolut punktum ved slutforestillingen den 22. marts 1756.

Uanset al velvilje og beundring, der var blevet det italienske operaselskab til del, og de store tilskud, der fra kongens side var blevet ydet dette selskab, ofte på bekostning af den danske komedie, kunne selskabet ikke klare sig. Det formåede ikke i længden at interessere det københavnske publikum. Medens de anstrengelser, Mingotti gjorde sig for at lokke tilhørere til, bestandig øgedes, svigtede indtægterne mere og mere på grund af manglende publikum. Efter at den første nysgerrighed var stillet, kunne borgerskabet ikke lokkes til at overvære forestillinger på et for det uforståeligt sprog, og hvor der blev budt på optrin, som det ikke havde føling overfor. Musik var jo ikke som nu dagligkost for enhver, og de fremførte operaer måtte givetvis forekomme det store publikum højtravende og virkelighedsfjerne.

Allerede i januar 1756 havde Mingotti anmodet kongen om at blive løst fra sin kontrakt. Han var ruineret. Endnu før svaret indgik, så han sig nødsaget til at erklære sig konkurs. Foretagendet var kommet i en håbløs gæld.

Skifteretten trådte i funktion. En derefter afholdt auktion indbragte langt fra tilstrækkeligt til at dække gælden. Ikke engang lejen til teatret kunne betales. De af Mittermaier og Bellavita malede dekorationer blev efter sammenbruddet overtaget af de danske aktører, og de findes derfor som „Mingottis Operamachiner“ opført i teatrets inventarliste 1763—64.⁹⁶ Mingotti var nu så fattig, at han søgte kongen om for sin person at få tillagt en understøttelse for overhovedet at kunne leve. Den 14. august 1756 indløb kongens svar på Mingottis henvendelser. Kontrakten med Mingotti blev hævet, og der blev tilstået ham en årlig pension på 300 rdlr.

Personalet spredtes for alle vinde. Kun Sarti, der jo fra 1755 var ansat som hofkapelmester, kostumieren Mazioli og danseparret Antonio og Anna Como blev tilbage. Teatret på Kongens Nytorv overtog Mazioli, der sattes til at forestå garderoben.⁹⁷ Antonio Como knyttes til teatret som balletmester, nationalscenens første, medens Anna Como blev antaget som første danserinde. Dytlige var de to Como'er, men deres ustyrlige temperament i forbindelse med manglende kultur skaffede teatret en del vanskeligheder og førte til deres afgang den 9. februar 1763.⁹⁸ Men det er en anden historie.

Mingottis gennem ni år fortsatte bestræbelser for at skaffe københavnernes en varig italiensk opera var således ynkeligt strandet. Hans konkurs var fuldkommen. Til sin død blev han på stedet, hvor han oplevede sin tidligere berømmelses totale forlis. Han døde den 28. april 1759, 60 år gammel.⁹⁹ Hans bopæl var da Store Hellegæststræde. Dødsårsagen var vattersot (muligvis som følge af en levercirrhose), og han begravedes den 2. maj på Trinitatis Kirkegård.¹⁰⁰ For hans begravelse sørgede borgretspræsident Truels Ortved, der den 12. september af kongens kasse fik refunderet omkostningerne herved, 33.—. 8 rdlr.¹⁰¹ Mingottis efterladenskaber bestod af

nogle gamle klæder til et par rigsdalers værdi. Og så af en regnskabsbog fra vinhandler Jacob Drewsen,¹⁰² af hvilken fremgik, at den gamle impressario i brændevin havde søgt at slukke mindet om det for ham så ulykkelige udfald af hans livsværk.

Kongens Nytorv med komediehuset, som det så ud 1756.

Efter Erik Pontoppidan: Den danske Atlas II (1764).

LITTERATUR

Charlotte Dorothea Biehl: Interiører fra Kong Frederik V's Hof. Breve og Selvbiografi. Udgivet af Louis Bobé (København 1909).

Charlottenborg. Udgivet af Kunstakademiet (København 1933).

F. H. Eibe: Gluck og Danmark. Kronik i Berlingske Aftenavis 15. september 1949.

Christian Elling: Angelo og Teresa Pompeati. Tilskueren 1936 (København 1936). — Maskespil. Fire Afhandlinger (København 1945).

Christian Elling og Victor Hermansen: Holbergtidens København (København 1922).

Jacopo Fabris: Instruction in der teatralischen Architectur und Mechanique. Udgivet af Torben Krogh (København 1930).

Niels Friis: Det kongelige Kapel (København 1948).

P. Hansen: Den danske Skueplads I (København u. år).

Henry Hellssen: Harlekin og Colombine. Af Pantomimeteatrets Historie (København 1944).

Alf Henriques: Holbergs Scene og det nationale Gennembrud. Teatret paa Kongens Nytorv 1748—1948 (København 1948).

Ludvig Holberg: Epistler. Udgivet af Chr. Bruun. Bd. III og IV (København 1871 og 1873).

Illustreret Musikleksikon. Udgivet af Hortense Panum og William Behrend (København 1924).

Nicolai Jonge: Kiøbenhavns Beskrivelse I (København 1783).

Hermann Kretzschmar: Aus Deutschlands italienischer Zeit. Gesammelte Aufsätze über Musik II (Leipzig 1911). — Geschichte der Oper (Leipzig 1919).

Torben Krogh: De første Forsøg paa at skabe en Opera i det danske Sprog. Aarvog for Musik 1922 (København 1923). — Ariearterne i det 18. Aarhundrede. Aarvog for Musik 1923 (København 1924). — Holbergs Forhold til Operaen. Tilskueren 1927 (København 1927). — Danske Teaterbilleder fra det 18. Aarhundrede (København 1932). — Tivolipantomimens Oprindelse. Kultur minder (København 1939). — Forudsætninger for den Casorti'ske Pantomime (København 1936). — Ældre dansk Teatermusik. Musikhistorisk Arkiv (København 1939). — Fra Bergs hus i Læderstræde til Komediehuset paa Kongens Nytorv. Historiske Meddelelser om København 4. I (København 1948). — Gluck i København. Kronik i Nationaltidende 6. januar 1949. — I Anledning af Det kgl. Teaters 200-aarige Jubilæum. Dansk Musiktidsskrift 1948 og 1949 (København 1948 og 1949).

Otto Mackeprang: 200-årsdagen for Glucks koncert i København. Kronik i Social-Demokraten 17. april 1949.

Erich H. Müller: Die Mingottischen Opernunternehmungen 1732—56 (Dresden 1915). — Angelo und Pietro Mingotti (Dresden 1917). — Gluck und die Brüder Mingotti. Gluckjahrbuch III (Leipzig 1917).

Emil Naumann: Italienische Tondichter (Berlin 1876).

Tobias Norlind: Svensk Musikhistoria. Andra upplagan (Stockholm 1918).

Th. Overskou: Den danske Skueplads II (København 1856).

Overskous Haandbog for Yndere af dansk dramatisk Literatur og Kunst. 4. Udgave ved Edgar Collin (København 1879).

Hortense Panum og William Behrend: Illustreret Musikhistorie I (København 1905).

C. F. Pohl: Mozart und Haydn in London I (Wien 1867).

V. C. Ravn: Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid. Musikforeningens Festskrift I (København 1886).

Hugo Riemann: Musik-Lexikon. 8. Auflage (Berlin und Leipzig 1916). — Opern-Handbuch (Leipzig 1887) mit Nachträgen und Berichtigungen.

Max Steinitzer: Meister des Gesanges (Berlin 1920).

Charles Sanford Terry: John Christian Bach (London 1929).

Carl Thrane: Rossini og Operaen (København 1885). — Fra Hofviolonernes Tid (København 1908).

HENVISNINGER

1) Kretzschmar: Oper, s. 133—57.

2) Müller: Angelo und Pietro Mingotti, s. 3, 7 f. Da nævnte værk, der bygger på samme forfatters bog: Die Mingottischen Opernunternehmungen 1732—56, er hovedkilden til nærværende afhandling, bliver dette sted det eneste, hvor der henvises hertil.

3) Ravn: Koncerter, s. 46. — Panum og Behrend: Musikhistorie I, s. 638—39.

4) Hansen: Skueplads I, s. 167—68.

5) Overskou: Skueplads II, s. 48. — Hansen: Skueplads I, s. 168.

6) Fabris: Instruction. Indledningen, s. 16—35. — Krogh: Teaterbilleder, s. 14—16, 51—53, 161—65, 170—72, 176—79, 291—92. — Charlottenborg, s. 41, 43.

7) Charlottenborg, s. 14, 17, 21—22, 44, 49—50.

8) Overskou: Skueplads II, s. 49.

- 9) Overskou: Skueplads II, s. 48. — Thrane: Hofviolonerne, s. 84, 112. — Krogh: Fra Bergs hus, s. 503.
- 10) Krogh: Jubilæum (1949), s. 3. — Extraordinaire Relationer 1747, s. 97—98. Universitetsbiblioteket.
- 11) Riemann: Opern-Handbuch, s. 353—54, 821.
- 12) Riemann: Musik-Lexikon, s. 267.
- 13) Krogh: Fra Bergs hus, s. 497.
- 14) Overskou: Skueplads II, s. 63, 64.
- 15) Riemann: Opern-Handbuch, s. 143, 421, 707.
- 16) Thrane: Rossini, s. 15—23. — Panum og Behrend: Musikhistorie I, s. 387—89. — Riemann: Opern-Handbuch, s. 330—31. — Kretschmar: Aus Deutschlands italienischer Zeit, s. 139—40.
- 17) Krogh: Ariearterne, s. 96—97. — Skidenstræde, der på det gengivne titelblad af teksten til „Farnace“ anføres som trykkerens bopæl, blev efter reskript af 28. oktober 1818 benævnt Krystalgade, se Collegial-Tidende 1818 (København s. år), s. 871.
- 18) Naumann: Italienische Tondichter, s. 251—52. — Kretschmar: Oper, s. 81—107. — Panum og Behrend: Musikhistorie I, s. 346—47, 357—58.
- 19) Elling: Maskespil, s. 50—51.
- 20) Riemann: Musik-Lexikon, s. 533. — Steinitzer: Meister des Gesanges, s. 22—25. — Illustreret Musiklexikon, s. 282.
- 21) Panum og Behrend: Musikhistorie I, s. 386—87. — Steinitzer: Meister, s. 27—28.
- 22) Holberg: Epistler III, s. 369—70.
- 23) Biehl: Interiører, s. 7—8, jfr. indledningen s. XII. — Panum og Behrend: Musikhistorie I, s. 639—40. — Hellssen: Harlekin, s. 85—86. — Symfoni er her = Orkesterforspil (Sinfonia avanti l'opera).
- 24) Krogh: Opera i det danske Sprog, s. 126—27. — Krogh: Holberg, s. 352.
- 25) Holberg: Epistler III, s. 94.
- 26) Holberg: Epistler IV, s. 203—04.
- 27) Holberg: Epistler III, s. 334.
- 28) Biehl: Interiører, note s. 258. — Elling og Hermansen: Holbergtidens København, s. 72—73, 78. — Charlottenborg, s. 41.
- 29) Panum og Behrend: Musikhistorie I, s. 641—42. — Hellssen: Harlekin, s. 85. — Krogh: Fra Bergs hus, s. 503.
- 30) Krogh: Fra Bergs hus, s. 458—59, 462—63, 491—92, 504, 524, 534.
- 31) Krogh: Jubilæum (1949), s. 3. — Overskou: Skueplads II, s. 60—61.

32) Krogh: Teatermusik, s. 1 f. — Krogh: Jubilæum (1948), s. 271—74 og (1949), s. 4—5, 54—57.

33) Overskou: Skueplads II, s. 64.

34) Krogh: Holberg, s. 273—76. — Krogh: Teatermusik, s. 69—72, jfr. Krogh: Det tyske Operaselskabs Besøg i København under Frederik V. Aarvog for Musik 1924 (København 1926).

35) Overskou: Skueplads II, s. 89.

36) Ravn: Koncerter, s. 36—48. — Krogh: Holberg, s. 348—49.

37) Matr. nr. 66 (nu matr. nr. 94 A 1 & 38 A og 94 A 2 & 38 B. Heri indgået det gamle matr. nr. 67: Stadens Slagterboder), Frimands Kvarter. — Geddes Kort 1757. Udgivet af Københavns Kommunalbestyrelse (København 1940).

38) Jonge: Beskrivelse I, s. 375—76.

39) H. U. Ramsing: Graabrødrekloster og Helligaandshus. H.M.K. 1. III (København 1911—12), s. 429. — Det i 1238 oprettede Gråbrødre Kloster havde på dette sted et firlænget kompleks, som udgjorde de egentlige klosterbygninger. Ved brev af august 1530 bestemte Frederik I, at klosterets kirke og kirkegård samt de tre huse, som lå op til kirken, skulle være studiegård for universitetet, jfr. Kjøbenhavns Diplomatarium, bd. IV (København 1879), s. 443. Kirken, der blev nedrevet kort efter 1530, har sikkert beslaglagt kompleksets nordlige fløj, thi kirkegården lå langs med Skindergade, dengang Gråbrødrestræde. Syd- og østfløjen blev senere til en adelsgård. Af de fire længer bevarede kun een nogenlunde uforandret gennem tiderne, nemlig den vestlige, som allerede før 10. juli 1547 var overgået til at blive lavshus for bryggerne, jfr. K. D., bd. I (København 1872), s. 412. Den store mødesal i lavshuset må være identisk med klosterets refektorium. Her holdt kongerne i den sidste tid inden reformationen ofte retterting, højesteret, ligesom adskillige vigtige politiske forhandlinger fandt sted her, se H. U. Ramsing: Københavns Historie og Topografi i Middelalderen, bd. II (København 1940), s. 133, og København før og nu, bd. II (København 1949), s. 7, 12, 300—01.

40) Holberg: Epistler IV, s. 203—04.

41) Overskou: Skueplads II, s. 61, 454. — Thrane: Hofviolonerne, s. 84—86, 88, 132—33, 138, 157.

42) Overskous Haandbog, s. 337, jfr. s. 128, 155, 170, 191 og 231. — Krogh: Opera i det danske Sprog, s. 150—53.

43) Friis: Kongelige Kapel, s. 58.

44) Riemann: Opern-Handbuch, s. 38.

45) Det er forkert, når det i Riemanns Opern-Handbuch, s. 555, anføres, at Filippo Finazzis „Il Temistocle“ blev givet 1. gang i

Hamborg ca. 1760, idet operaen opførtes af Mingottis selskab i Hamborg 1746 med komponisten i titelrollen. Temistocles parti blev i København sunget af Christoph de Hager.

46) Overskou: Skueplads II, s. 185, 195. — Krogh: Holberg, s. 349—52. — Krogh: Teatermusik, s. 20, 79—84.

47) Panum og Behrend: Musikhistorie I, s. 643. — Eibe: Gluck og Danmark, sp. 4—5. — I Kiøbenhavns Post-Rytter for den 7. april 1749 averteres det, at der den 9. april i anledning af kronprinsens „Høilyksalige Fødsel vorder — — — forestillet en Dramatisk Digt kaldet Gudernes Trætte“. Udelukket er det ikke, at uropførelsen af det Gluck'ske festspil først fandt sted den her nævnte dag, og at koncerten den 12. marts formede sig som en optræden af de forskellige kunstnere hver for sig, se Müller: Gluck, s. 12—13. — Alfred Loewenberg. *Annals of Opera* (Cambridge 1943), s. 107.

48) Elling: Maskespil, s. 54—55.

49) Elling: Maskespil, s. 54.

50) Fabris: Instruction. Indledningen, s. 35.

51) Riemann: Musik-Lexikon, s. 853. — Krogh: Gluck, sp. 1—4.

52) Elling: Maskespil, s. 133—34, note 32.

53) Krogh: Gluck, sp. 1—3.

54) Harald Jørgensen: Louise (1724—51). Dansk biografisk Leksikon XIV (København 1938), s. 490.

55) Krogh: Forudsætninger, s. 23—33. — Krogh: Tivolipantomimen, s. 60—62. — Elling: Pompeati, s. 369—77. — Elling: Maskespil, s. 45—62. — Hellssen: Harlekin, s. 88, 91, 102—05, 110—17. — Den senere i afsnittet omtalte pantomime „Der wegen seiner Liebste desperat gemachte Arlekin“ er trykt i København (uden angivelse af år) hos „Johann Christoph Groth wohnhaft auf dem Ulfelds-Platz“. På titelbladet betegnes den som „Ein neu Pantamomisches Lust-Spiel. Componiret von Signori Pompiati“. Der er indlagt to arier i denne pantomime. Medens teksten i øvrigt, som den i såvel grammatikalsk som ortografisk henseende ikke helt ulastelige titel med tilføjelse antyder, er holdt på tysk, gengives den ene af arierne på fransk og den anden på dansk. Det tør vel antages, at sidstnævnte arie er sunget på italiensk, hvor indholdet forhåbentlig tager sig lidt bedre ud end i den danske oversættelse, der lyder sådan: „Falske Forræder, du har mit Hierte berøved — All den Pine som jeg føler kommer allene fra dig“. — Navnet Ulfelds Plads ændredes ved kgl. reskript af 31. juli 1841 til Gråbrødre Torv, se Ny Collegial-Tidende 1841 (København s. år), s. 655—56.

56) Elling: Pompeati, s. 371—74, 377—79. — Elling: Maskespil, s. 49—55, 60—66. — Hellssen: Harlekin, s. 88, 91—106, 109—11, 115, 117—31. — Pohl: Mozart und Haydn I, s. 4, 49, 167—68. — Terry: J. C. Bach, s. 89—91, 94—95, 139, 143, 146.

57) Leopold Mozart gjorde i 1764—65 en koncertrejse til London med sine børn, den 8—9-årige Wolfgang Amadeus og den 12—13-årige Maria Anna. Af nogle optegnelser fra den rejse fremgår det, at familien bl. a. traf sammen med Teresa Cornelys, se Leopold Mozart: Reise-Aufzeichnungen 1763—1771, udgivet af Arthur Schurig (Dresden 1920), s. 35. Derudfra at drage den slutning, at W. A. Mozart har givet koncert på Carlisle House, se Hellssen: Harlekin, s. 128, og — hypotetisk — Elling: Pompeati, s. 378, og Maskespil, s. 64, synes dog betænkeligt. Hverken i Pohls meget detaljerede bog: Mozart und Haydn in London I eller i Schurigs digre biografiske værk: Wolfgang Amadeus Mozart (Leipzig 1913) står der noget herom.

58) Holberg: Epistler IV, s. 371—72.

59) Hellssen: Harlekin, s. 106—07.

60) Krogh: Gluck, sp. 3.

61) Pohl: Mozart und Haydn I, s. 59—60, jfr. General Advertiser, March 31. 1746. — Godtfred Skjerne: Glasspil. Dansk Musiktidsskrift 1949, s. 84—87.

62) Avertissementet i Kiøbenhavn's Post-Rytter for den 14. april 1749 angiver dagen for koncertens afholdelse til at være „Løverdagen den 19. April“. Marianna Pirker skriver den 15. april til ægtefællen, at „Sonntag macht er (Gluck) ein Benefice mit den Gläsern“, altså den 20. Da Post-Rytteren imidlertid i sit nummer for den 18. april gentager avertissementet med den 19. som koncertdagen, kan man vist trygt regne med, at denne dato er den rigtige. — Müller: Gluck, s. 12. — Overskou: Skueplads II, s. 95. — Krogh: Gluck, sp. 3—4.

63) Overskou: Skueplads II, s. 63.

64) Krogh: Fra Bergs hus, s. 524—34.

65) Overskou: Skueplads II, s. 68—69, 97. — Krogh: Fra Bergs hus, s. 519—24. — Krogh: Jubilæum (1949), s. 55.

66) Panum og Behrend: Musikhistorie I, s. 647. — Thrane: Hofviolonerne, s. 87. — Elling: Maskespil, s. 26—35.

67) Fabris: Instruction. Indledningen, s. 35. — Elling og Hermansen: Holbergtidens København, s. 71 og 95.

68) Elling: Maskespil, s. 133, note 61.

69) Matr. nr. 15 (nu matr. nr. 20), Strand Kvarter. — Geddes Kort 1757.

- 70) Elling: Maskespil, s. 12—25, 44.
- 71) Henriques: Holbergs Scene, s. 23—24.
- 72) Overskou: Skueplads II, s. 125.
- 73) Overskou: Skueplads II, s. 126.
- 74) Norlind: Musikhistoria, s. 166. — Adolf Lindgren: Svenske hofkapellmästare 1782—1882 (Stockholm 1882), s. 1—10.
- 75) Hansen: Skueplads I, s. 287—307. — Thrane: Hofviolonerne, s. 87—88, 91—92, 110, 119—38. — Friis: Kongelige Kapel, s. 65—73. — Henriques: Holbergs Scene, s. 24, 29.
- 76) Overskou: Skueplads II, s. 201. — Thrane: Hofviolonerne, s. 88. — Krogh: Opera i det danske Sprog, s. 128—33, 137—38.
- 77) Matr. nr. 111 (nu matr. nr. 74), Snarens Kvarter. — Geddes Kort 1757.
- 78) Krogh: Opera, s. 133—37. — Krogh: Teatermusik, s. 84, 91—98.
- 79) Hagens Samling 32. Det kongelige Bibliotek. — Kiøbenhavns Adresse Contours Efterretninger 1767, nr. 66, tillæg s. 6—7. Universitetsbiblioteket. — Bibliotheca Danica III (København 1896), s. 473. — Johannes Ewald: Samlede Skrifter VI (København 1924), s. 446—47.
- 80) Thrane: Hofviolonerne, s. 98. — Krogh: Opera, s. 140, 152, 153.
- 81) Overskou: Skueplads II, s. 464—67, 472—78. — Hansen: Skueplads I, s. 288—90, 293—302. — Krogh: Opera, s. 141, 146—50, 156—58.
- 82) Krogh: Teaterbilleder, s. 16—21.
- 83) Krogh: Opera, s. 140—41.
- 84) Vurderingebeskrivelse af 18. juni 1756, hvorefter ejendommen „taxeres og vurderes til Prioritetsefterretning for 19.000 Rdlr.“. Stadsarkivet.
- 85) Overskous Haandbog, s. 336, jfr. s. 207, 218 og 171.
- 86) Riemann: Opern-Handbuch, s. 173. — Overskous Haandbog, s. 165.
- 87) Elling: Maskespil, s. 133, note 58.
- 88) Riemann: Opern-Handbuch, s. 140, 706, 781.
- 89) Krogh: Teatermusik, s. 26—27.
- 90) Overskous Haandbog, s. 163.
- 91) Krogh: Teatermusik, s. 28.
- 92) Krogh: Teaterbilleder, s. 16.
- 93) Thrane: Hofviolonerne, s. 87. — Krogh: Opera, s. 124.
- 94) Riemann: Opern-Handbuch, s. 96.
- 95) Elling: Maskespil, s. 132—33, note 58.

- ⁹⁶⁾ Krogh: Teaterbilleder, s. 164—65.
- ⁹⁷⁾ Overskou: Skueplads II, s. 178.
- ⁹⁸⁾ Overskou: Skueplads II, s. 178, 187—89, 208—09, 211, 241, 242, 270—76, 279, 287—88. — Hansen: Skueplads I, s. 265, 272—75. — Hellssen: Harlekin, s. 37—46.
- ⁹⁹⁾ Particuliere Cammer Rechnung pro 1759, Fol. 117 Nr. 897. Rigsarkivet. Borgretspræsident Ortved fik anvist Mingottis pension fra 1. april 1759 til dødsdagen, ialt 22.4.14 rdlr.
- ¹⁰⁰⁾ Begravelsesprotokollen for Trinitatis Sogn 1757—1813. Landsarkivet. Ifølge denne protokol blev han begravet „udi den gamle Jord“, d.v.s. på kirkegården umiddelbart ved Trinitatis Kirke (i modsætning til „den nye Jord“ = Trinitatis Kirkes Assistenskirkegård mellem Åbenrå og Gothersgade), jfr. H. Weitemeyer: Forløberne for Assistenskirkegaard paa Nørrebro, H.M.K. 1. V (København 1915—16), s. 80—83, 108—10 og Fr. Weilbach: Trinitatis Kirke 1637—1937 (København 1937). — Navnet Store Helliggeiststræde, der dengang dækkede strækningen fra Købmagergade til den nuværende Niels Hemmingsens Gade, udvidedes i 1859 til også at omfatte Kokkegade (nord og vest for Helligånds Kirke), se Københavns Borgerrepræsentanters Forhandlinger 1859—60, s. 227—29. I 1881 kom gaden i dens fulde udstrækning til at hedde Valendorfsgade, se B. F. 1881—82, s. 509—13, 805—16.
- ¹⁰¹⁾ Particuliere Cammer Rechnung pro 1759, Fol. 164 Nr. 1265. Rigsarkivet. — Om Truels Ortved se Axel Linvald: Bidrag til det københavnske Bystyres Historie ved Midten af det 18. Aarhundrede. H.M.K. 2. II (København 1925—26), s. 128.
- ¹⁰²⁾ J. C. L. Lengnick: Genealogi over Familien Drewsen (København 1851), genoptrykt 1943 af redaktør Funch, s. 14. — Kiøbenhavns Handels Speil for Aaret 1765, s. 13. Jacob Drewsen nævnes her under Adressen: Vimmelskafte.

TRINITATIS KIRKES ORGLER OG ORGANISTER

AF NIELS FRIIS

Da Trinitatis Kirke under stor Højtidelighed og i Overværelse af Kong Frederik den Tredje indviedes af Sjællands Biskop Hans Svane Trinitatis Søndag den 31. Maj 1656, indgik festlig Musik som et integrerende Led i det straalende Ceremoniel. Det var dog ikke Orgel-toner, der kastede Glans over Dagen, men derimod Kantatemusik, opført af et Kor under Ledsagelse af et Instrumental-Ensemble; et Orgel, endda et betydeligt Instrument, var bestilt og sat i Arbejde, men det var endnu langtfra færdigt, hvorfor man maatte lade „koncerterende Musik“ lyde ogsaa paa Steder, hvor maaske ellers Orgelet vilde have sat ind. De Sangere og Musikanter, der udførte denne Musik, var anbragt paa et i Hast sammentømret Pulpitur; det stod nede i Kirken og „vanhelledede“ denne, da Festdagene var forbi, hvorfor det fjernes i 1659.¹

Paa Orgelet var der tænkt allerede Aaret før Indvielsen, i 1655. Trods vanskelige økonomiske Tider ønskede Konsistorium, hvorunder den nye „Regens-Kirke“ kom til at sortere, at det skulde være et saa stort og smukt Instrument som mulig; et saadant var ingen i Danmark levende Orgelbygger, efter at Christian den Fjerdes berømte Mester Johan Lorentz faa Aar i Forvejen havde lukket sine Øjne, i Stand til at præstere, og det var da

nødvendigt at søge udenlands. Den egnede Mand fandt man i Hans Christoff Frietzsch fra Hamborg, en dygtig Orgelbygger, fra hvis Værksted allerede adskillige udmærkede Værker var udgaaet.² Han kom i Sommeren 1655 til København og indledede her Forhandlinger med Konsistorium, Forhandlinger, der i August samme Aar førte til den endelige Kontrakt.

Dennes almindelige Del var udfærdiget efter de for den Art Arbejder dengang sædvanlige Retningslinier, idet den fastslog Betalingsterminerne, der markeredes ved bestemte Stadier under Arbejdet, og nøje angav, hvilke Materialer Orgelbyggeren selv skulde lægge til, samt hvor meget Kirken skulde levere. Orgelbyggeren uvedkommende var Billedskærer- og Snedkerarbejdet, det vil i Realiteten sige Orgelhuset og Orgelpulpituret. Til selve Orglets Bygning regnede Frietzsch at skulle bruge to Aar, og i dette Tidsrum skulde Kirken, d.v.s. Konsistorium, stille et Hus til hans Disposition i København. Foreløbig sendte han fra Hamborg, hvortil han vendte tilbage efter at have sluttet Kontrakt, en Model af Orglet.

Noget uklart ligger Forholdet, naar Talen er om Trinitatis-Orglets rent musikalske Egenskaber. Der forelaa nemlig i Virkeligheden to Kontrakter,³ en om et Orgel paa 42 klingende Stemmer til 2500 Rigsdaler, og en om et Instrument paa 40 Stemmer til 2600 Rdl.⁴ Der er næppe større Tvivl om, at den sidste var den, der kom til at gælde, men lige saa utvivlsomt synes det at være, at Frietzsch, da det kom til Stykket, fulgte den første, i hvert Fald for saa vidt den rent musikalske Sammensætning af Instrumentet, den saakaldte „Disposition“, angaar. Det fremgaar bl. a. af et en Menneskealder senere afgivet Tilbud paa Reparation af Orglet. Hvad dette i øvrigt angaar, bestod det i begge Tilfælde af tre Manualer og Pedal: Overværket (Hovedværket), der

spillede fra mellemste Manual, Bryst-Værket, spillet fra øverste Manual, og Ryg-Positivet, hvortil underste Manual hørte. I musikalsk Henseende var Instrumentet, hvilken af de to Dispositioner det saa end har haft, typisk for sin Tid og kan formentlig karakteriseres som før-barokt, repræsenterende denne Periodes sidste Trin.

Orglets Tilblivelse formede sig som en næsten ubrutt Kæde af Vanskeligheder, foraarsaget af Haandværkeres Forsømmelighed, Krigstilstand og deraf følgende trykkende økonomiske Forhold. Efter godt et Aars Forløb opstod den første Besværlighed: Orgelbyggeren kunde ikke komme videre med sit Arbejde, fordi der ikke var sørget for Opførelse af et Orgel-Pulpitur, endsige for Tilvejebringelse af selve Orgelhuset. Først i Januar 1657 naaede Konsistorium saa vidt som til at forhandle med en Snedker om disse Ting: Niels Hansen fra Sct. Gertrudsstræde. Han indkom til Konsistorium „med sin Afridsning og begærede for al Snedkerværket til Orgelværket udi Trefoldigheds Kirke, med Billedsnideriet, Snidkerværket og Stilningsværket, foruden nogen Kirkens Omkostning in alles 1400 Rix Dlr.“. Dette Beløb fandt Konsistorium for højt; den endelige Kontrakt, som Niels Hansen accepterede 10. Februar 1657, kom til at lyde paa 1200 Sletdaler.⁵

I Juni 1658 meldte Orgelbyggeren sig og indberettede, at anden Del af hans Kontrakt var opfyldt, det vil formentlig sige, at Bælgene var færdige, og han krævede paa dette Grundlag 300 Rigsdaler. Konsistorium bevilgede ham dem uden Syning af Arbejdet, men et Syn maa alligevel have fundet Sted, thi der findes bevaret et Brev⁶ fra Frietzsch, hvori han forsvarer sig mod en Beskyldning for mindre god Behandling af en af Professorerne, der kom for at kontrollere Værkets Udførelse; han har ikke kendt ham, siger han. Blandt de øvrige Kontrolanter ved Arbejdet, der allerede paa det Tidspunkt var

stærkt forsinket — paa Grund af Snedkerens Langsomhed, hævder Frietzsch — var Kantor Georg Letauen og Organist Antonio Schuler fra Frue Kirke. Snedkeren paa sin Side beklager sig samtidig over ikke at kunne skaffe Svende, og Konsistorium traf da den usædvanlige Beslutning,⁷ at „Magnificus Rector skrider med hannem til Hr. Rigens Hofmester om en Ordre at erlange til at bevilges Svende, saa mange han haver fornøden“.

I December 1658 er Frietzsch langt nede. Han har i fem Uger været syg i Bryst og Lungesygdom, tilset af Dr. Moeten, han har ingen Penge og løber den Risiko at blive sat ud af „det Lejehus, han ibor“.⁸ Konsistorium kan eller vil ikke hjælpe ham økonomisk, dels fordi hans Kontrakt ikke er overholdt, dels under Henvielse til de besværlige Tider, hvilket var andet og mere end en Floskel, eftersom Fjenden jo laa foran Stadens Porte. Kun Tag over Hovedet vil man hjælpe ham med ved at faa en Ordning med hans Værtinde, „den Dannekvinde, sal. M. Slurens“. Noget senere afslaaes ogsaa hans Anmodning om Kautions til hans Kreditorer, og Konsistoriums Tone bliver skarp til Gengæld for hans mindre korrekte Optræden. Professorerne vilde sig „have forbeholden deres Tiltale overfor ham, baade for hans Forsømmelse udi at efterkomme hans Kontrakt, saa og for hans meget ubekvemme, ubeskedne og ubevislige Foregivende og Skrivelse, saa vel mod Pro-Rektors Person, som det ganske Konsistorium“.⁹

I Januar 1659 fik ogsaa Snedker Niels Hansen en alvorlig Paamindelse om, „saafremt han ej vil stande til rette for al den Skade, Kirken kan i geraade for hans Forsømmelse“, at opfylde sin Kontrakt, da hans Arbejde burde have været færdigt for et halvt Aar siden. Nu kom der Gang i Tingene; den 20. Januar begærede Orgelbyggeren, at det „Sted udi Hellig Trefoldigheds Kirke, hvor Theologi plejer at afsige Censuren efter [Prøve-]Prædi-

ken (det synes at have været nordre Del af Koret) maa hannem bevilges at hensætte sit Arbejde af Orgelværket, eftersom ellers ingen anden Sted i Kirken er stor nok dertil".¹⁰ De voldsomme Begivenheder omkring den inde-spærrede By sinkede ham ikke, thi han var, som han selv flere Gange siger, og som det ogsaa hedder i Fortegnelsen¹¹ over Borgerne 1659, „en fremmed Mand“ — hvem det store Opgør var uvedkommende.

I September 1659, altsaa efter godt fire Aars Forløb, var Frietzsch kommet saa vidt, at han kunde paabegynde Stemningen af Instrumentet, hvilket vel maa betyde, at det i det store og hele var færdigt. Til Stemningen havde han en Bælgetræder, en Calcant, som den fine latinske Betegnelse lyder, og en saadan bevilgedes ham ogsaa af Konsistorium, i øvrigt paa den nemme og billige Maade, at Frue Kirkes Bælgetræder, der af en eller anden Grund ikke havde ret meget at gøre og dog oppebar sin fulde Løn, beordredes til at forrette denne Tjeneste.

Samtidig dukkede imidlertid nye Vanskeligheder op. Bælgenes særlige Placering og deres ureglementerede Konstruktion, der var nødvendiggjort ved de specielle Forhold i Kirken, begyndte at blive et Problem — et Problem, som gav Anledning til adskillige Trakasserier, og som først fandt sin Løsning, da de byggedes om — og de økonomiske Vanskeligheder taarnede sig op paa en saadan Maade, at det blev til lige stor Gene for Kirken, Orgelbyggeren og Snedkeren. Man maatte ofte klare sig ved at tage de allernødvendigste Midler af Frue Kirkes Indsamlingsblokke, ved Udstedelse af Interimsbeviser o.s.v. Hvor tungt det hele laa, vil fremgaa af den Omstændighed, at Snedker Niels Hansen, for at faa sit Restkrav fyldestgjort, til Slut maatte tage et „Lejersted“ (en Begravelsesplads) i Kirken som Betaling.¹²

At Orgelbyggeren ikke befandt sig videre godt midt i alt det Besvær, Leverancen af et Orgel til den nye Kirke

i Danmarks Hovedstad forvoldte ham, kan næppe undre. Men hans Nerver og hans Ærgrelse løb af med ham paa en lidt upraktisk Maade og resulterede i lange, forvirrede Breve til Konsistorium,¹³ Breve, hvori hans Modgang opsummeres i Detailler og hvori han kun giver Udtryk for eet Ønske: at kunne vende tilbage til sit „kære, ædle Tyskland“! Det var vel efter Modtagelsen af en saadan Klagesang, at Konsistorium sendte Bud til ham og lod ham vide, at „Professores ei at kunde eller vilde svare ham paa hans ufine og uhøflige Skrivelse, eftersom de ej var vant saaledes at beegnes: mens naar han skrev finlig og høflig, da skulde han faa tilbørligt Svar“.

Ved denne Tid var det ogsaa galt med Calcanten, Bælgetræderen. Den 25. April 1660 blev „den Person, som træder Bælgerne for Orgelbyggeren udi Hellig Trefoldigheds Kirke, opkaldt [i Konsistorium] og først adspurgt, om han af Orgelbyggeren var antagen at træde Bælgerne. Hvortil han svarede: ja. Derefter blev han efter Orgelbyggerens Begæring af Magnifico Rectore advaret, at han skulde have god Agt for sin Gerning, og vare sig, at han intet drikker til Overflod, saa at han sig i samme Gerning ej skulde forse. Thi hvis Orgelbyggeren i nogen Maade skulde føre billig Klage over ham, da havde han ingen Penge hos Kirkeværgen at forvente“.

Endnu en Gang inden Frietzsch var færdig i Trinitatis Kirke, blev han indviklet i en Konflikt, nu med Kirkens Klokker, Anders Pedersen. Hvad Striden gik ud paa, vides ikke, men Konsistorium maatte tage Affære:¹⁴ 25. Februar 1660 „fremstod paa Consistorio udi Retten ærlige og velagte Mand, Anders Pederssøn Klokker til Hellig Trefoldigheds Kirke, og Johann Christoff Frietzsch Orgelbygger, og eftersom en Sag imellem dem havde været i Rettergang, da blev den med begge Parternes gode Vilje og Samtykke kristeligen og venligen forligt saaledes, at Hans Christoff Frietzsch bekendte sig ej andet at

vide med Anders Pederssøn, end hvad en ærlig Mand vel egner og anstaar, og hvis ellers skriftlig af ham om Anders var indlagt, det af Ivrighed og Hastighed at være sket. I lige Maade bekendte Anders Pederssøn sig intet andet at vide med Hans Christoff Friezsch, end hvad en ærlig Mand vel anstaaer, efter samme Forligelsesmaal. Hvor paa de rakte hverandre deres Hænder for Retten og lovede at være hver andres Venner nu her efter som tilforn, og denne Sag at blive aldeles død og magtesløs, og aldrig mere at paatales. Og blev Dokumenterne straks med begges deres Samtykke kasserede og kastede paa Ilden“.

I Slutningen af Maj 1660 meldte Friezsch sig klar med Orgelværket og begærede den sædvanlige Afleveringsforretning afholdt, og den 4. Juni det meste af Dagen var, berettes det,¹⁵ „Rector og Professores nærværende udi Hellig Trefoldigheds Kirke, imedens Orgelværket af trende af de beste Organister her udi Staden blev efter den med Orgelbyggeren oprettede Kontrakt og hosfølgende dispoitiones besigtiget og proberet; samt og Bælgerne af Kongens Bygmester og 3 andre Mestre beset“. De tre Organister, der gennemprøvede Instrumentet, var Antonio Schuler fra Vor Frue Kirke, Johan Lorentz fra Nikolai Kirke og Johan Rudolph Radeck fra Hellig Geistes Kirke. Baade de og de teknisk Sagkyndige, en Sejermager, en Snedker og en Smed, der besigtigede de vanskelige Bælge, afgav skriftligt Indberetning om deres Skøn, Dokumenter, der desværre ikke er bevaret. Lorentz, der var Formand for Organistgruppen, fik 3 Dukater for sin Ulejlighed, hans Kolleger 2 Dukater.

Der var ikke Tale om blank Akcept i første Omgang; de tre Organister fandt nogle Mangler rundt omkring i Værket, Mangler, som de forlangte rettet og kontrollerede paa en ny Prøve, der fandt Sted en Maanedes Tid senere. Den 5. Juli 1660 meddeler Rector magnificus

Konsistorium, at Organisterne „igaar alle havde været hos ham og berettet, at de samme Værk med dets Stemmer paany havde prøberet og nu befundet alt det korrigeret og rigtigt at være, hvor udi de tilforn nogen Mangel havde fornummet, saa at de nu havde intet derpaa at laste. Og bad derhos indstændelig paa Orgelbyggerens Vegne, at Magnificus Rector og Professores vilde være ham gunstige og vel bevaagne, at han sin tilsagte Betalingsrest med forderligste maatte bekomme, og for den indfaldne besværlige Krigs Tid og deraf følgende Opholds Skyld, maatte blive skadeløs holden, og nogen Re-compense nyde“. Den sidste Passus synes at vise, at de tre Organister i alle Maader har kunnet sige god for Frietzsch og hans Arbejde.

Da Orglet endelig stod færdigt, meldte sig ganske naturligt Spørgsmaalet om, hvem der skulde betjene det. Ogsaa det maatte afgøres paa Baggrund af de meget daarlige økonomiske Tilstande, der bl. a. fremdeles gjorde det umuligt at affinde sig endeligt med Orgelbyggeren, og Afgørelsen skulde altsaa give det billigst mulige Resultat. Det ligger nær at udkaste den Tanke, hvorledes det vilde være gaaet, hvis det modsatte havde været Tilfældet: om det nye Trinitatis-Embede havde været vellønnet, havde givet sin Indehaver store musikalske Muligheder bl. a. i Retning af Musik-Opførelser i stort Format. Da havde utvivlsomt blandt Ansøgerne været at finde en ung, genial Musiker, der netop paa det Tidspunkt sad i et lille Embede i en af de danske Byer hinsides Sundet, Helsingborg, og havde Flyvegriller;¹⁶ maaske kunde han, om det havde været saa vel, for stedse være bevaret for sit Fædreland Danmark, hvis Trinitatis-Embedet havde aabnet sig for ham. Men som Forholdene laa, var det hele for smaat for en Mand af hans Dimensioner, og det er vel for øvrigt tvivlsomt, om han under Krigsforholdene i det hele taget har faaet

Underretning om, at dette nye Embede i København skulde besættes.

50 Rigsdaler om Aaret var alt, hvad Konsistorium havde Raad til at byde den Mand, der skulde betjene det nye, prægtige Orgelværk. Det var svært at faa en kvalificeret Mand til dette Beløb — hvad man naturligvis gerne vilde have af Hensyn til Værkets korrekte Behandling — men man fandt paa Raad: det blev i et af Konsistoriums Møder „foreslaged, om man ej kunde interims vis paa nogen Tid akkordere med Organisten til Hellig Geistes Kirke [Johan Rudolph Radeck] som haver en ung Karl til Søn, udi samme Kunst forfaren, at Faderen, som nu skal være med at probere og syne Værket, kunde annamme det under sin Inspektion og Obagt og svare Universitetet derfor; og Sønnen, imod en lidelig Løn, kunde lege derpaa, til sine tilbørlige Tider“.

Forslaget blev taget „i videre Betænkning“, og Rector magnificus henvendte sig til de københavnske Organisters ubestridte Førstemand, Johan Lorentz ved Nikolai Kirke, der „holdt det for det raadeligste og tjenligste“. Saa gik Rector til Johan Rudolph Radeck og fik ogsaa hans Sanktion. Ved Midsommertid 1660 hører vi,¹⁷ at „Organistens Søn til Hellig Geistes Kirke, ved Navn Martinus Radeck blev samtykt til det første Aars Løn, et halvt hundred Rigsdaler. Hvor imod Faderen Johan Rudolph Radeck sig imod Universitetet skal obligere, Orgelværket til Hellig Trefoldigheds Kirke under god Opsyn at have, og det, baade selv og ved bemeldte sin Søn, til bestemte Tider at betjene“. En Kontrakt om den indgaaede Aftale mellem Konsistorium og J. R. Radeck blev oprettet; den læstes i Konsistorialmødet den 5. Juli 1660 og havde dermed Gyldighed.

Selv om Ordningen ikke var videre regulær, havde den dog sine Fordele for begge Parter: Kirken fik billigt og godt Orgelspil i en Overgangstid, hvor det kneb haardt

med Økonomien, og den ældre Radeck fik næsten 100 pCt. Sikkerhed for at have Sønnen i Embede, idet det naturligt var en stiltiende Forudsætning, at han til sin Tid skulde have fast Ansættelse i det; noget Skæringspunkt indtraf i øvrigt ikke; den unge Radeck gled ganske naturligt ind uden Formaliteter. Men til at begynde med var det altsaa Faderen, der paatog sig at sørge for Orgelspillet, ganske vist ved en bestemt Person γ : Sønnen; det er det første kendte af en Række Tilfælde i Københavns Organist-Historie, i hvilke een Mand bestred flere af Byens Organist-Embeder. Senere kom flere andre til, men de maa dog stedse betragtes som isolerede. Forholdet, der i øvrigt ogsaa træffes i de store Provinsbyer: Odense, Aarhus og Aalborg, er Udtryk for et lidet personligt Syn paa Organisten og hans Gerning: han bliver paa denne Maade blot en Slags Leverandør af Kirkemusik — ligesom Stadsmusikanten er Leverandør af verdslig Musik — og mister dermed den nære, nødvendige Tilknytning til sin Kirke. Bl. a. heri ligger utvivlsomt Grunden til, at Skikken ikke bredte sig nævneværdigt, uagtet den betød en Reduktion af Kirkernes Udgifter til Funktionærer.

Johan Martinus Radeck, der fra 1. Juli 1660 i sin Faders Navn, men i Realiteten naturligvis som fuldt selvstændig Musiker, sad paa Trinitatis Kirkes Organistbænk, tilhørte en meget anset og meget udbredt Organist-Slægt. Den er uden Tvivl kommet her til Landet med Johannes Martinus Radeck, der var indvandret fra Thüringen, og som i en Aarrække før sin Død i 1683 var Organist og Vicarius ved Roskilde Domkirke.¹⁸ Medlemmer af Slægten, hvis Historie i Danmark i øvrigt ikke kendes i Detailler, sad gennem et Aarhundrede i vigtige Organist-Embeder i København og sjællandske Købstæder. Ogsaa de personlige Oplysninger om Trinitatis-Organisten Joh. Mart. Radeck er faa og smaa; end ikke

hans Alder kendes. Omkring 1670 overtog han tillige Organist-Embedet ved Helligaandskirken, saaledes at han ligesom Faderen beklædte begge Poster, i øvrigt i Forbindelse med Klokkespillerbestillingen ved Kirken, der jo indtil Branden 1728 havde sit klassisk berømte Klokkespil. Omkring 8. November 1670 viedes han i Hjemmet til den unge Magdalene Sibylle Schindler, der var Datter af en af den Tids kendte Hofmusikere af dette Navn, vistnok Violdegambisten Poul Christian Schindler. At J. M. Radeck ogsaa virkede som Musiklærer, haves der et interessant Vidnesbyrd om: da Griffenfeld var styrtet, meldte Radeck sig i Marts 1673 for at faa udbetalt 72 Daler, som han havde til gode for i to Aar at have undervist to af den faldne Storheds Lakajer i Klaverspil.¹⁹

Om selve Radecks Virke som Trinitatis Kirkes Organist vides ikke stort. Kort efter sin Ansættelse indgik han til Konsistorium med en Anmodning om at faa ansat en Mand til at betjene Bælgene, og en saadan „Calcant“ bevilgedes ham naturligvis. Det blev den Mand, som havde gjort Tjeneste under Orglets Bygning, og som saaledes maa have skikket sig vel efter den Advarsel, han modtog for sit Drikkeri. 20 Sletdaler om Aaret var hans Løn, og han skulde „opvarte“ i Kirken, som det hed, fire Gange om Ugen. Radecks egen Løn fastsattes i Marts 1664 til „100 slette Daler aarligen for Orgelværket i Trinitatis Kirke at betjene, indtil ret Orgelmester dertil bliver sat“. Som nævnt indtraf denne Situation aldrig — Radeck var reelt Embedets Indehaver fra Begyndelsen.

I Foraaret 1663 blev det rent galt med Bælgene, af hvilke en gik helt ud af Funktion, mens de øvrige truede med at gøre det samme. Overraskende virker det at høre, at Hans Christoff Frietzs, som for tre Aar siden havde haft utroligt travlt med at komme af Sted, stadig op-

holdt sig i Byen. Forklaringen er dog naturligvis at søge i, at han i Mellemtiden havde faaet flere Arbejder i Danmark. Konsistorium vilde til at begynde med drage ham til Ansvar for Trinitatis-Bælgenes Brist; Rector og Professores resolverede, at han „skal først venligen advares, og hvis han ikke da vil sig bekvemme det igen paa sin Bekostning at reparere efter Kontraktens Indhold, da ham derfor med Lov og Ret paa Universitetets Vegne at skal følges“.²⁰ Senere viste det skete sig at falde uden for Orgelbyggerens Ansvar, saa Kirken maatte engagere en Mand til at udføre Reparationen. Konsistorium var — naturligvis paa Grundlag af de gjorte Erfaringer — ikke videre tilbøjelig til at entrere med Friezsch, men det skete dog til Slut — vel fordi der ikke var andre at faa. Er Professor Windings Raad blevet fulgt, sørgede man for, „at der gjordes en stærk Kontrakt“.

Mod Slutningen af Radecks Organist-Periode var Orglet, skønt kun en Snes Aar gammelt, i daarlig Forfatning. I et Konsistorialmøde i November 1680 propone-rede Procurator templi om Orglets „store Brøstfældighed, og blev sluttet, at det skulde beses af Orgelmestrene her udi Byen og gøres Relation derom til Consistorii videre Slutning“. Noget Resultat naaedes ikke i den Omgang, men maaske som et Led i Bestræbelserne for at værne Instrumentet mest muligt bestemte Konsistorium i 1683, at „ingen maa oplades paa Orgelværket uden naar det er Højtidsdage og der skal musiceres paa Værket, og da de Studiosi, og ingen andre, at maa oplades, som skal musicere, paa hvilke Matthias Søffrensen [Kirkens Klokker, Fader til dens mere berømte Klokker Søren Matthiessen] af Provsten en Fortegnelse skal meddeles“.

I Efteraaret 1684, omkring 1. September, døde Joh. Martinus Radeck. I et Konsistorialmøde den 12. September vedtoges det at imødekomme et Andragende fra En-

ken, Magdalene Sibylle, om foreløbig at maatte beholde Embedet: Hendes „Begiering efter Professorum skriftlige vota blev samtykt, at beholde Trinitatis Kirkes Orgelværks Betjening med Kondition, at hun lader det ved en dygtig Person forvalte“. Hvem denne Person var, nævnes intetsteds, men der er Grund til at tro, at det var den fremragende Sanger og Musiker Christian Geist, der afløste hendes afdøde Mand ved Helligaandskirken, som en kort Tid blev hans Efterfølger ved Trinitatis Kirke, og med hvem hun den 1. Maj 1685 indgik Ægteskab.

Christian Geist dukker i Forbindelse med Trinitatis Kirke først op i Marts 1686, da hans formelle Bestalling som Kirkens Organist udfærdiges af Konsistorium. Men allerede i Januar 1685 begynder man, med Specifikation af Detailler, der findes i hans Kontrakt, at forhandle om Udfærdigelsen af den, ganske vist uden Navns Nævnelser. I Maj 1685 giftede han sig med „Enken paa Kaldet“, og kort forinden var han blevet hendes afdøde Mands Efterfølger ved Helliggeist, Omstændigheder, der ikke beviser, men dog sandsynliggør, at det er ham, der har været Tale om hele Tiden. Da Christian Geist kun kom til at virke saa kort ved Trinitatis Kirke, men desto længere ved Helligaandskirken, skal der ikke paa dette Sted gaas i Detailler med hans Levnedbeskrivelse. Kun skal det fastslaas, at han, inden han i 1680'ernes Begyndelse kom til Danmark for at tage varigt Ophold — allerede i 1670 var han en kort Overgang Bassanger ved det danske Hof — havde skabt sig en Karriere som Komponist og Organist i Tyskland og Sverige; i Upsala findes bevaret forskellige betydelige, omend italiensk farvede Kompositioner af ham. Hans Virke i Danmark faldt som nævnt først og fremmest ved Helligaandskirken, hvis Organist han var til sin Død i 1711.

Christian Geists Ansættelsesbrev er den ældste kendte, og vel ogsaa den første egentlige Organistbestalling fra

Trinitatis Kirke, hvorfor dens Ordlyd skal gengives her:²¹ „Rector og Professores i det Kongl. Universitet i København gøre vitterligt, at vi haver antaget og med dette vort aabne Brev antager og tilbetrør ærlig agtbar og kunstrig Mand Christian Geist, Organist til Helliggeistes Kirke her i Staden, at forestaa Trinitatis Kirkes Orgelværk med den Beskeden og Vilkaar, at han sig i samme sin Bestilling og Embede skal lade findes aldeles ufortrøden i alle Maader og det med Troskab og Flittighed saaledes forestaa som han vil være bekendt og agter at svare. Særdeles skal han have en god, flittig Opsyn med bemeldte Trinitatis Kirkes Orgelværk, Bælgerne og anden dets Tilbehør eftersom han dertil alene skal have Nøglerne, og ingen anden saa at intet andet deraf formedelst hans Forsømmelse eller Ugatsomheds Skyld, og saa vidt han derudi kan gøre skal blive fordærved, eller komme til Skade, han skal og i Særdeleshed derfor forpligtet være, saa tit Værket skal stemmes det selv personligen at forrette og ikke nogen som ej derpaa god Forstand og tilbørlig Erfarenhed haver det betro for sig at gøre, dernæst skal han enten ved sig selv eller en anden dygtig Person, som han dertil betror, Værket alle Søndage og højtidelige Dage baade til Højmesse og Aftensang og til Tolvprædiken om højtidelige Dage og ellers to Gange om Ugen, som er om Tirsdagen og Torsdagen efter Middag fra fire til fem slet om Sommeren og om Vinteren fra to til fire, betjene eller betjene lade, enten der paa fornævnte Tider skal musiceres eller ikke, hvorimod ham til hver Aars 11. Juni gives af bemeldte Kirkens Prokuretores et hundrede Rigsdaler saa længe som han sig udi sin Bestilling saaledes som foreskrevet staa, tro, flittig og ufortrøden anstiller, men hvis han sig anderledes herimod lader finde da skal dette vores Bestallings-Brev, uden nogen hans Anke og Paatale og uden Proces aldelis være ophævet og magtesløs, og han

pligtig at være at svare til al den Skade, som Værket beegner og dets Tilbehør kan være formedelst hans egen eller hans betroedes Forsømmelse eller Uagtsomhed tilføjet, og vi haver Magt til, en anden dygtig og bekvem Person til bemeldte Værks Opvartning, at forordne. Til Vitterlighed have vi ladet trykke Rectoris Sigillum her forneden“ o.s.v.

Ogsaa Christian Geist fandt, at Trinitatis Orgel var i en meget daarlig Forfatning, og der blev i Marts 1685 paa ny holdt Synsforretning over det, dennegang af tilkaldte Orgelbyggere, der naturligvis tilraadede en Reparation. Det trak dog ud, og først i Foraaret 1685 foretoges en mindre Restaurering, der synes at have kostet 100 Rigsdaler og kontrolleredes af en Orgelbygger fra Landskrona. Det var dog langt fra tilstrækkeligt, og i Juli 1685 sluttedes der Kontrakt om nye store Arbejder paa Instrumentet, Arbejder, der skulde koste 550 Rdl. og dannede en Fortsættelse og Afslutning paa de allerede paabegyndte. Reparationen gaves i Entreprise til „Hans Kongl. Mayts. her i Riget privilegerede Orgelbygger og Organist til den tyske Kirke her i Staden Johan Petersen Botzen“. Denne Mand, der kort forinden var kommet til København, hvor han stillede en længe herskende Trang for en fastboende Orgelbygger, var en særdeles dygtig Fagmand, hvem kort efter Bygningen af det meget store Orgel i Vor Frue Kirke overdroges — et Arbejde, fra hvilket han skilte sig med største Hæder sammen med Broderen, Peter Petersen Botzen.²²

Et skriftligt, opbevaret Skøn over Orglets Mangler,²³ der utvivlsomt stammer fra denne Tid, ja maaske endda er udfærdiget af Joh. P. Botzen selv, giver et meget nøje Overblik over, hvad der var i Vejen — og for øvrigt tillige en Fornemmelse af, at Frietsch til en vis Grad har været uheldig med dette Instrument og ikke har anvendt de helt gode eller helt rette Materialer til det, maaske

fordi det har været ham umuligt at faa dem paa Grund af Krigstilstanden. Materialet er i hvert Fald hurtigere end almindeligt blevet angrebet af Fugt o. l. — en meget stor Del af Skaden skyldes netop, at Piberne er løbet an. Alt dette fik Johan P. Botzen i Kontrakten²⁴ carte blanche til at rette, men der var dog ogsaa andre Ting: han skal „den nu forbefundne ubekvemmelige og for Organisten umagelige Værkets Regering [af det tidligere nævnte Skøn fremgaar, at Registertrækkene til Rygspositivet laa saa langt fra Klavererne, at de ikke kunde betjenes af Organisten under Spillet] efter sin egen Erbydelse saaledes og saa kuriøse en Anretning paa Regeringen gøre, at Organisten forud paa Værket kan drage og dirigere alle hans Stemmer og med god Maner forvalte sit Embede saa at ingen bedre Regering paa noget i Danmark skal findes“.

I Juni 1686 blev der holdt Afleveringsforretning over det restaurerede Værk. Den blev foretaget af Organisterne Johan Lorentz fra Nikolai Kirke, David Bernhard Meder fra Frue Kirke og Christian Geist, Trinitatis Kirkes egen Organist; de udstedte „skriftlige attestata“ om det udførte Arbejde og dets Overensstemmelse med Kontrakten. At det har været tilfredsstillende, fremgaar af den Omstændighed, at Konsistorium — efter Ansøgning — bevilgede Orgelbyggeren „for hans Flid og anvendte Bekostning paa Trinitatis Orgelværk, over det, som Kontrakten ham tilholder, et hundrede Rigsdaler“. Om han fik den anbefaling fra Konsistorium, han bad om, kan ikke ses, men derimod forlangte man, vel belært af sørgelige Erfaringer „Kaution paa 20 Aar“ af ham, d.v.s. en Garanti for det udførte Arbejde i det nævnte Tidsrum.²⁵

Kirkens Organist, Christian Geist, fik ikke megen Glæde af nu at have et fortræffeligt, nyrestaureret Instrument at raade over, thi allerede, da Afleveringsfor-

retningen fandt Sted, var han i Færd med at forlade Embedet, hvilket kan ses af, at hans Efterfølgers Ansøgning allerede forelaa i et Konsistorialmøde 22. Maj 1686. Grunden til, at Geist saaledes trak sig tilbage fra denne Bestilling, som han havde sat saa meget ind paa at faa, at han havde giftet sig til den, er ikke let at se, navnlig ikke, da han blot tre Aar senere, i 1689, paa ny tog en Organistpost, nemlig Holmens Kirkes, som Supplement til sit Embede ved Helligaandskirken. Men Geist var en Mand med mange Kundskaber, en Mand af Autoritet og en Mand, hvis Arbejdskraft der nok paa mange Maader lagdes Beslag paa. Paa det Tidspunkt, da han gik fra Trinitatis Kirke, har han formentlig haft mere, end han kunde overkomme, og i dette Forhold kan da muligvis Grunden til hans Fratræden søges.

Han efterfulgtes paa Trinitatis Kirkes Organistbænk af et nyt Medlem af Slægten Radeck, Elias, der dog stavede sit Navn Radich, en Stavemaade, Familien fra nu af synes at have anvendt. Hvorledes *Elias Radich* var beslægtet med Kirkens for nylig afdøde Organist J. M. Radeck, vides ikke, men da Slægten paa det Tidspunkt kun talte faa Medlemmer i Danmark, har Forbindelsen utvivlsomt været nær. Det synes at være Orgelbygger Johan Petersen Botzen, der skaffede Radich Embedet — „det haver behaget de gode Herrer Patroner den af mig til dem rekkommenderede Organist Elias Radich Værket at betro, den jeg til det at forestaa dygtig erkender“, siger han i sit „Garantibevis“ paa Orgel-Reparationen, men Ansøgningen var sendt til Kongen og tilstilledes Konsistorium fra denne, saa den forelaa allerede i Maj 1686. Der synes ikke at have været andre Kandidater til Posten, og det har formentlig hele Tiden været en given Sag, at Radich skulde have den. I September 1686 udfærdigedes hans Bestilling, der ikke adskiller sig fra Geists udover, at det, nu da der var kostet saa mange Penge

paa Orgelet, indskærpedes den nye Mand at passe godt paa dette. Hans Gage skulde være 100 Rdl. om Aaret.²⁰

Om Elias Radich vides i øvrigt saare lidt udover, at hans Hustru hed Maria Elisabeth; hun overlevede ham, idet hun døde i 1711, vel af Pest, og begravedes i Kirken. I 1694 boede Radich i Peder Hvitfelds Stræde i Klædebo Kvarter No. 144 i Peder Rasmussen Renteskri-vers Hus. Han sad i smaa Kaar og maatte temmelig ofte have bevilget Lønforhøjelse. Kort efter sin Tiltrædelse, i Februar 1688, fik han et Tillæg paa 50 Sletdaler til de 100 Rigsdaler, der var hans faste Løn, og tre Aar senere bevilgedes det ham, i November 1689, „til hans Løns Forbedring, at han selv maatte bebo, eller Lejen aarligen oppeberge af de tvende smaa Trinitatis Kirkes Vaaninger i Landemærket“. Senere blev de 50 Sletdaler sat op til 100 Sletdaler, og i Maj 1695 fik han dette Beløb forøget til 200 Sletdaler, dog saaledes, at dette vist var den samlede Løn, og „med de Vilkaar, at han herefter ikke højere Løn prætenderer, bliver ved Kirken og ikke søger eller antager anden Kondition“.

Musikforholdene i Trinitatis Kirke ved Tiden omkring Elias Radichs Embedstiltrædelse faar man et vist Indblik i gennem Konsistoriums Forhandlinger. I Marts 1686 foreslaas det at yde Vor Frue Skoles Kantor 10 Rigsdaler af Trinitatis Kirkes Kasse, for hvilke han skulde „forpligtet være den koncerterende Musik hver fjerde Festes Dag med Skolens Adjuvanter der i Trinitatis Kirke at opvarte. Stadsinstrumentistens Opvartning der i Kirken tillige med Skolens Musik var vel godt at ske kunde, dersom Kirkens Midler kunde tilstrække at han derfor et aarligt Salario af den nyde kunde. Men som der jo altid paa Akademiet og i Kommunitetet findes de Studiosi, som er Musici Instrumentalis synes mig de der uden Kirkens Besverrig kunde bruges, og Degnen til Kirken med Rette at tilkomme hos Præpositum Com-

munitatis sig om saadanne Personer at erkyndige og dem saa tit musiceres skal betidelig fra cantore at levere hver sit Parti til at øve sig udi at musicere, des bedre udi Kirken kunde forrettes“.²⁷

I December 1688 bevilgede Konsistorium, at „Musikken i Trinitatis Kirke maatte anordnes som i de andre Sognekirker her i Byen, for 30 Rigsdl. aarligen, og at begynde dermed fra Nytaarsdag 1689“. Dette betyder formentlig, at de musicerende Studenters Medvirken bortfaldt, og at Stadsmusikanten fik Instrumentalmusikken i Entreprise for det nævnte Beløb. Leverancen gjaldt udelukkende Musici til det, der i Beslutningen ovenfor træffende er kaldt „den koncerterende Musik“, kirkelige Kantater, der kun opførtes ved særlige Lejligheder. Disse Opførelser, der fandt Sted nede i Kirken, var Organisten uvedkommende, idet Orglet ikke deltog i dem, men kun Koret, bestaaende af Elever fra Metropolitan-skolen og ledet af Kantoren. Endnu ved denne Tid var Koret, der altid havde sin Plads i den Del af Kirken, der endnu hedder Koret, og Orglet to skarpt adskilte Instanser. Sammensmeltningen mellem Korets (Menighedens) Sang og Orglets Toner var paa Vej, men fuldbyrdedes først senere.

Mod Slutningen af Aaret 1701 afgik Elias Radich ved Døden. En ung Mand stod med det samme parat til at overtage Organist-Bestallingen, hans Brodersøn, den 35-aarige *Johan Rudolph Radich*, der siden 1698 havde været Organist ved Sorø Kirke.²⁸ Den 26. November 1701 forelaa i Konsistorium hans Memorial om at blive Orgelmester til Trinitatis Kirke, og det besluttedes, at „saa fremt han befandtes dygtig, skulde han være næst at faa det“. Hans Kvalifikationer til Embedet maa have været i Orden — maaske har han maattet dokumentere dem paa en Prøve — thi den 10. December 1701 læstes i Konsistorium hans Bestallings-Brev og hans „Revers“.²⁹ Øko-

nomisk var det en slem Hemsko for ham, at han af sin beskedne Organistgage maatte udrede en Pension paa 50 Sletdaler aarlig til sin Tante, Formandens Enke, og det var kun en ringe Trøst, at han fik Tilsagn om, at hans eventuelle Enke til sin Tid skulde nyde en tilsvarende Pension af hans Eftermand. I Juni 1706 fik han imidlertid bevilget et Tilskud til sin Gage, svarende til de 50 Sletdaler, idet han selv henviste til, at han ikke som Stadens øvrige Organister nød Husly, og Konsistorium fastslog ved denne Lejlighed, at „han betjener Kirken med god Fornøjelse“.

Johan Rudolph Radich synes dog hele sin Tid ved Trinitatis Kirke at have kæmpet med betydelige økonomiske Vanskeligheder. I Juni 1708 besluttedes det, at „Organisten til Trinitatis Kirke efter hans indstændige Begæring, saasom han var i stor Nød og Betryk“ maatte faa et rentefrit Laan paa 100 Rigsdaler, at afdrage over 5 Kvartaler. Kirken synes nu at have været noget bedre stillet end for blot et halvt Aarhundrede siden. I 1710 foranstaltedes saaledes en Reparation af Orglet, der ogsaa udvidedes med nye Stemmer, et Arbejde, der udførtes af Peter Petersen Botzen for det anselige Beløb af 1200 Rdl. Aaret efter, i Juni 1711, var det paa ny galt med Johan Rudolph Radichs Pengesager. Der forelaa da en „Memorial“ fra ham om, at der, „i hans store Trang og Svaghed maatte af hans Løn forud forstrækkes ham 100 Rigsdaler“ at afdrage kvartalsvis, hvilket bevilgedes.

Med den Svagelighed, Joh. Rud. Radich brugte som Paaskud til at opnaa Laanet, maa det nu have været saa som saa, thi da Christian Geist ud paa Aaret 1711 var død, formentlig som Offer for Pesten, meldte Radich sig som Ansøger til hans Organist-Embedet ved Helligaandskirken og fik det, og han beklædte det adskillige Aar frem i Tiden. Kort forinden, i Juni 1711, havde han mistet sin første Hustru, med hvem han havde flere Børn,

og som maaske ligesom Geist bortreves af Pesten; han giftede sig paa ny, og den anden Hustru overlevede ham; hun, der hørte til Sct. Petri Kirkes Menighed, boede 1730 i St. Kannikestræde. Selv boede han i en længere Periode, i hvert Fald fra 1717 til 1725, i Frimands Kvarter Nr. 154, ved Tugthusporten; han døde 1729.

Da Radich forlod Trinitatis Kirke, kunde han ikke — eller vilde han maaske ikke — forene Embedet med Helligaandskirkens, og en ny Mand skulde altsaa ansættes ved Trinitatis. Der meldte sig tre Ansøgere, og den 14. Oktober 1711 resolverede Konsistorium, at „paa Fredag Eftermiddag, efter Bøn, skulde Kompetitores til bemeldte Tjeneste i Trinitatis Kirke indfinde sig og gøre Prøve: hvortil Rector magnificus og Professores vilde indfinde sig i tvende Organisters, nemlig Johan Petersen Botzens (Vor Frue Kirke) og Radichs (den afgaaende Trinitatis-Organist) Overværelse, samt Kantors“. Sagen syntes hurtigt at kunne ordnes, da der pludselig skete Indblanding i den fra højeste Sted. Efter en Uges Forløb, den 21. Oktober, resolveredes angaaende Organist-tjenesten, at „dermed endnu skulde henstaa i 8 Dage, som endnu een Competitor, af Gros-Kanslerinde Reventlow rekommanderet, vilde indfinde sig og gøre sin Prøve“ og paa ny en Uge senere, 28. Oktober: „Rector magnificus producerede Gros Kanslerinde Reventlows Rekommandation, ham fra Hr. Etatsraad Winding tilsendt, angaaende den nye Competitor til Trinitatis Kirkes Organist-Plads; da for at føje Grevindens Recommendation i alle optænkelige Maader, blev resolveret, at man endnu dermed vilde bie i otte Dage, mens hvis samme da ej indfandt sig til at aflægge sin Prøve, kunde dermed ej længere henstaa“.

Den højt protegerede Ansøger naede frem inden Fristens Udløb, og den 4. November kaldtes han op i Konsistorium, hvor det meddeltes ham, at han skulde ind-

finde sig til Prøve i Trinitatis Kirke førstkommende Fredag Formiddag Kl. 10 i „Cantoris og Instrumentisternes Overværelse“. Udfaldet blev det, at „som den fjerde Competitor til Organistens Tjeneste ved Trinitatis Kirke havde paa fastsatte Dag aflagt sin Prøve, man da vilde aabne Cantoris, Organisternes og Instrumentisternes indsendte Censur og vota over dem, at derved kunde gøres en Ende; og faldt da fornævnte Censurum vota og Valg ud paa *Johan Gottfried Richertz*. Hvilket Rector og Konsistorium bifaldt, at han som den dygtigste dertil skulde beforders og hans Bestalling opsættes“. Det sidste skete 11. November 1711.

Om det var Storkanslerindens Ønske, der hermed skete Fyldest, lader sig ikke sige med Sikkerhed, men det er sandsynligt. De tre Ansøgere, der først meldte sig, har utvivlsomt alle været fra København, medens Richertz, som det fremgaar af hans Revers paa Kontrakten, hvor han tilføjer Stedsangivelsen, var fra Altona; det ligger da nær at antage, at det var hans langvarige og besværlige Rejse saa at sige tværs igennem Kongens Riger og Lande, man maatte vente paa. Om Richertz selv — der ofte ogsaa kaldes Ricardtsen og Rickert — vides i øvrigt ikke meget, og han gjorde sig ikke paa nogen Maade gældende i Københavns Musikliv; han synes at have indskrænket sig til at passe sit Orgel, der ved hans Tiltrædelse eftersaas og repareredes af Brødrene Botzen, og sit Embede, i hvilket hans Pligter var nøjagtig de samme som Forgængerens. Hans Økonomi var vaklende, og hans Helbred var — eller blev — slet. I April 1716 læstes i Konsistorium „Organistens beklagelige Memoriale til den runde Kirke, hvorudi han andrager hans slette Vilkaar og ringe Løn; hvorpaa blev resolveret, at ham for denne Gang skulde gives af Kirken 20 Rdl. til Gave, efter Procurators Lejlighed“. Og i December samme Aar blev læst „Organistens til Trinitatis Kirke hans Memorial af 24.

Okt. 1716, anlg. 25 Rdl. 8 Mk., som ham maatte forundes af Trinitatis Kirkes Indkomster til at betale sin Husleje med, saasom han formedelst stor Svaghed i dette Aar ikke har kunnet subsistere af sin Løn, men har maattet tilsætte meget paa Medikamenter i sin Svaghed“. Konsistorium resolverede, at „ham for denne Gang maatte forundes af Trinitatis Kirkes Revenuer de begærede 25 Rigsdaler og 8 Mark“.

I August 1720 afgik Richertz ved Døden, og Billedet af hans Forhold bliver ikke mindre mørkt, som det op-rulles ved denne Lejlighed. Hans Enke, Anna Marie, indsendte en Supplik til Kongen, der videresendte den til Universitetet, en Supplik, hvori hun anholder om, at da der i Boet „intet findes uden Skyld og Armod, hun da uden Forsegling, Skifte og Deling maa blive besiddende, saalænge hun i hendes Enkestand forbliver“.³⁰ Herpaa erklærede Konsistorium underdanigst, at eftersom „der findes mange udenlandske Arvinger, tilstaaende Skatter, Barnpenge og adskillige Kreditorer, da dermed paa lovlig Maade bør at omgaaes, paa det enhver kan gøres Ud-læg efter Loven for hvis dem kan tilkomme“. Skiftet paabegyndtes da efter de sædvanlige Regler den 13. Februar.

Ved Vakancen efter Richertz synes der ikke at have hersket megen Tvivl om, hvem der skulde være hans Efterfølger. Som Ansøger meldte sig nemlig den tidligere Organist til Holmens Kirke Peder Sparkiær, en dygtig og begavet Musiker, paa Vej frem mod en Position. Den 14. September besluttede Konsistorium at lade udfærdige Bestallingsbrev for „velfornemme, vellærde og kunsterfarne Mand Peder Sparkiær“, og nogle Dage senere skete dette;³¹ hans Gage ansattes til 200 Rigsdaler, men i øvrigt var Betingelserne de samme, som havde været gældende for hans nærmeste Forgængere i Trinitatis-Embedet.

Peder Poulsen Sparkiær var født 6. September 1695 i Trinitatis Sogn som Søn af Poul Pedersen og Kirsten Hansdatter Normann, som anden Gang blev gift med Kantor og Skolemester ved Holmens Kirke Christen Andersen Sparkiær, der blev Peder i Faders Sted. Han lod Drengen blive Student (1711) og modsatte sig ikke, at han hengav sig til et frit Studium inden for Musik og Litteratur. Det første førte til, at han allerede i 1715, vel introduceret dertil af Faderen, ansattes som Hører ved Holmens Korskole, og i 1717 i Holmens Kirkes Organist-Embede, der dog dengang ikke var saa betydeligt som senere³² — det andet til, at han snart gjorde sig bemærket som lyrisk Forfatter af Vers og Lykønskningsdigte, der navnlig tog Sigte paa Begivenheder inden for Kongehuset. Strømpilen for hans Livsgerning var dermed angivet: han delte sig i sin Tilværelse netop ligeligt mellem Digtningen og Musikken.

Konsistorium synes at have haft Forstaaelse af, at Sparkiær var en Mand med Evner, som det var rimeligt og ønskeligt at udvide. I April 1721 fik han et Fjerdingaars Løn i Forskud og Tilladelse til at rejse „paa Kondition, at han giver Fuldmagt til en anden Organist, som paa hans Vegne kan tage imod Trinitatis Kirkes Orgelværk, saa snart det bliver repareret, og at han reverseerer sig til at være fornøjet med Orgelværket, saaledes som den af ham konstituerede Fuldmægtig det imodtager tiligemed de andre af Procuratore Templi dertil tagne Organister“. Det fremgaar af denne Rejsetilladelse i øvrigt, at Orgelet ved hans Tiltrædelse underkastedes en Restauration, der var saa omfattende, at den krævede Afleveringsforretning, men hvem der udførte Arbejdet, vides desværre ikke.

I Juni 1721 fik Peder Sparkiær Embedsbolig i sin Egenskab af Trinitatis Kirkes Organist, idet han tog

imod, at „det ham tilforn tilbudne Hus maa forundes ham i Steden for de 30 Rigsdaler, som han nyder aarligen til Hushyre, dog at den første Reparation derpaa gøres af Kirken“. Forretningen var højtidelig: „Biskoppen og Hr. Assessor Gram paatog sig efter Konsistorii Anordning at tage dette Hus i Øjesyn og derom at sige deres Betænkende til Konsistorii nærmere Resolution“.

Ved Tiden for sin Tiltrædelse ved Trinitatis Kirke udvidede Sparkiær sit Virke til nye Omraader. Da den første danske Skueplads i Lille Grønnegade i December 1722 aabnede sine Porte, var han at finde blandt „Banden“s Medlemmer, ikke som Aktør, men som Leverandør af Musik; en Del af denne maa antages at have været originale Kompositioner fra hans egen Haand, men intet er desværre bevaret paa dette Omraade. I 1723 blev han Hofviolon, kongelig Kapelmusikus, og seks Aar senere tillige Hof-Organist. Naar hertil kommer, at han paa et vist Tidspunkt yderligere overtog Organist-Embedet ved Garnisons Kirke, vil man forstaa, at han var en meget optaget Mand og en indflydelsesrig Skikkelse i Datidens Musikliv ved Hoffet og i Hovedstaden.

Og saa er endda hans poetiske Virke endnu kun løseligt omtalt. Det autoriseredes paa et tidligt Tidspunkt paa allerhøjeste Sted, og gennem mange Aar, det meste af en Menneskealder, var han en stærkt producerende Hof-Poet, Leverandør af Kantate-Tekster til talrige store og festlige Lejligheder inden for den kongelige Familie. Han var ingen fremragende poetisk Aand, men desuagtet fik hans Forfattervirksomhed nogen Betydning. Det er træffende sagt,³³ at dette laa i, at han som en af de faa i Tiden havde Øje for Betydningen af, at det danske Sprog blev benyttet til disse Kantatetekster, som Bernardi, Scheibe og han selv satte i Musik. Hvorledes hans Musik var, vides ikke, da intet er bevaret paa dette Om-

raade. Men at han spillede en Rolle i Hoffets Tilværelse, synes givet; hans flersidede Talent var naturligvis en af Aarsagerne hertil.³⁴

Ved Københavns Ildebrand i Oktober 1728 var Trinitatis Kirke blandt de brandramte Kirker i Hovedstaden, og selv om den ikke var helt saa haardt medtaget som de øvrige, saa var den dog uanvendelig; den havde ogsaa mistet store Dele af sit Inventar, deriblandt Hans Christoff Friezsch's Orgel fra 1655—60, der brændte fuldstændigt. Bygningen af det nye Orgel her som i de øvrige Kirker, der ødelagdes ved Branden, overdroges den kongelige privilegerede Orgelbygger Lambert Daniel Carstens (eller Kastens).³⁵ Efter Kontrakt, indgaaet 21. Marts 1730 med den oprindelige Bygningskommission og godkendt af Kongen to Dage senere, paatog Carstens sig „at forfærdige Orgelværket til Kirken efter derved hæftede Disposition og Tegning, og dertil at forskaffe Tin, Bly, Jern, Messing og alt andet udkrævende, item imod tage de afbrændte Kirkers Bly for 18 Rigsdaler Skippundet og at nyde for Værket 3000 Rigsdaler“.³⁶ Carstens skulde selv betale Snedker- og Billedhuggerarbejdet, „hvilket jeg skal staa for at blive forsvarligen gjort, uden at bemeldte Kirkes Udgift, som alene bekoster Koret, hvorpaa Orgelværket skal ligge, samt Brystværket og Timmerarbejdet, hvorved Værket skal befæstiges, og hvorpaa Bælgerne hvile; end forbinder jeg mig, at samme Orgelværk skal være aldeles færdigt og opsat inden Decembre Maanedes Udgang, naar man skrivendes vorder 1731“.

Trinitatis-Orgelet var det første af de ikke faa store Instrumenter, Lambert Daniel Carstens, der som Orgelbygger var praktisk talt eneraadende i Danmark i denne Periode, leverede til københavnske Kirker i Aarene efter den store Brandkatastrofe; dets værdige og festlige Ba-

rok-Facade, der umiskendeligt minder om Arp Schnitgers, Carstens store Læremesters, Arbejder paa dette Omraade, pryder den gamle akademiske Kirke den Dag i Dag, men selve Værket, dets klingende Indre, er for længst gaaet tabt. Trinitatis-Orglets rent musikalske Egenskaber kender vi saaledes ikke, men et Ekko af dem stiger frem for os, idet vi betragter Carstens' egen Fortegnelse over de 39 klingende Stemmer, hvoraf det var sammensat, dets Disposition. Denne saa i Kontraktens Ordlyd ud som følger:

Hovedværk: 1. Principal 16'. — 2. Qvindadena 16'. — 3. Weitpfeiffe 8'. — 4. Octave 4'. — 5. Spitz Flöyte 4'. — 6. Nassat 3' ($2\frac{2}{3}'$). — 7. Rauschpfeiffe 2 f. — 8. Octave 2'. — 9. Mixtur 4—5—6 f. — 10. Cimbel 3 f. — 11. Dulcian 16'. — 12. Vox humana 8'.

Brystværk: 1. Block Flöyte 8'. — 2. Flöyte 4'. — 3. Octave 2'. — 4. Cedecima 1'. — 5. Siefflöyte $1\frac{1}{2}'$ ($1\frac{1}{3}'$). — 6. Scharff 3 f. — 7. Krumhorn 8'.

Overværk: 1. Octave 8'. — 2. Gedact 8'. — 3. Salecinal 8'. — 4. Octave 4'. — 5. Octave 2'. — 6. Sesquialtera 2 f. — 7. Scharff 4 f. — 8. Tromet 8'.

Pedal: 1. Principal 16'. — 2. Subbas 16'. — 3. Rohrquint 12' ($10\frac{2}{3}'$). — 4. Octave 8'. — 5. Octave 4'. — 6: Rauschpfeiffe 2 f. — 7. Nachthorn 2'. — 8. Mixtur 6 f. — 9. Posaune 16'. — 10. Tromet 8'. — 11. Tromet 4'. — 12. Cornetti 2'.

Til Værket hørte Tremulant og Cymbelstjerne; Klavererne talte 49 Tangenter og gik til c^3 , og Pedalet havde 27 Tangenter fra c til d^1 . Leveringstiden blev ikke overholdt og kunde vel ikke overholdes, fordi Kirkens Fuld-

førelse trak længere ud end beregnet. Først engang i 1733 synes Værket at have staaet færdigt. Det var et meget karakteristisk Arbejde for sin Mester og for den Skole, af hvilken han var udsprunget. Afleveringsforretningens Dokumenter er ikke bevaret, men det er næppe forkert at antage, at Trinitatis-Orglet, der blev til, endnu før Carstens fik rigtig travlt — for travlt, som han vist af og til havde — var et af hans allermest vellykkede overhovedet — et dejligt Barok-Instrument, som i velkonserveret og spilleklar Stand vilde have været en musikalsk Attraktion af Rang i vor Tids København.

Til Peder Sparkiærs Funktionstid ved Trinitatis Kirke hører et ejendommeligt Minde, der, saa spinkelt det end kan synes at være, dog er gaaet over i Historien. Da Christian den Sjette var død, komponerede Hofkapelmesteren Scheibe Sørgekanten over ham, maaske med Sparkiær som Tekstforfatter. Prøverne blev holdt i Trinitatis Kirke, utvivlsomt som Følge af den Forbindelse, der dannedes ved, at Sparkiær var knyttet baade til denne og til Hoffet: disse Prøver overværedes af Holberg, der jo ikke havde langt til Kirken fra sin Professorgaard. Digteren havde sin Plads i Koret, og samstemmende Vidnesbyrd beretter, hvorledes han, hver Gang man kom til et bestemt Sted i Kantaten, blev bevæget, rejste sig fra sin Plads og gik om bag Alteret for at tørre sine Øjne.³⁷

I 1747 synes Sparkiær at være træt, idet han da viste sig villig til at afstaa i hvert Fald Trinitatis Kirkes Organistembede. I Foraaret 1747 forelaa for Konsistorium en Ansøgning fra en af Sparkiærs Elever, den unge lovende Musiker *Johan Foltmar*, om at maatte blive adjungeret sin Læremester i Trinitatis-Embedet, d. v. s. blive hans faste Medhjælper samt „Expektant“ paa Bestillingen. Ansøgningen var ledsaget af en Erklæring fra Spar-

kiær, hvori han siger, at der intet er til Hinder for Ordningen fra hans Side, og at han anbefaler Foltmar, der har vist og sikkert fremdeles vil vise Flittighed i Tjenesten og „Skikkelighed i sin Opførsel“, til Konsistoriums Bevaagenhed. Der skete dog ikke noget i Sagen før et Par Aar senere, da Sparkiær selv ansøger om at faa Forholdet ordnet, nu under Henvisning til sine „med Alderen tiltagende store Svagheder“. Som Svar herpaa resolveredes, at „Konsistorium ikke giver Expektance, men Voltmar kan melde sig ved Vakance“.

I Begyndelsen af 1750 synes Sparkiær definitivt at have trukket sig tilbage, og Foltmar søgte paa ny, denne gang om at maatte blive hans Efterfølger. Dette ordnedes, da det var konstateret, at Sparkiær var villig til at afstaa Embedet, i Løbet af Foraaret 1750; det bør her noteres, at han levede endnu mange Aar i bedste Velgaaende og først døde 31. December 1761, et Aars Tid efter sin Hustru, Agnes Cathrine Lindemann.

I Marts 1751 holdtes i Trinitatis Kirke en Prøve, ved hvilken Foltmar dokumenterede sin Kunnen for tre af Stadens velansete Kirkemusikere: Hoforganist C. F. Breitendich fra Nikolai Kirke, Organist Lorentz Söncksen fra Sct. Petri Kirke og Organist D. C. Decker fra Helliggeistes Kirke. Fra denne Forretning findes bevaret de tre Herrers Censur. Breitendich og Decker afgav en fælles Udtalelse, der lød saaledes: „Efter Begæring af den kongl. Violon og Organist, ædle Sr. Sparkiær, have vi underskrevne den 9. hujus indfundet os udi Trinitatis Kirke for at høre Monsr. Johan Voltmar traktere Orgelværket sammesteds, hvor da bemeldte Monsr. Voltmar har præsteret, hvad af ham blev forlangt, og derved vist sig at være en god og habil Musicus, hvilket saaledes efter Begæring herved bevidnes“. Söncksens Responsum har nærmest Karakter af en Anbefaling: „At Monsr.

Johan Foltmar er mig bekendt i mange Aar at have applikeret sig alene paa Musik og i Særdeleshed paa, hvad der hører til en god Organist at præstere, det bevidner jeg herved i Sandhed, efter Deres Magnificenses og samtlige høje Herrer Professores deres Forlangende, i hvis Nærværelse han og i Trinitatis Kirke paa Orglet haver aflagt saa vigtig en Prøve paa sin Erfarenhed og Kapacitet, at ham dette hellige Skudsmaal til hans videre Rekommendation ikke kan eller bør nægtes, hvorfor jeg hjertelig ønsker ham videre Employe, som han tilforladeligst fortjener^{.38} Der holdtes ogsaa Synsforretning over Orglet med Henblik paa Afleveringen af dette fra Sparkiær i Foltmars Varetægt, og det befandtes „at være holdt i saa forsvarlig Stand som man af en Organist kan med Rette fordre“; dette Eftersyn foretoges af Söncksen og Decker i Forening. I et Konsistorialmøde den 8. April 1750 resolveredes det derefter, at Foltmar skulde have Bestalling paa Organist-Tjenesten ved Trinitatis. Betingelserne var de samme som tidligere, idet Bestallingen var holdt i „den gamle Stil“; Foltmar skulde have 200 Rdl. i Gage + 12 Rdl. for at holde Værket i Orden og reparere mindre Ting.³⁹

Om Johan Foltmar er i øvrigt følgende at berette: Han var født i København o. 1714 som Søn af Fløjtenisten, Hoboist ved Grenaderkorpset Johan Voltmar og Hustru Anna Margrethe, og var saaledes Broder til Hofviolon Hermann Fr. Voltmar, Hof-Tapetvæver Carl Ulrik Foltmar og Musikeren og Portrætmaleren Christoffer Foltmar. Hans Barndom og Opvækst prægedes stærkt af, at hans Forældre, der hørte til den i hine Tider ikke helt lille Kreds af indvandrede Militærmusikere, ligesom dens øvrige Medlemmer holdt sig en Del for sig selv og bl. a. selv besørgede deres Børns Skoleundervisning. Johan Foltmars Levnedsløb i de unge Aar giver han selv

en Oversigt over i den første Ansøgning om Trinitatis-Embedet, han i Maj 1747 indgav til Konsistorium. Han forudsætter det bekendt, at „jeg hidindtil har anvendt mine Aar paa det musikalske Studium, og ved megen Flid og Omhyggelighed bragt samme til den Fuldkommenhed, at jeg ej alene er antagen som Membrum Ordinarium i det oprettede Collegium Musicum, men haver endog i seks Aars Tid i Sr. Sparkiærs Forfald opvartet Organist-Embedet ved Trinitatis Kirke, og min øvrige Opførsel og Omstændigheder er noksom bekendt og bevislige paa adskillige Steder, hvor jeg har hidindtil maattet, i Mangel af vist Subsistance, adspørge mit Brød ved privat Information i Musikken“.

Da han lykkelig og vel var kommet i Embede, stiftede han Familie, idet han 24. Marts 1751 viedes til Agnete Maria Schou, der fødte ham en Søn og to Døtre. Den yngste lille Piges Daab maa have været en stor Oplevelse for Foltmar og hans Hustru; da de den 13. Oktober 1755 førte deres Barn til den hellige Handling i Trinitatis Kirke, var det Dronning Juliane Marie, der bar, Prinsesse Sofia Magdalene, der var Huemor, medens Kong Frederik den Femte, Kronprins Christian og Arveprins Frederik stod Fadder. Det var ikke nogen Sjældenhed, at Hofmusikernes og andre Hoffet nærstaaende Personers Børn fik kongelige Faddere, men yderst sjældent, at de høje Herskaber selv var til Stede ved den kirkelige Handling. Foltmar maa altsaa paa en eller anden Maade have nydt en særlig kongelig Bevaagenhed, der ikke kan forklares alene ved, at han af og til medvirkede som Fløjtenist under forskellige store Kantateopførelser.

Som mange af den Tids fremtrædende københavnske Musikere, bl. a. Hoftrumpeterne, havde Foltmar Bierhverv. F. Eks. havde han i en vis Udstrækning dyrket Orgelbyggeriet — Kombinationen var, og havde navnlig

været, naturlig dengang; det eneste Værk af ham, der kendes paa dette Omraade, er dog et lille Instrument, han i 1740'erne byggede sammen med Broderen Christoffer til Vajsenhusets Kirke. Langt mere indbringende var dog sikkert det Privilegium, han i 1750'erne erhvervede paa Fremstilling og Forhandling af Vin-Eddike, en Vare, han f. Eks. i Adresseavisen 1760 falbød fra sit Hus paa Hjørnet af Stranden og Boldhusgade. En Tid skal han ogsaa have drevet en Frugtplantage i Follerup.

Musikken svigtede han dog ingensinde. Han var bl. a. en ret flittig Komponist, fra hvis Haand foreligger Arier, Murkier, Menuetter, Sange, en Koralbog i Manuskript (i Tidens stærkt forsirede Stil) samt Kammermusik; en Del af disse Ting findes i Det kgl. Bibliotek, medens andre er i Privat-Eje. Ogsaa som Musik-Informator var han meget aktiv, og endnu i 1793 averterer han i Adresseavisen, næsten 80 Aar gammel, at han er flyttet til Lille Helliggeiststræde 160 og underviser grundigt paa Orgel, Klaver og Flauto travers. Aaret efter, den 26. April 1794, afgik han ved Døden, tæt fulgt af sin Hustru, der døde den 30. August 1795, 59 Aar gammel.⁴⁰

Nogen Tid før sin Død havde Johan Foltmar definitivt taget Afsked med Trinitatis Kirke, hvor han dog gennem en Aarrække slet ikke havde fungeret, vel paa Grund af Alderens Tryk. Den 21. April 1793 beskikkede Konsistorium hans Vikar, Hans Lorentz Johansen til Kirkens Organist. Ogsaa andre Ansøgere havde meldt sig, bl. a. Organist Andresen fra Graasten og den ejendommelige Michael Ehrengott Grosse, der i nogle Aar havde været Organist ved Frederiks tyske Kirke paa Christianshavn, men ingen andre end Johansen kunde eller vilde overtage Embedet paa de Betingelser, der blev Foltmars Efterfølger til Del: Han skulde have 200 Rdl. i aarlig Løn plus 40 Rdl. i Huslejegodtgørelse og 12 Rdl. for Orgelets

Stemning og Eftersyn, men til Gengæld for, at Foltmar havde trukket sig tilbage, skulde han i Henhold til en mellem dem indgaaet „Forening“ yde ham 200 Rdl. straks og derefter alle med Organist-Tjenesten forbundne Indkomster, visse og uvisse, paa Foltmars Livstid, samt efter hans Død erlægge 60 Rdl. aarlig til Enken. Ret meget fik Johansen altsaa ikke ud af det i første Omgang.⁴¹

Der er da ogsaa et fjernt Skær af Lettelse over den Skrivelse, hvormed han et Aar senere, den 29. April 1794, indberetter Foltmars Død: „Sidstafvigte Løverdags Morgen døde min Formand Sr. Foltmar, Organisten til Runde Kirke, ved hvilket Dødsfald jeg i Følge den mig af det høje Konsistorium naadigst forundte Bestalling af 21. April 1793 tiltræder denne Tjeneste. Jeg har nu i seks Aar forrettet Tjenesten for ham uden Løn og smigrer mig i det underdanigste Haab at have forrettet Tjenesten til mine høje Foresattes Fornøjelse. Jeg giver mig derfor den Frihed underdanigst at indberette Foltmars Død, udbedende mig det høje Konsistorii gunstige Bevaagenhed, da jeg stedse skal stræbe nøjagtig at opfylde de mig paaliggende Pligter“.

Hans Lorentz Johansen var en Mand, der dyrkede flere Discipliner inden for sin Kunst, Musikken. Han var født ca. 1762, vel i København, og har paa Orglet ganske utvivlsomt været Elev af Johan Foltmar. Men tillige uddannede han sig som Kontrabassist, og hans Færdighed paa dette Instrument førte ham ind i vort fornemste Orkester, det kongelige Kapel, dog først paa et relativt sent Tidspunkt. I Sæsonen 1808—09 assisterede han lejlighedsvis med Kontrabassen, og derefter synes han at være gledet ind som fast Mand, idet han dog først opnaede kongelig Udnævnelse noget senere, den 5. September 1814; muligvis har Forholdet ikke kunnet brin-

ges i Orden før paa Grund af Krigsforholdene. Johansen efterfulgte i Kapellet Böhmeren Jacob Sedlaczek og førte her en saa forholdsvis ubemærket Tilværelse, som hans lidet solistisk prægede Instrument henviste ham til. Men at han har været en dygtig Orkestermusiker, kan der i øvrigt ikke herske Tvivl om.

Ved Tiden omkring H. L. Johansens endelige Tiltrædelse som Organist ved Trinitatis Kirke fik Orgelet et efter Prisen at dømme meget grundigt Hoved-Eftersyn. Det udførtes af den københavnske Instrumentmager og Orgelbygger J. N. Scheer i Aaret 1792; han fik 725 Rigsdaler for Arbejdet, og det var saa meget, at Betalingen maatte udstrækkes over to Aar. At Restaureringen var omfattende, fremgaar ogsaa af den Omstændighed, at der afholdtes en Besigtigelsesforretning, til hvilken tilkaldtes to københavnske Organister, Johan Klieme og Chr. Fr. Klattenhoff. De fik hver 20 Rigsdaler for deres Ulejlighed.

Det faldt i H. L. Johansens Lod at leve og virke i den fattige Tid op mod Statsbankerotten 1813; hans Kaar faar man et Indtryk af gennem et Konsistorial-Referat fra 1807: i det paagældende Møde forelaa „Ansøgning fra Organist Johansen ved Trinitatis Kirke af Okt. d. A. om Tillæg til sin liden Gage, af hvilken han ikke nu, da Husleje, Levnedsmidler og alt er steget til det to- eller tredobbelte mod den Tid, da den bestemtes, kan leve med Familie og opdrage sine Børn, og han, efter at mer end 1600 Rdl. af egen Formue er tilsat, nu intet mere har at sætte til. Han haaber, at hans Begæring vil blive anset grundet, da han efter næsten 12 Aars opfyldte Pligter i Konsistorii Tjeneste ikke ved den nylig givne Lejlighed [Besættelsen af Frue Kirkes Organist-Embedet, til hvilket han og Weyse, der ansattes, fik lige mange Stemmer⁴²] blev befordret. Professor N. C. Kall (Procu-

rator templi) har erklæret, at saa meget han end havde ønsket ved den nylig givne Lejlighed at lette Supplikantens Kaar, tør han dog ikke tilraade at paalægge Kirken, der paa denne Tid besværes med mange Udgifter, endnu flere. Konsistoriums Afgørelse faldt ud i Overensstemmelse hermed, og det paalagdes Professor Kall ved Skrivelse at meddele Johansen dette.⁴³

En lille Erstatning for den lidte Skuffelse fik han et Par Aar senere, da han ansøgte om, at „Orglet efter adskillige af Menighedens Medlemmers Ønske ogsaa maa bruges ved Gudstjenesten om Fredagen. Paa hosfulgte Bilag har en Del af Menigheden tegnet sig for et aarligt Bidrag til Godtgørelse for Organistens derved forøgede Arbejde“. Dette, der i øvrigt kunde se ud som en Hjælpeaktion til Fordel for Johansen fra Menighedens Side, tillodes, idet „Konsistorium ikke havde noget imod, at Trinitatis Kirkes Orgelværk ogsaa om Fredagen bruges til at styre Sangen og fremhjelpe Andagten, naar denne Foranstaltning ikke medførte nye Udgifter for Kirken“.⁴⁴ Senere, da Kirkens Forhold paa ny blev bedre, anerkendtes Johansens Virke af og til ved særlige Ydelser, saaledes fik han et Gratiale paa 40 Rdl. for sin ekstraordinære Medvirken ved den Reformationsfest, der i 1817 fandt Sted i Kirken.

H. L. Johansens Helbred synes at have været svagt, i hvert Fald i den senere Del af hans Liv, og allerede i 60 Aars Alderen maatte han helt give op, først i Kapellet; ved kgl. Resolution af 22. Maj 1824⁴⁵ afskedigedes han fra 1. Juni s. A. at regne fra sin Kontrabassist-Plads med sin halve Gage, 200 Rdl. Sølv, i Pension. Godt et Aars Tid senere, med Udgangen af September 1825, forlod han ogsaa Trinitatis Kirke paa Grund af Alder og Svagelighed. Men han var allerede da en mærket Mand, og nogle Maaneder senere, den 6. Juni 1826, afgang han

ved Døden, efterladende sig sin Hustru, Marie Christine Lund, og flere Børn.

Som hans Efterfølger ved Trinitatis Kirkes Orgel ansatte Konsistorium fra 1. Oktober 1825 at regne en kendt københavnsk Musiker, Hoboist ved Fodgarden *Heinrich Christian Gerlach*.⁴⁶ Han var i Tidens Løb paa flere Maader kommet i Forbindelse med Kirken. Saa tidligt som den 30. November 1808 havde han med Fodgardens Musikkorps givet en Koncert i Trinitatis til Fordel for Sognets ved Bombardementet afbrændte Fattigskole,⁴⁷ og ved flere Lejligheder, hvor der var Brug for Instrumentalmusik i Kirken, havde han leveret denne, bl. a. ved Reformationsfesten i 1817, efter hvilken han for sin og sine Folks Medvirken fik udbetalt 138 Rdl. Hans Ansættelse var saaledes i saa Henseende naturlig, men i øvrigt var den skelsættende, fordi den var det første af ikke helt faa Tilfælde i det kommende Aarhundrede, i hvilke københavnske Organist-Embeder besattes paa en saadan Maade, at Bestridelsen af dem maatte opfattes som Bihverv for deres Indehavere. Udviklingen falder nøje sammen med den Kendsgerning, at der nu oprandt en Periode, i hvilken Orglet som selvstændigt Instrument stedse tabte Terræn, en Udvikling, der først i vort Aarhundrede er standset og vendt.

Gerlachs Organist-Virksomhed kom da heller ikke til at omfatte andet og mere end Bestridelsen af det rent tjenstlige, men som Musiker i øvrigt var han en ganske interessant og meget aktiv Personlighed. Han var født i Gotha i Sachsen i 1777 og kom, en Snes Aar gammel, til Danmark, hvor han 26. Januar 1798 hvervedes som Hoboist ved Danske Livregiment, den nuværende 1. Bataillon. Ti Aar senere, den 2. Marts 1808, forflyttedes han til Livgarden til Fods og præsenteredes Dagen efter for Chefen;⁴⁸ det er sandsynligt, at Forflyttelsen er sket

for at skaffe Gardemusikkorpset en ny „Forblæser“. De militære Musikkorps havde dengang ikke Dirigenter i egentlig Forstand, men den dertil bedst egnede Hoboist, som de militære Musikere hed i hine Tider, blæste for, naar der spillede, og kom saaledes til at staa som Leder paa samme Maade som Dirigenten senere.

Straks efter at have tiltraadt sin nye Post begyndte H. C. Gerlach med sit Korps ud over den rent tjenstlige Musiceren at udfolde en flittig Koncertvirksomhed, idet han indledede en Række Harmoni-Koncerter paa Raus Hotel, det nuværende d'Angleterre. Den første af disse fandt Sted i December 1808,⁴⁹ og de fortsattes de kommende Aar, idet de blev Forbilleder ogsaa for andre Regimentsmusikkorps' Foranstaltninger af tilsvarende Karakter. Det var i alleregentligste Forstand Gerlach, der bar disse Koncerter. Ikke blot ledede han dem, han arrangerede store Numre i Harmoni-Orkester-Besætning: de saa yndede Tonemalerier af Slag (Austerlitz, f. Eks.), Opera-Udtog og Ouverturer, og om det saa var Billetterne, saa kunde de købes paa hans Bopæl, der forudsattes saa bekendt, at den ikke anførtes i Koncert-Announcen.

Ved sin Ansættelse i Garden blev Gerlach hurtigt en af de Musikere, der tilkaldtes til Assistance i det kongelige Kapel, og han blev, da han først havde Foden indenfor, hyppigt benyttet, da han var en yderst alsidig Mand. Fløjten (og Piccolofløjten) synes at have været hans Hoved-Instrument, men desuden vikarierede han paa Oboen, foruden at han slog store Tromme og lille Tromme og ogsaa betjente Janitschar-Instrumenterne.⁵⁰ Han bestred de Poster, han blev sat paa, til Kapellets og Teatrets fulde Tilfredshed, naar undtages, at han en Gang i Sæsonen 1815—1816 forlod en Prøve, der formodentlig er trukket for længe ud, for at kunne naa at møde til Vagtparaden; dette er der jo imidlertid ikke saa meget

at sige til, naar henses til, at han var dens musikalske Leder, og til de sikkert talrige disciplinære Straffeforanstaltninger, der vilde have ventet ham, hvis han var udeblevet.

Ogsaa som Komponist fremtraadte H. C. Gerlach, om end i den mindre Stil. En Række Arbejder af ham er trykt i Whistlings Haandbog 1828, og hos Lohse i København udsendte han nogle Danse; ogsaa nogle Klaverkompositioner af ham synes at have foreligget hos Breitkopf & Härtel i Leipzig.⁵¹ Kirkekompositioner har derimod næppe været blandt hans Frembringelser. Han var en flittig Arbejder i Musikkens Vingaard, lige til Døden indhentede ham; det skete forholdsvis tidligt, den 12. Maj 1838, næppe 14 Dage efter, at han i sit Ægteskab med Johanne Louise Michelsen havde faaet en lille Søn. Det vilde have glædet ham at se en anden af sine Sønner, Carl Ludvig Gerlach (1833—93) afslutte sin musikalske Karriere i en smuk Stilling som Syngemester ved det kongelige Teater.

Gerlachs Efterfølger paa Trinitatis Kirkes Organistbænk var en Mand, hvis Navn har Klang i dansk Musikhistorie: *A. P. Berggreen* (1801—80). Hans Biografi skal ikke skrives paa dette Sted, kun skal det fastslaas, at han ydede en betydelig Indsats til Gavn for Skolesangen, den folkelige Sang og Kirkesangen her i Landet. Han var ikke Orgelspiller i egentlig Forstand, men var dog naturligvis Kirkemusikken paa nærmere Hold end Forgæengeren, og han berigede den danske Kirke med en Række Salmemelodier, som, skønt haardt trængt i nyere Tid, dog i det store og hele har holdt Stillingen.

I Berggreens Tid forfaldt det utvivlsomt i sin Tid meget smukke Instrument, Lambert Daniel Carstens efter Branden 1728 byggede til Kirken, paa det fuldstændigste. Ved Gerlachs Tiltrædelse underkastedes det i 1826 en temmelig omfattende Reparation,⁵² vist for omtrent

1000 Rdl., af Orgelbyggeren P. U. F. Demant, der i de Aar opholdt sig i København, hvor han udførte flere tilsvarende Arbejder, men som i øvrigt havde Værksted i Dalum ved Odense, men siden ses der ikke at være ofret noget paa det, maaske fordi det efter Tidens Syn paa Sagen ikke var det værd. Den udpræget barokke Orgeltype, som dette Instrument repræsenterede, svarede kun lidt til denne Periodes Krav om romantiserede Klangfarver af orkesterimiterende Karakter; derfor gik det, som det gik, men vi vilde nok i vor Tid have ønsket, at Trinitatis Kirkes Orgel havde været bevaret, nogenlunde som dets Bygmester havde efterladt det. Det vilde have givet os et Kendskab til Orgelbygningen i Danmark i Barok-Perioden, som vi nu maa være foruden.

I 1861 var Orglet saa langt nede, at Berggreen ikke mere kunde anvende det. Kort før Jul det nævnte Aar lejede man for 100 Rdl. om Aaret et mindre Orgel, der opstilledes i Kirken, og som skulde være til Raadighed for denne, indtil den blev i Stand til at skaffe sig et nyt Orgelværk. Udlejeren var den unge norskfødte Orgelbygger Knud Olsen, der et Par Aar i Forvejen havde grundlagt sit eget Firma i København. Det var ogsaa Knud Olsen, til hvem det overdroges at bygge det Orgel, der skulde afløse Carstens' Instrument, naturligvis med Bibeholdelse af dets prægtige Facade. Det nye Orgel stod færdigt i 1871. Det havde, fordelt paa tre Manualer og Pedal, 36 klingende Stemmer⁵³ og repræsenterede den Type, der, bl. a. ved Marcussen & Reuters Virke her i Landet i Aarhundredets første Halvdel var blevet den gængse, og som endnu, skønt romantiserende Elementer (Strygestemmer, m. v.) havde trængt sig ind, tog skyldigt Hensyn til Overklang og dermed til en koncis Helhedsvirkning, ved passende Tilsætning af Aliquot- og Miksturstemmer.

Ved Berggreens Død i 1880 blev et Medlem af det for-

træffelige sønderjydske Musiker-Dynasti Matthison-Hansen, *Godtfred Matthison-Hansen* (1832—1909), Organist ved Trinitatis Kirke. Ogsaa han var en central Skikkelse i sin Tids danske Musikliv; hans Indsats laa bl. a. paa det pædagogiske Omraade, og han øvede den ikke mindst som Lærer ved og Meddirektør for Musik-konservatoriet. Godtfred Matthison-Hansen var imidlertid tillige Orgelspiller, en af de faa af Format i sin Tid, og havde vundet et Navn som saadan ogsaa i Udlandet, hvor han havde mange Forbindelser blandt fremragende Musikere, bl. a. Liszt. Det er værd at notere, at Trinitatis Kirke, mens han stod i sin fulde Kraft, blev et Slags Orgelspillets Centrum herhjemme; gennem mere end tyve Aar holdt han her sine stærkt paaskønnede „Orgelforedrag“, Koncerter, ved hvilke Kompositioner af Orgelspillets store gennem Tiderne, fra Bach til César Franck, kom til Udførelse, stedse i en omhyggelig, stilkorrekt og gennemarbejdet Gengivelse.

Matthison-Hansen efterfulgtes ved sin Død i 1909 (fra 1910) af Edgar Henrichsen (f. 1879), der i 1907 var blevet ansat som Kantor ved Kirken, og som derefter beklædte baade denne Stilling og Organist-Posten. I hans Funktionstid gennemgik Orglet i 1915 ved Knud Olsens Efterfølger og Svigersøn, Imm. Starup, en gennemgribende Ombygning og Udvidelse, ved hvilken den rent mekaniske Aktion afløstes af den dengang moderne og stærkt udnyttede pneumatisk Aktion. Orglet fik herefter, stadig opstillet bag Carstens' klassiske Facade, men uden nogen organisk Tilknytning til denne, 42 klingende Stemmer, fordelt paa tre Manualer og Pedal.⁵⁴

I April 1947 afløstes Edgar Henrichsen paa Trinitatis Kirkes Organistbænk af Jægersborg Kirkes Organist, mag. art. Finn Viderø (f. 1906), i hvis Lod det saaledes falder at føre Traditionerne videre og skabe nye. Thi ogsaa Trinitatis Kirkes Orgelpulpitur, fra hvilket gennem

to Aarhundreder Instrumenter klang, der tælles blandt de bedste, som kendes i Danmark, har Traditioner at vise tilbage til, Traditioner, som har betydet noget i vort Lands Musikhistorie.

NOTER OG HENVISNINGER

1) Acta consistorii 22. Jan. 1659 (R. A.).

2) Om Hans Christoff Frietzsch og hans Virksomhed i Danmark, se Niels Friis: *Orgelbygning i Danmark efter Christian den Fjerde* (Dansk Musik-Tidsskrift 1944, P. 170—71).

3) Begge i Pakke 655, Universitetets Arkiv (R. A.).

4) Af de to Dispositioner saa den til et Orgel paa 42 Stemmer saaledes ud:

Overværk (mellemste Klaver): 1. Principal 16'. — 2. Bordun 16'. — 3. Quintadena 16'. — 4. Octava 8'. — 5. Hohlfloit 8'. — 6. Octava 4'. — 7. Sup Octava 2'. — 8. Rauschpfeiff 2'. — 9. Nasat 3' ($2\frac{2}{3}$ '). — 10. Mixtur 8f. — 11. Zimbel 3f. — 12. Trompet 16'.

Brystværk (øverste Klaver): 1. Grobflöit 8'. — 2. Octava 4'. — 3. Quintadena 4'. — 4. Querpfeif/Stillpfeif 4'. — 5. Gedoppelt Zimbel. — 6. Regal 8'.

Rygpositiv (underste Klaver): 1. Principal 8'. — 2. Gedakt 8'. — 3. Quintadena 8'. — 4. Octava 4'. — 5. Blockflöit 4'. — 6. Sup Octava 2'. — 7. Siefloit $1\frac{1}{2}$ ' ($1\frac{1}{3}$ '). — 8. Sedez 1'. — 9. Sexq: Altera 2f. — 10. Scharff 6f. — 11. Trompet 8'. — 12. Krumbhorn 8'.

Pedal: 1. Principal 16'. — 2. Untersatz 16'. — 3. Octava 8'. — 4. Octava 4'. — 5. Sup Octava 2'. — 6. Nachthorn 4'. — 7. Feldpfeiff 2'. — 8. Mixtur 6f. — 9. Bosaun 16'. — 10. Trompet 8'. — 11. Dulcian 8'. — 12. Schalmey 4'.

Orglet paa de 40 Stemmer var disponeret saaledes:

Overværk: 1. Principal 8'. — 2. Bordun 16'. — 3. Spifloit 8'. — 4. Gedakt 8'. — 5. Octava 4'. — 6. Querpfeiff 4'. — 7. Spifloit 4'. — 8. Superoctava 2'. — 9. Gemshorn 2'. — 10. Mixtur 5f. — 11. Zimbel 3f. — 12. Trompet 8'.

Brystværk: 1. Gedakt 8'. — 2. Octava 4'. — 3. Holfloit 4'. — 4. Supoctava 2'. — 5. Sedez 1'. — 6. Siefloit $1\frac{1}{2}$ ' ($1\frac{1}{3}$ '). — 7. Regal 8'. — 8. Regal 4'.

Rygpositiv: 1. Gedact 8'. — 2. Quintadena 8'. — 3. Principal 4'. — 4. Quintadena 4'. — 5. Rohrfloit 4'. — 6. Nasat 3' ($2\frac{2}{3}'$). — 7. Supoctava 2'. — 8. Feldpfeiff 2'. — 9. Blochfloit 2'. — 10. Scharff 4f. — 11. Krumbhorn 8'. — 12. Regal 8'.

Pedal: 1. Principal 16'. — 2. Octava 8'. — 3. Quintadena 8'. — 4. Gedact 8'. — 5. Octava 4'. — 6. Bosaun 16'. — 7. Trompet 8'. — 8. Schalmey 4'.

Dette Orgel havde Johan Lorentz' Orgel i Nikolai Kirke til Forbillede.

- 5) Acta consistorii 10. Febr. 1657.
- 6) I den under 3. nævnte Pakke.
- 7) Acta consistorii 10. Juli 1658.
- 8) Brev i den under 3. nævnte Pakke.
- 9) Acta consistorii 29. Dec. 1658.
- 10) Ibidem 20. Jan. 1659.
- 11) Marquard: Københavns Borgere 1659.
- 12) Acta consistorii 6. April 1661.
- 13) Bl. a. i Pakke 655, Universitetets Arkiv.
- 14) Consistorii Kopibog 1656/63 P. 258a (R. A.).
- 15) Acta consistorii 4. Juni 1660.
- 16) Niels Friis: Diderik Buxtehude. Kbh. 1945, P. 27.
- 17) Acta consistorii 1. Juli 1660.
- 18) St. Friis: Roskilde Domkirke, P. 181.
- 19) F. J. Meier i „Ude og hjemme“ 1878, Nr. 51.
- 20) Acta consistorii 4. April 1663.
- 21) Consistorii Kopibog 23. Marts 1686.
- 22) Hist. Medd. om Kbh. 3, VI, 540 ff.
- 23) Dokument i Pakke 655, Universitetets Arkiv.
- 24) Consistorii Kopibog 16. Juli 1685.
- 25) Ibidem Sept. 1686.
- 26) Ibidem Sept. 1686.
- 27) Ibidem 19. Marts 1686.
- 28) Sjæll. Reg. 25. Juni 1698.
- 29) Bestallingen indført i Consistorii Kopibog 24. Dec. 1701, Reversen ibidem 2. Jan. 1702.
- 30) Skrivelsen er indført i Kopibogen 1. Febr. 1721.
- 31) Ibidem 1716—26, P. 367.
- 32) Louis Bobé: Holmens Kirke, P. 248.
- 33) Nils Schiørring i Biogr. Leksikon.
- 34) Carl Thrane: Fra Hofviolonernes Tid, P. 53 ff.

35) Om Carstens, se bl. a. den under 2. citerede Afhandling i Dansk Musik-Tidsskrift 1944, P. 173—76.

36) 1731 - Bygningskommissionens Registraturbog A. 1731—42, P. 228, Nr. 507 (R. A.).

37) Thrane: Fra Hofviolonernes Tid, P. 82.

38) Consistorii Kopibog 1749, P. 49.

39) Ibidem P. 40.

40) Om Foltmar, se Thrane: Fra Hofviolonernes Tid, diverse Steder, Hagens „Sedler“ (R. A.) og Erling Winkel i Dansk Musik-Tidsskrift 1942, P. 148 ff.

41) Bestillingen indført i Consistorii Kopibog 1790—95, P. 576.

42) Jfr. Hist. Medd. om Kbh. 3, VI, 557—58.

43) Acta consistorii 7. Nov. 1805.

44) Ibidem 29. April 1807.

45) Det kgl. Kapels Gage-Reglement 1824 (R. A.).

46) Acta consistorii Okt. 1825.

47) Adresse-Avisen 26. Nov. 1808.

48) Danske Livregiments og Fodgardens Stambøger (Hærens Arkiv).

49) Adresse-Avisen 1. Dec. 1808.

50) Teater-Kassens Regnskaber, 1808 flg. (R. A.).

51) Hagens „Sedler“ (R. A.).

52) Trinitatis Kirkes Regnskabsbilag 1821—27 (Stadsarkivet).

53) 1871-Orglets Disposition:

1. Manual: 1. Bordun 16'. — 2. Principal 16'. — 3. Principal 8'. — 4. Rørfløjte 8'. — 5. Quintatøn 8'. — 6. Viola di gamba 8'. — 7. Oktav 4'. — 8. Superoktav 2'. — 9. Quint $2\frac{2}{3}$ '. — 10. Terts $1\frac{3}{5}$ '. — 11. Cornet 4f. — 12. Trompet 8'.

2. Manual: 1. Gedakt 16'. — 2. Salicional 8'. — 3. Fløjte 8'. — 4. Corno di bassetto 8'. — 5. Principal 4'. — 6. Spidsfløjte 4'. — 7. Oktav 2'. — 8. Clarinet 8'.

3. Manual: 1. Fugara 8'. — 2. Gedakt 8'. — 3. Principal 4'. — 4. Fløjte 4'. — 5. Oktav 2'. — 6. Vox humana 8'.

Pedal: 1. Subbas 16'. — 2. Principal 16'. — 3. Quint-Gedakt $10\frac{2}{3}$ '. — 4. Principal 8'. — 5. Violoncel 8'. — 6. Gedakt 8'. — 7. Oktav 4'. — 8. Amabile Gedakt 4'. — 9. Basun 16'. — 10. Trompet 8'.

54) 1915-Orglets Disposition:

1. Manual: 1. Principal 16'. — 2. Bordun 16'. — 3. Principal 8'. — 4. Gamba 8'. — 5. Rørfløjte 8'. — 6. Flauto armonico 8'. —

7. Oktav 4'. — 8. Cornet 4-6f. — 9. Bombardo 16'. — 10. Tromba 8'. — 11. Clarino 4'.

2. Manual: 1. Bordun 16'. — 2. Bassethorn 8'. — 3. Flauto traverso 8'. — 4. Bordun 8'. — 5. Salicional 8'. — 6. Spidsfløjte 4'. — 7. Principal 4'. — 8. Kvint $2\frac{2}{3}$ '. — 9. Oktav 2'. — 10. Terts $1\frac{3}{5}$ '. — 11. Klarinet 8'.

3. Manual: 1. Bordun 16'. — 2. Violin-Principal 8'. — 3. Quintatön 8'. — 4. Fugara 8'. — 5. Voce celeste 8'. — 6. Bordun 8'. — 7. Oktaviante 4'. — 8. Oktavin 2'. — 9. Mixtur 3f. — 10. Obo 8'. — 11. Tromba armonico 8'. — 12. Clarino 4'.

Pedal: 1. Bordun 32'. — 2. Subbas 16'. — 3. Principal 16'. — 4. Principal 8'. — 5. Bordun 8'. — 6. Fløjte 4'. — 7. Basun 16'. — 8. Tromba 8'.

KØBENHAVNSKE FABRIKSARBEJDERES OG ARBEJDSMÆND VILKÅR OMKRING 1870

Af R. WILLERSLEV

Hvorledes var de danske arbejders økonomiske vilkår i tiden omkring 1870, da industrialiseringen med saa stor kraft slog igennem? Det er indlysende, at det er et problem af vidtrækkende interesse i mange henseender. Jeg vil indskrænke mig til her i indledningen blot at nævne, at arbejdernes økonomiske vilkår naturligvis har spillet en rolle for selve industrialiseringsprocessen, idet arbejdslønnen er en så væsentlig del af industriens produktionsomkostninger. Jo ringere arbejdslønnen var, jo mere intens måtte — alt andet lige — industrialiseringsprocessen blive. Og så vidt man kan skønne, foregik denne proces meget hurtigt og forandrede på indgribende måde landets økonomiske struktur i løbet af få årtier. Der hersker ingen tvivl om, at denne industrialisering havde sit centrum i hovedstaden, hvad der i denne forbindelse medfører, at problemet om de københavnske arbejders vilkår har sin særlige interesse.

Historikeren er langt fra uden holdepunkter, når det drejer sig om landarbejdernes og købstadsarbejdernes stilling. Vigtigst i så henseende er den fremragende og socialt interesserede økonom V. Falbe Hansens under-

søgelse over arbejderspørgsmålet på landet i årene op til 1871.¹ På grundlag af et meget fyldigt lønmateriale og en 5—6 husholdningsregnskaber for arbejder- eller husmandsfamilier tegner han et meget mørkt billede af landbrugsproletariatets levevilkår. Nogle år senere, i 1881, udgav læge Th. Sørensen, der var samtidens måske kyndigste sociale forsker, en omhyggelig og detaljeret redegørelse for landarbejdernes vilkår i jyske hede-amter på grundlag af undersøgelser fra 1879 og 1880.² Undersøgelserne er overvejende koncentreret til Ålborg amt, men skønt landarbejderlønningerne fremviser stærke svingninger fra egn til egn, har Th. Sørensens arbejde formentlig mere end lokal interesse, idet landarbejderlønningerne for det undersøgte amt synes at ligge omkring gennemsnittet for hele landet.³ Forfatteren giver en indgående redegørelse for 53 arbejderfamiliers indtægter og udgifter på grundlag af oplysninger, indhentet hos arbejderne selv.

Om købstadsarbejderne, såvel de faglærte som de ufaglærte, har Th. Sørensen ligeledes fremdraget en række interessante oplysninger i sin bog: „Et Bidrag til Belysning af Købstadsarbejderes Vilkaar“, som udkom i 1880. Den er bygget over 22 arbejderfamiliers budgetter i Hobro i 1879. Også den officielle statistik begyndte at røre på sig i dette tidsrum. Som følge af „den Opmærksomhed, som Arbejderspørgsmaalet i de senere Aar har vakt her i Landet som i Udlandet, en Opmærksomhed, som er blevet holdt vaagen ved de saa hyppigt tilbagevendende Arbejdsnedlæggelser“, besluttede indenrigsministeriet at indhente oplysninger om arbejdernes forhold, „for at disse kunne tjene som Grundlag for senere Drøftelser og mulige Foranstaltninger til at raade Bod paa de Mangler, som maatte vise sig at være til Stede“. Resultatet af denne undersøgelse offentliggjordes i 1874 i „Oplysninger om Arbejdernes økonomiske Vilkaar i Konge-

riget Danmark i Aaret 1872“, hvorfra ovennævnte citater er hentet. Denne overordentlig interessante og stofrige redegørelse lider imidlertid af væsentlige mangler, når det drejer sig om købstadsarbejdernes og de københavnske arbejderes forhold, og er uanvendelig til belysning af vort problem, idet den ikke skelner mellem faglærte og ufaglærte arbejdere. Heller ikke professor Jørgen Pedersens i 1930 udkomne bog om arbejdslønnen i Danmark er brugbar i denne forbindelse, da der ikke gøres noget forsøg paa at opstille et budget for københavnske arbejdere på grund af manglende oplysninger om priser og forbrug.⁴ For Københavns vedkommende står man altså i virkeligheden på bar bund.

Imidlertid er det muligt på grundlag af det materiale, som indenrigsministeriet samlede i begyndelsen af året 1873 og delvis benyttede ved udgivelsen af det ovenfor nævnte værk, at give et ikke uvæsentligt bidrag til belysning af fabriksarbejdernes og arbejdsmændenes økonomiske forhold i København i 1872. Til bedømmelse af materialets art vil det være formålstjenligt noget nærmere at gøre rede for, hvorledes arbejdet med at indhente de fornødne oplysninger organiseredes. Et i København af kommunalbestyrelsen nedsat udvalg med borgmester L. C. Larsen som formand og cand. jur. C. Nyrop som sekretær tilstillede arbejdsgiverne i byen to skemaer til udfyldning. Det første skema, skema A, overræktes alle arbejdsgivere, som havde lønnet medhjælp. Blandt de spørgsmål, som skulle besvares, skal her kun fremdrages dem, der er af interesse i denne sammenhæng, nemlig: Hvor mange arbejdere der var beskæftiget ved fabrikken, inddelt efter alder og køn. Hvor mange faste arbejdere der fandtes og hvor mange temporære, samt hvor mange af arbejderne der var ufaglærte. Yderligere skulle der gives oplysning om, hvad arbejderne i gennemsnit tjente ved akkord og ved dag-

løn dels om sommeren, dels om vinteren. Saa vidt jeg kan se, er der for København indkommet 12—1300 besvarelser.⁵ Det andet skema, skema C, stillede spørgsmål om, hvorledes arbejdernes udgifter fordelte sig på husleje, føde, klæder, tobak og brændevin, hvorvidt en ordentlig arbejderfamilie erhverv efter de forhåndenværende forhold var tilstrækkeligt til at sikre den et tarveligt udkomme, om arbejderen var i gæld, og om han var forsikret mod sygdom, alderdom o. l. Dette skema skulle udfyldes af arbejdsgivere, der til stadighed beskæftigede mindst 20 arbejdere, men i København blev det tillige udsendt til understøttelsesforeningerne, forstanderne for fattigdistrikterne, formændene for de forskellige svendeforeninger og til Dansk Arbejdersamfund. Der indkom i alt 129 besvarelser, men skønt disse besvarelser fremdrager en række meget interessante oplysninger om arbejdernes vilkår, egner de sig i almindelighed ikke til at danne grundlag for opstilling af et arbejderbudget. Der gives for eks. som oftest ikke oplysninger om familiens størrelse, om konens og børnenes indtægter m. m. En undtagelse danner imidlertid meddelelserne fra Dansk Arbejdersamfund, navnlig fra dets første kreds.

Dansk Arbejdersamfund blev dannet i 1871 af folketingsmand Lucianus Kofod som en modvægt mod den socialistiske bevægelse. Det var småborgerligt og for så vidt reaktionært i sin ideologi, som det betragtede den tid, hvor enhver arbejder havde en fair chance for at blive arbejdsgiver, som idealet.⁶ Det sygnede da også hen i løbet af 1880'erne uden at have sat sig synlige spor; men ved dets start sluttede „en lille Flok af hæderlige Arbejdere“ sig til foreningen.⁷ Foreningens 1. og 4. kreds gjorde et betydeligt arbejde for at fremkomme med en indgående besvarelse af skema C. For første kreds ved vi, at der blev nedsat et 15 mands udvalg med en tand-

læge Valdemar Nielsen som formand, som efter at have indhentet de fornødne oplysninger indsendte 20 besvarelser af skema C indeholdende oplysninger om 70 arbejderfamilier.⁸ Det vil imidlertid allerede af det her meddelte fremgå, at 1. kreds har søgt at bearbejde det indkomne materiale, så vi på nogle få undtagelser nær ikke står overfor førstehåndsmeddelelser fra arbejderne side. Anderledes med meddelelserne fra 4. kreds. Her interviewede man 20 forskellige arbejdere om deres økonomiske forhold uden at bearbejde stoffet, og det er bl. a. disse interviews, som ligger til grund for den følgende fremstilling. Til disse interviews er der ikke taget hensyn i den før omtalte publikation fra indenrigsministeriet, fordi Dansk Arbejdersamfunds 4. kreds omfattede Frederiksberg, der dengang var en såkaldt handelsplads.⁹ At Frederiksberg imidlertid, hvad arbejderne vilkår angår, må regnes med til København, vil der blive gjort nærmere rede for i det følgende.

Det første spørgsmål, der må klares, er: hvor store var arbejderne lønninger? På grundlag af opgivelserne i skema A fremlægges oplysninger for omkring 380 arbejders dagløn.

Tabel 1.

Dagløn for københavnske fabriksarbejdere og arbejdsmænd i 1872.

Antal arbejdere	Sommer	Vinter	Helår
35 (heraf 34 fabriksarb.)			5 mk. 8 sk.
12 (arbejdsmænd)	5 mk. 8 sk.	5 mk.	
30 (heraf 20 fabriksarb.)			6 mk.
33 { 16 murerarbejdsmænd } { 17 bryggerkarle }	... 6 mk. 8 sk.	6 mk.	
137 (heraf 122 på kem. fabrik)			6 mk. 8 sk.
30 (arbejdsmænd)	7 mk.	5 mk.	
50 (arbejdsmænd)	7 mk.	5 mk. 8 sk.	
6 (fabriksarb.)	7 mk.	6 mk.	
60 (fabriksarb.)			7 mk. 4 sk.

For en række virksomheder, hvor der betales forskellige satser om sommeren og om vinteren, er begge satser opført. Man ser, at daglønnen ifølge tabellen svingede mellem 5 mark i vinterhalvåret og 7 mark 4 sk. i helårsløn. Denne sidste løn gaves til arbejdere ved et sukerraffinaderi og ligger formentlig så forholdsvis højt, da der her er tale om sæsonarbejde.

Men er disse opgivelser rigtige? Det fremgår af det ovenfor nævnte, at der er tale om oplysninger fra arbejdsgiverside, og det er sandsynligt — og kan i øvrigt illustreres ved adskillige eksempler,¹⁰ at disse vil have en tendens til at ligge i overkanten. Lad os derfor sammenligne med de af Jørgen Pedersen for året 1872 opgivne lønninger.¹¹ Herefter havde en arbejdsmand:

ved stadsingeniørens kontor	5 mark	i dagløn
paa Gammel Carlsberg	4½ mark	„
ved Ingeniørkorpset	5 mark 6 sk.	„
ved den Grønlandske Handel	7 mark	„
hos Jacob Holm og Sønner	5 mark	„
andre arbejdsmænd	5 mark 12 sk.	„

Jørgen Pedersens opgivelser er for flertallets vedkommende uddraget af lønningslister, og hvor der er tale om forskellige satser om sommeren og vinteren, er det de første, der er benyttet. En sammenligning med angivelserne i tabel 1 vil vise, at disse som ventet blev rundet opefter.

Lad os derefter betragte de af Dansk Arbejdersamfunds 4. kreds opgivne udbetalte lønninger for 19 arbejdere.¹²

T a b e l 2.

Den udbetalte løn til 19 arbejdere, gennemsnitlig pr. dag.

1	„	à 5 mk. 12 sk.	2 arbejdere	à 6 mk. 8 sk.	
8	„	à 6 mk.	1	„	à 6 mk. 11 sk.
3	arbejdere	à 5 mk. 8 sk.	2	„	à 6 mk. 15 sk.
1	„	à 6 mk. 4 sk.	1	„	à 9 mk. 6 sk.

Før vi går over til en omtale af tabellen i almindelighed, er der grund til at gøre opmærksom på den exceptionelt høje løn, som en af arbejderne får, nemlig 9 mark 6 sk. daglig. Det drejer sig om en porcelænsarbejder, og vi ved andetsteds fra, at en porcelænsarbejder tjener knapt 6 mark daglig.¹³ Forklaringen må være, at vedkommende arbejder enten har indtaget en overordnet stilling eller haft noget særlig besværligt eller farligt arbejde. I dette tilfælde måske det sidste, idet han bemærker, at man ved hans profession er udsat for lunge-svindstot.

En sammenligning mellem denne tabels opgivelser og dem i tabel 1 og hos Jørgen Pedersen vil i øvrigt vise, at tallene i tabel 2 altså gennemsnitlig ligger højere end hos Jørgen Pedersen. Forklaringen er den, at Jørgen Pedersen går ud fra daglønnen ifølge lønningslisterne, altså uden merfortjeneste ved eventuel akkord eller overarbejde, medens vi her har at gøre med den virkelig udbetalte løn (gennemsnitlig pr. dag). I øvrigt vil den omstændighed, at de af arbejderne opgivne indtægter ligger betydeligt højere end lønningslisternes angivelser, styrke vor tillid til nøjagtigheden af arbejdernes oplysninger, så at der altså formentlig ikke er tale om, at de er angivet væsentlig for lavt. Men yderligere kan vi vel af de forholdsvise høje indkomster slutte, at vi her står over for bedrestillede arbejdsmænd. I alle tilfælde var flertallet af dem i fast arbejde året rundt, kun for nogle fås vedkommende oplyses, at det var ustadigt eller kun fast for et vist antal måneder. Vi ved yderligere fra Dansk Arbejdersamfunds 1. kreds, at skemaet blev besvaret „i Henhold til de tildels gunstigste Tilfælde blandt den arbejdende Befolkning“, og at man kun interviewede de arbejdere, der var medlemmer af samfundet.¹⁴ Det samme har antagelig været tilfældet inden for 4. kreds. Yderligere må fremhæves, at alle de 19 arbejdere var

Tabel 3.

19 arbejderfamiliers

Erhverv	Familiens størrelse	Mandens indtægt	Hustruens indtægt
1. Fabriksarbejder	4	ugentl. 6 rd.	ugentl.: 3 mk. af og til
2. „	4	„ „	0
3. „	3	„ „	0
4. „	6	„ „	0
5. „	2	„ „	0
6. „	4	i mdl. gnsn. 24 rd.	ugentl.: 3 mk. i 9 mdr.
7. „	6	28 „	ugentl.: 1 rd. i 10 mdr.
8. Porcelæsarbejder	5	42 „	0
9. Glasurarbejder	4	30 „	0
10. Fajancearbejder	2	28 „	0
11. „	6	27 „	0
12. „	7	26 „	0
13. Træarbejder	4	26 „	0
14. Dagarbejder	5	24 „	ugentl.: 3 mk.
15. Arbejder	6	24 „	intet bestemt
16. Håndværker-arbejder	8	29 „	årlig: 20 rd.
17. „	5	26 „	ugentl.: 3½ mk.
18. Skomager	3	30 „	årlig: 30—36 rd.
19. Skræddersvend	5	25 „	månedl.: 2 rd. til tider

medlem af sygeforsikring, skønt det i 1872 langt fra var almindeligt, at arbejdsmænd og fabriksarbejdere var forsikrede,¹⁵ en enkelt var tilmed tilsluttet et våbenbroderselskab. Der er altså adskilligt, der peger henimod, at vi ikke står over for de ringest stillede arbejdere.

I tabel 3 gives derefter en oversigt over de 19 arbejderfamiliers budgetter, idet vi for udgifternes vedkommende har været nødsaget til at indskrænke os til de 4 fundamentale udgiftsposter: bolig, mad (incl. tobak og brændevin), brændsel og belysning, samt klæder.

Hvad nu indtægtssiden angår, er den årlige indtægt i de tilfælde, hvor mandens indkomst angives pr. uge,

budgetter i 1872.

Familiens beregnede årlige indtægt	I Årlige husleje	II Fødevarer + tobak og brændevin	III Brændsel, lys, vask	IV Klæder	Ialt I—IV
ca. 320 rd.	78 rd.	138 rd. 64 sk.	69 rd. 32 sk.	?	286 rd.
300 rd.	65 rd.	166 rd. 20 sk.	72 rd. 88 sk.	?	304 rd. 12 sk.
300 rd.	78 rd.	157 rd. 60 sk.	54 rd.	?	289 rd. 60 sk.
300 rd.	72 rd.	142 rd.	56 rd. 32 sk.	?	270 rd. 32 sk.
300 rd.	69½ rd.	162 rd. 32 sk.	78 rd.	?	309 rd. 32 sk.
ca. 308 rd.	60 rd.	351 rd.	?	?	411 rd.
ca. 380 rd.	60 rd.	416 rd.	?	?	476 rd.
504 rd.	72 rd.	450 rd.	?	?	522 rd.
360 rd.	60 rd.	372 rd. 80 sk.	?	?	432 rd.
336 rd.	72 rd.	260 rd.	72 rd.	?	404 rd.
324 rd.	68 rd.	368 rd. 32 sk.	?	?	436 rd. 32 sk.
312 rd.	60 rd.	286 rd.	60 rd.	?	406 rd.
312 rd.	60 rd.	264 rd.	?	?	324 rd.
ca. 315 rd.	60 rd.	286 rd.	?	?	346 rd.
ca. 300 rd.	60 rd.	286 rd.	?	?	346 rd.
368 rd.	66 rd.	390 rd.	?	?	456 rd.
ca. 340 rd.	54 rd.	329 rd. 32 sk.	?	?	383 rd.
ca. 395 rd.	60 rd.	333 rd. 64 sk.	?	?	399 rd.
ca. 320 rd.	60 rd.	312 rd.	48 rd.	?	420 rd.

udfundet ved at multiplicere med 50; hvor den angives i månedlig gennemsnit, er den udfundet ved at multiplicere med 12. Det fremgår af tabellen, at arbejdernes årslønninger, således udfundet, har ligget mellem 288 og 504 rd. Nu er det jo givet, at vi aldrig kan nå til med bestemthed at afgøre, om disse opgivelser er rigtige. På forhånd må man anse det som mest sandsynligt, at de ligger noget i underkanten. Hvad vi imidlertid kan gøre, er at sammenligne dem med andre oplysninger om årsindtægten for arbejdere. Jørgen Pedersen kommer til den konklusion, at den almindelige eller hyppigst forekommende årsindtægt for ikke-

faglærte arbejdere i København „antagelig afbildes godt“ ved at multiplicere daglønnen for arbejdsmænd hos Jacob Holm og Sønner med 300, hvilket forudsætter beskæftigelse hele året rundt. Jørgen Pedersen kommer derefter til det resultat, at årslønnen for arbejdsmænd i 1872 har ligget på knapt 250 rd.¹⁶ Selv om Jørgen Pedersens konklusion er urigtig — hvad jeg er mest tilbøjelig til at antage — så står det dog fast, at arbejdsmændene ved Jacob Holm og Sønner under forudsætning af fuld beskæftigelse havde en årsindtægt på knapt 250 rd., medens den lavest opgivne årsindtægt her ligger paa 288 rd. Det er en ting, der dels bestyrker vor tiltro til materialets pålidelighed og anvendelighed, dels viser, at arbejderne på Frederiksberg ikke har været dårligere lønnet end en række kolleger i København. For 10 af budgetterne har hustruen ikke haft nogen indtægt, hvilket i øvrigt i kun to tilfælde er begrundet med, at hun er svag. I de 9 tilfælde, hvor hustruen angives at have haft en indtægt, er den i nogle tilfælde ikke nøjagtigt angivet og derfor skønsmæssigt anslået, hvilket ved opgørelsen af familiens samlede indtægt er markeret ved et ca. Det vil bemærkes, at der ikke anføres indtægter for børnene, formentlig fordi interviewereren ikke har spurgt herom. Det er imidlertid et spørgsmål, vi skal vende tilbage til senere.

Det fremgår af tabellen, at familiens samlede indtægt varierer mellem 300 og 504 rd. Den gennemsnitlige indkomst for de 19 familier er 337 rd. Hvad nu først udgifterne til bolig angår, da ligger de på et temmelig stabilt niveau, idet den laveste husleje var 54 rd. og den højeste 78 rd. Gennemsnittet for de 19 familier var 65 rd. eller 19,3 % af den gennemsnitlige indkomst. Nu drejer det sig jo om familier, der er bosiddende på Frederiksberg, og netop med hensyn til huslejudgifterne kunne man vente større uoverensstemmelse i sammenligning med de

københavnske arbejdere. Det er imidlertid ikke tilfældet. Også for København sættes huslejen som oftest mellem 60 og 70 rd.¹⁷

Hvorledes boede den københavnske arbejder nu for en udgift af omkring 60 rd. eller ca. $\frac{1}{5}$ af den årlige indtægt? Fra 1. kreds foreligger der oplysninger om en arbejdsmand, som for en bagstue betaler 38 rd. årlig. Et „kammer“ kostede 36—40 rd. årlig. De omtalte arbejdere har sandsynligvis boet under bedre forhold, men har på den anden side næppe i almindelighed haft råd til at bebo en toværelses lejlighed. En sådan kostede nemlig i året 1872 gennemsnitlig 83 rd.;¹⁸ denne pris ligger dog måske noget i overkanten, idet den er udfunden efter annoncer i Adresseavisen, hvor de billigere af typen sandsynligvis ikke optræder så hyppigt, da de kunne lejes ud uden annoncering. Havde en arbejderfamilie imidlertid fået en toværelses lejlighed, lejede den i almindelighed et værelse ud, og ifølge forstanderen for 1. fattigdistrikt var det oftest det bedste. „Naar en Arbejderfamilie bebor en Lejlighed, der er lidt større end de reglementerede 64 Kvadratalen, saa er den første Omsorg rettet paa, at faa en eller flere logerende, selv om Familien er saa stor, at den meget vel kunde behøve det hele“.¹⁹ Men som oftest bestod lejligheden kun af eet værelse med adgang til fælles køkken, nogle små og usunde hummere, hvor ofte 4, 6 eller flere personer stuedes sammen. Ifølge forstanderen for 4. fattigdistrikt var lokalerne „oftest under 36 Kvadratalen foruden et lille Køkken paa et Par Kvadratalen, i Almindelighed fælles for flere“.

Denne skildring er næppe overdrevet. Vi ved, at 1880 var af samtlige Københavns lejligheder lige ved 17 % eetværelses lejligheder, og procentvis har de yderligere vejjet til i 1872, eftersom de nybyggede lejligheder langt oftere havde over eet værelse.²⁰ I 1885 var der ca. 10.000

eetværelses lejligheder, eller 15 % af samtlige lejligheder, med 2,5 personer gennemsnitlig i hver lejlighed. Man kan regne med, at mellem $\frac{1}{3}$ og $\frac{1}{4}$ af disse eetværelses lejligheder hverken havde selvstændigt køkken eller adgang til fælleskøkken.²¹ Yderligere kan tilføjes, at i 1885 havde godt 16 % af samtlige toværelses lejligheder logerende.²²

Det er adskilligt vanskeligere at blive klar over udgiften til fødemidler, idet denne udgiftspost på tabellen er slået sammen med udgifterne til brændevin og tobak. Det er tilfældet for 9 af budgetterne, i 9 andre tilfælde er disse udgifter slået sammen med udgifterne til brændsel, lys og renlighed og i 1 tilfælde yderligere med omkostningerne til klæder. Man vil dog kunne skønne, at der er tale om meget varierende udgifter til levnedsmidler. Anslår vi ud fra de foreliggende tal den gennemsnitlige udgift til brændsel, belysning og renlighed til omkring 50 rd., vil vi finde, at post II varierer mellem 148 rd. 64 sk. og 400 rd. For de 9 familier, hvor post II er opgjort særskilt, er den gennemsnitlige udgift 210 rd.

Hvad siger nu disse tal os om arbejdernes „madstandard“? Uden andre holdepunkter er de ikke meget oplysende, men sådanne holdepunkter har vi imidlertid dels i de i større almindelighed holdte udtalelser, som arbejdsgivere, forstandere for fattigdistrikterne og for forsørgelsesforeningerne m. fl. knyttede til skemaet, dels i nogle detaillerede husholdningsregnskaber, som Dansk Arbejdersamfund indsendte.

Arbejdsgivernes få udtalelser går i det store og hele ud på, at arbejdernes kost er god og nærende. En enkelt af fattigforstanderne er delvis af samme mening. „En ordentlig Arbejderfamilie lever i Reglen af god og sund Føde — de kolde Maaltider er ofte langt mere luksuriøse hos denne Klasse end hos de mere bemidlede. Kaffe er

en hyppig Drik, The bruges kun i Sygdomstilfælde“. Men han tilføjer, at dette gælder kun den bedre stillede del af håndværkerstanden og den ualmindelig godt stillede arbejdsmand. Den almindelige arbejder spiser ikke daglig varm mad.²³ Det er i det hele taget et forhold, som forstanderne for fattigdistrikterne og understøttelseforeningerne — der ifølge deres stilling må antages at have et grundigt kendskab til den mindre bemidlede del af arbejderstanden — atter og atter fastslår, at jo mindre indtægterne er, jo sjældnere spises der varm mad. Kosten, siger således formanden for 9. distrikts understøttelsesforening, „bestaar hovedsagelig af, hvad man benævner tør Kost, og udgør i Forbindelse med Kaffe det sædvanlige Middagsmaaltid for Massen af de Personer, der søger Hjælp hos Foreningen; kun en eller højst to Gange ugentlig træder en Ret varm Mad i Stedet“. Men den varme rets mere eller mindre hyppige forekomst er betinget ikke alene af indkomstens størrelse, men også af lejlighedens udstyr. „Hvor Lejligheden er nogenlunde ordentlig, giver det som oftest Hustruen Lyst til at lave varm Mad — hvor man derimod bor paa Kamre (til Leje à 18—20 Mark maanedlig), hvor flere Familier har Adgang til samme Køkken, eller hvor der slet ikke findes Køkken, og hvor den derfor maa koges i Kakkelovn, spises vistnok aldrig varm Mad i Hjemmet. Derimod drikkes der megen Kaffe“.²⁴ Middagsmaden består i øvrigt, når den serveres, for det meste af gule, grå eller grønne ærter, hvidkål kogt på islandsk lammekød „og en lille Bid Flæsk“, yderligere af vandgrød og øllebrød. „Naturligvis kun een Ret“. Vi hører også, at hestekød begynder at vinde indpas.²⁵

Hvad angår forbruget af brændevin og tobak, var det naturligvis — dengang som nu — meget individuelt, endskønt brændevinen var en almindelig forbrugsartikel.

De opgivelser, vi har, om de mængder brændevin, som gennemsnitlig sættes til livs, er da også højst varierende. En iagttager anser det for ganske almindeligt, at arbejdere, der ikke kan kaldes forfaldne, drikker en pægl brændevin daglig, hvad der vil koste 18—22 rd. årlig. En anden skelner mellem hjemmearbejdere og friluftsarbejdere, og anslår de førstes konsum til $\frac{1}{8}$ pot, de sidstes til $\frac{1}{2}$ pot i daglig gennemsnit foruden en flaske øl. En tredje regner med henholdsvis $\frac{1}{2}$ til 1 pot og 1—2 potter daglig, „men hertil kommer et betydeligt Brug af bajersk Øl, der virker meget ødelæggende paa Arbejderfamiliens økonomiske Omstændigheder“.²⁶ Om tobaksforbruget hedder det, at cigarer bruges hyppigt, især af håndværkere, medens skråtobak, der er billigere, mest bruges af daglejere.²⁷ Skomagersvendeforeningens formand udtaler: „Til Tobak bruges ikke meget. Skomagersvendene snuser og skraar mere end de ryger“. Han sætter i øvrigt skomagersvendenes gennemsnitlige årlige udgift til brændevin til 15 rd., hvilket — hvis det er rigtigt — vidner om et prisværdigt mådehold. Et andet sted finder vi følgende beregning: $\frac{1}{4}$ pot brændevin daglig à 7 sk., tobak for 1 sk. og en flaske øl à 4 sk., d.v.s. 12 sk. daglig eller 45 rd. 60 sk. årlig.²⁸ Undersøger vi udgifterne til denne post i de af Dansk Arbejdersamfunds 1. kreds indsamlede regnskaber for 70 arbejder- og håndværkerfamilier, finder vi, at de varierer mellem 0 og 52 rd.²⁹ med et gennemsnit på 25—26 rd., hvad der formentlig er i underkanten, da en del arbejdere vel har generet sig for at opgive deres virkelige forbrug. For arbejdsmænd i almindelighed angiver Samfundet i øvrigt 23 rd. som den hyppigste udgift til brændevin og tobak.³⁰

Efter således at have beregnet den gennemsnitlige udgift til tobak, brændevin og øl til omkring 25 rd. årlig,

en beregning, der ifølge sagens natur er temmelig usikker, vil vi gøre et forsøg på på egen hånd at gå i gang med den endnu vanskeligere opgave at beregne „madstandarden“ for en „gennemsnitlig arbejderfamilie“. Ved „gennemsnitlig arbejderfamilie“ forstås her en familie, hvis økonomiske vilkår former sig som gennemsnittet af de 9 familiers, for hvem der i tabel 3 findes særskilte oplysninger under udgiftspost II. Det er familier bestående af 4—5 personer med en gennemsnitlig indkomst pr. familie af 311 rd. årlig og med en gennemsnitlig udgift til føde, brændevin og tobak på 210 rd. eller 67,5 % af gennemsnitsindkomsten. Fradrager vi nu fra de 210 rd. den anslåede udgift til brændevin og tobak på gennemsnitlig omkring 25 rd., får vi som egentlig fødevareudgift tilbage 185—190 rd., d.v.s. en ugentlig levnedsmiddeludgift på ca. 3 rd. 64 sk.

Hvad kunne arbejderne købe herfor? Som ovenfor antydet er vi så heldige at være i besiddelse af nogle husholdningsregnskaber, som Dansk Arbejdersamfund i sin iver for at belyse arbejderens levevilkår fik samlet og sendt til indenrigsministeriet, som offentliggjorde dem i sin betænkning af 1874.³¹ På grundlag af disse regnskaber har jeg søgt at konstruere et fødevarebudget med en udgift på omkring 3 rd. 4 mk. ugentlig. Og det forekommer mig, at opgaven ikke er så håbløs, som den ved første øjekast ser ud til, idet en meget betydelig del af fødevareudgifterne for nævnte budget må anvendes til køb af brød og madfedt. Det er nemlig et forhold, som atter og atter fremhæves af forstanderne for fattigdistrikterne og for understøttelsesforeningerne, at jo mindre indkomsterne og derfor fødevareudgifterne er, jo mere tør kost og kaffe fortæres der. Det er en ting, der i og for sig kan vække forundring, idet man skulle antage, at grød, mælkemad og kartofler måtte være bil-

ligere. At man imidlertid ikke spiste mælkemad, står bl. a. i forbindelse med, at mælk dengang var en kostbar og temmelig sjælden vare,³² og at man i de fattigere familier formentlig sjælden spiste billige varme retter som kartofler og vandgrød, skyldes som nævnt blandt andet de dårlige bolig- og køkkenforhold. Også andre ting kan naturligtvis have spillet ind, men at forstandernes iagttagelser må anses for rigtige, bestyrkes af de 4 husholdningsregnskaber, som Dansk Arbejdersamfund indsendte, og som tabel 4 er bygget over.

Tabel 4.

Levnedsmiddeludgifter for 4 arbejderfamilier og håndværkerfamilier.

	Husholdningsregnskab	Til brød og madfedt	%
1. månedl. udg.:	19 rd. 5 mk. 2 sk.	5 rd. 4 mk. 14 sk.	29,3
2. ugentl. „	5 rd. 3 mk. 2 sk.	1 rd. 5 mk. 15 sk.	36
3. „ „	6 rd. 1 mk. 1 sk.	2 rd. 2 mk. 9 sk.	40,1
4. „ „	4 rd. 2 mk. 9 sk.	2 rd. 0 mk. 2 sk.	45,7

Det er påfaldende, hvilken væsentlig rolle brød og madfedt spillede i alle de fire husholdninger i sammenligning med nutiden, men det fremgår tillige, at det laveste husholdningsregnskab, som i øvrigt tillige var det, der omfattede flest personer,³³ har forholdsvis langt den største udgift hertil.

For yderligere at fremføre grundlaget for de følgende beregninger eller rettere overslag vil jeg i tabel 5 så detaillere, som materialet tillader det, gengive husholdningsregnskab nr. 4, hvis indtægter og udgifter er dem, der bedst stemmer overens med den „gennemsnitlige arbejderfamilie“.

Hvad nu angår det herefter beregnede budget for vor „gennemsnitlige arbejderfamilie“, kan man med rette

Tabel 5.

Ugentlig udgift for husholdningsregnskab nr. 4.

Rugbrød	1 rd. 0 mk. 2 sk.
Hvedebrød	1 mk. 12 sk.
1 pd. smør	2 mk. 8 sk.
1 pd. fedt	1 mk. 12 sk.
Ost, kød, flæsk	3 mk.
Varm mad 4 gange	1 rd. 4 mk.
Kaffe	1 mk. 3 sk.
Sukker	2 mk. 4 sk.
<hr/>	
I alt	4 rd. 2 mk. 9 sk.

indvende, at det aldrig har eksisteret, men er en teoretisk konstruktion. Dette er ganske rigtigt, men beregningen har i alle fald den fordel, at den viser, hvad der bliver til overs, når de grundlæggende levnedsmidler: brød og madfedt, er indkøbt. Min beregning er opstillet i tabel 6.

Tabel 6.

Anslået levnedsmiddelforbrug for en „gennemsnitlig arbejderfamilie“.

4 rugbrød a 1 mk. 12 sk.	7 mark
1½ pd. fedt a 2 mk.	3 „
1 pd. smør a 2 mk. 12 sk.	2 „ 12 sk.
¼ pd. kaffe med tilbehør	1 „ 3 „
2 pd. puddersukker	2 „ 8 „
3 gange middagsmåltid a 2 mk. 6 „	6 „
<hr/>	
levnedsmiddeludgifter i alt	22 mark 7 sk. = 3 rd. 71 sk.

Et levnedsmiddelbudget, som det overfor anførte, med en ugentlig udgift paa 3 rd. 71 sk. ligger nogle få skilinger højere end den „gennemsnitlige arbejderfamilie“s levnedssomkostninger, som var 3 rd. 64 sk. Nogle få skilinger fra eller til spiller imidlertid en ringe rolle i kon-

struktioner af denne art. Hvad man imidlertid med sikkerhed kan fastslå ud fra de foreliggende beregninger, er, at en arbejderfamilie med 2—3 børn og med en fødevareudgift på omkring 3 rd. 4 mk. ugentlig — og dem må der givetvis have været mangfoldige af — har brugt omkring halvdelen af deres kostpenge til brød og madfedt, og de har ikke haft midler til at spise varm mad hver dag. Som pålæg har man fortrinsvis anvendt pudersukker. Er andet pålæg anvendt, må det have været på bekostning af de varme retter.

Det er i øvrigt ganske interessant og styrker for så vidt tiltroen til mine beregningers holdbarhed, at folk, der havde indsigt i arbejdernes økonomiske vilkår, regnede med, at gennemsnitsudgiften for føde (øl, brændevin og tobak ikke medregnet) for en arbejderfamilie med børn lå på 12—16 sk. pr. individ daglig,³⁴ og forstanderen for 2. fattigdistrikt udtaler, at 12 sk. daglig pr. individ må anses for et minimum, det er nemlig, hvad der beregnes til de gamle paa Almindeligt Hospital. En familie på 4 personer à 12 sk. vil herefter have en årlig fødevareudgift på 182 rd. 3 mk., og hvis den tæller 5 personer, på 228 rd. 12 sk. Det vil erindres, at den „gennemsnitlige arbejderfamilie“s fødevareudgifter beløb sig til 185—190 rd., og at der her var tale om 2—3 børn. Men hvorledes da med de familier, der i tabel 3 opgives at have en udgift, som er adskillig mindre end den beregnede levnedsmiddeludgift på 185—90 rd.? Som f. eks. arbejdsmand nr. 1, der har en udgift til føde, tobak og brændevin på i alt 138 rd. 64 sk. årlig eller 2 rd. 64 sk. ugentlig, skønt familien består af 4 personer. Såfremt hans opgivelse er rigtig og fyldestgørende — at han for eksempel ikke er blevet bespist af arbejdsgiveren på arbejdspladsen eller har haft tilgang af egne haveprodukter — kan man opstille følgende husholdningsbudget for ham:

Tabel 7.

*Anslæede ugentlige fødevarerudgifter for fabriksarbejder
1 i tabel 2.*

3 rugbrød	5 mk.	4 sk.
1 pd. fedt	2 mk.	
1 pd. smør	2 mk.	12 sk.
¼ pd. kaffe med tilbehør	1 mk.	3 sk.
2 pd. puddersukker	2 mk.	8 sk.
1 gang varm middag a 2 mk. ...	2 mk.	
I alt	2 rd.	64 sk.

Det vil med andre ord sige, at vedkommende arbejder har brugt omkring tre femtedel af sine levnedsmiddeludgifter til brød og madfedt, snarere mere end mindre. Varm mad har været en sjældenhed, som han kun har kunnet tillade sig på søn- og helligdage. Han har til daglig levet på et fedtebrøds- og kaffestade. Brændevin og tobak har der ikke været tale om.

Om post III i tabel 3: brændsel, belysning og renlighed, er ikke meget at bemærke. Til brændsel brugtes i København kul, tørv og brænde, for belysningens vedkommende havde petroleum vundet indpas. Post III er i tabellen selvstændig opgjort i 4 tilfælde og varierer mellem godt 50 og godt 70 rd. Men det er naturligvis en udgift, hvor store svingninger kan gøre sig gældende, og det er værd at bemærke, at arbejder nr. 19 paa tabel 3 opgiver kun 48 rd. for brændsel, lys, renlighed plus klæder. Slår man efter i de førnævnte fire arbejderfamiliers husholdningsregnskaber, finder vi anført som udgift for brændsel og belysning henholdsvis 71 rd., 56—57 rd., 66 rd. og 31—32 rd.

I 14 tilfælde kan vi på grundlag af tabel 3 opgøre de samlede udgifter til post II og III, altså til fødevarer, brændevin og tobak samt brændsel, lys og renlighed. De 14 familier, der her er tale om, har en gennemsnitlig

indkomst på 331 rd. og en udgift til post II og III på 314 rd. Det ser utroligt ud, og det kan simpelthen ikke være muligt. Det er utænkeligt, at disse 14 arbejderfamilier skulle have brugt 95 % af familiens indkomst til disse to udgiftsposter.

Lad os et øjeblik betragte den „gennemsnitlige arbejderfamilie“, der er omtalt ovenfor. Som det vil erindres, var den procentvise udgift til fødevarer, brændevin og tobak beregnet til 67,5 %. Denne procentsats er i sig selv umådelig høj, men at den stort set må gælde for arbejderfamilier, hvor konen intet tjente eller kun tjente lidt ved mere tilfældigt arbejde, fremgår deraf, at den gennemsnitlige fødevarerudgift pr. familiemedlem lå så lavt som knapt 12 sk. daglig, hvad der af samtiden betragtedes nær eksistensminimum.

Procentsatsens rigtighed bestyrkes yderligere ved de forsøg, som henholdsvis formanden for Holmens Sogns Understøttelsesforening, cigarfabrikant Rasmussen, og stråhattefabrikant Børresen gjorde på at vurdere fødemidlernes andel i arbejderne samlede budget. Den første kom til det resultat, at disse plus brændevin og tobak udgjorde 65 % af budgettet, Børresen mente 68 % og Max Rasmussen 75 %.

Går vi ud fra 67,5 % til levnedsmidler, brændevin og tobak, må vi for brændsel m. m. ifølge de tilgængelige oplysninger lægge 40—50 rd., d. v. s. 12—15 % af budgettets værdi. Vi kommer derefter til det resultat, at den „gennemsnitlige arbejderfamilie“ har brugt 80—83 % til post II og III. Men herfra og til de nævnte 95 % er der et langt spring. Det er sandsynligt, at der må foreligge en fejl i materialet. Men hvor ligger fejlen? Det er naturligvis umuligt at eftervise med sikkerhed, men vi kan dog sige, at der ikke ligger noget som helst usandsynligt i en udgift til post II og III på 331 rd. Trækker vi herfra omkring 50 rd. til brændsel m. m. og omkring 25 rd.

til brændevin m. m., bliver der tilbage ca. 240 rd. til de egentlige levnedsmiddelomkostninger, d. v. s. at en sådan familie har levet på omtrentlig samme puritanske madstade som den familie, hvis husholdningsbudget er gengivet i tabel 5, og hvis årlige fødevareudgifter beløb sig til godt 230 rd.

Nej, forklaringen er sandsynligvis den, at familiens indtægter er angivet for lavt, idet man enten har opgivet konens indtægt for lavt eller sat den til 0. Og endelig er der ikke af nogen af de 19 arbejdere opgivet indtægt for børnene, skønt vi ved, at barnearbejde på den tid var meget almindeligt, og i den forbindelse kan nævne, at når den tilladte aldersgrænse for fabriksarbejde ved loven i 1873 blev sat så forfærdende lavt som til ti år, påstodes det bl. a. at skyldes hensyntagen til arbejderfamiliernes økonomi.³⁵

Der kan ikke herske tvivl om, at forudsætningen for, at en arbejderfamilie kunne bruge 314 rd. til post II og III og heraf benytte omkring 240 rd. til indkøb af levnedsmidler og tillade sig den luksus at spise varm mad fire gange om ugen, var et forholdsvis vellønnet arbejde for hustruen, eller hvis hustruens arbejde var mindre givende, at børnene hjalp til.

Hvad post IV i tabel 3, udgiften til klæder, angår, er det umuligt på grundlag af tabellen at danne sig et nogenlunde pålideligt skøn over denne udgiftsposts størrelse. Arbejderne har sikkert selv kun undtagelsesvis været klar herover, så meget mere, som udgifterne til klæder altid er af en meget elastisk karakter. Når Dansk Arbejdersamfund for første kreds opgør klædeudgifterne for arbejdsmænd i almindelighed til 34 rd. 4 mk. årlig, er det sandsynligvis på grundlag af temmelig tilfældige oplysninger. Det eneste arbejderhusholdningsbudget, hvor udgifterne til klæder omtales, er husholdningsregnskab 1 (tabel 4), som med en samlet månedlig ud-

gift på 38 rd. 3 mk. 10 sk. ansætter omkostningerne til tøj og reparationer til 2 rd., altså 24 rd. årlig. Vi kan ifølge sagens natur ikke komme problemet: klædernes andel i budgettet, nærmere ind på livet, men kan på grundlag af udtalelserne i skema C fremføre en del andre oplysninger, der i denne forbindelse ikke er uden interesse.

Det syntes ikke ualmindeligt, at en såkaldt „god“ arbejder havde to sæt tøj, en daglig arbejdsdragt og en søndagsklædning, hvilken ubetimelige ødselhed nok kunne falde en og anden arbejdsgiver for brystet. „Flere Arbejdere — i øvrigt flinke og dygtige — har Tendens til, naar de tjener godt, at flotte sig paa alle Maader, gaa fint klædt til Søndagsbrug o.s.v.“³⁶ Men i almindelighed er der enighed om, at arbejderne var dårlig klædt. „Klæderne er simple og mangelfulde ... en Del gaar i islandsk Trøje og Træsko“, udtaler en arbejdsgiver,³⁷ og en fattigdistriktsforstander hævder, at klæder, linned og fodtøj er ting, der hos de allerfleste arbejderfamilier er føleligst trang til.³⁸

Det var ifølge alle forstanderne for fattigdistrikterne og understøttelsesforeningerne almindeligt, at klæderne købtes brugt på afbetaling hos marskandiseren, i regelen mod en ugentlig afbetaling på to til tre mark. Denne iagttagelse er sikkert rigtig, thi det er sandsynligvis ikke noget tilfælde, at de omtalte 19 arbejdere under rubrikken klæder konsekvent har en henvisning til posten: „Er arbejderen i gæld?“

Går vi derefter over til på tabel 3 at betragte udgifterne som helhed til de tre eller fire hovedposter: husleje, levnedsmidler plus brændevin og tobak, brændsel, lys og rengøring samt i tre tilfælde udgifter til klæder, vil man finde, at i kun tre tilfælde ligger familiens samlede indtægter over disse udgiftsposters sum. Det drejer sig om fabriksarbejder nr. 1, 3 og 4. Her ligger de sam-

lede udgifter mellem ca. 270 og 290 rd., en sum, som ifølge tabel 6 vidner om en utrolig lav levestandard. Men der kan efter det, vi hidtil har oplyst om arbejdernes indtægter, ikke være tvivl om, at en ikke ubetydelig del af den danske arbejderstand har levet under disse vilkår, nemlig alle de, hvis hustruer eller børn intet tjente eller kun tjente lidt. Og det må have været tilfældet for adskillige familier. Industrien var endnu så lidet udviklet, at den langt fra kunne absorbere al den kvindelige arbejdskraft, der stod til rådighed, herpå er kvindernes påfaldende ringe løn et tilstrækkeligt bevis. Ifølge indenrigsministeriets undersøgelse var daglønnen for en voksenalder kvinde gennemsnitlig ca. 58 sk. pr. dag. Denne bygger imidlertid som anført på arbejdsgivernes oplysninger, og det kan nævnes, at hos Jacob Holm og Sønner var daglønnen kun ca. 40 sk. pr. dag.³⁹ Det vil med andre ord sige, at inden for industrien lønnedes kvinderne kun med omkring 50 % af, hvad arbejdsmændene fortjente. Arbejdsdagen var såvel for den kvindelige som den mandlige arbejder omkring 12 timer incl. pauser til spising m. m. Og hvad dette har betydet for en familie med børn, hører der egentlig ikke megen fantasi til at forestille sig. „Ofte hjælper Konen til“, udtaler forstanderen for 6. fattigdistrikt, „men Fordelen derved er tvivlsom, da hendes Arbejde næsten altid bliver skandaløst slet betalt“. Resultatet heraf er, at manden går ud, og børnene forsømmes. „Den gifte Kvindes Emancipation fra alt selvstændigt Erhverv vilde være en Velsignelse for Samfundet“, tilføjer han.

Nu var imidlertid fabriksarbejde undtagelsen, og arbejde af en mere tilfældig karakter som syning, vask, strygning og rengøring og lignende det almindelige, hvad man bl. a. kan slutte sig til af arbejdsgivernes udtalelser på skema A. Og var fabriksarbejde end dårligt lønnet, så er der ingen tvivl om, at disse erhverv i endnu højere

grad var slet stillet, både fordi de var dårligere lønnet, og fordi de som regel ikke var af nogen varig karakter. Det må have hørt til undtagelserne, at en kvinde har kunnet supplere mandens indkomst med omkring 150 rd. årligt.

Betragter vi dernæst de øvrige budgetter på tabel 3, viser det sig, at de samlede udgiftsposter til de 3 eller 4 hovedgrupper ligger mellem godt 300 og 522 rd. For alle budgetter er udgifterne hertil gennemsnitlig 380 rd., medens den gennemsnitlige indkomst er 337 rd. Det kan vist betragtes som givet, at enten må 1872 være et exceptionelt dårligt år — hvad der, som vi senere vil se, ikke er grund til at antage — eller også er indkomsterne, som tidligere antaget, opgivet for lavt eller slet ikke opgivet for hustruernes vedkommende; hvilket sidste jo ligeledes er tilfældet for børnene. Men selv under denne forudsætning er det klart, at en arbejderfamilie måtte have de største vanskeligheder ved at få pengene til at strække til dagen og vejen. En årlig udgift til de 3 eller 4 hovedposter på ca. 380 rd. betyder, at man har levet på omtrent samme tarvelige niveau som arbejderen i tabel 5. For at opretholde en sådan „standard“ krævedes imidlertid en årlig indtægt, som vedvarende lå over 400 rd. Der var jo foruden de tre eller fire hovedposter, vi har opsummeret, adskillige andre udgiftsposter for en familie, som f. eks. sygeforsikring, udgifter til børnenes skolegang, når de da ikke gik på fattigskolerne, fornyelse eller supplerings af indboet, fornøjelser m. m. Med hensyn til fornøjelser, da er det i øvrigt karakteristisk, at ikke en af de 19 arbejderfamilier har sat penge af hertil.

Kom selv en såkaldt „bedrestillet“ arbejderfamilie ud for sygdom eller arbejdsløshed, har der vel i almindelighed kun været to udveje: lån eller fattigvæsen. Vi kan i denne forbindelse citere, hvad en af fattigforstanderne

svarer på spørgsmålet, om arbejderens indtægter er tilstrækkelige til et tarveligt udkomme: „Naar baade Mand og Kone gør deres Pligt, naar Familien ikke er for stor og navnlig ikke har flere ganske smaa Børn, naar intet Uheld som Sygdom eller Arbejdsstandsning i den gode Tid støder til — ja! men alle disse Betingelser maa være til Stede, da det selv med den bedste Vilje ikke er muligt at lægge til Side for mødende Tilfælde. I Reglen altsaa nej“.⁴⁰

Det er da også hævet over enhver tvivl, at arbejdsmændene oftest var forgældede. Selv arbejdsgiverne indrømmer det almindeligvis, og alle de 19 undersøgte arbejdere opgiver at have gæld. Fabriksarbejderen nr. 5 i tabel 3 tilføjer mistrøstigt, at hans gæld i 13 år aldrig er formindsket. Men når det drejer sig om årsagerne til denne forgældelse, gik meningene, som man kunne vente sig det, vidt fra hinanden. Jeg kan ikke undlade at citere en arbejdsgivers synspunkt, fordi det på så rammende en måde giver udtryk for visse arbejdsgiveres liberalistiske opfattelse. Det drejer sig om W. A. Tutein fra Puggaards raffinaderi, som erklærer: „Det er en Erfaring, jeg meget hyppig har gjort, at naar en Arbejder faar en Plads i Raffinaderiet, han da meget kort efter (fire til 6 uger) gifter sig, og da han endnu intet har sammensparet, han da maa gøre Gæld for at sætte Bo. Jeg antager derfor, at af 10 Gældstilfælde er 8—9 opstaaet af denne Grund — jeg tror overhovedet den almindeligste Grund; med andre Ord: det er Arbejderens egen Skyld!“ Det var i øvrigt også en temmelig udbredt opfattelse hos fattigforstanderne, at gælden blev grundlagt ved ægteskabets indgåelse. Det var almindeligt, at de nygifte gik til en møbelhandler (eller til en marskandiser), hvor de fik en seng, et klædeskab, en sofa, et bord, et par stole o. s. v. til et beløb af 60—70 rd. De lejede da tingene for omkring 3—4 rd. månedlig, og efter et

vist antal måneders forløb blev de udlejede sager lejerens ejendom. Når gældsposten i bedste fald var betalt, var familien allerede forøget.⁴¹

Som hovedårsag til gælden angiver arbejderne oftest for lav arbejds løn, arbejdsløshed, sygdom, familiens forøgelse o. l. Gælden er i regelen til marskandiseren for klæder, til arbejdsgiveren for forskud, til husværten på grund af huslejerestance, til Assistentshuset og til sidst til pantelåneren. Om denne sidste låneform siges, at den „i Almindelighed er saa udbredt imellem Arbejderklassen, at man næppe finder, enten gifte eller ugifte Arbejdere, uden at de er i Besiddelse af „Laanesedler““. Pantelånerne opgives at tage en rente på indtil 200 %.⁴²

Det materiale, som ligger til grund for nærværende afhandling, stammer for en alt overvejende del fra begyndelsen af året 1873 og skulle således belyse tilstanden blandt arbejderne, som den var i året 1872. Spørgsmålet er imidlertid, om denne redegørelse har gyldighed for et større tidsrum, eller om den kun har gyldighed for netop året 1872 — eller for at udtrykke det på en anden måde: om året 1872 kan betragtes som et forholdsvist normalt år, når der er tale om arbejdernes lønninger og udgifter? Dette spørgsmål er af den daværende professor i nationaløkonomi, Will. Scharling, besvaret med et afgjort nej. I et par artikler i Nationaløkonomisk Tidsskrift for 1874 om den danske arbejderstands økonomiske stilling — artikler, som for en væsentlig del er bygget over indenrigsministeriets omtalte redegørelse for arbejdernes økonomiske vilkår — kommer han til det resultat, at året 1872 var et ekseptionelt år i økonomisk henseende. 1872 var ifølge Scharling det sidste år i en længere periode, hvor arbejds lønningerne holdt sig konstante. „Det foreliggende Aktstykke maa saaledes betrag-

tes som en autentisk Opgørelse af, hvad den gennemsnitlige aarlige Arbejds løn har været i Perioden 1860—72 og har saaledes en høj Grad af historisk Interesse“. ⁴³ Men anderledes var det ifølge Scharling med prisniveauet. 1872 var det første år, hvor prisstigningen for alvor satte ind, og på grundlag af Falbe Hansens udregninger satte han denne prisstigning for året 1871 til kun omtrent 2½ %, men for det følgende til hele 10 %. „At under disse Omstændigheder den sædvanlige Arbejds løn ikke længere kunde strække til til det sædvanlige Forbrug, er klart“. Dette misforhold stod imidlertid ikke arbejderne ganske klart og førte derfor ikke til nogen væsentlig forandring i deres huslige økonomi og navnlig ikke til en indskrænkning af det vanlige forbrug. Det var derfor ikke at undre sig over, at arbejderne på det tidspunkt, da besvarelserne udfyldtes, i almindelighed opgaves at være forgældede. Lønningerne var i 1872 i virkeligheden ikke tilstrækkelige til et tarveligt udkomme. ⁴⁴

Med det kendskab, vi i dag har til pris- og lønningsbevægelserne i 1872 og tiden forud derfor, lader denne opfattelse sig ikke længere opretholde. Allerede i 1860-erne var der tale om en vis lønstigning, og det ligger uden for enhver tvivl, at en kraftigt opadgående lønbevægelse satte ind allerede i 1872 for i de følgende år at fortsættes med endnu større styrke. ⁴⁵ Vi kan således pege på, at Jørgen Pedersen for 1870-erne angiver lønningsrækker for 6 kategorier af københavnske arbejdsmænd, hvoraf de 3 opnår en ikke uvæsentlig forøgelse af lønningerne netop i 1872. ⁴⁶

Betragter vi derefter arbejdernes leveomkostninger i videste forstand, er der ingen grund til at antage, at 1872 skulle have været et usædvanlig dyrt år. Nu er forholdet ganske vist det, at vi er uheldigt stillet for Københavns vedkommende, fordi man her har for få prisoplysninger

til at opstille et arbejderbudget. Men der kan næppe herse tvivl om, at arbejdernes leveomkostninger i det væsentlige har løbet parallelt med købstadsarbejdernes, omend på et højere plan. Den eneste post på budgettet, om hvilken man med rette kunne formode, at den i København fremviste særsvingninger, er huslejen, men med hensyn til denne synes der ikke at være tale om nogen forøgelse fra midten af 1860erne indtil 1872.⁴⁷ Betragter vi nu leveomkostningerne for en ufaglært arbejder i købstæderne, således som de er udregnet af Jørgen Pedersen, vil man finde, at 1872 på ingen måde er noget ekstraordinært dyrt år. Fra og med 1855 til 1872 er der kun 6 år, som fremviser lavere leveomkostninger, medens 11 fremviser højere,⁴⁸ hvad der i kurveform er illustreret på fig. 1, kurve I. Det fremgår af kurven, at leveomkostningerne navnlig i årene omkring 1855 og 1868 lå betydelig højere end i året 1872. Da nu lønningerne i 1872 som nævnt i almindelighed lå på et højere niveau end i tiden forud, må Scharlings konklusion, at de økonomiske vilkår for de københavnske arbejdere i 1872 skulle være unormalt slette, være forkert. Tværtimod må 1872 betragtes som et forholdsvis normalt år, og der har været adskillige år såvel i 50erne som i 60erne, hvor arbejdernes realløn har været endnu ringere. Men når vi tager i betragtning den overordentlig lave levestandard, som mange arbejdere levede under i 1872, er det rimeligt at antage, at en yderligere forringelse må have henvist mange af dem til fattigvæsenets forsorg. Jeg har derfor i tabel 8 foretaget en sammentælling af de væsentligste grupper af forsørgede under fattigvæsenet. Der er i tabellen ikke medregnet de syge, konfirmerede børn under fattigvæsenets tilsyn, børn i fattigvæsenets skoler, samt enkelte andre mindre væsentlige kategorier, som i 1857 blev unddraget fattigvæsenets administration.⁴⁹

Tabel 8.

*Antal personer under det københavnske fattigvæsens
forsorg 1852—78.*

	Faet forsørgede	Midlertidig forsørgede ⁵⁰	Ialt	Temporær brød- og pengehjælp	Summa
1852	7029	3227	10.256	4087	14.343
1853	6652	2893	9.545	6431	15.976
1854	5970	2662	8.632	7366	15.998
1855	7032	2612	9.644	9212	18.856
1856	7023	2675	9.698	8243	17.941
1857	6879	3390	10.269	6737	17.006
1858	(6440)				
1859	(6791)				
1860	(6405)				
1861	(6897)				
1862	(7357)				
1863	(7312)				
1864	8809			14.152	
1865	8144	7127 ⁵¹	15.271	8.824	24.095
1866	8129	7103 ⁵¹	15.232	10.054	25.286
1867	8430	6489 ⁵¹	14.919	13.814	28.733
1868	8279	6729 ⁵¹	15.008	15.402	30.410
1869	9013	6256 ⁵¹	15.269	11.221	26.490
1870	8690	5521	14.211	7.684	21.895
1871	8519	4578	13.097	6.677	19.774
1872	8067	3679	11.746	4.286	16.032
1873	7380	3318	10.698	2.844	13.542
1874	6537	3634	10.171	2.582	12.753
1875	6044	3439	9.483	2.089	11.572
1876	5925	3402	9.327	2.575	11.902
1877	6223	4088	10.311	3.903	14.214
1878	6438	4629	11.067	4.263	15.330

() For de med parentes omgivne tal fandtes oplysninger delvis kun for årets slutning, hvad der har formindsket slutsummen.

Tabellen er inddelt i tre hovedkolonner: de fast forsørgede, de midlertidigt forsørgede, hvorfra jeg har udskilt dem, der modtog temporær brød- og pengehjælp som en tredje kolonne. Det fremgår af tabellen, at vi har det relativt største antal af forsørgede under fattigvæsenet i årene omkring 1855 og 1868, altså netop de år, da vi på grundlag af leveomkostningsindekset skulle vente at finde den største nød blandt den arbejdende befolkning. I 1855 havde København 143,600 indbyggere og i 1868 175.000. Det vil sige, at i nævnte år var i alt henholdsvis 13—14 % og 17—18 % af Københavns samlede befolkning mere eller mindre midlertidigt henvist til fattigvæsenets understøttelse. Inddrog vi desuden de ovenfor nævnte kategorier, som ikke omfattes af tabellen, ville vi komme til det resultat, at i 1868 var over en femtedel af Københavns befolkning helt eller delvis henvist til at leve på det offentliges bekostning. For yderligere at give et indtryk af den forfærdende fattigdom, som herskede i København i 1868, kan man gøre et forsøg på talmæssigt at opgøre de grupper af befolkningen, som fortrinsvis må antages at have været henvist til fattigvæsenet. Der kan ikke være tvivl om, at hovedkontingentet stammer fra de ikke selvstændige håndværkere, medhjælpere ved handelen og daglejerne, blandt hvilken sidste gruppe hovedmængden af arbejdsmænd og fabriksarbejdere findes optalt. Disse tre grupper med deres familier talte i 1870 henholdsvis 31.583, 5.138 og 26.525, i alt 63.246 personer.⁵² I året 1868 modtog 30.410 personer fast eller midlertidig fattighjælp, hvad der rundt regnet svarer til halvdelen af samtlige ikke-selvstændige håndværkeres, handelsmedhjælperes og daglejerens antal, når deres familier medregnes.

I året 1870 havde København 181.300 indbyggere. Antallet af dem, der modtog fattighjælp, var i året 1872 ifølge tabellen 16.032, d. v. s. mellem 8 og 9 % af den

samlede befolkning, et forhold, som yderligere underbygger min påstand om, at nævnte år ikke kan betragtes som unormalt dårligt for den mindre bemidlede del af den københavnske befolkning.

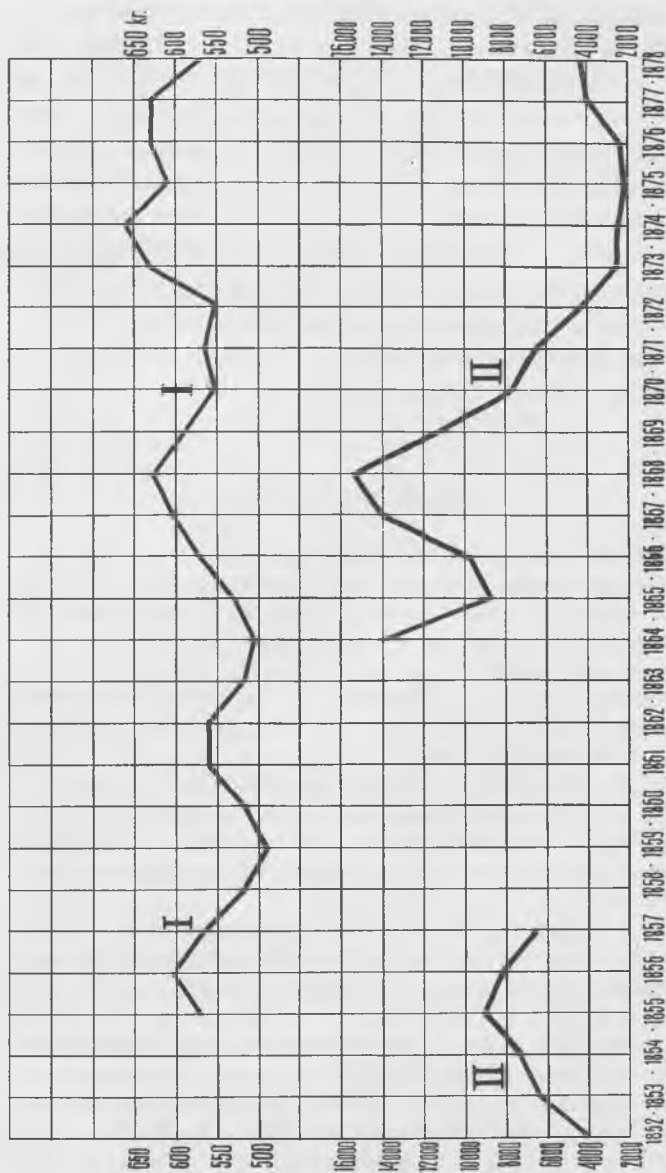
Betragter vi noget nærmere kolonnerne i tabel 8, finder man, at antallet af de fast forsørgede ikke fremviser meget betydelige svingninger. Mængden af personer under denne kategori ligger almindeligvis mellem 6000 og 8000. Betydelig mere elastisk er kolonnen: de midlertidigt forsørgede; her er tale om svingninger mellem ca. 2600 og godt 7000. De største svingninger fremviser dog kolonnen: temporær brød- og pengehjælp. Her er tale om spring fra omkring 2000 til over 15.000. Der kan ikke være tvivl om, at vi her står over for en talrække, som meget fintmækkende afspejler de økonomiske vilkår blandt den mindre bemidlede del af den københavnske befolkning, og det vil i det væsentligste sige arbejdsmændene og fabriksarbejderne. Ved dyrtid, arbejdsløshed og andre ekstraordinære forhold blev arbejderne og deres familier henvist til fattigvæsenet, og den største del af dem modtog den midlertidige understøttelse i form af temporær penge- og brød-hjælp. Jeg har derfor i fig. 1 tegnet en kurve (nr. II) over antallet af personer, der modtog denne ydelse, og vil mene, at vi her har en kurve, som langt sikrere end et udregnet indekstal for arbejdernes realløn giver et billede af de økonomiske konjunkturer for arbejderbefolkningen som helhed. Hvis denne antagelse er rigtig, har de økonomiske vilkår for arbejderne været slettest ved 1850ernes midte og i årene fra 1864 til 1870—71. Herefter skulle der være tale om en anselig forbedring i deres vilkår.

Ved en sammenligning mellem budgetkurven (kurve nr. I) og kurve nr. II kan man ikke vente nogen gennemført parallelisme, idet arbejdernes økonomiske vilkår

foruden af dyrtid også navnlig påvirkes af arbejdsløshed, der ofte vil falde sammen med synkende priser. Men en vis parallelisme finder man dog i tiden før 1870 — begge kurver når således et højdepunkt i tiden omkring 1855 og 1868. Når de to kurver i tiden efter 1870 fjerner sig kraftigt fra hinanden, tyder det på, at der herefter foregår en forbedring af den samlede arbejderklasses såvel nominelle som reale løn.

I tiden efter 1848 brød en mægtig velstandsbølge ind over Danmark. Man har mangfoldige udtryk herfor. Et forsøg på at udregne nationalformuens stigning har således givet til resultat, at denne er steget til omkring det dobbelte i tiden fra 1848 til 1864, hvorefter der indtræder en ny fordobling i tiden indtil 1884.⁵³ Man har også fremhævet, at der i tiden fra 1840erne er tale om en vældig stigning i forbruget af luksusartikler, bl. a. sukker og kaffe. Det vil imidlertid af det foregående fremgå, at denne opfattelse sikkert er forkert. Forholdet er snarere det, at den mindre bemidlede del af befolkningen ikke havde råd til at købe det gode danske kød, flæsk og smør. Det eksporteredes til England, og til gengæld importerede vi amerikansk flæsk og fedt, billige bomuldsstoffer samt kaffe og sukker.⁵⁴ Befolkningens forbrugsvaner blev i årtierne efter 1850 totalt omlagt, og madmæssigt betød det for den mindre bemidlede del af bybefolkningen, at man gik over fra et „grød og øl stade“ til et „brød og kaffe stade“. Dette kan så langt fra tages til indtægt for en påstand om en stigning i velstanden, men er formentlig langt snarere et udtryk for forarmelse, som gik hånd i hånd med en hidtil uset rigdomsførøgelse i andre samfundslag.

Hvor hårdt trængt de københavnske arbejdere var i

I. Leveomkostninger for ufaglærte købstadsarbejdere (Jørgen Pedersen).
 II. Modtagere af temporær brød- og pengehjælp i København.

størstedelen af 1850erne og 1860erne samt de første par år i 1870erne, fremgår med tilstrækkelig tydelighed deraf, at en arbejderfamilie for at opretholde en efter vor mening overmåde tarvelig levestandard måtte sende børn og kvinder på arbejde. Men i tilfælde af sygdom, arbejdsløshed eller dyrtid var det næsten umuligt at balancere sig fri af fattigvæsenet. I et kriseår som 1868 modtog ca. en femtedel af Københavns befolkning fattighjælp, og man kan regne med, at rundt regnet halvdelen af samtlige Københavns arbejdere — heri indbefattet håndværkere og handelsmedhjælpere — i nævnte år måtte gå den tunge gang til fattigvæsenet.

NOTER

- 1) Ugeskrift for Landmænd, 1872, I, p. 141 ff.
- 2) Markarbejdernes Vilkaar i jyske Hedeamter, 1881.
- 3) Se tabellen hos Falbe Hansen i Ugeskrift f. Landmænd, 1872, I, p. 142 ff.
- 4) Anf. værk p. 192.
- 5) Materialet findes på Rigsarkivet i Statistisk Departements arkiv, men er endnu uordnet, hvorfor det er vanskeligt at få overblik over besvarelsernes antal.
- 6) Se „Love for Dansk Arbejdersamfund“ i Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie i Danmark p. 193.
- 7) H. Wulff: Den danske Rigsdag, 1882, p. 231.
- 8) Dansk Arbejdersamfunds skrivelse til indenrigsministeriet 21/3 1873. (R. A.).
- 9) Oplysninger om Arbejdernes øk. Vilkaar, p. XXIII.
- 10) Oplysninger om Fabriks- og Haandværksarbejdernes Fortjeneste i Odense 1873. Se yderligere Nationaløk. T. 1926, p. 111.
- 11) J. Pedersen: Anf. skrift, p. 34 ff., 280.
- 12) Blandt disse er der et par håndværkere, som imidlertid lønningmæssigt ligger på fabriksarbejdernes niveau. En tømrersvend, hvis løn angives til 6—7—8 rd. ugentlig, er derimod ikke medtaget.
- 13) Oplysninger om Arbejdernes øk. Vilkaar, p. XXVII.
- 14) Skrivelse af 21/3 73 til indenrigsministeriet (R.A.).

- 15) Se Tabelværk til Københavns Statistik nr. 2, 1877, p. 441 ff.
- 16) Anf. skrift p. 87.
- 17) Oplysninger om Arbejdernes øk. Vilkaar, p. XVIII.
- 18) Jørgen Pedersen: anf. værk p. 312.
- 19) Forstanderen for 4. fattigdistrikt.
- 20) Tabelværk til Københavns Statistik nr. 9, 1888, p. 4.
- 21) Sammesteds p. 13 f.
- 22) Sammesteds p. 12.
- 23) Forstanderen for fattigdistrikt 10.
- 24) Besvarelse af P. C. Olsen.
- 25) Forstanderne for St. Johannes Sogns Understøttelsesforening, for fattigdistrikt 1 og fra Dansk Arbejdersamfunds 1. kreds.
- 26) Skema udfyldt af P. C. Olsen. Jvf. Martin Andersen Nexø: Erindringer I, p. 44.
- 27) St. Johannes Sogns Understøttelsesforening.
- 28) Forstanderen for 2. fattigdistrikt.
- 29) Arbejdernes øk. Vilkaar, p. XX.
- 30) Skema: Arbejdsmænd i Almindelighed.
- 31) P. XX, fodnote.
- 32) Jvf. Martin Andersen Nexø: Erindringer, I, p. 80.
- 33) Husholdningsregnskab 1 omfatter 3 personer, 2 og 3 omfatter hver 5 og det sidste 6 personer.
- 34) Formanden f. understøttelsesforeningen f. 9. distrikt.
- 35) Folketingets udvalgsbetænkning, Rigsdagst. B 1872—73, sp. 449.
- 36) Skema C, usigneret.
- 37) Brolægger I. G. Krause.
- 38) Forstanderen for 2. fattigdistrikt.
- 39) Jørgen Pedersen: anf. værk p. 89.
- 40) Fattigdistrikt 1.
- 41) Forstanderen for 2. fattigdistrikt.
- 42) Sammesteds.
- 43) Nævnte skrift p. 220.
- 44) Cit. værk p. 220, 246.
- 45) Bidrag til Arbejderklassens og Arbejderspørgsmaalets Historie, II, 1931, p. 303 ff.
- 46) Jørgen Pedersen p. 280.
- 47) Sammesteds p. 312.
- 48) Sammesteds p. 313.
- 49) På grundlag af tabellerne i Tabelværk til Københavns Statistik nr. 4, 1879.

- 50) Med undtagelse af midlertidig brød- og pengehjælp.
- 51) 1865—79 er antallet af husvilde beregnet på grundlag af det opgivne antal familier. Disse er multipliceret med 4, hvad der nogenlunde passer for de år, hvor både familiernes og personernes antal er opgivet.
- 52) På grundlag af Statistisk Tabelværk, 3 rk., 18. bd., 1871.
- 53) Falbe Hansen og Scharling: Danmarks Statistik, Supplementsbd. p. 132.
- 54) Nationaløk. T. 3. bd., 1874, p. 324, 6. bd., 1876, p. 304; jvf. Andersen Nexø: Erindringer, I, p. 93.
-

SMÅSTYKKER

1. *Indbrud i Vibens hus.* 1685.

I nogen tid havde Peder Christensen — han var fra Framlev, 1½ mil fra Års (Århus) — opholdt sig i København. Rimeligvis har han intet kunnet tjene og ville så ud på landet. En nat mellem fredag og lørdag gik han fra København ad Frederiksborg kongevej ud til et hus, som tilhørte kgl. Majestæt og kaldtes Vibens hus. Han forblev der ved huset om natten, og imod dagningen begyndte han at bryde en væg ud øster for stuen. Da han havde fået pillet nogle sten ud, viste det sig imidlertid, at der var brædder indenfor, så han ikke kunne komme ind der. Så gik han bag bagerovnen. Over den luge under tagskægget brød han en åbning og klemte sig ind på loftet. Herfra gik han gennem lemmen ned i forstuen. Med en kniv løftede han kroge af stuedøren og gik ind i stuen. Her tog han pigen Lisbeth Jensdatters skørt, som lå på bænken. Han fornåm, der var penge i lommen; dem tog han og bandt dem i et tørklæde, som lå på bordet. Hvor mange der var, ved han ikke, for de blev taget sammen med kjolen (frakken) på gærdet ved huset. Han havde samlet adskilligt sammen, som han ville have med sig: 3 eller 4 par strømper, nogle tørklæder, to sølvspænder samt nogle uldne klæder. Han havde aldrig før været ved det hus eller vidste, hvem der boede der. Da man spurgte ham, om han alene havde haft det besvær med at bryde ind, tav han. Åbenbart mente man, at han måtte vide, at der var noget at tage, siden han gjorde sig så stor ulejlighed.

Pigen, Lisbeth Jensdatter, lå hin nat og sov i den stue, hvor tyven kom ind. Hendes madmoder, som nylig var bleven enke, lå i et kammer ved siden af. Enken vågnede og sprang op. Da hun kom ind i stuen, sprang tyven ud i forstuen og slog døren i, så hun ikke kunne komme

ud. Hun var dog ikke mere forknytt, end at hun krøb ud ad vinduet. Da tyven, som holdt på døren, hørte det, ville han ind i stuen igen, men nu var Lisbeth vågnet og stået op. Hun satte kroge på indvendig, så han ikke kom ind. Han krøb så op på loftet igen og kom ud ad det hul under taget, som han var kommet ind ad. Da kom Jens Pedersen (boende i Vibenshus) efter ham; tyven løb over kornvängen og ud mod kongevejen. Der greb Jens ham, fik ham ind i gården og satte en fjeder på ham, og en lænke om hans ben, så han ikke kunne løbe. Dette gik imidlertid ikke helt stille af: de to brødes bravt; Jens gav tyven nogle slag med en kæp over hovedet, men Peder Christensen Jyde bødte med armene for hovedet.

Tyven, sagde Jens, havde inde i stuen trukket en kiste ud fra væggen; det kunne tyde på, at han ville brække den op. Ellers havde han samlet alle madmoderens klæder sammen og det af de bedste, som hun plejede at gå til kirke med. Ja, endogså hendes salig mands klæder, som hang i kammeret, havde han taget: 2 par strømper havde han med sig, og 3 par havde han lagt på fyrstedet i stegerset. Dem havde han ikke nået at få med, da han blev forstyrret i sit tyveri.

På tinge afgav otte mand kendelse om Peder Jydes bedrift: Eftersom Peder Christensen Jyde efter egen bekendelse er brudt ind i Vibens hus og med forsæt har bestjålet enken, som bor der i huset, bør han som pågreben tyv miste sin hud. Hvis han ejer noget, tilfalder det kongen.¹

2. *Fra Vibens hus.*

1698 boede Peter Bøye i Vibenshus, og åbenbart har han været et uroligt hoved. En aften ved 10-tiden kom han hjem og var drukken, først forlangte han en pot øl, som tjenestepigen Lenore Jensdatter tappede til ham. Derpå blev han nærgående mod pigen og greb fat i hendes skørt. Da kom hans kone til og spurgte: Hvad nyt er her? Intet nyt, men gammelt, svarede Peter. Hvorfor lader du ikke pigen være? spurgte konen. På dette nærliggende spørgsmål kogte det op i Peter. Nu skal du få det, jeg længe har lovet dig, djævelen skal fare i dig!

1) Tingbog for Københavns Amts Birk.

Han trak sin kårde og løb efter konen; ude i porten slog han hende flere gange, og da kården fløj fra ham, fik han fat i en stok, og ude ved plankeværkshjørnet fik hun den at smage. Han holdt først op, da to ryttere kom forbi. Lenore måtte hente kården, og hun fik også et slag, så dupskoen røg af. Derefter gik han ud i haven, hvor han sprang op på en bænk og sagde: Jeg ved, at jeg slog den ene arm i stykker på hende, og dersom jeg kan få fat på hende, skal jeg slå den anden arm med og kaste hende hen i en krog. Det var ikke første gang, han havde været rå og brutal mod sin kone, sagde Lenore, og når han fik raserianfald, huggede han med kården på skabene i stuen. Den stakkels kone måtte have badskær til at sætte armen sammen, den var brækket oven for håndleddet, og hun skreg og gav sig, da hun blev forbundet. Stærk feber med vildelse var fulgt efter, og seks blå mærker efter slagene sad længe.

Peter Bøye vilde forsvare sig med, at hans hustru forsømte huset — men ellers havde han været meget drukken ved den lejlighed!

— Dette var jo nærmest en privat affære i hans eget hjem, skønt alvorlig nok. Men Peter havde mere på samvittigheden: Uden lov havde han kørt på Kongevejen, der fører fra København til Frederiksborg; denne vej var kun for hoffet og andre, der af særlig nåde havde fået en nøgle til at lukke porte og led op med. En dag kom Peter Bøye kørende i en karriol med en gul hest for; ved hans side sad en „fin“ mand, nemlig natmanden fra København, og bagi sad et kvindfolk. Ved Lundehuset stoppede de op og indtog for 4 skilling brændevin. Ved leddet stod natmanden af og lukkede op med en nøgle, som Peter gav ham. Hvorfra havde han fået den? Jo, det var da en tjener hos grev Ahlefeldt, som havde givet ham den. Hvor nøglen nu var? Herpå svarede Peter Bøye, at da han en dag gik til København, kastede han den ud i Peblingsøen. Han vidste altså godt, at han ikke havde lov til at køre på Kongevejen, og alligevel gjorde han det.

På tinge blev Peter Bøye dømt for sine meriter.

Med Arne Sundbos artikel: Store Vibenshus (i Historiske Meddelelser om København) som kilde kan oplyses, at Peter Frandsen Bøye var klejnsmed; sandsynligvis har han fået sin straf eftergivet mod at rejse til Ost-

indien, og på denne rejse døde han, og et uroligt liv var dermed endt.²

3. *Et tidsbillede.*

Lille juleaftensdag, d. 23. december 1696, var der stærk færdsel til og fra København, dengang kun en lille by bag voldene.

Fra morgenstunden var Lars Pedersen og hans hustru kørt ind, hver paa sin slæde; sagtens har de haft sæd at sælge og skulle så have varer med hjem. Lars havde en af Vartovs gårde i fæste i Brønshøj. Fra samme by var også Peder Christensen, der havde fæstet en af Kronens gårde. På dennes slæde, der var forspændt med et par sorte heste, befandt sig en tredje Brønshøj-mand, Peder Zachariasen, som havde fået lov at gøre turen med.

På hjemrejsen — ved middagstid — da de var ved acciseboden uden for Københavns Nørreport, kørte et par mand fra Sandbjerg, Peder Larsen og Frans Madsen, i vejen for dem. Peder Christensen bad nu, om de ville holde til side, så han kunne komme frem, men de kørte stift frem til møllen ved Ravnsborg. Ved Blegdamsvejen, der går til Vibenshus, holdt Peder Larsen til siden og ville ad den vej, derved kom han så nær ind på Brønshøj-mandens slæde, at denne skubbedes helt ud ved grøften og var ved at ende i den. Det skal du få skam for, råbte Peder Christensen og stod af slæden. Han gik hen til Peder Larsens slæde og slog ham i hovedet med den højre bagkæp, så Peder Larsen stod og svingede lidt, hvorpå han faldt til jorden. Nu kom hans byfælle, Frans, til, og Frans og Peder Christensen fik hinanden i håret, så Peder kom i knæ. Imidlertid havde den slagne rejst sig og gik hen til de to kamphaner. Da kom den anden Brønshøj-mand, Lars Pedersen, til fra sin slæde, som holdt tæt ved broen; Lars havde et stykke træ i hånden og slog det med kraft i hovedet på Peder Larsen, så denne for anden gang styrtede om ved sin slæde. Blodet flød straks ud på jorden, og man har kunnet se det endnu 14 dage efter, fortalte et af vidnerne. Så kørte Peder Christensen, og Lars Pedersen kom bagefter. Imidlertid løb Frans efter dem og gav Lars nogle slag med

2) Tingbog for Københavns Amts Birk.

en vognkæp; Frans fik så fat på sine heste, og han samt en bekendt af ham kørte stift efter de to, som de ikke kendte. Først havde de dog taget den slagne Peder Larsen, der lå som døende, op på slæden og dækket ham til med et sengklæde. Ude på Utterslev mark ved det hus, der kaldes Lygten, indhentede de de to. Frans tog fat på Lars, der råbte på Peder Christensen, at han skulle komme og hjælpe ham, hvad han også gjorde. Peder og Frans kom i hår sammen — medens Lars kørte bort til Brønshøj. Så blev de to skilt, og Peder gik hen til slæden, som den slagne lå på, tog sengklædet væk, så på den bevidstløse og sagde: Han ser vågen nok ud, han er ikke død! Frans og en anden Sandbjergmand, Jørgen Olsen, lod ilde over Peder Christensen, fordi han var skyld i, at Lars var undsluppet. I gjorde uret i ikke at lade os beholde manden (Lars), sagde de. Jeg vil være god for manden, som bor i vor by Brønshøj, kom det fra Peder Christensen.

Mange havde set slagsmålet — der var livlig færdsel fra hele omegnen, ja, helt ude fra Hornsherred.

Brønshøjpræstens karl, Jens (præsten var magister Niels Hansen Glumsøe) var kommet fra Brønshøj til København på den tid, da affæren begyndte uden for Nørreport — han kendte jo Lars og Peder fra Brønshøj, men havde ikke tid til at standse, da han havde to passagerer på slæden, en underofficer Fleischer, som skulle ind til sin moder i staden, madame F., og madames tjenestepige Dorthé Clausdatter. Madame F. var Glumsøes svigermor.

Studiosus Oluf Due fra København var på vej til Græse for at hjælpe præsten der med juletjenesten. Ude ved Ravnsborg havde han set en mand slå en anden i hovedet, og denne mand var fra Brønshøj. Så længe Due kunne øjne, var den slagne bleven liggende.

Stakkels Peder Larsen førtes bevidstløs til sin husbond Saxe Hansen.

* * *

Dagen efter, juleaftensdag, kom fire mand ridende fra Sandbjerg til Brønshøj, blandt dem Frans, Jørgen Olsen og den døendes husbond Saxe Hansen. De tog ind til byens mest kendte mand, Rasmus Pedersen (virkede ofte som tingskriver og førte mange sager for folk). Rasmus var i København, så Sandbjergmændene måtte vente

et par timer på ham. De fortalte så Rasmus, at der var to mand fra Brønshøj, der havde slået en karl fra Sandbjerg fordærvet, så han hverken kunne høre eller tale. Vi har talt med en mand her fra byen, som har været med, nemlig Peder Zachariasen (også kaldet Peder Skåning), og han har sagt os, hvem det var. Den ene, Peder Christensen, har vi været hos, han gav os knubbete svar og viste os porten, og den anden, som var med, skal bo lige overfor. De to af Sandbjergmændene red derpå til København for at anmelde sagen til amtsforvalteren.

Saxe Hansen var derpå gået hen til fogden Peder Nielsen i Brønshøj, for at de to kunne følges ad hen til Peder Christensen, som havde slået først. Peder Christensen nægtede at have slået karlen — det skulle de bevise, sagde han, og til sidst viste han dem porten, idet han tilføjede, at de ville binde ham noget på ærmet. Gud forlade Eder, og vi måtte beholde den mand (den døende), som vi havde på Utterslev mark, ytrede fogden.

Henne ved gadekæret havde Frans og Jørgen set Peder Zachariasen stå og vande kvæg. Der står den mand, som var med, men han slog ikke. De råbte på ham; han ville nødig frem med noget. Da sagde Frans: Ja, I skal blive stævnet på Eders ed derom.

Henne hos Peder Christensen havde de set træet, der var slået med, blodigt og med hår på, det lå i slæden.

Imidlertid døde karlen fra Sandbjerg uden at være kommet til bevidsthed, søndag 3. juledag, og dermed tog sagen en alvorlig vending for de to mænd fra Brønshøj: Det var et drab, de havde begået.

* * *

Peder Christensen og Lars Pedersen blev sat i Blåtårn. Den 22. februar 1697 førtes de fra tårnet ud til forhør i Ballerup tinghus. Det blev sent, inden deres sag kom for. Til at føre Lars Pedersen fra tinghuset tilbage til Blåtårn var udmeldt tre mænd: Peder Villumsen fra Buddinge samt Anders Jensen og Jens Nielsen fra Skovlunde. Denne sidste var kusk på slæden; ved bortkørselen fra Skovlunde til Ballerup pålagde hans husbond ham at køre tilbage til Skovlunde og få foder med på turen med fangen til København. Men han kom ikke tilbage til Skovlunde den aften. I Ballerup sagde hospitalets (Var-

tovs) forstander til ham, at han skulle være med at passe på fangen og føre ham til København. Tiden gik, og skumringen faldt på — de havde alt tændt lys i kroen i Ballerup, så kom Peder Villumsen med fangen Lars Pedersen. Hvi biede du så længe, nu er det snart mørkt, bemærkede kusken. Lars havde jern på det ene ben med en bøjle og bolt og en lås, som forstanderen havde nøglen til; i bøjlen var fastgjort en kæde, vel 5 kvarter lang. De fire — fangen Lars, Peder Villumsen, Anders Jensen og kusken Jens — satte sig i slæden og kørte fra Ballerup. Da de kom til Skovlundevejen, ville Jens dreje ad Skovlunde til, som hans hushond havde sagt — natten løb jo nu også på, og det ville være umuligt at komme til København den aften. Da tog fangen tillige med Peder Villumsen fat i tømme for ham og vendte slæden hen på Københavnsvejen (nu Frederikssundsvejen) igen. Jens stod hårdt på at ville til Skovlunde og blive der med fangen natten over, men Peder Villumsen stod hårdt og sagde, de kunne køre til Brønshøj — så er det snarere for mig at komme hjem i morgen, føjede han til — og fangen ytrede, at Jens nok skulle få foder til hestene i Brønshøj, og hvad andet han havde fornødent. Resultatet af striden blev, at de kørte til Brønshøj til fangens gård, hvor hestene blev spændt fra og sat i stald. Det var jo nu så silde, at de ikke kunne komme ind i København, og da de intet havde at betale logement med, var de kørt ind i Larses gård. Fangen samt Peter Villumsen og Anders gik ind i stuen og blev der om natten; Jens gik ud og ind i nattens løb for at fodre sine heste. Han mente, at hans bestilling kun var at passe befordringen. En gang — hen på aftenen — var de ude i gården med fangen, og da de kom ind, gik Lars med jernet på hen til alkovesengen og lagde sig der hos sin hustru! De tre vogtere skillingede nu sammen og købte for 6 skilling øl og for 6 skilling brændevin. Da de havde sat det til livs, lagde Peder Villumsen sig på bænken ved bordenden for at sove, hvad han også gjorde, indtil hanen galede. Anders og Jens fik sig også en lur og vækkedes ligeledes ved hanegal. Det begyndte nu at dages, og Jens gik ud for at fodre hestene. Da sad Peder med hovedet på armen, medens Anders sad vågnet ved bordet. Nu blev alkovegardinerne trukket til side, og Lars kom op

af sengen og sagde, han ville til døren — og gik. Lidt efter gik Peder ud, men et halvt kvarter efter kom han tilbage og fortalte, at Lars var væk! Alle tre løb ud og ledte alle vegne: i gården, i nabolaget, rundt i byen, men uden resultat: fuglen var fløjet. Helt ude på stranden og mange andre steder havde de været — sagde de. Så blev de tre også sat i Blåtårn og anklaget for sløseri og skødesløshed, måske mistænkte man dem også for meddelagtighed i fangens flugt.

*

*

*

På birketinget i Ballerup blev Lars Pedersen dømt fra livet, medens den anden Brønshøjmand, Peder Christensen, skulle miste sin fred efter loven. Dommen kom for Sjællandsfars landsting, og den 20. april 1697 befalede Christian V, at landstinget skulle behandle denne sag i København (landstinget holdtes ellers i Ringsted).

Den 29. april hedder det i landstingets protokol: Peder Larsen af Sandbjerg er d. 23. decbr. 1696 dødelig slagen — ved hjørnet af den ny anlagte have ved vejen til Vibenshus ad Blegdammen, idet Peder Christensen af Brønshøj, da de kom i klammeri sammen, slog ham det første slag i hovedet med en slædekæp, så han styrtede til jorden, men stod dog straks op igen, og da han siden tog til sin slædekæp for at værge sig, har den nu bortrømte Lars Pedersen givet ham et andet slag, hvoraf han faldt til jorden og videre intet mere rejste sig, men mistede sin sans og fornuft, og efter nogle dages forløb bortdøde, og det endvidere bevises af tvende feltskæreres attester af København, at da de åbnede ham efter hans død, så viste det sig, at de slag var dødelige og ej kunne kureres, og ifølge Peder Zachariasens og Oluf Dues (studiosussen, der skulle til Græse) udsagn var det Lars Pedersen, som slog det afgørende slag på den dræbte Peder Larsen og således var hans banemand: Da bør Lars Pedersen for sit på Peder Larsen begangne mord — andre til afsky og sig selv til velfortjente straf — bøde liv for liv, når han i Kongens riger og lande antræffes. Peder Christensen har været med at slå Peder Larsen og bør miste sin fred. Omkostningerne (badskær m. v.) betales af Lars Pedersens efterladtes midler til amtsforvalteren med 20 rdl. og af Peder Christensen med 2 rdl.

— Når det hedder, at Peder Christensen måtte miste sin fred, betyder det, at han måtte afstå sit fæste og forlade gården i Brønshøj. Dette skete allerede i maj. Gården var en del forfalden, så eftermanden fik et års frihed for skat og landgilde (fra maj 1697 til maj 1698). Det hedder udtrykkeligt i ridefogdens regnskabsbog for fæstegården, at „han frakom Gaarden i Henseende til en Drabssag, som han haver været i med“.

Lars Pedersen havde jo ved sin flugt påtaget sig skylden, mente man. Om man senere fik fat på ham, har ikke kunnet oplyses. Det var jo i hine tider langt lettere at rømme fra landet end nu til dags. Øjensynligt har hans kone været indforstået med mandens flugt, og sagens har de hin nat, d. 22. februar, drøftet sagen bag alkovegardinet. Det er nok også uden for al tvivl, at han har haft hjælpere, så meget mere som han udtrykkelig betegnes som „en svag mand, der var beladt med sygdom“. Men slå kunne han altså, også hvor han helst ikke skulle, og det blev hans ulykke. Man kan heller ikke helt fri sig for den tanke, at „flasken“ kan have spillet en rolle. Folk drak i de tider over al måde, og det er forståeligt, at de særlig om vinteren måtte have noget at „styrke“ sig på, når de var ude på de kolde slædeture.³

Vald. Møller.

4. *Grundstensnedlæggelse
til Marinens ældre Kvæsthus, nuv. Det forenede Damp-
skibsselskabs kontorbygning i Kvæsthusgade,
København.*

Afskrift af en beretning i gehejmeråd Christoffer Sehesteds
arkiv på Ravnholt, Fyn.

Anno 1684.

Den 26. May blev her i Kiøbenhafn med synderlige Ceremonier af hans kongel. Höiheed vor Naadigste Arfueprindz Prindz Friderich, den förste Grund-Steen lagt til det ny Quæsthuus. Der höistbemeldte hans Kongelige

³) Tingbog for Københavns Amts Birk, Sjællands Landstingsprotokol, Fæsteprotokol for Ridefogden paa Krongodset i Københavns Amt.

Høyhed tillige med sin Hr. Broder, hans prindzelige Høihed Prindz Christian, udi nogle høye kongelige Raadz Ledsagelse oc Følgeschab med adschillige Chalouper kom till den Stæd, huor forbemeldte Huus schall opbiuges, stigede paa Landet, blef hand udaf nogle høye kongelige Ministris undfangit oc, huor Grundvolden blef lagt, henledsagit. Weyen fra Stranden indtil derhen war paa begge Sider med rødt Klæde bedeckt, oc derhøes camperede et Regimente Mariner.

Effter at mand nu dend første Grundsteen, som war udhuulet, med en Wind hafde nedhidssed, blef derudi udaf hans kongelige Høyhed tho schönne oc rare Glase med rød oc huid Wiin fuldskenkende indsatte oc derofuer paa lagt een Plade, huor paa følgende Inscription oc de danske Riim ware indstukne.

Hic
 A Manu
 Florentissimi Principis
 FRIDERICI
 Tacite Recondor
 Ut Clare Loquar
 Sere Posteritati
 Beneficam
 Augusti Daniæ Norvegiæq:
 Monarchæ
 CHRISTIANI V
 in Cives Suos Providentiam
 hoc Quoque Prytaneo Elucentem
 in Quo Vulnera
 Pro Asserenda Regis et Patriæ Gloria
 fortiter Excepta
 Liberali Mensa Pensantur Mulcentur
 opportunum Solatium præsentibus
 Acre incitamentum futuris

(På dansk: Her, lagt af den højædle prins Frederiks hånd, skjules jeg i tavshed, for at jeg kan fortælle en sen efterslægt om Hans Majestæts, kongen af Danmark

og Norge, Christian V's veldædige omsorg for sine borgere, som giver sig udslag i denne æresbygning, hvori de sår, der tappert blev modtaget for at hævde kongens og fædrelandets ære, bødes ved frit underhold og lindres, en gavnlig trøst for de nulevende, en kraftig ansporing for de kommende).

Prindz Fridrich mig lagde, at paa mig byggis schulde
Et hielperigt Huus for Dem, som Dane Konge hulde
I Strid oc Feide Tid har wofued Lif oc Blod,
oc deri saaret er, her schal de finde Bod.

Anno MDCLXXXIV

Herpaa tog hans Kongelige Höihed Kalck paa en Söllmuurschee oc bedekede samme Steen. I det samme begyndte alle omkringstaaende Muremestere tre Wers under Thone udaf en heel liflig Musica udaf Cimbler oc andre Instrumenter effter musicalische Kunst at siunge paa Tydsk:

1.

Gesegnet sei die Hand,
Die diesen Grund geleget,
Wo man der Helden pfl eget,
Die vor das Vaterland
Gewagt und hingegeben
So willig Leib und Leben.

2.

Der König unser Herr
Lästt alle Reichs Provindzen
Durch seine wehrte Prindzen,
Die Haus nun stellen her,
Darinnen heut und morgen
Die Wunden zu besorgen.

3.

Drumb ruf ein jeder aus,
Der Himmel wol befesten,
Von Osten biss zum Westen,
Des Königs gantzes Haus!
Solch Glük mus nicht ermüden,
Von Norden bis ins Süden.

Liuder paa Dansche saaledis:

1.

Velsigne O Gud! den Haand,
som denne Grundsteen fæste
thill tappre Helters Bæste,
som for deris Fædren-Land
har wofuit oc hengifuit
saa willig Blod oc Lifuit.

2.

Wor Konge Arfue-her
lar alle Rigs Provinzer
wed sine Arfue Prindzer
Et Huus anstille her,
i huilked mand schal quæge
de saarede oc læge.

3.

Det ynsche huer Danschmand god,
at Himlen oc befæstter
fra Øster indtil Wæster,
det gandsche Konge-Blod,
slig Lycke blomstre maa,
mens Nord oc Synden staa.

Imellem huert Wers pauserede Sangerne lidet, imidlertid gafue huer Gang ofuenbemeldte Mariner en zirlig Salve af Musketter, oc af det kongel: Admiralschib blef huergang 9 Stöker lösede. Der dette war forrettet, begafue sig Höybemeldte Arfue Prindzer med de høye Raad paa Floden, huor de med mange Stökers Lösning blefue bewelkommede och derpaa spisede.

Th. Thaulow.

OM BØRSENS DRAGESPIR

AF CHR. AXEL JENSEN

Børsen er som bekendt en i høj grad restaureret bygning. Dens oprindelige gule, rødflammede mursten er 1880—83 fornyede med moderne „Verblendsten“, dens sandstensskulpturer, der atter og atter var reparerede og ophuggede, er sidst 1902—06 afløste af kopier, hvis figurlige detaljer er stærkt prægede af det 19. århundredes maner, og med en så udsat bygningsdel som spiret har det naturligtvis gentagne gange været galt fat. Allerede 1728, et hundredår efter dets rejsning, var de tre forgyldte kongekroner og de tre kobberkugler, som pryder den 9 alen (5,65 m) lange fløjstang, beskadigede af vejr og vind, og halvtredsindstyve år senere blev hele spiret fornyet, efter først at have været dømt til fuldstændigt at forsvinde. Hofbygmester C. D. Anthon foreslog 1772 at erstatte det med en kuppel, og bygningsdirektionens medlemmer var uenige om problemet. Men den berømte arkitekt C. F. Harsdorff gik stærkt i brechen for dets bevaring, „da Taarnet og Spiret ikke alene svarer til det hele af Bygningen og dens emblematiske Composition, men passer tillige saa nøje dermed, at det for sit væsentlige Forhold med Bygningens Bestemmelse kan anses som en Zirat og Raritet i sin Slags af den nordiske Mytologi“. Yderligere anførte spirtilhængerne, „at en Kuppel er saa uegentlig med Bygningen, at intet

vanzirligere og med Smagen mere stridende derpaa kunde opføres“, og lykkeligvis sejrede deres synspunkter. Spiret måtte vel nedtages, men det blev 1775—77 genopført af tømmermester C. Boye Junge, og dets fløj opsattes på ny 20. juni 1777.¹

Man må være Harsdorff evigt taknemmelig for hans redning af børsspiret, han havde virkelig en for sin tid mærkelig fin forståelse af ældre perioders umoderne arkitektur. Et andet spørgsmål er, hvor nøjagtigt den oprindelige spirform blev kopieret. Vi hører vel, at hjelmstangen ifølge conditionerne skulde være af længde, tykkelse og skikkelse som den gamle, der lå på den kgl. civiletats materialgård og der kunde tages i øjesyn. Men selve spiret? Efter Thurahs stik fra 1746 i Danske Vitruvius (I, tab. LIV) og efter en opmålingstegning i Nationalmuseets arkiv fra Christian 7.s tid kunde det se ud, som om dragehalerne har været spinklere end nu og spirets grundform derfor mere følelig. Heimbachs arvehyldingsmaleri på Rosenborg fra 1660 tyder i samme retning.²

Gamle bygningstegninger er imidlertid sjældent slaviske nøjagtige, og spørgsmålet lader sig næppe afgøre.³

1) Johs. Werner: Børsen, 1915, s. 61 og 73 f.

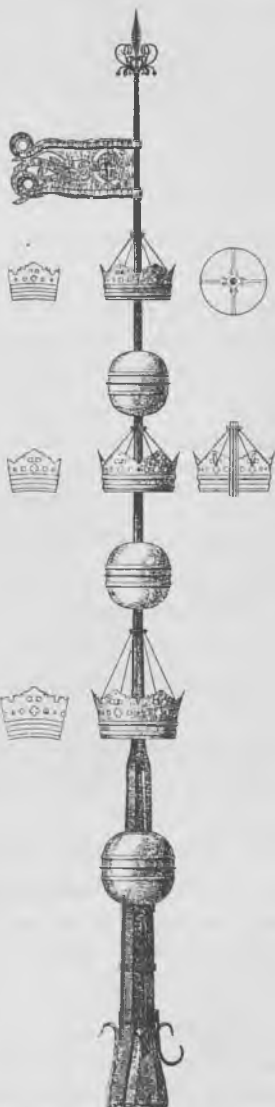
2) Sml. også Thurah: Hafnia hodierna, 1748, tab. XXVII. Tegningen er gengivet af Werner s. 74.

3) Mod de gamle spirbilleders pålidelighed taler, at Thurah giver fløjstangens kroner sin tids lukkede enevoldstype og lader stangen ende med et kors, medens opmålingen i Nationalmuseet anbringer Christian 7.s navne-ciffer i vindfløjen. Disse træk strider mod den nøjagtige opmåling af fløjstangen, som publiceredes af stadsarkitekt L. Fenger i Tidsskrift for Kunstindustri, 1894, s. 127 f., og som viser en renaissancesvungen vindfløj med Christian 4.s navne-ciffer, og dens tre kroner er åbne. Det er ganske utænkeligt, at man 1776 kunde have skabt sådanne former, hvis man ikke havde haft originalerne for øje.

På afstand har det været vanskeligt at opfatte disse detaljer; selv det 19. århundredes bedste arkitektopmåling af spiret, der ud-

Børsspiret. Opmåling af
H. C. Amberg.
Werner: Børsen 1915.
S. 15.

Børsspirets fløjstang.
Opmåling af L. Fenger.
Tidsskrift for Kunstindu-
stri 1894. S. 128.

Problemet vilde i al fald kræve en sammenligning med andre af Christian 4.s spir, som vilde føre alt for vidt her, hvor det end ikke er meningen at repetere børs-spirets ældste bygningshistorie. Kun ganske kort skal det nævnes, at de gamle skrøner om, at det (og alle sandstensprydelse) skulde være krigsbytte fra Kalmar, naturligvis er ganske urimelige.⁴ Rentemesterregnskaberne i Rigsarkivet giver særdeles nøjagtige oplysninger om dets tilblivelse. Tømmeret i „spidsen“ på Børsen blev hugget af den københavnske tømmermester og spirbygger Vidt Kragen 1624, blytækningen udførtes af skifertækkeren Valentin Picker, maleren Anders Nielsen forgyldte fløjstangens kroner og knapper samt selve vindfløjen, og spirets største mærkværdighed, de fire drager, formedes af poussereren *Ludvig Heidtrider*, der i regnskaberne nævnes som indvåner i København. Gengivet i moderne sprog oplyser posterne om hans arbejde:

24. april 1624. 100 rigsdaler på regnskab af de 600 daler, ham er lovet for 4 drager, han skal gøre til den spir og spids på den nye Børs.

Herefter følger fra 3. juli 1624 til 30. juli 1625 en række à conto udbetalinger og til slut den endelige afregning

31. august 1625. 30 rigsdaler, hvormed ham nu aldeles er blevet afbetalt 600 slettedaler, som ham på ggl. maj. vegne er lovet og tilsagt for 4 store drager, han har forfærdiget for hans maj., som er opsat omkring spiren

førtes af H. C. Amberg og af ham skænkedes til Bymuseet, er unøjagtig i gengivelsen af fløjstangen. Men Fengers opmåling blev udført under særligt gunstige forhold, da der var rejst stillads om spiret, efter at grosserersocietetet, skræmmet af et voldsomt tordenvejr natten mellem 23. og 24. maj 1893 havde besluttet at sikre Børsen mod lynnedslag. Og herefter har Amberg korrigeret en senere tegning.

⁴) Sml. f. ex. Thurah: Hafnia hodierna, 1748, s. 104.

på Børsen her for Københavns Slot, og er ham tilforn her af kgl. maj. rentekammer fra 24. april til 30. juli næst forleden udi nærværende år 1625 bleven givet og fornøjet på regnskab af samme hans fortingning 370 rdlr.

Til forståelse af tallene skal anføres, at en rigsdaler

Fyrværkeridrage. Efter ms. i Kgl. Bibl.

Tilskueren 1938 II. S. 196.

svarede til halvanden slettedaler, og at de udbetalte 400 rdlr. altså stemmer med de fortingede 600 slettedaler.

Disse regnskabsoplysninger er for længst fremdragne⁵ og siden ofte citerede af Børsens bygningshistorikere, og navnet Ludvig Heidtrider har atter og atter været nævnt i forbindelse med spiret. Men hidtil har ingen eftersøgt, hvad der ellers kan siges om denne mand.

⁵) C. F. Lassen: Bidrag til Børsens Historie 1858 s. 21.

Allerede efternavnet⁶ oplyser dog en del. Det minder om en ikke ubekendt nordtysk kunstner, Henni Heidtrider, hvis navn blev genfremdraget omkring århundredskiftet, da det blev påvist, at han var mester for fire pragtkaminer til det gottorpske hertugslot i Husum; deres elegante skulpturer fra 1612—15, med mytologiske og allegoriske motiver af sandsten og alabast, indtager nu en hædersplads i hertugdømmernes kunsthistorie som banebrydende arbejder for den nordtyske barokstil.⁷ Da han arbejdede på kaminerne, opholdt han sig i Kiel, men snart efter tog han borgerskab i Hamburg, hvor han opførte en af stadens nu for længst nedrevne porte, Dammtor, og hvor han, en enkelt afstikker til Lübeck fraregnet, sikkert forblev til sin død (henimod 1650). Tilsvarende livsdata er det ikke lykkedes at fremskaffe for Ludvigs vedkommende, men at de to kunstnere har været slægtninge, måske brødre, turde være givet, og da navnet Heidtrider på den tid var kendt i Hamburg og omegn, kan det i al fald fastslås, at Ludvig som så mange af renaissancens kunsthåndværkere var en tilrejsende nordtysker.

Medens Henni virkede som stenhugger og bygmester, benævnes Ludvig „pousserer“, d.v.s. en billedmodellør, som arbejdede i blødere materiale, voks, ler og gips. Af den slags folk lokkede Christian 4.s kunstbegejstring, der var et godt stykke forud for hans tids danske gennemsnit, adskillige til København. Blandt dem var Peter Husum (eller Hussen), der inden sin død 1619 formede modellen til vort ældste verdslige skulpturmonu-

⁶) Med datidens ligegyldighed for korrekthed i navnebogstavering varierer regnskaberne: Heiderider, Heideritter, Heidtritter. Fornavnet staves Lodwig.

⁷) Ang. litteraturen om Henni Heidtrider henvises til Weilbachs kunstnerleksikon I, s. 500 (1947). Sammesteds har forf. også ganske kort omtalt Ludvig H.

ment, hesten og løven i Kongens Have, og den gådefulde italiener Peter Griffel, alias Pietro Gravile eller Crivelli, der var i kongens tjeneste 1615—22 og på sit værksted i Møntergade skabte en hel serie gipsskulpturer, hvorimellem der synes at have været en replik af den kendte antikke statue „Tornudtrækkeren“. Griffel var som italiener og katolik en farlig mand i datidens øjne, jesuitterne planlagde at komme i forbindelse med ham, og i al fald fik han afsked 20. april 1622 og snart efter rejsepas til sit hjemland. Derfor kan det fastslås, at det ikke gælder ham, men Ludvig Heidtrider, når Fyrst Christian af Anhalt under sit ophold i København 5. marts 1623 besøgte en „Wachsbossirer“, hos hvem han så „kunstreiche Abbildungen von Gips, auch ein entworfenes Pferd von Wachs in Lebensgrösse“, efter at han to dage forud havde omtalt, at der på Tøjhuset kunde laves fyrværkerisager.⁸

Dette kig ind i Heidtriders poussererværksted suppleres af en række hidtil oversete udgiftsposter i renteme-sterregnskaberne for 1622 og 1623, der i tid går umiddelbart forud for hans arbejde på børsdragerne og på dato stemmer med Christian af Anhalts dagbog:

19. marts 1623. For et billede, han har poseret og forfærdiget for K.M., som bliver brugt til et fyrværk, K.M. nådigst har ladet gøre i Tøjhuset her for Københavns slot, 66½ rdl. 16 skilling.

10. juni 1623. For et stort billede, han har poseret til et fyrværk på Tøjhuset, 66½ rd. 16 sk.

23. august 1623. For 5 store billeder, han skal posere til Tøjhuset til et fyrværk, 66½ rd. 16 sk.

20. oktober 1623. For et stort billede, han har poseret for K. M. i Tøjhuset til et fyrværk, 66½ rd. 16 sk.

8) Tagebuch Christian des Jüngereren, Fürst zu Anhalt, herausg. v. G. Krause, Leipzig 1858, s. 93, 97. Sml. F. R. Friis: Samlinger til dansk Bygnings- og Kunsthistorie, 1878, s. 368.

24. januar 1624. For et stort billede, han skal posere til et fyrværk, 33 rd. 32 sk.

6. februar 1624. For en form at „pappe“ heste udi, så og for 2 drager, en hest og en „delfinhoffuidt“, han har gjort for K. M. udi Tøjhuset, 13 rd. 32 sk.

20. februar 1624. Hermed betalt halvt på de 66½ rd. 16 sk. for et stort billede, han har poseret og 24. januar fik 33 rd. 32 sk., 33 rd. 32 sk.

20. april 1624. For to heste, han skal posere i Tøjhuset til et fyrværk, 33 rd. 32 sk.

Som pousserer har Ludvig Heidtrider altså haft en ejendommelig specialitet, han har i modsætning til de førnævnte kolleger særlig arbejdet med fyrværkerifigurer, og dette giver os et nyt syn på børsspirets drager.

I hvilken anledning der er afbrændt fyrværkerier i årene 1623—24, må henstå, det synes ikke at være antegnet i annalerne. Men det er bekendt nok, at renaissancefestglade mennesker elskede fyrværkerikunsten på samme naive måde som italienerne i vore dage. Allerede ved Frederik 2.s kroning 1559 berettes om ildsprudende drager, der længe svævede i luften, og ved Christian 4.s langt pragtfuldere kroningsfest 1596 fejredes hele fyrværkeriorgier. 30. august afbrændtes således en fremstilling af den romerske helt Marcus Curtius, hvor der knaldede 50.000 udfarende ild og skud, 6 karme med raketter og til sidst et stort slag, 36 ildkugler og 1200 luftraketter. En anden dag tændtes i slotsgården en crocodil med vidt opslagen mund og lang hale, endvidere en firbenet, femhovedet drage redet af den babyloniske hore (sikkert frit efter Albrecht Dürers apokalyptiske træsnit til Johannes' åbenbaring), en havmand og en havfrue, to basilisker og to turnerheste, alt sammen gjort af pap og indeholdende 16.000 ild og skud. Et fyrværkeri på Kronborg, der forestillede tyrkernes erobring af fæstningen Tauris i Persien 1535, sætter rekord med 86.000

skud og flyvendes ild, små og store medregnet de opstigende raketter.⁹ Og da Christian 4. senere fejrede det store bilager, den udvalgte Prins Christians bryllupsfest, blev fyrværkeriet 10. oktober 1634 under arkelimester Christopher Schwenkes ledelse til en hel tragedie om dyderne og lasterne, som spillede i tre akter og foreviagedes i et par kobberstik, der illustrerede den senere udgivne festberetning.¹⁰ Også her forekom foruden meget andet ildsprudende drager.

I udlandet frembragte renaissancetiden en rig litteratur om krudtets anvendelse til krig og fest, og fyrværkeriet blev heller ikke helt glemt i et dansk pragtværk, Johan Arentsches bog om krigskunsten, som foreligger i et af forfatteren til Frederik 2. skænket manuskript samt i et eneste trykt exemplar fra Lorentz Benedichts officin 1578. Randnoter viser, at det sidstnævnte er blevet studeret af Christian 4.¹¹

Med alt dette in mente kan der ikke være tvivl om, at børsspirets dyr er fyrværkeridrager. Man har stundom antydnet, at de skulde være kinesiske af herkomst og kunde opfattes som et tidligt resultat af Danmarks nye handelsforbindelser med Østen. Kun to år før spirarbejdets begyndelse var Ove Giedde vendt hjem fra sit togt til Ceylon og Trankebar, og omtrent ved denne tid er vel også de første prøver på blådekoreret kinesisk porcelæn nået til Danmark. Det er ikke udelukket, at man

⁹) August Erich: Christian 4.s Kroning 1596, oversat til dansk af Anders Bentsen Dalin, København. — Sml. Torben Krogh: Optogsbillede for Christian IVs Kroningsfest, Tilskueren 1938, II, s. 197 f.

¹⁰) Jørgen Holst: *Triumphus nuptialis Danicus*, København 1648. — Fyrværkeribillederne er gengivne i oversættelsen af Charles Ogiers beretning, *Memoirer og Breve XX*, 1914. Jvf. C. Bruun: *Kjøbenhavn, I*, s. 613 (sml. s. 480).

¹¹) Både ms. og tryk findes i Det kgl. Bibliotek. — R. Paulli: *Lorentz Benedicht*, 1920, s. 56 f.

har kendt billeder af Kinas blå himmeldrage. Men noget sikkert ved vi ikke derom, Ove Giedde har i al fald ikke, som Marco Polo hundreder af år tidligere, kunnet se drager på kinesiske tempeltage. Og den hjemlige, europæiske tradition synes at veje nok så tungt i vægtskålen. Dragerne kendtes allerede i den klassiske oldtid, og occidentens middelalderkunst er rig på disse fantasiskabninger. Helgenbilleder træder dem under fødderne, og i talrige nordtyske og skandinaviske kirker har rytterstatuer af S. Jørgen nedlagt frygtelige drager og befriet prinsessen. At alle de europæiske drager kan lede deres stamtræ tilbage til orienten, til Kina, til Babylon og Bibelen, er en sag for sig. Den fjærne genealogi, der fortaber sig i oldtidens mørke, var i al fald ukendt på Christian 4.s tid, og selv om også krudtet er en kinesisk opfindelse, tyder alt på, at fyrværkerikunstens drager er direkte efterkommere af middelalderens fabelvæsener.

I denne sammenhæng bør det også nævnes, at børsspirets vingeløse firben strængt taget slet ikke tilhører dragefamilien, som normalt bærer vinger, men korrektere kunde kaldes langhalsede krokodiller. Hidtil har der ikke været anledning til at fremhæve dette, da vi jo har samtidens egne ord for, at den fra første færd opfattede dem som drager, og vingeløsheden kan simpelt hen skyldes tekniske årsager. Det vilde have været vanskeligt at fremstille vinger af blyklædt træværk, og det vilde vel også have forringet helhedsvirkningen. Men hvis man overhovedet vil tillægge dette træk nogen betydning, synes det snarere at stamme fra europæiske drager end fra Kinas blå himmeldrager. Og fyrværkerimestrene kendte jo også krokodiller.

Bestemmelsen af børsspirets drager som fyrværkeridyr uddyber og levendegør forståelsen af dets fantasifulde komposition. Men selv denne nye analyse udtømme ingenlunde problemerne om dets tilblivelseshistorie.

Tilbage står et meget væsentligt og måske uløseligt spørgsmål: hvem har ledet de forskellige håndværkere, tømmermesteren og poussereren, og hvem har fået den originale idé at lade dragehalerne slynge sig op om spiret helt til dets top? Det kan naturligvis være Ludvig Heidtrider, men der er andre, lige så sandsynlige muligheder, bygmesteren eller bygherren.

Hvis det er arkitekten, kan der kun blive tale om Hans v. Stenvinkel den yngre, som efter broderens død fik bestalling 10. december 1619; han skulde lave ridsningerne og anordningerne på bygningerne, hvor og når det befaledes ham, og have flittigt tilsyn med kongens bygninger, stenhuggeri og alt sådant arbejde, som kongen giver ham ordre om.¹² Men nok så fristende er det at antage, at kongen selv har haft en finger med i spillet. Christian 4. var jo i al fald et stort stykke af en arkitekt, han kritiserede ofte skarpt sine bygmestre, han gav praktiske og gode anvisninger om bygningsdetaljer, havde foderaler med skabeloner (arkitekturtegninger) stående i sin daglige stue og kunde selv tegne. Vi veed, at han gerne besøgte arbejdspladser og værksteder, og det ligger såre nær at forestille sig, at han under en visit hos Heidtrider på Tøjhuset har undfanget idéen. Vilhelm Wanscher, der i sin bog om Christian 4.s bygninger så ivrigt er gået i marken for kongens selvstændige indsats i arkitekturen, har uden kendskab til fyrværkerimotivet formodet, at kongen måske har ladet sig inspirere af den 4 alen lange narhvaltand (eller enhjørningshorn), der stod på Frederiksborg, og som 1640 blev skænket til dronningen af Frankrig.¹³ Begge inspirationskilder lader sig meget vel forene, og hertil kommer, at dragerne synes at skyldes pludselig indskydelse

¹²) Kanc. brevbøger 1616—20, s. 741.

¹³) V. Wanscher: Christian 4.s Bygninger 1937, s. 119, 121.

efter arbejdets påbegyndelse. De nævnes ikke i den oprindelige kontrakt med Vidt Kragen, der 6. december 1623 kun skulde have 100 rd. for tømmerarbejdet, og de dukker først op i den før citerede regnskabsnotits angående Heidtrider 24. april 1624. Wanscher har påvist, at børsspiret i sin grundform nøje svarer til Kragens nu forsvundne spir på Sorø kirke fra 1625 og således kan have været projekteret uden dragerne.

Naturligvis kan alle sådanne hypoteser ikke blive andet end gætteværk. Selv Wanscher må indrømme: „Vi kender for lidt til de gamle Mestres intime og maaske tilfældige Forudsætninger“. Vi er uvidende om de samtaler, kongen og Heidtrider kan have ført, og hvis der ikke engang gøres et nyt og uventet arkivfund, vil Christian 4.s virksomhed som udøvende arkitekt altid forblive dunkel og gådefuld. Af danske bygnings- og skibstegninger fra hans tid kender vi jo kun en stump papir med to løse krads, som kan være gjorte af den kongelige hånd — alt andet synes at være gået tabt.

Men hvem der end er ophavsmand til spirets drager, og hvem der end har været arkitekt, Børsen, hvis byggeprogram er ændret under opførelsen, og hvis gavle og spir er tilføjelser til det oprindelige projekt, er alligevel blevet et så helstøbt bygværk, at den uden større skade har kunnet tåle fornyelserne af murværk og sten, tømmer og blytækning. Ligesom Holbergs Magdalone har den beholdt sine lineamenter, ikke blot den muntre rigdom, men også den herlige helhed i façaderne og tagværket. Kvistgavlene, der når op i højde med tagryggen og støtter rytterspiret, forener festlig rejsning og fast tyngde, så at den lave bygning den dag i dag formår at hævde sig med glans overfor anmassende naboer. Børsen og Rosenborg er renaissancejuvelerne i vort bybillede, og dens „emblematiske“ dragespir er enestående i Europa.

Spirets topblomst.

Ved lynlederens opsættelse 1893 blev fløjstangens øverste, forrustede smedjærnszirat fornyet. Arkitekt Fenger gemte det gamle stykke, som han senere skænkede til Nationalmuseet, og dette har for nogle år siden deponeret „blomsten“ i Bymuseet, hvor den nu er udstillet. Selv om den kun er en kopi fra 1776, og selv om den har mistet den spiral, der snoede sig om den øverste, spinkle „støvdrager“, giver blomsten dog en forestilling om det arbejde, der blev ofret på en sådan detaille. Topblomsten er så lille, at den oppe på sin plads knap kan ses med blotte øjne.

Når kilderne intet oplyser om fløjstangen, er det sikkert, fordi den er smedet på Bremerholm, hvis regnskaber for de pågældende år er gået tabt. Det vides, at Bremerholms smedie 1620 leverede fløjstangen til spiret på Vesterport.

EN KØBENHAVNSK
FAJENCETALLERKEN FRA 1648
I BYMUSEET

Af CHR. AXEL JENSEN

På forhånd må det vække nogen forundring, at der kan være tale om en københavnsk fajencetallerken, som har fejret 300 års jubilæum. Enhver fajencekender ved jo, at fabrikken i St. Kongensgade først startedes 1722—23, og at den var den ældste i den slags her i landet. Men allerede henved halvandet hundrede år tidligere havde de ældste, majolikalignende nederlandske fajencer fundet vej til Danmark, og efter jordfund at dømme har sådanne tinglaserede varer været ret almindelige her i København på Christian 4.s tid, både fade, kander, krukker og vægfliser (Hollændernes „tegels“). Selv om det grå eller brune tyske stentøj endnu dominerede markedet, måtte fajcernes skinnende hvide glasur med de brogede, kraftigt blå, gule og grønne dekorationer vække opmærksomhed som noget nyt og hidtil uset. Der kendes da også enkelte, meget gamle fajencer med danske ejernavne, således en Nationalmuseet tilhørende kande fra den første fajencefabrik i Hamburg, der foruden et bomærke med en væbnet arm bærer indskriften: „Lauridtz Andersen Holst Lvtnant Anos 1624“, og som er det ældste, nøjagtigt årstfæstede exemplar af

dette fabrikat.¹ Danske har altså kunnet bestille fajencer i udlandet, og det er naturligvis af lignende årsager, at den nyligt til bymuseet erhvervede tallerken fra 1648 kan kaldes københavnsk.

Da den første gang blev forevist, vakttes der straks

Werner Klouman den yngres Delfter-tallerken 1648.

en vis mistanke om dens ægthed. Den virker ganske anderledes end de nederlandske og tyske fajenceskår fra Christian 4.s tid, vi er vant til at se her i København, har hverken deres brogede brungule eller mørkeblå

¹) Fra Arkiv og Museum 2. serie, I, 34—35, hvortil nu kan føjes, at L. A. Holst, kaptajn over Silkeborg og Kalø len, døde 1635 og er begravet i Aarhus domkirke, hvor der findes en gravsten med portrætfigur. — Sml. Konrad Hüseler: Die Hamburger Fayencen, Nordelbingen IV (1925), 487.

farver eller deres brede, flotte penselføring. På den lille, men velbevarede tallerken, hvis tværmål kun er 24 cm, er den blå dekoration mere tegnet end malet, lidt forsigtigt og tørt gjort med meget spids pensel, men på samme tid alligevel så sikkert og overlegent, at de spinkle linier ikke kan tænkes at være en moderne forfalskers værk. På randen er der humleranker, hvis fire afsnit skilles af fire rosetter i to indbyrdes varierende typer, i bunden to våbenskjolde, der foruden årstallet ledsages af navnebogstaverne W K M: I M D. Det lyser ud af dem, at de ikke er adelige, men repræsenterer den slags heraldik, som borgerfolk komponerede til glæde for sig selv i den honnorte ambitions morgendæmringstid, da de begyndte at føle som bypatriciere og ikke mere var tilfredse med de gammeldags, borgerlige bomærker. Mandsvåbnet har i skjoldet et laurbærkranset mandshoved, på hjelmen en fugleklo. Kvindevåbnets skjold fyldes af en humleranke, der blot er en formindsket udgave af randornamentikken, og har som hjelmtegn en stående engel, måske en mindelse om, at borgerkvinderne, så længe bomærkerne var i brug, gerne nøjedes med et jesusmonogram eller andre religiøse symboler.

Om tallerkenens historie kunde ejeren kun oplyse, at den var et arvestykke efter hans fader, der havde fortalt ham, at han engang i forrige århundrede havde fået den forærende af en bondekone på Sydsjælland, og at hun havde ejet en halv snes tallerkener af samme slags.

Så lidet exact, som denne oplysning måtte siges at være, modsagde den dog ikke på nogen måde, at de borgerlige våben kunde være danske, og det gjorde navnebogstaverne heller ikke. Kvindenavnets slutningsbogstav, D, kunde i alt fald ikke være højtysk, og det var fristende at tyde det som et dansk „Datter“. Medens der er gode oversigter over danske adelsvåben, har man kun få hjælpemidler til at finde og bestemme borgerlige

våbenmærker; forståeligt nok har emnet ikke fristet til systematisk indsamling. Stort håb om at løse tallerkenens våbengåde kunde man derfor ikke nære. Men da en kort gennemgang af datidens storborgere i Næstved og andre sjællandske købstæder ikke gav noget resultat, måtte man spørge, om tallerkenen ikke kunde være københavnsk? I århundredernes løb er jo mange møbler og andre antikviteter vandrede fra hovedstaden ud på bondelandet, efterhånden som moderne skiftede. Og takket være de store registre til Københavns diplomatarium lykkedes det da også snart at finde det eftersøgte ægtepar: *Werner Klouman* og *Ingeborg Mathias datter*. Ikke blot navnebogstaverne passer, men tilmed viser mandsvåbnet sig at være talende. Fuglekloen på hjelmen og det laurbærkronede mandshoved i skjoldet illustrerer slægtsnavnet. Og tallerkenen fører os ind i det københavnske bourgeoisis inderkreds.

Grundlæggeren af slægten Klouman — eller Klauman, som navnet senere blev skrevet —² var en matador i Christian 4.s København. Werner Klouman den ældre var en indvandret tysker, der nævnes som broder i det danske kompagni (skydeselskabet) 1595, men dog først synes at have taget borgerskab 1605. Han drev handel med silke- og klædekram, men deltog desuden i mange andre affærer. 1620 var han således mellem de borgere, der fik privilegium på at drive en reberbane mellem farveriet og vandkunsten, og året efter deltog han i starten af de islandske partcipanters reberbane uden for datidens Østerport. Han var da også parthaver både i det islandske og det ostindiske handelskompani, og da de menige købmænd og kræmmere 1636 forpagtede Børsen

2) Anna Levin og Nanna Lange: Supplerende Oplysninger om den ældre danske Slægt Klauman i Personalhist. Tidsskr. 7, V, 18 ff., hvis talrige kildehenvisninger der ikke er grund til at gentage her.

af kongen, kautionerede han selv fjerde for den årlige lejesum, 2000 rd. Ikke uden sammenhæng hermed beskikkedes han ved denne tid også til at føre tilsyn med postbudene. Han repræsenterede hovedstaden ved stæn-

Udsnit af kortet „Kiøbenhaffn 1659“, Resens Atlas (28 Nyboder. 31 Nye Øster Port. 30 Werner Klovmands Hafve. 45 Vartou).

dermødet i Odense 1623, og om hans vidtspændende forretninger vidner det, at kongen engang betroede ham og Johan Braem at forhandle med en spanier, der skulde være Danmarks agent i Madrid. Tillige var han i en årække værge for S. Nicolai kirke, og efter hans død 2.

marts 1640 satte hans enke og hans efterlevende børn, 5 sønner og 1 datter, ham et epitafium, hvis tyske tekst er gengivet af Resen i hans *Inscriptiones Hafnienses* 1668 s. 170.³

Sønnerne blev alle handelsmænd, og de fleste af dem

Udsnit af byprospekt 1658 i Resens Atlas.

Til venstre Werner Kloumans have uden for Østerport.

gjorde gode partier. Den ældste, Nicolai, ægtede Mathilde Motzfeld, en søster til Griffenfelds moder, og på grund af denne forbindelse var i øvrigt den gamle Werner mellem fadderne ved Peter Schumachers dåb.

³) Epitafieindskriften er gentaget i Nicolai Jonge: *København*, trykt 1945, s. 154, men ganske uselvstændigt og med slavisk gengivelse af Resens åbenbare fejllæsninger.

Den næstældste, *Werner Klouman den yngre*, fejrede 1636 sit bryllup med Ingeborg Mathiasdatter Mekkelborg, datter af borgmester Mathias Hansen, der særlig bør mindes som bygherre for porcelænsfabrikkens gård, Amagertorv nr. 6, i vore dage Københavns stateligste borgergård fra renaissancetiden. Født i borgmesterens tredie ægteskab, med Ingeborg Mekkelborg, var hun således halvsøster til Christian 4.s frille Kirstine Madsdatter. Ifølge den over Werner holdte ligprædiken blev han som 10-årig dreng i peståret 1619 sendt til sin mødrene slægt i Lüneburg, siden var han som ganske ung i Holland, under pesten 1625 på Island, derefter for anden gang i Holland og kom derfra videre til London. Han havde altså set sig om i verden, inden han 1636 gik ind i faderens forretning, som han efter dennes død overtog. Ved 1650 nævnes han som overkøbmand, d. v. s. en af de to oldermænd for købmændenes og kræmmernes lav, og dertil vistnok bestyrer af det ostindiske handelskompagni, og også på anden måde nød han medborgernes tillid. 1648 var han en af de fire borgere, der tillige med borgmester og råd repræsenterede hovedstaden ved Frederik 3.s hyldning, og 1650 havde han samme hverv, da prins Christian valgtes til tronfølger. 1651 blev Werner Klouman, forrige overkøbmand, indsat som rådmand, hvilken værdighed han beklædte til sin tidlige død 7. februar 1657. Allerede 1642 havde han købt gravsted i Nicolai kirke tæt ved faderens, og knap 49 år gammel lagdes han i graven af en hidsig sygdom, som end ikke doctor Paul Moth, Frederik 3.s livlæge, vidste råd imod. I ligprædikenens blomstrende sprog hedder det, at han havde været afholdt af alle, besværlig for ingen og elsket af dem, der værdsætter retsindighed, bravhed og ubestikkelighed.⁴ Hans rige enke ægtede to år senere Peder

⁴) Professor, dr. theol. Jacob Knudsen: Progr. funebris Univ. Hafn. om Werner Klouman 13. febr. 1657, in folio (Universitetsbibl.).

Holmer, der fungerede som rådmænd 1663—72, men i øvrigt bortdestillerede formuen. Og det kan tilføjes, at hendes eneste overlevende søn, Carl Werner Klouman, forsøgte sig som godsejer og endte sine dage som forpagter på Gunderslevholm 1693. Thi det er måske forklaringen på traditionen om, at vor tallerken er kommet fra Sydsjælland.

Som andre af tidens matadorer har Werner Wernersen også været grundejer i ret stort format. 1637 fik han af Christian 4. tilskødet en vejrmølle på Østervold bag den gamle Mønt, altså i nærheden af Møntergade. Desuden ejede han et grundstykke uden for stadens Østerport, som han mistede o. 1647, da den gamle konge anlagde Bremerholms admirals gård ved vejen fra Bremerholm til Nyboder.⁵ I erstatning tilskødede Frederik 3. ham 1651 en anelig haveplads i Søgaden uden for stadens nye Østerport. Skønt Christian 4.s Ny-København endnu stod som en uudfyldt ramme, drømte man på dette tidspunkt sangvinske drømme om en yderligere udvidelse af hovedstaden nordpå helt ud til Søerne og Trianglen, drømme, der genspejles på tidens Københavnskort, og som fik deres dødsstød i belejringsårene 1658—59. Han må derude have anlagt en ganske anelig lysthave, der har bevaret mindet om ham. Thi den er vist på Resens stik af København 1659, og endnu 1680 hæftede Werner Kloumans navn ved et vænge med have og bygning på den østre side af landevejen uden for Østerport, omtrent ved nutidens Garnisonskirkegård.⁶ Men naturligvis har storkøb-

⁵) Fra Arkiv og Museum I, 191 ff., hvor der mangler henvisning til V. K.s erstatningsskøde af 4. sept. 1651, sml. Køb. Diplom. III, 376.

⁶) Oluf Nielsen: Kjøb. Hist. V, 532. Målene i skødet af 1651 stemmer med Pl. XXI i Lorenzen: Haandtegnede Kort 1600—60, men hvis Resens kort er rigtigt, må W. K. have ejet et større areal nærmere Østerport. Sml. Hist. Medd. om Kbhvn. 2. række, IV, 223.

manden ikke selv boet så langt uden for byen! Han residerede på Amagertorv, i nærheden af sin svigerfader og sin fader, der ejede nuværende nr. 14, en anselig ejendom, hvortil der hørte 10 boder i Lille Helligejststræde, og som var kendt under navnet „det lybske herberg“, fordi den i 1500-årene var en af stadens bekendteste gæstgivergårde, af lignende rang som „Oxekoppen“. Her boede hans moder Magdalene som enke endnu 1645, men snart efter overtog han den selv. Da den så sent som 1668 nævnes mellem stadens gæstgivergårde,⁷ er det muligt, at Werner den yngre også har drevet herbergeri. Men sikrere er det dog, at han sin længste tid ejede og beboede en anden ejendom på Amagertorvs søndre side, nu nr. 9, hvor husstanden 1645 foruden mand og hustru talte fire mænd og to kvinder.⁸ Her var han altså genbo til sin fader, men næsten nabo til sin søster Magdalene, der var gift med købmand Henrik Friis, rådmand fra 1645 og kort inden sin død 1655 valgt til borgmester, et embede, han dog ikke nåede at overtage. De ejede nuværende nr. 5.⁸

Dette forhold nævnes, fordi det atter kan føre os tilbage til vort egentlige emne. Thi på den med Amagertorv 5 samørende grund Læderstræde nr. 6 fandt konservator P. Linde ved en grundgravning i 1911 blandt meget andet nogle skår af en fajencetallerken fra 1647, der nu opbevares i Nationalmuseet,⁹ og som minder om den Kloumanske. Den er lidt mindre, kun 20,7 cm i tværmål, og dens blå bemaling er langt flygtigere gjort. Men også den har været dekoreret med to borgerlige våben. Hidtil har forsøgene på at bestemme disse været forgæ-

⁷) Oluf Nielsen IV, 333, V, 325.

⁸) H. U. Ramsing: Københavnske Ejendomme II, Strand kvarter 57 og 60. Sml. Køb. Diplom. VI, 216.

⁹) Museums nr. D. 7809. Skårene viser, at der har været to eksemplarer, men af det ene er kun levnet nogle stumper af randen.

ves, men nu løser gåden sig selv som en lille tilgift til udlægningen af 1648-tallerkenen. Kvindevåbnet genkendes let som det Kloumanske, med fuglekloen på hjelmen og det ganske vist næsten helt bortslåede mandshoved i skjoldet, og til overflod læses i skriftbåndet under skjoldet navnebogstaverne M K M. Selv om mandsvåbnet, der

Henrik Friis' og Magdalene Kloumans tallerken 1647.
Skårene er udfyldte med gips.

er bedre bevaret og både på hjelm og i skjold viser en fru Justitia med sværd og skålvægt, har mistet sin underskrift, tilhører det givetvis Magdalene Kloumans ægtefælle, Henrik Friis. De to nærboende svogerpar har begge kunnet pryde deres borde med våbendekorerede tallerkener.

De to sæt er ikke malede af samme hånd, der er en mægtig forskel på 1648-tallerkenens sirligt prentede, korrekte heraldik og 1647-tallerkenens flygtigt malede med

de heraldisk urigtigt placerede hjelmblade. Men at de begge er bestilte i Holland eller nøjere sagt i Delft, kan der ikke være tvivl om. Efter at Lucasgildet i Delft var blevet stiftet 1611, tog den senere så berømte fajenceby førerskabet i Nederlændenes keramiske produktion, og selv om det endnu ved 1650 kan have sine vanskeligheder at skelne Delftvarerne fra andre hollandske fabrikata, svarer Werner Kloumans tallerken i hele sin karakter nøje til de ældste sikre frembringelser fra Delft, hvis portrætplatter, bibelske scener og landskabsdekorationer fra disse år viser en lignende fast og fin streg. Og da både den hele og den skårede tallerken trods de forskelligartede dekorationsmetoder har samme hvide glasure, samme skærv og samme plane, hvidglaserede bagside, bliver det sandsynligt, at begge sæt stammer fra Delft, om end fra to forskellige fabrikker.¹⁰

Der synes ikke i Holland at eksistere ganske tilsvarende våbendekorede tallerkener, og som Delfter-inkunabel kunde Bymuseets nye erhvervelse hævde sig i enhver europæisk fajencesamling. Kulturhistorisk betegner den et ganske interessant kapitel af borddækningens historie, et tidligt forsøg på at bytte træbrikker og tintallerkener med et bedre og renligere materiale og et spædt tilløb til de følgende århundreders porcelæns-æra. Historisk fortæller den os meget om det københavnske bypatriciat og dets levevis på en tid, hvis rigdom vi nu kun aner, efter tre ildebrandes hærgen og tre århundreders kulturskifter.

¹⁰) C. H. de Jonge: Oud-nederlandsche majolica en Delftsch aardewerk, Amsterdam 1947 (Kunstindustrimus. bibl.). — Sml. også F. W. Hudig: Delfter fayance, Berlin 1929. Naurdenburg & Rackam: Old Dutch Pottery and Tiles, London 1923. E. M. Vis & C. de Gaus: Altholländische Fliesen I-II, Leipzig 1926-33. Vestlandske Kunstindustrimuseum, Bergen 1943-45, s. 35-56.

UDDRAG AF
JOHAN PHILIP KNEYLN ROSENSTAND-
GOISKES EFTERRETNINGER

Ved H. og L. EHRENCRON-MÜLLER

Blandt de Medlemmer af Rosenstand-Goiske Slægten, der har udmærket sig i Statens Tjeneste, indtager den i 1815 afdøde Bankdirektør Johan Philip Kneynln Rosenstand-Goiske en hæderlig Plads. Han var først bestemt for den gejstlige Stand, men slog senere ind paa Embedsbanen, idet han 1781 blev ansat i det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer, hvor han 1809 blev Deputeret, en Stilling han 1813 ombyttede med en Direktørstilling i Rigsbanken, hvor han dog kun virkede i to Aar. Medens han var ansat i det vestindisk-guineiske Rente- og Generaltoldkammer, begyndte han efter Anmodning af nogle Venner og Bekendte, hovedsagelig Embedsmænd paa de danske vestindiske Øer, at samle Efterretninger om, hvad der foregik herhjemme, navnlig om saadanne Ting, der ikke kom i Aviserne, men gik fra Mund til Mund imellem Folk. Disse Efterretninger samlede han i maanedlige, skrevne Hæfter, som blev afsendt efterhaanden, og for hvilke Modtagerne betalte en vis Sum, som han dog til Tider maatte vente paa, hvad han undertiden beklager sig over. De originale Hæfter er i Tidens Løb forsvundet, men hans gode Ven, den bekendte Ove Malling, der havde haft Lejlighed til at se

disse Blade og gjerne vilde redde dem for Efterverdenen, bragte i Erfaring, at Rosenstand-Goiske inden Afsendelsen til Subskribenterne havde ladet tage Afskrifter af dem. I en lille Notits har Malling selv berettet følgende om dem: „Nogen Tid før hans Død, hvilken han ahnede som nær forestaaende, gav han mig Løfte om, at bemeldte Afskrifter skulde efter hans Død blive mig tilhørende. Dette Løfte opfyldte hans værdige Enke.¹ De udgiøre 7 Aargange i ligesaamange Quart-Bind. Ved Afskrivningen ere adskillige Skrivefeil indløbne. Han har begyndt at rette dem, ved Leilighed vil jeg see at fortsætte Rettelserne. Adskilligt er deri indført efter løbende Rygter, som til Deels ikke er gaaet i Opfyldelse. Men sædvanligen har han og bemærket, at det ikke havde anden Hiemmel end blot Rygter“. Disse Afskrifter, der strækker sig over Aarene 1785—1791, findes nu i Det kongelige Biblioteks Manuskriptsamling, hvor de har Signaturen Ny kgl. Samling 2100 h 4to.

Som det fremgaar af Mallings ovennævnte Udtalelse, har han ikke besiddet mere end disse syv nu bevarede Aargange, men af en Bemærkning i Aargangen 1786 ses, at Rosenstand-Goiske allerede begyndte Nedskrivningen af disse Efterretninger i Aaret 1783; de to Aargange 1783 og 1784 maa saaledes antages at være gaaet fuldstændig tabt.

Fra Aar 1787's Begyndelse skifter Efterretningerne noget Karakter, idet Rosenstand-Goiske begynder at optage Notitser, der har staaet i Aviser og andre periodiske Skrifter, dog ikke i nogen større Udstrækning.

Stoffet deler han sædvanlig i forskellige Kategorier, saasom Politisk, Handel, Rettergang, Vejret, Videnskaber og Blandinger; Grænsen imellem disse Grupper er dog ikke videre skarpt trukken, og oftere finder man i

¹) Hans 2. Hustru Louise Judith, f. Kaas († 1818).

forskellige Maaneder den samme Begivenhed opført under snart den ene, snart den anden Overskrift.

Der kan selvfølgelig ikke være Tale om at udgive denne skrevne Avis, thi som saadan kan den vel betegnes, i dens Helhed, dels er den alt for omfangsrig, dels har en stor Del af Stoffet ikke mere nogen som helst Betydning, men et lille Uddrag af den vil dog maaske kunne have nogen Interesse som et Bidrag til Tidens Historie.

Det mest forældede og uinteressante, næst efter Efterretningerne om Vejrliget og Handelen, er vel nok det, der samles under Overskriften Politisk, men herunder henregner han alt, hvad der angaar Kongen og Hoffet, og her optegner han en Del Træk og Anekdoter, af hvilke her kan anføres et lille Udvalg. For øvrigt har jeg søgt at samle Dele af det øvrige Stof om enkelte Personer, uddraget af alle de bevarede Aargange, saaledes at der i Noten anføres, i hvilke Aargange og Maaneder de findes. Ordningen af disse Personer er alfabetisk, hvad der formentlig vil lette Oversigten. Den originale Retskrivning er bevaret.

Selvfølgelig er det en Skønssag, hvad og hvor meget der skal tages med i et saadant Udvalg, og en anden Udgiver vil muligvis endnu kunne finde et og andet, som kunde have Interesse, men med det her foretagne Uddrag er i hvert Fald givet en Prøve paa, hvad disse Efterretninger indeholder.

Udvalget begynder med en Del Notitser om Kongen og Hoffet.

1785. Februar.

Der har udi denne Maaned været eengang Bal parée paa Ridder-Salen, hvor de nærværende ei alleene havde Dands, men og bleve bevertede med Spiisning og det som var meget glædeligere, at Kongen og Kron-Prindsen dandsede med andre end Hoffet. I sig selv skal kuns de

9 Classer komme derind og andre Folk, som melder sig hos Ober-Hoff-Marechalen, men det har længe været en Vane at stiele sig derind, og dertil bruges andres Biletter og Navne. Saadant vil mueligt for Fremtiden blive noget farligt, da Kronprindsen ei alleene har spurgt adskillige om deres Navn og Betieninger, men da endog en Hørkræmmer-Svend blev anviist en Plads uden for Ridder-Salen, da han stoed færdig at begynde sin Dands i samme. Han maatte barhoved gaae ud af Slottet, hvor ingen Vogn ventede paa ham. Og skal han af Desperation have revet sin Domino udi mange Stycker.

1785. April.

Den 25de i denne Maaned har Kronprindsen glædet mange 100 Mennesker imellem Militaire. Fire Desertører skulle for saadan Forbrydelse spasere igiennem en Allee geworbene Venner, som bleve Bødelers af Tvang og under spillede Huders Klang udviftet Ild med smidig Greene paa nys afklædte Ryggebeene (vide Kierlighed uden Strømper af Wessel)² og da Paraden var opstilt, kom Bud, at Executionen skulle opsættes til Kronprindsens Ankomst. Da Hans Kongl. Høyhed kom paa Pladsen, gik han hen til Forbryderne, spurgte dem om Aarsagen til Desertionen, og da de forklarede, at U-besindighed og Vildskab hafte givet Anledning, saa pardonerede han dem, og tilkendegav tillige for de øvrige Soldater sin naadigste Behag over, at saa faa havde forladt Kongens Tieneste i en Vinter som hafte givet saa megen Leilighed dertil. Han uddeelte 50 Rdl. til den gemeene Mand ved hvert Regiment. Og mon ei dette skulle opvække meer Kierlighed til Landet og Kongehuset end den Straf, som de skulle have lidt. Om det er i West-Indien, som det er paa mange Stæder her, at den fornemme skammer sig ved at gaae til Alteret med den ringe, det

²) Lidt forvansket Citat fra 3. Optog af Wessels Skuespil.

veed jeg ei, men det veed jeg, at saadant altid er anstødeligt for mange. Denne dumme Stolthed vil vel faae sit Banesaar herefter, og vi maae tacke de Kongl. Personer derfor. Hidintil har det været Brug, at de Kongl. Personer alleene communicerede for sig. Men da de almindelig Bededag bivaanede denne hellige Handling, blev det bekendtgiort, at andre, som ville communicere, kunde herefter gjøre det tillige med dem. Saadant anseer den tænkende Undersaadt ei med LigeGYldighed.

1785. September.

Forleden Dag sendte Kronprindsen Bud at ville komme paa runde Taarns Bibliotek³ og Observatorium. Udi det Kammer, hvor Rostgaards Bogsamling var, laae 2 Favne Brænde. Kronprindsen sagde: Brænde og Bøger passer sig ei godt tilsammen. Bibliotekaren forklarede, at de kun hafte 2 Favne Brænde til Læse Salen, saa de ei turde legge det paa Lofted, for ei at miste det. Da de derpaa kom ind i Læse-Salen, observerede Kammerherre Bylow,⁴ at en Bielke laae nær ved Røret af Kakelonen og spurgte, om man ei maatte frygte for, at det kunde tænde Ild i samme, naar der var stærk Ild i Ovn. O! nei, svarede Kronprindsen, siden de har kuns 2 Favne Brænde, saa har det ingen Fare.

1785. Oktober.

Her til er ankommen et Engelsk Skib, som det engelske Hof har giordt vores Kronprinds en Foræring af, det er tremastet, uden til beklædt med Mahogoni, forsynet med en Sølv-Taffel-Service. Alle Meublerne ere af Mahogoni. En Kakelovn af poleeret Staal med Guld ibrændt, skal have kostet 2000 £ Sterling, en Hængemaatte af blot Silke, kort alt hvad man kan tænke sig prægtig. Da man altiid har noget at legge til det sande, saa fortæller man,

³) Universitetsbiblioteket.

⁴) Den bekendte Mæcen Johan Bülow til Sanderumgaard.

at et Værelse er paa Skibet, som ei er bleven aabnet, men Nøglen til samme saavel som til Aflucket med Sølv-Service sendt til Kronprindsen. Udi dette hemmelige Værelse skulle være Dronning Mathiltes og Kongen af Englands Portraiter i Legems Størrelse. Den som fører det er en Capt., der skal være den, som først besteg Skibet Ville de Paris, og ellers er en Yndling af Prindsen af Wallis, hvilket sidste er nok til at viide hans Levemaade. Skibet overleverede han til Kronprindsen selv i egen høie Person. Den heeder The honorable og skal Anledningen til den Present være denne, at Kronprindsen forlangte af den engelske Minister Elliot en Tegning af en Cutter, hvorpaa det engelske [Hof] strax har ladet denne bygge. Hvad Presents Officererne, saavel som de Gemeene erholde, veed man ei, formodentlig i Precioser til de første. Det engelske Hof troer man at kunde vente herfra en Tafel-Service af vores Porcelain, som virkelig gjør Nationen Ære. Ingen Fabrik have vi, som med saa stærke Skridt have gaaet sin Fuldkommenhed i Møde, og Arbeidet, Tegningen, Fiinheden skal ei give det saxiske meget efter. Vores Politikere drage af denne Foræring et fast Beviis for at Alliancen imellem Kronprindsen og den næstældste Prinsesse skulle være nær.⁵

1785. November.

Kronprindsen besøger i denne Tiid meget ofte Holmen, men ligesom han i alt føler en behagelig Simpelhed, saa lader han sig sette over til disse Værfter med simple Færgejoller. Hans Marechal og hans Løber er alt hans Følge og man seer ham nesten aldrig uden i Regiments Mundering med Støvler og Sporer. Nu om Vinteren har

⁵) jvf. Luxdorps Dagbøger, udg. af E. Nystrom. 1925—30. II. S. 348. Der var paatænkt et Giftermaal med en engelsk Prinsesse, men Planerne herom strandede. I 1807 efterlod Englænderne dette Skib, men efter Kronprinsens Ønske blev det sendt til England.

han en Surtout paa samme Facon og af samme Klæde, som hans Regiments Officerer bruge. Hans Ankomst lader han ei melde, men er tidt under Arbeidet til Stæde, saavel paa gammel Holm som paa nye Holm, og taler ofte med Arbeiderne. Saadant glæder den gemeene Mand og Arbeidet vinder ved at blive seet af saa vigtige Personer.

1786. Januar.

I Anledning af Kongens Fødsels-Fest er opført en nye dansk Opera.⁶ Da General-Prøven derpaa skeedte, var Trængselen saa stor, at Vognene holdte i 2 Timer, inden de kom til Comoedie-Huuset. Denne afgik ei uden Skade, da endeel brugte Voldsomhed, og blev den vagthavende Officier givet saamange Slag i Hovedet, at han derefter ligger syg. En Controleur Larsen er ved en Kaarde eller Sabel hucket saaledes over Haanden, at Blod-Aarene ere overskaarne. Musicken af dette Stycke er af en Preussisk Capell-Mester Neumann og bliver meget rost. — Han skal være tilbudet fordeelagtige Vilkaar for at blive her, men har ei modtaget dem.

1786. Februar.

Kronprindsen i sær beskytter Skrivefriheden. Man fortæller, at gandske nylig skal en Mand af Anseelse forestillet Hans Kongl. Høyhed, at det var vel om Censuren igien blev indførdt, men Høystsamme skal dertil have svaret, at han ansaae denne Frihed som det ypperligste Middel for en Regent til at blive underrettet om Hindringer, som ere i Veyen for et Lands Lyksalighed.

1786. Marts.

Hvormeget Hoffet stræber ved sit Exempel at forjage

⁶) Den 31. Januar 1786 opførtes Operaen Orpheus og Eurydice med Tekst af Calzabigi, oversat af Charlotte Dorothea Biehl til Musik af Johann Gottlieb Naumann.

den skadelige Brug af fremmede Overdaadigheds Varer, herpaa tiener til Beviis, at da en Mand til sin Huusholdning hafte forskrevet en deel fremmede Meubler, som han efter et vist Privilegium hafte Tilladelse at indføre og han maatte forlade Kiøbenhavn, bleve de foreviste til Kiøbs for Hoffet. Men dette fandt dem al for kostbare. Nogle, som ellers hafte Lyst til at kiøbe dem, undsaae sig nu for at besidde dem og maae de vel igien udføres. Dette er et temmelig tydelig Beviis paa, hvor høyt Overdaadigheden har været dreven, men tillige en behagelig Styrke for den Sandhed, at de Mægtiges Exempel virker meere end Love.

1786. Maj.

Høytideligheder ved Hendes Kongl. Høyhed Kronprinsessens⁷ Formæling fortæller de offentlige Tidender. Som et særdeles Beviis paa den Kierlighed, Kongen bærer for hende anmærker man, at Hans Majestæt ved Taffelet overloed hende sit Sæde, hvilken Naade icke nogen tilforn skal være viist. Hendes Hofstat er ei bleven forøget undtagen med en Kammer-Fruue, som er en Enke efter Forvalter Møller paa Sorøe.⁸ Der bliver ingen Prinsesse-Styr betalt, men Kongen lader Hertugen anvise Renterne af dens Beløb, som man anseer at være 6000 l.dl. aarlig. Da ingen særdeles Hofholdning for det høye Par bliver anlagt, saa forøges ei heller Appanagen, thi Cavalerer, Damer og Betiente lønnes af den Kongl. Cassa.

Uagtet heele Indretningen ved Formælings-Acten svarede fuldkommen til dens Værdighed, saa kiendte man paa Cavallerenes Klædedragt, at ved de Kongl. Personers høye Exempler al Luxus deri er afskaffet. Endog Hertugen selv hafte alleene en Klædeskiordel uden Bordering

⁷) Prinsesse Louise Augusta ægtede 27/5 1786 Hertug Frederich Christian af Augustenborg.

⁸) Hun findes ikke anført i Hof- og Statskalenderen.

og Brillant i hver Knap. For Hofmænd, som ellers ved hver Solennitet vare forbundne at have en nye Dragt, er denne ædle Simpelhed en saare gavnlig Sag.

1786. Juni.

At Skrivefriheden har sine store Efterstræbere ligesom sit mægtige Forsvar, overbeviiser følgende Fortælling, som udgives for rigtig. Professor og Hofprædikant Janson⁹ er bleven Pro Cantzler ved Universitetet, hvilket Embede icke har existeret siden Sl. Pontoppidan. Dennes Forretning skal nok egentlig være at paapasse Orden ved Universitetet, at Collegia blive læste af alle Professorene etc. etc. Udi den af ham iagttagne Instrux, hvis Concept man icke veed med Vished, hvem haver forfatted, var mellem andre Poster indført denne, at Kongen aldeles icke ville ophæve Skrive- eller Trycke-Friheden, saa at det stoed enhver frit for at lade trykke hvad han ville, men forinden saadanne Bøger bleve publicerede, skulle Pro Cantzleren see dem tilstillede vedkommende Facultets Professorer for at erholde deres Approbation paa Publicationen. Dette var da med andre Ord at give Skrivefriheden sidste Stød; da Kronprindsen giennemlæste denne Post, skal han udi det Exemplar, han hafte fo: sig, strøget den reent ud, og sagt tillige: Saa længe jeg lever og kan virke, skal det aldrig skee. Cancelliet ved at forelægge denne Instruction til Approbation har derefter giordt Forestilling, at denne i Concepten anførte maatte aldeles udelades, hvilket af Kongen er approbered. Lettelig kunde paa denne Maade denne Velgierning være tabt, hvorved saamange og nyttige Sandheder ere frembragte.

⁹) Hector Frederik Janson blev 9/6 1786 Prokansler ved Universitetet, men kaldtes allerede 1789 til Biskop i Aarhus, jvf. Luxdorphs Dagbøger, udg. af E. Nystrøm. 1925—30. II. S. 364; nedenfor H. F. Janson.

1786. Juni.

Da Kronprindsessens Vogn forleden Dag stoed forspændt og hun færdig at træde derind udi, arriverede det, at en Student, som stoed derved, faldt om i et hæftig Slag; Løberen blev ved Synet derved saa forskrækket, at han faldt i en stærk Besvimelse, men til Lycke blev Hendes Kongl. Høyhed opholdt saa længe, at de Svage alt vare bragte af Vejen. Saadanne Ubehageligheder ere ei at forekomme, men det er u-troeligt, at udi Alleen til Friderichsberg, som ofte passerer af Herskabet, ligger Betlere, som ere Vandskabninger og ilde tilreedte af Sygdomme og Saar, u-agtet en Patrol holdes til at see Alleen ryddelig.

1786. Juli.

Ved den Reise, som Hans Kongl. Høyhed Kronprindsen udi forrige Maaned foretog til Slagelse og Nestwed for at see Regimenterne exercere, kom han om Morgenen Kl. 6 til Herlufsholm for at ville besee den adelige Skoole. At hverken Lærerne eller Disciplene vare af Sengen paa den Tiid, fandt Hans Kongl. Høyhed lidet passende med Studerendes Levemaade, om hvilke man pleier at sige, at Morgenstunden er Muusernes Ven. Kronprindsen gik med sin Følge omkring og besaae hvad han vilde, og drog bort uden at tale med nogen af Lærerne.

1787. Februar.

I Anledning af Kronprindsens Fødselsfæst blev i denne Maaned holdt et stort Bal paa Giethuuset. De Kongelige Herskaber undtagen Kongen vare nærværende. Uagtet Serviser og Lysning blev frie givet, saa kostede det hver Mand 3 Rdl. og for hvert Fruentimmer 2 Rdl. De fremmede og kostbare Retter og Viine gjorde Omkostningerne saa svære, hvilke skal have været det eeneste, der mindre behagede Kronprindsen. I øvrigt dandsede Herskabet uden Persons Anseelse, og ved Bordet blev

trukken Nummer, saa de Kongelige Personer sad imellem de andre uden Forskiæl. Fornøielsen tabte sig noget derved, at for at faae Lysningen desto smukkere ved couleuurte Lamper blev Dampen næsten utaalelig og [i] den derved følgende Oos blev Klæderne meget bedærvende.

1790. Juni.

I Anledning af Kronprindsens forestaaende Formæling¹⁰ har en Person opslaaet ved Holmens Broe og nogle flere Steder et Trudselsbrev, som indeholdt i en meget pathetisk Stiil, at af det spaaede man sig ei godt, at man kunde ei lide Printz Carl, at den Dag, hans Datter kom, vilde man gjøre til en Ødeleggelses Dag og havde man alt 7000 kiække, ædle og gode danske Borgere, som vilde sette National Cocarden paa Hatten. Politiet havde vel et Øie med at ei flere saadanne slette Skriverter skulde besudle vore Hjørner. Kronprindsen smilede ved at læse dem, som en Uting, der havde en lige saa stor Mængde af Usandheder som af Ondskab. Man skal ikke være gandske uvidende om Forfatteren af disse Placater men man følger den Regel, at gale Folks Handlinger bør ei tilregnes og Galskab holder sig ligesaa lidt fra de høiere Classer i Rangen som fra den heele stoere Classe uden for den, saa enten disse kommer [fra] fornemme eller gemeene Penne bliver Sagen den samme.

1791. Januar.

Den af Kiøbenhavns Universitet opførte Æreport¹¹ i Anledning af Kronprindsessens Indtog og som kostede

¹⁰⁾ Med Prins Carl af Hessens Datter Marie Sophie Frederikke. Bryllupet fandt Sted 31. Juli 1790 paa Gottorp.

¹¹⁾ Universitetets Æreport var opført uden for Kommunitetsbygningen lige overfor Petri Kirke. En udførlig Beskrivelse af den haves i: Den mueligst fuldstændige Beskrivelse over Høitidelighederne i Anledn. af Kronprinds Friedrichs og Kronprindsesse Marias Formæling og Indtog i Kiøbenhavn. Kbh. (1790). S. 26—27.

3500 Rdl. er deels betalt ved 6 og 10 Penge,¹² som tilhørte Professorerne og det manglende bleven tilskudt af Professorernes egen Lomme, hvorfra dog maa undtages de rigeste Conferentsraaderne Hübner¹³ og Rottbøl.¹⁴ som unddroeg sig derfra. Consistorium har faaet en naadig Skrivelse, som tilkiendegav Kongens Bifald, da Universitetets Midler ei dertil vare anvendte.

1791. Marts.

Nogle Personer finde Fornøielse i at kaste omkring paa Slottet Pasquiller paa fransk over Folk, hvilke man paa de første Bogstaver let kan kiende. De er hverken vittige eller gandske sande. Man har begyndt paa lige Maade at udstrøe Panegykker(!), der ere tildeels eenfoldige. De angaae ei de betydeligste Personer ved Hoffet.

1790. Januar.

Paa Christiansøe er en Degn navnlig *Andresen*,¹⁵ han har prædiket engang og yttret den Meening, at Hedningene ei blive fordømte i Almindelighed. Commandanten paa Fæstningen en Stiboldt¹⁶ ansaae denne Sætning saa

¹²) jvf. H. Matzen, Kbh.'s Universitets Retshistorie. II. 1879. S. 329.

¹³) Martin Hübner (1728—1795) blev 1764 Professor juris ved Kbh.'s Universitet, men holdt aldrig Forelæsninger.

¹⁴) Christian Friis Rottbøll (1727—1797) blev 1773 Professor ordinarius i det medicinske Fakultet ved Kbh.'s Universitet.

¹⁵) Claus Andresen (f. 1751) blev 1772 Student fra Helsingør og kaldtes 1787 til Degn paa Christiansø, hvorfra han 1790 forflyttedes til Østerlarsker—Gudhjem paa Bornholm, hvor han døde 1816. Han var en ikke helt uheldig og meget produktiv Digter, hvis Arbejder i nyeste Tid er blevet fremdraget af deres Glemsel, jvf. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon. I. S. 124 med Kildehenvisninger.

¹⁶) Thomas Christian Stibolt (1744—1816) blev 1783 Kommandant paa Christiansø.

farlig for Religionen og Staten, at han loed anordne en Krigsret over Degnen. Dommerne ansaae Degnen strafskyldig for hans vovelige Meening og forbød ham Prædikestolen. Degnen kom herover og beklagede sig over Dommen og underhaanden blev Commandanten advaret at bekymre sig aleene om de legemlige og ikke aandelige Stridsmænd.

1785. Februar.

Af Adresse Aviserne seer man, at der averteres efter en Baron *d'Aurange*.¹⁷ Saadan en Indkaldelse efter en Baron fortienet vel, at man kiender ham lidt nøyere, og jeg skal meddele hvad jeg har kundet opsørge om denne Avanturier. Han har opholdt sig udi et Aars Tiid paa Fredensborg, og skal have havt en Slags Pension for at male paa Glas og sette en vis Sort Emaillie paa Guld. Han roeste sig af en fornem Familie, men hvilken Avanturier gjør icke det, og fortalte, at han for en Duell maatte forlade sin Familie. Han beraabte sig paa megen Indsigt udi Konsterne, men i Samtale med kyndige Folk, skal man have sporet megen Uvidenhed. Han paastoed, at han ved sit Ophold udi Tyrkiet hafte lært det Arabiske Sprog fra Grunden, men da nogle deri kyndige kom til ham for at tale med ham, anstillede han sig som uden for sig selv. Naar man dertil legger hans uformodentlige Bortreise, saa turde vel ei hans Fortienester være af de gode.

¹⁷) Adresseavisen 1785, Nr. 20 (4/2) indeholder flgd. Avertissement: „Da Baron d'Aurange i Fredags Middag d. 28. Januarii er bortreden herfra, under Foregivende næste Dag at ville komme hiem igien, men har ey siden den Tid indfundet sig; saa advares han hermed at indfinde sig eller tilkiendegive sit Opholdssted inden 8 Dage efter dette Avertissement; i Mangel deraf lader jeg det efterblevne for det mig Huusleien skyldende sælge paa offentlig Auction. J. M. Klemmer, Viinhandler, boende i Gottersgade Nr. 135“.

Man har endnu ei opdaget den egentlige Aarsag til hans Bortgang, thi en indtroffen Kiærligheds Sag med en Tienste Pige pleier nu ei at gjøre folk landflygtige.

1785. *Marts.*

Om Baron d'Orange, som udi Febr. Maaned absenterede sig, har man Efterretning, at han formedelst Gield var flygtet til Swerig, hvorfra han har indsendt en Ansøgning om Moratorium og tillige at Kongen ville betale hans Gield, da han ellers blev nød til at undrage Danmark sine Talenter og lade sig engagere paa fremmede Stæder, hvor fordeelagtige Tilbud skal være ham giordt. Til denne Ansøgning har H. K. H. Kron Prindsen svaret, at den Pension af 600 Rdl. aarlig, som han har haft, maatte han beholde, naar han kom igien, men at for Resten ingen Gield af Kongens Cassa bliver betalt, ham ey heller givet Moratorium. Nogle have sendt ham 100 Ducater, men man troer, at han ey kommer igien tilbage.

1785. *Juli.*

Paa Borkens Collegio er reist sig en betydelig Stridighed; *Professor Baden* hafte faaet en af sine Sønner¹⁸ der indlagt og da denne efter Sædvane offentlig skulle forsvare en Disputaz,¹⁹ tog de andre Studerende Leilighed til at sige ham en heel Deel U-behageligheder, ligesom og stiklede paa Faderen, der var nærværende, fordi hans Søn der hafte faaet Plads, fordi han var en Søn af en Professor. Baden blev derved meget forbittred, ville forbyde dem at fortsætte Øvelserne, men det agtede de icke,

¹⁸) Torkil Baden (1765—1849), Søn af Prof. Jac. Baden (1735—1804), var 1784—1787 Alumnus paa Borchs Kollegium (jvf. Johs. Pedersen, Borchs Kollegiums Historie 1728—1823. 1916. S. 68—69).

¹⁹) De iis, quæ in dijudicandis Stoicorum præceptis de honesto atque indolentia cavenda videntur. 1785.

og han forløb sig indtil u-anstændige Talemaader, og derpaa gick sin Vej. Han anklagede samtlige for Consistorium, og disse besværede sig igien over ham, i hvilken Anledning der corresponderes derom med Cancelliet. Nogle af disse Medlemmer ville, at de alle, som have haft Deel udi Disputen, skulle have deres Pladser forbrudte. Men de, som kiendte Universitetet og vidste Frihedens Nødvændighed til at holde Dosmere ude, ønsker, at Sagen maatte behandles med meere Mildhed. Universitetet skal deraf ville tage Anledning til at udbede sig igien dets Jurisdiction, som det siden Hof- og Stads Retens Indretning har savnet.²⁰

1785. September.

En Prædiken²¹ er udkommen med en Dedication til *Biskop Balle*, hvor hans Meening, at Luthers Cathekismus var den bedste Lærebog i Religionen offentlig modsiges. Biskoppen har meget fortrydt paa den Dristighed, at en Præst i hans Stift tør offentlig tale imod ham. Himlen skee Tak, at det Slaverie er forbie, at man har maattet tie U-sandheder, naar en fornem Geistlig faldt paa at fortælle dem.

1785. Oktober.

Biskop Balle har ladet udgaae et Monitum til sit Stiftes Geistlige, at ingen maatte skrive imod Luthers Cathekismus eller om Kirkeskickene, for hvilken Cancelliet har tilsendt ham en forbindtlig Skrivelse. At Confessionarius Bastholm udi en udkommende Religions Bog for Ungdommen²² ytrer en modsadt Meening er ingen Overtrædelse af denne Lov, da han ei staaer under Biskoppen.

²⁰) jvf. H. Matzen, Kbh.'s Universitets Retshistorie. II. 1879. S. 139.

²¹) Det kan næppe fastslaas, hvem Forfatteren har været.

²²) Religions-Bog for Ungdommen. 1785.

1785. April.

Aften-Postens Forfatter *Emanuel Balling*,²³ som har meget u-høflig angrebet Forfatterne for *Oeconomie- og Commerce-Avisen*,²⁴ der havde kaldet Aften-Posten et Blad, som ei er skrevet for det tænkende Publico, er indstævnet til Poletie-Kammeret for at gjøre Reede for sit Forhold. Han har tilbudt sig at gjøre offentlig Afbigt, men jeg troer det bliver ei derved, og det burde vel ei heller, da hans Angreb og Hevngierrighed over en Forurettelse, som han for 8te Aar siden ventede sig tilføyet af en af Forfatterne, som havde kaldet hans Arbeide for usle Smørerier og som dog vel ei var saa meget u-sandt.

1785. Maj.

En vis *Balling*, som er langtfra at være en heldig Digter opvarter Publicum med Aars Tidender paa Vers. Man har derover gjort følgende Cretik:

Læseren siger: Din Vaar var Iis, din Sommer kold og vandet Høsten bliver.

Nu Vinteren jeg frygter den.

Forfatteren svarer: Oden dig Warme giver.

1785. Juni.

Commerce-Avisens Forfatter klagede over, at Aften-Posten havde kaldet den *Harlequin de Commerce*. Poletiemesteren, da han skulle kiende i Sagen, læste Bladene igiennem, fandt i *Commerce-Avisen* det Ord: *Harlequin*

²³) Emanuel Balling (1733—1795). Han redigerede Kiøbenhavns Aften-Post fra dens Begyndelse 1772 og udgav: *Vaaren eller Foraaet*. 1782. — *Sommeren*. Aarstidernes anden Deel. 1784. — *Vinteren*. Aarstidernes fjerde Deel. 1785, hvortil siden sluttede sig Høsten. Aarstidernes tredie Deel. 1788.

²⁴) Hermed menes formodentlig: *Efterretninger om den inden- og udenlandske Handel, Skibsfart, Fabrique og Manufactur-Væsen*, der i Aarene 1782—87 blev udgivet af Chr. Pram og F. E. Ehrhardt.

patriot anført, og endskiønt det paa ingen Maade hafte eller kunde efter Meeningen have Hensigt til Aften-Posten, forsikrede han Klageren, at skulle han mulctere den eene maatte han og gjøre det ved den anden. Da Klageren med Forundring hafte hørt denne Raisonnement hos sin viise Dommer, frafaldt han Sagen, og forsikrede, at han maatte blive saa mishandlet som han kunde, saa skulle det være ham mindre ubehagelig end at vinde sin Sag under saadan en Dommer.

1786. Maj.

Asiatisk Compagnies forrige Bogholder *Battier*²⁵ har skudt sig udi Paris. Man anfører i de fremmede Aviser som Aarsag dertil, at han ved at forsøge sin Lykke i Lotteriet har bragt sig i en trængende Forfatning. Men her siger man, at han har grebet til denne voldsomme Beslutning, fordi en Mand udi en dispute med ham hafte kaldet ham en Bedrager og beraabt sig paa en Oversættelse fra Revisions Forretningen ved det Asiatiske Compagnie. Hans Enke, som er en Datter af Justitz Raad og Raadmand Storp lever endnu og har en Søn. Da *Battiers* Enke er eeneste Barn af Storp, som ansees for en bemidlet Mand saa er hendes økonomiske Forfatning ey at beklage, og for resten skicker hun sig godt i sin Skiæbne. Hvorvidt kan Begjærighed efter Guldet gaae

²⁵) Christopher Battier havde sammen med Justitsdirektør Otto Chr. Haaber og Kasseren Jacob Holm besveget det Asiatiske Kompagni for over en halv Million Rdl. Da dette 1783 blev opdaget, flygtede Battier til Sverrig, hvorfra han dog s. A. frivilligt meldte sig for at give Oplysninger mod at erholde kgl. Lejdebrev. Da han havde faaet dette, vendte han tilbage og opholdt sig i to Aar i Kbh., til han ved Sagens Afslutning fik sin Afsked; derefter forlod han Landet og skal have skudt sig i Tuilerihaven (jvf. *Luxdorphs Dagbøger*. II. S. 363; *Carl Bruun, Kjøbenhavn*. III. 1901. S. 466 ff.). Han havde 1772 ægtet Anna Elisabeth Storp, Datter af Justitsraad, Raadmand Andreas Storp (1713—1797) og Frederikke Sophie Battier († 1802).

og hvilke Virkninger have det. Justitz Raad Haaber²⁶ og Battier vare ærede og agtede Borgere, men maatte dog paa saa skrækelig en Maade tilsidst søge at undgaae Skammen.

1791. December.

Acteuren Beck²⁷ havde indgivet til Theater Directionen 3 Comoedier, hvorved han haabede at faae en Sum af nogle Hundrede Rigsdaler til sin Gields Afbetaling. Da Stykkerne ei bleve antagne, skrev han følgende Bekiendtgjørelse, som han forlangte indført i Adresseavisen: Da det har behaget Theater Directionen efter en langvarig Svaghed at berøve mine 3 elskelige Børn NB her anførtes Stykkernes Navne, Livet, saa bekiendtgjøres saadant paa sædvanlig Maade til mine Creditorers store Hiertesorg og forvissat om deres Deeltagelse ud i denne min Sorg frabeder jeg mig al Condolence. Contoiret vilde ei indføre dette Avertissement, endskiønt Censor tillod det.

1785. November.

En Arrestant i Blaae-Taarn er bleven didbragt fra Slottet, han har tilforn udi nogle Dage hensadt i Vagten paa Slottet, men slap derfra frie. Det er et ungt Menneske,²⁸

²⁶) Otto Chr. Haaber tog sig af Dage, da Bedrageriet blev opdaget. Værst gik det ud over den tredie Medskyldige, Kasserer Jacob Holm, der paa Mistanke for at have stukket betydelige Summer til Side blev holdt i Fængsel i 14 Aar, til han 1797 blev sat paa fri Fod.

²⁷) Bernhard Henrik Beck (1748—1797) var en meget flittig Skuespilforfatter. Han debuterede 1769 som Henrik i „Den honnette Ambition“ og forblev, skønt han ingenlunde hørte til de betydeligste Skuespillere, ved Teatret til sin Død.

²⁸) Af Luxdorps Dagbøger, II. S. 350 erfares hans Navn. Det var *Bering*, og af den her meddelte Oplysning, at han var Student (1783) fra Roskilde Skole, kan det (gennem Universitetsmatriklen. III. S. 398) formodes, at hans fulde Navn var Christian Ludvig Bering (f. ca. 1765). Om ham meddeler S. N. J. Bloch i Bidrag til Roskilde Domscoles Historie, 4. H. 1846, S. 41, at han døde som

som er opdraget paa Weisenhuset heri Staden og siden af Dronningen er holdt frem udi Roeskilde Latinske Skole. Lærdt der nogle Aar siden blev han Student. Aarsagen til hans Paagribelse er den, at han tvertimod igien-tagne Befalinger og Advarseler har opholdt sig paa Slots-gangene og i Forgemakkerne. Man legger dertil, at han har forlanget Audience hos høie Personer med u-rimelige Begiæringer og da Oberhofmarskallen og Hofmesterinden hafte afviist ham, skal han have beegnet dem meget u-høflig. Han skal efter Beretning have ladet sig antage enten ved de Vest eller Ostindiske Tropper som Soldat. Noget meere end almindeligt maae det dog være, siden han saaledes blev tagen fangen, uden at noget offentlig Forhør (inden han afsendtes) blev foretagen. Man taler om, at Universitetet ville fordre ham tilbage fra Soldaterstanden, da der skal være et Privilegium, hvorefter ingen Student er nød til at blive i Militair Tienesten, uden at Universitetets Tilladelse er indhentet. Men ventelig, som man kan slutte af den mod ham brugte Fremgangs Maade, ville han ickun lidet vinde ved at denne Ret blev paataalt.

1785. April.

En vis Officeer, som skal giftes med en Frøken L: [i Marginen Capitain *Bertouch*,²⁹ Frøken Lütken] har af

Student. Imidlertid findes smstds. en Niels Ivar Bjerring, der 1784 blev Student fra Roskilde, og om hvem Bloch vil vide, at han døde som Student i Vestindien. Da Navnene Bering og Bjerring ofte sammenblandes, er det usikkert, hvilken af disse der sigtes til.

²⁹) Frederik Ferdinand v. Bertouch (1749—1786), blev 1778 Kapitajn og Kompagnichef ved Norske Liv-Regiment. Han ægtede 28/7 1785 Margrete Lütken (1766—1794), Datter af Kommandørkapitajn Christopher Lütken og Charlotte Cathrine Weyse. Efter B.'s Død ægtede Enken 8/10 1791 hans yngre Broder Frederik Julian Christian v. Bertouch (1764—1831) (jvf. Danmarks Adels Aarhog. III. S. 75). Visen findes næppe bevaret.

Eenfoldighed fortalt til nogle af sine Venner sin Maade at frie paa, som bestoed deri, at da hans Gudinde var noget u-bevægelig imod ham, tog han den følsomme Roman Sigvardts Kloster Historie³⁰ i sin Haand, læste et stykke, sang derpaa et stykke af en Arie, fik Damen til at græde og fik Ja. Dette har en af hans forstilte Venner satt udi en temmelig slet vise Tone og ladet den trykke, men afbildet Personens Tilstand saa nøye, at enhver kunde kiende ham. Visen blev efter Anordning confiskeret, den er meer og meer udbredet paa Skrift.

Ligeledes har man faaet Ørene i lang Tiid døvet med Titler paa Viser, som have været Anstændigheden fornærmende, men det er der og raadet Bod paa, derved, at Præsten Schönheider³¹ har tilskrevet Poletie-Mesteren og anbefalet ham at lade Sagen undersøge nøye og forbyde Bogtryckerne at udgive saadanne.

1791. Juni.

En Kaaberstikker navnlig *Bradt*,³² som udi nogle Aar har været lidet uroelig i Hovedet, og især grublet paa adskillige Religions Spørsaale, har nyeligen tildragen sig alt for megen Opmærksomhed. Han havde en Løverdags mødt et Fruentimmer, som tilforn havde tient ham, og spurgt hende ad, hvor hun vilde hen. Da hun svarede, at hun vilde til Skrifte, bad han hende endelig ei at gaae til Alters Dagen efter. Hun lovede ham det, men gaaer om Morgenen derefter til Kirken. Bradt var imidlertid der og da han seer Præsten Munter³³ staae for Alteret,

³⁰) Joh. Mart. Millers Siegwart en Klosterhistorie, i tre Dele, der 1778 udkom i dansk Oversættelse ved H. J. Birch.

³¹) Johan Christian Schönheyder (1742—1803) var i 1782 kaldet til Stiftsprovst i Sjællands Stift og Sognepræst ved Vor Frue Kirke.

³²) Frederik Ludvig Bradt (f. 1747).

³³) Balthasar Münter (1735—1793), Sognepræst ved St. Petri Kirke.

gaaer han derop, tager det eene af Lysene og da Munter spørger ham: hvad han tager sig for, støder Bradt til ham og siger ham, at han skulde lære ham at holde inde med saadanne urimelige Sager, som han der stoed og vilde indbilde Folk. Bradt blev ført ud af Kirken til Raadstuen og er overleveret hans Venner til Bevaring, som have maattet lade ham indlegge mod Betaling udi St. Hans Hospital.

1786. September.

Følgende Tildragelse gjør megen Opsigt. En Baron *Buchwald Brockdorff*³⁴ og hans Frue bliver eenige om at ville have deres Ægteskab ophævet. Det kunde ei her skee efter Lovene, hvorfor de gjorde en Reise sammen til en tysk Stad,³⁵ hvis Navn jeg ei erindrer. Her overtale de Retten til at dømme Ægteskabet ophævet og Dommerne søgte med megen Umage Exempler af den gamle Historie, at et Lands Indbyggere vare udi Ægteskabs Sager dømte udi et andet Land efter sammes Love. De fandt nogle saadanne Begivenheder og skildte dem ad, disse kom her tilbage og indgik en Contract, hvorefter han mod at erholde 2000 Rdl. aarlig afstaaer hans Hustru Baroniet, hvilken Contract de ansøge confirmeret. Cancelliet skal icke tænke eens med de tyske Dommere, men have for

³⁴) Ludolph Frederik Buchwald (1752—1812), blev 1775 Kammerjunker, 1776 cand. jur. og 1783 Kammerherre. Han ægtede 18/11 1777 Charlotte Amalie Brockdorff (1752—1811) til Scheelenborg. Ægteskabet blev opløst; han ægtede 1/5 1786 Sophie Magdalene Leth (1752—1837), og hans fraskilte Frue ægtede 9/3 1787 Wilhelm Theophilus Baron Stieglitz (1749—1802), der antog Navnet Stieglitz Brockdorff. Buchwald havde 26/5 1784 erholdt Bevilling til at føre Navnet Baron Buchwald-Brockdorff (jvf. Danmarks Adels Aarvog. XXX. S. 180—81).

³⁵) Maynberg (jvf. Luxdorfs Dagbøger, II. S. 368).

det første sendt Ansøgningen til Stiftamtmandens Erklæring.

1787. April.

Det blev herunder Question, om denne Dom havde Kraft. For at gjøre Sagen af blev en Commission befalet, som bestod af Conferents Raaderne Hersleb³⁶ og Bang³⁷ til at dømme om Ægteskabs Ophævelse og da delictum in puncto sexti af Manden var tilstaaet og beviist, blev Ægteskabs Ophævelse kendt gyldig og Fruen tilladt at give sig. Af denne Tilladelse har hun og strax benyttet sig og indladt sig i Ægteskab med en Hessisk Jagtjunker.

1786. Marts.

Hvorvidt Lysten til at blive Author griber om sig, kan man slutte sig deraf, at en Haarskiærer³⁸ haver ladet udgaae en Subscriptions Plan paa hans samtlige Digte. Prisen er kuns 12 Sk., og altsaa Antallet af Subscribenter betydeligt.

1786. Juni.

Den før ommeldte Haarskiærer har udgivet en Prøve af sine Værs, som icke kunde nægtes Biefald.

³⁶) Hans Christopher Hersleb (1722—1788), Viceborgmester i Kbh.

³⁷) Oluf Lundt de Bang (1731—1789), Assessor i Højesteret.

³⁸) Under Pseudonymet Haarskiærer Hans Jacob Schwindt udgav *Lorents Bynch* (1758—1828), der paa denne Tid laa som Alumnus paa Borchs Kollegium og 1787 blev Sognepræst paa Anholt, hvorfra han 1790 forflyttedes til Tønning og Træden i Aarhus Stift, et Skæmtedigt: *Gravernes Lyksalighed*. Nr. I-II. 1786—87. Desuden deltog han med et Skrift i Fejden angaaende den nedenfor nævnte Smædeskriver Sigvard Lyche og udgav under eget Navn *Heltedigtet: Trappiaden*. 1795, der skildrede Fejderne mellem de danske og norske Russer ved Kbh.'s Universitet (jvf. Rahbeks *Erindringer*. I. S. 189 ff.).

1785. *Marts.*

En Frue *Bærenths*,³⁹ som for sine udviiste Talenter udi Tegne Konsten blev antagen for 2 Aar siden som Medlem af Mahler-Academiet, haver offereret Hendes Mayestæt Dronningen 2 Pragtstycker, hvilke med saa megen Behag ere modtagne, at hun blev foræret et Sølv Caffè Service med Hendes Mayest. Vaaben og Navn.

1785. *Marts.*

Hans Kongl. Høyhed Kronprinsen har forundt Forfatteren af den saa kaldte Wandsbecker Bothe eller Asmus omnia sua secum portans en Pension af 200 Rdl. aarlig. Author er en Student, navnl. *Claudius*,⁴⁰ som er meget nøysom og vil ei have meere end han netop behøver. Hans Giftermaal tiener til Beviis paa, at han ei vælger meget. Han kom for nogle Aar siden at besøge en af sine Venner, som var Præst paa Landet; blant andet falt Samtalen paa at gifte sig og Præsten syntes, at Claudius vel kunde fortiene en Kone; Ja men, sagde han og gik saa ud, da Folk gik til Kirke. Een af Bønder Pigerne, som mødte ham, stoed ham meget gott an og uden Ophold spurgte han hende strax, om hun hafte Lyst at gifte sig med ham; hun blev forundret over dette Spørsmaal; bad sig Tiid ud at betænke sig, som han og tilstoed hende; han tilkiendegav sine Tanker for Præsten, som talte med Pigens Forældre, og Partiet blev fuldført. — De leve meget vel med hinanden.

³⁹) Magdalene Margrethe Bärens, f. Schäffer (1737—1808), ægtede 1761 Kammerraad Johan Georg Bärens (†1801), blev 1779 Medlem af Kunstakademiet og 1780 kongelig Blomstermalerinde.

⁴⁰) Mathias Claudius (1740—1815), den bekendte Oplysningskribent, der almindeligvis er kendt ved Tilnavnet „Der Wandsbecker Bothe“, hentet fra det af ham udgivne Tidsskrift. Han ægtede 1772 Anna Rebekka Behn, Datter af en Tømmermand.

1790. December.

Et satirisk Kaaberstykke⁴¹ er indkastet paa adskillige Steder og dernæst til offentlig Salg. Det forestiller en ung Mand staaende for et Bord med et Landkort, hvorpaa staaer Danmark. Paa den ene Side af ham staaer en Mand med et Rævehoved settende ham en Voxnæse paa, og paa den anden et Menneske i et Biørneskind med et par Brilller. Derunder dette opbyggelige Vers:

Kast Brilller bort og tag Voxnæsen af
Vogt dig for Rævens Kløe og Biørnens Lab.

1785. Februar.

En viss Secretair *Eeg*,⁴² som havde en Cautionist for sin Persohns Tilstædeblivelse i Anledning af en betydelig Gields Post, blev dennes Caution opsagt udi Overværelse af Hof- og Stads Rettens Betiente. Han tilstøed, at han strax burde følge med, tog sin Hatt og spurgte, om det alleene var tilladt at sige Kone og Børn, som sad i næste Stue, sit Farvel. Retten tillod det, og da de høre

41) Dette satiriske Blad, hvis Text lyder lidt anderledes: Kast Brillen bort, Voxnæse og det Sløer / Som skiuler Biørnens Lap og Rävens Kløer, skal være trykt i Hamburg og sigter til *Colbjørnsens* og C. D. Reventlows Indflydelse paa Kronprinsen i Landbo-sagen (jvf. F. C. Krohn, Saml. til en beskrivende Fortegnelse over danske Kobberstik. I. 1889. S. 282—83).

42) Erik Eeg (1740—1813), blev 1777 Konsulatssekretær i Algier, hvorfra han 1779 vendte hjem; rejste 1782 til Kina som Obernegociassistent og kom hjem 1784. Aaret efter blev han, da han i sit Skrift: Til Interessenterne og Direktøerne ved det Asiatiske Compagnie, Kbh. 1785, i Anledning af en Gældsaffære havde æreskændt Kaptajn Tønnes Langøe og Assistent Peder Holger Lindam ved Kompagniet, paa disses Begæring hensat i Stadens Arresthus. Sagen blev 1788 forliget, idet Eeg tilbagekaldte sine Udtalelser. Medens den stod paa, udgav Eeg to Smaaskrifter, og i det ene af disse fremsatte han Angreb paa Kammeradvokaten Johan Martin Schönheyder. Eeg blev 1797 Konsul i Nizza (jvf. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon. II. S. 401; Luxdorphs Dagbøger, II. S. 346).

ham tale med hende, troede de den hellige Grav vel forvaret, men Eeg fik Lejlighed til at undflye. Han brugte Lejligheden bedre end en beskikket Forvalter ved det for Kongl. Regning bortsolgte Brænde, nemlig Møller, som for en Casse Mangel af 1500 Rdl. er hensadt i Blaae Taarn, hvilket han fortiente, om ey for andet, saa dog for sin Dumhed, da han blev tilstæde 4 Dage efter at Mangelen var opdaget.

1787. April.

Secretair Eeg har udi et Brev til Publicum giort adskillige Udfald imod Kammeradvokatens Person. Blandt andet skal efter hans Fortælling, da Forhøret blev holdet, Kammeradvokaten have haft en Kaaberstykke kaldet Balthar von Weltenheim,⁴³ som staaer i Gabestokken og viist frem for Retten og tillige peget paa Eeg. Skal dette være rigtig, saa har han nogen Aarsag til at være vreed.

En dansk Frues Hændelser,⁴⁴ som er udkommen, indeholder en Beskrivelse over den bekiendte Eegs Hustrues Begivenheder i hendes Egteskab, skreven af hende selv, og saa meget Publicum dadler Eeg, saa meget roser hun sin Mand.

1788. Februar.

En Frue navnl. *Eggers* fra Pommern, som man udgiver for den Lotte, for hvis Skyld Werther skiød sig, har opholdt sig nogen Tid her, er bleven meget opvartet af en riig ung Adelsmand, men skal have faaet en Erindring fra Hoffet om at forlade Byen og er bortrejst.

⁴³) Jvf. nedenfor Sigv. Lyche.

⁴⁴) Charlotte Magdalena Eeg, f. Qvist (1754—1819), udgav en lille Piece: En dansk Frues Reisebeskrivelse og Hændelser i vore Dage ou le tombeau des deux amans. Kbh. 1787 (jvf. Rahbeks Erindringer. II. S. 300).

1786. Februar.

Professor *Eggers*,⁴⁵ som læser over Cammeral-Viden-skaberne, har et temmelig Antal Tilhørere fra Collegierne. Man beklager i sær, at han har liden Kundskab om de danske Stater og i det danske Sprog. — Et Beviis paa det sidste findes i en af ham udgiven Bog, hvor han har oversadt Frederik IIIs Ord i Anledning af Kiøbenhavns Beleiring: jeg vil hellere døe i min Reede, saaledes: jeg vil hellere døe paa min Rede.

1786. Maj.

Imod Professor *Eggers* Forelæsninger⁴⁶ er udkommet et Brev, som med megen Alvorlighed gotgiør, at han icke er bekiendt med den Ting, hvorom han har skrevet. Forfatteren dertil skal være Kammerraad og Renteskriver Lund.⁴⁷ — Meget ærgerligt er det at see, at man om *Eggers* løber med Viiser, som kaldes Polygraph forvandlet til en Holsteensk Sild,⁴⁸ noget dumt Sludder og som gjør sin Forfatter megen Skam. En anden Viise om Hr. *Kessenfeldt* og Hr. *Dyrkarl*⁴⁹ er saare mærkelig for sit

⁴⁵) Christian Ulrich Detlev Baron v. *Eggers* (1758—1813) var 1785 blevet Prof. extraord. i Lovkyndighed og Kameralvidenskaberne.

⁴⁶) Om den danske Statskundskab og danske politiske Skrifter. Tre Forelæsninger, Kbh. 1786. Skriftet blev meget kritiseret og gav Anledning til en Del Polemik (jvf. Bibl. Dan. II. S. 715).

⁴⁷) Niels Tønder Lund (1749—1804), fra 1780 Renteskriver i det Kbh.ske-sjællandske Toldkontor, udgav anonymt: Et Brev om Prof. C. U. D. *Eggers* trende Forelæsninger. Kbh. 1786, der endnu samme Aar udkom i tysk Oversættelse ved Jac. Petersen.

⁴⁸) Visens Titel er: En nye Viise om *Marens Riden* paa en Polygraph, saaledes at hun blev forvandlet til en Holsteensk Sild; Visen har intet Trykkeaar, men stammer øjensynligt fra 1786.

⁴⁹) Visen, der udsendtes anonymt, skyldes den meget produktive Odin Henrik Wolff og har en noget anden Titel end den her anførte: Viise om de tvende *Kiemper*, stærken Hr. *Kampfenfeldt* og Hr. *Dyrkarl*. 1786.

solute Kiæmpeviise Sprog og den Hensigt den viser at have, nemlig at opmuntre til frie Kornes Indførsel.

1789. Maj.

Udi denne Maaned have vi her ved Universitetet oplevet de ubehageligste Optrin ved den juridiske Examen. Professor Eggers har examineret i den almindelige og Folkeretten. Han har havt Spørsmålene skrevne for sig, men ikke destomindre saa ubestemte, paa saa urigtig Latin fremsatte, at Tilhørerne endog alvorlige og sindige Mænd have ikke kunnet tilbageholdt dem fra at yttre Uvillie. Auditorium har været fyldt med Tilhørere baade paa Skabe og i Vinduer og man har leet saa høit, at man maatte troe, at det var et Skuespil istæden for en Examen. Naar Professorerne og Censorerne tilstaae at de ei vare istand til at begribe eller svare paa Qvestionerne og have erklæret det for Eggers selv, saa kan man ei tvivle paa, at de fortiente at belees. — Jeg vil ei fylde Bladet med disse Spørsmåale, da de mueligen kommer paa en anden Maade for Lyset, og man har gjort den Opdagelse, at han tager dem af et Compendium, som en Professor Martens [den bekendte Retslærde, Geo. Fr. Martens] i forrige Aar har udgivet. Det er ei heller skiult, at han ved Bedømmelsen over Candidaterne paastaaer dem nedsatte fra den bedste Caracteer paa Grund af at deres Prøver i den danske Ret ei vare gode nok, uagtet Eggers har offentlig erklæret at være uvidende om den danske Ret og Rettergangsmaade, uagtet Candidaterne have tilfredsstillet Professorerne Colbiørnsen,⁵⁰ Nørregaard⁵¹ og

⁵⁰) Jacob Edvard Colbiørnsen (1744—1802) var 1773 blevet Professor juris, men tog i 1789 sin Afsked.

⁵¹) Laurids Nørregaard (1745—1804) blev 1782 Professor designatus juris.

Cold⁵² og Censorerne Justitsraad Colbiørnsen,⁵³ Fridsch⁵⁴ og flere. Det heele juridiske Facultet Colbiørnsen, Obelitz,⁵⁵ Nørregaard og Cold have ved notarium facultatis Hurtigkarl⁵⁶ taget en authentisk Udskrivt af Protocolen, som er holdt ved Examen, og ved at indsende samme til det danske Cancellie med Sandhed og Mandighed forestillet Eggers Forhold, den ved Examina givne Forargelse, den Vanære slig Examen medfører for Universitetet, og anholde om en Forandring. Man formoder Eggers kommer til at forlade Universitetet og mueligen bliver Deputeret i Admiralitets og Commissariats Collegio. Studenterne har man befrygtet at ville paa en alt for tydelig Maade bevidne, hvor liden deres Kierlighed er til Eggers, men den Agt, som de bære for de andre Lærere har været en Beskyttelse for ham.

1789. Juli.

Man skriver nu i Dagens Blade offentlig om ham, og han har i denne Maaned saameget været Gienstanden for alle Selskaber, at et heelt Blad maatte fyldes med Efterretninger, dersom man ikke vilde indskrænke sig til det fornemste. Man har talt om at Professorerne udi det juridiske Facultet indgav en Forestilling imod Eggers, at han ikke kunde eller burde examinere til den danske Examen. Dette er rigtigt, og man brugte den Slutning at til at examinere ved juridisk dansk Examen hørte dansk Lovkyndighed og Sprogkyndighed, men Eggers har declareret, at han intet forstoed af den danske Ret

⁵²) Christian Magdalus Thestrup Cold (1754—1826) var 1788 blevet overordentlig Professor juris.

⁵³) Den bekendte Chr. Colbiørnsen.

⁵⁴) Mads Fridsch (1742—1812), Assessor i Højesteret.

⁵⁵) Balthasar Gebhard v. Obelitz (1728—1806) var 1759 blevet Professor juris.

⁵⁶) Frederik Theodor Hurtigkarl (1763—1829) blev dog først 1790 ansat som Notarius.

og saavel hans trykte som skrevne Arbeider vidnede om Ukyndighed i Sproget. Man indstillede, at da Eggers ingen offentlig Prøve nogen Tid havde givet paa sin Indsigt i det juridiske at han enten maatte paalegges efter Fundatzen at disputere eller og lade af at examinere. Samme Facultets Erklæring blev inden den foretoges i Cancellie Collegio leveret til Patronen for Universitetet, som ledsagede samme med et Brev af modsat Indhold. Cancelliet indgik derefter med en Forestilling, som bifaldt Facultetets Paastand for det meeste, men den faldende Resolution svarede ei til Forestillingen og Eggers skal examinere til dansk Examen.

1789. Juli.

Saamegen Lyst Eggers viiste for at komme til at examinere, saa liden har han viist i denne Maaned til at paatage sig dette Arbeide, mueligen fordi saamange havde lyst til at høre ham, thi Antallet af Tilhørere, som vente paa ham, var meget betydeligt. Den første Gang sendte han Bud til Professor Cold: om han vilde paa tage sig hans Partes, men da Eggers ei var syg, men kunde tage ud at spise om Middagen, vægrede han sig. Examen gik da over Styr. Den anden Gang meldte han sig om Aftenen tilforn og bad Conferentzraad Obelitz at examinere for ham, da han havde besluttet Dagen efter at begynde en Cuur, som forbød ham at bivaane Examen. O. meente, at han kunde sette Cuuren op en Dag, men da E. ei vilde, saa blev heller ingen Examen. Eggers Forhold blev indberettet til Cancelliet, som fordrede hans Erklæring, hvorfor han ei vilde examinere. Han svarede: deels var han svagelig, deels vare nogle Qvestioner at decidere om denne Examen, inden han kunde bivaane samme, og hvorfor han maatte oppebie Patronens Hiemkomst. De øvrige Professorer have siden den Tid examineret. Eggers har hos sine Bekiendtere søgt at ud-

brede, at Aarsagen hvorfor man var ham imod, var for at hindre ham fra at faae juridisk Corpus ved Universitetet. Conferentsraad Colbiørnsen har ved at forlange sin Afsked fra Universitetet givet fast Beviis paa det modsatte. Forfatteren af Bladet Rigsdaler Sedlens Hændelser⁵⁷ har paa sin i mine Tanker utilladelige Maade vovet at sige: at Auditorium havde Ret til at pibe Eggers ud af Examen.

1789. Oktober.

Professor Eggers gaaer ei ud fra Universitetet, men er dispenseret fra at deeltage udi de offentlige Forretninger ved Examina osv., naar han ei selv haver Lyst dertil i Betragtning af hans øvrige mange og vigtige Arbejder. Den unge Schlegel⁵⁸ er bleven Professor juris extraordinarius.

1785. Juni.

En Provst fra Jylland, navnlig *Endorph*,⁵⁹ som i Anledning af en ubetydelig Process var reist her til Byen, har forladt sit Logie, efterladt Vogn og Heste og uagted Indkaldelse i Aviserne har han ei indfundet sig. Man kan ei giette Aarsagen til hans Udeblivelse og man frygter, at særdeles ubehagelige Tilfælde forvolder hans Udebli-

⁵⁷) P. A. Heiberg havde i det anførte Skrifs 2. Del, 38. Kap. givet en meget satirisk og nedsættende Skildring af en Forelæsning af Eggers.

⁵⁸) Johan Friderich Wilhelm Schlegel (1765—1836) blev først 9/10 1789 beskikket til overordentlig Professor juris.

⁵⁹) Maturin Pedersen Endorph (1731—1802) kaldtes 1764 til Sognepræst i Stadil i Ringkøbing Amt, forflyttedes 1783 til Ringkøbing og Rindom; 1785 forlod han sit Embede og opholdt sig dels i Kbh., dels i Sverige og i London, hvorfor der samme Aar blev kaldet en anden Præst. Efter sin Hjemkomst kaldtes han 1788 til Sognepræst i St. Magleby.

velse. Den franske General Politie Lieutenant Porsine⁶⁰ ville uden Tvivl ved saadan en Leilighed have bestillet Undersøgelse om denne Sag.

1785. December.

Man erindrer sig at en Provst fra Jylland, navnlig Endorph, blev i Sommer reent borte; forloed Kone,⁶¹ Børn etc. Denne gode Mand har ombyttet den aandelige Krigsstand med den værslige og tiener nu som Tambour udi Skaane. Anledningen til denne ufordelagtige Forandring skal være, at han heri Staden hafte faaet Anledning til saadanne Udsvævelser, som ville have bragt ham under Lovens Tiltale, og med Magt draget den Kiøle af ham, som han nu frivillig nedlagte.

1786. Januar.

I forrige Maanedes Blad blev meldet, at Provst Endorph har ladet sig engagere som Soldat i Sverrig. Dette Rygte er falsk, thi efter Breve fra London opholder han sig der og udgiver sig for en forfulgt dansk Geistlig. Maaske han kan blive anseet tienlig at gaae til Nord-America.

1788. April.

Provst Endorph er efter 2 Aars Forløb kommen tilbage for nogen Tid siden og man veed ei endnu Aarsagen til hans Undvigelse.

1787. April.

Conferentsraad *Erichsens*⁶² Dødsmaade har givet Anledning til forskiællige Domme om Aarsagen til samme.

⁶⁰) Mon Fejlskrift for Sartini?

⁶¹) Kirstine, f. Hansen († 16/1 1810).

⁶²) Den bekendte Bibliotekar Jon Erichsen (f. 1728), der 29/3 1787 styrtede sig i Vandet fra Langebro og, skønt han hurtigt blev bragt i Land, døde strax efter (jvf. Luxdorps Dagbøger. II. S. 373, 385).

Hans nærmeste Venner troer at finde Grunden til hans Tungindighed fra den islandske Commission, hvor han fleere end en gang har anseet sig at være behandlet med mindre Agt af Professor Eggers end han troede at fortiene. Hvorvidt saadant er rigtigt, kan man ei bestemme, men det kan jeg sige med Vished, at han ikke med Fornøjelse kom i Commissionen.

1787. Juli.

Nogle have faaet i Sinde at oprette afg. Conferentsraad Erichsen et Æreminde udi Frue Kirke. Man vendte sig i den Henseende til Professorerne, som ere Patroner for Kirken, om Pladsen til dette Mindesmærke var at erholde. Konsistorium skal efter Pluraliteten have givet til Svar, at det fandt det betænkeligt at lade Monument sette over en Mand, som paa denne Maade var kommen af Dage, da han var sprungen ud i Søen. For Følgernes Skyld kan der vel være Grund til denne Beslutning, men da et Minde over en Mand bør angaae Fortienester i hans Liv og ikke berette hans Død, saa synes det, at et Monument ville være det mindste Offer, som skyldes hans Fortienester. Det er forunderligt, at man endelig skal have Kirker og Kirkegaarde til de Stæder, som skulle bevare Folks Erindring, hvorfor ikke paa vore Landeveie oprettes vore fortiente Mænds Monumenter. Det ville være til Landets Ære for den gennemreisende, som lærte at kiende disse fortiente Patrioter, det ville gjøre Reisen behagelig og blive til Opmuntring for Konstneren, hvis Arbeide siælden bliver kiendt, saalænge det er indsluttet i Kirken — men en Regel maatte være hellig, at ingen uden sande Fortienester paa denne Maade hædredes og hvor mange Monumenter ville man da finde paa hver Miil?

1785. August.

Commandeur og Constructeur *Gerner*⁶³ har været nær ved at miste sin Post, og blive ansadt ved Canalen i Holsteen som Directeur. Han ville paa ingen Maade gaae til en Post, som han ei kiendte, og en anden hafte stor Lyst til den han hafte. Imidlertid, da han blev underrettet om den Cabale, som med ham blev spillet, inden den blev moden, drog han ud til Hoffet og da de bedste og fornemste i Etaten bevidnede for Kronprindsen, at Sø-Etaten tabte meget ved at miste ham, blev han ei alleene i sin Post, men gjorde endog sine Efterstræbere derved saa meget tause, at de nægtede nogen Tiid at have tænkt derpaa, endskiøndt at General Adjutant *Stibolt*,⁶⁴ som gjorde sig Haab om at succedere ham, har giordt Aftale med de Officerer, som skulle i Constructeur Embedet gaae ham til Haande. Hvor godt er det at kunde have Adgang til Thronen, og hvor lykkelig, at der bliver givet Agt paa den, som taler. Uden denne Frihed var ingen sikker, da der ere mange Midler, som man ei kan opdage til at styrte en anden. Hvoriblant jeg erindrer mig et. Den forrige Kongl. Hof-Præst *Bloch*⁶⁵ blev af Sl. Kong Frid. 5te ved en Audience gratuleret som Biskop. Han blev derover forundret og, da Kongen mærkede det, sagde

⁶³) Henrik Gerner (1742—1787), den berømte Skibskonstruktør, der i 1780erne anlagde det store Pumpeværk ved Dokken, var 1772 blevet Fabrikmester ved Søetaten. Han havde i denne Stilling mange Bryderier navnlig med Overkrigssekretæren F. C. Rosenkrantz, der støttede Gerners Modstander.

⁶⁴) Ernst Wilhelm Stibolt (1741—1796), der efter Gerners Død arvede hans Stilling som Fabrikmester.

⁶⁵) Jørgen Carstens Bloch (1717—73) kaldtes 1752 til dansk Præst ved Slotskirken og 1764 til Biskop over Ribe Stift. Hans Efterfølger som Slotspræst blev Chr. Schmidt (1727—1804), der endte som Biskop i Akershus Stift.

han: hvorfor har De da søgt det? Han nægtede det, men Kongen gik ind i sit Cabinet, tog Ansøgningen og viiste ham den; da han erklærede den for falsk, gik hans Vocation ind igien. Icke destomindre blev samme Puds spillet ham anden Gang og modtog han Vocationen erklærende, at han tydelig mærkede, at nogen af Vigtighed ønskede hans Bortgang. Hvo kan paa saadan Maade være sikker paa Embede, uden det tillades dem mundtlig at andrage deres Sag.

1785. September.

En Maler, *Getreuer*,⁶⁶ som efterloed sig over 2de Td. Guld, hafte opretted et Testamente, og tillige udnævnt 4re Commissarier til at udføre det; han har legeret til adskillige Stiftelser og opretted nogle nye, men da han hafte skrevet Testamentet i en 20 Aar, og det ligesom naar man skriver en Bog, nogle Ark af Gangen, blev det et Corpus af et halvt Riis Papiir, men tillige saa u-ordentlig og u-forstaaelig, at Commissionen ei kunde hitte Rede deri og intet kunde exequere for ei at handle mod Testamentet. De ansøgte, at Justitz Raad Uldahl⁶⁷ og Secretair Schifter⁶⁸ maatte anbefales at drage Testators Villie ud deraf og det Arbeide har de nu fuldførddt og reduceret Testamentet til 24 Ark. Dette er af Kongen confirmeret og erholdt de for deres Arbeide hver 500 Rdl.

⁶⁶) Christian Peter Getreuer (1710—1780) blev 1749 Hofmaler-mester og Hofforgylder. Ved Testamente af 1. Juli 1776, udvidet 7. Juli 1779 og kgl. konfirmeret 10. Marts 1786 oprettedes de Getreuerske Stiftelser med en Legatkapital af 93000 Rdl.

⁶⁷) Peter Uldall (1743—1798) var 1783 blevet Generalfiskal.

⁶⁸) Christen Schifter (1739—1801) blev 1775 adjungeret og succederende Sekretær ved Kbh.'s Hof- og Stadsret, senere Assessor i samme Ret.

1786. Juni.

En Oberstinde *Gehlert*⁶⁹ drog forleden Dag megen Agtsomhed til sig, da hun paa Gaden og i Kongens Have viiste sig med guule Støvler og Sporer, trekantet Hat med Cocarde, Pidsk i Haaret og en engelsk Ridekiøle. Dragten støed Pøbelen saa vel an, at den i Mængde fulgte efter for at beskue den.

1790. Oktober.

[Da et Selskab i Anledning af Kronprinsens Bryllup holdt en Fest paa Skydebanen, anmodede man *P. A. Heiberg* om at skrive en Sang, efter hvis Afsyngelse der skulde indsamles Bidrag til velgørende Formaal. Det af fødte den berømte Vise, hvori forekommer Linien: Ordener hænger man paa Idioter. Den vakte megen Jubel og blev trykt i Morgenposten⁷⁰ (Nr. 81) og ogsaa særskilt. Om det Sagsanlæg, der fulgte derefter, skriver Rosenstand-Goiske]:

Det skal være gaaet til Generalprocureurens⁷¹ Betænkning [om Sag] imod ham burde anlegges, men han skal have holdt for, at et saadant kunde ansees med Foragt. Imidlertid gientager man Rygtet, at Bogtrykkeren paa Forfatterens Vegne kommer under Tiltale. Da Præsten *Fabricius*⁷² og Inspektør *Matzen*⁷³ udi de offentlige Ti-

⁶⁹) Det maa formodentlig være *Lucie Christiane v. Gähler*, f. v. *Oertz* (1758—1843), der var gift med daværende Oberst *Caspar Frederik v. Gähler* (1737—1797).

⁷⁰) *Morgenposten*. Et Ugeblad, udgivet af Boghandler *Simon Peter Poulsen*, var begyndt 1786 og fortsattes til 1793.

⁷¹) Den tidligere nævnte *Chr. Colbiørnsen*.

⁷²) *Otto Fabricius* (1744—1822), Præst ved Frelsers Kirke, takkede i Adresseavisen 1790 Nr. 225 for en Gave fra det ovennævnte Selskab til Friskolen paa Christianshavn og anvendte deri Ordene: „med Taknemmelighed erindres den gode Hr. Forfatter“.

⁷³) *Johan Bernhard Matzen* var Inspektør ved Almindelig Hospital.

dender ved at takke for Gaver have tilladt dem at rose Heibergs Vise synes mig, at og de burde have nogen Mulct. Man fortæller, at Kronprindsen har kaldet Heiberg for sig⁷⁴ og spurgt: Om han havde skrevet denne Vise aleene for et lidet Selskab, og om det aleene var for Indfaldets Skyld at han havde anført det om Ordner og Rang. Heiberg skal have svaret: at han meente hvad han havde skrevet og at mange sagde det samme som han. Herpaa har Kronprindsen advaret ham, at han skulde tage sig i Agt for Lovene. Man hører, at Heiberg vil undskylde sig dermed, at han ved Idioter forstaaer ei Dosmere men ustuderede Folk.⁷⁵

1788. Februar.

Intet bliver her meere læst og talt om end en af Professor Hviid⁷⁶ udgiven Dagbog over en Deel af hans udenlands Reise. Den angaaer især Kiel, Göttingen og Wien. Den er skreven med megen Friehed, men Geistlige ere ikke fornøiede med samme, da den foredrager adskillige nye Forklaringer over bibelske Steder, som hidindtil have været holdte for at beviise visse Setninger. Man siger, at Kronprindsen skal have fældet den Dom over Bogen, at den er kommen 10 Aar for tidlig.

⁷⁴) Mon dette er mere end et Rygte?

⁷⁵) Heiberg udgav selv: Politie-Forhøret og Kiendelsen i Sagen angaaende Visen: Hver Mand i Byen om Indtoget taler. Kbh. 1790.

⁷⁶) Andreas Christian Hviid (1749—1788) blev 1781 Provst ved Kommunitetet og Regensen med Titel af Professor. Han udgav: Udtog af en Dagbog, holden i Aarene 1777—80 paa en Reise igiennem Tyskland, Italien, Frankrige og Holland. Kbh. 1787. Til denne kom et Anhang af 2. Del bestaaende af de før Forfatterens Død færdigtrykte Ark; Resten blev efter hans Ønske tilintetgjort, jvf. Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon. IV. S. 191.

1787. Januar.

Procantzler *Janson*⁷⁷ heeder det vil indgaae med en Forestilling om igien at maatte indrette et Fængsel til Studenterne, og at ingen Student, som er i Klub eller Theater Selskab maae erholde Stipendia, men ventelig betænker han sig.

1788. Marts.

Den forhen bekjendte Caper, nu Capitain Ridder af Cincinnatus Ordenen og den franske Orden pour le Merite, *Paul Jones*⁷⁸ er her til ankommen. Han gaer udi blaae Mondering, er middelmaadig af Vext, men haver et skarpt Øiesyn. Han taler foruden engelsk lidet fransk. Ved den franske Minister⁷⁹ er han præsenteret ved Hofet og har spiist ved Bonterads Taffel om Aftenen, ligesom han og har været indbuden hos Bernstorff. Øjemedet af denne Mands Besøg fortæller man at være følgende. Udi Krigens Tid opbragte Jones til Norge tvende engelske Skibe, men som den danske Regiæring frigav paa Grund af, at Jones var at ansee som Rebeller, og ikke havde noget Caperpatent. Siden efter skal Jones have ladet foreviise saadant et Patent fra det franske Hof, men derpaa blev ei reflecteret. Han skal nu forlange 80.000 Rdl. Erstatning eller og en Fregat. da han skal have tilbuden Rusland sin Tieneste og ville her gjøre Følgeskab med den russiske Flode. At hans Paa-

⁷⁷) Den tidligere nævnte Hector Frederik Janson.

⁷⁸) John Paul Jones (1747—92) debuterede som Slavehandler, men tilbød 1775 under den amerikanske Frihedskrig Kongressen sin Tjeneste og tilføjede Englænderne betydelige Tab. Senere traadte han i Katharina II's Tjeneste, som han dog forlod igen 1789.

⁷⁹) Basquiat Baron de la Houze var 1779—92 fransk Gesandt i Danmark.

stande jo omtrent er som anført, troer jeg i Henseende til Pengene, men om den er lovlig, det veed jeg ikke. Publikum, som altid veed lidt meere end Vedkommen-de, legger til, at han skal have tilkiendegiven, at om Erstatning blev ham nægtet, ville han selv tage den, og skielv St. Thomas! du skulle betale Moderlandets Skyld.

Den engelske Minister Elliot⁸⁰ vil aldeles ikke paa nogen Maade erkjende Jones Værdighed, fordi en Æressag mod denne Mand skal staae aaben mod ham ved Retten i Skotland. Da den franske Minister tilligemed Jones ville gjøre Elliot en Visite, bleve de ei modtagne, men han sendte dem endog Billetterne tilbage. Den franske Minister tilkiendegav Elliot sin Forundring derover og sagde ham, at han hellere havde ventet en Contravisite. Elliot svarede, at det Selskab, hvori de la Hauce var kommen til ham, forbød ham at viise den Artighed, som han ellers altid var villig og pligtig til at give. Ligeledes har Elliot ved Indbydelsen til et Maaltid hos Bernstorff undskyldt sig paa den Grund, at han ei kunne gaae i Selskab med Paul Jones, da en Æressag hvilede paa ham.

1786. Marts.

Justitz Raad og Casserer Juuls⁸¹ Casse-Mangel er ved Høyeste-Rets Dom ansadt til 535000 Rdl. Det halve mæener man at blive afbetalt, men Resten taber den Kongl. Cassa. Denne Mand boer paa Grændserne af Swerrig og fører Smug-Handel, ja, skal være dristig nok til undertiden at komme ind paa Norsk Grund.

⁸⁰) Hugo Elliot var 1782—91 engelsk Gesandt i Danmark.

⁸¹) Jacob Juel (f. 1744) blev 1774 Zahlkasserer i Christiania og 1776 virkelig Justitsraad. 1783 opdagedes det, at han havde en Underbalance paa den angivne Størrelse. Han blev 1784 arresteret, men det lykkedes ham at undfly til Sverige, hvor han bosatte sig som Brugspatron og senere benyttedes af Gustav III som Agent i Norge.

1785. April.

Jeg har forhen meldet, at Kiøbmand *Jyde*⁸² mod at betale 1200 Rdl. blev forundt Justitz Raads Character. Dette har neppe fornøyet nogen saa meget som Efterretningen om Anvendelsen af disse Penge vil gjøre. I den samme Tiid, da *Jyde* ansøgte denne Rang, mødte en Cap. Heiliger⁸³ i Norge det u-lykelige Tilfælde, at hans Gaard og Eiendomme bleve lagte i Aske og han med en talrig Familie sadt i den beklageligste Forfatning. Hans Kongl. Høyhed Kronprinsen loed viiselig og naadig mod begge disse Borgere den eenes Overflødighed afhielpe den andens Mangel, og Kiøbmand *Jyde* betalte til Cap. Heiliger 1200 Rdlr. Bliver alle Pengene, som ere betalte for Characterer, saaledes anvendte, man skulle da ei have meget imod, at disse engang imellem var at erholde for Penge.

1789. November.

De som læser Adresse Aviserne finder en vidtløftig Anmeldelse fra en Magister *Kierulf*.⁸⁴ Endskiønt man ei begriber, at Hensigten dermed skal være at indbyde

⁸²) Jens *Jyde* († 1822). Af *Luxdorps Dagbøger*, II. S. 320 ses, at han havde været Skriver-Karl hos en rig forhenværende vestindisk Kaptajn *Krog*, der senere havde drevet Handel, og som i sit Testamente havde indsat *Jyde* og sin „Maitresse, et Fruentimmer til Alders“, til sine Arvinger, hvorfor de indgik Ægteskab. *Jydes* Kone, *Dorthea*, f. *Nielsen*, overlevede ham.

⁸³) *Mon Gottfred Johan Heyliger* (1742—1800), der blev Kaptajn 1775, karakteriseret Major 1788 og 1790 Provincialkommisær i Norge med Majors Rang?

⁸⁴) *Carl Andreas Kjerrulf* († 1838 i London). Han havde været Præst i Christiansstad, men blev 1789 landsforvist paa Grund af det ovennævnte Forhold. Derefter opholdt han sig en Tid i Kbh., hvor han ernærede sig ved at give Undervisning. Senere skal han have flakket omkring i Rusland, Polen og Østrig. Det paagældende Avertissement findes i Nr. 245 (9/11), jvf. Nr. 279 (23/12), jvf. *Ehrencron-Müller*, Forfatterlexikon. IV. S. 387—88.

Publicum til Subscription paa en Bog, saa seer man dog Manden vilde have Anseelse af en Sandheds Martyr. Personen er en svensk Præst, som er Antiroialist og har paadraget sig den nødvendige Landflygtighed ved følgende Begivenhed. Efter Kongens Befaling skulde der paa Prædikestolen gøres Taksigelse for den Seier, som de svenske havde tilføjet sig over Russerne. Præsten efterkom den Ordre meget slet, thi da han endte Prækenen sagde han: Efter Kongens Befaling skulde jeg opmuntre mine Tilhørere til at takke Gud for den Seier, vor Konge siges at have erholdt over Russerne, men da vi alle sammen destoværre vide, at det forholder sig langt anderledes, og at vore Folk ere slagne, saa vilde vi ei friste Gud med en forstilt Taksigelse.

1786. November.

Afgangne Conferentz Raad *Klewenfeldt*⁸⁵ bar stedse en Ring, som han hafte faaet af Kongen af Frankrig. Ved et Assemble spurgde en fornem og riig Handelsmand, hvorfor han stedse bar den Ring. Han svarede, fordie han hafte faaet den af en Konge; den anden toeg hans Finger og løftede paa den, sigende, at det var et Under, at en Konge ville give ham en Ring, da Guldet deri var af saa liden Værdie. *Klewenfeldt* svarede: Kongen vidste, at Værdien var den, at den blev givet af ham og han ventede ei, at den skulle komme i Jøders Hænder.

1785. Marts.

[I Aaret 1785 opstod der en Skandale i Kbh., idet Justitsraad og Vice-Raadmand *Knap*⁸⁶ med Vold vilde fra-

⁸⁵) Terkel Klewenfeldt (1710—1777), den bekendte Samler og Genealog. Denne Ring findes ikke omtalt i: Af Terkel Klewenfeldts Reise-Journaler 1741—45. Udg. af Jul. Clausen og P. Fr. Rist. (Memoirer og Breve. XXIX). 1919.

⁸⁶) Ludvig Christian Knap (f. 1748), Vice-Raadmand og Justits-

tage en Jøde ved Navn Raphael Ascher en Obligation, han havde udstedt til ham, hvorved der blev Opløb (jvf. Hist. Medd. om Kbh., 3. R. VI. S. 189). Dette førte til, at hans Kolleger i Borgernes Forsamling ikke vilde sidde i Raadstuen med ham. Videre beretter Rosenstand-Goiske:]

Efter at Knap i nogen Tiid hafde holdt sig fra Raadstuen, meldte han sig hos Ober-Præsidenten,⁸⁷ at de Forretninger han i nogen Tiid hafde haft, forhindrede ham fra nogen Tiid at møde, men da de nu vare forbie, saa ville han igien møde udi Samlingen. Ober-Præsidenten forsikrede ham, at han gjorde best i ey at komme, men i det Sted søge sin Demission, da Sagen mod Jøden ei tilloed ham at gaae i Forretninger med ham. Knap meente, at det ei kom ham ved, hvorpaa Ober-Præsidenten indgav til Cancelliet en Begiering, at Knap indtil videre maatte forbydes Raadstuen, og loed han følge Copie af den udtagne Stævning og det sluttede Forlig og bad, at Knap maatte søge sin Befrielse ved Retten eller udtræde af sin Post. Cancelliet forbød Knap indtil videre Sæde i Raadstuen og indhentede hans Erklæring om Sagen, som bestoed deri, at den Sag var en Privat Sag og mellem ham og Jøden afgjort og kom ingen ved. Cancelliet har derpaa forlanget hans endelige Svar, om han enten ville søge sin Regress hos Jøden ved Retten for den tilføyede Skam, eller søge sin Afskeed fra Raadstuen, da han ellers kunde vente at faae den uden viidere. Man vil sige, at han i disse Dage har søgt Demission.

raad. Han blev af en nedsat Kommission fradømt sit Embede, og Dommen stadfæstedes af Højesteret (jvf. Luxdorps Dagbøger. II. S. 368, 371). 1789 blev han sat paa Munkholm, men blev løsladt 1816.

⁸⁷) Gothard Albert Braem (1710—1788) blev 1772 Overpræsident i Kbh.

1785. Maj.

Knap skal under Generalfiskals Action. En Commission bestaaende af Conferentz Raad Bang⁸⁸ og Assessor Thestrop⁸⁹ er nedsadt og dens Udfald vil neppe blive Knap til Fordeel.

1786. September.

Kjøbenhavns Raadstue er ved Høyeste Rets Dom bleven skildt ved en meget uværdig Medlem Justitz Raad Knap. Denne Knap har for Resten ved at bedrage sin Søster, for hvem han er Værge, med falske Obligationer, ved at opslaae og indkaste Pasquiller⁹⁰ om de vigtigste Mænd, om sin egen Kone⁹¹ og om hans Svigerforældre etc. tildraget sig saamegen Afskye, at ingen beklager, at han hensidder i Slutteriet og som man meener bliver der af Familien holdet. Da Geheime Raad Guldberg tilforn hafte været hans Velynder, fordi Knap havde skiult sit slette Hierte, var han dristig nok at reise til Aarhus for at udbede sig hans Protektion. Denne retskafne og rettænkende Minister anhørte hans dristige Tale og svarede: Jeg fortryder enhver Handling, hvorved jeg har forfremmet Dem, da De ved Deres Nædrighed fortienner alles Foragt. Jeg beklager alleene, at jeg icke før har kiendt det slette Hierte, paa hvis Dumdristighed jeg har

⁸⁸) Oluf Lundt Bang (1731—1789) blev 1784 Generalprokurør.

⁸⁹) Frands de Thestrup (1721—1796), 1743 Assessor auscultans i Højesteret, tog 1788 sin Afsked som Landsdommer i Jylland.

⁹⁰) Han udgav: Et tydeligt Beviis paa den yderligste Hevngierighed. Kbh. 1788 (jvf. Bibl. Danica. III. S. 1226). I dette Skrift (S. 12—13) omtaler han en ikke nu bevaret Vise: Faders Villie: Datters Himmerig. Iflg. Luxdorps Udsagn (Dagbøger. II. S. 371) er muligvis i det mindste nogle af hans Udgydelser forfattede af den nedennævnte Sigvard Lyche.

⁹¹) Hans 2. Hustru Anna Marie Bertelsen, som han havde ægtet 1783, og som døde 31/5 1788.

et nyt Beviis, da De ville, jeg skulle tage Deel i Deres fortiente Uhæld. Med det samme forloed han Knap.

1790. *Marts.*

Paa et Bal i en Club har en Lieutenant i Søetaten *Krieger*,⁹² medens man stoed opstillet til en Dands, talt høit om en meddandsende Supercargo Winther og railleret hans Person og Klædedragt. W. foragtede det i Førstningen, men da K. talte høiere, gik han hen til ham, og bad ham entholde sig fra at tale om hans Person. K. blev endnu ved og W. sagde ham, at han maatte nok være overiilet med Drik, da han paa saa uanstændig en Maade violerede ham. K. sloeg derefter W. paa Øret og W. sloeg igien til K. Om Morgenen derpaa, gik K. tillige med en anden Officeer til W. og bad om hans Erklæring, som blev denne, at han ansaae alting afgjort ved det om Aftenen passerede, og at den eene intet havde skienket den anden. Imidlertid blev Sagen bekiendt og Lieutenanterne i Søetaten paastoed, at K. enten maatte forlade Etaten eller give Satisfaction. Underhaanden blev forlangt en skriftlig Erklæring af W., som kunde tale til K.s Forsvar, men W. svarede, at den kunde han ei give, da han, om han blev fordret for Retten, enten maatte modsige sig selv eller gjøre en falsk Eed. Man bad ham da at gaae ud for Haanden med K., men det afsloeg han paa den meget rigtige Grund, at han ingen Anledning havde givet til Stridigheden og i det han gav Satisfaction erklærede han de facto at have nogen Skyld. Følgen deraf bliver denne, at *Krieger* maae tage sin Afskeed, og paa nogle Aar gaae i fremmed Tjeneste, da han saa vel kan igien indgaae i Etaten.

⁹²) Carl Vilhelm Krieger (f. 1762, † 1810 i St. Petersborg), blev 1780 Sekondlieutenant i Marinen, 1789 Premierlieutenant og 1803 Kaptajn. I russisk Tjeneste steg han til Kontreadmiral og Statsraad.

1790. April.

Siden den Tid søgte nogle at faae Winther til at interessere sig for Krieger, men den Classe, hvori han tiende, tvang ham til at holde ved Sandheden og maatte han foreviise den sin Ansøgning om Demission. Han havde deri forlangt, at hans Plads maatte staae ham aaben indtil om 2 Aar, men denne Clausul maatte han udelade. Han er nu reist og det var at ønske, at hans Exempel vilde efterlade sig dybt Indtryk hos andre unge Mennesker. At dette ei allerede er skeet har man set i Rosenborg Hauge, hvor nogle unge Landofficerer have havt Klammerie med nogle Jøder og banket dem. En Lieutenant blev arresteret, men Sagen i Stilhed bielagt inden Kronprindsens Hiemkomst, da denne ædle unge Fyrste inderligen sørger over saadanne Optrin, der saa lidet passe paa en Stand, hvis eneste Løn er Æren og hvis Embede det er at vaage for Sikkerhed og Roelighed.

1790. Juli.

Lieutenant Krieger af Søetaten er kommen paa den russiske Flode og udi den store Bataille ageret saavel, at Keiserinden har ladet tilkiende give det danske Hof sin Forbindtlighed for Overladelsen af denne kække Officeer. Dette er uden Tvivl atter et Beviis paa, at det kommer med Mennesket kun an paa hvad for et Sted han bliver sat paa.

1786. Maj.

Sukker-Raffinadeur *Ladige*⁹³ (som uden Tvivl er den rigeste private Mand her i Landet, da man skatterer hans aarlige beholdne Indkomster til 40.000 Rdl.) har udi en

⁹³) Hinrich Ladiges (1731—1805), Sukkerraffinadør i Kbh., efterlod sig omtrent 1500.000 Rdl., af hvilke han testamenterede over Halvdelen til velgørende Øjemed.

Gaard, som han købte af den rige Pelth⁹⁴ ladet indrette en Sahl, som skal have kostet 4000 Rdl. Naar alting bliver reent i Stand, heeder det, at han vil give et Festin, som skal vedvare udi 4 Dage. Denne Mand er icke givt. En Broder-Søn, som han haver hos sig, vil nok blive en Hoved-Arving.

1785. Maj.

Det vil af Aviserne erfares, at en Ridder *de la Motte*⁹⁵ har forladt Kiøbenhavn og sine Creditorer. Denne Fransk Mand kom for 3 Aar siden herind, oprettede ved Assistance af Hoffet et Undervisnings Institut, hvor Dronningen betalte 200 Rdlr. for nogle Mænds Børn pro persona. Det forstaaer sig, at en fremmed altid faaer Søgning og adskillige Familier betroede ham deres Børn. Imidlertid holdt han en saadan Huusholdning, at alleene Kiøbmand Peschier⁹⁶ faaer 5000 Rdlr. til gode, foruden andre i mindre Summer, og derpaa forloed han udi al Stilhed Byen. — Man vil nu viide, at han ingen Ridder er, og at hans Kone er en af de Elever, som paa et andet Sted har været ham anfortroet, og som han har forført. En af Peschiers Svogerskab, som skal være ham vred, har falskelig ladet avertere, at han ville betale de la Mottes Giæld, hvilket har givet Anledning til de udi Adresse

⁹⁴) Abraham Pelt (1695—1783), Sukkerraffinadør i Kbh. Gaarden var Gammel Torv Nr. 5.

⁹⁵) Hans virkelige Navn skal være Marsillac. Han var en Eventyrer, der under forskellige Navne flakkede om i Tyskland, Rusland og Sverrig. Under sit Ophold i Kbh. kaldte han sig de la Motte og udgav sig for Chevalier de l'Ordre de Saint-Louis. Med Understøttelse af Dronning Juliane Marie og Guldberg oprettede han et Opdragelsesinstitut for „unge Frøkener og Jomfruer“, men maatte paa Grund af Gæld flygte til Hamburg, hvor Ægteparrets Spor taber sig.

⁹⁶) Storkøbmanden Pierre Peschier (1739—1812).

Avisen indryckede Avertissementer.⁹⁷ Sandt at sige lader det til, som de Franskes Privilegium at bedrage de Nordiske Nationer er bleven fornyet. I et Aar har vi haft en de la Motte og en Baron d'Ourange.⁹⁸

1788. *Marts.*

De la Motte har takket Danmark med at udgive en Piece,⁹⁹ hvori han paa en skammelig Maade angriber adskillige Personer og setter Navnene med nogle Bogstaver, saa tydelig, at ingen kan tvivle paa, hvem han meener. Kjøbmand Peschier er den eeneste Mand, han roser, og det er af den Aarsag, at denne Mand tabte ved ham nogle tusinde Rigsdaler.

1785. *Marts.*

Concerter i sær udi Fasten udgør vores Forlystelser. En Musiker *Lemm*¹⁰⁰ har componeret Musiken, som er opført paa Slottet. Som det altiid gaer imellem Virtuoser, at den eene forfølger den anden, saaledes og her, at en anden Virtuos *Værnike*¹⁰¹ dadlede Compositionen me-

⁹⁷) I Adresseavisen 1785, Nr. 85, findes et Avertissement: Hvo, som har noget at fordre hos den høyvelbaarne Ridder de Marsillac de la Motte, haver at melde sig hos Hr. Pechier ved Holmens Kanal, hvor enhver faaer Betaling imod Quitting. I Nr. 87 stempeler Peschier Avertissementet som falsk. „Seddelen er skreven i Jomfrue Chamberlins Haand“. Der udloves en Dusør paa 50 Rdl. for Opdagelsen af Gerningsmanden.

⁹⁸) Den ovenfor omtalte Baron d'Aurange.

⁹⁹) Med London som fingeret Trykkested udgav han anonymt Nøgleromanen „Les portraits ou memoires de Diabreck“. 1787, jvf. Hist. Medd. om Kbh. 1. Rk. VIII. S. 382—94.

¹⁰⁰) Peder Mandrup Lem (1758—1828), blev efter Studierejser i Udlandet 1785 ansat i det kgl. Kapel og blev 1793 Professor, men tog 1811 sin Afsked.

¹⁰¹) Israel Gottlieb Wernicke (1755—1836), rejste udenlands med Regeringens Understøttelse, blev 1781 Kapelmester, men afskedigedes allerede 1785 og henlevede hele Resten af sit Liv som Privatmand.

get. Man kaldte Concert-Mester Hartmann¹⁰² til Dommer og han erklærede sig mod Lemm. Sagen blev nærmere foretagen hos Ober-Hof-Marechalen,¹⁰³ hvor Musiken blev til Prøve opført og hvor Wernicke og Hartmann vare nærværende og gjorde deres Anmærkninger mod Samme. Da den var fuldendt, gjorde Ober-Hof-Marechalen Ende paa Striiden ved at forsikre, at Hans Mayest. ville med Fornøjelse høre Concerten og er den siden adskillige Gange opført paa Slottet.

1785. December.

Det har været meget nær ved, at een af de gyseligeste Tildragelser havde kommet for Domstolene. Heri Kiøbenhavn boer en Adelsmand Ltz som er gift med en Comtesse Rtz [i Marginen *Lewetzau*,¹⁰⁴ Rantzau] og have kun levet med hinanden udi nogle Maaneder. Han er fattig, endskiøndt udi Kongl. Embede men hun eier 60000 Rdl., saa han derfor friede til hende, og hun tog ham, da hun var mishandlet af sin Moder, fra hvem hun var flygtet. Uagtet den korte Tiid de vare tilsammen levede de udi meget slet Forstaaelse med hinanden, hvortil især et Fruentimmer, som havde været hos hende fra hendes Barndom, contribuerede. Han vilde endelig have hende bort, hvorover hun og Fruen bleve meget forbittrede. Manden bliver advaret af sin Tiener, at han maatte vogte sig for at blive forgiftet, da han havde hørt Fruen og omtalte Fruentimmer havde ført fordægtige Samtaler og

¹⁰²) Johan Ernst Hartmann (1726—1793) blev 1768 Koncertmester i det kgl. Kapel.

¹⁰³) Chr. Frederik Numsen (1741—1811) blev 1784 Overhofmarskal.

¹⁰⁴) Niels Krag Levetzow til Kragborggaard (1753—1815), blev 1774 Kammerjunker, 1776 cand. jur., 1783 Assessor i Højesteret. Han ægtede 1785 Komtesse Birgitte Eleonora Rantzau (1759—1815), jvf. Luxdorps Dagbøger. II. S. 352—53. De blev skilt efter den her omtalte Affære.

hun med megen Umage hafte faact Rottekrud kiøbt for Fruen. Manden blev opmærksom, loed Poletiemesteren hente, som afhørte dette Fruentimmer, som derpaa blev hensadt i Arrest og skal Konen først for Justitz Raad Uldahl¹⁰⁵ have tilstaaet sin Hensigt at tage sin Mand af Dage ved hielp af Rottekrudet. Siden skal de have declareret, at dette Gift skulle bruges til Lakering og have fragaaet deres Declarationer. Hvorom alting er, blev Fruen samme Morgen sendt ud paa Landet, men Pigen efter nogle Dage løsladt. Aarsagen til det sidste er Konens Familie, som gjør dem al Umage for at faae Sagen afgjort i Stilhed. Ja 2 høyaadelige Geheimeraadinder ville enten ved at bede eller true bevæge Manden til at modtage sin Kones Historie. Saa sandt som Rygtet giver den ud for, var det da icke Skade, at den ei kom under Rettens Behandling.

1786. Januar.

Siden det nu erfares, at Konen har givet sin Commis-sion til en Advocat at søge Manden til at modtage sig m. m. og Sagen ved at komme for Domstoelen bliver of-fentlig, saa vil det ei tiene til noget dermed at tie. Per-sonerne ere Kammerjunker og Assessor i Høyeste Ret Kragh Levezow og en Baronesse Rantzow. Hendes Fa-milie Geheime Raadinde Moltke og Geheime Raadinde Juul tage sig denne Kones Sag meget nær an, for om mueligt at bevæge Manden at indsætte sin Kone igjen udi alle sine Rettigheder.

1786. December.

Udi den bekiendte Sag mellem Kammerjunker Le-wetzow og hans Hustrue, som har udtaget Stevning imod ham, fordi han paa en beskiæmmende Maade bortsendte

¹⁰⁵) Den ovenfor omtalte Generalfiskal Peter Uldall.

hende, da han mistænkte hende for at ville indgive ham Gift, blev nu Forhør holdet udi Jylland. Fyen og her, hvis Hovedhensigt skal være at oplyse at Baronessen bestandig til at laquere har brugt Rottekrudt og at hun til den Ende havde kjøbt det, hvorfor hun mistænktes. De fornemste Familier maae aflegge Vidnesbyrd i denne Sag.

1790. Februar.

Commissions-Dommen har friefunden Baronessen, har frakiendt Manden Ret til hendes Midler, og at hun beholder et Barn, som hun fødte efter at han havde sendt Konen bort. Kammerjunkeren har forlangt, at Sagen inden lukte Dørre eller skriftligen skulde behandles for Høiesteret, men Fruens Familie har imodsat sig saadant.

1790. Juni.

Sagen appellerede han til Høiesteret, uagtet hans Venner i 3 Aar raadede og overtalede ham til at indgaae Forlig, og var hans Frue fornøiet, naar han frasagte sig Andeel af Pengene og gav hende den Æres Erklæring, at det var i Tungsindighed og Overilelse han havde hende mistænkt for at ville forgive ham. Da Sagen skulde for, forlangte Levetzau, at den maatte blive behandlet skriftlig eller inden lukte Dørre, men Contrapartiet satte sig derimod paa Grund af, at Levetzau som offentlig havde prostitueret hans Frue burde taale, at Publicum hørte hans Forhold. Uagtet Giftsagen ei egentlig skulle paadømmes under denne Sag, saa dog, da den var Grunden til Separationen, og oplyste paa hvis Side Skylden var til at gaae ud af Fællig, maatte den tilligemed den heele Omgang nævnes. Advocaterne vare i virkelig Forlegenhed, da enhver af deres Principaler tabte ved det tilbragte Lys. Fruen røbede liden Opdragelse for Ex. at hun havde sagt i Vidners Paahør: Hvad vilde

jeg med saadan en luuset og forsulten Kammerjunker osv. Manden havde været meget egensindig imod hende for Ex. da hun var frugtsommelig at tvinge hende til at spise saltede Flyndere, hvorfor hun havde Afskye, at skiende paa hende i Tienestefolkenes Nærværelse, naar hun havde nogle Baand paa, som han ei kunde lide, nægte hende, at Flasken, hvori Giften skulde være, blev aabnet og chemisk undersøgt. Sagen varede næsten en Uge og Levetzau tabte aldeles. Han mistede Raadigheden over hendes Midler imod at faae godtgiort 1500 rd., som han havde indskudt i Enkecassen og Fruens Ret til ham for Beskyldningen om at ville dræbe ham blev hende forbeholden. Levetzau loed ved sin Advocat Schönheider¹⁰⁶ paastaae Mortification paa det, som under Sagen var talt af Contraparten Rosenstand,¹⁰⁷ men erholdt den ei, da intet blev sagt undtagen hvad som staaer i Acterne. Uagtet dette Sagens Udfald og det ei bedre han maae vente sig i Æresagen, vil han dog ei give foranførte Declaration, hvortil alle raade ham, men exponerer sig for at Fruens meget forbittrede Familie søger ham som Adelsmand lige til Høiesteret for Æreskiænderie.

1785. Februar.

En gammel Satirisk Skribent [i Marginen tilføjet *Barthold Lodde*¹⁰⁸] kom forleden til en af Skifterettens Biente og bad ham giøre ham den Tieneste at vexle ham 100 Ducater udi Kaaber Skillinger. Manden forundrede sig over denne Begiæring, og spurgde ham om Aarsagen til dette underlige Forlangende. Jo, svarede denne, jeg

¹⁰⁶) Den tidligere i Noterne omtalte Johan Martin Schönheyder (1752—1831), der 1785 blev Kammeradvokat.

¹⁰⁷) Peder Rosenstand-Goiske (1752—1803), Udgiveren af Den dramatiske Journal, der 1783 blev Prokurator ved Høiesteret.

¹⁰⁸) Barthold Johan Lodde (1706—1788), en meget produktiv Forfatter og Oversætter.

er gammel, jeg venter snart at døe og naar mine Efterladenskaber bestoed udi saa smaae Myndtsorter, kunde de let glide Skifte-Retten ud af Fingrene. Man seer lett, hvortil Svaret sigtede, da just denne Retts Betiente u-billig var mistænkt for ey at kunne holde altid paa hvad, som man fandt udi Boerne, men dog stoed udi saadant Rygte hos den altid mistænkelige Almue.

1786. April.

Man har fortalt, at Conferentz Raad *Lundings*¹⁰⁹ Søn, et Menniske paa noget over 20 Aar, skulle have Haab om at blive Committered udi General Land Oeconomie og Commerce Collegium. Grunden til dette store Haab for et ungt Menniske, som er meget faae Aars Student, reiser sig deraf, at han havde en Broder, (af hvis Børnekopper Materien blev tagen til Inoculation for en af de Kongl. Personer og fik ved saadan Leilighed Tilsagn paa en Kongl. Naade) der døde og Faderen derefter udbad sig, at denne Naade, som var tiltænkt den afdøde, maatte overføres paa den Tilbagelevende.

1785. August.

Udi denne Maaned er fra Pressen udkommet et Skrift Baltzer von Weltenheim,¹¹⁰ som udmærker sig ved den kaadeste Ondskab og skammeligste Frækhed. Forfatteren under en Dedication til Kronprindsen kalder sig en af Hs. Kongl. Høyheds Blaa-Rabattede Under-Dannere,

¹⁰⁹) Mathias Lunding (1728—1788) var Deputeret i Admiralitets- og Kommissariatskollegiet. Hans Søn maa være den Mathias Lunding (1760—1806), der blev Direktør ved Opfostringsstiftelsen, 1793 Viceraadmand og 1805 Bankkommissær. Den omtalte Broder var Søkadet Niels Lunding (1763—1779).

¹¹⁰) Jvf. Noten ovenfor under Eeg.

er en Underofficer af Hans Regiment, navnlig *Lykke*,¹¹¹ et ungt og liderligt Menneske. Skriftet har en Hensigt med *Bies*¹¹² Fabler, men overgaar dem ligesaa meget i Frekthed som det staaer under dennes Vittighed. Efter de Tydske Aviser skulle denne Bog være confiskeret, men er det icke. Forfatteren har haft U-forskammenhed nok til at udbede sig Audience hos Kronprindsen, men er ham 3 Gange nægtet. Det skal være ham under Haanden forbuden oftere at skrive. Han er icke engang værdig at straffes. Jeg skriver ei meere end hvad offentlig er sagt ham i *Minerva* og meget mindre end hvad der tales derom. Ogsaa har man frygtet, at denne Piece skulde koste Skrivefriheden, men det har ingen Fare; den staaer tryk ved Kronprindsens Beskyttelse. Hans Majestæt skal endog være af den Tanke, at om der blev skrevet imod ham selv, saa ville han ei tage anden Straf end at foragte det.

1785. September.

Forfatteren af den afskyelige Piece *Baltzer von Weltenheim* har en Kobbersticker straffet ved at forestille et Menneske staae spendt i en Gabestock med et Træ om

¹¹¹) Sigvard Lyche (1759—1789) var Korporal og forsøgte sig uden Held paa Scenen. Paa Grund af Gæld blev han hensat i Københavns civile Arresthus og tog derefter som Korporal til Vestindien, hvor han døde. Han udgav 1785 Romanen *Balthazar von Weltenheim*, til hvilken han Aaret efter leverede en Fortsættelse. Det blev i Datidens Presse stemplet som et gement Skandskrift; i Aarene derefter forfattede han en Mængde stærkt personlige, satiriske Viser, hvis Sigte nu ikke altid er let at konstatere (jfr. Ehrencron-Müller, *Forfatterlexikon*, V. S. 232 ff.; *Luxdorphs Dagbøger*, II. S. 343).

¹¹²) Jacob Christian Bie (1738—98), den bekendte Smædeskriver, mod hvem der i Anledning af hans Originale danske moralske Fabler blev anlagt Sag, hvis Følger han unddrog sig ved Flugt til sit Fødeland, Norge. Efter flere Domme blev han deporteret til Guinea og senere til Ostindien, hvor han døde.

Halsen, hvorpaa staaer tegned Baltzer von Weltheim og adskillige Fisker-Kierlinger og anden Pøbel med hans Bog i Haanden peger Fingre af ham. Denne Straf synes vel passende til saadan Forbrydelse.¹¹³

1786. Februar.

Lykke har beriget Værden med en Fortsættelse, hvis Indhold er et nyt Beviis paa hans nedrige Tænkemaade og hvori han paa ligesaa dum som skammelig Maade angriber adskillige baade høye og ringe Embedsmænd. Hans Exempel lærer, at man ei behøver at straffe saadanne Skribentere, thi de undgaae ei den fortiente Af-skye og man værdiger dem ei engang at tale derom.

1787. Februar.

Falkeneermester, Kammerherre Calmette¹¹⁴ har paa Bal parée, da hans Tour paa Hovedet gik i Uorden, for et Speil puddret sig. Man hører hver Dag raabe med en Vise¹¹⁵ af Lycke om Falken, som puddrede sig paa Riddersalen, for hvilket Arbeide ham skal være sendt 10 Rdlr. Lycke bliver igien betalt med en anden Vise¹¹⁶ om den næsvise Corporal, som blev krumsluttet, og Ørene døves paa Gaden ved Kierlingenes Raab.

1787. Marts.

Underofficeer Lykke har igien averteret en Vise¹¹⁷ om

¹¹³) Et andet satirisk Billede af Lyche findes beskrevet i F. C. Krohn, anf. Skrift S. 225.

¹¹⁴) Charles Louis Bosc de la Calmette (1750—1811) var Over-Falkoneremester.

¹¹⁵) Satire om den hollandske Falk, som friserede og puddrede sin Top i Riddersalen. 1787.

¹¹⁶) Nye Vise om den satiriske og næsviise Corporal, som blev dømt til at ligge krum paa Brixen. U. A. (anonym).

¹¹⁷) Denne Vise findes næppe mere bevaret.

den rødhaarede Knud, som skal være om Digteren Rahbek efter dens eget Sigende.

1787. April.

Kiøbenhavn mistede udi denne Maaned Siegart Lykke, som ventelig alt vil være nær ved St. Croix. Faa Mænd have ved deres Bortreyse tilveiebragt saa megen Roelighed som han, da den afskyelige Skrigen med Viiser for den største Deel er ophørt. Ligesaa hungrige Poeter som han havde søgt at mette dem paa hans Rygte og nogle Dage hørte man raabe med hans sidste Tanker, hans Afskedsange.¹¹⁸ De Kiærlinger, som forhen have havt Lykkes Viiser at sælge, trøste dem og Kiøberne med, at han har lovet at sende fra Vestindien af flere Arbeider, som man maatte ønske at forbydes Landing.¹¹⁹

1786. Februar.

Grosserer Søren Lykke¹²⁰ har faaet apoplectiske Tilfælde, saa man befrygter hans Død; det var een af de Mænd, udi hvis Skiæbne man meget deeltager, men lige saameget som han tackes, er man misfornøyet med Sønnen,¹²¹ der vel for en stor Deel har været Aarsag i hans slette Forfatning.

¹¹⁸) Mine sidste Tanker i Kiøbenhavn, og Min Afskeds-Sang til Dannemark, begge 1787.

¹¹⁹) Saa vidt vides, kom der dog kun en Vise: En alvorlig Time, oversendt fra Vestindien i en Skrivelse til en Ven, d. 10. Sept. 1788, trykt i Kbh.

¹²⁰) Søren Lyche (1716—1786) tabte hele sin store Formue paa mere end 150.000 Rdlr., „hvorpaa næsten alle hans Venner forlode Ham“, som det hedder i Sønnens Gravskrift i Adresseavisen 1786, Nr. 204, jvf. Ehrencron-Müller: Gravskrifter i danske Aviser 1759—1800. 1944.

¹²¹) Carl Lyche, der i samme Gravskrift udtaler: „en velsignet Fader, som han icke skiønnede nok paa mens Han levede“.

1785. Maj.

En Lieutenant ved Liv-Vagten¹²² er død af bare Leve-maade; han dansede paa et Bal parée med en Dame, men da Dansen var meget trettende og Raden meget lang, som de skulle passere, bad han sin Dame, saasom han var meget sygelig, at han maatte træde ud af Dansen. Hun, som enten ansaae dette for en Fornærmelse eller var altfor hengiven til denne Fornøjelse, blev over dette Forslag fortrydelig, og Cavallieren, som ville vise sin Conduite, dansede Touren igiennem og fik til Betalning en Blodspytning, som kostede ham Livet. Saadant for-tiener med Rette Navn af Døde-Dands.

1785. April.

Dueller. Det er næsten en Skam, at saadant skal for-tiene en Robrique og dog, destoverre, er den kostbar, da den har uden Tvivl skildt et ungt Menneske ved Livet, og maaskee et andet ved sin tienlige Velfærd. Tildragel-sen skal, saavidt man kan komme efter endnu, være saa-ledes: Een Søe-Cadet navnl. *Mac Dugall*¹²³ spasserede en Aften med nogle Fruentimmer, hvis Munterhed lockede en sig her opholdende Persohn (som udgav sig for Of-ficier udi fransk Tieneste og for at have tient i Nord-America) tilligemed en foregiven Svensk Baron at tale til dem. Mac Dugall bad dem gaae deres Vei og da disse endnu bleve ved, vankede der en Deel Skielsord og Tru-sler imod hinanden. Nogle Aftener derefter møder den

¹²²) I Marginen er tilføjet Navnene *Lösche* [Premierlieut. Johan Christian Lösche (1757—1785)] og Frøken Holm, som siden fik Meincke. Mon det ikke er urigtigt; der var en Ulrica Georgine Holck (1766—1792), der 1785 ægtede Johan Heinrich Meincke. Hun var Datter af Oberst Carl Philip Holck (1719—1798) og Louise Sophie v. Leben (1729—1789).

¹²³) Stephan Mac Dougall (1765—1785).

franske Officier og den Svenske Baron en anden Cadet navnlig Meyer¹²⁴ paa Gaden og idet de gaaer forbie siger: Voyez Vous un de ces canailles, hvilken Hilsen naturligviis opbragte Cadetten saameget, at han hilser Officieren paa en følelig Maade, saa det kom til Haandgemæng, hvor Officieren tabte Slaget i en Rendesteen. Denne Vanære kunde han ei taale, hvorpaa han udfordrede Cadet Meyer til en Duel, hvilken Udfordring, jeg veed ei paa hvad Maade, blev Cadet-Compagnie Chefen¹²⁵ bekiendt, saa han forbød Meyer at gaae ud af Academiet. Imidlertid kommer Lieutenant Moth,¹²⁶ som var Secondant for den franske Officier, ind paa Academiet, fortalte dem, at det ville være en stor Skam, dersom de ei gik ud med hinanden, hvorpaa Meyer tog Mac Dugal til Secondant og den franske Officier Moth og den omtalte Svendske. En Deel Tilskuere vare nærværende og da de vare komne paa Pladsen, kaster den franske Officier alle Klæderne og paastaaer, at Meyer skal gjøre det samme. Denne nægter det, da saadant ei var Brug her, hvorpaa den franske trækker en Puffert op af Lommen, holder den for Brystet af Meyer, og truer med at skyde ham. Da Meyers Secondant Mac Dugal seer dette, slaaer han Pufferten fra den franske Officier, som derover bliver saa forbittred, at han griber efter Kaarden og uden videre jager den ind i Brystet paa Mac Dugall. U-agtet dette Saar, som gik lige ind til Lungen forfølger Mac Dugal, som med Haanden holder for Saaret, den

¹²⁴) Formodentlig Christian Nicolay Meyer (1768—1820), der 1782 blev Kadet og steg til Kommandørkaptajn. Der var dog flere Kadetter af samme Efternavn paa den Tid, saa det er ikke helt sikkert, at det er denne.

¹²⁵) Jørgen Balthasar Winterfeldt (1732—1821) var 1781—92 Chef for Søkadetakademiet.

¹²⁶) Peter Heiliger Moth (1766—1818) blev 1784 Sekondlieutenant; han endte som Major.

franske Officier, giver ham 3 Blessurer, indtil denne raaber, je suis blessé au mort, og sticker Kaarden i Jorden og loed sig falde. Den franske kiørte derpaa hjem og Mac Dugal gik tilbage, holdt sig til Dagen efter, da han blev saa slet, at han maatte bringes til Hospitalet, hvor Brystet blev aabnet og Lungen fandtes blesset. Han har levet 12 Dage, men bliver kiendelig slettere. Dette skeedte om Søndagen, om Tirsdagen blev Rygtet almindeligt og man eftersøgte den franske Officier og den Svendske Secondant. Officieren, som Søndag, Mandag samt Tiirsdag før Middag hafte ladet sig see, blev af nogle smaae Cadetter forfulgt til sit Logie paa Kræmmer Compagniet, hvorfra han fandt en anden Udgang ind igiennem Porten. Poletiet eftersøgte i hans Logie, men fandt alleene den svendske foregivne Baron, som blev transporteret til Raadstuen, hvor han i det første Forhør frasagde sig sit Baronie og blev en Post-Mester Søn fra Hambourg, den franske Officier skal og være en Kiøbmands Karl. Lieutenant Moth reiste strax bort og har erhholdet Leide Brev indtil Sagens Uddrag. Cadetten Meyer sidder i Arrest paa Søe-Cadet Academiet.

1785. Maj.

Denne Daarlighed kostede Cadetten Mac Dugal Livet og tabte Søe-Etaten i ham en Mand, som uden tvivl engang ville have gjort den Ære. Hans stærke Constitution kunde dog ei udholde det Stød, han engang hafte faaet. Efter Ansøgning blev ham forundt en anstændig Begravelse. Cadetten Meyer har hidindtil været arreteret paa Academiet, men skal nu have faaet Tilladelse at gaae frie, saa Sagen muelig henfalder. Lieutenant Moth siger man at være arreteret, men jeg kan ei med Vished debitere det. Mit oprigtige Ønske er, at disse efterlevende fik en alvorlig Paamindelse for Fremtiden.

1785. August.

Med Cadetten Meyer og Lieut. Moth falder Sagen hen udi al Stilhed; den første var et par Maaneder i Arrest paa sit Cammer.

1788. Oktober.

Forleden Aften træffer det sig, at Præsten til reformerte Kirke *Mourier*¹²⁷ faaer det Indfald at gaae udi sin Slafrok hen til den anden Præst *Broca*,¹²⁸ som boer strax ved ham. Da han kommer paa Gaden, finder han Veiret saa smukt, at han faaer Lyst til at gaae længere at spadserere, men Vægteren fandt det saa siælden at see en Mand i den Dragt med en Tobakspibe i Munden promenerende, saa han anholder ham. Præsten er ligesaa ubeqvem til at forklare sig paa dansk som Vægteren at forstaae det franske, hvorpaa denne finder for godt at pibe og kalder derved et heelt Collegium sammen, som omringer Præsten og fører ham til Raadstuen. Da han kom der, forstaaer det sig, at han strax kom frie. Imidlertid gav det Anledning til megen Hvisken og Snakken om en Præst, som var slæbt paa Raadstuen.

1787. Januar.

Udi denne Maaned¹²⁹ var en meget betydelig Ildebrand udi Raadhusstrædet hos Brygger *Caspar Møller*.¹³⁰ Man tilskriver den deels, at han som en hovedriig Mand havde erhholdet Frihed paa at lade forfærdige en Kobber Kølle, deels at der havde lagt for megen Malt paa Køllen, deels at han holdt Ilden skiult udi 6 Timer for at spare Omkostninger. Det brændte hæftig fra Kl. 2 til 10 om Af-

¹²⁷) Ferdinand Louis Mourier (1754—1831) blev 1786 Præst ved den franske reformerte Menighed i København.

¹²⁸) Jean Broca (1750—1793) var Medhjælper ved Menigheden.

¹²⁹) 3. Januar.

¹³⁰) Jan Caspar Møller (1712—1794) boede Raadhusstræde 47, jvf. Luxdorphs Dagbøger. II. S. 379.

tenen. Ingen uden han og hans til Leie boende leede Skade. Kronprindsen var selv tilstæde og bestemte en Douceur for 3 af Matroserne, som han udmærkede for medelst deres Hurtighed og Bestandighed. De erholdt Dagen efter hver 5 Ducater.

1785. November.

Actricen *Jomfru Møller*¹³¹ blev befalet at synge i et Chor paa en Concert ved Hoffet. Denne Plads syntes hende ei god nok, hvorpaa hun gjorde Indsigelser, men da hun blev paa nye befalet at beholde det Partie, hende var givet, saa blev hun borte fra Concerten under det Paaskud at være syg. Etatz Raad Gulbrandsen¹³² blev beordret at besøge hende og fandt hende med fuldkommen Helbred. Man befalede hende da strax at komme eller gjøre Visit til Blaae Taarn, hvilke begge Deele hun meente at undgaa ved at forlange sin Afskeed, men ogsaa dette slog feil, thi hende blev svaret, at til Foraaret skulle hun faae den, men i Vinter skulle blive ved Theatret. Havde General Eixsted¹³³ været i Theater Directionen endnu, hafte saadant neppe skeet.

1785. Februar.

Kiøbmand *Johannes Noer*¹³⁴ har ellers betalt dyrt den Fornøjelse at anlegge et Oplag af Contrabante Varer paa bemeldte Kalkbrænderie. Han afsendte et Partie saa-

¹³¹) Cathrine Elisabeth Møller (1760—1831), Operasangerinde. Hun ægtede 1) 1789 Hofviolon Jørgen Berthelsen, der døde 7/2 1797, men allerede 19/8 s. A. ægtede hun den bekendte Skuespiller Peter Jørgen Frydendahl (1766—1836).

¹³²) Johan Wilhelm Gulbrand (1744—1809) var siden 1782 Teaterlæge.

¹³³) Hans Henrik von Eickstedt (1715—1801), General, var 1777—1784 Medlem af Overtilsynskommissionen for Det kongelige Teater og benyttede sin Stilling til at favorisere Jfr. Møller, der var hans Elskerinde.

¹³⁴) Boede Kongens Nytorv 168.

danne Varer til Swerrig med et Fartøj, men strax derpaa kom en Baad til Skibet om Aftenen, og endeel Paker blev ladet deri, Noer, var selv med i en gemeen Matroses Lignelse, og blev greben tilligemed Varene af en Strand Toldbetient. Han bød denne strax 500 Rdl., men denne var ubevægelig, endog da han hørte 1000 Rdl. Noer maatte blive hos ham, indtil Caution for hans Persohn blev tilveiebragt. Han har siden overladt Sagen til Kongens Naade, som ved allerhøyeste Befaling har tilladt Sagen at bortfalde, naar Noer betaler 4000 Rdl. i Mulct. Varene bleve confiscerede, Told og andre Bøder betaltes, som og skal være 4000 Rdl. Summa Summarum 8000 Rdl. Desforuden skal endeel Betiente paa Kalk-Brænderiet afskeediges, som har havt lidt dermed at bestille. Et Plankeværk, som Noer hafte opsadt om en Bygning, hvorved Betienterne hindredes fra at have den fornødne Udsigt, nedrives, og endelig skal Noer give et alvorlig bodfærdig Løfte om for Fremtiden at holde sig fra alt Contrabante Væsen.

1789. Februar.

En Udlænder, en sand Oldfux, giver sig Navn *Pallini*¹³⁵ eller Pallinsini. Han har prædiket for de tyske

¹³⁵) Friedrich Joseph Pallini (1752—1807 el. 1808). Denne Eventyrer, hvis virkelige Navn var Johann Gottlieb Hermann, genannt Eichhörnl, var født i Bautzen i Lausitz, gik i kursachsisk Tjeneste som Underofficer, blev ordineret som luthersk Præst i Wittenberg, men flakkede siden om i Tyskland, hvor han kaldte sig Joseph Freyherr von Mortezinni. 1786 kom han til København, hvor han introducerede sig som Frimurer og indbød til Forelæsninger for Damer over de skønne Videnskaber. Men 1788 afslørede daværende Student Niels Hofman Sevel Bloch (1760—1829) ham i Ugeskriftet Samleren (II. S. 422—32) som identisk med den berygtede Mortezinni. Pallini udgav et Svar derpaa, hvilket affødte et selvstændigt Skrift fra Bloch: Om Mortezinni eller Pallini. 1789. P. forsøgte uden Held at gendrive Blochs Beskyldninger og flygtede, men blev anholdt og ført tilbage til København. Rimeligvis 1791

Præster og levet af at informere. Han har udgivet nogle smaa Piecer, som han har udskreven af andre Bøger. En Student navnlig *Bloch*,¹³⁶ som han har omgaaedes, er fremtraadt i Publico og fremsat Beskyldninger imod ham, at han er en Landløber, som under Navn af Grev Mortzenzi har gjort adskillige Optøier i Sachsen. Et Brev fra denne Mortzenzi og hans Portrait skal temmelig tydelig godtgjøre, at baade efter Skrivten og Ansigtet er Pallini og Mortzenzi een og den samme. Pallini har villet beviise det Modsatte med at indhente Attester fra sin Fødebye, men da han i al Stilhed ville gaae over ved Corsøer og falskelig gav sig ud at være af Printzen af Hessens Betiente, saa stiger Mistanken imod ham. Overalt er han grebet i en skammelig Handling, som bliver over heele Verden bekiendt. Han har nemlig overtalt Budet ved Frimurerlogen at tage noget af Frimurer Attributerne i sit Værelse og har Pallini der reciperet 2 Brændeviismænd og en Sergeant i Ordenen mod at tage 20 Rdlr. af hver. Sagen er almindelig bekiendt og det ved Logen værende Bud afskediget.

1786. April.

Da en Post udi Capellet var bleven ansøgt af Acteuren *Preisler*,¹³⁷ men blev bortgivet til en anden skal det

kunde han dog forlade København og fortsatte sit eventyrlige Liv i Tyskland, hvor han skal være død under Navnet Pöhrmann 1807 eller 1808 i Berlin. Jvf. Det danske Frimureris Historie. II. 1927. S. 329—36 og Ehrencron-Müller, Forfatterlexikon, VI. S. 198—99. — I Adresseavisen 1789 anføres Mad. Elisabeth Pallini som død 3/8.

¹³⁶) Se foregaaende Note.

¹³⁷) Joachim Daniel Preisler (1755—1809) havde ægtet Marie Cathrine Devegge (1761—1797), fra hvem han 1795 blev separeret. Afskedsbegæringen blev ikke fastholdt, men i Aarene 1786 og 1787 foretog han for egen Regning Studierejser i Tyskland, paa den sidste ledsaget af Hustruen, og deltog 1788 paa Teaterdirektionens Regning med Paalæg om at føre Journal i en Studierejse til Frankrig og Tyskland, jvf. Fr. Schyberg: Den store Teaterrejse. 1943.

være Aarsagen til at baade han og hans Kone haver søgt om deres Afskeed fra Theatret. Da hun paa nærværende Tiid er en af de bedste, skal Theatret nødig ville undvære hende, og man troer, at de erholde nogen Tillæg i Gagen, om de vedblive, men de skal være meget paa-staaende paa Afskeed. Da Frankrig mistede Nekar blev neppe meere sørget end ved Frygten for dette Tab.

1785. Juli.

Et Kaaberstycke er udkommet, som forestiller Promenaden i Rosenborg Have,¹³⁸ skal blandt de spaserende Personer have søgt at afskilde en Deel virkelige Personer, blandt dem er den berygtede Barbeer Reiser,¹³⁹ som skrev Ildebrands Historie. En Anecdote om ham viser, hvorvidt Stolthed kan bringe en Mand fra Fornuften. Han har sadt sig i Hovedet, at han endelig var Professor, og har oppe i Cancelliet skielt dem ud, fordie han ei fik sin Bestalling, saaledes kom han til en Mand af Anseelse og forlangte hans Hielp til at erholde den, han fortalte, at han havde været i Kronprindsens Forgemack, og sagde han, man vidste ei, hvem jeg var, nogle tænkte jeg var en Minister, andre en Greve og andre en Baron. O! tænkte jeg, I ere Narre allesammen, jeg er Professor Reiser.

1786. Marts.

Fra Barbeer Reiser venter man hans Levnets Beskrivelse, thi hvad gjør man ei for icke at sulte.

¹³⁸) Schules bekendte Stik: Première promenade dans le jardin de Rosenbourg a Copenhague, jvf. F. C. Krohn, Samlinger til en beskrivende Fortegnelse over danske Kobberstik. I. 1889. S. 247.

¹³⁹) Carl Friedrich Reiser (1718—1786) var fra 1751 Amtskirurg i København, men solgte sit Amt i Slutningen af 1760erne; 1780 købte han nyt Amt og optoges i Barberlavet. Bekendt er hans „fyrgterlige“ Ildebrandshistorie, 1784, og hans Liv, Levnets og Forfølgelses Historie, 1786, der fremkaldte en Række satiriske Piecer. Professortitelen var selvfølgelig antaget af ham selv.

1787. December.

Een, som ei har været *Riegels*¹⁴⁰ Ven har søgt at hevne sig paa denne nedrige Maade ved et Kaaberstykke under Titel de tve Patrioter,¹⁴¹ og ere der i Carricatur satte Riegels og Siegvardt Lykke¹⁴² med hinanden i Hænderne; de ligne begge, men fordie man endda ei skal tage Feil staaer Riegels Navn i en Stjerne paa Brystet og Lykkes paa Cocarden paa hans Hat.

1786. Februar.

Etatz Raad *Rothe*¹⁴³ lader en Plan circulere til en Club, som skulle bestaae af 100 Personer studerede, hvis Øyemed skulle være at komme sammen for at tale om Lærde Sager. Men man troer, at den ei bliver complet.

1785. December.

Den berømte General *Schmettauw*¹⁴⁴ har paa en ganske u-sædvanlig Maade sørget for sit afsieledede Legeme. Han hafte ladet bygge paa en Plads udi Jorden en Stue med Glas Ruder oven til og derudi blev hans døde Le-

¹⁴⁰) Niels Ditlev Riegels (1755—1802) blev 1781 Pagehovmester, men blev 1784 afskediget og tog derefter Ophold paa sin Gaard Højet paa Falster.

¹⁴¹) Underskriften paa Billedet lyder: Tve Patriotten, jvf. F. C. Krohn, Samlinger til en beskrivende Fortegnelse over danske Kobberstik. I. 1889. S. 268.

¹⁴²) Den ovenfor omtalte Smædeskriver.

¹⁴³) Den bekendte filosofiske Forfatter Tyge Rothe (1731—1795). Planen blev dog aldrig til Virkelighed.

¹⁴⁴) Herman Valdemar Schmettow (1719—1785), Rigs greve, steg til Generallieutenant og kommanderende General i Norge, men 1767 maatte han nedlægge disse Poster og henlevede Resten af sit Liv i Pløen. I Luxdorps Dagbøger, II. S. 349 fortælles det samme Træk om ham lidt anderledes, og Gude, der har tilføjet nogle Noter til Luxdorps Optegnelser, bemærker: „Omgangs-Maaden med Schmettaus Liig synes dog kun at være en Fortælling“.

geme med Generalsmundering og det blaae Ridderbaand nedsadt paa en Stoel. Man meener: Aarsagen har været, at han ei skulle udsættes for den Fare at opvaagne i Kisten og af Mangel paa Luft blive qvalt.

1790. *December.*

En Vertshuusholder navnlig *Seiffert*¹⁴⁵ havde skienket nogle Capitaler til gudelig Brug og forbeholdt sig at lade sig begrave saa prægtig som han vilde. Omsider naaede han dette Ønske og blev foruden anden Pragt ringet med alle Klokker udi Kiøbenhavns 4 Hoved-Kirker i 2 Timer. En Ære intet uden Kongelige Liig erholde. Lidet trøstende vilde det have været for den Afdøde, om han havde erfaret Publici Dom, med mindre at han havde ved sin Pragt vildet afskrække andre fra slig Ødselhed, da det er det bedste Middel til at berøve sligt sin Værd, naar den simple og ringe Borger bruger den.

1785. *Maj.*

Det averterede Digt: Den nordiske Zaire¹⁴⁶ af en ung Adels Mand er af en Academist paa Sorø til Hevn over en Professor, som erobrede en Pige, han hafte giort sig Haab om. [I Marginen: Hofjunker *Staffeldt* og Professor *Nissen*,¹⁴⁷ Bruden Frøken *Top*.¹⁴⁸]

¹⁴⁵) Joh. Larsen Seifert døde 23/12 1790, 69 Aar gammel.

¹⁴⁶) Den nordiske Zaire, eller Elskeren ikke efter Moden. Et heroisk comisk Digt af en ung Adelsmand. 1785. Forfatteren var Otto Diderich Staffeldt (1764—1828), der laa ved Akademiet i Sorø, blev Kammerjunker og 1807 Amtmand over Travendahl m. fl. Amter i Holsten og 1808 Kammerherre.

¹⁴⁷) Hans Nicolai Nissen (1755—1815) blev 1783 Professor juris ved Sorø Akademi og 1790 tillige Vicelandsdommer i Sjælland og Møn. Han ægtede 1785

¹⁴⁸) Anna Sophie Top (1765—1855), Datter af Etatsraad og Deputeret Hans Pedersen Top og Maria Dorothea f. Brüggmann.

1785. April.

En Lieutenant ved Infanteriet S.¹⁴⁹ og en anden R. for-drede hinanden endog paa Liv og Død. R. var riig, men S. meget fattig; da de vare komne paa Fægte-Pladsen, lægger R. en stor Guldbørs paa nogle hundrede Ducater, en Brevtaske med Bankosedler, sit Guld-Uhr og andre pretiosa fra sig og siger, at om S. dræbte ham, da maatte han tage alt dette med sig for at redde sig, da han vid-ste, at han intet eiede. Derover blev den anden saa rørt, at han bød ham venskabelig Haand i stæden for den blotte Spidse af Kaarden.

1787. November.

Et Phenomen i den Lærde Verden er dette. Vores Lærde Kammerherre *Suhm* har fortalt Forfatteren, at han paa sine egne Værker og andre, som paa hans Be-kostning har ladet noget trykke, har tabt meere end 17.000 Rdl. Denne Efterretning indeholder den ei meere end mangan en Lovtale.

1786. November.

En besynderlig Qvæstion har været under Behandling i nogen Tiid, men bliver formodentlig endt ved at hen-lægges. For omtrent et Aar siden blev en Delinquent navnlig Rasmus Rasmussen henretted. Han sadt som Ar-restaurant udi Stokhuuset, men viiste sig meget haard og ryggesløs. Præsten kunde aldeeles ingen Forbædring til-veiebringe. Blandt mange nysgierrige, som besøgte ham.

¹⁴⁹) Gottlieb Lebrecht v. Stubenrauch (†1799) og Johan Georg v. Ræder (†1808) var paa denne Tid Premierlieutenanter ved Kongens Regiment til Fods. Det er muligvis disse to, der sigtes til.

var Acteuren *Thesen*.¹⁵⁰ Rørt over denne Synders forhærdede Tilstand gjør han Forsøg paa at bringe ham til at indsee hans Ugudelighed og arbeide paa sin Forbædring. Dette lyckedes ham saavel, at Delinquenten paa Rætterstædet, hvortil Acteuren geleidede ham, offentlig bevidnede, at han maatte tacke denne Mand for sin Omvændelse. Kongens Foged har besværgt sig over Thesens Foretagende som stridende mod god Orden. Klagen har været sendt til Theater Directionen, som igien har fordret Thesens Erklæring. Han paastoed, at Præsten hverken hafte Kundskab eller Gaver til at vinde Delinquenten og at han villig vilde lide den Straf, som kunde paafølge, da han nød en behagelig Følelse ved at have reddet et Menneske. — Herved kommer det nok til at blive.

1791. April.

Professor Baggesen har i Minerva ladet indrykke et Vers¹⁵¹ og deri betient sig af et Billede over Døden, at han gik med lange smalle Been liig Acteur Thessen. Thessen har med Grund taget denne Næsviished ilde op, men har overdreven sin Fortrydelse udi et Blad, hvori han paa en meget bidende Maade vil beviise, at ei Professor Baggesen, men en anden af det Navn maae have skreven dette Vers og indstiller til Publicum, at denne

¹⁵⁰) Carl Frederik Thessen (c. 1738—1798) var 1774—96 knyttet til den kongelige Skueplads uden dog at spille nogen betydeligere Rolle. Senere blev han Instruktør og Skuespiller ved de danske Skuespil i Odense. Om ovennævnte Affære kan sammenlignes Overskou, *Den danske Skueplads*. III. S. 62—64.

¹⁵¹) Baggesens Fortælling: Døden og Doktoren stod i Minerva 1791, Marts. Thessen udgav i den Anledning en Piece: Appell til Publikums Domstoel imod den Baggesen, der har skreven Fortællingen: Døden og Doktoren i Minerva. 1791.

Baggesen maae ansees som en Pasquillant og Skurk. Baggesen har vildet svare derpaa, men lader det dog være. Havde Thessen givet Baggesen en corporlig Irettesættelse havde enhver billiget det, men der ligger saamegen Ondskab udi Brevet, at man maae skamme sig ved at antage den rette Meening. Det er ellers ei første Gang, at Baggesen har brugt Thessens Been i sine Vers. I en Stambog til en, som reiste til Ostindien havde han det Indfald:

Fra Trankebar og hertil ere Miile saamange
som Thessens Been øgede tusinde Gange.

1785. September.

Den gamle Statsminister Geheimeraad *Thott*¹⁵² er død. Hans Testamente ligger under Forsegling i Cancelliet og Conferentzraad Anchersen¹⁵³ og Etatz Raad Schouw¹⁵⁴ skal være Executores. Hoved Arvingen er en Kammerherre Reetz,¹⁵⁵ som skal faae Godset Gavnøe, Palaiet i Kiøbenhavn, som man tilsammen anslaaer for 2½ Td. Guld. Imod Formodning bliver hans store Bibliotek solgt, hvoraf Kongens Bibliothek skal i Forveien have en Deel gamle Autores og til Universitetet skal han have legeret 10.000 Rdlr. for at kiøbe Bøger paa Auctioner til Universitetets Bogsamling. Han skal engang have tiltænkt samme det heele,¹⁵⁶ men da dets Consistorium forbiegick [en] til et Embed, som han meget interesserede sig for, skal han have forandret sin Beslutning.

¹⁵²) Den store Bogsamler Otto Greve Thott (1703—1785).

¹⁵³) Johan Joachim Anchersen (1721—85), Assessor i Højesteret.

¹⁵⁴) Christen Schow (1738—1806), Deputeret i Kancelliet.

¹⁵⁵) Thotts Morbroders Sønesøn, Kammerherre Holger Reedtz til Voergaard (1745—1797) der antog Navnet Reedtz-Thott.

¹⁵⁶) Jvf. Werlauff, Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek. 2. Udg. 1844. S. 229 ff.

1785. Juni.

En Copiist i Rente-Kammeret, navnlig *Todsen*,¹⁵⁷ en Østers-Forpagters Søn fra Holsteen, har ved sit daarlige Forhold givet Anledning til at blive nævnet meget i denne Tiid. Han satte sig for at frie til en særdeles høy Person. [I Marginen: Kronprindsesse Louise Augusta]. Han tilskrev dennes Broder, at han bar en inderlig Kierlighed for hende, og at hun med et naadigt Blik hafde seet til hans Hilsen, antog han for Beviis, at hendes Tilbøuelighed svarede til hans Ønske. Disses Naade imod ham var saa stor, at han alleene skulle hindres fra at gaae ud og hans Foresatte gav ham imidlertid noget Arbeide, som skulle være af megen Vigtighed og ei maatte vides af andre end ham. Imedens han arbeidede derpaa, blev foranstaltet, at hans Paarørende fik ham afhented. og han beholder sin Gage indtil videre.

1787. December.

Man veed af Aviserne, at *Tordenskiold* er bleven offentlig tilskue ved den Leilighed,¹⁵⁸ at hans Kiste gik i Stykker. Uagtet den lange Tid vare hans Liniamenter temmelig kiendelige og saavel Klæderne, som hans Peruk, conserverede. Admiralitetet ville sørge for hans Conservation og have besluttet, at han maa erholde en Plads bag en Trappe og ladet ham giøre en simpel Fyrre Kiste. Man har derfor samlet en Sum til at opføre ham

¹⁵⁷) Marius Høyer Todsen, død 20/2 1827 i Højer som fhv. Kammerkopist. Luxdorps Dagbøger, II. S. 338, beretter, at han samtidig med at fri til Prinsessen tilbød hende en Ring til 500 Rdl., men at Prinsen godmodigt tilskrev Rentekammeret, „at de skulle skaffe ham brav Arbeide“.

¹⁵⁸) Hans Kiste var 1759 bleven flyttet ned i det gamle Ligkapel under Alteret i Koret i Holmens Kirke; 1782 blev den aabnet i Overværelse af en af hans Slægtninge og 1787 flyttet til Gravkammer Nr. 35 (jvf. L. Bobé, Bremerholms Kirke og Holmens Menighed. 1920. S. 117—22).

et Monument i Holmens Kirke og efter Forfatterens Idee udi Bladet pro Julio, da man ikke kunde faae Tordenskiolds Legeme uden Anstød taget ud fra Kirken besluttet at oprette ham et Monument paa Toldboeden eller saadan en anden Plads, dersom at den indkomne Capital tillader det. Man er uvis, om Admiral Tønder¹⁵⁹ efter første Forslag tillige erholder sit Monument. Tordenskiolds Monument i Kirken haaber man at blive placeret udi et Cappel, som faaer sin Aabning ud til Gaden, saa at Gravmindet kan blive daglig til Beskuelse.

1788. Juni.

Det Tordenskiold tiltænkte Monument. — Sagen har indtil nu beroet paa en Correspondence mellem Cancelliet og Admiralitetet om Stedet til at sette det og endelig er man bleven eenige om, at paa St. Anna Torv, som ligger lige over for Floden samme skal oprettes. Fra Norge ere eendeel Subscriberere komne, og man venter og, at fra Indierne vil komme Bidrag til at forævigge denne Helts Minde, som dog altid var en sand Velgiærning for Danmark, efter de Omstændigheder, hvori han virkede.

1791. Februar.

Man har hidindtil corresponderet om Pladsen til at sette det paa enten St. Annæ Torv, som vender ud til Floden, eller paa Veien til Toldboeden, men ved Kongelig Resolution er tilkiendegivet, at en Plads kunde udsøges i Rosenborg Hauge. Interessenterne til dette Mindes Oprettelse holdt derimod for at det Sted var mindre passende, siden Mindet sattes af Nationen og altsaa bør staae offentlig, da Haugen let kan blive tillukket, og ansøge derfor om at faae en Plads ved Holmens Kirke, saa Monumentet sees ud til Gaden. Af Modeller blev Selska-

¹⁵⁹) Michael Christian Ludvig Ferdinand Tønder (1692—1755), Viceadmiral 1752. Bisat i Holmens Kirke.

bet forelagt 4. En var Heltens Statue udi hans da brugelige Dragt paa en Piedestal. Tvende vare temmelig høie Obelisker med Skibs Insignier og Inscription. Den sidste var en Art af Niche, hvis Basis blev en Marmor Liigkiste, som indeholdt Heltens Legeme og oven over en Urne med en Indskrivt. Bliver Pladsen ved Holmens Kirke bevilget, vil det uden Tvivl blive den sidste Idee, som følges. Monumentet vil koste imod 3000 rd, men Penge ere ei endnu indkomne meer end 900 rd.

1786. Juni.

Acteur *Urberg*,¹⁶⁰ som har haabet at spille bædre i Luften end paa Jorden, har efter Subscriptions Plan ladet 3 Luftmachiner opgaae fra Rosenborg Have. Den første faldt ned i en Gaard paa Christianshavn, den anden gik til Amager, men den tredie og største gik ned paa en Skorsteen paa Kongens nye Torv, saa han ei spildte en hældigere Rolle over Jorden end paa Theateret.

1787. Februar.

Acteur *Urberg* har ladet en Luftmaschine gaae i Veiret med et Faldskjærm, hvori var en Kat. Uhældigvis gik Ild i Maschinen et Øjeblik efter, dog blev Katten reddet. Tilskuerne bleve misfornøiede og han maatte i Stilhed retirere. Nu sælger man en *Vise*¹⁶¹ om Katten i Luften og Tyven i Lommen. Et got Indfald i denne Anledning er følgende. En spurgte, om *Urberg* ei selv kunne stige

¹⁶⁰) *Iver Hesselberg Urberg* (f. 1744) debuterede 1773 paa Det kongelige Teater, men kom ikke til at spille videre Rolle der. 1786—87 arrangerede han nogle uheldige Ballonopstigninger i København og Provinserne og forsøgte sig sidstnævnte Aar ogsaa i Christiania. Fra Teatret blev han 1789 afskediget. Senere optraadte han med to Bjørne; efter et vistnok urigtigt Forlydende skal han være blevet ædt af dem (jvf. *Nystrøm*, *Offentlige Forlystelser*. II. 1910. S. 172—75).

¹⁶¹) Denne *Vise* findes næppe mere bevaret.

i Veiret med sin Maschine. Jo svarede den anden, han kunne vel, men Skræder Moeberg,¹⁶² som almindelig Creditor, har nedlagt Protest derimod.

1785. Februar.

Stadens unge Herrer, alle Skuespill-Elskere ere glade ved et Rygte, at forrige Frue *Walther*,¹⁶³ nu Mad. Muller, forhen Actrice herved Theateret, skulle komme hened fra Stochholm, hvor hun er engageret, og hvor hun formedelst Gield ei kan blive. Saa vigtig en Persohn som hun fortienner vel, at det vigtigste af hendes Biographie bliver erindret. Jeg maatte beskyldte mine Læsere for en u-tilgivelig U-videnhed i de skønne Konstners Historie, naar de ei vidste hendes Historie indtil den Tiid, hun forloed Dannemark, da hun imod Loven giftede sig med Møller, som var Violinist, da hendes Skildmisse Dom tilloed vel Walther, men ei hende, at gifte sig.

Hun forloed da den danske Skue Plads til almindelig Græmmelse, og drog hemmelig til Stockholm. Hun blev snart antagen som Sangerinde ved den Svenske Opera og Møller kom ind i Capellet. De tiende tilsammen paa 7000 Daler om Aaret, men at forstaae Sølv-Myndt eller

¹⁶²) I Vejviseren findes en Skræder Moberg, Kr. Bernikowstræde 300.

¹⁶³) Caroline Frederikke Walter (1755—1826), f. Halle, „Thalias Caroline“, debuterede 1762 paa Teatret. Hun ægtede 1774 Kommercesekretær Thomas Christian Walter (1749—1788), fra hvem hun dog snart blev skilt. Ved Intriger, i hvilke ovennævnte Eickstedt og hans Elskerinde, Jfr. Møller, spillede Hovedrollerne, blev hun tvunget bort og flygtede 1780 til Göteborg, hvor hun blev gift med Violinisten Christian Friedrich Müller (1752—1827), sammen med hvem hun knyttedes til Operaen i Stockholm. 1781 maatte de paa Grund af Gæld forlade Stockholm og optraadte i forskellige Lande. Paa Gustaf IIIs Befaling kaldtes de tilbage og var knyttet til Operaen, til den i 1806 nedlagdes. 1783 aflagde hun Besøg i Danmark, men der blev nedlagt Forbud mod, at hun kom indenfor Københavns Volde.

1500 Rd. om Aaret og vare overmaade vel anseete hos Kongen og Hertugen af Südermanland, og hvad Under da, at de bleve meget agtede blant Folket. Forfatteren (som i Aaret 1781 besøgte Stockholm, og det forstaaer sig, gjorde sin Opvartning hos sin Lands-Mandinde, for ei at ansees, at være Lige med den, som tog til Rom og kom tilbage igien uden at see Paven), kan bevidne, at hun den Sommer var tilstaaet frie Værelser paa Slottet Callenberg, en fierding Vey fra Stockholm, hvor ellers ikkun fremmede Ministre tillades at logere om Sommeren og at man i Aviser og overalt udbrød i Lovtaler over hende. Men Soelen kan ei bestandig skinne paa os, i sær naar vi selv setter et Dække for den, og det gjorde min Heltinde. Hun kom en Aften i Opera-Huuset og førte nogle fremmede med sig, og det ind i en Loge, indrettet for de Kongl. Pager, hvoraf der var en saadan Mængde, at intet Rum blev tilovers. Man gjorde sig U-mage for at faae Plads til hende, men dermed var hun icke fornøyet, beskyldte den unge Adel for u-opdragen Pøbel, fordi de ey indrømmede hendes fremmede Pladsen. En af Pagerne, som ey kunde taale denne Fornærmelse, tiltalte hende u-høflig igien, og skal hun have tracteret ham med et Ørefigen. Hun besværgede sig hos Kongen over den hende tilføjede Fornærmelse. Pagen skal derefter have faaet en Irettesættelse, men da dennes Familie tog sig af Sagen, blev Madm. Møller forviist fra Swerrig og drog til Hamburg og siden til Engeland. I Fior kom hun igien tilbage til Swerrig, men hendes Vilkaar vare saa maadelige, at hun for Gields Skyld maae søge at fortjene noget paa andre Steder ved sine Talenter, og til den Ende vil hun og besøge Kiøbenhavn. Skeer det, at hun kommer, behøver jeg icke at melde derom, da saadant vil upaatvivlelig blive nock omtalt og omskreven i Aviserne.¹⁶⁴

¹⁶⁴) Der blev intet af det paatænkte Besøg i København 1785.

1790. December.

Fra Stockholm har man den Efterretning, at 7 tyrkiske Officerer, som opholde sig paa Slottet Dronningholm, ere blevne saa hæftig indtagne af Kierlighed til Actricen Mad. Müller, vores forhen bekiendte Mad. Walther, at de have voldeligen giort Indbrud udi hendes Boelig, og med Magt villet tvinge hende til at opfylde det, som hun vist ellers vilde nægte dem. At toe af dem skulde have opnaaet deres Hensigt kan nok med megen Grund paativles. Efterretning er fra den preussiske Minister indløbet hertil. Kongen af Sverrig skal have ladet disse Officerer give Befaling at reise.

1791. Juni.

Den Aften Comoedien blev given af Madam Rose,¹⁶⁵ var Danmarks forhen yndede Mad. Müller, eller Frue Walter, nærværende som Tilskuer. Ved Ankomsten complimentered hun den svenske Ambassadeur,¹⁶⁶ men han trak sig tilbage, formodentlig fordi han ei vidste, hvorledes Publicum vilde ansee det, da hun vedbliver sin Tieneste ved Theatret i Stokholm, og er alleene kommen hertil for at ligge i Barselseng. Da Comoedien var tilende, applauderede Parterret af alle Kræfter denne Actrice og derpaa gik Ambassadeuren hen imod hende og talte meget forbindlig med hende.

Hvorvidt det er godt, at en Kone, som efter Landets Love ikke turde komme hertil for nogle Aar siden, nu

¹⁶⁵) Beneficeforestillingen d. 3. Juni 1791 blev givet til Indtægt for Skuespillerinden Mad. Elisabeth Catharine Amalie Rose, f. Böttger (1738—1793), der efter sin Mand, Skuespilleren Christopher Pauli Roses Død 1784 levede i ringe Kaar. Rahbek har i sine Erindringer, IV. S. 121—26 skildret Begejstringen ved Fru Müllers Nærværelse ved denne Forestilling, jvf. Overskou, Den danske Skueplads, III. S. 197—98.

¹⁶⁶) Baron Joh. Wilh. v. Sprengtporten.

bliver offentlig modtaget med megen Æresbeviisning drister jeg mig ikke til at yttre mine Tanker om. Saa meget tør jeg alleene sige uden at være Zelot, at det er ingen god Barriere mod Sædernes Fordærvelse.

1791. Juli.

En meget bidende Satire imod Politimesteren¹⁶⁷ circularer, fordi han mulcteerte Actrisen Madam Müller alias Walther, eller rettere hendes Moder, fordi hun efter Politie Anordningerne ei havde anmeldt hendes Ankomst. Udi et Exemplar af Heibergs Sag mod Politimesteren om den bekiendte Vise Hver Mand i Byen om Indtoget taler, var skreven følgende Vers:

Til Frue Müller.

Genie og Politie var nys hinandens Plage
Da hørte Kongen Flindtes Klage
Slaae Hundene han bød, men lad Genier gaae
Dem skal vor Hof og Stads Ret slaae.
Nu gik Hr. Flindt sin Hæders Bane
Skiøndt ubemærket af Talenter frem
Men see! han lader ei sin stygge Vane
Thi nyelig han mulcteerte D E M.

P.A.H.

1791. November.

Hos vor bekiendte Madame Walther eller nu Frue Müller har Kongen [den svenske Konge] havt sine Samlinger om udenlandske Sager for ei at blive bemærket, da man troede, at det aleene angik den egentlige Comoedie, hvorfor Kongen er Directeur. Medens Madame Walther opholdt sig i Sommer i Kiøbenhavn, da havde Kongen i

¹⁶⁷ Johan Thomas Flindt (1740—1805) blev 1788 Politimester i København og tog 1794 sin Afsked.

Sverrig adskillige Personer, som paaagtede ethvert Skridt og passede nøie paa, hvem der kom til hende. Kongen skal agte hende meget, men da hun er paa-staaende udi sine Meeninger, skal han ofte blive vreed og sige: at der er meget godt ved hende, men hun haver et dansk Hoved, der ei vil rette sig, men have sin egen Meening. I mine Tanker en stor og sand Compliment til Nationen.

1786. Januar.

Forfatteren af Kierlighed uden Strømper, vores elskede *Wessel*,¹⁶⁸ er i denne Maaned død. En yderlig Mattighed berøvede ham Livet, som i flere Henseender ei kunde være ham behagelig. Lidt Udkomme og ingen huuslig Lycksalighed, da hans Kone¹⁶⁹ hafte forladt ham og draget til Norge ned slog Sindet, og hans Arbeider vare ei meere besieledede med den Munterhed som hans første Værker. — Det var een af de Mænd, som ei lettelig fornærmede nogen, hans Satire loed han ligesaa gjerne ramme sig som andre. Endog det over sig forfattede Gravskrift, som han dog længe tilforn har giordt, vidner derom.

Han ofte drak, var sielden glad,
gik gjerne sine Støvler skiæve
Han ingen Ting bestille gad
Tilsidst gad han ei heller leve.¹⁷⁰

¹⁶⁸) Johan Herman Wessel døde 29/12 1785.

¹⁶⁹) Anna Cathrine, f. Bukier (1748—1812). Det er næppe rigtigt, at hun havde forladt Wessel; hun blev i København til 1807, da hun flyttede til Norge, hvor hun døde i Christiania.

¹⁷⁰) Ordlyden er ikke overensstemmende i alle Overleveringer, jvf. Luxdorps Dagbøger, II. S. 304.

1786. Februar.

Der arbeides paa en Udgave af Sl. Wessels samtlige Værker, som Fuldmægtig Pram¹⁷¹ bestyrer. Til denne Digers Søn¹⁷² har Agent Gyldendal skienket al Fordeelen af hans Faders Stycker, som han har haft udi Forlag.

¹⁷¹) Den udkom 1787 under Titelen Wessels samtlige Skrivter. Udgivet af P. J. Monrad, J. Baggesen og Chr. Pram.

¹⁷²) Jonas Wessel (1781—1836) døde som Overretsprokurator i Porsgrund.

FRIDERICA HOLM

I. ET TRAGISK BRYLLUP

Af FR. TOBIESEN

Sognepræst ved St. Peders kirke i Næstved *Bendix Holms*¹ og jomfru *Giertrud Kristine Hersoms*² bryllup var herammet til 16. august 1780.

Brudgommens svoger, justitsråd Matthiesen, skulle være forlover for ham, og da justitsrådinden var forhindret ved sin sygdom, rejste Friderica Holm med svogeren til Næstved for at være med til brylluppet, men her blev hun angreben af en akut underlivssygdom og døde efter et par døgn svære lidelser.

I kirkebogen er dødsårsagen ikke angivet, der er i Næstved ingen overlevering om denne hændelse, som formentlig må have vakt opsigt,³ og i dødsattesten skri-

1) Bendix Holm, sognepræst siden 15. oktober 1779, var søn af vognmand *Gregers Gregersen Holm* og 2. hustru *Kirstine Bendtsdatter*, med hvem han havde en søn og fire døtre. Bendix Holm var født i København den 9. maj 1743 (Brh.), død i Næstved den 10. februar 1802 (St. Peders), søsteren *Lovise* var født i København den 13. juli 1746 (Nikolai), død sst. 28. november 1791 (Brh.); hun blev gift 30. oktober 1771 (Brh.) med *Jens Matthiesen* 1734—1795. Han begyndte sin karriere som fourageskriver, men avancerede hurtigt, blev justitsraad m. m. og endte som generalkrigskommissær og deputeret i admiralitets- og kommissariatskollegiet.

Fru Matthiesen led af kronisk leddegigt, hvorfor hendes yngre søster *Friderica Holm*, født den 12. januar 1749 (Brh.), død i Næstved den 17. august 1780, begr. 23. august (St. Peders), siden 1772 boede i Matthiesens hus.

2) Hun var døbt i Næstved den 22. december 1757, begr. den 28. september 1791 (St. Peders) og var datter af kantor og kordegn *Christian Hersom* (1713—1799) og 2. hustru *Anna Sophie Holm* (1737—1809).

3) Oplysning fra sognepræsten for St. Peders kirke, provst *P. V. Joensen*.

ver broderen, at „hun for en kort tid har opholdt sig hos mig og her ved døden er afgangen den 17. august 1780“.

Derimod findes der i skiftet⁴ vigtige oplysninger.

Det kan udelukkes, at hun er blevet ramt af et ulykkestilfælde, thi stadskirurgus⁵ har for sin behandling af hende kun forlangt 1 rd., medens lægen, *dr. Buchhave*,⁶ om hvem pastor Holm skriver, at han „bestandig var hos den Sal. Afdøde i hendes Svaghed“, forlangte 10 rd.

Sygdommens varighed ses af apotekerregningen:

„Velædle nu afgangne Salig Jomfr. Holm!

Bekommit Anno 1780

Augusti 16. afførende Drik 1 m. 4 sk. Urter 2 m.

Afførende Drik 1 m. 1 sk., Suure Draaber
10 sk.

2 Spanske Flue Plastre 1 m.

Kampher Emulsion 2 m.

17. Kampherdraaber 1 m. 12 sk., Røgelse 1 m.
8 sk.

18. Et Wox Lagen 5 m.

6 Rd. 5 m. 12 sk.“

Behandlingen, som foretoges af en læge, der stod paa højden af sin tids medicinske viden, bestod i stærke afføringsmidler, sandsynligvis også lavementer, spanskflueplastre samt kamferpræparater, da kræfterne begyndte at svinde; den må antages at have forøget hendes kvaler meget.

⁴) Hof- og Stadsrettens forseglingsprotokol 1778—81, nr. 52, litra D, fol. 437 og skifte klasse 5 1780/1634 med dokumenter (landsarkivet).

⁵) *A. C. Leiberg* findes ikke hos *K. Carøe*: Kirurger, eksamine-rede 1738—1785, København 1906.

⁶) *Rudolph Buchhave*, 1737—1796, dr. med. 1769 (de peritoneo), ejer af „Grevens Vænge“, medlem af „Medicinsk Selskab“, praktiserede i København fra 1781. *K. Carøe*: Doktorer og Licentiatler 1479—1788, København 1909. Kobberstik af *G. N. Angelo*.

Hun led formentlig af en standsning af passagen gennem tarmkanalen, en tilstand, overfor hvilken man i datiden næsten altid stod magtesløs, og hvis håbløshed og gru ses af et af dens latinske navne: *Miserere*.

Jordemoderen, *Cecilia Catharina Albrechtsen*, fungerede antagelig som sygeplejerske og assisterede lægen; hendes regning var på 3 rd. 2 m.

I apotekerens regning er den sidste og største post et vokslagen 5: et lagen, der er imprægneret med voks. Pastor Holm anfører, at han „til Auktionskonen *Anne Chrestensen* har betalt 6 rd. for et Par fine Lagner, af hvilke det ene blev vokset og det andet lagt udi Ligkisten“. Dermed menes, at liget blev indsvøbt i det sidste, medens det voksede blev pakket udenom, så at det dannede et for luft og vædske uigennemtrængeligt dække over den døde.

Anvendelsen af vokslagener var almindelig i by og på land, de averteredes til salg i „Adresseavisen“, og brugen af dem går formentlig mange århundreder tilbage. *Hamlet* siger (1. akt 4. scene) til faderens genfærd:

„Let me not burst in ignorance! but tell,
Why thy canoniz'd bones, hearsed in death,
Have burst their *cerements!* why the sepulchre,
Wherein we saw thee quietly inurn'd,
Hath op'd his ponderous and marble jaws,
To cast thee up again!“ —

At det også i 1780 kostede mange penge at blive vel begravet, ses af, at pastor Holms udlæg for søsterens jordefærd beløb sig til 82 rd. 5 m. 4 sk., heri medregnet honorar til lægerne og jordemoderen o. fl. samt til herredsprovsten,⁷ som skulde foretage jordpåkastelsen, og

⁷) *Peder Grove Valentinsen Beyer*, 1703—1790, sognepræst til Glumsø; han var tre gange gift og havde 13 børn. *Wibergs Præstehistorie* II, 466.

sognepræsten ved St. Mortens kirke⁸ for at være til stede ved begravelsen.

Man føler med pastor *Holm* og hans unge brud, og det har herredsprovsten vel også gjort, thi han skriver 19. august til de nygifte:

„Velærværdige og Høylærde
Høytærede Hr. Broder!

Det maa ieg og tilstaae, var en stor Bedrøvelse, som har mødt Velærværdige Hr. Broder midt i Deres Glæde og glædelige Bryllupsdage; I det Gud saa uformodentlig og hastig ved Døden har bortkaldt Deres kiere Jomfr. Daatter. (sic!)

Ald Trøstens Gud være Deres Trøst og Glæde, og Gud, som har begyndt en glædeligere Tilstand for Dem i Deres kerlige og glædelige Ægteskab, lade Dem deri finde en sand Husvælelse i denne Deres Sorg! For de tilsendte 3 Ducater takker ieg allertienstligst og skal næst Gud, efter Begiering paa Mandag førstkommende kl. 11ve være tilstede hos Velærværdige Hr. Broder for at have den Ære at følge Deres Sl. Jomfrue Søster til Jorden og kaste Jord paa hende.

Jeg har tilforn i mit Brev til Deres Kiere Hr. Sviger Fader aflagt min hiertelige Gratulation for Velærværdige Hr. Broder Selv og Dydzirede kiere Jomfr. Brud, det Samme med tusinde Velsignelsers hierteligste Tilønskning for Dem Begge vil ieg endnu bede De anseer at være igientaget!

Ligesom ieg med kierlig Hilsen fra mine og mig til Dydædle Kieresten og med megen estime er stedse

Velærværdige Høyædle
Høytærede Hr. Broders
tienstskyldige Tiener
P. G. Beyer.“

⁸) *Jacob Hansen Haagen*, 1716—1807, l. c. II, 439, som fik 4 rd.

I skiftet efter Friderica Holm får man oplysning om, hvad en dame af middelstanden på de tider havde af garderobe.

Ved sin død skyldte hun mester skræder *Johan Frid. Krohn* 44 rd. 3 sk.; regningen ser således ud:

	Rd.	M.	Sk.
„Een sordt adriane og skørtdt	3	3	
franskrodt i Lif og Emellemfor		2	14
Silke, fiskeben, bondt		4	8
6 $\frac{3}{4}$ all taftes bondt à 6 Sk.		2	9
2 og $\frac{1}{2}$ all tuil à 19 Sk.		3	
62 all Schamillier à 6 Sk.....	3	5	4
13 Par Quaster à 1 m.		2	1
Bomull		2	
Een stück Lystring	32		
Summa 44		3	“

Fremdeles ejede hun „Adskilligt“, der blev takseret som nedenfor anført:

„1. 1 sort Lystrings kiøle med Skiørt	16	Rd.	m.
2. 1 gl. grøn Atlaskes Dito med Dito	6	„	
3. 1 stribet Taftes kiøle	8	„	
4. 1 stribet Bomulds kiøle med Skiørt	8	„	
5. 1 Sirtses Dito med Dito	2	„	
6. 1 sort Fløyels Visite Kaabe med Herme- liins Kant og Bug-Foer	6	„	
7. 3 adskl: gl. Silkekaaber	2		
8. adskl: Forklæder og 2 Par Agescionter	1	„	2
9. 1 hviid Catuns Kiøle og Skiørt	2		
10. 1 hviid Nanquins Kofte og Skiørt	2		
11. 1 guul ældre Dito med Dito	1		2
12. 1 Dito med Dito			2
13. 1 Par Sølv Skoe-Spænder	1		2
14. 6 Hørlærreds-Særker, Støk	2		
15. 6 adskl: Hals-Tørklæder og 6 Dito Lømetørklæder	1		2
16. 10 Stk. adskl: Smaat Hoved Linnet	1	„	“

Ved denne fortegnelse lægger man mærke til to ting, for det første, at den er mangelfuld, idet strømper, fodtøj, livstykker m. m. ikke er medtaget, og dernæst den meget lave vurdering; justitsråd Matthiesen, som med de andre arvingers samtykke købte det altsammen, gjorde en god forretning.

Skiftet sluttedes 28. september 1780; da hendes fædre-arv, c. 93 rd., stod i Overformynderiet, blev der til deling mellem arvingerne 21 rd., af hvilke moderen og pastor Holm hver fik 4 rd. 4 m.

Til sidst skal meddeles, at pastor Holm havde megen sorg i sit 11-årige ægteskab; en søn døde et år gammel, en farsot bortrev i 1791 hans hustru, og en måned senere døde deres syvårige datter, formentlig af samme sygdom. 1793 giftede han sig igen.

II. BEMÆRKNINGER OM FRIDERICA HOLMS GARDEROBE

Af ELLEN ANDERSEN

Skiftet efter Friderica Holm og skrædderregningen frembyder adskillige ting af dragthistorisk interesse. Dette gælder ikke mindst navnene paa dragtdele, stoffer m. m., der i mange tilfælde er komplet uforstaaelige for moderne mennesker.

Af fortegnelsen fremgaar, at den afdøde har haft tre forskellige typer af dragter: 1) *adriane*, 2) *kjole*, 3) *koft*. Adrianen er i 1780 et gammeldags klædningsstykke, hvis forhistorie er ganske kuriøs. I 1703 opførtes i Paris lystspillet „l'Andrienne“, hvori skuespillerinden Mme Dancourt gjorde stor lykke. Hun bar ved opførelsen en løsthængende dragt, der hurtigt kom paa mode under navn af „l'andrienne“, paa dansk „adriane“ eller „adrienne“. Det er ejendommeligt at se, at en skuespillerinde paa denne tid er i stand til at diktere moden og faa selv fornemme damer til at følge sin parole paa dragtens omraade. Tidligere havde det været dronningers og meget fornemme personers privilegium at føre an paa dette felt. Man kan her maaske ane demokratiets første svage begyndelse — i hvert fald paa dragtens omraade — en udvikling, der i vore dage har gjort filmsprimadonnaer til modens eneraadige herskerinder. Adriennen var et „fornemt“ klædningsstykke, som fortrinsvis brugtes af adelens og bourgeoisiets damer, mens kvinder af arbejder- eller haandværkerstanden ikke gik med adrienne. Dette forhold illustrerer Holberg paa sin sædvanlige drastiske maade bl. a. i „Barselstuen“, hvor han lader den ene dame sige til den anden, da de ser Ane Kandestøbers komme: „Mener I, at den Ko har ikke ogsaa faaet Adrienne paa sig“.

Den anden dragttype er kjole og skørt. I modsætning til adriennen havde kjolen stramtsnøret liv og overskørt, der var aabent fortil over et underskørt af samme stof. De løse læg i ryggen lignede adriennens. Overskøret skulde have slæb, der kunde trækkes op, eller rettere fæstes op igennem sidehullerne. Dette var en praktisk foranstaltning paa spadsereture. Ved festlige lejligheder derimod lod man naturligvis slæbet hænge frit ned. Foran paa livet anbragtes en brystsmæk med en sløjfe foroven, „cupids-bow“, som den kaldtes paa engelsk. Ærmerne var glatte, halvlange og med flæser af knipling eller broderi ved albuerne. Disse flæser kaldtes „engageants“, et ord, der har voldt danske skrivere usigelige kvaler. Det staves forkert i næsten hvert eneste skifte. „Adraskanter“ eller „andraskanter“ er den almindeligste version, her er det dog blevet til „agescionter“. Man havde tre forskellige typer af engageants: tredobbelte, som ifølge uskrevne etikettelove kun maatte bæres af meget fornemme damer, dobbelte for noget mindre fine personer og enkelte for almindeligt folk. Friderica Holms engageants har sandsynligvis været af den sidste type.

Endelig er der *kofte og skørt*, som var almindelig dagligdragt. I 1600- og første halvdel af 1700aarene var kofterne lange, omtrent til midt paa laaret, og havde ofte en tilhørende hætte, men i 1780erne kom korte kofter uden hætte paa mode. Koftens eller trøjens skøder var ofte opslidsede, „flaskede“, som det kaldtes (beslægtet med flaske = kløve). Holberg, der er en ren guldgrube for studiet af 1700aarenes dragt, siger i „Den politiske Kandestøber“: „Mutter er en gudfrygtig gammel Kone, der hellere lod sit Liv end aflagde sin flaskede Trøje“, og i „Den Vægelsindede“ lader han Lucretia gaa i selskab i flasket trøje i steden for i sin fine stads.

Kofte og skørt var en særlig velegnet dragt til den „sport“, der paa denne tid begyndte at blive moderne

blandt damerne, nemlig *spadsereture*. Den franske læge Tronchin havde opdaget, at spadsereture var godt for helbredet, og damerne „tronchinerede“ af hjertens lyst. Men heller ikke i datiden var lægerne enige, den danske læge Tode ivrede saaledes stærkt mod denne galskab. „Thi hvorledes“, skriver han, „er hun udstyret til et saadant Togt? Med et Par Fragmenter af en Hanerumpe, nogle Favne Baand og endeel Spindelvæv over en mægtig Totte fremmed Haar, med Titelbladet af en Silkekaabe over Skuldrene, med tynd Silke eller Sirts eller Linnen paa Kroppen og med et Par Bomuldsstrømper paa Benene“. Ved formelle lejligheder, som f. eks. visitter, kørte damerne naturligvis i karet eller blev baaret i portechaisser. En stor del af en dames dag gik med at gøre visitter, og en *visitkaabe* var et uundværligt tilbehør til garderoben. Friderica Holm havde hele 4 stykker. Den sorte fløjls visitkaabe med hermelins kant og bugfoder har formodentlig været af det moderne snit: ret kort, med hætte og 2 lange flige fortil. Mens de 3 andre maaske har været af den ældre type, knælang og med slidser til at stikke armene igennem. Disse kaaber har meget gamle forbilleder. I type hører de sammen med de forhistoriske kapper, der ligesom visitkaaberne var ærmeløse skulderslag. Middelalderen igennem var kaaben et uundværligt klædningsstykke i en kvindes garderobe. Den var lang og af sort stof og blev ofte, især til sorg og kirkegang, baaret paa hovedet. En præsteindberetning fra Ribe i 1600aarene klager over, at kvinderne under gudstjenesten sidder og sover, godt skjult under deres store hovedkaaber. Renaissancens korte kappe havde svært ved at vinde indpas i Danmark, hvor man fra gammel tid havde vænnet sig til, at kun skøger bar kort kaabe, mens den lange ærbare kaabe var enhver ærlig dannekvindes kendetegn. Den ærmeløse kaabe holdt sig hele 1800aarene igennem og findes endnu i vort aarhundrede som capes, regnslag etc.

De 3 *forklæder*, der nævnes i skiftet, har formodentlig været til dagligbrug. At bære smaa, kostbare, broderede silke- eller kniplingsforklæder var højeste mode omkring midten af aarhundredet, selv til allerfineste stads og i de højeste kredse. Man behøver blot at tænke paa Nattiers maleri af Louis 15s datter Mlle Adelaide i stort hof-toilette og med kniplingsforklæde. Forklædets brug til festdragt gaar tilbage til renaissancen, hvor der ofredes umaadelige summer paa udsmykningen af „formaverne“, som de kaldtes. Men efterhaanden blev forklædet degraderet til mere intimt hjemmebrug. Christian 9's dronning Louise bar f. eks. et lille sort broderet silkeforklæde, naar hun skænkede té for familiens medlemmer om eftermiddagen. I vore dage er forklædet selv til arbejdsbrug ved at erstattes af kitlen.

Der er ikke noget overraskende i, at skiftet efter Friderica Holm kun omtaler *særke* og ikke benklæder. Disse var ikke almindeligt i brug paa denne tid, og især ikke i smaaborgelige kredse. Man kender afbildninger af venetianske kurtisaner fra 1600aarene iført knæbenklæder af rødt eller grønt fløjl. Ogsaa Pepys omtaler damebenklæder i sin berømte dagbog. I Rijksmuseum i Amsterdam findes en dukke i rococodragt med grove, aabne lærredsbenklæder, bundet under knæene, den samme form, der endnu bruges indtil slutningen af 1800aarene. Men først omkring 1860erne bliver benklæder almindelige til damer her i landet.

I skiftet nævnes ogsaa *halstørklæder*, der var næsten uundværlige til de meget nedringede kjoler. De var til finere brug af silkegaze eller netteldug og over halstørklædet kunde man hænge en perlekæde, der blev sammenholdt af en silkesløjfe fortil.

Lommetørklæderne, der paa renaissancetiden havde været rene pragtstykker, udstyret med silke- og perlebroderi, og som aldrig brugtes til at pudse næsen i (det

gjorde man med fingrene), var nu altid af lærred, formodentlig undertiden med en knipling i kanten.

Som sidste post paa skiftet staar: 10 adsk. smaat *hovedlinned*. Det er naturligvis umuligt, helt bestemt at definere dette begreb. Men formodentlig har det bl. a. omfattet dag- og natkapper. Natkapper og nathuer brugtes af alle, baade mænd og kvinder. For mændenes vedkommende var de en absolut nødvendighed, da de saa godt som altid var komplet skaldede — en følge af parykmoden. Men ogsaa damer har i udstrakt grad gaaet med kappe. I borgerlige kredse var kappen almindeligt anvendt, baade udendørs og indenfor hjemmets fire vægge. Det var hovedsageligt fornemme damer, der bar de komplicerede frisurer, pyntet med baand, fjer og blomster, der er saa karakteristiske for denne tidsperiode. Jævnere folk nøjedes med at dække den enkle frisure med en pyntelig kappe. Kapperne, „sætter“, som de ofte kaldtes paa dansk, var tumleplads for modisternes mest sprælske paafund. Der var adskillige franske modehandlerinder i København, der forsynede damerne med det nyeste paa dette omraade, ofte med de besynderligste navne. Saaledes kom aaret før Friderica Holms død en hovedpynt frem, der kaldtes „Voltaires sidste suk“. En dansk modiste havde opfundet forskellige „nøller“, „mytser“, „kalotter“ og „englesætter“, der var noget simple og mindre komplicerede end de franske, og som formodentlig har stemt mere overens med danske damers sobre smag. Til kapperne hørte som oftest „hængler“ eller „barber“, lange nedhængende kniplingsbaand paa hver side af hovedet. Paa barberne kunde man, ligesom paa engageanterne se, paa hvilket trin af rangstigen bærerinden befandt sig. Deres bredde afgang nemlig af damens fornemhed.

En stor post paa skrædderregningen er *fiskeben*. De brugtes til krinolinen, der kom paa mode i 1700aarene

under navn af „fiskebensskørt“ (paa fransk „pannier“, paa engelsk „hoop-petticoat“). Det var anden gang i modens historie, at fiskebensskørtet dukkede op. Sandsynligvis har 1500aarenes krinolineskørt „overvintret“ paa den pyrenæiske halvø. I hvert fald omtaler Pepys i 1661 de portugisiske damers underlige fiskebensskørter, og „Nutzbares, galantes und curieuses Frauenzimmerlexicon“ fra 1715 tilskriver Spanien opfindelsen. 1711 genopstod the hoop-petticoat i England og naaede 1718 eller 19 Paris. Ligesom adriennen blev ogsaa krinolinen lanceret af skuespillerinder, og som det saa ofte gaar i modens verden, blev den i begyndelsen mødt med haan og mistro og med de heftigste angreb fra gejstlighedens side. Men til trods herfor blev pannier'en hurtigt obligatorisk paa teatret, selv i klassiske tragedier, hvor den var af en højst mærkværdig virkning. Første gang pannier'en vistes offentligt i Paris udenfor teatret, var en hed sommerdag, da to korpulente Pariserinder vovede sig ud i Tuilerihaven, iført dette kostume. Men de blev hurtigt omringet af mængden, der viste sit mishag saa eftertrykkeligt, at de maatte have en soldat til at dække deres tilbagetog. Men moden lader sig ikke standse, hverken af gejstlighed eller pøbel, og et par dage efter gik alle damer i Paris med pannier. De første krinoliner var fremstillet af voxduk med jernbaand, men man gik snart over til at bruge bomuldsstof og fiskeben, og allerede 1722 var efterspørgslen efter fiskeben steget saa stærkt, at de hollandske generalstater grundlagde et aktieselskab med en startkapital paa 600,000 gylden til hvalfangst for at dække forbruget af fiskeben. Men da gik ogsaa alle med krinoline. Pannier'en, der først havde været nærmest kegleformet, blev efterhaanden flad for og bag, men voxede til gengæld til et uhyre omfang, 7—8 alen var ikke ualmindeligt. Damerne maatte kante sig sidelæns ind ad dørene, den ledsagende kavaller maatte gaa et

skridt foran eller bag krinolinen, og den strittede ud ad vognvinduerne, naar en dame kørte ud. I Paris klagede publikum i teatret over, at man ikke kunde se dronningen (Maria Lezinska), fordi hun var helt skjult af prinsessernes krinoliner. Kardinal Fleury bestemte da, at der skulde staa en tom stol paa hver side af dronningen. Prinsesserne forlangte omgaaende tomme stole mellem sig og hertuginderne, mens disse og grevinderne maatte se at komme overens med deres skørter, som de kunde bedst. Det kneb ogsaa at skaffe plads til krinolinerne ved store fester, og til damernes umaadelige fortrydelse lød indbydelsen til hofballer i Berlin paa „ingen pannier“. Naturligvis var krinolinen et kærkomment objekt for Holbergs altid vaagne kritik overfor kvindekønnet, og ogsaa for andre af datidens forfattere var det en let købt fornøjelse at raillere over damernes omfangsrige skørter. — Der eksisterede forskellige former af pannier: „a la culbute“, „le bout-en-train“, „pannier à coudes“ etc. De sidste kaldtes saaledes, fordi man kunde hvile albuerne paa krinolinen. Undertiden anbragtes trommeformede hoftepuder eller pocher ovenpaa pannieren. Disse hoftepuder, „considerations“, brugtes ogsaa uden pannier til mindre fin stads. I 1770erne var de store krinoliner gaaet af mode, man brugte store pocher til stads, og til daglig gik mange helt uden afstivning af skørtet.

Endelig er opført taftbaand, tyll, schamillier (chenille eller agraman) og kvaster. Alle disse ting har været anvendt til udsmykning af kjolerne. I slutningen af 1700-aarene var dragten overlæst med et utal af baand, sløjfer, flæser o. s. v., og det var skrædderens kunst at anbringe saa megen pynt paa kjolen som muligt.

I skiftet nævnes en sort lystrings kjole med skørt. Lystring er et glansfuldt, figurvævet atlaskagtigt stof, enten af silke eller uld. Silkelystring har paa retsiden mønster, der dannes af en mønsterkæde, mens vrang-

siden er glat. At det har været et kostbart stof, ses af skrædderregningen, hvor et stykke lystring vurderes til 32 rigsdaler. Den sorte lystrings kjole har været Friderica Holms fineste dragt, idet den er anslaaet til 16 rigsdaler. Det er ret ejendommeligt, at en ugift pige har haft sort til festdragt, sort var som oftest forbeholdt de ældre og gifte. Men det skyldes utvivlsomt, at man dengang ansaa en 31aarig ugift dame for uhjælpeligt pebermø, der forlængst var indtraadt i de halvgamle tanter triste kredse, hvor mørke farver var det eneste passende. Hertil kom yderligere, at en sort kjole anvendtes baade til altergang, sorg og andre alvorsfulde begivenheder. Og for en dame med ikke altfor rigelige paaklædningspenge var det naturligvis praktisk, at den fineste kjole kunde anvendes ved alle lejligheder. Samtiden gør da ogsaa nar af de nærige herrer, der gaar rundt i evig sorg, for at spare paa dragterne.

Den gamle grønne atlaske og den sribede taftes kjole har nok været til mindre fint brug, mens kjolerne af bomuld, sirts, nanking og kattun har været dagligdragter. Kattun (engelsk cotton) er, som navnet viser, bomuldstøj, som oftest trykt i brogede farver paa hvid eller sortbrun bund. Disse kattunskjoler var meget yndede i slutningen af 1700aarene. Marie Antoinette havde bragt Oberkampfs trykte kattuner fra Jouy-fabrikken paa mode, de saakaldte „toiles-de-Jouy“, og moden bredte sig hurtigt til hele Europa. Nanking er et tæt, fastvævet bomuldsstof fra Kina i en meget holdbar lys gullig farve (nankinggult).

I 1700aarene var dragten i højere grad end nu et kendetegn paa sin bærers sociale niveau. Og dersom man ikke ad anden vej havde vidst besked om Friderica Holms borgerlige herkomst, vilde man med ret stor sikkerhed have kunnet slutte sig dertil af skiftefortegnelsen.

KØBENHAVNS BYMUSEUM 1948

ERHVERVELSER OG IAGTTAGELSER

Af STEFFEN LINVALD

Til trods for, at der i dette finansår ikke har været afholdt nogen særudstilling i Bymuseets egne lokaler, er dets og rådhusårnets samlede besøgsantal dog steget med 9.441 til 104.691, og museet er således nu et af hovedstadens mest besøgte.

Den 25. juli 1948 påbegyndtes salget af dets nye vejleder. At den var stærkt påkrævet, fremgår af, at der i resten af finansåret indtil 1. april 1949, i den periode, hvor besøgsantallet ligger lavest, solgtes 2092 eksemplarer à 50 øre.

I det forløbne år er samlingens nyordning blevet fortsat. Etiketringen er blevet videreført for den topografiske afdelings vedkommende, afdelingen med brandsager er blevet nyopstillet, medens en omordning af middelalderen og afdelingen „Mål og vægt“ er påbegyndt.

For udadtil at vække interesse for museet lykkedes det dette i foråret 1948 at opnå en ekstra bevilling til i rådhushallen at afholde en stor særudstilling „Christian X's København 1912—1947“. Såvel stadsarkitekten som stadsingeniøren stillede sig beredvilligt til museets disposition, og ikke mindst på grund af deres medvirken lykkedes det dette ved hjælp af billeder og genstande, ordnet efter „før og nu“-princippet, på en nem og letfattelig måde at give et indtryk af de fremskridt, der var sket i

hovedstaden på det sociale, kulturelle og kunstneriske område. Desværre var det ikke muligt at få hallen overladt i mere end 10 dage fra den 20. til 30. maj, men alligevel besøgte udstillingen af 30.900 gæster. I tilslutning til den egentlige udstilling var der i bryllupssalen tre gange daglig arrangeret en fremvisning af filmen om „Staden København“, og desuden kunde man mod afhentning af billetter ved særlig velvilje fra de enkelte institutioners side gratis få lejlighed til under sagkyndig ledelse at bese Hovedbrandstationen, sporvejenes værksted på Enghavevej, aldersrenteboligen Valbyholm, børnegården i Utterslev, Sundpark Skolen og Skolen ved Sundet.

For museets samarbejde med beslægtede institutioner har de hidtil fremkomne årsberetninger haft betydning, fordi der takket være dem er indledet bytteforbindelser med en række danske, norske og svenske museer.

Blandt samlingernes forøgelse skal særlig omtales to genstande, der hver har sin ejendommelige historie.

Kobberplade med portræt af borgmester Jørgen Fogh.

Engang i begyndelsen af dette århundrede erhvervede Nationalmuseet fra et hus i Fiskergade i Århus et spjæld til en kakkelovn, en kobberplade, tilskåret i cirkelform og gennembrudt af et stjerneformet hul. Det forekom ikke sjældent, at gammeldags vindovne af støbejern var udstyrede med kobberdøre og kobbertromler, men det mærkelige ved dette spjæld er, at det er et udsnit af en plade til et kobberstik, et mandshoved omgivet af en allongeparyk fra Christian V's tid. Først mange år senere blev det taget under overvejelse, hvem den afbildede kunde være, og det overraskende resultat af denne undersøgelse førte til, at Nationalmuseet velvilligt deponerede spjældet i Bymuseet, fordi det gengiver en københavnsk borgmesters træk.

Bymuseet ejer i forvejen et eksemplar af det ret sjældne stik med den nu på pladen bortskårne omskrift, der lyder: GEORGIUS FOGH CONSUL HAFFNIENSIS, hvortil slutter sig kunstnersignaturen: „Abr. Wuchters ad vivam pinx: et excud: cum privilegio Sac: Reg: Mai: Dan: et Norw: Hub: Schaten schulpsit 1675“.

Jørgen Fogh¹ var født i Århus omkring 1631, hvor hans fader var købmand. Om hans barndom og tidligste ungdom vides intet, men sandsynligvis er han blevet student fra latinskolen i sin fødeby og er derefter rejst til København for at fortsætte sine studier ved Universitetet. 1658 opholdt han sig i Skåne, men kort efter svenskekrigene må han have forladt sit fædreland, idet han 1661 indskrev sig ved Universitetet i Leiden som litterarum studiosus. 1667 blev han rådmand i København, og året efter udnævntes han til borgmester, foreløbig dog med løn som rådmand. „Udi dette 1668 Aar“ — fortæller vartovpræsten Anders Hjørring — „er Kjøbenhavns By kommen til den Højde og Æstime som aldrig tilforn. Raadet er kommet i den Flor, at i den Sted nogle enfoldige, som en Part ikke havde studeret, at deres Navne ikke fandtes indskrevne i de Lærdes Tal paa Akademiet, vare blevne forfremmede til Borgmesters Bestilling, da fatte nu de Studerende ikke aleneste som Studenter, men som Licentiati, ja promoti Doctores, Sind og Attraa at beklæde Præsidents og Borgmesters Sæde udi Kjøbenhavn, i den Sted at promoti Doctores tilforn holdt det deres Grad altfor nær at affekttere Borgmesters Titel og Sæde“, og han fortæller om Jørgen Fogh, at han „vel har studeret, peregrineret og forsøgt sig udenlands, at han har naaet og erlanget Licentiatum“.²

Ved hans ægteskab med Katrine Schumacher, en søster til Griffenfeld, øgedes hans anseelse. 1675, samme

1) Oluf Nielsen: Kjøbenhavns Historie V, 424 ff.

2) Samme værk V, 400—01.

år, stikket udførtes, udnævntes han til stadsøberst efter Frederik Thuresen, og 23. oktober dette år kautionerede han tillige med en række kendte folk for 3000 rdlr.,³ som Cort Adeler skulde bruge til at udruste flåden for under

Kobberplade med portræt af borgmester Jørgen Fogh.
Københavns Bymuseum.

sine forberedelser til at genvinde Skåne, da han ikke var i stand til at „udrette den skyldige Tjeneste med Flaaden for den store Svaghed iblandt Baadsfolkene“, idet staten ikke havde midler til at hverve nye. Knap et halvt år efter styrtedes Griffenfeld, og da det var den almindelige mening, som det senere fremgik af forhøret, at „Fogh

³) Samme værk V, 371.

havde sine Hænder i Griffenfelds Sager, naar noget var at fortjene“, arresteredes ogsaa han den 11. marts kl. 4 om morgenen og indsattes i Blåtårn. Da Griffenfelds dom

Kobberstik. Jørgen Fogh. Københavns Bymuseum.

var faldet, blev Fogh stillet for retten, „anklaget som skyldig i Underslæb, han tilstod sin Forseelse og bad for sig med grædende Taarer; da faldt hans haarde Dom 3. Aug. 1676 : han skulde miste to Fingre, staa et Kvarter

i Halsjern, føres ud af Byen af Bøddelen og evig forvises af Riget“.⁴ Som Griffenfeld på retterstedet benådedes med livstidsfængsel på øen Munkholm, mildnedes også Foghs dom, idet hans eneste straf blev, at han forvistes til sin fødeby Århus, hvor han døde „af græmmelse“ 1685 og begravedes i domkirkens kor.

Stikket er,⁵ som signaturen viser, udført efter et maleri af Abraham Wuchters, der efter Karel v. Manders død 1670 var den førende portrætmaler i København. 1671 fik han privilegium på „at afstikke, eftertrykke og forhandle de kontrafejer han selv forfærdiger“, men det er næppe sandsynligt, at han personligt har udført kobberpladerne efter sine portrætter, bl. a. fordi han ikke var uddannet som kobberstikker. 1673 døde den kgl. kobberstikker Albert Haelwegh, og Wuchters fik derefter hans løn mod at ansætte en kobberstikker. Dette blev Hubert Schaten, der sandsynligvis allerede havde arbejdet for ham siden 1671 — året efter, at Wuchters havde anlagt sag mod Haelwegh, der for øvrigt var hans svoger, om to kobberplader, som han havde betalt, men ikke modtaget. Om Schaten vides ikke meget, ikke engang, hos hvem han var uddannet, men han virkede i hvert fald i København til sin død 1697. Det første daterede og signerede stik, der kendes af ham, er netop stikket af Jørgen Fogh. Af kendte stik, der før dette tillægges ham, er portrætterne af Ove Juel, feltmarskal Hans Schack og Griffenfeld, mænd, der hørte til Jørgen Foghs kreds. Til grund for dem alle ligger portrætter af Wuchters. Portrættet af Jørgen Fogh slutter sig i stilen til et portræt af historikeren Vitus Bering fra omkring 1675, som Jørgen Styhr derfor også tillægger Schaten: „begge knytter de sig til de sene Haelwegh-Blade, men er grovere i Stregen og uden den Rigdom i Sværtens Farve og den Sikkerhed i Valørerne, som udmærker disse. Schaten

⁴) Samme værk V, 425.

⁵) Jørgen Styhr: Dansk Grafik 1500—1800, 90 ff.

har imidlertid en Evne til at anbringe sine Figurer sikkert indenfor de stukne Rammer og give en bred, ganske imponerende Form, Kvaliteter, som utvivlsomt er tilført ham af Wuchters. Der er saa meget Haandværk i Kobberstikkunsten, at den talentfulde Maler, hvis Billeder skal gengives, og som maaske ovenikøbet selv dirigerer Arbejdet, i stærkeste Maal kan inspirere en Faggrafiker, der ellers kun kan støtte sig til de almindelige Forbilleder“. Først 1680 opløstes dette samarbejde, thi efter dette år arbejdede Schaten ikke mere for Wuchters, der indtil sin død 1683 benyttede sig af L. Salmes medarbejderskab.

Kobberstikpladen, hvis historie så levende illustrerer borgmesterens skæbne, giver således også et lille bidrag til forståelsen af Schatens teknik, da det sikkert er den eneste af hans kobberplader, der er bevaret.

Satirisk porcelænsbillede fra 1819.

På den seneste auktion over generaldirektør Ole Olsens store samlinger erhvervede Bymuseet en broget malet plade af københavnsk porcelæn, der giver en hidtil upåagtet illustration til en artikel i Hist. Medd. om København, 3. række, IV, s. 349—74.

Heri fortalte kontorchef Lorentz Bie om et af de største bedragerier, klasselotteriet har været udsat for. Det blev opdaget 1817, efter at have stået på siden 1813. Hovedpersonen var lotteriets betroede fuldmægtig, krigsråd Friederich Chr. Gleiss, der i 16 år havde været ansat ved klasselotteriets inspektionskontor. En af hans vigtigste opgaver bestod i at forberede lotteriets trækning. Ganske vist blev denne foretaget af Opfostringshusets drenge, men Gleiss hjalp dem, og ved lidt behændighed lykkedes det ham at ombytte de lodder, på hvilke der skulde falde gevinst, og som han i forvejen, inden de lagdes ned i „tromlen“, for at skelne dem fra nitterne

behændigt havde mærket, med et af de lodder, han i forvejen havde tilbageholdt, og hvis nummer svarede til de numre, hans egne lodsedler havde, hvorved gevinsterne tilfaldt ham.

Trækningen foregik i riddersalen på Rosenborg, og bedrageriet blev opdaget i september 1817, ved at en norsk skipper, der var til stede, pludselig råbte: „Stå lidt, han har gevinsten i ærmet, ham der“, og da han fastholdt, han havde set Gleiss ryste et nummer ud af ærmet, blev denne straks arresteret. Under den påfølgende undersøgelse viste det sig, at spillerne var blevet bedraget for 178.902 rdlr. n.v. og 168.558 rdlr. s.v. Gleiss dømtes derfor til at indbetale denne sum til stadens fattigkasse, men desuden skulde han til staten bøde 127.000 rdlr., fordi den sidste trækning måtte gøres om, uden at der kunde sælges nye sedler. Som straf fik han desuden fem års fæstningsarrest i Stokhuset. De mange penge, han havde bedraget for, var væsentlig blevet anbragt i grunde, især på Frederiksberg, og til at holde en elskerinde for.

Selv om datidens aviser ikke omtalte dette kæmpebedrageri, kunde sagen imidlertid ikke hemmeligholdes og vakte naturligvis stor opsigt. Den nævnes bl. a. i et brev til Johan Bülow på Sanderumgård den 27. september 1817, som Bie citerer, og som genoptrykkes her: „Den afskyelige Sag med Krigsraad Gleiss ved Lottoriet omtales nu overalt. Det er næsten ubegribeligt, at slikt Væsen saalænge ustraffet har kunnet finde Sted. Rentekammeret er i høj Grad compromitteret; nu kaldes og de Committerede i Rentekammeret, som personlig skulde være tilstede ved Trækningen, men var det ved Gleisses Frokost, de *compromitterede*, hvilket ikke er upassende. Ubehageligt er det, at flere Folk comme il faut har været i nøye Liaison med den afskyelige Person. Nu hedder det, at de vil — og kan ikke andet — end hielpe ham.

Han beværtede ofte med de lækreste Retter og Viin, og man lod sig det smage hos ham. Mange havde desuden modtaget skønne Foræringer af ham. Maatte dog ingen Benaadning finde Sted i dette Tilfælde ...“.

Også den af Bymuseet erhvervede 24×17,5 cm store porcelænsplade er et vidnesbyrd om den opsigt, som af-

Satirisk porcelænsbillede fra 1819. Københavns Bymuseum.

færen vakte, og det er værd at fremhæve, at dens satire ikke blot vender sig mod forbryderen, men også mod politidirektøren. Billedets indhold svarer ganske til en på bagsiden klistret seddel: „Satirisk Fremstilling vedrørende Collecteur Gleis og Politimester Hvidberg“.⁶

Under en galge betegnet „Fiat Justitia“, i hvilken der er ophængt en skålvægt, står en tarvelig klædt visekælling, som i højre hånd holder et stykke papir med på-

⁶) Otto Himmelstrup Hvidberg, politidirektør 1815—20. Personalhist. Tidsskr., 1. række, I, 301.

skriften: „Eventyret om Manden som greb de høieste Gevinster i Lykkehjulet. En Vise paa følgende Melodi: Vort Fødeland var altid rig“.

„Vi vil et gammelt Eventyr
Ved Kakkelovnen synge
Om Lykkens egen søde Fyr
Der kunde Guld opdynde“,

synger hun, medens den venstre vægtskål med Gleiss, som sidder på en stor bunke pengesedler, vippes op af Hvidberg, der endnu har sin fod på den anden. Til venstre for kvinden står en lille mand med et skilderi af en rytter på en træhest flankeret af to djævle, og han siger: „Her er det nye Stykke om Glæssavii Forventning eller den fejlslagne Gevinst“, og fra yderkanten til venstre rækkes en bakke med flasker ind, og en stemme siger: „Ach gid han havde taget Flugten og ikke var kommen i Arrest; thi hvis han er greben og kommen under Bøddelens Hænder, da skiøtter jeg ikke om at leve længer. Hexerie eller blind Allarm 4 Act 1 Scene“, men Gleiss svarer: „Jeg har aldrig havt solch fordrieslig Jahr als dete Jahr. Abracadabra 2 Act 4 Scene“. Under ham på jorden står en skål mærket med et G i bunden, som en flok rotter ilsomt forlader. Ifølge en seddel på bagsiden skal disse symbolisere de venner, han har bespist.

Fra højre side rækkes en kage ind med to foldede hænder foroven og en seddel, hvorpå der står: „Caution for 30000 Rdlr.“, og en stemme siger til Hvidberg: „Ven stat fortrøstet op! Vennehaand bagte denne Tærte, som skal udfylde din Plads i Vægtskaalen“, og resigneret forlader Hvidberg den synkende skål med de to skriftbånd: „Jesus Sirach Visdom Cap 35 v. 14—15, Salomons Ordsprog Cap 23 v. 10—11“, idet han siger: „Da det ærede Publicums hele Opmærksomhed synes henvendt paa min H. Collega, og jeg som det lader er glemt — vil jeg be-

nytte Øieblikket og ved mine Venners Bistand forlade dette for en Cavalier ubeqvemme Sæde“. Men djævlén, der støtter sig til galgens ene stolpe, skal nok huske ham: „Vær trøstet Sønllille — om ogsaa hele Verden har glemt Dig — og maaske vil glemme din Collega — jeg glemmer ingen af Eder!“

Under billedet læses den kritiske ræsonnørs syn på sagen: „Skuer om Eder mine Venner! og I ville finde Tyvene deele sig i to store Klasser, nemlig i de som blive hængte, og de som ikke blive hængte. — Af Ole Vovehals med Tilnavn hiin Gamles Tale holden paa Skafottet. Vid Skiemt og Satire! I Hefte pag. 98.“

Ifølge mundtlig meddelelse fra arkivar Bredo Grandjean, Den kgl. porcelænsfabrik, skal plaketten være malt af en af fabrikkens malere, brogetmaler E. M. Intz 1819, altså to år efter bedrageriets opdagelse. Det fremgår for øvrigt af Den kgl. porcelænsfabriks ældre regnskaber, at Intz skal have udført flere plaketter af lignende art, men denne er den eneste, der kendes, og det gør den jo også fra et kunsthistorisk synspunkt værdifuld, selv om tegningen er ret ubehjælpssom og naiv og farverne ikke alle lige velvalgte.

Ejendommeligt virker det, at den kgl. fabrik har vovet at producere en sådan persiflage. Politimester Hvidberg var den mægtige statsminister Kaas' protegé, og i al fald officielt slap han ganske uskadt gennem affæren. Han gik vel af efter 1819, da han ikke havde magtet jødefejdens problemer, men han afskediges i nåde og med kongelig anerkendelse! Har plaketten måske været forbeholdt de indviede? Herpå kunde det muligvis tyde, at den ifølge en påskrift har været i kammerherre Kaas' samling (hvorfra den overgik til kammerherre Sick⁷ og siden til justitsråd Bang).

⁷) Sicks samlinger solgtes ved auktion 1885. Tidsskrift for Kunstindustri 1885, 124—27.

I tegnemåde svarer billedet ganske til de anonyme kobberstik, der kunde satirisere over datidens begivenheder.⁸ Efter vore begreber er satiren alt andet end vittig, men hele denne genre, der opstod i Struensee-tiden og levede videre under Frederik VI's styre, er dog en ganske interessant introduktion til den senere opblomstrende vittighedspresse.

Foruden disse to ting har museet erhvervet et maleri af vejerboden ved Børsen omkring 1865, fire malerier af Johannes Tillitze med motiver fra Borgergade, Vognmagergade og Landemærket og et billede af Anton Lund, der forestiller Trianglen omkring 1880. Desuden har det købt Rasmus Christiansen: „Den store Gevinst“. Det noget medtagne billede, der gengiver en scene i lotteriets trækningslokale, var omkring 1910 udstillet som reklame i Bergenholz annoncebureau på hjørnet af Vesterbrogade og Vester Farimagsgade.

Glarimester Tomsgaard har skænket museet det smukke udhængsskilt fra hans forretning: Carl Møllers efftflg., Nørregade 40, som i mange år satte sit præg på denne del af gaden. Endvidere har det som depositum modtaget Tagpaparbejdernes fagforenings fane fra 1897 og Københavns telegrafbudes forenings fane fra 1921.

Som sædvanlig har Bymuseet også i år foretaget en række arkæologiske og bygningshistoriske undersøgelser ude i byen.

I forbindelse med ombygningen af Vartov fremkom under Løngangstrædefløjen fundamenterne til det såkaldte vandmølletårn — det gamle fæstningstårn, som Tycho Brahe tilligemed den gamle farvergård 1589 fik overladt til observatorium. I nærheden fandtes andre

⁸) Et enkelt af disse stik „Om Helvede og de, der steges i Helvede“, hentyder noget mere forblømt til Gleiss-affæren. Frederik C. Krohn: Danske Kobberstik, Raderinger m. m., 1889, 321.

fundamenter, der stammede fra selve Vartovs store kedler; fremkomsten af tårnets fundamenter var interessant, idet dettes nøjagtige beliggenhed ved den ældste vold nu for første gang blev fastslået, og Bymuseet iværksatte da også straks en opmåling og fotografering af de sparsomme rester. — Ved de store udgravninger til fjernvarme i Vestervoldgade mellem Rådhuspladsen og Stormgade fandtes ud for Farvergade en fordelingsbrønd, der sandsynligvis stammede fra det 18. årh., og langs gadens østre side holværkerne på siderne af den åbne vandrende, som endnu omkring midten af forrige århundrede lå her. Også disse fund lod museet opmåle og fotografere. Desuden har det fulgt de store grundgravninger på St. Annæ Plads, i Amaliegade og på Christianshavn mellem Bådsmadsstræde og St. Annæ Gade, hvor der fremkom talrige kakler, potteskår etc., som giver et udmærket indtryk af det daglige livs brugsgenstande i det 17. og 18. årh. Fra omkring 1800 stammer en del lerpotter, som er fundet i hel tilstand på Gutenberghus' grund i Pilestræde.

På grund af bolig manglen er kun Helsingørsgade 10—14 blevet nedrevet i år. Da de var meget forfaldne, foregik nedrivningen så hurtigt, at Bymuseet kun fik lejlighed til at foretage nogle ret summariske undersøgelser, men det blev dog konstateret, at deres nederste stovværk stammede fra slutningen af det 17. årh., medens de øvre etager først er blevet påbygget i løbet af det følgende århundrede. Til alt held var disse ejendomme i forvejen blevet opmålt af Kunstakademiet.

Foruden de allerede nævnte ting har Bymuseet modtaget en række interessante gaver fra: Overborgmesteren, Magistratens 1. og 3. afdeling, Stadsingeniørens direktorat, Stadsbygmesterens direktorat, Københavns boligkommission, Københavns brandvæsen, belsyningsvæ-

senet, Københavns sporveje, Nationalmuseet, Dansk Folkemuseum, Den britiske udstilling, Zoologisk Have, Kristelig forening af 1898, Berlingske Tidende (ved kontorchef Salman), Hassings forlag, Falcks redningskorps, Københavns almindelige boligselskab, Tuborg, Engelsen og Schrøder, Københavns Klichéfabrik, skrædderfirmaet J. B. Schilder, Nørregade 7, produkthandler Georg Amtsbiller, Esbjerg, hr. H. Andreasen, Klareboderne 12, fabrikant N. Bjørn, fru Borregaard, Niels Juelsgade 14, kontorchef Brynskov, kustode W. Bülow-Olsen, oberst, kammerherre C. C. B. Dreyer, sagfører Axel Ernst, Odense, overretssagfører V. Falbe-Hansen, bandagist L. Frederiksen, Sønderborg, lektor, dr. phil. H. H. Fussing, fylkeskonservator Harald Hals, Tønsberg, Norge, cigararbejder Ludvig Hansen, xylograf Knud Hendriksen, politiassistent V. Fr. Henriksen, overretssagfører Arthur Henriques, frk. Anna-Birgitte Hou, magister Harald Langberg, konservator P. Linde, fru rigsarkivar Adda Linvald, hr. Bjørn Madsen, hr. Miede, Fredericiagade 4, hr. Arne Nim, forfatteren Nystrøm, hr. Karl Olsson, tømrer Niels Møller Pedersen, kommunens håndværksafdeling, ekspeditionssekretær Rafn, rådhusbetjent Johs. Samuelson, fru Marie Schepelern-Larsen, hr. Fr. Simonsen, Borgervænget, chefredaktør Hakon Stephensen og fra boet efter dr. med. Holger Thalbitzer og hustru ved landsretssagfører Jess Lassen.

Norgesporten, set udefra. 1941.

DEN TYSKE BESÆTTELSE AF KASTELLET

FRA DEN 9. APRIL 1940 TIL EFTERÅRET 1943

Af CHR. BOKKENHEUSER

Forord.

I et Hjørne af København ligger den gamle Fæstning Kuppet; den 9. April 1940 blev den besat af tyske Tropper, og i de følgende fem Aar var den disses Højborg.

Københavns Borgere ved kun lidt om, hvad der i denne lange Tid er sket inden for Kuppetets Volde; nogle enkelte Rygter sivede vel ud, men de fleste af dem var forkerte.

I Tiden Februar 1939—Juli 1949 har jeg været Kassernekommandant i Kuppetet, indtil November 1942 har jeg haft min Bolig der — i to et halvt Aar Side om Side

med de tyske Soldater — indtil Efteraaret 1943 har jeg til Stadighed haft Forbindelse med mit Virkefelt (den 4. Oktober var jeg sidste Gang i Kastellet), og efter Kapitulationen i 1945 genoptog jeg mit Arbejde her. Jeg kunde da ved Selvsyn — Sporene var mange og tydelige — danne mig et Billede af, hvad der var foregaaet i de forløbne halvandet Aar.

Da jeg begyndte at skrive den efterfølgende Fremstilling, var det min Hensigt at gøre den saa upersonlig som muligt, og jeg gjorde Forsøg paa helt at undgaa at omtale mig selv. Det viste sig imidlertid at være umuligt; langt den største Del er personlige Oplevelser, og jeg har derfor af og til maattet bruge Jeg-Formen.

Jeg har i Besættelsestiden ført en meget nøjagtig Dagbog, og den og mine andre Optegnelser lykkedes det mig i Tide at skaffe bort, saa at der ved de to Husundersøgelser, der i November—December 1943 af ukyndige Folk blev foretaget i mit Hjem og paa mit Kontor, intet var at finde. Grundlaget for de følgende Blade er derfor Optegnelser, nedskrevet umiddelbart efter Begivenhederne.

Jeg havde i hele den tyske Tid — indtil den 29. August 1943 — betragtet det som en Opgave for mig at holde Hærens højeste Myndigheder underrettet om det, der skete i Kastellet, og jeg havde derfor fra den første Dag oprettet en Art Efterretningstjeneste. Ved denne Gerning fik jeg en udmærket Hjælp af mine fortrinlige og pligtopfyldende Medarbejdere, og jeg føler Trang til her i særlig Grad at nævne den senere afdøde Kaptajn Ove Lütken-Christensen, Oversergent Carl Børge Jensen og Kasernearbejder (Bademester) Vilhelm Hansen. De var alle tre paa Talefod med Tyskerne, og det var mange Oplysninger, der kom til mig ad disse Veje, f. Eks. Meddelelser om Styrkeforhold o. lign.

Af Kaptajn Lütken-Christensens Handlinger skal jeg

nævne en enkelt: Den 16. April 1940 blev Prinsesse Margrethe født; ved 12-Tiden var jeg inde i Byen og fik her Meddelelsen, og jeg tænkte med Sorg paa, at jeg, naar jeg kom hjem, ikke kunde hejse Dannebrog over Kastellet, men maatte nøjes med at se paa Hagekorsflaget; da jeg imidlertid kom til Hovedvagten, var det tyske Flag borte, og i dets Sted hang der et splittet Dannebrog. Først mange Aar efter fik jeg at vide, at det var Lütken-Christensens Værk.

Kasernarbejder Hansen fik i Foraaret 1943 fat i nogle tyske hemmelige Papirer, som gennem mig kom Generalstaben i Hænde; det kostede ham halvandet Aars Ophold i tyske Fængsler i Danmark og i Tyskland.

Der findes to Artikler i det tyske Tidsskrift „Militär-Wochenblatt“ for April—Maj 1941; den ene er skrevet af Major Glein, der var Chef for den Bataillon, der den 9. April 1940 besatte Kastellet, og den anden har Major Macher i General Kaupisch's Stab som Forfatter. De er begge oversat i Oberst Halvor Jessens Skrift „Hvorfor har Forsvarsviljen forladt det danske Folk?“, og de er omtalt i en Del Dagblade i Midten af Juni 1942 samt i en Artikel (af mig) i „Militært Tidsskrift“ for August 1945.

Man maatte have Lov til at gaa ud fra, at disse Fremstillinger, der var skrevet af Øjenvidner, indeholdt den fulde Sandhed, men det er forkert; der er mange Fejl i dem, store og smaa, bevidste og ubevidste Misforstaaelser, saa at de kun med Varsomhed kan bruges som det, de burde være; Førstehaandskilder.

De Billeder, der bærer Aarstallet 1941, er taget af Kaptajn Lütken-Christensen.

De forskellige Emner er, saa vidt gørligt, behandlet i kronologisk Orden.

Kastellet i Juli 1949.

Chr. Bokkenheuser.

Indledning. Naar man vil beskæftige sig med Kastellets Historie under den tyske Besættelse, fristes man til at drage en Sammenligning imellem Aarene 1940—45 og den engelske Besættelse i 1807. Forholdet i Kastellet i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede er endnu ikke ordentlig undersøgt, og det er derfor ikke muligt at foretage en direkte Jævnføring, men en enkelt Bemærkning synes mig naturlig: I 1807 sagde Englænderne, at de vilde holde Kastellet besat i sex Uger; de blev her kun 1 Dag længere — og det skyldtes Storm. En Gang i April—Maj Maaned 1940 talte en tysk Officer om Opførelse af nogle Stalde; da jeg gerne vilde undgaa den Udgift, der var forbundet med et saadant Arbejde, sagde jeg, at vi gik jo nu imod den varme Aarstid, og at saadanne Bygninger i Øjeblikket nok kunde undværes, vi kunde jo tale videre om Sagen til Efteraaret; her til svarede Tyskeren i fuldt Alvor: „Til Efteraaret! Saa skulde vi da gerne være væk herfra!“ Tyskerne — det var ikke alene den paagældende Officer — troede fuldt og fast paa, at Besættelsen af Danmark kun skulde være et Sommerophold; det kom til at vare fem lange Somre og fem lange Vintre.

Kastellet. Den gamle Fæstning ved Indsejlingen til Københavns Havn blev anlagt i 1629 af Christian den Fjerde; den var kun svag med lave Volde, men i 1660erne byggede Frederik den Tredie paa samme Sted det nuværende Kastel, og det var i sin Tid et stærkt Forsvarsværk; det var omgivet af Volde, Grave og Udenværker, flere Linier bag hverandre. To murede Porte fører derind, Sjællandsporten fra Syd og Norgesporten fra Nord, og Hovedvolden er delt i fem Bastioner, Dronningens, Kongens (med Møllen), Prinsens, Prinsessens (med Mindesmærket for Kampen den 2. April 1801) og Grevens (nu delvis ødelagt); de to sidste vender ud imod Søen.

I Begyndelsen af 1890erne blev Volden skaaret igennem af en Vej fra Nordre Toldbod til Frihavnen (Forbindelsesvejen), og Kastellet deltes derved i to Dele, idet „den frie Vold“ ud imod Langelinie skiltes fra og blev et kommunalt Parkanlæg; man skulde tro, at Fæstningen derved mistede sin Forsvarsværdi, men det var ikke saa, og det viste sig derved, at Tyskerne i Besættelsestiden kunde bruge den som et fast Støttepunkt, hvorfra København kunde beherskes. I Vinteren 1944—45 indrettede de endog Hovedvolden til Fodfolksforsvar og gjorde sig rede til at modstaa et Angreb fra Modstandsbevægelsens Side.

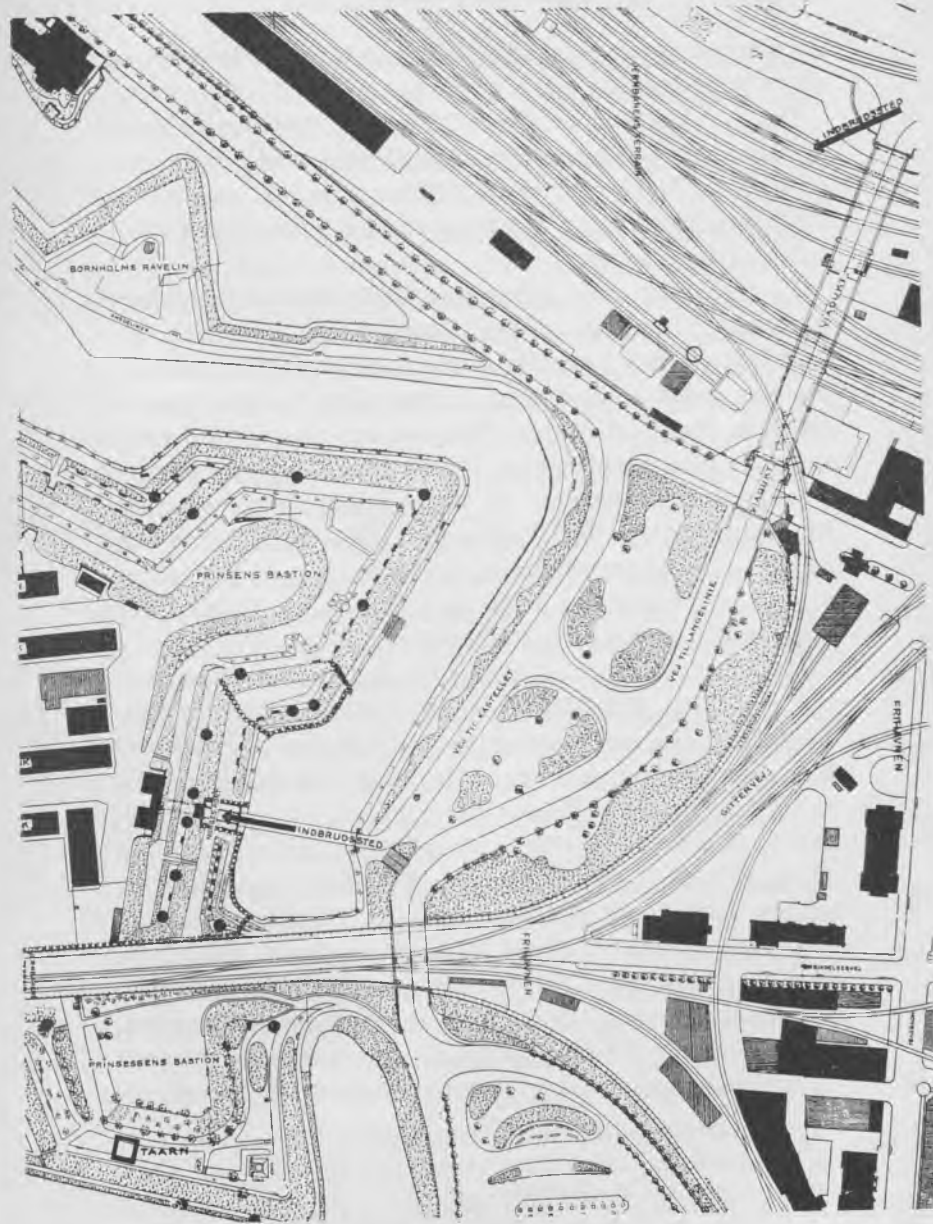
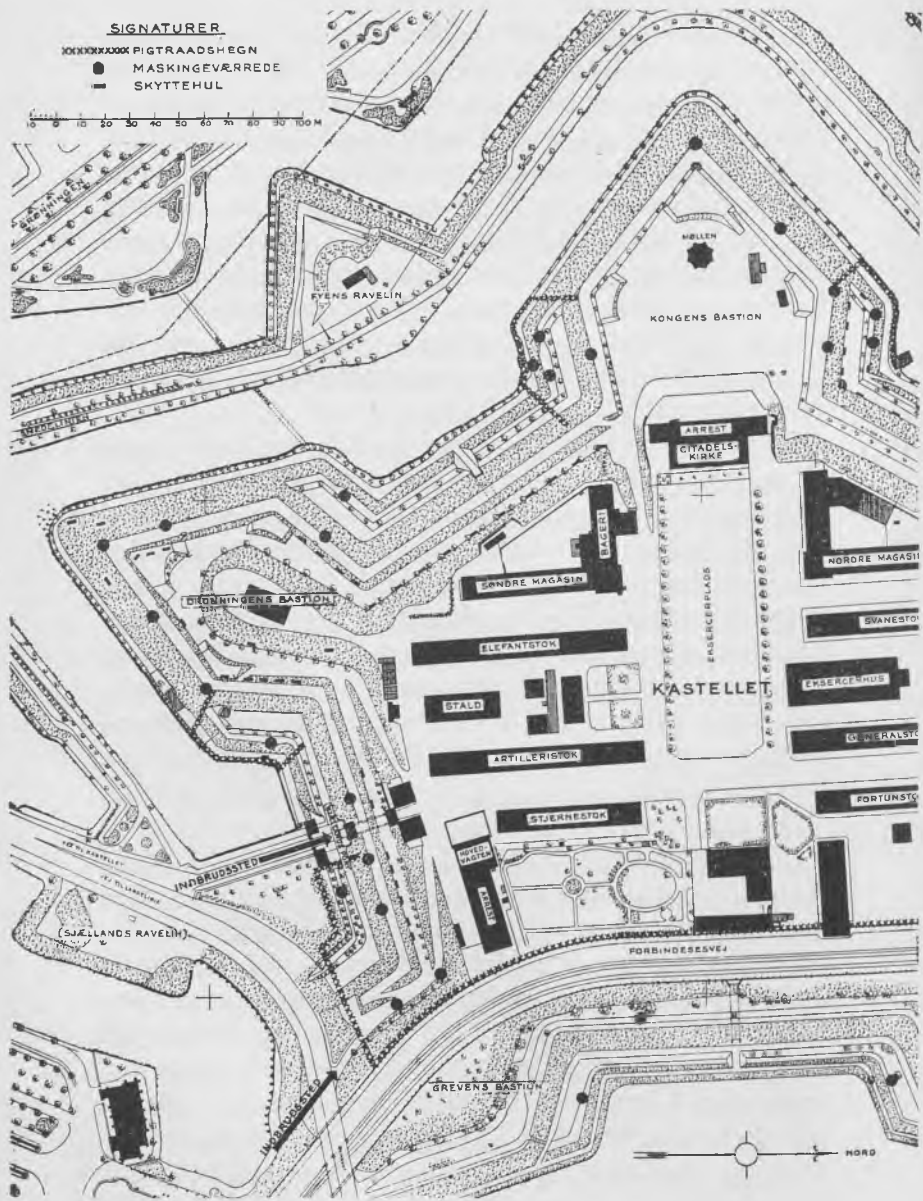
Inden for Voldene ligger der en Kaserne, bestaaende af en Række Huse med besynderlige Navne, i hvilke Mandskabet tidligere boede; de fleste af dem er opkaldt efter de Skilte, der hørte til de forskellige Marketenterier. Foruden Stokkene, der er opført i 1660erne, er der et Par enkelte smukke Bygninger fra Begyndelsen af det attende Aarhundrede (Kirken med det gamle Arresthus og Generalsbygningen), men dertil kommer der nogle, som bærer Præg af den i Slutningen af forrige Aarhundrede manglende Stilsans (f. Ex. Gymnastikhuset fra 1882).

Det tyske Angreb. Natten til den 9. April 1940 laa Kastellets Beboere intet anende i deres sødeste Søvsn. Hovedvagten, der bestod af 1 Underofficer (Sergent A. V. Bager af Gardehusarregimentet) og 9 menige af 1. Regiment, passede paa, og rundt omkring paa Kontorerne sad Befalingsmænd, der var rede til at modtage og videresende telefoniske Meldinger og Befalinger. Sjællandsporten var bevogtet af 1 Post, ved Generalsboligen stod der 2 Mand, men Norgesporten, hvis Lukke dannedes af en massiv Træport, var laaset, og Skildvagten her var inddraget. I Svanestok og i Nordre Magasin laa der et Kompagni

SIGNATURER

- XXXXXXXXXX PIGTRAADESGEGN
- MASKINGEVÆRREDE
- SKYTTEHUL

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 M

Garnisonstropper paa 184 Mand; det var Folk med en ringe Vaabenuddannelse, og de sov.

Da Klokkeren var ca. 5 om Morgenen, lød der et Brag, og Beboerne vaagnede; de kom til Syne ved Vinduerne, de fleste i Natdragt, og de Officerer m. fl., der havde Vagt paa Kontorerne, styrtede ud paa Gaden; tyske Soldater myldrede ind.

Et tysk Skib med tilhørende Beskyttelsesfartøjer var kommet sejlende Nord om Sjælland, det havde Kl. ca. 4,20 lagt til ved Langelinemolen, og en Fodfolksbataillon var gaaet i Land med Ordre til at besætte Kastelet. Den førtes af Major Glein og var paa tre geværbevæbnede Kompagnier à ca. 185 Mand og et noget mindre Maskingeværkompagni; af Kompagnicheferne var een Kaptajn, Resten var Løjtnanter. Til Bataillonens var knyttet en „Afværgedelning“, der førte Kanoner til Brug mod Panservogne, en Propagandatrop, der bl. a. optog levende Billeder, og en Radiodeling.

Det er utvivlsomt, at Major Glein først ved Landgangen stødte til Bataillonens. I sin Artikel i „Militär-Wochenblatt“ skriver han ganske vist, at han selv deltog i Sejladsen op igennem Store Bælt, og han fortæller Enkeltheder fra denne Færd, men andre Kilder siger noget andet. Den svenske Oberst Sundell meddeler i sin Bog „9. April“ (S. 153), og General Kaupisch¹ siger i et Interview over for Redaktør Henrik V. Ringsted (forskellige Morgenblade 6/7 1945), at Majoren den 8. April kom til København som Kurer, udstyret med Diplomtpas. Han brugte Dagen til at spadsere paa Langelinemolen, og han aflagde Besøg i Kastelet; han var sikkert ogsaa i Forbindelse med Generalmajor Himer² og Oberst Pe-

¹) General i det tyske Flyvevaaben Leonard von Kaupisch, Chef for den Styrke, der den 9. April 1940 besatte Danmark.

²) Stabschef hos General Kaupisch.

tersen,³ der vistnok boede i Gentofte. Himer var som „Oberregierungsrat“ kommet til København den 7. om Aftenen.

Da Bataillonens Mandskab efter et Par Dages Forløb blev badet i Kastellets Badeanstalt, fik vi et Indtryk af denne Sejlads, der havde varet halvandet Døgn; Folkene var utroligt snavsede, og det gjaldt især Fødderne; deres Ben var desuden fulde af Saar. Læser man den tyske Beretning, faar man at vide, at Folkene havde været pakket stærkt sammen i Skibets nederste Rum, de havde maaske i Søvn sparket til hinanden, og man fristes uvilkaarligt til at sammenligne denne Transport med de kendte Slaveoverfarer fra Afrika til Amerika i Midten af det 18. Aarhundrede.

Inden Landsætningen fandt Sted, fik Mandskabet en alvorlig Morgensnaps; de fortalte selv herom, og de, der ikke vilde nyde det Kvantum Rom, der blev budt dem, fik en Indsprøjtning for at berolige dem over for det, der mulig maatte komme; Resultatet var, at en Del af Folkene om Morgenen i Kastellet osede af Spiritus.

Der blev straks, inden Bataillonon var kommet helt i Land, sendt Styrker til de nærmeste Told- og Politivagter for at hindre dem i at lade Meddelelse om denne usædvanlige Begivenhed spredes ud over Byen.

Bataillonens 2. Kompagni blev sendt til Østerport Station for at besætte den og afspærre de Gader, der fører til Kastellet. Ved den vestlige Ende af Frihavnsbroen blev Stakittet brudt ned, og ad denne Vej skaffede de tyske Soldater sig Adgang til Perronerne.

Paa Pladsen foran Stationsbygningen blev al Trafik standset, og en Del Embedsmænd, der var paa Vej til deres Kontorer, kom ikke igennem, men blev sendt ind i

³) Oberst i det tyske Flyvevaaben Jens Peter Petersen, Luftattaché ved Legationen i København.

Kastellet. En af dem, der gjorde Forsøg paa at tvinge sit Automobil frem, fik et Skud ind i Vognen; det ramte hans Mappede, der stod paa Gulvet. Nogle enkelte, der i Tide var blevet klar over, at noget usædvanligt var paa Færde, naaede ved at dreje om ad Skjoldsgade eller Stockholmsgade deres Maal. En Styrke spærrede Gade-

Gitterlaagen i Grevens Bastion. Ad denne brød Tyskerne ind den 9. April 1940. 1946.

sammenstødene paa Toldbodvejen, og ved Grønningen blev en Vogn kørt paa tværs af Kørebanen; i Esplanaden skaffede Tyskerne sig lidt Dækning ved at vende nogle Græstørv, og der faldt nogle Skud; paa 1. Sal i Ejendommen Toldbodvej Nr. 24 kom en Person til Syne ved Vinduet, og et Projektil borede sig ind i Muren imellem to Vinduer. Politibetjente og Soldater med Landlov fra Kystforterne blev taget til Fange.

Samtidig gik Resten af Bataillonon imod selve Kastel-

Norgesporten, set udefra. 1946.

let. En Del af 1. Kompagni vendte sig imod den aabentstaaende Sjællandsport og imod Gitterlaagen i Grevens Bastion; denne blev brudt itu, og ad begge Veje trængte tyske Soldater ind; det kom til en Kamp om Vagten,

Sergent Bager skød, men ramte ikke, og Folkene blev hurtigt overmandet. Hovedstyrken (Resten af 1. Kompagni samt 3. Kompagni), som Bataillonschefen førte, angreb Norgesporten; en Sprængladning blev gjort fast, Luntten blev tændt, og med et Brag styrtede Portfløjene ind; Sandstenskvadrene, der indrammede Porten, tog lidt Skade, og i den ene Væg kradsede en Tysker et Minde om den udførte Heltedaa: „9.4.40. Gesprengt. I. R./326.“ Selve Porten, hvis Træværk blev ødelagt, var lukket med en Bom, og denne fastholdtes af et Jærnbeslag med tilhørende Hængelaas; Beslaget vejede 35—40 kg, og Laasen var 20 cm i Kvadrat; begge Dele blev slynget bort og blev om Morgenen fundet ud for Generalstok Nr. 2, ca. 115 m fra Porten. Samtidig med Sprængningen kravlede tyske Soldater over Volden.

Da Sprængningen fandt Sted, blev en tysk Pionerunderofficer saaret; Major Glein skriver, at han ikke kunde vente, til Ladningen var tændt, han ilede frem, og sammen med Porten røg han i Luften. Han blev indlagt paa det i Kastelet værende Infirmeri, hvor forskellige højtstaaende Officerer i Dagens Løb saa til ham; hans Saar var ikke livsfarlige. Sandheden var ikke, som Major Glein skrev, men at han ikke var kommet bort i rette Tid.

Bagest i Hovedstyrken fulgte Propagandatroppen og Radiodelingen, der ved Landsætningen var blevet læsset paa en Lastvogn, som en tysksindet dansk Mand havde stillet til Raadighed. Medens man forberedte Sprængningen, sendte Radiodelingen ud over Tyskland Meddelelser om Begivenhederne, og en ung Københavner kom paa det Tidspunkt netop hjem; han stillede sin Radio paa en tysk Station for at faa lidt Musik, og han naaede lige at høre den sidste Del af Udsendelsen fra Norgesporten; den sluttede med: „Jetzt geht's los!“

Inde i Kastelet tog Propagandatroppen Billeder til

tyske Aviser og Ugeblade, og ved Fortunustokkens Sydende blev en Radiomast rejst; herfra fortsattes Udsendelserne, og der oprettedes Forbindelse med Overkommandoen i Berlin.

De tyske Soldater sneg sig langs Husrækkerne, de havde Geværerne i skudklar Stand, Bajonetterne var paa-sat, og i Hænderne og i Støvleskafterne bar de Haandgranater; de var med andre Ord rustede til Tænderne; nogle Steder slog de med deres Øxer Dørene ind, hist og her gik der et Par Ruder, og et Sted faldt der et Skud; i Nordre Magasin ud imod Svanestokken boede der en Familie, hvis Telefon stod i Vindueskarmen; da Manden tog den for at tale med sin foresatte, skød en Tysker efter ham, og Projektilet ødelagde Kanten af et Skab og borede sig ind i Loftet.

„Vi kommer som Venner, blot for at komme før Engländerne“, sagde Tyskerne til alle og enhver.

Telefoncentralen blev overrumplet, og en Del Telefonledninger blev overskaaret; Major Glein skriver, at der blev kastet Haandgranater ind i Rummet, men det er forkert. Nogle tyske Soldater gik ad Forbindelsesvejen og skaffede sig derfra Adgang til Generalens Have.

Beboerne og de udefra kommende blev interneret, Officerer m. fl. i Generalsboligen, menige Soldater, Politibetjente og civile Mænd i Gymnastikhuset, Kvinder og Børn i Kirken. Officererne blev først samlet i den tidligere Parolstue i Stueetagen, og derfra blev vi ført ovenpaa til Generalens private Lejlighed; i Spisestuen i en mørk Krog sad en civilklædt Herre, der ikke havde været inde i Parolstuen; ingen saa til ham, og ingen talte til ham, det var Indenrigsminister Bertel Dahlgaard. En tysk Soldat gik og rodede i den Skuffe i Anretterbordet, hvori Familiens daglige Dækketøj laa, han ledte vistnok efter Generalens Pistol, men han fandt den ikke — den laa i Generalindens Klædeskab; i et Bogskab havde der

ogsaa været Eftersyn, og her havde en Tysker glemt en Pakke Cigaretter.

Paa Kirkepladsen blev der udlagt store røde Flag med Hagekorsmærker; det var Meddelelse til de Flyvere, der kredsede over Byen og som spændt ventede paa at faa at vide, at Kastellet og dermed hele København var i de Tyskes Magt; over Generalsboligen blev paa et tidligt Tidspunkt Rigskrigsflaget hejst.

Da Klokken var ca. 7½, fik vi af Major Glein at vide, at den danske Regering var gaaet ind paa de tyske Krav, og at vi derfor var fri. Uden for Gymnastikhuset blev de Mennesker, der havde været samlet her, stillet op; Politibetjentene fik deres Pistoler tilbage, efter at Patronerne dog først omhyggeligt var taget ud, og til hele Styrken begyndte en tysk Officer at tale; da dette tilsyneladende ikke blev forstaaet, traadte en civil Mand, iført en graa Stortrøje med Pelskant, frem og sagde: „Lad mig!“ Han gav derefter de nødvendige Forklaringer paa Dansk. I en af Gangene i Nordre Magasin stod en Klynge Officianter, og en tysk Officer talte til dem; efter al Rimelighed har en af dem paa Dansk sagt, at det forstod de ikke et Ord af, thi pludselig slog Officeren om og fortsatte paa Dansk; det var Oberst Petersen, der stammede fra Bredebro imellem Ribe og Tønder.

Hvorfor? Man stiller uvilkaarligt det Spørgsmaal: Hvorfor vendte de tyske Tropper sig imod Kastellet, og hvorfor indledte de Besættelsen med at sprænge Norgesporten?

Naar Tyskerne angreb Kastellet, var det, saaledes skrev Major Glein, dels for at skaffe sig et fast Holdepunkt, hvorfra de med Vaabenmagt kunde true Hovedstaden og Regeringen, og dels for at sikre sig Hærens Chef som Gidsel; det første lykkedes, det sidste ikke; Generalløjtnant W. W. Prior var 15 Minutter før Angrebets Iværk-

sættelse blevet kaldt til Konference i Ministeriet. Tyskerne havde maaske i deres Plan ogsaa tænkt sig at kunne sætte sig fast i Generalkommandoens Kontorer — det glippede, fordi disse nogle Maaneder forinden var flyttet andetsteds hen, men det vidste de ikke.

Sprængningen af Porten var til ingen Nytte; de tyske Soldater kom først ind fra Syd, de blev set i Gaderne, før Braget fra Norgesporten lød, og samtidig med, at denne fløj i Stumper og Stykker, gik Tyskerne udenom den — op over Volden.

Hvorfor skete det hele med saa megen Brask og Bram?

Hen paa Sommeren 1940 gav en tysk Officer Forklaringen; han fortalte om Indrykningen i Polen i Efteraaret 1939, og han nævnede, at de tyske Tropper her havde haft store Vanskeligheder med at erobre et gammelt Kastel — det havde taget flere Dage; i April 1941 kom saa Major Gleins foran omtalte Artikel, og derved stod det hele ganske klart.

Det skulde se ud af noget. Den jævne Befolkning i Tyskland, der ikke kendte Forholdene i København, maatte tro, at Kastellet var en rigtig Fæstning med Kanoner paa Voldene og stærk Besætning, og de maatte regne med, at det vilde være en stor Bedrift at indtage den; nu varede det hele ikke en halv Time; de Folk, der var med, var Helte!

I Major Machers Fremstilling af Begivenhederne nævner han endog, at Kastellet var forsvaret af Gardetropper.

Indkvartering. Efter at de internerede var blevet „løs-ladt“, stillede Tyskerne Krav om, at deres Soldater skulde indkvarteres, og det danske Garnisonstrøpskompagni blev derfor flyttet til Gernersegades Kaserne i Nyboder; Mandskabet afmarcherede uden Vaaben, og disse blev senere samlet sammen af Tyskerne og afleveret. Tilbage blev de danske Heste med de til deres Pasning nød-

vendige Folk samt omtrent 25 syge, der henlaa paa Infirmeriet. Begge disse Grupper blev efter faa Dages Forløb flyttet andetsteds hen, og der blev i Kastellet kun 1—2 danske Soldater — det var Folk, der var afgivet til Ordonnanstjeneste.

For at hindre, at de tyske Soldater bredte sig for meget og tog Omraader, der ikke var afgivet til dem — f. Ex. Generalens Have, der stadig blev regnet for hans Ejendom — købte jeg et stort Antal Papskilte med Paa-skrift „PRIVAT“. Disse Skilte blev stedse respekteret. Endnu i 1949 sidder et saadant paa Bageriets Dør ud imod Kongens Bastion — det har overlevet hele Besættelsen, og det er et Minde om de onde Aar.

Den 13. April fortalte Majoren, at han den følgende Dag med de 3 Kompagnier af sin Bataillon vilde forlade Kastellet og flytte til Ingeniørkasernen; „det er en dejlig ny Kaserne“, sagde han glædesstraalende, og han mente derved utvivlsomt, at Kastellet var „en gammel Kasse“ — det var hans Maade som ubuden „Ven“ at sige Tak for godt Kvarter.

Tilbage i Kastellet blev et Vagtkompagni paa ca. 185 Mand, og hertil kom i Løbet af de kommende Maaneder to Stabskompagnier paa henholdsvis 180 og 150 Mand; Stabskompagnierne bestod af Ordonnanser, Cyclister, Chauffører, Telefonfolk, Radiotelegrafister o.s.v. o.s.v., brogede Skarer af alle mulige Slags Soldater. Desuden var der et Detachement af Feltgendarmeriet og nogle mindre Enheder af Marinen. I August 1940 forsvandt Vagtkompagniet, og den tyske Indkvartering holdt sig derefter i lange Tider paa en Styrke af gennemsnitlig 400 Mand, men senere, da Krigen paa Fronterne krævede flere og flere Folk, blev Enhederne mindre, og Indkvarteringsstallet gik ned; fra August 1941 var den normale Styrke paa ca. 300 Mand.

I Sommeren 1940 indrettede Tyskerne „Durchgang-

Broen fra Kongens Bastion til Brødfabrikken. Skiltet „PRIVAT“
stammer fra 1940. 1946.

quartiere“; det var et Antal Værelser, der var forsynet med opredte Senge, og som var bestemt til at huse Folk, der paa Gennemrejse var nødt til at tilbringe 1—2 Nætter i København; vi kaldte denne Del af Kasernen for „Hotellet“.

Der var altsaa ikke Tale om, at Kastellet var „besat“; de Styrker, der laa her, var ikke Kampenheder, og derfor kunde der efter August 1940 ikke være Tale om noget egentligt Forsvar.

I den første Sommer hændte det ofte, at Soldaterne trak Kvinder med sig ind paa Kasernen — det skete ad illegal Vej — men saa greb Befalingsmændene ind, og Uvæsenet hørte op; det var dog kun for en Tid, og den følgende Sommer blussede det op igen; nogle Officerer foretog en Aften en Razzia igennem en af Stokkene, og en Del tyske Soldater med deres Pigebørn maatte stille ude paa Gaden.

I Løbet af de første Maaneder flyttede 14 af de indkvarterede 43 danske Familier; Resten blev boende, og vi vænnede os efterhaanden til de forandrede Forhold; fra tysk Side blev vi behandlet godt, og der var ikke Tale om Overlast. Ud over de nævnte Familier boede der til Stadighed en halv Snes ugifte Officerer.

Det havde vel været naturligt, om en større Del af de tyske Officerer havde boet Side om Side med deres Folk; de var jo paa Krigsfod og i et fremmed Land, og selv om Forholdene ikke var ideelle, havde der godt kunnet skaffes tilfredsstillende Værelser til Kaptajner og Løjtnanter. Officererne holdt sig imidlertid for sig selv, og de boede paa Hoteller. Tilbage i Kastellet var der af Befalingsmænd kun Underofficerer (lig vore Korporaler) og nogle Feldwebler, men deres Myndighed var ofte meget ringe.

Den tyske Major havde sagt, at Tyskerne kom som Venner, men hans Soldater vilde gerne betragte den danske Hærs Sager som tysk erobret Gods, og det blev de egentlig ved med lige til den 22. December 1946, da de sidste tyske Soldater forlod Kastellet.

Den 9. April fik Tyskerne udleveret den Mængde Sengetøj, de havde forlangt, men en af Løjtnanterne havde

uheldigvis haft Lejlighed til at se, hvor store Beholdninger Kasernen havde; over for en af mine Folk, der ikke kunde Tysk, gjorde han hen paa Eftermiddagen Forsøg paa at fremsætte større Krav, og han optraadte her truende; jeg kom til, og han blev hurtigt bremset.

Da de menige Soldater om Aftenen den 9. April skulde gaa til Ro, fandt de Pladsforholdene utilstrækkelige, og i Nordre Magasin, hvor der fandtes en Del Depoter, brød de Dørene op og skaffede sig Soveplads paa mange ureglementerede Steder, ja selv paa Gangene, hvor Vinden suste, fandt man dem den næste Morgen liggende.

Ved den Indkvartering, der fandt Sted den 9. April, kom der Uorden i Kasernens Beholdninger af Inventar, og da Bataillon den 14. April rykkede til Ingeniørkasernen, tog Folkene en Del af Kastelets Sager med. Bataillonsstaben tog et Par Gulvtæpper, men da det blev opdaget, og de blev forlangt tilbageleveret, fik vi dem igen. Ved en Ombytning af Kompagnier i Slutningen af August 1940 blev der igen gjort Forsøg paa at medtage en større Beholdning af Lagner og Haandklæder, men denne Gang mislykkedes det.

I Slutningen af April blev det forsøgt at foretage en Optælling, men denne førte kun til et maadeligt Resultat; Tyskernes Trang til at flytte om paa Sagerne, dels fra den ene Stue til den anden og dels fra Kastellet ud i København, f. Ex. til et større Lager i Palægade, voldte mange Vanskeligheder.

Et Exempel vil nærmere belyse dette: Der fandtes 30 Senge med Spiralbunde, og de var udleveret til Office-rerne; ved den første Tælling, omkring den 20. April, var det ikke muligt at komme længere end til 26, men Dagen efter fik jeg den Tanke, at de manglende fire kunde staa i et nærmere betegnet Rum; der fandtes de, men nu stod der sex, idet to var blevet flyttet dertil efter at være talt et andet Sted.

Arrestanter. Strax om Morgenen den 9. April blev det danske Arresthus besat; Tyskerne brød Dørene op — de gav sig ikke Tid til at hente Arrestforvareren, der boede i Kastellet, og forlange, at han med sine Nøgler skulde lukke op — og Fangerne blev sluppet ud i det fri; de blev drevet ind i Gymnastikhuset, og senere lykkedes det Arrestforvareren at faa Samling paa dem. De blev saa ført til Vestre Fængsel. Medens de opholdt sig i Gymnastikhuset, kom der en Bager med Brød til Marketeriet forbi, og den tyske Major standsede ham; han afkøbte ham hans Beholdning af Wienerbrød og fordelte det mellem Arrestanterne; var det maaske hans Hensigt at gøre et godt Indtryk paa Fangerne?

Tyskerne havde haardt Brug for Arresterne, og der gik ikke mange Timer, før Huset var fyldt. Det blev befolket af „engelske Spioner“ og af tyske Jøder, der havde slaaet sig ned i København; en af disse gjorde Forsøg paa at skære Pulsaaren over paa sig selv, og Blodet sprøjtede ud over Sengetøj og Vægge.

Op ad Formiddagen kørte nogle aabne Lastautomobiler ind; de var fyldt med civile Personer, og i Officersmessens Lokaler i Nordre Magasin afleverede de deres Last; det var Personalet fra det engelske (og det polske?) Gesandtskab, der for en Tid blev anbragt her; man fortalte dengang, at ogsaa den franske Legation var blevet ført til Kastellet, men det viste sig at være forkert.

Senere var det et meget broget Selskab, der blev spærret inde i Arresterne, men vist kun de færreste var tyske Soldater, der havde lavet Uordner; i December 1940 sad der nogle danske Officerer, der var beskyldt for at have spioneret for Englænderne, og i Januar 1942 var Folk af „Frikorps Danmark“ arresteret. En af dem — han har vel fra tidligere Tider været stedkendt — fik Vinduet lukket op, og med et skarpt Instrument løsnede han

Murværket, saa at han kunde bøje Jærnstængerne til Side; det lykkedes ham at komme ud i det fri og at forsvinde. Som Følge deraf sendte Tyskerne Advarsel ud til deres Soldater og meddelte, at Skildvagter og Patrouiller i paakommende Fald havde Ordre til at skyde.

Forsvar. Umiddelbart efter Besættelsen indrettede Major Glein Kastellet til Forsvar, som var det en fuldgod Fæstning. Maskingeværer blev bragt i Stilling rundt omkring paa Voldene, og disse bar endnu lange Tider efter synlige Minder om de Standpladser, de tyske Soldater havde gravet; det Voldstykke, der vender ud imod Langelinie, nøjedes man med at overvaage med Patrouiller, og der blev ikke truffet Foranstaltninger til Sikring af Gitteret langs Forbindelsesvejen. Man havde i særlig Grad sin Opmærksomhed henvendt paa de to Porte; Skildvagter blev anbragt udvendig og indvendig, og man sørgede for at kunne beskyde baade Adgangene (Broerne) og selve Portgennemgangene; Maskingeværer skulde besørge Arbejdet, om Dagen laa de oppe paa Volden, og om Natten var de i Stilling paa Fortovene ud for Artilleristok og Generalstok, til stor Ulempe for Færdslen ad de mørklagte Gader; dette hørte dog efter den 14. April op.

Skilderhuse. Den 12. April kom der en tysk Officer til mig og spurgte efter Skilderhuse, de skulde være færdige „den næste Dag Kl. 11, for saa kommer Generalen“. De skulde være i tysk Form med sort-hvid-røde Streger, men de kunde selv fremstille dem, naar de maatte laane et Værksted; de fik et saadant anvist, og den 13. kom Generalen, men det varede 16 Maaneder (den 14. August 1941), før Skilderhusene blev stillet op.

Adgangsforhold. Nogle faa Dage efter den 9. April traf Tyskerne Bestemmelser for den danske Færdsel. Vore

Soldater af alle Grader gik uhindret baade ud og ind, og det samme gjaldt de civile Personer, boende i Kastellet eller udenfor, der havde faaet „Ausweis“; det lød paa Navn og var forsynet med Fotografi. Alle andre kunde, naar de havde Ærinde, komme ind og ud gennem Sjællandsporten, men de maatte gaa ind i den tyske Vagt og lade sig ind- og udskrive i en Bog.

Kirken. Kirken blev strax lukket; Tyskerne lagde ikke Beslag paa selve Kirkerummet, men Forholdene var af en saadan Art, at der ikke kunde være Tale om at give Offentligheden Adgang, og Menigheden samledes det kommende Aar til Gudstjeneste i den svenske Kirke. I Løbet af Sommeren blev der gjort forskellige Forsøg paa igen at faa Kirken i Brug, men det mislykkedes, og det viste sig da, at det var Københavns Politidirektør,⁴ der ikke turde tage Ansvaret for, at den civile Befolkning fik Adgang til Kastellet. Det var egentlig ubegribeligt, hvad Sagen kom ham ved, da jeg havde den udøvende Politimyndighed i Kastellet.

Den 4. Maj 1941 lykkedes det endelig at faa Kirken taget i Brug, og derefter var der dansk Gudstjeneste Søndag efter Søndag indtil Oktober 1942.

De tyske Soldater. I Slutningen af Maj 1940 flyttede tyske Kompagnier ud, og andre kom ind; ved den Lejlighed blev der fundet en Del Exemplarer af en trykt Ordre angaaende de tyske Soldaters Færd i København („Merkbblatt für das Verhalten deutscher Soldaten in Kopenhagen“, dateret den 26. April 1940).

Af Indholdet har især følgende Interesse:

„Danmark er ikke noget erobret Land, det staar i ven-skabelig Forbindelse med Tyskland, og dets Beskyttelse er betroet os. Derfor skal de tyske Soldater over for Befolkningen optræde høfligt og korrekt.

⁴) Ivan Stamm.

Deres Optræden skal være ulastelig, de skal hilse korrekt, og deres Paaklædning skal være i Orden. De skal alle hjælpe med til, at Værnemagtens Anseelse ikke tager Skade.

Det er forbudt at synge og skraale paa Gaderne og i offentlige Lokaler. Skydevaaben maa ikke afleveres i Garderober og ikke hænges paa Knagerækker eller lignende Steder. Naar man sidder ved et Bord, kan de lægges paa en Stol, men saaledes, at man stadig kan have Øje med dem.

Man maa ved Samtaler være forsigtig og ikke lade sig udfritte; i København er der megen Fare for Spionage.

De tyske Soldater skal hilse korrekt paa danske og tyske Befalingsmænd, og imellem de menige indbyrdes skal der hilses paa kammeratlig Vis (dette kunde ikke gennemføres, thi ingen af Parterne vilde hilse først). Til danske Indbydelser skal der høfligt, men bestemt siges nej.

De danske Færdselsregler skal følges, og det danske Politis Krav skal imødekommes.

Der maa ikke hamstres danske Varer, og det er forbudt at købe Sukker, Te, Kaffe, Kakao og Margarine.“

Nu efter mange Aars Forløb vil man uvilkaarligt minde, hvor hurtigt de tyske Soldater lærte ikke at tage Hensyn til de smukke Talemaader.

De udstedte Paabud virkede ikke altid efter deres Ordlyd, og af og til gik Naturen over Optugtelsen; det kneb saaledes ofte for Folkene at skelne imellem dit og mit, og de tog sig selv til rette.

Flagning. Da Tyskerne rykkede ind, lagde de Beslag paa Generalsboligens Stueetage; her indrettede de Kontorer, og som Følge deraf hejste de det tyske Flag paa Bygningens Flagstang. Nogle Dage senere kom General-løjtnant Prior tilbage til sin Bolig, og det var da et na-

turligt Krav fra hans Side, at Flaget blev fjernet; dette voldte store Vanskeligheder, idet den tyske Major krævede, at det skulde vaje, hvor han residerede. Jeg tilbød ham en Række Lokaler i en anden Bygning og lovede ham, at der paa denne vilde blive opsat en Flagstang. Han var imidlertid meget afvisende; han havde tidligere med Selvfølelse udtalt, at han var „Kommandant i hele

Generalsboligen med Hagekorsflaget. 1941.

København“, og nu hævdede han, at det med Flaget var noget, han bestemte; det lykkedes mig imidlertid at faa en Ordning, en lille Flagstang blev skaffet til Veje, den blev rejst paa Kirkepladsen, og paa den fik det tyske Flag Plads.

Session. I August 1940 maatte ca. 40 Tyskere stille for at faa deres Forhold undersøgt; det var i det væsentlige unge Mennesker, der for deres Uddannelses Skyld opholdt sig i Danmark, og de gennemgik alle en Sessionsbehandling; en Del af dem, deriblandt alle de studerende, blev strax udskrevet, medens Haandværkerlærlinge, der

inden for et Aar kunde tilendebringe deres Uddannelse, fik Udsættelse.

Omkring 1. Maj 1942 gentog dette sig, men denne Gang var det henimod 200 ældre Mænd, der var tilsagt til Møde; der var endog en 60-aarig, som havde boet i Danmark i 35 Aar, men som aldrig havde tænkt paa at blive dansk Statsborger.

Kirkepladsen med de tyske Automobilskure.
I Forgrunden til venstre en engelsk Soldat. 1945.

Automobilskure paa Kirkepladsen. I September 1940 sagde Tyskerne, at de ønskede at faa ca. 90 Automobiles bragt under Tag. I Kastelet fandtes der kun 3—4 hertil egnede Skure, og de fik derfor Anvisning paa at leje et af de store Garageanlæg ude i Byen; ingen af dem passede imidlertid, og da det blev krævet, at Vognene skulde anbringes i umiddelbar Nærhed af Motorfolkene, som boede i Kastelet, endte det med, at der blev bygget to Rækker Skure paa Kirkepladsen; de kom til at ligge med Front imod hinanden og til dels inde under Kastanietræerne. Skurene bestod af Træ og Tagpap, og Arbejdet blev ledet af en tysk Arkitekt; som Arbejdsmandskab brugtes

tyske Soldater. Arbejdet blev paabegyndt den 20. September, og det skulde være færdigt den 1. Oktober, men som det skete i mange andre Tilfælde, Folkene arbejdede trent, og Skurene kunde først tages i Brug i Slutningen af Maanedene.

Det var Meningen, at der skulde være to sammenhængende Rækker, og disse vilde derved lukke for Passage over Pladsen. Det vilde være til stor Ulempe for en Del af de danske Beboere, men en Anmodning til Arkitekten om en Gennemgang blev afvist i en hoven Tone; bedre gik det derimod med et Brev til den tyske Pladskommandant i København, han viste sig forstaaende, og strax fik Arkitekten Ordre til at rive to af Skurene ned og efterkomme mit Ønske. — Det var ofte nemt at forhandle sig til rette med de tyske Officerer.

Danske Nazister. Den 6. Januar 1941 om Eftermiddagen saas den første Samling danske Nazister. De var klædt i mørkt Tøj med Ridebenklæder og dertil hørende lange, sorte Støvler, og de fleste gik med Kasketter, der var prydet med det danske Naziemblem.

Mange af dem var fra Sønderjylland, men der var ogsaa en Del Københavnerdrengene iblandt dem. De hilste hinanden med Nazihilsen, og fra deres Klynger hørte man „Nu skal der snart komme Gang i Sagerne“, „Vi skal nok ordne det Krapyl“, „Det skal ikke vare længe“ o. s. v. Langt de fleste af dem var i 20-Aars Alderen; de skulde sendes til en Skole i Tyskland, og det drejede sig om „en sidste Afpudsning, før Magten i Danmark skal overtages af Fritz Clausen“. Den 8. om Formiddagen rejste de. Senere kom der flere Hold.

Almindelig Gennemgang. I November 1941 var der Lejlighed til at gaa hele Kasernen igennem, og Resultatet heraf var et godt og interessant Billede af Tyskernes Forhold og Optræden.

I Generalsboligen havde Division Nr. 160 sine Kontorer. I Stueetagen var der indrettet Skrivestuer og Messer, og paa 1. Sal havde Generalen og Stabens Officerer deres Kontorer. Der boede ingen af dem her, de residerede paa Byens Hoteller.

Divisionsgeneralen selv havde i Sommeren 1941 indlogeret sig i Skovriderkroen ved Charlottenlund, og han var vel tilfreds hermed, kun bemærkede han, at hans Benzintildeling vanskeligt kunde række til fire Gange Kørsel imellem hans Bolig og Kastellet, hvor Vognen havde sin Plads; det blev til 32 km om Dagen. — Allerede i November 1940 havde Benzinknapheden gjort sig gældende for de Enheder, der laa i Kastellet. — Denne General var en i mange Henseender tiltalende Officer; han elskede Orden, og det fortaltes om ham, at han civilklædt gik i Tivoli, og at han der noterede de menige, der opførte sig mindre godt.

Stabschefen var tilsyneladende Preusser; i al Fald viste han sig senere i Besiddelse af de Egenskaber, man plejer at tillægge Officererne fra det brandenborgske Kongerige. Han var et typisk Bevis paa Rigtigheden af den gamle Regel, at „som Herren er, saa følge ham Svende“; i 1941 var han elskværdig og forekommende, men senere, da han kom under en anden General, var han studs og ubehagelig.

Til Divisionen hørte en Krigsret med en Dommer som Chef; den beskæftigede sig med Straffesager, men havde ogsaa registrerende Forretninger. I Sommeren 1942 var der saaledes Bryllup i Kastellet: to tyske Officerer blev viet til danske Damer; det foregik ikke i Kirken, men i Krigsrettens Lokaler (den tidligere Officersmesses Stuer i Nordre Magasin), og disse var pyntet med friske Blomster; det var Feltpræsten, der foretog Vielsen, men Dommeren var med som Vidne.

I en Del af Stjernestok og Artilleristok boede Feltgen-

darmeridetachmentets Folk; de kørte — især ved Aftenstide — rundt i Byen og overvagede Soldaternes Færd; især interesserede de sig for, om Nattegængerne havde Nattegn.

I Kasernen hang der Kort over København, og paa disse var en Del Omraader markeret med sort Farve; det var de Kvarterer, de tyske Soldater efter Mørkefald ikke maatte betræde, Adelgade—Borgergade, Nyhavn, Kvarteret omkring Bremerholm, Studiestræde—Larsbjørnstræde og et Stykke af Vesterbros Sidegader.

I næsten hvert eneste Lokale fandtes et stort Billede af det tyske Riges Fører Adolf Hitler, og rundt omkring saa man desuden Portrætter af Værnemagtens højeste Officerer; der var Fremstillinger af forskellige Vaabenarter under Kamp, Flyvere i Virksomhed, Luftværnsartilleri beskyder fjendtlige Flyvemaskiner, Fodfolk og Panservogne under Fremrykning, og paa Væggene var der malet Ordsprog og opildnende Sætninger, f. Ex. „Die Deutschen sind ein soldatisches Volk“, „Deutschland muss leben, wenn auch wir dabei sterben müssen“.

Der var en Mængde iøjnefaldende Plakater, der søgte at overbevise svage Sjæle om den tyske Hærs Uovervindelighed. „Sieg an allen Fronten!“ skreg en Plakat med Avisudklip om Balkankrigen, Kretas Erobring og andre for Tyskland heldige Felttog, og „Tief ins Feindesland“ var Overskriften paa en anden, der fortalte om den tyske Fremtrængen imod Øst.

Dette var den officielle Side af Sagen, Reversen gav et andet Billede: Allerede i 1941 stod der paa Væggen i et W.C.: „This war is a calamity for all Germans in each part of the world“, og „Kein Hitler — kein Krieg!“ Paa Pissoret i Esplanaden ved Hjørnet af Grønningen læste man senere: „Tod über Hitler“, og i 1945 stod der paa Indersiden af en Dør i et Brevdueslag paa Volden: „Es lebe Stalin“.

Barakker i Prinsessens Bastion. I Sommeren 1942 tænkte Tyskerne at udvide deres Luftbeskyttelse, ikke alene af Kastellet, men ogsaa af Havnen. I Juni kom der et Batteri Luftværnsartilleri, og i Juli begyndte de at bygge en Barakkelejr paa den i Prinsessens Bastion liggende Legeplads; omkring 1. September opførte de paa Voldens Krone et Taarn. Prinsessens Bastion er den, der

Lysthus paa Volden (Brevdueslag), Døren er aaben. 1947.

vender ud imod Lystbaadshavnen, og som paa Spidsen bærer Mindesmærket for Kampen den 2. April 1801.

Lejren dannede en Firkant med i alt 6 Barakker; den ene indeholdt Husholdning, og de fem andre kunde rumme i alt 60 Mand; desuden var der en Barakke paa selve Volden, den var vist beregnet til Officerer.

Taarnet, der hvilede paa et Fundament af Beton, $7\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ m, var af Tømmer, i Hovedsagen 12×12 Tommer. Det var bygget i sex Etager, og paa den udvendige Side førte en Trappe (i alt 120 Trin) op til den Platform, der dannede Taget, og som laa lidt højere end de omgivende

Trætoppe. Taarnets Højde var 25—30 m, og da det stod paa Volden, var den samlede Højde omtrent som Runder-taarns; det var færdigt den 5. September, og samme Dag blev der paa Toppen anbragt en Lyskaster; mulig fik senere et Maskingevær Plads her.

Beskyttelsesrum ved Norgesporten. I Slutningen af April 1940 var der blevet tildelt de tyske Tropper et egnet Rum i Volden som Beskyttelsesrum, og dermed havde de i lange Tider ladet sig nøje; det laa i Nærheden af de Bygninger, der husede Divisionens Stabskompagni, men det blev kun lidt brugt; Tyskerne havde ikke megen Respekt for Luftalarm, og de færdedes, naar Sirenen havde lydt, frit rundt imellem Bygningerne. I 1942 blev der imidlertid indført den Regel, at der Natten igennem skulde være en vagthavende Officer i Divisionsstabens Kontorer, og naar der kom Alarm, gik han ud paa Garderne og sendte Soldaterne til Beskyttelsesrummet. Det viste sig da, at der ikke var tilstrækkelig Plads i det anviste Rum, og i Eftersommeren kom da Chefen for den højstbefalendes Stabskompagni og bad om Tilladelse til at maatte grave en Poterne igennem Volden umiddelbart Nord for Ny Kaserne, hvor Stabskompagniet havde Kvarter. Det var endnu i de Tider, da Tyskerne kom og spurgte, om de maatte. Tilladelsen blev givet, og Arbejdet blev sat i Gang; det blev udført af en dansk Entreprenør, og Arbejdstempoet var det ringest mulige; det tog halvtredie Maaned.

Rummet var 30 m langt, og det havde Udgange imod Nord og Syd; det var delt i to Dele ved en kort Tværgang, og i den var der to Nøudgange til Voldens Krone; der var Liggeplads til 26 og Siddepladser til ca. 60 Mand.

V-Kampagnen. I Slutningen af Juni 1941 startede den engelske Radio en Propaganda: V. V. V., og den begyndte

Taarnet paa Prinsessens Bastion, set fra Langelinie. 1942.

at vinde Indpas i Danmark; rundt om paa Gaderne fandt man tegnet V'er, paa Husene, paa Kørebanen, paa Fortovene o. m. a. Steder.

Imod denne satte Tyskerne en Modkampagne ind. Den 17. Juli om Eftermiddagen anbragte de i Græsplænen foran Generalsboligen en Stolpe med et 1 m højt V, og

den næste Dag var et lignende stillet op paa Kirkepladsen; i Løbet af de følgende Dage blev tilsvarende „Skilte“ sat op foran Portene og paa nogle af Bygningerne. Foran Sjællandsporten ved den sydlige Ende af den Dæmning, der i sin Tid havde erstattet Sjællandsbroen, stod der et V, og omtrent midt for den yderste Grav stod der et andet; dette sidste havde Plads saa langt fra Porten, at Skildvagten ikke kunde se det, og den 22. om Morgenen laa det og flød i Graven. Tyskerne sagde intet, men V'et blev anbragt lige over for det andet, og der stod derfor i lange Tider to V'er her, et paa hver Side af Vejbanen; hen paa Eftersommeren blev det ene taget bort.

Paa de Døre, der førte ind til tyske Lokaler, blev der opsat Plakater af Størrelse 33×47 cm. Øverst stod „Victoria! Sieg an allen Fronten!“, og nedenunder var der et V, hvis Ben havde en Bredde af 8 cm; i selve Bogstavet var der forskellige Avisudklip, medens den øvrige Del af Plakaten var opfyldt af saadanne Billeder fra Fronterne, at Soldaterne kunde faa det bedste Indtryk af Krigens Gang.

I Oktober 1941 begyndte V'et paa Kirkepladsen at vakle, og den 27. Januar 1942 blev det fjernet. Nogle af de andre blev siddende til Kapitulationen.

Ildebrand paa Kirkepladsen. Lidt over Midnat Natten mellem den 31. August og den 1. September 1942 kom Sprøjterne tudende og hvæsende farende ind igennem Hovedgaden, og Københavns Politi gav Møde; begge Dele var tilkaldt af Tyskerne.

Paa Kirkepladsen holdt der — som sædvanlig — to Rækker Automobiler i de under Kastanietræerne opførte Garager, og i et Hjørne af Pladsen var der et større Lager af Benzin. Midt paa Pladsen stod der to Motorkøretøjer, og i dem var der gaaet Ild; hen over Pladsen snoede sig en brændende Stribe af Benzin.

Ved 2-Tiden blev de fleste af Beboerne vækket, og Tyskerne foretog en Husundersøgelse for at finde den Mand, der havde tændt Ilden, og som — saaledes sagde de — formentlig var blandt de danske Beboere. Sammen med Tyskerne (en Underofficer og to Mand), der var geværbevæbnede, fulgte tre danske Politibetjente; deres Opgave var at overvaage, at der fra Tyskernes Side ikke skete nogen Overlast, og ud over, at Folk fik deres Nattesøvn ødelagt, hændte der intet. Eftersynet var ganske overfladisk, maaske var det kun iværksat for et Syns Skyld, og ca. en Fjerdedel af Beboerne fik ikke Besøg; Kastellets mange Smuthuller blev ikke gennemsogt.

Officererne fortalte senere, at de var blevet ganske paa det rene med, at Branden ikke skyldtes nogen af de danske Beboere, men derimod en engelsk Agent, der ved at kravle over Frihavnsgitteret havde skaffet sig Adgang.

Den, der i Virkeligheden havde stukket Ild paa, var vist at finde inden for Tyskernes egne Rækker. Nogle Maaneder tidligere var det hændt, at der ved falsk Indførsel i den til Benzintanken hørende Kvitteringsbog var blevet stjaalet Benzin, og det havde vist sig, at det var en Underofficer, der havde begaaet Tyveriet. Der var meget, der tydede paa, at man nu ønskede at dække over et nyt Tyveri.

Engelsk Radio. Det er en Selvfølge, at det var de tyske Soldater forbudt at høre engelsk Radio, men det skete alligevel. I September 1942 ankede Tyskerne over, at en af de danske Løjtnanter lod sin Radio gengive engelske Meddelelser meget højt og for aabentstaaende Vinduer. Det blev paalagt den unge Mand at udvise Forsigtighed — Herrefolket maatte jo ikke irriteres — og han lovede Bod og Bedring; samtidig oplyste han imidlertid, at Divisionsmusikkorpset, der boede i den bageste Del af Kastellet, ofte havde deres Radioer aabne for engelske Med-

delelser, og at dette tydeligt kunde høres uden for Bygningen.

Efter Kapitulationen fik jeg at vide, at en af de tyske Embedsmænd jævnlgt havde faaet Tilladelse af de danske menige Soldater til at sidde i deres Værelse i Svane-stok, og at han der i al Hemmelighed, og uden at det blev opdaget, havde lyttet til den engelske Radios Udsendelser.

Beboerne flytter ud. Lige siden Foraaret 1940 havde vi egentlig ventet, at Tyskerne vilde kræve Kastellet til fuld Raadighed, men der skulde gaa to et halvt Aar, inden dette skete; Grunden til, at de danske Familier fik Lov til at blive boende saa længe, kendes ikke, men man har Lov til at tænke sig, at Danskerne dannede en Slags Beskyttelse for Tyskerne; saa længe danske Mennesker — endda i stort Tal — havde deres Hjem her, var Kastellet maaske ikke udsat for et engelsk Bombardement.

Den 10. Oktober 1942 kom der imidlertid Ordre til, at samtlige danske Beboere inden den 1. November (det blev senere ændret til den 15.) skulde fraflytte deres Boliger i de af Tyskerne belagte Kaserner.

Dette voldte mange Vanskeligheder, men ved Hjælp fra civile Autoriteter, ikke mindst fra nogle store Boligselskaber, der havde Raadighed over en Del mindre Lejligheder, lykkedes det at klare Forholdene, og alle blev hjulpet.

For Kastellets Vedkommende drejede det sig om 30 Familier og 7 ugifte Personer; den 14. November flyttede de sidste ud.

Det var at vente, at Tyskerne, efter at de havde faaet Raadighed over alle Kasernens Dele, vilde belægge den helt, men det skete ikke; nogle Officerer fik Ordre til at flytte ind, men det tog lang Tid, inden de kom; de boede friere og bedre paa Hotellerne, og de færdedes mere ugenert, naar de i civil Paaklædning vilde gaa paa Køben-

havns Gader. I Februar 1943 indrettede Divisionsgeneralen sig en Bolig (2—3 Værelser) i Generalsboligens Sidefløj.

Samtidig kom der Styrker af Luftværnsartilleriet, og en Maaned senere blev et Pionerkompagni indkvarteret; det skulde udføre Gravearbejder i Kastellet.

Opholdsrum langs Volden. I Begyndelsen af Marts 1943 meddelte Tyskerne, at de langs den indvendige Side af Volden vilde grave en Række smaa Rum, og at Arbejdet vilde blive paabegyndt c. 10 Dage senere. De havde nu indført en ny Form for Optræden; tidligere havde de i lignende Tilfælde bedt om Lov, og hvor et Arbejde skønnedes ikke at medføre alt for store Ulemper, var Tilladelsen blevet givet; nu nøjedes de med at sende en Meddelelse. Det blev i alt til 65 forskellige Grave; de fleste var beregnet som Tilflugtsrum for Soldaterne, men i Nærheden af Norgesporten var der fem til Ammunition; et af disse Rum blev først tømt efter Befrielsen, og det indeholdt da 510 russiske Anti-Tank-Patroner af Kaliber ca. 45 mm; Patronerne laa i 51 Kasser, og disse var mærket baade paa Russisk og paa Tysk. De blev i Sommeren 1946 ført bort og ødelagt ved Foranstaltning af Hærens tekniske Korps.

Der var i Slutningen af Besættelsestiden nogle Kanoner i Kastellet — der stod en paa hver Bastionspids, og det er naturligt at tænke sig dem i Forbindelse med de nævnte Patroner.

Soldaternes Moral. Gang paa Gang fik vi Klarhed over, at Soldaterne var lede og kede af Krigen, og at de for længst havde tabt Troen paa en endelig Sejr, men det var dog først i 1943, at det gav sig direkte Udslag.

Det var den 27. Juni, og ved Kasernens Linnedepot skulde der byttes Lagner; dette skete ved, at de tyske

Underofficerer afleverede en Bunke snavset Linned og fik den tilsvarende Mængde rent.

Den Dag kom der to Underofficerer, der begge var sure og i daarligt Humør, og Grunden var, at Tropperne af en eller anden Grund var blevet spærret inde paa Kasererne. Den ene beklagede sig over, at han ikke kunde gaa i Tivoli, og den anden var utilfreds med, at han havde faaet Orlov, men at han nu kun kunde bruge den til at drive rundt i Kastellet; han kunde ikke — som han gerne vilde — rejse bort.

Den ene omtalte Forholdene i sit Hjem, der laa i Ruhr-Distriktet; han havde her Hustru og en 18-aarig Datter. Fire Gange var hans Hus blevet bomberamt, og hver Gang havde han faaet et nyt; nu mente han, at man paa Grund af Materialeangel ikke kunde blive ved. Et saadant Hus var forsynet med det mest nødtørftige: 2 Senge, 1 Bord, 2 Stole, 2 Knive, 2 Gafler o. s. v. „Naar jeg kommer hjem paa Orlov, maa jeg sidde paa Gulvet, for vi har kun 2 Stole“.

Efter Befrielsen. Efter den 5. Maj 1945 fik jeg atter Lejlighed til at komme i Kastellet og se paa Forholdene.

Der var engelsk Besætning, og den havde lagt Beslag paa de to nærmest Vagten liggende Stokke; Englænderne blev i et halvt Aar, og de rejste den 5. November 1945.

I de til Hovedvagten hørende Arrester sad der allierede Fanger, Best,⁵ Pancke,⁶ Bovensiepen,⁷ en kortere Tid den tidligere Gesandt Renthe-Fink⁸ og mange andre tilsvaren-

5) Dr. Werner Best, SS General, Medlem af Rigssikkerhedstjenesten.

6) General i Politiet Günther Pancke, „Höherer SS- und Polizeiführer“.

7) Oberst i Politiet Otto Bovensiepen, Øverstbefalende for Sikkerhedspolitiet i København.

8) Gesandt Cecil von Renthe-Fink, det tyske Riges Befuldmagtgede.

de Personer. Det var et af Skæbnens Luner, at de Mænd, der havde gjort sig Umage for at ødelægge den danske Hær og det danske Politi, kom til at sidde her under Bevogtning af danske Soldater, og at de blev forhørt af danske Politiembedsmænd. I Sommeren 1946 begyndte man at sende Fangerne bort, og den 12. Juni blev den sidste ført andetsteds hen.

Arrestbygningen, set fra Generalens Have. Bag det store Vindue paa 1. Sal bag Træet sad Best. 1946.

I Stokkene var der indkvarteret en Række tyske Myn-digheder, og i Juli Maaned 1945 kom der flere, der tid-ligere havde haft til Huse i Nyboders Skole. Der var navnlig nogle overordnede Læger med Hjælpere, men de forsvandt i Løbet af Efteraaret 1945. Der var dernæst et administrativt Kontor, der benævnedes „Dienstgruppe Dänemark“, og som bl. a. tog sig af den tyske Værne-magts Efterladenskaber; hændte det f. Ex., at der paa et

Lazaret døde en Mand, der hørte til Hæren eller Flaa-den, traadte Kontoret til og tog sig af hans Papirer og andre Sager; under „Dienstgruppe“ hørte ogsaa det i København liggende Sprængningskommando.

„Dienstgruppe“s Folk, det gjaldt baade Officerer og menige, var krybende og underdanige; de sagde „javel“ til enhver Ordre, og de gjorde, hvad der blev sagt til dem, men de var ikke ærlige; vendte man Ryggen til, kunde man være sikker paa, at et eller andet forsvandt; en Gang blev en menig grebet paa fersk Gerning, han blev straffet med nogle Dages Arrest, og derefter blev han sendt til Tyskland — det hjalp; de var paa det rene med, at de havde det godt i Danmark.

I Sommeren 1945 bredte Tyskerne sig over en ganske usandsynlig stor Plads, men i November — det var efter, at Englænderne var rejst — blev de alle samlet i en af de bageste Stokke; de var ikke glade ved denne Sammen-
dragning, der betød ringere Plads og færre Bekvemmeligheder, men de tog den uden at kny. De Omraader, der var tildelt dem, var afmærket ved Hjælp af Pigtraadshegn (spanske Ryttere).

De første Bygninger, der blev overtaget, var Kirken (den var usandsynlig snavset) og Brødfabrikken; den 17. Juni fandt den første Gudstjeneste Sted, og den 14. August begyndte man igen at bage Brød.

En blot ganske flygtig Tur rundt i Kastellet fortalte, at Tyskerne havde været bange for et Angreb fra den danske Modstandsbevægelses Side, og Frygten havde heller ikke været ubegrundet. Der var lagt Planer for et saadant Overfald, der skulde være udgaaet fra Kommunens indhegnede Arbejdsplads i Fyens Ravelin paa Smedelinien; det var Meningen ved Hjælp af Gummibaade og lign. at sejle over Graven og angribe den lige overfor liggende Del af Volden, som man vidste var svagest besat; Planen blev imidlertid opgivet, da man mente, at

Tyske Fæstningsværker, en Rede i Grevens Bastion; herfra kan Forbindelsesvejen bestryges. 1946.

Fæstningen i det hele var for stærkt forsvaret, og man var derfor gaaet over til den Tanke at lade Kastelet luftbombardere; det blev heller ikke til noget, den tyske Overgivelse traadte hindrende i Vejen.

Volden var hele Vejen rundt indrettet til Maskingeværer og til almindelige Geværer; der var gravet i alt 36 Maskingeværreder og 88 almindelige Skyttehuller, hvert til 3—4 Mand. Rederne laa saaledes, at man fra dem kunde skyde over Graven baade paa langs og paa tværs, medens Skyttehullerne var beregnet, nogle til Skydning og andre til Ophold for Reserverne.

Volden var delt i Afsnit, og disse var afgrænset af Pigtraadshegn, der gik langs Graven og vinkelret paa denne. De bestod i Hovedsagen af løst og uregelmæssigt henkastede Spiraler, der hist og her var bundet til Træer og Buske; de dannede en meget ubehagelig Hindring. Langs hele Gitteret ud til Forbindelsesvejen var der opstillet et meget effektivt Pigtraadshegn.

Partierne omkring Portene var stærkest udbygget, medens Bastionerne — især Kongens (med Møllen) — var meget svagt befæstet.

Rederne havde Numre, og nogle af Skiltene var bevareret, men der var flere Anlæg, end Numrene angav. Dette kan tyde paa, at en oprindelig Plan var blevet ændret, og Mangler i Pigtraadsspærringerne fortalte, at Anlægget i sin Helhed ikke var blevet færdigt. Forskellige Forhold, deriblandt Udtalelser fra danske Mænd, der var kommet i Kastellet, tydede paa, at Arbejdet var udført i Vinteren 1944—45. Der var intet gjort med Hensyn til Udlægning af Miner.

Hist og her paa Volden var der fældet enkelte Buske — maaske for at skaffe frit Skud — og paa Kirkepladsen var det gaaet ud over nogle Kastanietræer — maaske for at skaffe Brænde til Kakkelovnene.

Den Del af Kastelsvolden, der vender ud imod Lange-linie, var — ligesom Forbindelsesvejen — inddraget i Forsvaret, men Anlæggenes Antal var her meget mindre end Vest for Vejen; om de enkeltes Art savnes nærmere Kendskab; der var ingen Pigtraadsspærringer.

I nogle af Rummene i Depotbygningen laa der store Bunker af Kort over Danmark. Det drejede sig i første Række om danske Mobiliseringskort, og de laa hulter til bulter og uden nogen som helst Orden; de havde tilhørt baade sjællandske og jyske Afdelinger, men de havde ikke alene tjent Tyskerne til at kunne finde Vej rundt i Landet; kom man f. Ex. i et Køkken eller i et Spisekammer, og lukkede man et Skab op, var der — fint og nydeligt — Papir paa Hylderne, det var danske Kort.

I Depotbygningen var der en lille Bunke russiske Kort i 1:300000; det var Gengivelser med tyske Navne. Der var kun et enkelt Blad, og det omfattede et Stykke af Egnen ved Omsk, 800 km Øst for Ural — saa langt havde Tyskerne altsaa tænkt sig at naa.

Paa andre Kaserne var der samlet forskellige Hamstringslagre; i Kastellet drejede det sig kun om en Portion Skrivematerialier; der var nogle Tusinde Konvolutter af forskellig Størrelse, de fleste smaa og meget tarvelige; der var 70 Dusin Stencils, og der var 100 Blæk-huse, beregnet til Skoleborde, de var ikke pakket ud.

Et Sted laa der en stor Samling danske Reglementer, der havde tilhørt en Korporalskole.

I det gamle Exerцерhus, der i sin Tid gik under Navnet „Loppeteatret“, og som blev revet ned i 1946 — det havde staaet i Kastellet siden 1808, og det havde tjent sin Tid ud — havde Tyskerne efterladt en Portion Taaregas i Lerbeholdere, hver rummende 1—1½ l; det blev ødelagt af Hærens tekniske Korps.

Den 22. December 1946 rejste de sidste Dele af „Dienstgruppe Dänemark“, og Kastellet var derefter frit for fremmede Tropper. Der har her ikke været tyske Flygtninge, og der har ikke, som nogle har villet tro, fundet Henrettelser af Danske Sted.

Oppe paa Volden, ved det sydvestlige Hjørne af Prinsens Bastion, fandt vi en tysk Begravelse; den var beteg-

net ved en lodretstaaende Pind, og paa den hang der en tysk Hjælm. Man sagde, at her var der begravet en tysk Soldat, der var faldet i Kamp saa sent — den 4. eller 5. Maj — at det ikke havde været muligt at føre ham bort. Ved dansk Foranstaltning blev han gravet op og jordet paa en Kirkegaard.

DET KØBENHAVNSKE
BYSTYRES SLÆGTSFORBINDELSER
I ÆLDRE TID

FOREDRAG HOLDT I SELSKABET FOR KØBEN-
HAVNS HISTORIE 25. NOV. 1947.

Af ALBERT FABRITIUS

Det er vistnok en ganske almindelig opfattelse, at bystyret i København i ældre tid og langt ned i tiden var stærkt slægtsbestemt, således at Magistraten her som i de andre købstæder udgjorde et ikke blot ved forretningsforbindelser, men i høj grad også ved slægts- og svogerskabsforbindelser fasttømret korpus. Imidlertid var jo ved stadens overgivelse til Christian III i 1536 borgerskabets ret til selv at vælge borgmestre og rådmænd gået tabt, og selv om regeringen først i slutningen af Christian IV's periode — d.v.s. i midten af 1630'erne — greb ind i valget af rådmændene, var Københavns selvstændighed dog, som *Oluf Nielsen* udtrykker det, i henseende til valget af sin øverste styrelse således langt ringere stillet end landets andre købstæders, og dens indbyggere måtte i den retning længe bøde for stadens deltagelse i Grevens Fejde. Så vidt mig bekendt, har ingen hidtil forsøgt at klargøre sig, hvorvidt regeringens indgriben i dette forhold har spillet nogen rolle, således at det københavnske bystyre i mindre grad, end det var tilfældet andre steder, var domineret af bestemte slægter, ligesom man ingensinde har prøvet at betragte bystyrets sammensætning under denne synsvinkel. Det bliver der-

for opgaven her at undersøge, i hvor høj grad Københavns Magistrats medlemmer var beslægtede eller besvogrede i tiden mellem reformationen og enevældens indførelse.

Nu er det jo desværre ikke således, at vi til belysning af dette spørgsmål ganske simpelt kan gå hen og slå op i et eller andet stort stamtavleværk og her finde de oplysninger, vi har brug for. Tværtimod ligger sagen jo sådan, at vi er endda ganske overordentlig dårligt stillede, hvor det drejer sig om det ældre københavnske borgerskabs genealogi, og man kan ikke tilbageholde en bemærkning om, at der her ligger en meget stor opgave både for Selskabet for Københavns Historie og for Samfundet for dansk Genealogi og Personalhistorie. En systematisk bearbejdelse af hele dette stof ville utvivlsomt betyde en væsentlig landvinding såvel for dansk personalhistorie, som for Københavns historie i almindelighed. Det, jeg kan sige om spørgsmålet her, er derfor kun nogle spredte bemærkninger, som ikke i fjerneste måde gør fordring på fuldstændighed, og mit bidrag består måske således mere i at rejse problemet end at bringe nogen løsning derpå.

Det viser sig jo desværre, når vi med dette formål for øje gennemgår listerne over de 46 borgmestre, der har været i funktion i tiden mellem 1536 og 1660, og de 62 rådmænd, der har været i samme tidsrum, og som ikke nåede op i de højeste stillinger, at vor viden om deres personlige forhold for de fleste af disse mænds vedkommende er overordentlig ringe, således at vi overfor mange af dem må give blankt op, medens vi for en del andre må nøjes med hypoteser. Det nære — lige — slægtsforhold vil vi vel i de fleste tilfælde kunne gå ud fra er oplyst, men de vidt forgrenede sideslægtskaber volder adskilligt

større vanskeligheder ligesom svogerskabsforbindelserne, fordi vi gang på gang er uvidende om, hvem de pågældende magistratsmedlemmer har været gift med, eller i hvert fald hustruernes herkomst. Det må derfor på forhånd stå klart, at der kan have været slægtskabsforbindelser eller svogerskabsforhold, om hvilke vi ikke har nogen viden, og det billede, vi kan tegne, vil således næppe helt dække de faktiske forhold.

Listerne over de nævnte 108 magistratsmedlemmer finder vi hos Oluf Nielsen i hans i og for sig forældede, men på så mange felter fortræffelige skildring af Københavns historie før 1728, og han har i første række hentet fortegnelserne fra Magistratens vedtægtsbog, som nu ligger i Rådstuearkivet, eller stadsarkivet, som det jo desværre har fået navneforandring til. Oluf Nielsen har, ikke mindst ved hjælp af Københavns Diplomatarium, givet en række mere eller mindre kortfattede levnedsskildringer af de personer, det her drejer sig om, og har jo også — stærkt personalhistorisk interesseret, som han var — meddelt, hvad han har fundet af egentlige genealogiske oplysninger, men det siger sig selv, at dette stof på mange måder er blevet suppleret i de forløbne halvhundrede år — den personalhistoriske forskning har jo i dette tidsrum gjort gode fremskridt — og at det yderligere vil kunne suppleres, derom nærer jeg ikke den ringeste tvivl. Der vil om nogen tid fremkomme en bog om Helligåndskirken,¹ som er blevet til ved et samarbejde mellem flere forskere, og under udarbejdelsen af det afsnit heri — om fremtrædende familier i Helligånds sogn — som det var overdraget mig at levere, havde jeg rig lejlighed til at konstatere, i hvor stor udstrækning, f. eks. *H. U. Ramsings* af dette selskab udgivne fortegnelser over de københavnske ejendomme yder bidrag også til

¹) Helligaandskirken i København, 1949, s. 141—204.

den ældre københavnske genealogi. Det viser sig jo nemlig, at når et stof af den her omhandlede art først er blevet opstillet ganske systematisk, så lægges der ved sammenstillingen nye momenter i dagen, som de løsrevne detaljer ikke formåede at give. Nu var det så heldigt, at for mig væsentlige dele af dette værk, nemlig Snarens kvarter, som i sin helhed hørte til Helligøjst sogn, og Strand kvarter, hvoraf en del fulgte samme kirke, foreligger trykt; jeg savnede kun Frimands kvarter, som utvivlsomt ville have sat mig i stand til at løse den stillede opgave bedre, og jeg kan derfor ikke lade være med at benytte denne lejlighed til først og fremmest at fremhæve, hvor betydningsfuld en indsats general Ramsing har gjort her for Københavns historie — en indsats, der sammen med hans fortræffelige middelalderstudier vil bevare hans navn ned gennem tiderne, men dernæst også at betone, hvor påkrævet det er, at fortsættelsen af denne fortræffelige fortegnelse over de københavnske skøder og adkomster ser dagens lys. Der er hidtil udgivet 4 kvarterer af byen — nemlig Øster, Strand, Snarens og Vester kvarter — men det vil sige, at der endnu mangler otte, og hvor betydningsfuldt det end er at have denne del af byens adkomstdokumenter udgivne for specialundersøgelser, så er det dog klart, at sammenfattende studier over københavnske ejendomsforhold før stadens store ildebrand ikke kan foretages, før hele dette materiale er publiceret, og der gemmer sig mange interessante problemer i hele dette stof. Jeg behøver her blot at nævne spørgsmål som forholdet mellem fremmede og hjemlige indvånere, eller spørgsmål om den adelige grundbesiddelse, problemer, som er ganske uafklarede.

Den Københavns historie, der, Oluf Nielsens arbejde ufortalt, stadig bliver mere og mere påkrævet, vil vanskeligt kunne skrives, før dette og andet materiale er publiceret. Med andet stof tænker jeg i første række på

kilder som Københavns byfogedregnskaber og Københavns overformynderis ældre hovedbøger, begge rækker rummer et væld af oplysninger og et for store deles vedkommende ganske uudnyttet materiale. Jeg vil derfor gerne på dette sted have lov til at rette en henstilling til Selskabet for Københavns Historie om at fremme udgivelsen af Ramsings materiale det mest mulige, og at påtage sig arbejdet med videnskabeligt forsvarlige udgaver af endnu ikke publicerede kilder til Københavns ældre historie.

Foreløbig må vi nøjes med, hvad der foreligger af oplysninger, og jeg skal nu i det følgende først tillade mig at give en oversigt over de slægtskredse, der kan påvises i materialet, og dernæst forsøge på gennem en opdeling af materialet efter kronologiske og saglige linier at undersøge, om der kan påvises nogen udvikling i forholdene.

Den 29. juli 1536 fandt den højtidelige overgivelse af staden København sted i den kongelige lejr udenfor byen. Et sørgeligt skue har det været at se dette skyggernes tog — Grev *Christopher* af Oldenburg og hans hovedsmænd, *Ambrosius Bogbinder* og *Jørgen Koch*, borgmestre og rådmænd — vandre langsomt gennem byens porte ud til den kongelige lejr, med blottede hoveder og hvide stave i hænderne. — Bag sig har de haft den udhungrede by, hvor scener af navnløs rædsel havde udspillet sig — hvor børnene lå døde på voldene med græs og blomster i munden, og mødre med spædbørn ved brystet havde måttet give deres blod uden at kunne frelse de ulykkelige små — foran lå den kongelige lejr med landsknægte og tros, med barske hovedsmænd og en konge, der — om man tør gætte — har været bevæget af de mest modstridende følelser, forbitret over den hårdnakkede modstand og de umenneskelige ofre, bevæget ved den nød og elendighed, han så overalt.

Lempelige vilkår fik staden. Kong Hans' privilegier blev stadfæstet, og ordets frie forkyndelse blev sikret, men retten til frit at vælge borgmestre og råd gik tabt, ligesom kongen gjorde sig til herre over stadens befæstning. Der udstedtes et almindeligt amnesti, fra hvilket kun deltagerne i mordet på fru *Anne Meinstorf*, *Holger Rosenkrantz's* enke, blev undtaget.

Kort tid efter udnævntes den nye Magistrat, som kom til at bestå af borgmestrene *Poul Hansen*, *Peder Jørgensen* og *Anders Halager*, samt 8 rådmænd, nemlig *Peder Villadsen*, *Oluf Jacobsen Skriver*, *Christen Eskildsen*, *Rasmus Nielsen*, *Matthias Clausen*, *Laurids Jensen*, *Rasmus Kedelsmed* og *Knud Kempe*. Af disse var stadens første borgmester *Poul Hansen* en meget anset mand i byen; han var 1528 værge for Nikolaj kirke, blev året efter rådmand og var tillige kæmner; allerede i slutningen af 1531 eller begyndelsen af 1532 blev han borgmester i *Ambrosius Bogbinders* sted og deltog 1534 i hylningen af grev *Christopher*. I den følgende tid måtte imidlertid han og andre mere besindige medlemmer af Rådet vige pladsen for *Ambrosius Bogbinders* parti, og hans underskrift på overgivelsesakten til *Christian III* viser, at hans anseelse var uformindsket. Han døde 1558 ved *Mikkelsdags* tide og omtales i en årbog som en mægtig from mand, der havde et godt rygte blandt alle dem, der kendte ham.

Om *Poul Hansens* ægteskabelige forhold foreligger der intet oplyst, men han havde en datter *Sidsel*, som 1547 blev gift med *Anders Knudsen Skriver*, der 1561 — tre år efter *Poul Hansens* død — blev indsat som borgmester af kansleren *Johan Friis*. *Anders Knudsen Skriver* er en af de ialt 6 borgmestre, som ikke havde beklædt noget rådmandsembede, ikke engang formelt, før deres udnævnelse.

Anders Knudsen Skriver og *Sidse Poulsdatter* havde en

søn *Christopher Andersen*, født 1551, som fik en udmærket uddannelse og efter studieophold ved tyske universiteter overtog moderens forretning. Han blev 1597 byskriver i København, og 1604 ægtede han *Anna Marcusdatter Hess*. Han var 1602 blevet rådmand og beklædte dette embede til sin død 1617. Hustruen var datter af den bekendte storkøbmand *Marcus Hess*, der blev rådmand 1564 og fra 1565 til 1589 var borgmester. Med *Marcus Hess* kommer vi ind i en række kædeægteskaber mellem Magistratens medlemmer, idet 5 borgmestre — fra tiden 1548 til 1622 — på denne måde havde tilknytning til hverandre.

Rækken begynder med *Peder Jensen*, hvis enke *Lisbet Bertelsdatter Kniphof* anden gang ægtede *Marcus Hess*, som igen i andet ægteskab var gift med *Margrete Surbek*. Hun var søster til borgmester *Simon Surbek* og blev selv anden gang gift med borgmester *Iver Poulsen*, og dennes anden hustru *Karen Pedersdatter* var datter af borgmester *Peder Munk Jacobsen*.

Peder Jensen blev rådmand i 1543 og rykkede 1548 op som borgmester; han var ejer af en gård mellem Kompagnistræde og Snaregade og var fra 1553 til sin død i oktober 1557 værge for Helligånds hospital. Hans enke, der tilhørte den i byens historie velkendte familie *Kniphof*, var datter af købmanden *Bertel Kniphof*, og hendes moder var *Boyle Winke*, som i andet ægteskab var gift med rådmanden *Jens Pedersen Kammersvend*, der døde 1535. *Lisbet Kniphof* lagde sten over *Peder Jensens* grav i Helligåndskirken og blev selv begravet samme sted i 1572. Efterverdenen får at vide, at hun var en udmærket kvinde, der berømmes af alle.

Hun ægtede — velsagtens kort før 1560 — *Marcus Hess*, der overtog *Peder Jensens* store gård. Om *Marcus Hess* kunne der være en del at berette. Hans liv var rigt varieret og frembyder et levende eksempel på den men-

neskelige tilværelses usikkerhed. Hvorfra han stammede, er uvist, hans herkomst er ikke oplyst, og om han har forbindelse med den tyske købmand *Hans Hess*, der nævnes i 1522, kan ikke påvises. Marcus Hess er født 1526 og forekommer første gang i 1559, da vi hører om en handel om nogle tyrkiske heste, som Frederik II ønskede at købe. Han har sikkert allerede på dette tidspunkt haft udstrakte handelsforbindelser, og i løbet af 1560'erne fik han oparbejdet en virksomhed, der sikkert har givet ham enorme indtægter og skaffede ham et varigt navn som vel den største købmandsskikkelse i det 16de århundredes sidste halvdel. 1563 stod han i spidsen for et interessentskab, der påtog sig driften af fyret på Kullen, sidst i juni 1564 blev han rådmand og allerede i november det følgende år borgmester. Syvårskrigen 1563—70 gav ham yderligere vind i sejlene, og 1569 påtog han sig hele leverancen til flåden foruden store klædeleverancer til hæren — at det ikke var småsummer, det drejede sig om, viser rentemesterregnskaberne, som oplyser, at han i 1569 leverede varer for omkring 33.000 daler og i 1570 endog for 40.000. Efter krigen vedblev hans handel endnu nogle år at blomstre, men både hans Islandshandel og handelen på Rusland har formentlig bragt ham svære tab, og konkurrencen med de nederlandske købmænd har utvivlsomt bidraget sit til at forværre hans stilling. I 1581 måtte han have udsættelse med opfyldelsen af sine forpligtelser overfor kronen, og det var lige ved, at han havde måttet opgive sit borgmesterembede. I de følgende år gik det stadigt tilbage for ham, og 1589 søgte han selv, begrundet med langvarig sygdom og alderdoms svaghed, afsked fra den borgmesterstol, som han da havde beklædt i 24 år.

Han overtog som før nævnt den ved ægteskabet erhvervede ejendom, en stor gård, hvor han i 1563 var vært for

det svenske gesandtskab under hr. *Sten Eriksson Lejonhufvud*. Som det vil erindres, lod *Johan Friis* de svenske udsendinge tilbageholde med magt — en hændelse, der var medvirkende til Syvårskrigens udbrud. Også ved andre lejligheder husede han fremmede, således i 1580 her-
tug Karl af Mecklenburg. Foruden gården her ejede Marcus Hess som venteligt adskillige andre ejendomme i byen, og desuden haver uden for Østerport og Vesterport, navnlig den sidste var af et stort omfang og rummede talrige fiskedamme, således som det jo hyppigt var tilfældet — og formålet — med disse haver uden for byen.

Efter Lisbet Kniphofs død ægtede Marcus Hess *Margrete Surbek*, der var søster til *Simon Surbek* d. æ., som 1577 blev rådmand og 1579 borgmester. Han selv døde 20. oktober 1590 og blev to dage senere begravet i Helligåndskirken, ved hvilken lejlighed magister *Jonas Jacobsen* prædikede ud fra Jobs bogs 1. kapitel. Teksten har jo nok givet anledning til nogle personlige allusioner.

Margrete Surbek ægtede derpå *Iver Poulsen*, men døde allerede 1602, og året efter giftede han sig igen med borgmester *Peder Munk Jacobsens* datter *Karen*. Om Iver Poulsen vides ikke meget udover, at han var født i Kolding i 1567; han var en velstående mand, der foruden en gård på Gammeltorv ejede en del grunde omkring Nikolaj Kirke og havde et herberg uden for Østerport. Han deltog i opfyldningen på Christianshavn og anlagde endvidere et par reberbaner. 1606 blev han rådmand, og ved svigerfaderens død i 1615 indtog han hans plads som borgmester.

Heller ikke om hans svigerfader *Peder Munk Jacobsen* er der ting af væsentlig interesse at berette. Han havde åbenbart slægtsforbindelser på Island, hvor han og broderen *Christopher Jacobsen*, der var formand for De Fat-

tiges Forstandere, i 1613 havde en arv at fordre. Peder Munk Jacobsen havde deltaget i Syvårskrigen og blev 1589 rådmand i København. 1591 blev han borgmester, hvilket embede han beklædte til sin død i 1613.

Medens de her skildrede forbindelseslinier så at sige går på tværs af materialet, så er der andre linier, som går lodret, og her vil vi da først dvæle ved en gruppe, hvis midtpunkt er borgmester *Oluf Jacobsen Skriver*, og som omfatter 4 borgmestre og 2 rådmænd. Oluf Jacobsen var fader til borgmester *Hans Olufsen* og til to døtre, *Apollonie Olufsdatter*, der var gift med renteskriver *Peder Hansen*, og *Pernille Olufsdatter*, som ægtede borgmester i Helsingør *Frederik Leiel*, med hvem hun havde datteren *Ingeborg Leiel*, der i andet ægteskab var gift med borgmester *Mathias Hansen*. Frederik Leiels søster *Dorete Leiel* var gift med den foran nævnte borgmester Hans Olufsen. Apollonie og Peder Hansen havde datteren *Ingeborg Pedersdatter*, som i sit ægteskab med proviantskriveren *Claus Meklenborg* rimeligvis er moder til den *Ingeborg Meklenborg*, der var Mathias Hansens tredje hustru, og med hvem han havde datteren *Ingeborg Meklenborg*, gift med rådmand *Verner Kloumand* d. y. Mathias Hansen var gift første gang med *Wendele von Delden*, der var enke efter handelsmanden *Adam Bøcker*, med hvem hun havde sønnen rådmand *Johan Bøcker von Delden*, og endelig var Mathias Hansen formentlig illegitimt fader til Christian IV's frille *Kirsten Madsdatter*, der blev gift med borgmester *Reinholt Hansen*.

Oluf Jacobsen Skriver hører også til de mere kendte folk i Københavns historie. Han forekommer allerede 1516 som rådmand, og som medlem af det af Christian II stiftede nordiske handelsforbund, som Kongens kreditor og med selvstændigt kontor i Stockholm var han en af de virkelig betydende københavnske købmænd før re-

formationen. Også hos Frederik I stod Oluf Skriver i gunst, og om hans anseelse vidner, at han sammen med *Hans Decker* og *Herman Dytmer* repræsenterede København ved fredsmødet i Hamborg; han var da ikke længere rådmænd, idet han 1534 var faldet som offer for den nyordning — for at bruge et moderne udtryk — som grev Christopher havde gennemført. Som tilhænger af reformationen stod Oluf Jacobsen *Hans Tavsen* nær, og han var med til at underskrive reformatorens forpligtelsesbrev til *Joachim Rønnow*. Han deltog i forhandlingerne om Københavns overgivelse til Christian III, og efter kapitulationen udnævntes han til rådmænd — en stilling, han beklædte indtil 1552, da han på grund af alder og stor svaghed trak sig tilbage; hvornår han døde, er uvist, men det var i hvert fald før 1563.

Vor viden om Oluf Jacobsens herkomst er også højst sparsom, men det er sandsynligt, at han har været beslægtet med eller eventuelt gennem et første ægteskab besvogret med den rådmænd *Erland Snare*, efter hvem Snaregade og Snarens Kvarter har navn; thi han overtog 1527 Snares gård mellem Kompagnistræde og Snaregade og var formynder for *Elsebe Mylings*, der formodes at være datter af Erland Snares enke *Karine Hansdatter*, og som var gift med den nævnte rådmænd Herman Dytmer eller Ditmarsken. Elsebe Mylings ejede endnu 1557 en parcel af Snares gård, nemlig hjørnet af Kompagnistræde og Knabrostræde, som 1589 tilhørte *Svend Olufsens* børn, men om denne Svend Olufsen er søn af Oluf Jacobsen, er uvist. 1540 var Oluf Jacobsen gift med *Ingeborg Hadeler* (eller *Stuffe*), datter af købmanden *Morten Hadeler*, hvis hustru *Birgitte* var datter af *Henrik Bager*, der 1492—98 havde en stor gård, der hvor nu Nygade og Knabrostræde ligger.

Oluf Skrivers gård i Snaregade — det var vistnok her,

at den brønd var, der roses for sit gode vand under belejringen — denne gård gik over til sønnen Hans Olufsen og senere til hans enke Dorete Sandersdatter Leiel, der 1584 skødede den til sin broder og svigerinde Frederik Leiel og Pernille Olufsdatter.

Af de andre til denne slægtskreds hørende er der måske grund til her kort at mindes borgmester *Mathias Hansen*, hvis navn endnu er bevaret i byens historie som bygherre til den prægtige renaissancegård på Amager-torv, der hvor nu porcelainsfabrikken har til huse. *Mathias Hansen* nævnes første gang 1589 som deltager i et konsortium, der handlede på Nordlandene, senere var han medlem af Islandsk Kompagni, og 1613 blev han rådmand og ni år senere borgmester. Han døde 1628 og ligger begravet i Helligåndskirken. *Mathias Hansen* var gift fire gange, først med den ovenfor nævnte *Wendele von Delden*, anden gang med en datter af livlægen professor *Peder Sørensen* og tredie gang som nævnt med *Ingeborg Meklenborg*, hvorved han fik tilknytning til den her omhandlede slægtskreds, hvorfra han også hentede sin fjerde hustru, den nævnte *Ingeborg Leiel*.

Inden vi går over til den sidste og mest betydelige slægtskreds, som skal behandles her, skal vi kort dvæle ved en mindre gruppe, der navnlig præges af en række svigersønneforhold. Vi tager udgangspunktet i rådmanden *Oluf Hammer*, der nævnes i denne bestilling 1558, men i øvrigt forekommer allerede 1540 som lejer af en af byens indenbys jorder. Han var kæmner, hvilket embede han frasagde sig i 1570, men han levede endnu 1581, da han ejede en gård på Gammeltorv. *Oluf Hammer* var fader til renteskriver *Christen Hammer*, hvis enke *Anne Mortensdatter Pfoel*, der var en af Christian IV og kredsen omkring hoffet meget agtet kvinde, 1613 ægtede borgmester *Jacob Mikkelsen*. Denne, der var rådmandssøn fra Malmö, blev 1625 rådmand og dagen efter sin indsættelse

borgmester i København; han var en rig og anset købmand, der var forpagter af kronens indtægter fra Færøerne og direktør i Ostindisk Kompagni. Han døde i 1644.

Jacob Mikkelsens broder var utvivlsomt den *Mogens Mikkelsen*, der var rådmand fra 1606 til 1618, da han døde. Af hans børn var en datter *Lisabet* gift med *Laurids Eskilsen*, der fra 1626 var byfoged i København, derefter 1628 blev rådmand, men 1631 trak sig tilbage for at overtage bestillingen som proviantskriver. Da han i 1644 opgav dette embede, blev han på ny indvalgt i Rådet, men han er vistnok død samme år eller kort efter. Laurids Eskilsens datter var formentlig gift med sekretæren i tyske Kancelli *Bartholomæus Pedersen*, der var rådmand fra 1655 til sin død i 1666 i en alder af kun 46 år.

Den mest betydende slægtskreds, som vi mangler at omtale, er kredsen af familierne *Surbek*, *Vibe* og *Nansen*, omfattende 7 borgmestre og 6 rådmænd. Kredsen har for så vidt forbindelse med den foran omtalte gruppe omkring Marcus Hess, idet Margrete Surbek som nævnt var søster til borgmester Simon Surbek, om hvem denne kreds samler sig. Simon Surbek var fader til borgmester *Simon Surbek* d. y., til *Maren Simonsdatter*, der først var gift med den tidligere slotsskriver på Frederiksborg, borgeren *Hans Pedersen* i Slangstrup, dernæst med klædekræmmeren *Henrik Berner*, samt til *Anna Simonsdatter*, der var gift med borgmester *Mikkel Vibe*. Mikkel Vibe og hans broder købmanden *Christen Vibe* var sønner af *Christen Mikkelsen* på Legård ved Holstebro og således brodersønner af rådmanden *Jens Vibe*. Christen Vibe havde i sit første ægteskab to døtre, den ene, *Karen*, var gift med rådmanden *Jørgen Jensen Braad* og var utvivlsomt moder til rådmanden *Knud Jørgensen*. Den anden af Christen Vibes døtre, *Anne*, var først gift med *Peder Valentinsen Kniphof*, anden gang med rådmanden *Peder*

Carlsen, hvis datter af første ægteskab var gift med borgmester *Hans Nikkelsen Lundt*.

Christen Vibes anden hustru *Ellen Clausdatter* ægtede efter hans død Simon Surbek d. y.

En datter af Mikkel Vibe — *Margrete* — var gift med rådmanden *Thomas Lorck*, og med denne sidste har rådmanden *Niels Hansen Folskenk* utvivlsomt været i slægt, uden at det nu kan påvises på hvilken måde.

Endelig var den foran omtalte borger i Slingerup Hans Pedersen og Maren Simonsdatter Surbek forældre til *Sofie Pedersdatter*, der ægtede borgmester *Hans Nansen*, og af deres børn var *Dorothea Nansen* gift med borgmester *Find Nielsen Trellund*, medens *Maren Nansen* ægtede rådmanden *Ditmer Bøfke*. Han hører imidlertid ligesom Hans Nansens søn den yngre *Hans Nansen*, hjemme i en senere periode end den her omhandlede.

Ser vi nu lidt på de enkelte personer i denne slægtskreds, så vil det være naturligt først at dvæle lidt ved familien Vibe. Det var, som det vil være fremgået af det foregående, rådmanden *Jens Vibe*, der bragte familien til København fra det mørke Jylland. Hvornår han har nedsat sig her, ved man naturligvis intet om, men allerede 1584 har han indtaget en så fremtrædende position i byen, at han valgtes som delegeret til hyldingen af prins Christian i Ringsted. Han var gift med *Kirsten Pedersdatter* og havde med hende, der var enke efter skrædderen *Reinholt Mortensen*, fået andel i gården på det østre hjørne af Klosterstræde og Amagertorv. Jens Vibe, der blev rådmand i 1591, døde allerede tre år senere og er begravet i Helligåndskirken, som han var værge for. Hans arvinger skænkede kirken 200 sldr. og desuden en sølvkande til altervinen, og *Christen Vibe* lod lægge sten på hans grav. Alt taler således for, at Jens Vibe i særlig grad har taget sig af brodersønnen Christen, og han har vel også sin andel i, at *Mikkel Vibe* kom til hovedstaden,

selv om dennes veje gik om ad Norge. Mikkel Vibe kom som dreng i huset hos livlægen *Peder Sørensen* og kom senere til dennes broder *Niels Sørensen*, der var tolder i Norge, hvor han fik sin første handelsuddannelse. Derefter kom han i tjeneste hos *Marcus Hess* og rejste i de følgende år på lange handelsfarter Europa rundt, dels for sin principal, dels for egen regning, indtil han efter disse sine pilgrimsdage — i hvilke han lærte, at „Gud giver Sine Raad“, som hans valgsprog lød — nedsatte sig i København og tog borgerskab 1593, og et par år efter ægtede han sin første hustru *Mette Lauridsdatter*.

I de følgende år oparbejdede Mikkel Vibe en stor forretning, der havde forbindelser både i nord og syd. Han deltog såvel i Islandshandelen som i farterne på Nordlandene og havde en del af kornleverancerne til Norge. Han gjorde forretninger sammen med *Breide Rantzau*, statholderen på Københavns Slot, som var en af Danmarks største godsejere, søn af den berømte statholder *Henrik Rantzau* på Breitenburg og sønnesøn af Christian III's ikke mindre berømte feltherre *Johan Rantzau*. *Breide Rantzau* og Mikkel Vibe havde i fællesskab et skib, der med sin ladning repræsenterede 2500 dr.s værdi, og som 1606 blev opbragt af en hollandsk kaper, og i årene 1615—16 udrustede de selv et kaperskib, ligesom de det sidstnævnte år fik tilladelse til at drive hvalfangst i Nordhavet og der opbringe fribyttere. Også andre hvalfangstkompanier havde Mikkel Vibe sine penge i, således sammen med sin senere svigersøn *Thomas Lorck*.

Desuden var Mikkel Vibe naturligvis grundejer i stor stil i staden, og en gade, som gik der, hvor nu Kultorvets vestlige husrække løber, hed Mikkel Vibes gade. Også i Christianshavns bebyggelse tog Mikkel Vibe del, og han opfyldte her en grund langs St. Anne Stræde mellem Strandgade og Kongensgade. Også uden for byen havde Mikkel Vibe grundbesiddelser, således havde han 7 haver

og en ladegård uden for Østerport — de lå på grundene mellem Store Kongensgade og Bredgade, og uden for Vesterport — der, hvor nu en anden af byens travle handeleggader — Vesterbrogade — har udslettet sporene af landlig idyl, havde han grunde, hvor han i 1619 sammen med Jacob Mikkelsen anlagde en kro og en skydebane. Kroen hed langt ned i tiden Mikkel Vibes kro.

Hammerich fortæller en ganske pudsig historie om Mikkel Vibe som ophavsmand til nogle gadespektakler. Skønt de fleste af tilhørerne formentlig kender historien fra Oluf Nielsen, kan den vist godt gentages. Der har jo ikke været for mange munterheder i det, jeg har kunnet berette. Altså: Ved et bryllupsgilde, som Mikkel Vibe deltog i, kom han i klammeri med professor *Claus Plum*, og denne gav sig til, som det hedder, at være meget urolig mod Vibe med glas at slå sønder, item med hvislen og fløjten. — Man kan ligefrem se dette det juridiske fakultets fremstående medlem sidde og pifte i fingrene ad sin kontrapart. Hvad Vibe har sagt til den musik, fremgår ikke klart, men man har lov til at formode, at gode venner har lagt en dæmper på gemytterne, eller at den gode rhinskvin endnu ikke rigtig havde gjort sin virkning på Vibe. Nok om det. Claus Plum var imidlertid blevet træt og trak sig tilbage, medens Vibe holdt ud. Imidlertid følte også han — da vægteren havde meddelt, at klokken var slagen ti — at det var på tide at komme af sted, men da han kom på gaden ledsaget af en stor skare andre gæster, kom han pludselig i tanker om, at han havde glemt at takke Claus Plum for underholdningen, og skaren begav sig nu med den formentlig vrede borgmester i spidsen til det hus, hvor Claus Plum opholdt sig, og gjorde adskillig larm og spektakkel på gaden udenfor. Dette medførte omsider, at Plum med dragen klinge styrtede ud på gaden og slog om sig. En af deltagerne, som siges at være en rig og anset mand, måtte efterlade sin ene tøffel

på valpladsen. Hvordan Vibe er sluppet hjem, beretter historien intet om, og endnu mindre, hvordan han har befundet sig dagen derpå.

Mikkel Vibe blev rådmand 1602 og avancerede 1609 til borgmesters stilling. Han var en meget gudfrygtig mand og skal have været vellidt i vide kredse, således at der ved hans begravelse i Nikolaj kirke i 1624 var stor „Frekvens af Rigens Raad, Adel og Uadel“.

Af Mikkel Vibes børn var sønnen *Peder Vibe* dansk resident i Frankrig, hvor Ludvig XIII adlede ham, og af døtrene var *Mette Vibe* gift med biskoppen *Mads Jensen Medelfar*, medens *Margrete* ægtede den nævnte rådmand *Thomas Lorck*, der i 1598 købte en gård i Skoboderne og fra 1607 stod i stadig intim handelsforbindelse med Vibe. Thomas Lorck bekostede 1612 den endnu bevarede sandstensportal i Helligåndskirken og døde 1634. Gården i Skoboderne ombyggede han i 1620'erne, og da han i 1629 havde den franske gesandt *Des Haye de Courmesvin* som gæst, får vi gennem dennes rejsebeskrivelse at vide, at det var en smuk og rummelig bolig.

Som jeg nævnte før, var *Hans Pedersen* i Slangstrup fader til *Sofie Pedersdatter*, som altså var søsterdatter af Mikkel Vibes hustru, og i deres hus traf hun den unge flensborger *Hans Nansen*, der omkring 1620 kom i Mikkel Vibes tjeneste. Der er jo ikke grund til i denne forsamling at gå ind på en længere redegørelse for Hans Nansens liv og virksomhed; jeg skal derfor blot kort omtale, at han i 1639 efter i 18 år at have faret på Island blev kaldet til rådmand i København og 1644 rykkede op som borgmester i sin hustrus morbroder Simon Surbeks sted. Hans valg til denne post var enstemmigt i den samlede Magistrat, hvad der viser, hvilken anseelse han, der var tredieyngste rådmand, allerede på dette tidspunkt nød, og de forventninger, man nærrede til ham, blev da heller ikke på nogen måde skuffede. Hans kraft-

fulde optræden under Svenskekrigen, da han som en af trediestands mest fremstående ledere tilsagde kongen borgerskabets troskab og offervilje, hans andel i forhandlingerne om arveregeringens indførelse og i det resultat, der nåedes, er for velkendt til at skildres i enkeltheder. Man undrer sig over, at ingen hidtil har følt sig fristet til at levere en selvstændig tilbundsgående skildring af denne det københavnske borgerskabs førstemand — der forenede politisk begavelse med fremragende købmandsnille, en dristig og heldig søfarer, som i en alder af 21 år ledede en ekspedition til det nordlige Rusland, og som nedfældede sin sikre viden og sine rige erfaringer i en nautisk-geografisk håndbog, der gennem et århundrede blev benyttet som lærebog i søfartskunsten.

I det foregående har jeg i meget korte træk gjort rede for nogle af de mest fremtrædende og betydende slægtskredse inden for det københavnske borgerskab. En redegørelse som denne vil formentlig efterlade det indtryk, at der var tale om en meget snæver forbindelse mellem de forskellige magistratsmedlemmer, og man vil altså i og for sig have fået det almindelige forhåndsindtryk bekræftet, men det må jo ikke glemmes, at det, der er sket her, er, at vi har fremdraget de borgmestre og rådmænd, som påviseligt var i slægt med hinanden, og slet ikke har omtalt den del af Magistraten, som ikke var beslægtet eller besvogret med de her nævnte kredse. Nu kan der ganske vist opregnes nogle flere mindre grupper — således var rådmand *Didrik Johansen Badskær* svigerfader til borgmester *Christopher Hansen*, Hans Nansens nære ven og kampfælle, og til rådmanden *Laurids Mikelsen Tunge* — rådmanden *Niels Villumsen*, der tilhørte den bekendte helsingørske patricierslægt *Rosenvinge*, idet han var søn af borgmester i Helsingør *Villum Henriksen*, var stedsøn af rådmanden *Anders Olufsen*,

der ægtede Villum Henriksens enke *Karen Nielsdatter* — og rådmanden *Herman Thuresen*, der var broder til den fra belejringen så velkendte stadsoborst *Frederik Thuresen*, var besvogret med rådmanden *Henrik Isaksen*, idet denne var broder til Frederik Thuresens hustru — men sådanne mindre forbindelseslinier er dog af ringere betydning i forhold til de nævnte større grupper, som også i kraft af rigdom og fremragende dygtighed har spillet en fremtrædende rolle, og de ændrer intet i det forhold, at det, når alt kommer til alt, dog kun var en del af det samlede antal magistratsmedlemmer, der her er tale om.

Skal vi danne os et indtryk, som virkelig dækker de faktiske forhold, er der næppe anden vej at følge end at gennemgå Magistraten kronologisk og ved hvert nyvalg undersøge, om den valgte er beslægtet eller besvogret med nogle af de siddende borgmestre eller rådmænd. Kun derved vil det være muligt at få fastslået, om Magistraten altid eller i visse perioder — og da hvilke — har været sammensat på en sådan måde, at man kan hævde, at familieforbindelser i snævrere eller videre forstand har præget byens styrelse.

Ser vi da først på den af Christian III i 1536 efter stadens overgivelse indsatte Magistrat, som bestod af 3 borgmestre og 8 rådmænd, så var ingen af disse 11 mænd, så vidt det nu er os bekendt, beslægtede eller besvogrede med hinanden. Jeg må dog fortsat betone, at vor viden om de pågældendes personalia er så begrænset, at der må tages et forbehold. Men følger vi nu rækken ned, så er det første tilfælde af påviseligt slægtskab til stede, da *Anders Knudsen Skriver* i 1561 blev borgmester; han var svigersøn af borgmester *Poul Hansen*, som imidlertid var død 3 år før. Det næste tilfælde indtraf først i 1577, da *Simon Surbek* valgtes ind i Rådet. Han var svoger til *Marcus Hess*, som var gift med hans søster, og dette har vel været medvirkende til, at han allerede

to år senere blev borgmester foran alle sine rådmandskolleger. Der var således for første gang i den her omhandlede periode to svogre i byrådet i årene 1577—83.

Det sidstnævnte år kom *Albert Christensen* ind som rådmand. Hans hustrus formynder var den til 1590 siddende borgmester *Jacob Sørensen Skriver*, men om der har været noget slægtskab mellem borgmesteren og hans myndling, er ikke klart. I 1596 indvalgte *Christen Albertsen* som rådmand, han var broder til borgmester *Albert Albertsen Hamilton*, der imidlertid var død to år tidligere, og *Niels Hansen*, der blev rådmand samme år som Christen Albertsen, var gift med enken efter *Niels Pedersen Skriver*. Mikkel Vibe, der indvalgte 1602, var brodersøn af den 8 år tidligere afdøde rådmand *Jens Vibe*. *Christopher Andersen*, der blev rådmand samme år, var søn af den 31 år i forvejen afdøde borgmester *Anders Knudsen Skriver* og svigersøn af *Marcus Hess*, der afgik 1589.

Men 1606 blev *Iver Poulsen* rådmand; det er uden interesse i denne forbindelse, at han var gift 1. gang med enken efter Marcus Hess, men derimod næppe, at hun havde været stedmoder til Christopher Andersens hustru, og navnlig ikke, at hans anden hustru, med hvem han blev gift 1603, var datter af den indtil 1613 fungerende borgmester *Peder Munk Jacobsen*. Her er altså på ny et tilfælde, hvor to snævert sammenknyttede mænd samtidig var medlemmer af Rådet. Og det samme gentog sig 1613. Dette år blev såvel *Simon Surbek* d. y. som *Mathias Hansen* og *Thomas Lorck* rådmænd. Mathias Hansen var gift med en søsterdatter af borgmester *Hans Olufsen*, men han var nu død 35 år tidligere; derimod var Thomas Lorck svigersøn af Mikkel Vibe, der jo var borgmester indtil 1624, og Simon Surbek var svoger til Vibe og altså morbroder til Thomas Lorcks hustru.

I 1622 blev *Niels Hansen Folskenk* rådmand; han var

på en eller anden måde beslægtet med Thomas Lorck, men hvordan vides ikke, og endvidere blev samme år *Jørgen Jensen Braad* indvalgt i Rådet som gift med en broderdatter af Mikkel Vibe.

Jacob Mikkelsen, der blev rådmand 1625 og dagen efter borgmester, var broder til den 1618 afgåede rådmand *Mogens Mikkelsen*. *Reinholt Hansen*, der indvalgtes i Rådet 1628, var svigersøn af Mathias Hansen, og det er formentlig som sådan, at valget er faldet på ham. Samme år indkom *Laurids Eskilsen* i Rådet, hans hustru var broderdatter af Jacob Mikkelsen og datter af den nævnte Mogens Mikkelsen.

1629 blev rådmand Jørgen Jensen Braads søn rådmand, og indtil 1633 havde fader og søn samtidig sæde i Rådet.

De næste, der har haft slægtskab i disse byens øverste kredse, er *Johan Bøcker von Delden*, Mathias Hansens stedsøn, men han kom dog først ind i Rådet to år efter stedfaderens død; han var således samtidig med svogeren Reinholt Hansen, og *Niels Villumsen*, der blev rådmand 1634, var stedsøn af den året før afdøde rådmand Anders Olufsen. *Hans Nikkelsen Lundt*, der blev rådmand og samtidig borgmester i 1638, var svigersøn af *Peder Carlsson*, som døde samme år, men endnu var i embede ved svigersønnens udnævnelse.

1639 blev *Hans Nansen* rådmand; også han havde forbindelser i Rådet, idet hans hustru var søsterdatter af Mikkel Vibes hustru; Mikkel Vibe døde som før nævnt 1624; desuden af Simon Surbek d. y., der fungerede endnu til sin død i 1644. *Christopher Hansen* var svigersøn af *Didrik Johansen Badskær* og blev rådmand ti dage efter svigerfaderens død, og *Find Nielsen Trellund*, der samtidig indvalgtes i Rådet, ægtede 1654 Hans Nansens datter.

1638 blev *Herman Thuresen* og hans broders hustrus

broder, *Henrik Isaksen*, samtidig indvalgt i Rådet, og 1651 indvalgte *Verner Kloumand*, hvis svigerfader Mathias Hansen imidlertid for længst var død, og hvis svogre Johan Bøcker von Delden og Reinholt Hansen ligeledes længe i forvejen var udtrådt.

Endelig kom i 1655 *Bartholomæus Pedersen* og *Laurids Mikkelsen Tunge* ind i Rådet. Af disse var Bartholomæus Pedersen svigersøn af den Laurids Eskilsen, der var rådmand 1628—31 og atter fra 1644, men dog vist ikke længere levede, og *Laurids Tunge* var svigersøn af Didrik Badskeer, der som før nævnt var død 1642, men tillige svoger til Christopher Hansen.

Den her foretagne gennemgang viser sig, så vidt jeg skønner, at have været meget frugtbar. Det kan nu sammenfattende siges, at der kun i perioder af ret kort varighed og bortset fra en bestemt epoke med kun et fåtal af personer, har siddet mænd i Københavns bystyre, som har været beslægtede eller besvogrede med hinanden. Det gælder årene 1577—83, måske 1583—90, 1606—33, et par måneder i 1638, 1639—44, 1648—52 og 1654—63. Med andre ord: først i det 17de århundrede spiller slægts- eller svogerskabsforbindelserne en rolle ved besættelsen af pladserne i Rådet. Men når dette er fastslået, må vi videre gå over til at undersøge arten og styrken af de slægtsforbindelser, der er tale om.

Af slægtskab i lige linie kender vi overhovedet kun eet tilfælde, nemlig i årene 1629—33, da Jørgen Jensen Braad og hans søn Knud Jørgensen samtidig havde sæde i Rådet.

Af tilfælde, hvor svigerfader og svigersøn samtidig fungerede, forekommer 1606—13 Peder Munk Jacobsen og Iver Poulsen, 1613—24 Mikkell Vibe og Thomas Lorck, to måneder i 1638 Peder Carlsen og Hans Nikkelsen Lundt og endelig 1654—63, da Hans Nansen og Find

Nielsen Trelund var samtidig. Det sidste eksempel er dog mindre betydende i denne forbindelse, idet Trelund allerede fra 1642 havde sæde i Rådet og således ikke er indvalgt på grund af familieskabet.

Så er der nogle tilfælde, hvor en fungerende rådmand eller borgmester fik sin broders eller søsters svigersøn ind i Rådet. Det gælder 1613—33 Simon Surbek og hans søsterdatters mand Thomas Lorck, 1618—24 Mikkel Vibe og hans broderdatters mand Peder Carlsen, 1622—24 Mikkel Vibe og hans anden broderdatters mand Jørgen Jensen Braad, 1628—31 Jacob Mikkelsen og hans broderdatters mand Laurids Eskilsen, og 1639—44 Simon Surbek og hans søsterdatters mand Hans Nansen.

Dernæst kommer vi til den gruppe, der består af to svogre. Det var tilfældet 1577—83 med Marcus Hess og Simon Surbek d. æ., 1613—24 med Mikkel Vibe og Simon Surbek d. y., 1622—33 med Peder Carlsen og Jørgen Jensen Braad, 1630—33 med Reinholt Hansen og Johan Bøcker von Delden, 1648—52 med Herman Thuresen og Henrik Isaksen og 1655—56 med Christopher Hansen og Laurids Mikkelsen Tunge. — Og endelig er der så tilfældet 1583—90, hvor Jacob Sørensen Skrifer sad sammen med Albert Christensen, for hvis hustru han havde været formynder, og det 1622—33, da Thomas Lorcks slægtning Niels Hansen Folskenk var rådsmedlem.

Den her foretagne gruppering viser os ikke alene arten af slægts- eller svogerskabsforbindelserne, men tillige bliver det herigennem klarlagt, at der i begyndelsen og i slutningen af den her omhandlede periode kun i ringere grad er tale om forbindelser af denne art, der kan have været af afgørende betydning for Rådets beslutninger, medens der kun 1620'erne igennem og stærkest i perioderne 1622—24 og 1628—31 var tale om en virkelig betydelig familieinfiltration.

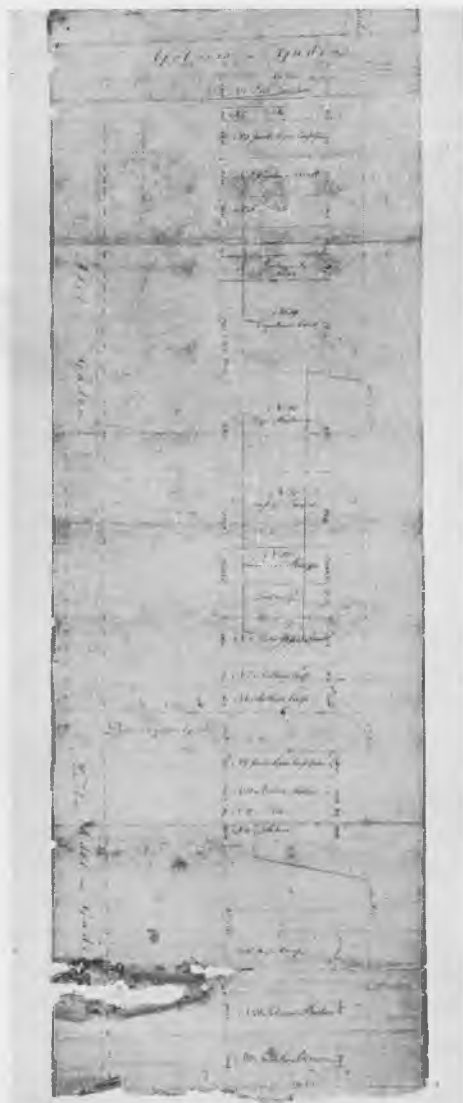
1622—24 var 6 af Rådets da 11 medlemmer, altså over

halvdelen, knyttet til een gruppe. Pater familias er Mikkel Vibe, og sammen med ham sad i disse to år hans svoger Simon Surbek d. y., hans svigersøn Thomas Lorck, hans broders svigersønner Peder Carlsen og Jørgen Jensen Braad, samt Lorcks slægtning Niels Hansen Folskenk. Med andre ord: to af fire borgmestre (Mikkel Vibe og Simon Surbek) og 4 af de 7 rådmænd udgjorde i familiemæssig henseende een blok.

I 1628—31 var der også et meget højt tal beslægtede i Rådet, 1630—31 endog 9 på samme tid, men disse faldt dog i forskellige grupper. 1628—33 sad endnu Simon Surbek d. y. og hans søsterdatters mand Thomas Lorck samt dennes hustrus kusiners mænd Peder Carlsen og Jørgen Jensen Braad i Rådet; desuden havde 1628—31 Jacob Mikkelsen og hans broderdatters mand Laurids Eskilsen samtidig sæde i Rådet, 1629—33 havde Knud Jørgensen plads i Rådet som søn af Jørgen Braad og altså tilknyttet den første gruppe, og 1630—33 Reinholt Hansen og Johan Bøcker von Delden. De 9 personer, der 1630—31 var i slægt med andre rådsmedlemmer, faldt således i tre familiegrupper uden forbindelse med hinanden. Størst var endnu Mikkel Vibe-gruppen, der var repræsenteret med 5 medlemmer.

Sammenfattende kan vi da til slut — så vidt det sparsomme materiale tillader os det — fastslå, at slægts- eller svogerskabsforbindelser inden for Københavns bystyre i tiden mellem reformationen og enevælden — bortset fra et ganske enkelt tilfælde — ikke forekommer i det 16. århundrede. Det er først i perioden fra 1606 og af større betydning fra 1613, at forholdet gør sig gældende, og af virkelig betydeligt omfang — og formentlig også betydelige karakter — er det kun i 1620'erne. Det er Mikkel Vibe, der her er primus motor, og det er hans slægt i videre forstand, der i 1620'erne do-

minerer bystyret. Han begynder 1613 med at sætte sin svoger Simon Surbeks og sin svigersøn Thomas Lorcks valg igennem, 1618 får han broderdatterens mand Peder Carlsen ind, og 1622 dennes svoger Jørgen Jensen Braad og svigersønnens slægtning Niels Hansen Folskenk, og efter Vibes død i 1624 kommer endnu 1629 Jørgen Braads søn Knud Jørgensen med. Disse kendsgerninger forekommer at være et ikke uvigtigt supplement til karakteristiken af den vellidte og gudfrygtige borgmester, som i modsætning til sin læremester Marcus Hess og hjulpet af de gode konjunkturer formåede at holde sig paa den plads i højheden, som hans fremragende handelstalent havde skaffet ham.

Plan af Kronprinsessegade, tegnet 1800 af J. H. Rawert. De enkelte grundejeres navne er påført senere. Syd opad. Mål: ca. 1:3000.

PAVILLONERNE I KRONPRINSESSEGADE

Af HARALD LANGBERG.

Axel Urups bebyggelsesplan fra 1649 for området mellem det gamle København og Kastellet kom stort set til at tjene som „byudviklingsplan“ gennem halvandet århundrede. Først blev strækningen mellem Kongens Nytorv og Nyboder udbygget (Bredgades vestside, St. Kongensgade, Borgergade og Adelgade), så fulgte i 1750-erne området øst herfor (Frederiksstaden), og endelig blev Kronprinsessegade omkring år 1800 føjet til i vest; her var en gade („Herregade“) allerede i Urups tid indtegnet paa flere kort. En endnu vestligere gade — i Rigsgades forlængelse — blev aldrig realiseret, hvad man kun kan være glad for, idet Rosenborg Have derved ville være blevet betydeligt reduceret.

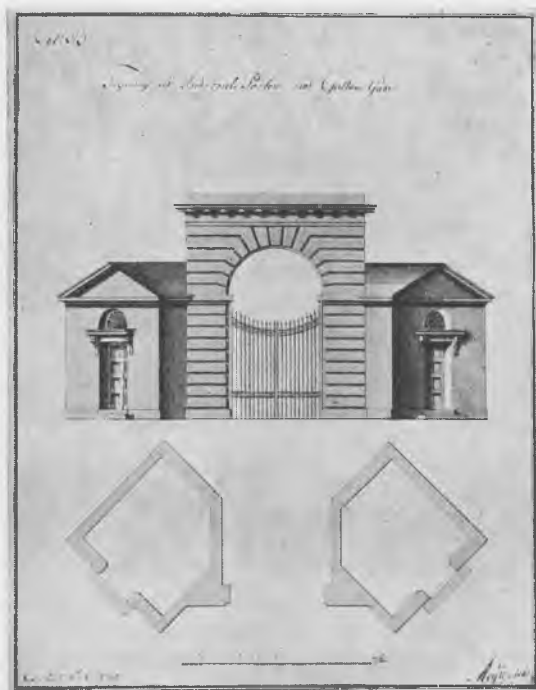
Da Kronprinsessegade blev anlagt, var det med særligt henblik på ved grundenes salg at skaffe bystyret midler i hænde til at betale erstatninger til de grundejere i den gamle by, som ved reguleringsarbejderne efter branden 1795 måtte afstå arealer til gadeudvidelser, men statsmagten afgjorde selv alle vigtige spørgsmål vedrørende anlæggets udformning.

Ved kongelig resolution af 11. september 1795 bestemtes det, at der til staden København skulle afgives: „en Strækning af Rosenborg Have paa omtrent 89 Alen i Bredden og 627 Alen i Længden fra Gothersgaden til

Sølvgaden, til en ny Gades Anlæg paa 20 Alens Bredde, saaledes at Gaden skilles fra Haven med en Indhegning“. Forhusene i den nye gade skulle vende mod haven, og gårdspladserne grænse til Adelgades grunde. Den såkaldte Sorte Christians Krog — det stykke af Dronningens Tværgade, som gik fra Adelgade til den tidligere havegrænse — måtte forlænges „for at løbe i den ny Gade“.¹

Commissionen for Erstatningsfonden, som blandt andet skulde forestå afhændelsen af de værdifulde byggrunde langs den nye gade, gav den 29. september 1798 stadskonduktør J. H. Rawert ordre til at optage et kort over det afståede haveareal. Den 29. juni året efter fremsender Rawert kortet med gaden indtegnet 20 alen bred som beordret i den kongelige resolution. I en vedlagt skrivelse af 22. juni spørger han dog, om det ikke var rigtigt at lægge tre alen til den nye gades bredde. Stadsbygmester Peter Meyn, der får planen forelagt, foreslår i sit resposum af 6. august 1799 kun den ændring, at hjørnerne „brækkes“; dette bliver da også tilfældet, men gadebredden ændres ikke.²

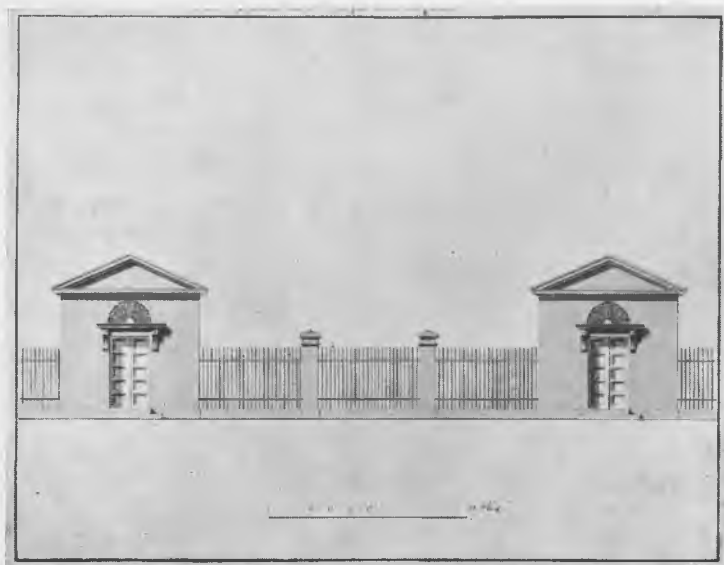
De første grunde sættes nu til auktion; Danske Cancelli bifalder udfaldet heraf 30. august 1800, og kongen godkender de givne bud på grundene. Cancelliet lader det videre fornødne foretage gennem Rentekammeret, der overvåger afleveringen af den kongelige gave til staden. Rawert får nu ordre til at udlægge hele det store areal, og overhofmarskal Hauch, der bestyrer Rosenborg Have, får ved skrivelse fra Rentekammeret af 16. september 1800 besked om, hvad der skal afstås, idet det samtidig henstilledes, „at Gartneren maatte blive beordret til at borttage de Træer, Kiøkkenurter og andet som paa denne Strækning maatte befindes“.³ Den 22. oktober samme år bevilger kongen 576 rd. til et interims-plankeværks opførelse og til nedbrydning af den gamle havemur.⁴

Tegning af Peter Meyn til Gothersgadeporten, forelagt Rentekammeret 1802 (Litra B. i P. Meyns skrivelse af 29. marts 1802). Mål: ca. 1:250.

Rentekammeret beder nu Peter Meyn, der som hofbygmester havde alle byggearbejder i Rosenborg Have under sig, om et forslag til havens indhegning. Meyns tegninger fremsendes 29. marts 1802 med en skrivelse, der er bevaret i afskrift:⁵

„Efter Det Kongelige Rentekammers høye Ordre har jeg hermed den Ære at indsende en Grund Tegning Litr. A. over den Strækning af *Rosenborg Hauge*, hvorfra Plads til en Gade med Derimod opførende Bygninger er afgiven. — Af bemeldte Tegning sees, hvorledes Haugen

Samtidig kopi af Peter Meyns tegning til pavilloner for enden af Dronningens Tværgade, forelagt Rentekammeret 1802 (Litra C. i P. Meyns skrivelse af 29. marts 1802). Mål: ca. 1:250.

indhegnes med Jern Gitterværk og Muur, samt Steen Piller imellem Gitteret. —

For at give ovenbemeldte Indhegning, der er 644 Al. lang, den fornødne Størke, har jeg anbragt 16 Stk. *Boutiquer*, der foruden ovennævnte Styrke vilde give et got udseende, og for den Kongel. Kasse en aarlig Indtægt af cirka 30 rd Stk. der udgjør for 16 *Boutiquer*, 480 rd.

Ved Gottersgade anbringes efter Tegningen Litr. B. en stor Indkørsels Port, hvor en *Boutique* er anbragt paa hver Side.⁶ —

Af Tegningen Litr. C sees, hvorledes Gitteret med 2de *Boutiquer* viiser sig for enden af Thvergaden.⁷ Da Gartner *Lindegaard* er af mening, at en Indkørsel skulde være i Haugen ud for en der værende allée som gaær

igiennem hele Haugen, mens træffer inde i den nye anlagte Gade;⁸

Min Formening er, at Indgangen var bedre anbragt for Thver Gaden, som en af Stadens reele Gader, der efter Tegningen Litr. D. vilde give et smukt Syn for Enden af denne Gade. —

Aarsagen hvorfore jeg har beregnet de imellem hver Fag værende Piller hugne Steen, er: Da beregningen af Jern Piller løber høgere i Priisen, og som jeg anseer de af Steen at give bedre udseende.

Af vedfølgende 14. Stk. til billighed modererte Over-
slage vil det Kongelige Rentekammer erfare Bekostning-
gen over foranførte arbeide, nemlig. —

1. Muurermester <i>Capt Martens</i>	8980	rd. 4 m. 8
2. Tømmermester <i>Kern</i>	1370	„
3. <i>Ditto Ditto</i>	378	rd.
4. Snedkermester <i>Drøves</i>	400	„
5. Stenhugger <i>Fischher</i>	4267	„
6. <i>Ditto Ditto</i>	416	„
7. <i>Ditto Ditto</i>	112	„
8. Kleinsmed <i>Timm</i>	5160	rd.
9. <i>Ditto Ditto</i>	240	„
10. <i>Ditto Ditto</i>	187	rd. 2 m.
11. <i>Ditto Ditto</i>	88	„
12. Blikkenslager arbeide kan an- slaaes a <i>Boutique</i> 67½ all a 6 m. for 16 Stk.	1080	„
13. Glarmester Arbeide a <i>Boutique</i> 12	190	„
14. Malerarbeide anslaaes	120	„

Summa 22991 rd. 8 sk.

Naar den Indkiørsel efter Tegningen Litr. D. skulle anbringes for nedden af Thvergaden, vilde sammes Bekostning blive den Summa 1047 rd. 1 m. 8 sk.

Derimod udgik af foranførte Overslage for Gitteret og 2de *Boutiquer* for Enden af den Gade den Summa 1312 rd. —

Hvilket saaledes til det Kongel. Rentekammers Bedømmelse underdanigst indstilles“.

Rentekammeret sender Meyns tegninger og overslag til Finanskollegiet, som er betænkeligt ved Forslaget om de 16 butikker, der „kunne have ufordelagtig Indflydelse paa de Huuses Værdi, hvori for nærværende Tid ere indrettede *Boutiquer*, ligesom Udsalget af visse Varer kunde medføre Vanziir for Indhegningen“. Kollegiet bifalder dog i Skrivelse af 29. april 1803, at sagen fremmes.⁹

Tegningen A har vist 16 butikker, men efter Meyns eget ændringsforslag kunne to for enden af Dronningens Tværgade erstattes med en indkørsel. Det meget interessante spørgsmål, om hensynet til haveanlægget skulle veje tungere end hensynet til den omgivende bebyggelse ved portenes anbringelse, var uafgjort. Rentekammeret udbeder sig den 30. april 1803 en betænkning fra Hauch om dette spørgsmål. Overhofmarskallen slutter sig i sit svar af 4. maj samme år helt til Meyn.¹⁰

„Til Rentekammeret.

P. M!

I Anledning af det kongelige Rentekammers meget ærede Skrivelse af 30te f. M. angaaende Indkørsels Portens Anbringelse af det intenderede Jerngitterværk, for den Deel af *Rosenborg* Slotshauge, hvorfra der er givet Plads til en nye Gade, giver jeg mig den Ære herved tjenstligst at indberette: at, foruden den Indgangs-Port fra Gothersgade til Haugen, som er uundgaaelig nødvendig, jeg finder det vigtigst, at den anden Indgang til Haugen anbringes ligefor den saa kaldte sorte Christians Krog eller Tvergaden; thi dersom denne Indgang skulde anbringes efter Gartner *Lindegaards* engang ytrede For-

meening (som han dog igien frafalder) for Enden af den igiennem Haugen løbende Allee, da ville den efter mine Tanker blive alt for nær Indgangen i Gothersgade, og følgelig ikke være til nogen Bequemmelighed for Beboerne i Sølvgaden, og for dem i den nye Gade, som ere i Nærheden af Sølvgaden, hvilket dog er Hensigten med denne Indgangs Anbringelse. —

De mig behageligst tilstillede Tegninger og Professor Meyns Forslag, giver jeg mig den Ære herhos at lade følge igien tilbage.

Kongens Palais den 4de May 1803.

Hauch.“

Den 17. juni gav Rentekammeret indstilling til kongen. De forskellige opfattelser af sagen refereredes, men kammeret mener selv, at porten bør anbringes for enden af alleen, „da denne Allée er lige for Rosenborg Slot, i hvilket Tilfælde de tvende *Boutiquer*, der efter Tegningen skulde opføres for Enden af denne Allée, da ogsaa vilde bortfalde (hvorefter der ikkun i alt bliver 14 *Boutiquer*) og Bekostningen i det hele bliver densamme, som om Porten anbragtes for enden af Tvergaden“. Man kunne da sætte låge i gitteret „for Enden af Tvergaden“.

Kammeret forestiller da, at man opfører jerngitterværket med 14 butikker og „tvende porte, den ene nemlig ud mod Gothersgaden og den anden for Enden af den Allée, der løber tværs igennem hele Haugen“. Dette bifalder kongen den 17. juni 1803.¹¹

Det var en dårlig løsning, de herrer i Rentekammeret efter alt at dømme selv fandt på og fik approberet.

Meyns grundtegnning „Litra A“, der desværre ikke synes bevaret, havde kun haft een monumental port (hjørnet af Gothersgade) og 16 pavilloner. Ved den store allé, hvor Lindegaard ville have en indgang, var to pavilloner anbragt, og der har formentlig her kun været ind-

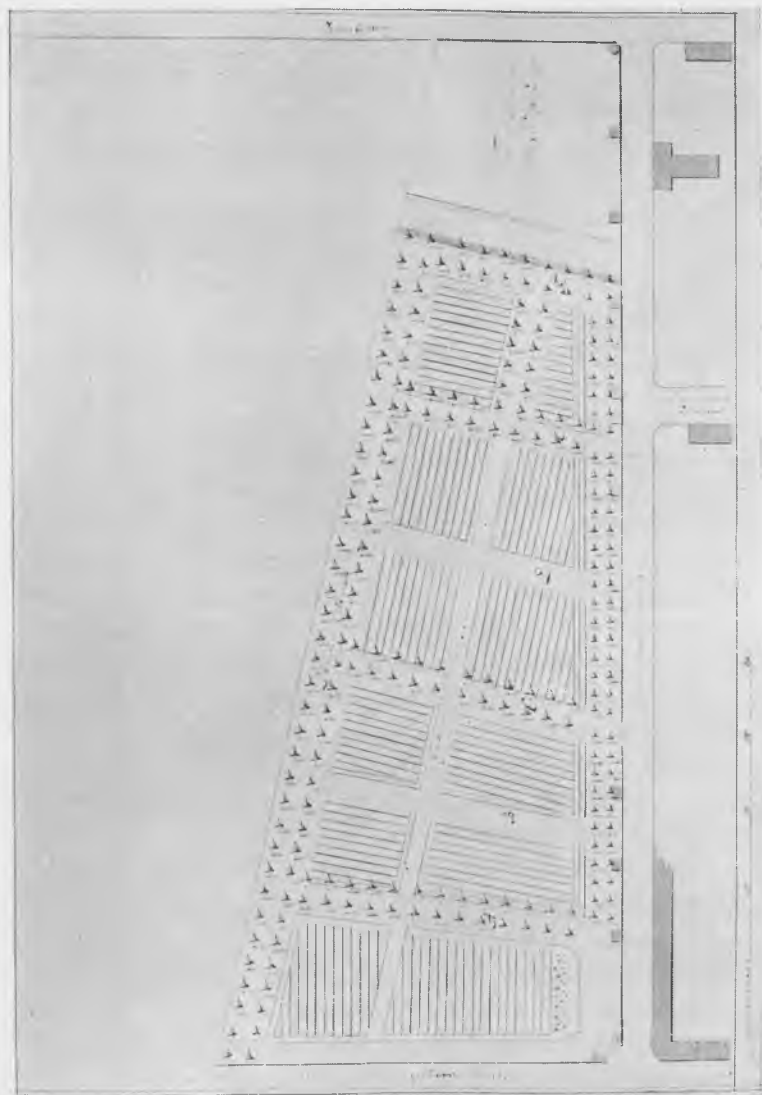

Porten i Kronprinsessegade. Stik fra 1815 af Lahde.

Mål: ca. 1:150.

tegnet en gitterport. Sådan måtte det være af hensyn til gaden; en monumentalport på dette sted ville virke forstyrrende. Ud for Dronningens Tværgade ville derimod pavillonerne af normaltypen, som er vist på tegningen „C“, med held kunne erstattes af en stort udformet port. Men kammeret misforstår åbenbart sagen og tror, at denne port „D“ uden videre kan erstatte pavillonerne ved tværalleen. Ulykkeligvis får dette forslag kongelig approbation og må uden kritik bringes til udførelse.

Rosenborg have måtte reguleres under hensyntagen til den nye gade, og Hauch giver Lindegaard besked om at gøre et udkast til en allé, som skulle løbe langs gitteret „til Promenade for Publikum“. Lindegaards tegning, der foreligger 11. november 1803, viser to pavilloner anbragt forholdsvis tæt ved hinanden ud for Dronningens Tværgade sådan, at de lige holdes inden for denne gades flugt.¹² På den approberede tegning, som mod Meyns hensigt blev fulgt, var der større afstand mellem pavillonerne, men hvis porten var blevet opført på dette sted, ville hovedindkørselen have svaret til Dronningens Tvær-

Slotsgartner Peter Lindegaards tegning fra 1803 til nye alleer i
Rosenborg Have. Nord opad. Mål: ca. 1:3000.

gades noget bredere kørebane, medens sidedørene på en vis måde ville modsvare fortovene. Da nu porten blev opført nede i gaden over for en husrække, fik denne tredeling ingen rigtig mening, men her var der af Meyn — ifølge Rentekammerets egne ord — også kun tænkt anbragt pavilloner.

De fjorten butikker blev af usædvanlig art. Hver af de små bygninger var formet i simple mål som en skarp-skåren lukket blok. En stor klassisk fronton kroner facaden, og denne frontons linier bestemmer tagets lave rejsning. Det var afvalmet bagtil og synes oprindeligt at have været tænkt tækket med jernblik, medens en kopi af en tegning fra 1820'erne viser tagsten.¹³ To stentrin førte op til indgangen, over hvilken en dækplade var anbragt på konsoller, og herover fandtes husets vistnok eneste vindue. Der var givetvis ikke andre vinduer i facaden, og efter en gammel tegning at dømme var der overhovedet ikke andre vinduer i huset.¹⁴ Muligvis er det øverste af bagfacadens vinduer dog oprindeligt. Hvis man vil spørge, hvorledes disse bygninger fungerede efter deres formål, må svaret blive, at de „til ziir for Gitterværket“ var udmærkede, men at de som butikker var overordentlig slette. Da udlejningen begyndte 1805, var det meget vanskeligt at få lejere på gunstige vilkår, og det har det været siden.¹⁵

I 1815 blev pavillonerne optaget i Lahde og Sanders „Elementarværk i Tegnekunsten“, og siden er de tegnet utallige gange, ofte i meget frie gengivelser.¹⁶

Der var fra første færd ingen indre skillerum, men senere har butikkerne, der indvendig målte 6×6×6 alen, været delt op horisontalt og vertikalt på forskellige måder. I tiden op til vedtagelsen af Københavns byggelov 1856 fik lejerne lov til for egen regning at indrette to etager, således at de kunne have butikken med baglokale forneden og beboelse foroven. Flere af pavillonerne blev

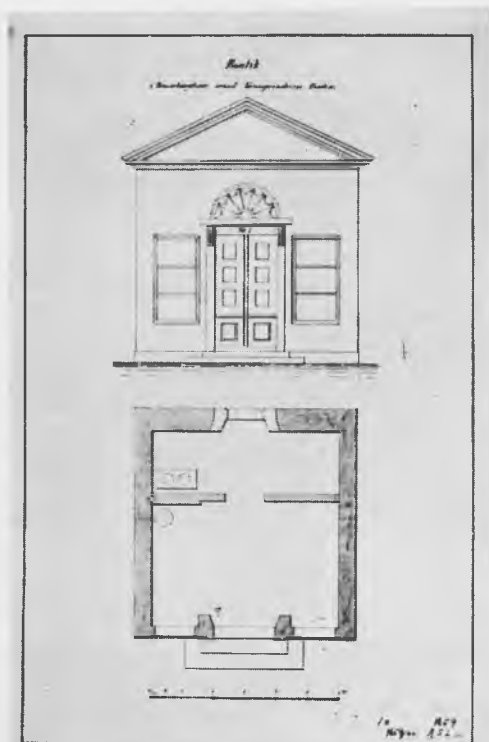

Pavillon i Kronprinsessegade (udsnit af tegningen gengivet s. 344).

Mål: ca. 1:75.

således hjem for børnerige familier. Opdelingen i etager har formentlig motiveret indsætningen af de små nedre vinduer i bagsiden. Da etagehøjden 3 alen imidlertid stred mod den nye bygge lov, og aftræksrørene fra ovenene var uforsvarlige, måtte man ændre disse forhold, og efter muremester D. V. Kleins forslag søgte man nu pavillonerne inddelt ved et enkelt skillerum i et butikslokale foran og et smallere baglokale (ill. s. 352). Der er dog endnu pavilloner, der har den ulovlige opdeling.¹⁷

Allerede 1851—52 fik pavillonen nærmest Gothersgade store vinduer i facaden. Lejeren, skomagermester Hindberg, fik tilladelse til at foretage denne uheldige ombygning mod selv at afholde udgifterne derved og forpligte sig til at genoprette den oprindelige tilstand ved lejermå-

Murermester D. V. Kleins forslag fra 1859 til ombygning af pavillonerne i Kronprinsessegade.

Mål: ca. 1:150.

lets ophør. Tegningen var approberet af indenrigsministeren, og de andre lejere så hurtigt deres fordel i at indgå tilsvarende overenskomster.¹⁸ Mange lejere satte også for egen regning glasdøre i facaderne.

I en af lynetterne er et fint sprodsværk bevaret, men andre steder er det erstattet af to oplukkelige vinduer og en midterpost. Medens de oprindelige vinduer sad tilbage rykket, blev de nye anbragt fremme i muråbningen. En betydelig ændring af det oprindelige anlæg fandt

sted, da Gothersgadeporten blev trukket tilbage og ligesom suget ind i haven.

Kun en af pavillonerne er skamferet ved tilbygninger, som svækker dens funktion i gadebilledet. Det, der i dette tilfælde er sket, viser med al tydelighed, at pavillonerne bør stå isolerede som perler på en snor. Det er nødvendigt, at der er luft omkring dem, og at de fornemmes som støtter. Derpå beror i høj grad deres virkning.

Det synes indtil 1805 at have været hensigten at plante træer i Kronprinsessegade. I dette år ansøger en række af de byggende i gaden, Qvist, Krieger og andre, Erstatningsfondskommissionen om gennem Rentekammeret at foranledige, „at Kronprinsessegade gøres bredere og ikke beplantes med Træer“.¹⁹ Da såvel pavillonerne som en stor del af beboelsesejendommene var opført paa dette tidspunkt, kan ansøgningen kun forstås derhen, at kørebanen skal gøres bredere på bekostning af beplantningen. At beplantningen blev undgået, må ses som en gevinst. Skellet mellem have og gade blev derved skarpere, og pavillonerne fik en mere fremtrædende plads i bybilledet.

NOTER:

1) O. Forchhammer: København fra Bispetid til Borgertid, 1947, s. 187. C. Bruun: København III, 1901, s. 734 ff. C. Elling i Kulturminster, 1939, s. 169 ff. H. Langberg i Dansk Byggesæt omkring 1792 og 1942, 1942, s. 22. H. Langberg i „L. N. Davids Samlinger“, 1948, s. 1 ff.

2) Erstatningsfondens arkiv, stadsarkivet, Deliberationsprotocol 1799, 22. og 29. juni og 6. august.

3) Erstatningsfondens deliberationsprotocol 1800, 29. og 30. august. Overhofmarskallatets arkiv, „Rosenborg Slotshave“ 1800—03, R. A.

4) Rentekammerets relations- og resolutions protocol 1800, no. 327 og 351, R. A.

5) Overhofmarskallatets arkiv, journal 1803, pag. 299, no. 210; bilag i pakken „Rosenborg Slotshave“ 1803.

6) Originaltegning i Kunstakademiets samling af arkitekturtegninger, sml. Vilh. Lorenzen: Peter Meyn, Meddelelser fra Foreningen til gamle Bygningers Bevaring, 1939, s. 38.

7) Den s. 344 og s. 351 gengivne kopi af tegningen „Litr. C“ findes i Bymuseet.

8) Alleen, hvis østende er mærket „C“ på planen s. 349.

9) Finanskollegiets journal for 1803, I, no. 838, R. A.

10) Overhofmarskallatets arkiv, journal 1803, pag. 471, R. A.

11) Rentekammerets relations- og resolutions protocol 1803, litra A, dansk, no. 200.

12) Overhofmarskallatets arkiv, „Rosenborg Slotshave“ 1803 (ad. journal no. 560) med tegning.

13) Sml. overslaget. Tegningen gengivet i H. Langberg: Dansk Byggesæt omkring 1792 og 1942, 1942, s. 23.

14) Tegning i Nationalmuseets arkiv.

15) P. Brock: Historiske Efterretninger om Rosenborg, 1881, s. 112 f.

16) Sml. C. Elling: Det klassiske København, 1944, s. 54 f.

17) Inspektoratet for de kongelige Lysthaver, J. no. A 52/1859/60 med tegninger.

18) Inspektoratet for de kongelige Lysthaver, J. no. A 54/1851/52. Ved en udhugning omkring et vindue i en af pavillonernes facade, foretaget af kgl. bygningsinspektør Axel Maar, er det bekræftet, at de store vinduer er nye. Tilsvarende udhugninger vil kunne give klar besked om bagfacadens vinduer.

19) Erstatningsfondskommissionens arkiv, stadsarkivet, Deliberationsprotocol 1805, 30. august, no. 1312.

EN HIDTIL UKENDT PLAN OVER HIRSCHHOLM SLOT

Af H. C. ROSTED.

I Københavns stadsarkiv findes i en mappe med betegnelsen „Slotte“ en stor plan over Hirschholm slot og have. Den bærer på bagsiden følgende påtegning: „No 7. Hirschholm af General Lieutenant Arentskiold“. Med anden hånd er senere tilføjet „ca. 1750“.

Denne plan har hidtil været upåagtet, men den er for så vidt et betydningsfuldt aktstykke, som den yder et vigtigt bidrag til forståelse af Hirschholms bygningshistorie i tiden 1730—36.

Når planen er dateret ca. 1750, beror det på en fejl. På dette tidspunkt havde dronning Sophie Magdalene allerede afsluttet opførelsen af det prægtige Hirschholm slot. Det er imidlertid heller ikke en plan af dette slot, men af de forskellige slotsbygninger ca. 1735, altså inden det kendte slot blev bygget.

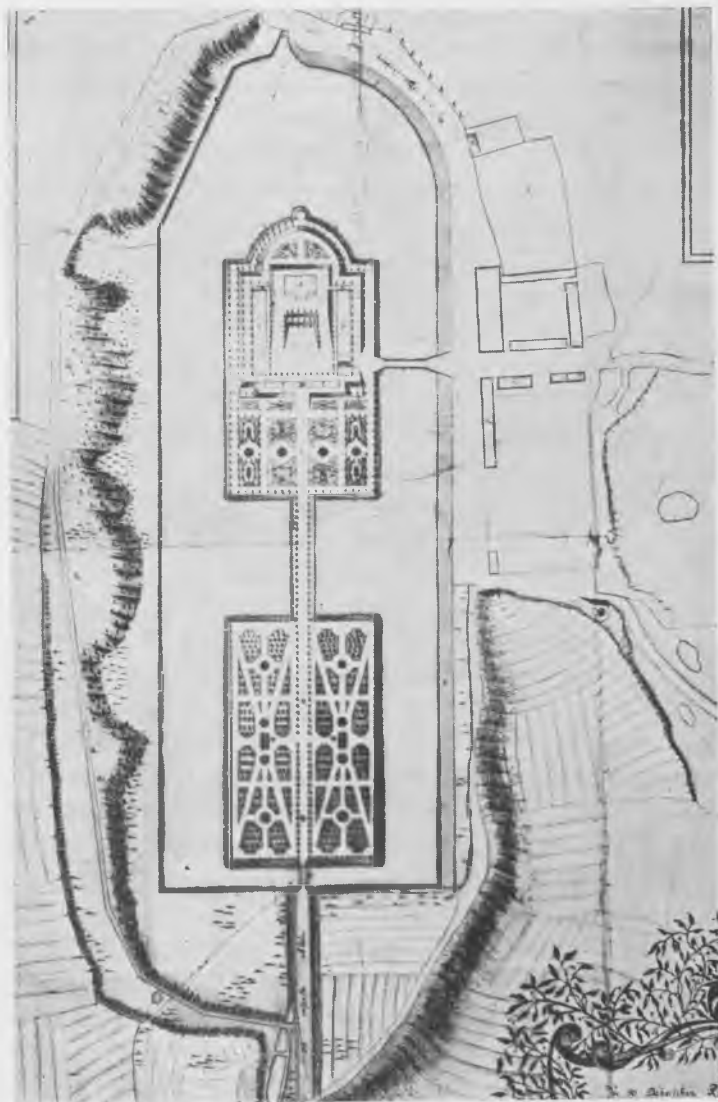
På grundlag af de regnskaber, der er bevaret i rigsarkivet og landsarkivet, har det ikke hidtil været muligt at danne sig et nøjagtigt billede af de forskellige bygningers placering i tiden 1726 til 1737. Blandt nogle kort og tegninger, som i sin tid blev afleveret af krigsministeriet til rigsarkivet, findes en plan over Hirschholm slot, tegnet af kaptajn Johan Friderich Wilhelm

Schröter; den viser Hirschholm i året 1726, og sammenholdt med fire tegninger, der vistnok også skyldes Schröter og nu opbevares i Hørsholm museum, giver den et nøjagtigt billede af, hvorledes Hirschholm så ud omkring år 1726.¹

Schröters plan viser, at der nord for slotsdammen, på den nuværende ridebane, lå nogle bygninger, bl. a. det tidligere hollænderi, der 1725 blev overladt murermester Simon Müller til indretning af et gæstgiveri. Det brændte 1737, og et nyt gæstgiveri blev derefter opført på den plads, hvor nu Hørsholm hotel er beliggende.² Syd for hollænderiet fandtes en lille bygning, det var amtets ting- og arresthus. Derefter fulgte en stor ladebygning, opført 1713 af Frederik IV's dronning Louise i tilslutning til den gamle ladegård. Ladebygningen er endnu bevaret og udgør en del af Jagt- og Skovbrugsmuseets bygningskompleks.

I flugt med den store lade lå på den anden side af den nuværende Søndre Jagtvej en staldbygning, som kronprinsen lod opføre 1721, samme år, han overtog Hirschholm.³ Ved siden heraf byggede han et par år efter en amtsforvalterbolig (nu indrettet til Hørsholm Egns Museum) og en vognremise. Længst mod syd lå en gartnerbolig, der 1726 blev forlænget, så den kom til at danne en fortsættelse af staldbygningen. Det er den nuværende kavalerbygning, der oprindeligt kun var i een etage og først i 1745 blev forhøjet med en lav anden etage.

En nyanlagt bro førte ud til selve slotsholmen. Her havde oprindeligt ligget to slotsbygninger. Den ene lå på en bakke. Det var en rød renaissancebygning med svungne gavle, men i det 17. århundredes sidste halvdel var den blevet ombygget i barokstil og stod nu med hvidtede mure, så den ikke mere passede til sit oprindelige navn: det røde hus. Den anden bygning lå mod vest. Det var en hvidkalket bindingsværksbygning med fem tårne. Begge

Plan over Hirschholm slot 1726, tegnet af kaptajn Joh. Fr. Wilh. Schröter. (Rigsark.).

slotsbygninger var bygget af Frederik II i tiden 1577—1582. Dronning Louise havde i 1720 ladet „det hvide hus“ nedrive, så kun slotsbygningen på bakken stod tilbage af det oprindelige kompleks.⁴

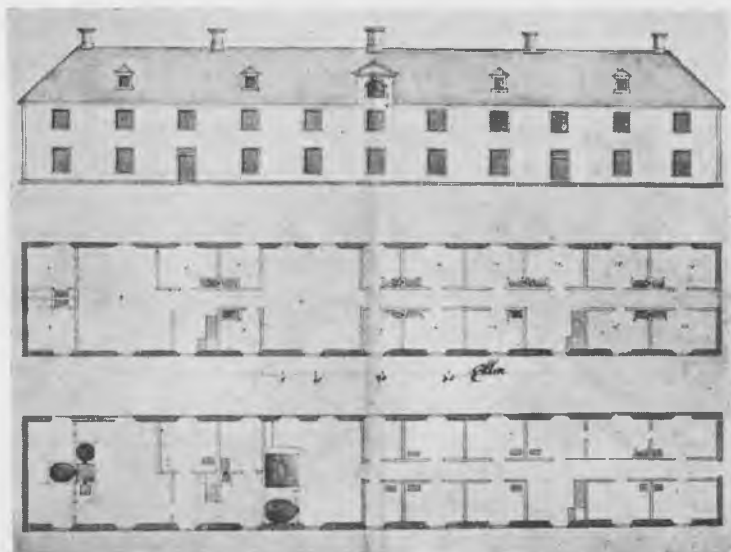
Det gamle slot var imidlertid ikke tilstrækkeligt til at rumme den store hofstat, da kronprinsen efter sit giftermål 1721 med Sophie Magdalene tog sommerophold på Hirschholm. Han gav derfor arkitekten Johan Cornelius Krieger ordre til at udarbejde en plan for en bebyggelse på slotsholmen „zu folge dasz Slotsz zu Hirtsholm in eine gute Semetri zu bringen“.⁵

Det faldt ganske naturligt for Krieger også at inddrage haveanlægget i denne plan, det var jo ganske i barokkens ånd. Han løste opgaven på en genial måde, og hans anlæg kom til at præge det senere så berømte Hirschholm slot, og dets linier spores tydeligt endnu den dag i dag ikke blot i slotsholmen, men også i den gamle slotshave.

Efter Kriegers plan blev der 1724 bygget en lang sidefløj mod vest i een etage. Den rummede bl. a. køkken og værelser for tjenerskabet. Året efter byggedes mod øst en anden fløj, hvori der blev indrettet en lille kirke, og desuden var der her bolig for hoffets herrer og damer. Forbindelsen med disse sidefløje og det gamle slot på bakken blev tilvejebragt gennem to løngange. Mod syd var der i 1723 blevet opført et orangeri og et gevæksthus, forbundet med et lille tårn. Det bar foroven en mærkelig prydelse udskåret i træ, en hjort, som blev anfaldet af to hunde. Hjorten bar et gevir, der var taget af en hjort, kronprinsen engang selv havde skudt i slotshaven. Det var for øvrigt den, der gav anledning til sagndannelsen om slottets tilblivelse.⁶

Da kronprinsen og hans gemalinde efter et besøg i Tyskland 1728 besluttede at opføre en ny, moderne ho-

vedbygning i tidens smag, blev orangeriet og gevæksthuset nedrevet, og der blev ikke alene bygget en pragtfuld hovedbygning, men der blev samtidig opført en anden bygning og foretaget betydelige ombygninger på selve slotsholmen, og gennem stadsarkivets plan får vi

Vestfløjen på Hirschholm slot 1727. Tegningen skyldes vistnok J. C. Krieger. (Rigsark.).

kendskab til de store ændringer, der fandt sted på Hirschholm efter 1726.⁷

Planen er i sin tid med andre tegninger fra krigsministeriet afleveret til stadsarkivet. Den er ikke signeret. Når der på bagsiden er anført generalløjtnant E. L. von Arentskiolds⁸ navn, hidrører det sikkert fra, at han har indsendt tegningen til det militære arkiv. Han har ikke selv tegnet den. I samme mappe findes nemlig adskillige andre tegninger, bl. a. fra Fredensborg, og de

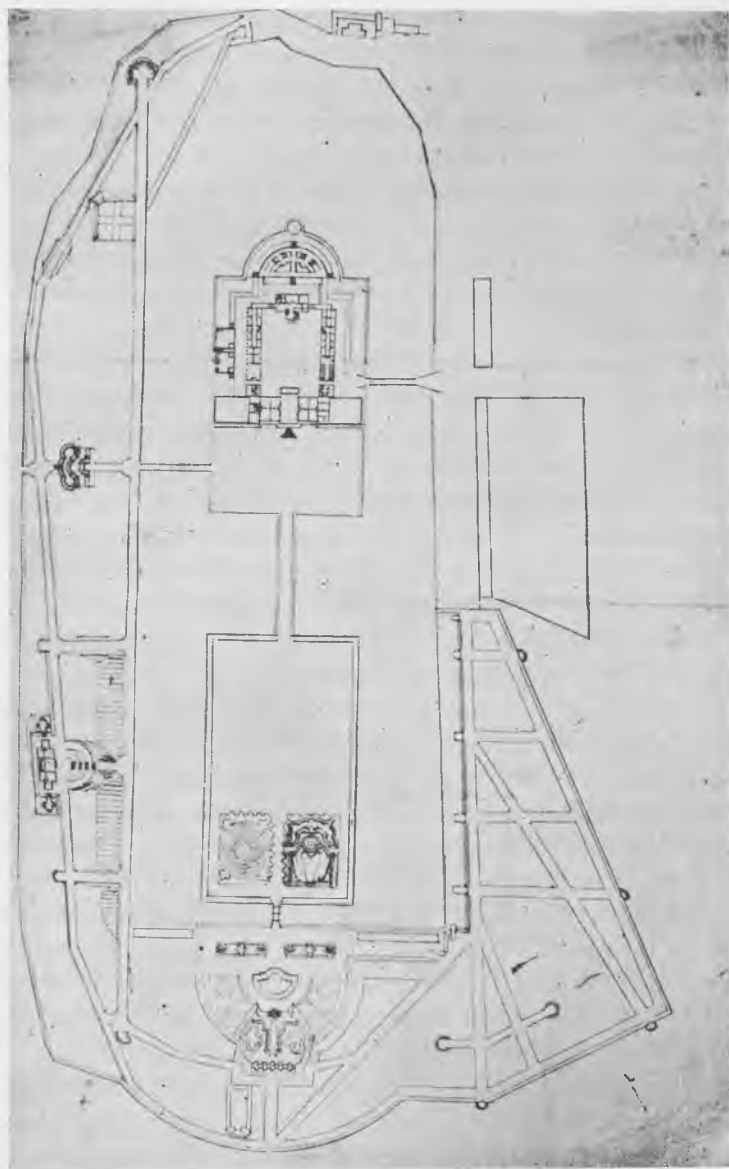
bærer ligeledes alle på bagsiden v. Arentskiolds navn, men flere af dem er signeret P. Schnekelt, vistnok en søn af den tidligere gartner ved Rosenborg slotshave. I øvrigt er v. Ahrentskiolds navn på ingen måde knyttet til noget arbejde ved Hirschholm. Af officerer, der udførte arbejder her, kan bl. a. nævnes generalløjtnant H. H. Scheel, kaptajn J. F. W. Schröter samt de to hofbygmestre Lauritz Thura og Nikolaj Eigtved foruden de officerer, der havde kommandoen over soldaterne, som var udkommanderet til at udføre de store jordarbejder.

Planen er sikkert tegnet af overlandbygmester J. C. Krieger eller en af hans medarbejdere. Krieger selv havde ingen tilknytning til militæret, men i 1735 havde han en konduktør, en løjtnant Lemvig, der samtidig havde befalingen over de soldater, som bistod ved havearbejdet.⁹

Ved hjælp af stadsarkivets plan får vi et nøje kendskab til ruminddelingen af samtlige bygningers underste etager, bl. a. af det såkaldte „røde hus“. I en inventarfortegnelse fra år 1700 opgives det, at der i nederste stokværk i denne bygning fandtes følgende kamre:¹⁰

„Sølvpopens kammer, sukkerbagerens kammer, et andet kammer derhos, overmarskallens kammer, overmarskallens andet kammer, det lille køkken og vinskænkens kammer“. Planen viser ganske vist flere rum, men det hidrører fra, at der 1728 blev foretaget en ombygning i det indre. Samtidig fjernede man også den gamle vindeltrappe og byggede et nyt trappehus med en „italiensk“ trappe.¹¹

I den vestlige sidefløj ses det, hvorledes værelserne har ligget i forhold til hverandre. Bygningen var 1727 blevet forhøjet med en etage, og i den sydlige del var der oprindelig indrettet køkken og vaskehus. I februar 1732 sendte dronning Sophie Magdalenes hofmester, grev Fr. v. Raben, en tegning til et nyt køkken og vaskehus,

Plan over Hirschholm slot ca. 1735. Planen er rimeligvis tegnet af J. C. Krieger. (Stadsarkivet).

som amtsforvalter Hans Jørgen Bergmann skulle lade opbygge ved slottet. Arbejdet skulle omgående iværksættes, så bygningen kunne stå færdig, når hoffet i sommermånederne kom til Hirschholm.¹²

Hidtil har det ikke været muligt at få klarhed over, hvor denne bygning kom til at ligge. Den fremdragne plan viser, at den blev opført vest for den tidligere køkkenfløj, umiddelbart ud mod slotsdammen på et opfyldt terræn, hvorfor det var nødvendigt at nedramme pæle i grunden.¹³

Som sædvanlig leverede dronningen selv materialerne. Et fartøj blev fra København sendt ud til Rungsted med tømmer, og stenene blev leveret fra dronningens teglværk i Karlebo. Der blev straks taget fat på arbejdet, og for at det ikke skulle trække for længe ud, fik amtsforvalteren ret til at tage det fornødne antal bønder til hjælp, indtil der kom en afdeling soldater til Hirschholm. Dronningen vågede ellers omhyggeligt over, at bønderne ikke blev bebyrdet med ekstraarbejde i anledning af de mange byggearbejder.¹⁴

I vore dage vil man betragte indretningen af et køkken i en særlig bygning som meget upraktisk; der var ikke blot en lang vej til de kongelige gemakker i hovedbygningen, men man savnede også en bekvem forbindelse dertil. Den samme upraktiske placering af køkkenet genfinder man i det senere Hirschholm slot, hvor køkkenet var indrettet i en af de halvrunde bygninger foran tårnporten. Når man ikke dengang indrettede køkkenet i selve hovedbygningen, skyldes det sikkert, at slottet kun blev benyttet under korte sommerophold, og at man havde rigeligt med tjenerpersonale.

I rigsarkivet findes en tegning, der viser, hvorledes vestfløjens rum var fordelt, før køkkenbygningen blev opført, og stadsarkivets plan oplyser, hvordan man ind-

rettede de tidligere køkken- og vaskerum til brug for hoffet, og det ses, at navnlig det ene har været temmelig stort. Desuden ses det også, at der blev ført en port igennem bygningen ligesom på den østlige fløj.¹⁵

Østfløjens rum har man ikke hidtil kendt. Her var indrettet et kirkerum, og planen viser, at det har været ca. 50 fod langt og 26 fod bredt med en prædikestol op mod den ene langvæg.

Det var kronprinsens hensigt, at den vestlige fløj skulle afgive plads til en stor sal, og i 1730 indgav murermester Simon Müller et overslag på gibsarbejdet „paa salen i den nordre ende i den anden etage i Køkkenlængen på Hirschholm“.¹⁶ Da Christian VI samme år besteg tronen, overlod han Hirschholm til sin dronning, og hun besluttede nu at opføre en helt ny hovedbygning med en prægtig festsal.

Det blev overdraget generalbygmester Johan Ernst at lede byggearbejdet, og Lauritz Thura, der på det tidspunkt var kaptajn, arbejdede under ham som overkonduktør. Han var nylig vendt hjem fra en studierejse i udlandet og var fortrolig med såvel den franske som den tyske barokstil. Det er umuligt at afgøre, om det er Ernst eller Thura, der kom til at præge bygningen i dens første udformning. I sin bog „Den danske Vitruvius“ omtaler Thura overhovedet ikke Ernst under sin udførlige omtale af Hirschholm. Der er derfor al mulig grund til at antage, at det er Thura, som har udarbejdet tegningerne, mens den ældre generalbygmester har overvåget arbejdet og attesteret regningerne.¹⁷

Det tidligere orangeri- og gevæksthus blev revet ned for at give plads for den nye hovedbygning, så den kom til at ligge ud mod haven, der få år forinden var blevet anlagt med stor bekostning.

Gennem stadsarkivets plan er det muligt at få klarhed

over, hvorledes ruminddelingen har været udformet i bygningens nederste etage. Den store sal blev det naturlige midtpunkt; den kom til at gå gennem hele bygningens bredde og sprang ud mod haven med en kraftig risalit. Da bygningen senere blev ombygget, beholdt salen sin form, og det fremgår også af planen, at salen allerede i begyndelsen har fået den udsmykning, der gjorde den til et af de skønneste rum, nogen dansk bygning har kunnet fremvise.

På hver langvæg fandtes en stor marmorkamin, og desuden var der her ialt 12 nicher, hvori det var hensigten at opstille billedstøtter.¹⁸ Midt i salen blev der i gulvet anbragt en fontæne, der gav en vandstråle fra sig i 20—22 fods højde. Vandet blev opsamlet i et stort kobberbassin, som var dækket af en tyk kobberplade, når springvandet ikke var i virksomhed. Den københavnske fontænemester Nikolaj Grim¹⁹ havde ikke alene indrettet denne fontæne, men også anlagt de vandledninger, der førte vandet til de tolv ørnehoveder, som var anbragt under nicherne, og hvorfra en tynd vandstråle rislede ned i små marmorbassiner. Med stolthed anfører Thura i sin beskrivelse af den store sal, at de mange fontæner „foraarsagede en angenem Brusen“.²⁰

På hver side af salen lå de kongelige gemakker, og i et par udbygninger mod gårdsiden var der trapper til de øverste etager. En sammenligning med grundplanen af første etage i „Vitruvius“ viser, at der senere blev foretaget en ændring af rummene i hovedbygningens østlige del.

Af tegningen fremgår det, at man allerede på den tid havde påtænkt en udvidelse af hovedbygningen ved at opføre en pavillon i hver ende. De er dog kun skitsemæssigt antydet og er mindre end de pavilloner, der i året 1736 kom til at ligge her.

Dronning Sophie Magdalene var mest tilbøjelig til at lade det gamle slot nedrive. Det stod på en lille bakke og tog fuldstændig synet fra den nye smukke hovedbygning. I 1732 afæskede hun generalbygmester Johan Ernst en erklæring om, hvorvidt det kunne betale sig at istandsætte den gamle bygning. På dronningens foranledning blev der af Københavns magistrat udmeldt nogle kyn-dige håndværksmestre, som skulle syne det gamle slot.²¹

De fandt bygningen meget brøstfældig, men generalbygmesteren afgav en erklæring, der gik ud på, at manglerne ved slottet, der var „ilde medhandlet og omgaaet“, var så ubetydelige, at de med ringe bekostning kunne afhjælpes. Han sluttede med at udtale: „Forresten kan jeg ey rettere see, end at dette Huus vel kunde staae i 100 Aar endnu, med mindre det skulde afbrydes, fordi Etagerne ere for lave, og man vilde have Bachen bort og Gaarden større, for at kunne sætte i den nordre Ende lige saadan et Huus, som paa den søndre Ende imod Haven“.²²

Den gamle bygning blev reddet i denne omgang, men dronningen ofrede kun det mest nødtørftige på dens vedligeholdelse. Da Lauritz Thura afløste Ernst som dronningens bygmester, faldt endelig dødsdommen. I efteråret 1736 gav dronningen ordre til at lade slottet nedrive, fordi det stod i vejen for det storstilede slotsanlæg, som Thura havde givet tegning til.²³

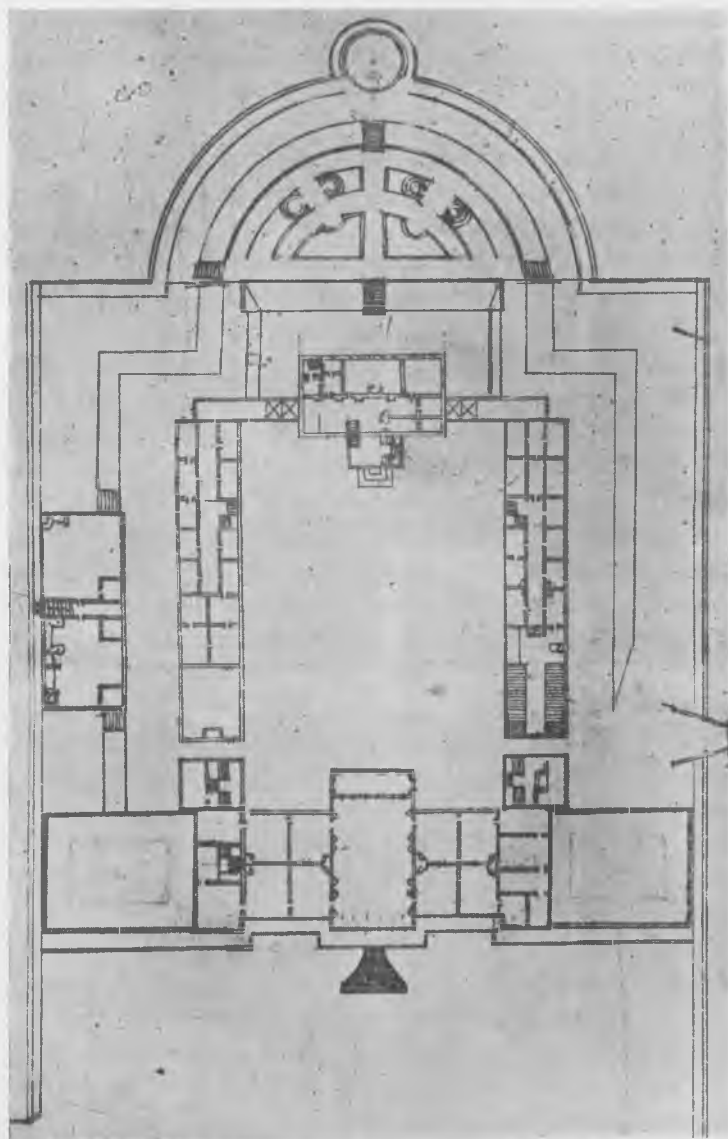
Da den nye hovedbygning var opført, måtte overlandbygmester J. C. Krieger omlægge haven, så den kom til at passe sammen med den nye bygning. I 1731 havde han udarbejdet et overslag til slotshavens omlægning, et arbejde, der var beregnet at ville koste 2000 rd.; heri var dog ikke medregnet de beløb, som billedhuggeren fik for statuer, der skulle udsmykke haven.²⁴ Det var i og for sig ikke et særlig stort beløb til dette reguleringsarbejde;

men det var også meget billig arbejdskraft, der blev anvendt, idet der blev udkommanderet soldater til at udføre jordarbejde og beplantning. I alt blev der beskæftiget 80 mand; de fik hver 6 skilling om dagen, og to løjtnanter skulle føre tilsyn med dem. Det var et meget omfattende arbejde, man gik i lag med, og det kom til at strække sig over flere år. Allerede det følgende år besluttede dronningen at foretage ændringer i den plan, der var blevet udarbejdet, og Krieger måtte på ny fremkomme med forskellige udkast, der omfattede opførelsen af nogle grotter samt anlæg af kaskader og adskillige springvand. Arbejdet gik meget langsomt for sig, og dronningen gav gennem hofmesteren udtryk for sin misfornøjelse dermed og pålagde Krieger at fremskynde arbejdet.²⁵

Dronningen stillede stadig sin havearkitekt over for nye opgaver. Efter kongeparrets rejse til Norge 1733 besluttede kongen og dronningen at rejse et norsk bjælkehus på en bakke i slotshaven. De havde set et hus, der tilhørte en kaptajn Colbjørnsen, og det havde vakt deres interesse. Huset blev opmålt og tegnet, og man tilkaldte nogle norske tømmermænd, som bistod Thura ved opførelsen af det norske hus i Hirschholm slotshave. I det ydre fremtrådte bygningen som et almindeligt barokhus med hvidtet kalkpuds; kun i det indre kom bjælkeværket til syne.²⁶

Det norske hus er vist på stadsarkivets plan, og man ser også det haveanlæg, som Krieger skabte ved denne bygning.

Slotshaven havde dog ikke fået sin endelige udformning endnu. I 1735 blev der atter foretaget en ændring under Kriegers ledelse.²⁷ Det synes, som stadsarkivets plan netop er udarbejdet i anledning af denne omlægning af haven. Hidtil havde haven kun omfattet selve par-

Brudstykke af Stadsarkivets plan over Hirschholm slot ca. 1735.

terrehaven ved slottet og ø-haven eller „Aufleholmen“,²⁸ som Schröter kalder den. Nu inddrog man også arealerne øst, syd og vest for slottet i anlægget, idet der her blev anlagt en plantage.

Dette anlæg betød en afgjort vending for slotshaven. Den nye beplantning ville med årene komme til at danne en virkningsfuld modsætning til den brede, åbne parterrhage: det var et udslag af barokkens kunstneriske behov: kampen mellem det regelbundne og den ubeherskede kraft. Nu var alle barokkens virkemidler taget i anvendelse i denne have, der blev vort lands fornemste og prægtigste barokhave, „en have, som i sin kunstneriske udformning godt tåler sammenligning med haven i Versailles, alle slotsparkers oprindelige forbillede gennem det attende århundrede; men le Nôtre's have synes stivnet og alt for geometrisk tør mod vor nordiske slotshave, der umærkeligt glider sammen med de frodige, landskabelige omgivelser, som lukker til alle sider med sine løvkroner, således at parken synes nedsænket mellem skråningerne som en juvel i sin rigeste indfatning“.²⁹

Sammenligner man denne plan med haveplanen i „Den danske Vitruvius“, vil man bemærke, at de ændringer, som Nic. Eigtved foretog 1744, kun er ganske uvæsentlige. Han, der selv havde fået uddannelse som gartner, har sikkert forstået at vurdere det mesterværk, Krieger havde skabt.

Den gamle plan i stadsarkivet er derfor af største interesse. Den sætter os i stand til at forstå, hvorledes det enestående haveanlæg blev skabt, og hvorledes det fra kunstnerens side var tænkt at skabe en forbindelse mellem haven og de bygninger, der på det tidspunkt var opført på slotsholmen i Hørsholm.

HENVISNINGER

- 1) Planer og tegninger afl. af krigsministeriet. Kortsaml. Rigsark.
- 2) H. C. Rosted: Den gamle Postgaard i Hørsholm, 1925, s. 5.
- 3) Bygnings kontrakter, overslag og beregninger vedk. Hirschholm slot og amt. 1721—30. 1722 19/8. Rigsark.
- 4) Kronborg len. Kvittansiarumsbilag og inventarlistere 1600. Rigsark. — Kall. fol. 48 II § 13. Kgl. Bibliotek.
- 5) Bygnings kontrakter, overslag og beregninger vedk. Hirschholm slot og amt 1721—30. 1722 19/8. Rigsark.
- 6) Kall. fol. 48 II. § 13. Kgl. Bibliotek. — Bygnings kontrakter, overslag og beregninger vedk. Hirschholm slot og amt. 1721—30. 1723 27/1, 1724 29/8, 1725 22/2.
- 7) C. Christensen: Hørsholms Hist., 1879, s. 22.
- 8) Ezechias Levin v. Arentskiold, f. 8/10 1682 på Kronborg, d. 3/8 1744 på sin gård ved Rendsborg, begr. i St. Olai Kirke i Helsingør.
- 9) Hørsholm amt. I. Kopibog 1730—38. Skr. 1731 17/5. Landsark.
- 10) Inventariefortegn. 1700. Landsark.
- 11) Bygnings kontrakter, overslag og beregninger vedk. Hirschholm slot og amt 1721—30. Rigsark.
- 12) Kopibog 1730—38. Skr. 1732 27/2. Landsark.
- 13) Bygningen er ikke omtalt hverken i C. Christensen: Hørsh. Hist. eller i Weilbach: Architekten Lauritz Thura; den kendes heller ikke fra andre skildringer af Hirschholm slot.
- 14) Kopibog 1730—38. Skr. 1732 5/4. Landsark.
- 15) Bygnings kontrakter, overslag m. v. 1721—30. Rigsark.
- 16) Protokol over kgl. resolutioner, ordrer og expeditioner vedk. Hirschholm amt 1721—30. 1730 16/2. Rigsark.
- 17) Partikulærk. Bygningsregnskabet's bilag 1732 15/5. Rigsark.
- 18) Hørsh. amt. I. Partikulære breve 1731—32. Skr. 1732 24/4 og 20/5. Landsark.
- 19) Hørsh. amt. Udg. breve 1730—38. 1732 18/3. Landsark.
- 20) Lauritz Thura: Den d. Vitruvius, II, s. 84.
- 21) Hørsh. amt. I. Partikulære breve 1732. — Kopibog 1730—38. 1732 22/1. Landsark.
- 22) Hørsh. amt. I. Partikulære breve 1731—32. 1732 4/2, 21/2, 26/2. Landsark.
- 23) Hørsh. amt. I. Udgåede breve 1730—38. 1733 11/5. Kopibog 1730—38. 1736 29/10. Landsark.

24) Hørsh. amt. I. Dron. Sophie Magdalenes resolutioner 1730—31. Landsark.

25) Hørsh. amt. I. Kopibog 1730—38. 1732 5/10, 1733 28/8. Landsark.

26) Kall. fol. 48 II. Kgl. Bibliotek.

27) Hørsh. amt. I. Kopibog 1730—38. 1735 8/3.

28) „Aufleholmen“ var blevet opfyldt allerede 1724 (Bygningskontrakter, overslag m. m. 1721—30. 1724 11/6. Rigsark.).

29) Sv. Leopold i „Nationaltidende“ 21/11 1928.

Nordre Magasinbygning i Kastellet.

KASTELSSLAVERNE

Af VICTOR KROHN (†)

Naar Talen er om Slaver, føres Tanken uvilkaarlig straks hen paa det nu desværre nedbrudte Stokhus paa Hjørnet af Østervoldgade og Stokhusgade og dets Besætning af Slaver; men der sad ogsaa Slaver andre Steder, som f. Eks. paa det gamle Bremerholm og desuden paa Landets Fæstninger som Kronborg, Nyborg og Fredericia m. fl. St. Berettigelsen til specielt at skrive om Kastellets Slaver ligger imidlertid i, at disse i visse Retninger indtog en Særstilling, navnlig i Kostspørgsmaalet.

Før 1680 hører man intet om dem, uden at der deri

Denne artikel er af forfatteren tænkt som et supplement til hans første afhandling om Kastellet, „Kastellet Frederikshavn som Fængsel“ i nærværende tidsskrifts 1. rk., bd. II, s. 219.

ligger det mindste Bevis for, at de ikke har været der fra Kastellets allerførste Dage; thi det at blive sendt til Slaveriet, hvilket ofte endog skete uden Dom, og ganske særlig, saafremt de kom til at høre til de „uærlige“ Slaver, var ensbetydende med, at de var døde for denne Verden.

Der vil i det følgende blive givet en Fremstilling af, og en Del Eksempler paa, ad hvilke Veje Kastellets Slaver blev rekruteret, alt medens man vil faa et Indblik i, hvorledes deres Tilværelse i Tidernes Løb forbedredes Skridt for Skridt; i de ældste Tider med store Intervaller mellem Aarene; senere hen med kortere og kortere, indtil det kulminerede i Slavestraffens Ophævelse i 1851.

Af en Anordning af 1682 fremgaar det, at det var tilladt Godsejerne at lade Bønder, der „forsad“ eller „forløb“ deres Fæstegaarde, var dovne, hengivne til Fylderi, eller som optraadte som Krybskytter og Brændetyve, indsætte paa Bremerholm eller andre Steder, for at arbejde et eller flere Aar sluttet i Jern. Vel hed det, at Amtmanden skulde lade ethvert saadant Tilfælde undersøge og attestere, at det forholdt sig rigtigt; men det var kun en ren administrativ Bestemmelse, der næppe har haft synderlig praktisk Betydning. Dette Forhold vedvarede i hvert Fald til 1706. Andre lignende Myndigheder kunde lade Husmænd og Tjenestekarle, der havde vist Opsætsighed over for deres Ladefoged, arbejde i Jern i indtil 3 Maaneder. Ogsaa denne Afgørelse krævede en højere Myndigheds Approbation, men kunde dog ogsaa lade sig realisere uden Dom. Talrige saadanne Slaver har siddet i Kastelet.

Et andet betydeligt Bidrag til Slavernes Antal kom fra Hærens hvervede Soldater, der for begaaede Forseelser blev dømt til at arbejde i Skubkarren, til hvilken de blev lænket med Jernkæder, og saaledes maatte de udføre Slave- eller Fæstningsarbejde, en Straf, der endog ofte anvendtes i Tilfælde, hvor en Mand havde forkommet

eller ødelagt en Munderingsgenstand og ikke saa sig i Stand til at erstatte den, idet man simpelt hen satte den paagældende paa halvt Traktement og benyttede Resten af hans Lønning som Afdrag paa Gælden.

Slaverne deltes i „ærlige“ og „uærlige“,¹ og i deres sørgelige Tilværelse og umenneskelige Behandling faar man et Indblik gennem en Forestilling af 7. September 1688 fra General Hans Schack til Kongen,² hvori han indstiller, at 11 Slaver i Kastellet, af hvilke nogle i visse Aar, andre for Livstid skulde arbejde sluttede i Jern, og hvis hele Kost kun bestod af 1½ Pund Brød om Dagen, maatte faa endnu 1 Pund mere daglig, samt at de maatte faa Brændsel for den kommende Vinter. Kongen gik ind paa de fremsatte Ønsker, og Proviantforvalteren i Kastellet, Jørgen Helt, fik Ordre til at foranstalte det fornødne.³

Ogsaa for almindelige Gadeuordener stod Slaveriet aabent, saaledes blev en Smedesvend, Jost Been, i Maj 1696 idømt Arbejde ved Hjulbøren „indtil videre“, fordi han havde yppet Klammeri paa Gaden. En Bondekarl, Jens Hansen af Valby, skulde i Juli s. A. arbejde 4 Maaneder ved Hjulbøren, fordi han havde bestyrket en Soldat i hans Forsæt om at undvige; og i December skulde en Christian Klumpen „indtil videre“ have samme Straf, men slap dog fri i Marts Aaret efter mod at lade sig hverve som Soldat.⁴

I November 1703 blev en Soldat benaadet paa sin Regimentschefs „Interesse“, og d. 29. s. M. hedder det i en Skrivelse til Kommandanten, Oberstløjtnant Andreas Francke:

„Vor Villie er, at Du efter Vor Jægermester Grams Anmodning en Mand, navnlig Jens Constabel, udi Vort Kastel Frederikshavn indtager ham sammesteds 14 Dage ved Hjulbøren sluttet Arbejde og videre paa fri Fod sætte lader“.⁵

I December s. A. pardonneres en Ole Jensen for den ham ved Landstinget idømte Straf for ulovligt Skytteri, imod at arbejde 3 Aar ved Hjulbøren; han løstages dog Aaret efter, fordi Kongen „har tilgivet ham“, mod at han skænkes til Livgarden til Fods.⁶

Der kunde dog ogsaa findes finere Folk mellem Slaverne, saaledes dømmes i 1704 en Løjtnant Christian Lorentzen Frick ved en Overkrigsretsdømme til at arbejde ½ Aar i Jern paa Grund af et Sammenstød mellem ham og hans Major.⁷

En Musketer, Knud Jensen af Schwertzells Regiment, skulde miste sin Ære og paa Livstid forrette uærligt Arbejde i Jern, fordi han havde skældt sin Kaptajn ud.⁸ I 1706 blev ni Rytterbønder ikendt Fæstningsarbejde fra 4 Dage til 3 Aar for Forsiddelse af deres Gaarde. — Der findes talrige Eksempler paa, at civile Forbrydere, der havde begaaet Tyveri eller endog Mord, blev frigivet paa Betingelse af, at de paatog sig Tjeneste som Soldat, en Fremgangsmaade, der just ikke skulde tjene til at højne Tonen i Hæren, medens den paa den anden Side gav Indtryk af, at man sidestillede de værste Straffe med det at være Soldat. — Dette sidste faar man da ogsaa næsten en officiel Bekræftelse paa, naar man efter Københavns Politimester, Claus Rasch's Død i 1705 erfarer, at han havde anvendt den Fremgangsmaade uden videre at aflevere sine Arrestanter og havde taget imod Hververpenge for dem, hvad der gør det forstaaeligt, at Overgangen fra Soldat til Slave og omvendt i Virkeligheden var noget ganske naturligt.⁹

Spørger man nu om, hvor disse Slaver var anbragt i Kastellet paa den Tid, er Svaret ikke saa vanskeligt, som det kunde se ud til, i hvert Fald i Tiden til hen imod 1725. Den Bygning, der i vor Tid betegnes som Nordre Magasinbygning, hed oprindelig Proviantgaarden, i hvis

søndre Del Bageriet dengang var anbragt, medens den østre Del blev betegnet som Stokhuset, og her sad ikke blot Statsfanger, men ogsaa Slaver, hvilket fremgaar af, at Københavns Kommandant, Generalløjtnant Charles Damas du Cormaillon, d. 3. April 1710 modtog en Skrivelse fra Land-Etatens Kommissariat, hvori det hedder, at der sammesteds skal anbringes nogle Bagerovne, hvorfor det vil være nødvendigt, at „bemeldte Fangehus til den Ende jo før jo bedre maa vorde ryddeliggjort, og Fangerne paa et andet Sted i Forvaring hensat“.¹⁰

I 1717 havde en Mand, Christen Nielsen Hals, sagt god for en aftakket Soldat, der havde indladt sig i Forhold med en Enke, uagtet han var gift og havde sin Kone boende i Norge; han kom til at sidde i Kastellet til Arbejde paa Livstid.¹¹

De ulykkelige Jøder fik tit nok at føle, at de hørte til en lidet agtet Race. Der var kommet fem af dem til Landet uden Lejdebrev; dette var dog for saa vidt ikke det værste; men saa havde de formastet sig til at holde Synagoge eller Sabbat i en Jødindes Hus, hvorfor de blev idømt en Bøde af 1000 Rdl.; dette Beløb kunde de selvfølgelig ikke betale, hvorfor Bøden skulde konverteres i korporlige Straffe. Sagen trak imidlertid i Langdrag og endte til sidst med, at de blev fritaget, imod at de hver betalte 10 Rdl. og straks rejste ud af Landet.¹²

Fire Skræddersvende havde lavet Gadeoptøjer, hvilken Fornøjelse kostede dem enten Erstatning for den Skade, de havde forvoldt, og en Dusør til Vægterne(?), eller $\frac{1}{2}$ Aars Arbejde ved Skubkarren.¹³

I November 1719 blev en Korporal ved Livgarden til Hest, Lorentz Paulsen, sluttet i Jern paa Vand og Brød paa Livstid. Dette kunde lyde som en spøgefuldst Overdrivelse, hvad det dog ingenlunde var; man lod virkelig i Kastellet Mennesker straffe med til deres Dages Ende

at leve Livet udelukkende paa Vand og Brød, og man skal endnu et betydeligt Stykke frem i Tiden, før der foregik den første lille Forbedring paa dette Omraade.¹⁴

Drengen (d. v. s. Karlen) Hans Larsen i Egby, skulde til Straf for, at han havde „slaaen Ild i sin Fyrtønde i Loen“ og var „gaaet i Gaarden med tændt Tobakspibe“, i to Maaneder arbejde i Jern ved Skubkarren og paa Vand og Brød. Han slap dog med nogle faa Dage, eftersom „hans Husbond ej kan undvære ham ved Arbejdet paa denne Aarstid“.¹⁵

Syv Mand fra Bornholm blev d. 3. Maj 1722 idømt samme Straf paa Grund af begaaet Lejermaal; men allerede d. 10. Juni blev de sat paa fri Fod, idet Kongen havde eftergivet dem saavel Straf som Bøde og endda gav hver af dem et Kommisbrød med paa Hjemturen.¹⁶

En Murerdreng, der, formentlig fra et Stillads, havde skubbet til en anden Dreng, saa at han var faldet ned i Hovedet paa en Jøde, der nær var blevet slaaet ihjel, fik Fængsel paa Vand og Brød i 3 Uger og skulde tilmed betale en Bøde paa 10 Rdl.; kunde han ikke betale den, skulde han yderligere sidde i 3 Maaneder.¹⁷

Det havde længe været under Overvejelse at faa opført en særlig Arrestbygning, og i 1725 blev da Arresthuset bag Kirken opført sammenbygget med denne. Den nordlige Halvdel blev i det væsentligste beregnet for Slaverne; to Lokaler paa 1. Etage, et større og et mindre, blev indrettet som Sovestuer for dem, idet der ud fra Væggene i to Lag blev anbragt skraa Liggebænke eller, som de kaldtes fra Vagterne, „Svedebænke“. Naar dette saa særlig anføres, taler Sandsynligheden for, at man ikke tidligere har anvendt en saadan „Luksus“, men har ladet dem ligge paa Gulvet.

Mellem Forseelser og Strafuldmaaling synes der at have bestaaet et mærkeligt Misforhold, idet forholdsvis smaa Forseelser straffedes med en overordentlig Strengthed,

medens omvendt endog grove Forseelser blev straffet med en forbavsende stor Overbærenhed, ikke mindst naar Følgerne traadte private eller kongelige Interesser for nær. Et typisk Eksempel paa et saadant Modsætningsforhold foreligger netop i Marts 1726. En Tobaks-

Arresthuset i Kastelet.

spindersvend, Hans Nielsen Lüneburg, havde en Faste-lavnsmændag i beruset Tilstand yppet Klammeri med paafølgende „Haardrag“ med en Musketer, hvem han derved havde saaret i Haanden; herfor blev han idømt to Aar (!) i Slaveriet.¹⁸ I Modsætning hertil havde en Rytterbonde, Søren Jensen fra Slagslunde, stjaalet Brænde i Skoven, hvorfor Skovrideren sendte Sognefogden, Rasmus Hansen, der tilmed var Sørens Svigerfader, til ham for at undersøge Sagen. Men herover blev Søren saa rasede, at han med en Økse huggede Svigerfaderen et Hul

i Hovedet og et Saar i Armen. Søren blev idømt en Bøde af 18 Lod Sølv, 8 Rdl. i Badskærløn og 4 Rdl. i Sagsomkostninger, hvorhos han af Mangel paa Respekt og Lydighed vilde være at straffe paa Kroppen med Arbejde paa Fæstningen i 4 Uger (!), medens han, hvad Skovhugsten angik, blev henvist til Skovsessionen, der erklærede, at Beløbet skulde betales, og at han i modsat Fald skulde udpantes, dog saaledes at Gaardens Inventar ikke blev rørt, hvorhos de 4 Ugers Arbejde skulde ske „i denne belejligste Tid, førend Vaardriften anfanger“. — Men, næppe havde han siddet i 2 Uger, før Rentekammeret skrev, at „efter Beretning til os ikke alene af Regimentskriveren, men endog af Amtmanden, er han paa denne Tid saa umistelig fra sin i Fæste havende Gaard, Hs. kgl. Maj. tilhørende, at det er til samme Gaards Konservativ, naar han løslades og for videre Straf at udstaa befries“.¹⁹

De „ærlige“ Slaver blev brugt til allehaande Arbejder, men naar disse blev udført uden for Fæstningen, anvendte man den ikke særlig økonomiske Fremgangsmaade, at man lod hvert Hold paa tre Slaver bevogte af to med skarpladte Geværer bevæbnede Soldater, der samtidig skulde paase, at Slaverne ikke tiggede hos de forbigaaende.

Tid efter anden forsøgte Myndighederne at nedbringe Slavernes Antal, og i Sommeren 1728 foregik dette paa en ret original Maade. Frederik d. IV vilde gøre et Forsøg paa at kristne Grønlænderne, og med dette for Øje samlede man i Garnisonskirken et ligeligt Antal Slaver og Kvinder fra Spindehuset, hvorefter man lod Slaverne med tilbundne Øjne selv udvælge sig en af Kvinderne som Kone. Parrene blev derefter højtidelig viede og erklæret for rette Ægtefolk at være, og saa blev de sendt til Grønland, hvor de selvsagt hurtigt uddøde, fordi de manglede Modstandskraft til at leve i det barske Klima

og under de haarde Arbejdsvilkaar; men saa var i alt Fald et af Maalene sket Fyldest.²⁰

Afgangen kunde dog ikke opveje Tilgangen, og i Juli 1730 erklærede Kommandanten, Generalmajor Hans Heinrich Scheel, at Antallet af Slaver nu var saa stort, at der ikke var mere Plads i Stokhuset, og at der ikke fandtes andre Steder i Kastellet, hvor man kunde anbringe dem. De strømmede ind ad mange forskellige Veje; snart var det Rytterbønder (Forsiddelse af Gaard, Skovtyveri og Krybskytteri), snart Soldater (Tyveri, Drukkenskab og Desertering) og snart Byens egne Folk (Tumult, Opsætsighed og Fuskeri o. s. v.).

Den 7. Juli 1730 indtraf der en Begivenhed, der til Trods for sin Lidenhed dog kom til at sætte Kræfter i Bevægelse, hvorved der ikke alene skabtes en bedre Ordning for Slavernes Modtagelse, men som tillige blev Spiren til det første Skridt til en Forbedring af Slavernes Tilværelse.

Obersten ved Bregentved Rytterdistrikt havde klaget til Kongen over, at en Delinkvent, som han med en Korporal og en Rytter havde indsendt til Afsoning af 2 Aars Slaveri, var blevet afvist, fordi han ikke var iført Regimentets Mundering, skønt han i øvrigt havde været godt forsynet med Undermundering. Korporalen havde gjort Forestillinger over for Kommandanten, uden at der var blevet taget Hensyn til dem, og nu havde disse tre Personer foretaget en Rejse paa 14 Mil til ingen Nytte. Obersten gjorde gældende, at naar en Mand blev dømt til Slaveriet, blev der straks hvervet en anden i hans Sted, der da modtog den andens Mundering. Der udspandt sig i den Anledning en længere Korrespondance mellem Overkrigssekretær Ditlev Revenfeldt, Kastellets Kommandant og den paagældende Oberst. Revenfeldt vilde meget nødig ulejlige Kongen med Sagen og erkendte, at han ikke selv var paa det rene med, hvorledes Forholdet var i et

saadant Tilfælde. Han raadede imidlertid Obersten til at indsende Manden paa ny, dog saaledes, at han ikke mødte omtrent nøgen, men var forsynet med Kjole og andre Klæder, ligesom han samtidig henstillede til Scheel enten at tage mod Manden eller indberette Sagen til Generalkommissariatskollegiets Afgørelse.

Scheel valgte det sidste og indsendte en Forestilling, for hvilken Kongens Resolution forelaa d. 4. December s. A. Forestillingen var motiveret med Ønsket om, at der maatte blive fastsat ensartede Bestemmelser for Modtagelsen af dem, der var dømt til Slaveriet i Kastellet. Det hele bestod af seks Punkter, af hvilke de første fem i sammentrængt Form gik ud paa, at der skulde medfølge en Original og en Afskrift af Dommen, af hvilken den første skulde forevises Kommandanten, medens den anden skulde afleveres til Vagtmesterløjtnanten, at Slaverne skulde være saaledes forsynede med Klæder, at de kunde bedække deres Legeme og være beskyttet mod Kulden, at der skulde gives Overbringeren en Kvittering for Modtagelsen, og at Kommandanten, naar Slavetiden var udløbet, ikke maatte tildele dem mere Brød, men blot lade dem løbe. Dette 5. Punkt er typisk for Tiden; thi paa den Maade opnaaede man paa den kortest mulige Tid atter at faa dem tilbage i Slaveriet, eftersom Tiggeri ogsaa var en af de sikre Veje, ad hvilke man kom i Slaveriet.

Pkt. 6 var det centrale i den kgl. Resolution; thi netop gennem dette bekræftes den foran fremsatte Paastand om, at Kastellet indtog en Særstilling specielt i Retning af Anvendelsen af Vand- og Brød-Straffen paa Livstid. Scheel havde nemlig beklaget sig over, at de kgl. Resolutioner som Regel kun talte om, at en Slave skulde arbejde sluttet i Jern, men derimod intet om, hvorvidt det skulde være paa Vand og Brød. Herpaa svarede det paa-gældende Departement, at det Spørgsmaal i Grunden

ikke vedkom det; men, hedder det: „... da vi efter de af vor Generalmajor anførte Omstændigheder, nemlig at et Menneske ikke hele sit Liv igennem eller for en Tid af 2—4 Aar kan leve alene paa Vand og Brød og dog holde sig rask ..., og *da det ej heller er brugeligt i nogen anden Fæstning, at Slaverne intet andet nyder end Vand og Brød*, saa foreslaas det, at de blot det første Aar skal have dobbelt Portion Brød og Vand, men at de ud over den Tid skal have en enkelt Portion Brød og 1½ Sk. daglig, *ligesom det er Tilfældet i andre Fæstninger*“.²¹

Altsaa havde dette frygtelige Forhold fundet Sted i 66 Aar for Kastellets Vedkommende.

Antallet af Slaver varierede uafbrudt; i 1734 var der 21, i 1736 48 og i 1741 endog saa mange, at der efter en betydelig Afgivelse til Byen dog endnu var 50 tilbage. Grunden til disse pludselige Stigninger var som Regel de jævnlig foretagne Razziaer efter Tiggere, af hvilke „de stærke og friske“ først og fremmest blev anbragt i Kastelet; alene i Aarene 1734—38 blev der anholdt ialt 1800, af hvilke de 1350 var afskedigede Soldater.

Da Slavernes Natteteje endnu paa denne Tid kun bestod af en Træbriks uden det fjerneste Spor af Sengetøj, fulgte heraf, at de aldrig kom af Klæderne, end ikke, som det senere vil ses, naar de var syge.

Lyspunkterne var i det hele taget kun faa og smaa; et af de mere materielle bestod i, at hver af de 12 Slaver, der til Stadighed arbejdede i Bageriet, hver 10. Dag fik udleveret et ekstra Rugbrød paa 6½ Pund, hvorfor denne Bestilling sikkert har været i høj Grad eftertragtet. Nu og da aabnede der sig dog en svag Mulighed for at blive frigivet, saaledes blev der f. Eks. i Januar 1731 frigivet hele 15,²² og paa Dronningens Fødselsdag i November 1732 yderligere 3.²³

Om en Slave, Alf Jacobsen Mørch, der havde arbejdet paa Fæstningen i 6 Aar, hører man, at Kongen d. 12.

Marts 1734 vilde gøre ham til Musketer. Han var fra Norge og havde for to Aar siden arvet en Obligation paa 100 Rdl. efter sin Fader. Denne Obligation, der gav ham 5 % p. a., havde hidtil været i Kaptajnvagtmesterens Værge, men nu skulde den mod Udstedelse af Revers sendes til hans Kompagnichef for, hvor sørgeligt det end lyder, at tjene som Kaution for hans Forbliven ved Regimentet.²⁴

„Udlændiske“ Slaver skulde efter Udløbet af deres Straffetid forblive i Kastellet og forplejes med Lønning og Brød som før Straffens Begyndelse, indtil der viste sig en Skibslejlighed til at faa dem ud af Landet; samme Ordning blev i øvrigt i 1732 ogsaa truffet med de indfødte Slaver i de Tilfælde, hvor Regimenterne ikke ønskede at faa dem tilbage.²⁵

Slaverne kunde undtagelsesvis avancere paa den ret mærkelige Maade, at de blev Slavefogeder, og i et enkelt Tilfælde blev Indstillingen motiveret med den ret karakteristiske Bemærkning, at „sligt Menneske er bedre omgangen ved Fangerne baade ved Arbejdet og Varetægten end en Fremmed, som ej heller er til at faa til slig Tjenesteforretning, for saa liden Subsistance“.

En stadig Aarsag til Forøgelsen af Slavernes Antal var ogsaa begaaet Lejermaal. Efter en Bestemmelse af 2. December 1696 skulde den, der besvangrede en Kvinde uden for Ægteskab, bøde 12 Rdl., et i hine Tider ret betydeligt Beløb; men i Oktober 1731 kom Militæretaten i saa Henseende til at indtage en favoriseret Stilling, idet Underofficerer og Gemene 1. Gang hverken skulde staa Skrifte eller betale Bøde, 2. Gang skulde de betale Bøde og udstaa Kirkens Disciplin paa det skarpeste; til Gengæld skulde de, hvis det skete 3. Gang, sluttet i Jern og arbejde 3 Aar lænket til Skubkarren.²⁶

Gennem en Liste: „Inndeling til dagligt Arbejde af de

i Kastelet tilstedeværende Slaver“ faar man i Februar 1736 et tydeligt Billede af, hvad Slaverne paa den Tid kunde blive anvendt til.

„Til Rengøring af Slamkisterne og disses Af- løbsrender, hvorigennem det overflødige Vand fra Rosenborghave, de saakaldte Ny- boder og hosliggende Gader saasom Sølv- gade, Adelgade, Borgergade, Kongensgade og Norgesgade indtil Toldboden bliver ført ud i Søen, efter Kongens Ordre	6	Mand.
Til Bortfjærnelse af Uhumskningerne fra Ka- stellet	2	—
Rensning af de 4 Broer	2	—
Til at bære Vand fra Brøndene	2	—
Til at træde Blæsebælgen i Smedien	1	—
Hos Kaptajnvagtmesteren for at bære Bræn- de til Vagterne	1	—
Til at bringe Gødningen paa Møddingen	4	—
Syge	6	—
Straffetid udløben, venter paa første Skibs- lejlighed for at transporteres ud af Landet	4	—
	<hr/>	
	28	Mand
Bønder, hvis Straffetid udløber 1. Marts	5	—
Af forskellige Regimenter, som i Aar og næ- ste Aar igen skal afgives til deres Regi- menter, hvilke tilligemed ovennævnte Bøn- der sprede Gødning paa Glaciet	15	—
	<hr/>	
	48	Mand“.

I samme Forbindelse findes der følgende Fortegnelse over Antallet af militære Slaver fra de forskellige Regi-
menter, nemlig:

„Fra 3. Jydske nationale Rytterregiment	1
- 5. — — —	1
- Grenaderkorpset	4
- Garden	5
- H. K. H. Kronprinsens Regiment	2
- Sjællandske Regiment	3
- Fynske Regiment	4
- Marineregimentet	1 og
- Lollandske hvervede Regiment	1“.

Alle er opført ved Navn, og under Listen staar:

„At forspecificerede Fanger og deres paahavende Fangejern, som bestaar af Liefbond, Kiede og Fodshelle som og til Nødtørft behøvede Klæder, dels af Regimenterne dem medgivne og dels i hvidt islandsk Vadmæl efter Generalkommissariatskollegiets Anordning givne Klæder“.²⁷

Da det i 1739 blev bestemt, at Slaver, der var dømt til Arbejde i Jern, ikke mere maatte anbringes paa Bremerholm, men skulde bringes til nærmeste Fæstning, tilgik der i den Anledning paa én Gang Kastellet 95 Slaver, saa at Antallet her pludselig blev 200. Dette store Antal vilde i det lange Løb blive for mange for Kastellet, og i de derpaa nærmest følgende Aar maatte der atter afgives saa mange til Stokhuset, at der kun blev c. 50 tilbage.²⁸

En Fodgarder og en Grenader, der tilhørte Separatismen og derfor havde vægret sig ved at opfylde de dem paahvilende militære Pligter, blev i December 1744 modtaget i Kastellet til Arbejde i Jern for ved haardt legemligt Arbejde atter at bringes paa fornuftige og kristelige Tanker;²⁹ og s. Aar modtoges en fhv. Premierløjtnant Johan Adolf Leistman, der skulde stryges til Kagen og arbejde paa Livstid i Kastellet paa Grund af Delagtighed i hans Sønners Tyverier.³⁰

De „ærlige“ Slaver kunde nu udlejes til private Folk

mod en Godtgørelse til den oprettede Slavekasse af 3 Sk. pr. Dag. Af denne Kasse blev saa Udgifterne afholdt til Slavernes og deres Bevogteres Lønning, medens Overskuddet tilfaldt Militæretaten.³¹ Deres Paaklædning bestod i 1741 af Kjole, Bukser og Hue, af hvilke Kjolen var foret i Livet med islandsk Vadmel; hertil kom 2 Skjorter, 2 „Schleslærret“s Halsklude, 1 Par Sko og 1 Par islandske Strømper;³² men i 1767 blev det bestemt, at det ene Bukseben skulde være rødt, det andet brunt. Hele Paaklædningen med Knapper, Traad og Syløn kostede ialt kun 5 Rdl. 11 Sk.³³ To Aar senere fik de yderligere 1 Par Træsko, hvorhos det med Hensyn til deres Kost hedder, at „Slaven skal underholdes saaledes, at han vel ikke dør af Sult, men dog paa den anden Side har Følelsen af, at den Situation, hvori han befinder sig, er en alvorlig Tugtelse“.

Lykkedes det en Slave at undslippe, var der Penge at tjene for den, der var saa heldig at kunne bringe ham tilbage; som Regel blev der betalt et Beløb af 6 Rdl. pr. Slave; men i 1755 ser man dog, at der for Opbringen af to Slaver er blevet udbetalt 19 Rdl. 4 Mk. 2 Sk.; men sandelig blev det Slaverne selv, der kom til at betale Beløbet, hvilket foregik paa den praktiske Maade, at man paa ny fratog dem enhver Begunstigelse, der lod sig udmaale i klingende Mønt, saa længe indtil Gælden var betalt. Derimod blev en saadan Slave i Henhold til et Reskript af 6. Maj 1743 ikke stillet for Retten for selve Undvigelsen, idet man gik ud fra den for Tiden saa usædvanlig logiske Betragtning, at det, at en Mand søgte Friheden, i og for sig ikke var en Forseelse; men — for at han dog kunde faa Følelsen af, at han ikke maatte indlade sig paa sligt, skulde han „ikkun(!) af en anden Slave piskes eller tampes med saa mange Slag, som hidindtil i deslige Tilfælde havde været brugeligt, eller som Kommandanten efter Sagens og Personens Beskaffenhed

kunde for godt synes“. Viste det sig saa senere, at han under sin Fraværelse havde gjort et eller andet galt, var der intet i Vejen for at lade ham stille for en Krigsret og lade ham dømme.³⁴

En Delinkvent, der vilde have taget Livet af en Officer, blev i 1747 dømt til at radbrækkes fra nedenunder og derefter lægges levende paa Stejle; men paa fleres Forbøn, og mellem disse den Officer, der skulde have været hans Offer, blev han *benaadet* med i tre paa hinanden følgende Dage at udholde otte Gange Spidsrod af 300 Mand, for derefter at afleveres i Kastellet som „ærlig“ Slave paa Livstid.³⁵

Vi har set, at det første Lyspunkt for Slaverne først kom 66 Aar efter, at Kastellet var blevet taget i Besiddelse; det næste meldte sig allerede 19 Aar senere; men det gjaldt desværre kun nogle enkelte; men naar det saa tilmed skyldtes en Person udefra, der med Mildhed og Venlighed vilde berede dem en ringe Glæde, er der saa meget mere Anledning til at fremdrage det.

Den 12. Februar 1749 lod en Mand, om hvem vi kun ved, at han hed Matthias Hansen, oprette en Fundats, ved hvilken han udsatte et Beløb af 400 Rdl., af hvis Rente der aarlig ved Juletid skulde uddeles 16 Rdl. „til 8 à 16 af de Fanger og Slaver, som for begangne grove Forseelser ikke kommer af Fængsel deres Livs-Tid, alt efter Commandantens bedste Befindende, dog saaledes at ingen af omrørte Antal nyder ringere end 1 Rdl., og ingen over 2 Rdl., siden de ikke har Frihed til liderligt at bruge; men eragtes de undertiden til Fornødenhed dem derved og Fornøjelse kan have at anvende“.³⁶

Som en skærende Modsætning til dette lille Glimt af Humanitet og Medlidenhedsfølelse, der kommer til Orde i fornævnte Fundats, foreligger der d. 13. Maj 1754 en meget lang Betænkning fra den daværende Kommandant, Generalløjtnant Wolfgang Ernst Pauernfeind, foranle-

diget ved et Forslag om, at de værste af Byens Slaver skulde sendes ud i Kastellet. Betænkningen, der er paa fire tætskrevne Foliosider, gengives i det følgende i et stærkt sammentrængt Uddrag.

Generalen skriver, at naar hverken Formaninger, Trusler eller alvorlige Straffe hjælper over for de mest forhærdede Slaver, plejer han at indhente en kgl. Resolution, i Henhold til hvilken de efter Omstændighederne belægges med dobbelte Hals- og Livbaand, og saa snart de om Aftenen kommer ind fra deres Arbejde, sluttes de straks med Hænderne eller tillige ogsaa med Fødderne tæt sammen, saaledes at de hverken er i Stand til at tilføje sig selv eller andre den mindste Skade; da der ej heller udleveres dem Knive eller Sakse, bliver deres Brød og Kød ituskaaret til dem af andre. Han fortsætter derefter med koldt Blod, at naar saadanne Døgenigte først én Gang er kommet i denne Situation, interesserer Spørgsmaalet om deres Fremtid ham ikke længere; thi naar den kgl. Resolution én Gang er afgivet over en saadan, maa han finde sig i denne Behandlingsmaade i hele sin Levetid (!), da man aldrig tør vente sig, at saadanne ondsksfulde Mennesker skal forbedre sig. Forholdene i Kastellet er langt vanskeligere end i Københavns Stokhus. Paa Arbejdsstedet bliver saadanne særlig farlige Mennesker en for en bevogtet af en tilforladelig Skildvagt, der med sin Person indestaar for ham, saaledes at han ej heller *der* er i Stand til at tilføje andre Skade. De desperate Trusler, en saadan Slave kan lade sig henrive til, og de eventuelle Følger heraf kan man bedre sikre sig imod i Københavns Stokhus end i Kastellet, hvor Gaderne og Marketenderierne paa Grund af den indskrænkede Plads bestandig er opfyldt af Soldater, Kvinder og Børn, og Følgerne af det Had og Nag, saadanne Slaver bærer til deres foresatte, som straffer dem og holder dem fast, kan her lettere komme til Udbrud. Ved Kastellets 50

Slaver findes der kun én Justitssergent, som ganske vist er en brav, paalidelig, men dertil en gammel og udlevet næsten 90-aarig Mand(!). Sluttelig skriver han, at Kastellets Slaver gennemgaaende udfører et friere og mere selvstændigt Arbejde, saasom at være Haandlangere ved Murer-, Tømmer- og Snedkerarbejde, ind- og udvendigt i Magasinerne, Barakkerne, Materialgaarden og Bageriet. Han taler om slige til Slaveriet dømte irregulære Mennesker og betegner dem som slette Skurke, som det afskyeligste Udskud af den menneskelige Slægt. Saaledes fortsætter han sin Motivering af det uheldige i at forflytte de uregerlige Slaver fra Københavns Stokhus til Kastellet.

Det lyder, som om Talen var om vilde Dyr og ikke om Mennesker; lad være, at det var Forbrydere, der havde fortjent deres Straffe; men de skulde jo ikke blive bedre gennem en saadan Behandlingsmaade, og man kan forstaa det Had og Nag, der kunde bundfælde sig i saadanne Menneskers Sind.³⁷

Til alt Held møder man i November s. A. atter et Fremskridt, som man kun maa forbavses over, at det ikke var kommet for længe siden. Det drejer sig nemlig om noget saa naturligt som Indretningen af en særlig Stue for de syge Slaver, ja, der skulde endog anskaffes en Ovn med tilhørende Brændsel, en Lampe med Tilbehør og 12 Dækkener. Altsaa havde sunde saavel som syge indtil da maattet ligge i en fælles Stue, uden Varme, uden at komme af Klæderne og uden at have noget til at lægge over sig.³⁸

En Bonde, Lars Knudsen, blev indsat som Slave i Kastellet i Marts 1758, fordi han ved Trusler og tyrannisk Adfærd mod sin Kone havde været Aarsag til, at hun havde begaaet et Mord. Ikke desto mindre udkræves der allerede s. M. en Betænkning om, hvorvidt han kan løslades for at tjene som Stokkeknægt, hvad man antagelig

har anset ham fortrinlig egnet til i Betragtning af hans Optræden mod Konen. Svaret lød paa, at det kun kunde lade sig gøre, saafremt hans Virksomhed som saadan kom til at ligge inden for Kastellet og paa Betingelse af, at han, saafremt han forlod Stillingen, atter blev indsat i Slaveriet. Ansøgningen blev bevilget d. 20. s. M.³⁹

I 1758 var der 50 Slaver i Kastellet; men i Anledning af 100-Aarsdagen for Suverænitetens Indførelse blev der i 1760 frigivet 14, og tre Aar senere blev det tilladt at frigive de Slaver, der var Islændinge, saafremt de sig „dertil godvillig ville bekvemme“ at blive sendt op til Finmarken, hvor der var stor Mangel paa Indbyggere. Fremdeles blev det bestemt, at en Slave nu ikke mere kunde komme tilbage til sin Afdeling efter udstaaet Straffetid, da det vilde skade Aanden i denne. Et helt nyt Synspunkt imod tidligere.⁴⁰

Atter i December 1761 viser der sig et Fremskridt. Det bestod i, at de Slaver, der blev syge i det første Aar af deres Straffetid, hvor de ordentligvis kun skulde leve af Vand og Brød, nu virkelig skulde have almindeligt Slave-traktement, saa længe Sygdommen stod paa;⁴¹ efter Slavekassens Oprettelse blev de endda underholdt ved Tilskud fra denne.⁴² Sluttelig blev der ansat en fast Læge, der for et aarligt Honorar af 100 Rdl. skulde tilse dem.⁴³ Den første af disse var Regimentsfeltkær Lorents Andersen.⁴⁴

Som vi vil have set, havde man tidligere ladet de uden for Fæstningen arbejdende Slaver bevogte af større eller mindre militære Kommandoer; men i 1764 var man dog blevet klar over, at denne Bevogtningsmaade i Længden blev for kostbar, hvortil der ogsaa var kommet et andet Forhold, der giver et Udtryk for, hvorledes Begreberne umærkeligt forrykkes i Tidernes Løb. Tidligere havde jo Overgangen fra Soldat til Slave og vice versa ikke været

saa lidt udflydende, men nu rykkede man frem med det Argument, at det vakte Misfornøjelse hos enhver ærekær Soldat at skulle bevogte Slaver, og fra 1. April s. A. blev der truffet den Ordning, at der skulde ansættes uniformerede Slavegevaldigere og Stokkeknægte, af hvilke de første fik 4½ Sk., senere 6 Sk. daglig i Lønning. De blev bevæbnede med to ladte Pistoler og en forsvarlig Knippel,⁴⁵ og i en Instruks om, hvorledes de skulde forholde sig, hvis Slaverne viste sig uvillige til at udføre det dem paalagte Arbejde, stod der, at de skulde betjene sig af deres Knippel „und vor allem Raisonneurs tüchtig damit durcharbeiten“, og saafremt dette ikke hjalp, kunde de, dog kun i yderste Tilfælde, gøre Brug af deres Pistol og nedskyde Ophavsmanden „eller i øvrigt den første den bedste“.⁴⁶

Det ligger fristende nær at fremdrage den sørgelige Historie om de tre ulykkelige stavnsbundne Bønder, Hans Lok, Søren Larsen og Hans Vangeled fra Rødkilde paa Fyn, der i 1770 tog sig det tunge Hverv paa at drage til København for over for Kongen og Kancelliet at tale deres og deres Lidelsesfællers Sag imod den store Uretfærdighed og Grusomhed, hvormed de blev behandlede af deres Herre, Jens Lange; men hele Sagen, der i hvert Fald for Vangeleds Vedkommende endte med hans Død i Kastellets Slavefængsel, er saa udførligt beskrevet af Povl Hansen i „Aarbog for dansk Kulturhistorie“ („Jens Lange på Rødkilde og hans bønder“),⁴⁷ at der maa henvises til denne Kilde.

Med General Pauernfeinds haarde Ord om Slaverne i frisk Minde er det helt velgørende at læse om, hvorledes en anden af Københavns Kommandanter, Generalløjtnant Nicolaus Maxmilian Baron Gersdorff, d. 30. December 1793 saa med Forstaaelse paa denne Klasse Mennesker. At han som Byens Kommandant ikke alene har tænkt paa Slaverne i Stokhuset, kan mulig forstaas af,

at han benytter Ordet: „Fæstningsslaverne“. Netop derfor fortjener enkelte af hans Udtalelser at citeres. Generalen skriver saaledes:

„Blandt de Genvordigheder, som den Klasse Mennesker føler, der ved egne Handlinger har gjort sig fortjent til ... Slaveriet ... fordrer Menneskelighed mig at forestille, at ingen er haardere, end at han maa tilbringe sine Dage paa et af blotte Brædder sammenslaget Leje, uden Skjul over sig og uden Hvile for et af Arbejde mattet Legeme“.

Han anbefaler derfor Indførelsen af saa brede Halm-madrasser, at to Slaver kan ligge paa dem, samt dertil Hovedpøller, i hvert Fald for dem, der ligger paa Sygestuen. Videre skriver han: „At jeg som Menneske føler Glæde ved at se Slaver lidt bedre behandlede end det tæmte Dyr, der af sin Vogter forundes et Straaleje, haaber jeg vil overveje de Besværligheder, en Udgift af Statskassen medfører ...“.

Det er andre og mildere Toner, der lyder gennem disse menneskekærlige Ord, end dem, der havde lydt for c. 40 Aar siden, og heldigvis fandt de Genklang hos de bestemmende Myndigheder, der d. 7. Januar Aaret efter bevilgede det foreslaaede med Tilføjelse af, at Udgifterne skulde afholdes af Slavekassen.⁴⁸

Atter i 1802 var det en af Københavns Kommandanter, Generalløjtnant Frederik Vilhelm Philip Hertug af Württemberg-Stuttgart, der indsendte en Forestilling dels om, at der skulde gives Slaver, der holdt Vagterne rene — dette Arbejde var endnu dengang under Vagtmandskabets Værdighed — et Tillæg, dels om at fritage dem for Arbejde om Søndagen. Det første blev bevilget, hvorimod der om det andet, der særlig afgang af Ingeniørkorpset, blev udtalt, at det ikke helt kunde undgaas, men at man for Fremtiden vilde indskrænke dette Arbejde det mest mulige.⁴⁹

Efter de bombastiske Bestemmelser, der i 1764 var

blevet truffet om, hvorledes Slavegevaldigerne skulde optræde over for de uvillige Slaver, mærker man, at der i det nærmest følgende halve Aarhundrede efterhaanden var indtraadt et andet Forhold mellem de to Parter; thi i 1810 klages der over, at de førstnævnte er i en saa høj Grad upaalidelige, at nu baade de og Slaverne ligger og driver i Græsset i Stedet for at bestille noget, at de gaar paa Værtshus sammen med dem, ja, at de endog ganske roligt lader dem undvige; i et enkelt Tilfælde var en af dem gaaet ind paa Husarkasernens Marketenderi sammen med fem Slaver, af hvilke to havde gjort sig usynlige. Ogsaa fra Benstøderiet, der en Tid var indrettet i det gamle Eksercerhus („Loppeteatret“) i Kastellet, lod de dem forsvinde. Dette har formentlig været Grunden til, at man i 1814 igen begyndte med at lade Slaverne bevogte af Soldater, ligesom man søgte at skille sig af med nogle af de ældste og mindst tjenestedygtige Slavegevaldigere, der i øvrigt fra 1812 var kommet til at faa Betegnelsen: Justitsunderofficerer, og lade dem erstatte med duelige Underofficerer.⁵⁰

Alt som Tiderne skred frem, indtraadte de smaa Forbedringer i Slavernes Tilværelse stadig med kortere og kortere Mellemlum, og kaster man Blikket tilbage paa alle disse smaa Skridt fremad, faar man i Virkeligheden først den fulde Forstaaelse af, hvor galt det oprindelig maa have været. Atter d. 19. Januar 1812 foreligger der en kgl. Resolution, i Henhold til hvilken deres Madrasser og Hovedkiler nu skulde stoppes med Mos i Stedet for med Halm, og der, saa længe Krigen varede, skulde tilstaaes dem 10 Sk. daglig, ligesom der blev givet dem Lejlighed til i deres Fritid at fortjene noget ved Haandarbejde:⁵¹ ja, om det saa var deres egen Kirkegaard, saa opnaaede de ogsaa en saadan i det nordvestlige Hjørne af Garnisonskirkegaard, hvor der i en senere Tid har været Hundekirkegaard; den blev nedlagt 1857.

Det var forbudt Slaverne at opholde sig længere ad Gangen i Marketenderierne, end at de staaende kunde nyde, hvad de havde forlangt.⁵² Fra Marts 1831 blev det omvendt forbudt Marketenderne at sælge dem Varer andre Steder end i Forstuen eller i Køkkenet bag ud,⁵³ men i øvrigt maatte de arbejdende Slaver oprindeligen benytte, hvilket af de to daværende Marketenderier de ønskede,⁵⁴ senere syntes det dog, at de har spist samlede i et til Marketenderiet i Elefantstokken hørende Træskur, der kun ved et Plankeværk var adskilt fra de bagved liggende private Haver, hvor nu den nye Stald ligger.⁵⁵

Deres daglige Lønning var i 1832 $6\frac{3}{4}$ Rbsk. Sølv og 2 Pund Brød; af Pengene gik de $3\frac{3}{4}$ Sk. til et Spisetegn, for hvilket der blev leveret dem et Maaltid varm Mad med tilstrækkeligt Sul; desuden skulde Marketenderne altid have til Udsalg: Kogte Kartoffler, Smør, Ost, Sild, Flæsk, saltet Kød, godt Øl, tyndt Øl og Brændevin; Resten af Beløbet fik Slaverne udbetalt hver 5. Dag til fri Raadighed, og var de syge, fik de yderligere 1 Rbsk. daglig til Smaaafornødenheder. Hvad deres Beklædning angik, fik de efter Reglement af 1826 aarligt 1 Par korte Bukser, 2 Par Strømper, 1 Par Sko med Lædersaaler, 2 Par Træsko og 2 Skjorter og hvert 2. Aar 1 Kjole, 1 Trøje, 1 Hue og 1 Halsbind, medens deres Natteleje bestod af en Briks med 1 Hø- eller Halmmadras, 1 Hovedpude og 1 uldent Tæppe.⁵⁶

Endelig fra d. 1. April 1851 afskaffedes Slavestraffen, hvilket dog maa forstaas saaledes, at ingen fra denne Dag kunde idømmes denne Straf; thi det siger sig selv, at man ikke paa én Gang kunde slippe en Masse Mennesker løs, af hvilke dog de fleste var virkelige Forbrydere. Der vilde derfor endnu en Tid kunne tales om Slaver i Forbindelse med Kastellet; thi selv om de efterhaanden blev samlet i Københavns Stokhus, blev en hel Del af dem endnu stadig udkommanderet til Kastellet til

forskellige Arbejder *der*, eksempelvis skal nævnes den Slave, der maatte ledsage Voldskytten, naar han raserede Fæstningsterrænet for Hunde og andre Husdyr, idet han da blev anvendt dels til at fange dem og dels til at bære de nedskudte bort. Det maa til Tider have været en lille Forretning; thi for hver indfanget Hund lønnedes han med 8 à 10 Sk., alt efter Dyrets Størrelse, og da der for hvert Finansaar findes opført den samlede Udgift, ser man, at denne for Aarene 1854 og 1855 var henholdsvis 110 Rdl 93³/₅ Sk. og 83 Rdl. 91¹/₅ Sk.⁵⁷

Reduktionen af Slavernes Antal mærkedes ret føleligt paa mange forskellige Omraader. Det havde jo været en saare billig Arbejdskraft, som særlig de militære Myndigheder med Lethed kunde forskaaffe sig, og som man kunde sætte til hvilket som helst Arbejde, som ingen anden skøttede om at udføre. Med de daarlige Udenomsbekvemmeligheder, som Kastellet var i Besiddelse af, var det blevet en stiltiende Overenskomst, at de Slaver, der fejede Gader eller lignende, samtidig blev anvendt til at udbære de Natskrin, som Familierne — per fas et nefas — havde anskaffet sig i Tidens Løb i Hjemmene for at undgaa at aflægge Besøg paa de til samme Brug bestemte Flaader, der laa i Graven ud for hver af de tre Udfaldsporte; men nu lød Ordren paa, at da Slavernes Antal stadig blev mindre og mindre, vilde denne Assistance falde bort af sig selv, hvorfor det blev henstillet til Beboerne, at de i Tide maatte sørge for en passende Ordning af dette Forhold. Dette gav Anledning til stor Opstandelse; thi hvem i Alverden skulde man nu faa til at udføre dette uhumske Arbejde? — Der indløb straks Ansøgninger om at maatte faa indrettet private Kommoditeter; men Direktoratet for Kaserneøkonomien svarede, at den ikke fandt sig beføjet til at foretage et saadant Skridt.⁵⁸

Slaverne var i Tidens Løb blevet et uundværligt Led, en vigtig Faktor i hele det daglige Maskineri. En gammel

Underofficer, der har meddelt nogle af sine Barndoms-erindringer fra Kastellet i Tiden omkring 1858—60, skriver bl. a. følgende: „Kommandantskabet havde nogle Slaver fra Stokhuset, der havde deres Arbejde at udføre; af disse mindes jeg gennem hele min Barndom særlig to: Fritz og Halte-Morten. Naar de havde udført deres Arbejde, saa man dem daglig gaa Byærinder for Familierne derude med en Kurv paa Armen og en Flødekop i Haanden“.⁵⁹

„KRUDTTAARNSSLAVERNE“

I Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset, der laa paa Christianshavns Torvs nordøstlige Side, havde de derværende Fanger fra Foraaret 1817 planlagt et samlet Udbrud, naar Lejlighed tilbød sig, og paa et givet Signal blev det iværksat Onsdag d. 25. Juni s. A. Kl. 5 Fm. Udbruddet lykkedes for saa vidt, som Bygningen blev ganske ødelagt, dels ved at den blev stukket i Brand og dels ved, at den blev beskydt af Militæret, der var blevet alarmet. Det var dog kun en forholdsvis ringe Del, der slap ud, og disse blev ret hurtig indfanget og anbragt paa Gammelholm. En mindre Del af dem blev henrettede paa Amager, medens det senere blev bestemt, at c. 60 af de værste skulde anbringes i Kastellets to Krudttaarne.

Af disse Krudttaarne var det ældste, der laa og endnu ligger i det Indre af Dronningens Bastion, blevet opført i Tiden omkring 1666, medens det andet, der laa i det Indre af Grevens Bastion, først var blevet opført 1741. Dette sidste blev nedbrudt, da Frihavnsbanens Forbindelsesspor skulde føres gennem Kastellet; det var langt mere dekorativt end det i Dronningens Bastion og var forsynet med 8 Stræbepiller, hvis Nødvendighed bliver forstaaelig, naar man hører, at ikke alene Murene, men ogsaa Hvælvingen havde en Tykkelse af 4 Alen.

Disse to Krudttaarne blev nu omdannede til Opholds-

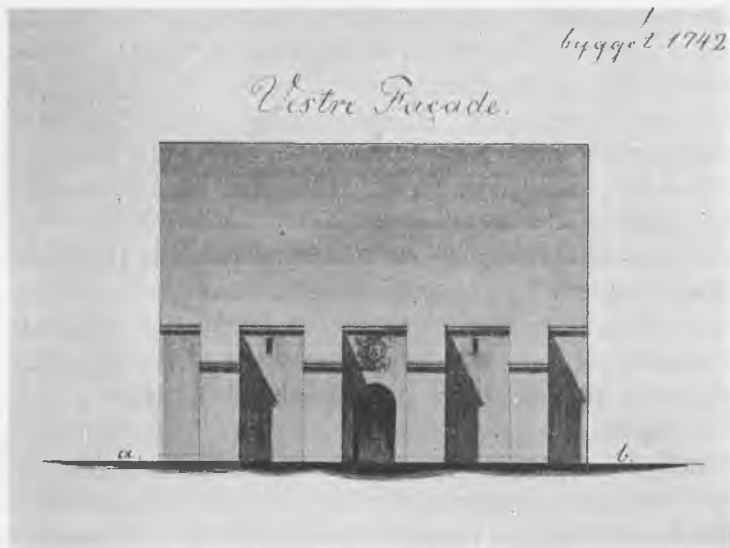
sted for de nævnte Slaver, hvilken Omdannelse var til-
 endebragt i Oktober Maaned 1817, hvorefter Slaverne d.
 30. s. M. blev ført derud i et Antal af 48, idet 11 laa paa
 Sygestue. Taarnene blev betegnede henholdsvis som Nr. 1
 og Nr. 2, og hvert af dem kom til at bestaa af ti Arrester
 i to Etager. I hver Arrest kunde der anbringes indtil fire

Krudttaarnet i Dronningens Bastion, Kastellet.
 Fot. Bymuseet.

Slaver; den var forsynet med et meget lille Vindue med
 Gitter; men paa Grund af dets Lidenhed og Murens Tyk-
 kelse faldt Lyset saa sparsomt ind i selve Arresten, at
 Opsynsmændene maatte have Lygte med sig, naar de
 skulde inspiceré Arresterne. Kakkellovne eller andre Mid-
 ler til Opvarmning fandtes overhovedet ikke, og om Vin-
 teren glinsede de fugtige Mure af Iskrystaller. Gulvene
 bestod af to Lag tykke Planker, der laa paa tværs af
 hinanden. I Stedet for Senge blev der anvendt Hænge-

køjer, som blev fjernet om Dagen. To Gange hvert Døgn skulde Opsynsmanden foretage et meget indgaaende Eftersyn af hver enkelt Arrest, og en Gang hver Maaned skulde der af en bygningskyndig Inspektion bestaaende af Murer-, Tømrer- og Smedemestre foretages et særligt Eftersyn. Opdagedes der ved en saadan Lejlighed blot

Krudttaarnet i Grevens Bastion, Kastelet.
Tegning tilh. Hærens Bygningstjeneste.

det allermindste Forsøg paa Forberedelse til Udbrud, blev Arrestens Beboere straffet med 27 Slag „Kat“ paa deres nøgne Rygge.

I Anledning af de uvelkomne Gæster blev Kastelets Hovedvagt forstærket med 1 Overjæger og 12 Mand, der blev anvendt til Udstilling af 2 Skildvagter ved hvert af de to Krudttaarne. Disse Poster skulde besættes med de paalideligste Folk, og hver af dem skulde forsynes med 3 skarpe Patroner; men Geværerne, der skulde være for-

synet med paasat Bajonet, maatte dog ikke lades, før der hørtes betydelig Larm hos Fangerne. Ved hvert Taarn blev der fra d. 8. November ansat en Opsynsmand, Jens Krogh og Daniel Moritz, samt en Medhjælper, Jens Andersen og Andreas Mæhl, af hvilke de to førstnævnte blev lønnet med 4 Sk. pr. Dag.

I de 30 Aar, denne Forbryderkoloni havde til Huse i Kastellet, satte den paa mange forskellige Maader sit Præg paa dette og var en stadig Kilde til Sorger og Bekymringer for Kommandanterne og til stor Ulejlighed for hele Garnisonen. Allerede d. 10. December 1817 skulde en af dem, Morten Johan Frederiksen, i Henhold til en Højesteretsdom stryges til Kagen og brændemærkes i Panden.

„Til den Ende“, hedder det, „møder imorgen tidlig ved Slaget $7\frac{3}{4}$ slet ved Fangetaarnet Nr. 1 et Piket fra Hovedvagten af 1 Overjæger og 6 Mand med paaplantede Bajonetter og skarpladte Geværer for at føre bemeldte Fange til Stadens civile Arresthus, hvor Pikettet forbliver, for efter Eksekutionen at føre ham tilbage til forbemeldte Fangetaarn“.

I Januar 1818 indstillede Kassellets Kommandant — den i saa mange Retninger mærkelige Type dels paa det smaatskaarne, der karakteriserede Frederik VI's Tid, og dels paa det hjertensgode og menneskekærlige, Generalmajor Diderich Carl Lorentz, til Direktionen for Fængslet paa Christianshavn, at der skulde gives de to Opsynsmænd et Opmuntringsgratiale, at Fangerne skulde forsynes med endnu et Tæppe, og at der skulde tilstaas dem lidt Skraatobak. Desværre lønnedes Lorentz med et pure Afslag; men da saa en af Marketenderne paa samme Tid var blevet ikendt en Bøde paa 4 Rdl., fordi han havde leveret Undervægt til disse Fanger, lod Generalen uden videre dette Beløb omsætte i Skraatobak til Fordel for Fangerne.

Naar en af Fangerne ellers skulde straffes med „Kat“ eller Tamp, foregik dette inden for den Plankeindhegning, der omgav hvert af de to Krudttaarne paa en saadan Maade, at der ud for Taarnets fire Sider dannedes Gaarde, af hvilke den ene var betydelig større end de tre andre. Eksekutionen foregik i Middagsstunden, naar Vagtafløsningen ved Hovedvagten havde fundet Sted; thi saavel den afløste som den nye Vagts Mandskab skulde danne Karré om Synderen, naar han, bundet med Hænderne højt opstrakte til Pælen og nøgen til Bæltstedet, modtog sin haarde Straf.⁶⁰

Navnet „Krudttaarnsslaverne“ var i Virkeligheden meget betegnende for disse Fanger; thi de var at betragte som et let fængeligt Sprængstof eller som en mørk og truende Tordensky, der altid hang uheldsvarslende over det ellers saa fredelige Kastel rede til at fremkalde Lynnedslag, hvad Øjeblik det skulde være, og lige fra Kommandanten og ned til den ringeste Opsynsmand, der førte det direkte Tilsyn med dem, befandt alle sig i en stadig nervøs Spænding for, hvad det næste Udslag kunde føre til. Trods de Tamp, der ved den ringeste Anledning af den haandfaste Justitssergent eller Profos regnede ned over deres forhærdede Rygge, og trods alle de Forsigtighedsregler, der blev anvendt, blev der dog stadig foretaget Forsøg paa Udbrud. Ofte mislykkedes de, men det skete dog ogsaa, at de ved deres Snedighed og en ganske fænomenal Taalmodighed opnaaede at faa deres Trang til Frihed tilfredsstillet, om end det som oftest ikke varede længe, før de atter sad under Laas og Slaa, fordi deres stadige Tanker kun kredsede om dette ene: Friheden, uden at de formaaede at forfølge Tanken videre i Retning af, hvor de skulde søge hen for at holde Livet oppe.

Den 4. November 1829 foregik saaledes et Udbrud, der i den Retning er typisk. Det drejede sig i Korthed om to

Slaver, der sad sammen med en tredie; denne sidste vilde imidlertid ikke deltage i Udbruddet, hvorfor de to i al Venskabelighed blev enige med ham om, at de lod ham binde og knevle, før de drog afsted, saaledes at det kunde faa Udseende af, at han ikke havde været med i Komplottet; thi der var hos mange af disse af Samfundet udstødte Individuer den uskrevne Ridderlighedens Lov, at den enkelte næsten altid tog Skylden paa sig selv og lod de andre gaa fri.

De to Slaver, Jørgen Albrecht Hansen og Carl Petersen, brød altsaa ud, men skiltes som en Følge af Mørket straks fra hinanden og søgte derfor hver sin Vej. Petersen blev taget allerede tre Dage senere helt oppe i Nordsjælland i Egnen omkring Esrom, hvor han havde søgt hen, fordi en tidligere Lidelsesfælle, Morten Skovfoged, havde sagt, at hvis han nogen Sinde blev fri, skulde han blot komme op til ham; men — Ulykken var, at her kom Pengespørgsmaalet til at spille en Rolle, her var Penge at tjene, og da Petersen var naaet til ham, tog han ganske rigtig venligt imod ham og fik ham anbragt foran et godt Sulefad, hvad han i høj Grad trængte til; men medens Petersen sad og gjorde sig til gode, gik Morten hen og hentede Politiet.

Hansen blev først taget d. 14. s. M. i Roskilde, men fælles for dem begge var dette, at de maatte holde Livet oppe ved Markens Grøde, maatte vandre om Natten og ligge skjult i Stakke og paa Hølofter om Dagen, skyende Mennesker af Angst for at blive kendt, tiggende sig ved Aftentid en Drik Vand eller Mælk, flygtende og forfulgt som Skovens vilde Dyr uden at vide, hvor de skulde søge hen, eller hvorledes de atter skulde være i Stand til at bevæge sig mellem andre Mennesker. Mange Gange blev da ogsaa Enden paa det, at de af sig selv søgte tilbage til det Sted: Fængslet, hvor de, naar alt kom til alt, dog følte sig mest hjemme og i Sikkerhed.

Vi har hørt om det solidariske Forhold, der ofte kunde være til Stede mellem disse ulykkelige; men der kunde selvfølgelig ogsaa være Undtagelser, naar Egoismen fik Overtaget, hvilket synes at fremgaa af følgende. En af dem havde i 1824 med en Synaal stukket Hul paa sin Tommelfinger, og med sit Blod havde han derefter faaet skrevet følgende Brev paa et Salmebogsblad. Det lød saaledes:

„Jeg vil bede dem om at di vil melle mig hen til Genne Ralen jo før jo heller men Daag paa den maade at di tager og fløder (flytter) Aas bæge toe ud af Nommenet (Nummeret) førren jeg faar Dem j tale da det er meget nødvendig og paa Tiden at melle da der er 7 Knive j Nommenet faar vaardt men den ene er j hans Huvepude men di andre kan di ikke finde førren at jeg“⁶¹

I dette foreligger der aabenbart en Angivelse, bag hvilken der skjuler sig et Haab om en mulig Begunstigelse.

I November s. A. ansøgte Kommandanten om at maatte faa udleveret nogle flere Halsjern, og to Aar senere blev Straffen for Sammenrottelse betydelig skærpet.⁶² Den 12. November 1830 kom en Slave, Lars Petersen Homøe, tilbage fra et Ophold paa Sygestuen, og da han blev visiteret, viste det sig, at han førte en hel Del Knive o. l. med sig, hvilke han havde skjult paa sin Krop under et stort Plaster over Brystet og Underlivet.⁶³ Homøe hængte sig i øvrigt sidst paa Aaret i sin Køjestrikke, medens de andre var til Gudstjeneste.⁶⁴

I Anledning af et Udbrud i Marts 1833 foreligger der en Tegning af den underste Etage af Krudttaarnet i Grevens Bastion. Tegningen, der er enestaaende, har været fremlagt under Forhørene i Sagen og giver et fortrinligt Billede af dette Taarns Indretning som Fængsel og illustrerer den hyppigst anvendte, men saare møjsommelige Fremgangsmaade, der blev anvendt ved Udbrud, idet de gravede sig ned under de mægtige Mures Fundament i et

af Taarnets Hjørner, hvor de vidste, at der ingen Gaard fandtes udenfor.⁶⁵

Udbruddene foregik saa ofte og paa saa fantastiske Maader, at det vilde blive uoverkommeligt at fordybe sig i dem; allerede paa et saa tidligt Tidspunkt som 1823 betegnes de som utallige, og Materialet i Forhørsprotokollerne er saa rigt, at der vilde være tilstrækkeligt Stof til deraf at give mangan en Virkelighedsskildring, der vilde lyde som et Eventyr, om end et sørgeligt. Imidlertid findes der nogle enkelte, der hver paa sin Maade enten personlig eller gennem andre har fortalt om deres Liv. Fra en af disse, Morten Johan Frederiksen, foreligger der et haandskrevet og senere trykt Indlæg, som imidlertid er ufuldendt og netop mangler den Del, der vilde have Interesse for det her beskrevne. Fra en anden, Christian Larsen Kjær, foreligger der en af ham selv skrevet og paa Tryk udgivet Bog: „Forbryderen Christian Kjær“, hvori han fortæller om sit Liv og Levned samt om sit Ophold i og hans to mislykkede Udbrud fra Krudttaarn Nr. 1; det sidste Udbrud førte dog til, at han gennem Frederik VII virkelig opnaaede sin endelige Frihed; men da alt dette senere er blevet uddybet af andre, senest af nærværende Forfatter i en Afhandling om Kastellet i „Før og Nu“, Supplementet S. 225, maa der henvises til denne.

Endelig har den Præst, Pastor C. H. Visby, som havde med denne Kategori af Slaver at gøre, i 1867 udgivet en Bog: „Fald og Frelse“, der omtaler en tredie Fange, hvis Navn dog skjuler sig under de to maaske fingerede Fornavne: Johannes Georg.

Han var født i Vordingborg d. 31. Marts 1797 af ret velhavende Forældre, for hvem det dog var gaaet tilbage allerede i hans tidligste Barndom, og efter en sørgelig Ungdom, hvor der vankede mere med Prygl end med Mad, gled han sagtelig ned ad Tyvevejen. Han blev straf-

fet, Straffene tiltog i Strenghed og Længde, og efter forskellige Flugtforsøg blev han i 1820 anbragt mellem Krudttaarnsslaverne i Kastellet. Her blev Pastor Visby hurtig opmærksom paa ham dels paa Grund af hans dannede Optræden, og dels fordi han, da Visby en Dag under Bibellæsningen lod ham læse højt af en Bog, blev forbavset over hans smukke og korrekte Oplæsning. Man faar gennem Bogen at vide, at Kosten var god og Arbejdet lempeligt; men at det var vanskeligt for ham at faa Tiden til at gaa.

Sammen med en Lidelsesfælle forberedte han et godt tilrettelagt Flugtforsøg ved at save en Jernstang over med en Bordkniv; men i det afgørende Øjeblik mislykkedes det, og han maatte tage sine to Dages „Kat“. Senere, da han sad sammen med tre andre, blev de enige om, at de vilde skrive et Brev til Kommandanten for at fortælle ham, hvor unødigt haardt de blev behandlet af Opsynsmændene. Brevet blev skrevet paa den Maade, at han, som af Naturen var godt begavet, dikterede det, en anden skaffede Papir, en tredie, der havde ladet sine Negle vokse, spaltede et Par af dem, saa at de kunde gøre Gavn som Penne, medens en fjerde ofrede sit Blod, der maatte gøre Tjeneste som Blæk. Johannes Georg blev i den Anledning ført over til Generalen, der paa sit Spørgsmaal om, hvilke Ønsker de havde, fik det Svar, at de gerne vilde have noget at læse i. Dette resulterede i, at han for sit Vedkommende bl. a. fik en fransk Grammatik og Parleur, der havde tilhørt den tidligere omtalte M. J. Frederiksen, og da de to fik Lov til at sidde sammen, lærte Frederiksen ham en hel Del Fransk.

Af det Tovværk, som de pillede, lærte han at forfærdige mange Smaating, som de udstafferede paa forskellig Maade og enten skænkede bort eller solgte til de besøgende. Saaledes modtog Pastor Visby ved Nytaarstid 1831 en Slags Æske, i Bunden af hvilken han til sin stør-

ste Forbavselse fandt følgende franske Tilegnelse: „cette petite boîte est destiné pour votre très chère épouse“ (denne lille Æske er bestemt for Deres meget kære Ægtefælle).

Selv en Livsfange mellem disse Slaver kunde dog opnaa Friheden; men foruden en eksemplarisk Opførsel fra hans Side udkrævedes der en Overgangstid af mindst fem Aar, før noget saadant kunde ske, og da Tiden efterhaanden blev ham for lang, og han ikke saa Udsigt til at blive indstillet, indledede han en Forbindelse med en Skildvagt, ved hvis Hjælp det lykkedes ham at slippe ud sammen med to andre Medfanger.

I noget over et Aar hørtes der intet til ham, men om-sider fik man oplyst, at han under mange Lidelser og Savn var kommet til Norge, hvor han uden Midler, uden anbefalinger, ene og fremmed, som han var, kun ved Hjælp af sin Flid, Dygtighed og Energi i den korte Tid havde forstaaet at bryde sig en ny Livsbane, idet han, der havde lært Garverprofessionen, havde opnaaet at faa Borgerskab som Garvermester og var blevet forlovet med en velhavende Enke, med hvem han stod i Begreb med at indgaa Ægteskab.

Havde han da atter begaaet noget forkert, siden han igen skulde se sig berøvet sin Frihed, netop som han stod ved Begyndelsen til en hæderlig Livsvandel? Nej, det var Misundelsen, der havde fældet ham. Den ene af de to Slaver, der var brudt ud sammen med ham, og hvem han ved Adskillelsen havde givet alle sine rede Penge, krydsede hans Vej i den By, hvor han havde troet sig sikker; han blev genkendt og blev presset for Penge, og det endte med, at den anden over for Myndighederne røbede, at han var en bortrømt Livsfange.

Atter blev han anbragt i Taarnet og fik sine reglementerede Slag „Kat“. Rørende er det gennem hans forlovedes Breve at erfare, hvorledes ikke alene hun trods alt

holdt fast ved ham og lovede at ville vente; men hvorledes endog hendes voksne Børn bestyrkede deres Moder i disse hendes Følelser. Pastor Visby satte sig i Forbindelse med Enken, og det blev aftalt, at hun til Kroningsfesten skulde indgive en Ansøgning til Kongen om hans Løsladelse, hvilken Ansøgning Visby da skulde overrække Kongen med sine varmeste anbefalinger; men — inden man naaede saa langt, afgik hun pludselig ved Døden, og Johannes Georg maatte paa ny se et Haab glippe.

Præsten opgav dog ikke Sagen, og da Johannes nu var saa gammel, at han efter de fem Overgangsaaer ikke vilde være egnet til at begynde et nyt Liv, blev alt sat ind paa at opnaa en fuldstændig Benaadning med det samme, hvortil der imidlertid udkrævedes en særlig Naadeshandling fra Kongens Side. Ved en Audiens, hvor Visby bad om Naade for en, der skulde henrettes, beklagede Kongen, at han maatte sige nej, men lovede, at han næste Gang skulde opfylde et af hans Ønsker.

Visby satte nu hans Slægt i Bevægelse, og da dens Medlemmer ikke just var ubemidlede, blev der garanteret et saa stort Beløb, at han kunde blive sendt over til Amerika. I Sommeren 1839 indsendte en af hans Brødre Ansøgningen; men dens Vej var lang og trang, og inden den kunde naa til Kongens Afgørelse, afgik Frederik VI ved Døden d. 3. December s. A., og for tredie Gang maatte man se Haabet briste.

Sagen blev imidlertid ført frem for Christian VIII, der viste sig villig til at opfylde sin Forgængers indirekte Løfte, og d. 27. Januar 1840 fik Johannes forkyndt sin Frihed. Men dermed var den dog endnu ikke opnaaet; thi Betingelsen var, at han skulde afgaa direkte fra København til Amerika uden at anløbe nogen mellemliggende Havn, og da det dengang og særlig om Vinteren var meget sjældent, at sligt skete, maatte han endnu blive sid-

dende $\frac{1}{2}$ Aar i sit Fængsel, før han d. 19. Juli s. A. afsejlede til Boston. Om hans senere Skæbne skal kun siges, at han i fuldeste Maal gjorde sin Fortaler Ære.

Medens Skildvagterne ved disse Taarne i Begyndelsen først maatte lade deres Geværer, naar der hørtes Støj, blev det paa Grund af de hyppige Udbrud bestemt, at de fra d. 15. September 1833 skulde staa paa Post med ladte Geværer.⁶⁶

Kommandanten foranledigede, at der i Midten af Arrestdørene blev anbragt en Aabning, for hvilken der uvendig blev fastskruet en med Huller forsynet Jernplade for at faa Luften i Arresterne fornyet, ligesom der blev gravet Grøfter omkring Taarnene for at aflede Fugtigheden.

Engang modtog Kommandanten et Brev fra Kongen, hvori det blev meddelt, at da han ved at promenerere paa Volden havde passeret Fangetaarn Nr. 1, var der en af Fangerne, der havde raabt: „Kongelige Majestæt, lad mig dog komme ud!“ Sagen blev undersøgt, og Kommandanten oplyste, at det var en Fange ved Navn Nicolai Nissen, forhen af Marineregimentet, der altid var en Ræsonnør og Fredsforstyrrer.

Prins Frederik (Fr. VII) ønskede i Marts 1829 at tage disse Fængsler og deres Beboere i Øjesyn, hvilket da ogsaa skete, og efter Besøget modtog Kommandanten 20 Rdl., der skulde fordeles med 10 Rdl. til Fangen Kleinmeyer, 5 til Morten Frederiksen og Resten til Tobak for de øvrige.⁶⁷

Ved et kongeligt Reskript af 14. Marts 1826 blev det bifaldet, at der en Gang hver Maaned skulde afholdes en Gudstjeneste i Kastelskirken for disse Slaver, ligesom der ogsaa paa en anden Dag i Maaneden skulde holdes Religionssamtaler med dem, hvilket skulde besørges af Garnisonens Præster.⁶⁸ Senere blev d. 1. og 3. Torsdag fastsat hertil, ligesom der en Gang imellem skulde afhol-

des Altergang.⁶⁹ I en Instruks for Hovedvagten i 1837 hedder det med Hensyn til denne Kirkegang, at

„Naar Fangerne fra de 2 Krudttaarne skal til Guds-tjeneste i Kirken, føres de 2 og 2 med 1 Overjæger og 3 Mand foran, 1 Opsynsmand og 6 Mand paa hver Side og 1 Overjæger med 3 Mand bagefter. Fangerne fra hvert Krudttaarn føres for sig. Under Gudstjenesten besættes hver af Dørene af 6 Mand udvendig. Inde i Kirken place-res Opsynsmændene saaledes, at de har Oversigt over Fangerne, og ved hver Dør posteres 3 Mand. Mandskabet har lædte Geværer. Naar Fangerne atter er kommen tilbage, marcherer Kommandoet til den sædvanlige Skydelinie for at afskyde Geværerne, hvorefter de af-troppe paa Kirkepladsen“.⁷⁰

Det maa sikkert have været med ejendommelige Fø-
lelser, at en Præst har maattet afholde Gudstjeneste un-
der saa mærkelige Omstændigheder.

Tre Gange om Dagen blev Krudttaarnene aabnede, for at Slaverne kunde faa deres Forplejning, og for hver Gang skulde der være et Kommando til Stede med ladte Geværer. Spisetiden strakte sig i Reglen over 1½—2 Ti-
mer, og da Kommandantskabet ikke var i Besiddelse af et saa stort Antal Skilderkapper, at dette Mandskab kunde blive forsynet med dem, fulgte deraf, at de, selv i den haardeste Kulde og i al Slags Vejr, maatte forrette denne Tjeneste uden at være iført Kapper. Kommandan-
ten beklagede sig over det, men Generalkommissariats-
kollegiet mente ikke at have Midler til Anskaffelse af saadanne Kapper.⁷¹ For at Slaverne kunde bevare deres Helbred, blev det i Januar 1827 befalet, at de skulde have bedre Middagsmad, og denne blev da fastsat til tre Gange ugentlig Grød, navnlig Byggrynsgrød, tre Gange fersk Oksekødssuppe med en Portion Kød og én Gang Ærter eller Kaal med grønsaltet eller røget Flæskeportion.⁷² Imidlertid beklagede de sig over de vel mange Grøddage,

ligesom de ogsaa ønskede at faa Smørrationen, der kun var paa 3 Lod pr. Uge, forhøjet til 5 Lod. Regimentskirurg Hjorth indstillede, at disse Ønsker blev imødekommet, saaledes at en Grøddag blev erstattet af en Oksekødsdag. Dette gik Direktionen ind paa, derimod vilde den ikke forhøje Smørrationen.⁷³

Med Hensyn til Leveringen af Middagsmad blev der i Sommeren 1838 mellem Direktionen og Kastellets to Marketendere oprettet en Kontrakt, der gik ud paa, at de sidste skulde tilberede Maden, mod at Direktionen skulde levere Raamaterialerne og betale for Madens Tillavning. Til Kødsuppe skulde der høre 16 Lod fersk Oksekød, hvoraf 8 Lod uden Sener og Ben, 1 Pot Kartoffler eller $\frac{1}{2}$ Pot Hvideroer, $4\frac{1}{2}$ Lod Bankebyg eller 1 Pund Kaal. Til Ærter: 9 Lod Flæsk, hvoraf 6 uden Ben og $\frac{1}{4}$ Pot Ærter. Til Grød $\frac{1}{4}$ Pot Byggryn.⁷⁴

Naar der skulde afholdes Forhør og Krigsret over disse Slaver, benyttede man Hovedvagtens tidligere Officersvagtstue i Norgesportens vestre Portbygning, der paa den Tid stod ubenyttet. I Førstningen blev Slaverne ført derhen ad Hovedgaden; men dette blev forbudt d. 15. August 1834, hvorefter de skulde føres langs den endnu i Slutningen af det 19. Aarhundrede eksisterende saakaldte „Lottes Gang“, der førte langs den østlige Volds indvendige Fod fra Grevens til Prinsessens Bastion.⁷⁵

I den første Tid havde de ikke været beskæftigede med noget som helst Arbejde, men da de ikke i Længden kunde holde denne Uvirksomhedstilstand ud, blev de sat til at pille Værk, af hvilket der saa til Gengæld skulde pilles et vist Kvantum pr. Dag.

Antallet af disse Slaver varierede mellem 12 og 42, og saa snart der var saa faa, at de kunde være i et af Taarnene, blev de samlede *der* for paa den Maade at aflaste den store Vagtafgivelse, til eller fra hvilken der efter Om-

stændighederne maatte indkaldes eller hjemsendes Mandskab.⁷⁶

Netop med dette for Øje androg Kommandanten, Oberstløjtnant Tyge Gregorius Høegh, i 1842 om at faa disse Slaver fjernede fra Kastellet, fordi man til Tider for deres Skyld maatte holde hele tre Aargange Mandskab inde.⁷⁷ Imidlertid blev Antallet tvært imod forøget saa betydeligt i 1845, at det blev nødvendigt yderligere at indkalde endnu 36 Mand, for at alle Posterne kunde blive besatte.⁷⁸ Først i Slutningen af Aaret 1847 blev der for Alvor Tale om, at disse Slaver igen skulde flyttes tilbage til Fængslet paa Christianshavn.⁷⁹ Den 29. December s. A. var der kun 17 Slaver tilbage, og paa Aarets sidste Dag blev Kastellet endelig efter 30 Aars Forløb befriet for denne højst uvelkomne Indkvartering, idet de i tre Hold og under streng Bevogtning blev ført ud i det for længst genopbyggede Fængsel paa Christianshavns Torv. En saadan Transport af Forbryderskarer til Fods og under Bevogtning af militære Kommandoer maa have afgivet et fra vor Tid stærkt afvigende Gadebillede.

I Kastellet drog man et Lettelsens Suk lige fra Kommandanten ned til den menige Soldat, ligesom ogsaa den civile Befolkning forstod at nyde den Tryghedsfølelse, der blev fremkaldt ved denne Foranstaltning.

DE SÆRLIGE SLAVER

I Oktober Maaned 1820 gik der i Kastellet Rygter om, at der i Arresthusets nordre Fløjs 1. Etage skulde indrettes to Lokaler for nogle særlige Slaver; men man faar Indtrykket af, at ingen — ud over de indviede — var rigtig paa det rene med, hvad det var for Slaver, det drejede sig om; man vidste kun, at der var Tale om et Antal af c. 25, og at Vagtmesterløjtnanten, Kaptajn Jacob Heinrich Linde, hvem der i Forvejen var tillagt et aarligt Honorar af 60 Rdl. for Tilsynet med Statsfangerne m. fl.,

nu yderligere skulde have et Tillæg af 200 Rdl. aarlig. Der yntedes om, at det var Meningen, at de af Krudttaarnsfangerne, der havde vist sig særlig farlige for den offentlige Sikkerhed, skulde anbringes der, men ingen vidste dog rigtig Besked.

Det kan desværre ikke klart ses, om den sædvanlige Arrestforvarer ogsaa skulde have med de nye at gøre; men man faar dog et Indtryk deraf, naar man lægger Mærke til, hvorledes denne netop paa den Tid blev holdt i Ørerne i Retning af at passe sit Hverv paa en tilfredsstillende Maade. Paa det Tidspunkt var en Sergent J. M. Hyller Arrestforvarer, men han blev kort efter straffet for Drukkenskab og afskediget; naar han 10 Aar senere optræder som Marketender, maa han vel være kommet paa sin rette Hylde.⁸⁰

Han efterfulgtes af en Sergent Franck, der ligeledes blev straffet, fordi baade han og hans Kone stod i et saa familiært Forhold til Arrestanterne, at man ansaa det for nødvendigt at træffe følgende Bestemmelser: „Arrestforvareren maa ikke understaa sig i at lade sin Kone eller nogen anden aabne eller lukke Arrestværelset for nogen Arrestant, ej heller maa hans Kone eller en Oppasser betræde et saadant Værelse uden i Arrestforvarerens Nærværelse“. Og „Naar Arrestforvareren gaar med en Arrestant paa Promenaden, skal han aflukke saavel Dørene til Gangene, der fører til *vest i Bulen*, som Døren til Arresten“.⁸¹

I Februar 1821 var Lokalerne i Orden, og d. 21. April blev de taget i Brug. Det viste sig da, at de var beregnede for nogle af de værste Forbrydere fra hele Landet, hvorfor de da ogsaa skulde underkastes de samme Bestemmelser som Krudttaarnsslaverne;⁸² dog blev Opholdsstedet anset for saa fuldstændig sikkert, at de blev fritaget for at bære Jern.⁸³

Som Vagt ved disse Slaver blev der udstillet fire, se-

nere kun tre Skildvagter, af hvilke en stod ud imod Kirkepladsen, en anden bag Arresthuset, og en tredie oppe paa Kongens Bastion. Denne sidste var forsynet med en Kasse Patroner, der var anbragt i hans Skilderhus.

Naar man fra Myndighedernes Side havde betragtet disse Slavers Opholdssted som saa fuldstændig sikkert, tog man sørgeligt fejl; thi ogsaa her maa der i 1837 være foretaget et Udbrud, hvilket man dog kun erfarer gennem en personlig Skrivelse fra Frederik VI.

Kommandanten havde faaet Ordre til, at han hver Mandag skulde indsende en Melding til Kongen om, hvad der var foregaaet med Kastelets Arrestanter af enhver Slags i den forløbne Uge. Disse Meldinger har i det lange Løb formentlig antaget den samme stereotype Form som de i samme Retning saa bekendte Vagtrapper, saaledes som man kender dem fra Forfatteren Johannes Helms: „Vagten er i den sædvanlige Uorden“; thi Dagen efter, at en saadan Melding var blevet indsendt d. 12. Juni 1837, modtog Kommandanten til sin Rædsel følgende Skrivelse direkte fra Kongen:

„Din allerunderdanigste Rapport fra i Gaar indeholder, at der ved Fæstningsarrestanterne er i den senest forløbne Uge intet forefaldet, og det endskjønt det Rygte gaar, at 2 Slaver af det strengeste Fængsel ved Kirken, skulde have mineret sig ind under Fundamentet og derved være undvegne, men senere paagrebne. Følgelig maa dette Rygte formodentlig være usandt, siden Din Rapport ikke omtaler sligt. Herover ønsker Vi Din nærmere Forklaring.

Frederik“.⁸⁴

Kommandanten maa sikkert være blevet hed om Ørerne, og han undskyldte sig da ogsaa med, at han havde forstaaet det saaledes, at disse Meldinger kun gjaldt for de i Krudttaarnene siddende Slaver, men kunde dog ikke undgaa at faa en Tilrettevisning.

Gennem Arkiverne er det ikke store Ting, man faar at vide om disse Slaver, hvad der er saa meget mærkeligere, som netop disse stod direkte under de militære Myndigheder; det har derfor været nødvendigt at undersøge, om man ikke ad andre Veje kunde spore et eller andet, og det er da saa heldigt, at man har et Øjenvidnes Udsagn, der endog er i Stand til at paavise noget, som ikke er at finde andre Steder.

Under den første slesvigske Krig forrettede Livjægerkorpset ofte Vagttjeneste i Kastellet, og en af disse Livjægere fortæller, at da han i Foraaret 1848 var paa Vagt derude, stod han netop paa Post bag Arresthusets nordlige Fløj i en af et højt og solidt Plankeværk omgivet Gaard. Han skildrer særlig, hvorledes disse Slavers Middagsspisning foregik under Iagttagelsen af den højeste Grad af Forsigtighed. Maden blev transporteret i en stor lukket Tønde, der var anbragt paa en tohjulet Karre, med hvilken der fulgte et geværbevæbnet Kommando, der skulde forhindre, at Slaverne overmandede Arrestforvareren og den enlige Skildvagt, og først naar det hele var kommet indenfor, og Indgangsdøren atter var lukket og laaset, gik Arrestforvareren i Lag med at aabne Dørene for de enkelte Arrester, hvis Beboere hurtigt tumlede ned ad Trapperne for saa hurtigt som muligt at faa indaadet lidt frisk Luft. Han fortæller, at de saa fæle ud i deres gule og sortgraa Fangedragter. Alle havde de Jern om Benene fra Knæ til Knæ, enkelte samtidig endog Lænker fra Lænd til Knæ, medens antagelig de allerfarligste tilmed havde Lænker fra det ene Haandlede til det andet eller fra Haandlede til Hofte. Hver af dem medbragte en Træbakke og en Træske, og en for en traadte de frem til Karren for at faa deres Træskaale fyldt med For- og Eftermad paa én Gang, hvorefter Turen atter gik tilbage til de skumle Fængsler, hvor de paa ny blev sluttet inde.

Denne Skildring er i sig selv meget interessant; men

den faar en særlig stor Betydning, fordi den ved et Øjenvidne modsiger den foran anførte officielle Udtalelse om, at de *ikke* skulde være belagte med Jern. Beretningen er saa nøgtern og detailleret, at der ikke kan være Tvivl om dens Paalidelighed; men det har ikke været muligt gennem Arkiverne at finde noget i Retning af Tidspunktet for, hvornaar Ændringen er foretaget; antagelig er den blevet fremkaldt ved en eller anden Optræden fra Slavernes Side.⁸⁵

Som vi har erfaret, bortfaldt Slavestraffen d. 1. April 1851; men dette influerede ikke foreløbig paa disse Slaver; først d. 16. August 1854 nedlagde Krigsministeriet Forestilling om Ophævelsen af det i Kastellet oprettede Opholdssted for de værste Forbrydere, hvilket blev approberet d. 19. s. M.,⁸⁶ og d. 4. September blev det meddelt Kommandantskabet, at Slaveriet i Kastellet skulde henflyttes til Københavns Stokhus. Antallet af Slaver var da kun 12, og selve Flytningen maa antagelig have fundet Sted d. 29. s. M., eftersom de i den Anledning udstillede Poster blev inddraget fra denne Dag.⁸⁷

Hermed ophørte ogsaa den tredie og sidste Kategori af Kasteslets Slavebeholdning; men i Stokhuset, hvor der endnu d. 1. Januar 1851 havde siddet ialt 509, reduceredes Antallet kun langsomt, og endnu i 1854 sad der 298.⁸⁸ Københavns Stokhus blev først endelig nedlagt som Straffeanstalt d. 1. April 1860.

NOTER

1) Rockstroh: Den nationale Hær, III, 13.

2) Kgl. Res. og Kollbr. 1680—1735. (Hvor der i det følgende intet andet er nævnt, menes stadig Kasteslets Kommandantskabs Arkiv).

3) Kgl. Res. og Kollbr. 1688.

4) Kgl. Res. og Kollbr. 1696.

5) Kgl. Res. og Kollbr. 1703.

- 6) Kgl. Res. og Kollbr. 1703.
- 7) Kgl. Res. og Kollbr. 1704.
- 8) Kgl. Res. og Kollbr. 1704.
- 9) O. Nielsen: Kbhvns. Hist. V, 487.
- 10) Kbhvns. Kmdtsk.: Kgl. Ord. og Skr. 1710.
- 11) Kgl. Res. og Kollbr. 1717.
- 12) Kbhvns. Dipl. VIII. 432.
- 13) O. Nielsen: Kbhvns. Hist. VI, 208.
- 14) Kgl. Res. og Kollbr. 1719.
- 15) Kgl. Res. og Kollbr. 1722.
- 16) Kgl. Res. og Kollbr. 1722.
- 17) O. Nielsen: Kbhvns. Hist. VI, 115.
- 18) Kgl. Res. og Kollbr. 1726.
- 19) Kgl. Res. og Kollbr. 1726.
- 20) Mem. og Breve XXVIII. 25.
- 21) Kgl. Res. og Kollbr. 1730.
- 22) Kgl. Res. og Kollbr. 1731.
- 23) Kgl. Res. og Kollbr. 1732.
- 24) Kgl. Res. og Kollbr. 1734.
- 25) Kgl. Res. og Kollbr. 1732.
- 26) Milit. Reskrslg. I, 546.
- 27) Kgl. Res. og Kollbr. 1736.
- 28) Fr. Stuckenbergs: Fængselsvæsenet i Danmark 1550—1741, 43 og 181.
- 29) Kgl. Res. og Kollbr. 1744.
- 30) Hirsch.
- 31) Milit. Reskrslg. III, 98 og 104.
- 32) Kbhvns. Kmdtsk.: Kgl. Ord. og Skr. 1741.
- 33) Milit. Reskrslg. III, 287.
- 34) Milit. Reskrslg. I, 858.
- 35) Milit. Reskrslg. II, 27.
- 36) Hofman: Fundatssamlinger IX, 441.
- 37) Kbhvns. Kmdtsk.: Kgl. Ord. Genkomm. og Rentek. Nr. ad 23/1 1758.
- 38) Kgl. Res. og Kollbr. 1754.
- 39) Kgl. Res. og Kollbr. 1758.
- 40) Kgl. Res. og Koll. 1758. — Kbhvns. Kmdtsk.: Kgl. Ord. Genkomm. og Rentek. Br. 1760 og 63. — Milit. Reskrslg. III, 53 og 393.
- 41) Milit. Reskrslg. II, 240.
- 42) Milit. Reskrslg. III, 104.
- 43) Gordon Norrie: Georg Heuermann, 56.

- 44) Hirsch.
- 45) Milit. Reskrslg. III, 442.
- 46) Milit. Reskrslg. III, 110.
- 47) Aarb. f. dansk Kulturhist. 1892, 105—209.
- 48) Milit. Reskrslg. IV, 624.
- 49) Milit. Reskrslg. Hedegaard I, 243.
- 50) Milit. Reskrslg. Hedegaard I, 396.
- 51) Milit. Reskrslg. Hedegaard IV, 298.
- 52) Befbog. 15/11 1825.
- 53) Befbog. 2/3 1831.
- 54) Indk. Skr. 8/5 1832.
- 55) Mem. og Br. XXXI, 133.
- 56) Ræder: Den danske Armees Organisation og Sammes Vedkommende, 1837, 134.
- 57) Regnsk. 1854 og 1855.
- 58) Kasernekmdtsk.: Indk. Skr. 10/5 1856.
- 59) Meddelt af Oversgt. Vilh. Dræby.
- 60) J. Clausen: En dansk Soldats og Statsfanges Erindringer.
- 61) Generalmajor C. F. Krabbes Optegnelser.
- 62) M. Rubin: Fr. VI' Tid, 101.
- 63) Regstr. og indg. Sager samt Korrespbog. 1830.
- 64) Regstr. og indg. Sager samt Korrespbog. 1831.
- 65) Indk. Skr. 11/3 1833.
- 66) Instruktion for Hovedvagten 1833.
- 67) Indk. Skr. 13/3 1829.
- 68) Milit. Reskrs. Hedegaard XI, 20.
- 69) Indk. Skr. 24/1 1827.
- 70) Med Skydelinien menes Faussebraien mellem Grevens og Prinsessens Bastioner, hvor Skydeøvelserne blev afholdt.
- 71) Befbog. 19/4 1821. — Regstr. og Indg. Sager samt Korrespbog. 29/12 1830.
- 72) Indk. Skr. 24/1 1827.
- 73) Indk. Skr. 16/2 1827.
- 74) Indk. Skr. 16/7 1838.
- 75) Bijournal 15/8 1834.
- 76) Hovedvagtens Journ. 29/1 1838. — Indk. Skr. 28/3 1837 og 15/2 1838. — Arrest-Journal 14/6 1837.
- 77) Kbhvns. Kmdtsk. Udg. Br. 16/7 1842.
- 78) Kbhvns. Kmdtsk. Udg. Br. 27/2 1845.
- 79) Milit. Reskrs. Rehder XXII, 233.
- 80) Befbog. 1823.

- 81) Befbog. 1830.
- 82) Milit. Reskrs. Hedegaard IX, 40. — Indk. Skr. 24/2 1821. —
Registr. og indg. Sager samt Korrespbog. 6/4 1821.
- 83) Milit. Reskrs. Hedegaard IX, 152.
- 84) Indk. Skr. 13/6 1837.
- 85) B. Wroblewski: „Livjæger i 1848—49. Ungdomsminder“.
- 86) Milit. Reskrs. Rehder XXV, 242.
- 87) Befbog. 29/9 1854.
- 88) Milit. Reskrs. Rehder XXV, 256.
-

NIKOLAJ KIRKES ORGLER, ORGANISTER OG KLOKKESPILLERE

Af NIELS FRIIS

Omkring Nikolaj Kirke, hvis prægtige Bygning København for stedse mistede, da den ved Branden i 1795 sank i Grus, hersker der i mange Henseender Mørke. Dens Bygnings- og Inventarhistorie er langt fra klarlagt, og næppe heller gennemforsket, og Kilderne til Belysning af dens Forhold gennem Tiderne er i det hele sparsomme. Det kan derfor nok være af Værdi at sætte Undersøgelser ind paa Omraader, fra hvilke der, selv om de kan synes at være sekundære og kun at repræsentere Detailler i det store Hele, dog kan kastes Lysstrejf ind i Mørket. Et saadant Omraade er Kirkens Orgel- og Organistforhold, som ved et Sammentræf af heldige Omstændigheder, og navnlig fordi et Par meget betydningsfulde Kilder har vist sig at springe uden for Kirkens sparsomt bevarede Arkiv, lader sig kortlægge for en meget lang Perodes Vedkommende.

I Begyndelsen raader dog ogsaa paa dette Felt baade Uklarhed og Usikkerhed. Begyndelsen vil, hvor det drejer sig om Orgel- og Organisthistorien for de større og mellemstore danske Kirkers Vedkommende — Domkirkerne og Slotskapellerne var, hvor Talen er om Indførelsen af Orgel og Orgelmusik, noget tidligere paa Færde — i de fleste Tilfælde sige Midten eller Slutningen af 1500-Tal-

let. For saa vidt angaar Nikolaj Kirke, synes Aarstallet at være 1563. I dette Aar skal Kirken¹ have erhvervet et Orgel. Der har ganske utvivlsomt kun været Tale om et middelstort Positiv, et muligvis transportabelt lille Orgel med kun eet Klaviatur og intet Pedal (Fodklaviatur).

Mesteren for dette Instrument findes ikke nævnt noget Sted, men man kan danne sig et Skøn over Mulighederne ved at undersøge, hvorledes det i Almindelighed laa med Orgelbygningen herhjemme paa dette Tidspunkt. Orgelbygningskunsten i dens store Format var i Danmark umiddelbart forud udøvet af den indkaldte Nederländer Hermann Raphaëlis Rottensteen-Pock, der i 1555 fuldførte det efter Tidens Forhold meget store Orgel i Roskilde Domkirke, af hvilket ganske enkelte Dele endnu eksisterer, og senere (i 1556) byggede et Orgel til Kapellet paa Københavns Slot, men han var i 1563 for længst over alle Bjerge, ivrigt optaget af Arbejder i Tyskland.

Den eneste Orgelbygger af nogenlunde antageligt Format, der kan spores i Danmark i 1560'erne, er den i København bosatte Mester Hans Brebus,² der ligeledes utvivlsomt var af nederlandsk Oprindelse; hans første kendte Arbejde herhjemme — han virkede i Danmark, til Slut vistnok højt bedaget, til et Stykke ind i 1600-Tallet — er Orglet i Sct. Olai Kirke i Helsingør, om hvilket han sluttede Kontrakt i 1569. Han er den af de hidtil kendte Mestre, paa hvem det er mest nærliggende at tænke, naar Talen er om Nikolaj Kirkes 1563-Orgel. Nok var dette et forholdsvis beskedent Instrument, men det var dog saa stort, at det krævede sagkyndig Betjening, altsaa en Organist. Navnet paa en saadan nævnes da ogsaa af senere Kilder i Forbindelse med Anskaffelsen: Johan Lauritssøn, om hvem det hedder, at han har betalt Instrumentet. Er dette Tilfældet, er det det første kendte Eksempel paa det i øvrigt herhjemme ikke særlig ofte forekommende Forhold, at Organisten paatog sig Tilveje-

bringelsen af Orglet for derved at faa Embedet, naar dette skulde besættes første Gang.

Der er dog nogen Grund til at nævne den Mulighed, at Oplysningen om Organisten Johan Lauritssøns Medvirken ved Anskaffelsen af dette Orgel i Nikolaj Kirke maaske kan skyldes en i Tidens Løb opstaaet Misforstaaelse, eller rettere Forveksling med Johan Lorentz, Kirkens senere, meget berømte Organist, der ofte ogsaa kaldes Johan Lauritssøn. Forholdet er i saa Fald det, at man staar paa bar Bund, i hvert Fald i Kirkens Organisthistorie, helt frem til 1600-Tallets Begyndelse, da det var Thomas Schattenberg, der sad paa Nikolaj Kirkes Orgelbænk.

Thomas Schattenberg, der var født o. 1580, tilhørte en anset Flensborg-Familie og var Søn af Rektoren og Provsten Thomas Schattenberg, der døde i 1604. Det kan ses, at den unge Schattenberg i Aarene 1601—02 har opholdt sig i Hamborg, utvivlsomt paa sit Musikstudiums Vegne; Hansestaden var dengang, som længe efter, ikke saa lidt af et Centrum for den skønne Kunst. I 1604 drog han fra Flensborg til København, hvor han vistnok endnu samme Aar ansattes som Organist ved Nikolaj Kirke; hvor længe han fungerede her, kan ikke ses, men i hvert Fald i 1614 var han fremdeles i Tjenesten. Hvornaar han har forladt den og hvorfor, kan ikke ses, men det kan jo tænkes, at Kirken efter de store Ødelæggelser i 1627 er blevet lukket paa ubestemt Tid, og at han saa er draget bort for at søge Ansættelse andetsteds, idet den danske Hovedstads dengang meget faa øvrige Organistembeder jo var besat. Om hans Virke paa Nikolaj Kirkes Orgelbænk som om hans Liv i øvrigt vides intet, men der er Grund til at nævne, at han endnu i vort Lands Musikhistorie huskes som en habil Komponist; kendt er Motet-Samlingen „Jubilus S. Bernardi de Nomine Jesu Christi“, der saa Lyset i 1620, og i 1622 kom en Samling

Madrigaler med Titlen „Flores amoris“. Endnu Aaret efter skal han i Stettin have faaet udgivet nogle „Cantiones sacrae“, men siden høres intet mere til ham, i hvert Fald ikke paa dansk Grund.³

Den nys nævnte Organist Johan Lorentz' Tilknytning til Nikolaj Kirke kom til at betyde et aldeles afgørende Vendepunkt i dens Orgel- og Organisthistorie, ja i Virkeligheden kan man utvivlsomt sige, at denne først for Alvor tager sin Begyndelse ved dette Tidspunkt. Dels fordi Ansættelsen af Lorentz, en højt begavet fremadstræbende Musiker (hvis samtlige Efterfølgere indtil Kirkens Tilintetgørelse kendes) i sig selv var en afgørende Begivenhed, dels og ikke mindst fordi Kirken omtrent ved samme Tid fik et stort og prægtigt Orgel, et Instrument, hvis Ry, og utvivlsomt med Rette, bredte sig langt ud over Landets Grænser sammen med Johan Lorentz den Yngres.

Det var en ejendommelig og herhjemme aldrig før eller siden hørt Dobbeltklang, der tonede ud ved denne Lejlighed, thi det fremtrædende Instrument, ved hvilket Johan Lorentz, uden Tvivl som den første, satte sig til Rette i Nikolaj Kirke, var bygget af ingen ringere end hans Fader, Kong Christian den Fjerdes højt betroede og meget dygtige Orgelbygger, der ligeledes hed Johan Lorentz. Med en Beskrivelse af den gamle Kunsthaandværkers Nikolaj-Orgel, og med en Placering af dette Instrument inden for hans Produktion vil det være naturligt at tegne Baggrunden for hans Søns mangeaarige og højt fortjenstfulde Organist-Virksomhed ved Kirken.

Johan Lorentz den Ældre, der var Sachser af Herkomst, havde opholdt sig i København siden 1615, da han efter sin Læremester, Nic. Maas' uforudsete Død, af Kong Christian den Fjerde indkaldtes til København fra Flensborg, hvor han i nogle Aar havde været selvstændig Orgelbygger, for at fuldføre Orglet i Frederiksborg Slots-

kirke, som Maas i sin Egenskab af Kongens Orgelbygger havde faaet overdraget, men som han ikke naaede at gøre færdigt. Johan Lorentz var hurtigt blevet en uundværlig Mand, baade ved Kongens stærkt musikforbrugende Hof og i Landets Musikliv i øvrigt, og han prydede i den kommende Menneskealder en Række danske Kirker, baade i Hovedstaden og ud over det daværende Danmark med meget pragtfulde Orgler af varierende Størrelse.⁴

Blandt dem indtager det Orgel, han byggede til Nikolaj Kirke, en ubestridt Førsteplads, og dette, saa vidt vort Kendskab til hans Virke rækker, baade størrelsesmæssigt og i Henseende til kunstnerisk Kvalitet. Det stiller sig saaledes, at mens der kendes ikke saa ganske faa Detailler om dette Instrument, haves der intet Sted den mindste Antydning af, hvornaar det er blevet til. Og dog, noget i Retning af et Fingerpeg faar man ved at undersøge den betydelige og formentlig ganske væsentlige Del af hans Produktion, der kendes, og som (bortset fra mindre Reparations- og Ombygningsarbejder ved Hoffet) viser en tydelig Lakune, omfattende Tiden fra ca. 1630, paa hvilket Tidspunkt han fuldførte sit berømte Orgel i Trefoldighedskirken i Kristianstad i Skaane, til o. 1634, da han tog betydelige Instrumenter til Nykøbing Slotskirke paa Falster og Sct. Mariæ Kirke i Helsingør (senere spillet af Diderik Buxtehude) under Hænde. Sammenholder man dette Forhold med den Kendsgerning, at Kirken netop i 1630'ernes Begyndelse var Genstand for omfattende Reparations- og Udsmykningsarbejder efter de store Skader, der var overgaaet den ved Spirets Sammenstyrtning i 1627, og tages det yderligere i Betragtning, at Johan Lorentz den Yngre netop o. 1633—34 overtog Kirkens Organist-Embede, kommer man ganske naturligt til det Resultat, at Orglet sandsynligst er fuldført omtrent ved denne Tid.

Selve Instrumentet kendes saa vidt, at det lader sig gøre ganske nøje at danne sig en Forestilling om dets musikalske Egenskaber, som disse foldede sig ud, da det stod færdigt fra sin Mesters Haand, som i øvrigt ganske givet var netop en Mesterhaand. Det var, som allerede nævnt, et efter Tidens Forhold meget betydeligt Instrument, omfattende 3 Klaverer og Pedal, og rent opbyggingsmæssigt bestaaende af de tilsvarende fire klanglige Hovedgrupper: Hovedværk, Brystværk, Rygpositiv og Pedal.

Hovedværket, der som Betegnelsen klart angiver, var Instrumentets vigtigste klingende Del, rejste sig højt som den dominerende Del i dets Facade. Umiddelbart nedeunder, ligeledes i Facadelinjen, fandtes Brystværket, en i Forhold til Hovedværket mindre og klanglig svagere Del af Instrumentet, der formodentlig havde sit Navn efter det Forhold, at den var anbragt i Højde med den spillendes Bryst, eller rettere over for dette, thi som Regel laa det lidt højere. I Tilslutning til Hovedværket, men i et ikke ganske klart Forhold til dette, var Pedalværkets Stemmer, Instrumentets dybeste, anbragt, og endelig var Orglets næstvigtigste klanglige Del, Rygpositivet, placeret bag ved den spillendes Ryg, paa et lille Fremspring fra Orgel-Pulpituret og klingende frit ud i Kirken.

Om Orglets stilmæssige Ydre, dets Facade, som det jo i høj Grad vilde være af Interesse at kende noget nærmere til, findes kun ganske sporadiske og indbyrdes desværre ret modstridende Opgivelser. I den danske Vitruvius' Beskrivelse af Nikolaj Kirke, hidrørende fra 1740-Tallet, hedder det f. Eks., at „Altret, Prædikestolen og Orgelværket er paa gotisk Maade overmaade nette og zirlige, prydede paa det rigeste med Billedhugger-Arbejde, Billeder og andre Zirater, som med adskillige Farver er malede og rigelig forgyldte“. Dette kunde tyde paa, at

Orglet i Hellig Trefoldighedskirken i Kristianstad, af ydre Opbygning meget lig Nikolaj Kirkes Orgel.

Johan Lorentz havde indbygget sit Orgel bag ved en ældre gotisk Orgel-Facade, eventuelt i Forbindelse med en Udvidelse af denne.

Men under nogle Forhandlinger med Københavns Universitets Konsistorium om Arbejder paa Vor Frue Kirkes Orgel oplyser en københavnsk Haandværksmester, Snedkeren Niels Hansen fra Sct. Gertruds Stræde i 1657, at han i sin Tid har bygget „Strukturen“ til Nikolaj Kirkes Orgel for 1000 Courant Daler plus 100 Daler for særlige Ydelser;⁵ Strukturen betyder efter den Tids orgeltekniske Sprogbrug hele det Hus, i hvilket Orglet er indesluttet, og altsaa ogsaa dets forreste Del, Facaden, og om denne maa det derfor antages, at ogsaa den har været nyanskaffet, da Lorentz byggede Orglet. Saa bliver Spørgsmaalet blot, om den har været udført i „gammel Stil“, som Pastiche, eventuelt for at svare til andet, bevaret gotisk Inventar i Kirken, hvad Vendinger i Beskrivelsen af et o. 1741 foretaget Malerarbejde (se Side 463) kan tyde paa, eller den, trods den danske Vitruvius' Beskrivelse, har fremtraadt i Tidens egen Stil, den tidligere Barok. Det er et stilmæssigt Problem, som sikkert aldrig lader sig løse, hvis der ikke gøres nye Fund til Belysning af Kirkens Historie.

Det er tidligere i en Afhandling her i Historiske Meddelelser (4. II. 53) vist, hvorledes Johan Lorentz' Nikolaj-Orgel kom til at spille en Rolle som en Slags Forbillede for Trinitatis Kirkes Orgel, da der i 1655 skulde tages Bestemmelse om, hvordan det skulde udformes af den efter Johan Lorentz' Død i 1650 indkaldte Hamborg-Orgelbygger Hans Christoff Frietzsch. Af denne Mesters Bemærkning i Trinitatis-Kontrakten: at dette Værk i Regenskirken, in prospectu og in effectu, skulde præsentere sig bredere og ansigligere i Struktur og Pibeværk end Orglet i Sct. Nikolaj Kirke og i den tyske Kirke i København (som Lorentz senere byggede) „Eftersom Orgel-

mageren Sal: Johan Laurentz i alle Stemmer har brugt ganske snævert Maal eller Mensur“, fremgaar en fundamental Egenskab ved Nikolaj-Orglets Klang: Den har været meget klar, lys og prægnant, velegnet til polyfont Spil, altsaa til Udførelse af Musik, som i den Tidsperiode spillede en fremtrædende Rolle i Kirken. De snævre Mensurer, som Johan Lorentz altsaa efter denne Beskrivelse brugte, præger Orgelklangen paa denne Maade, mens de videre, som man ved 1600-Tallets Midte delvis gik over til, gør den mere blød og afrundet.

Om Nikolaj Kirke hedder det i en Beskrivelse fra o. 1654:⁶ „Der er og at se det berømmelige udstafferede og anselige Orgelværk, hvis Lige udi Danmark (Frederiksborg undertaget) ikke haves“. Det var en smuk og træffende almindelig Karakteristik, der uden al Tvivl — nogen absolut udtømmende Oversigt over vort Lands Orgel-Forhold midt i 1600-Tallet er det naturligvis ikke muligt at skaffe sig — var rigtig paa det Tidspunkt, da den blev skrevet. Det var et Orgel, Danmarks Hovedstad kunde være stolt af at have inden for sine Mure, og ganske naturligt blev Kirkens Organist-Embede eftertragtet alene paa Grund af dets Tilstedeværelse. Dette Instruments grundlæggende musikalske Egenskaber, der jo i høj Grad er af Interesse som et levende Vidnesbyrd fra Tidens Kirkemusik, er vi fortrolige med gennem Fortegnelsen over det klingende Stemmemateriale, den saakaldte Disposition, der kendes fra den ovenfor nævnte Frietzsch'ske Kontrakt om Trinitatis Kirkes Orgel af 1655.⁷ Den saa saaledes ud (efter Frietzsch):

- Overværk: 1. Principal 16'. — 2. Barduen 16'. — 3. Quintadena 16'. — 4. Octaua 8'. — 5. Hohlfloit 8'. — 6. Octaua 4'. — 7. Sup Octaua 2'. — 8. Rauschpfeiff 2'. — 9. Nassat 3' ($2\frac{2}{3}'$). — 10. Mixtur 8f. — 11. Zimbel 3f. — 12. Trombet 16'.

Brystværk: 1. Grobflöit 8'. — 2. Octaua 4'. — 3. Quintadena 4'. — 4. Queerpfeiff 4' (Stillpfeiff i Basen). — 5. Gedoppelt Zimbel. — 6. Regal 8'.

Rygpositiv: 1. Principal 8'. — 2. Gedackt 8'. — 3. Quintadena 8'. — 4. Octaua 4'. — 5. Blockflöit 4'. — 6. Sup Octaua 2'. — 7. Sieflöit 1½' (1⅓'). — 8. Sedetz 1'. — 9. Sexq: Altera 2f. — 10. Scharff 6f. — 11. Trombet 8'. — 12. Krumhorn 8'.

Pedal: 1. Principal 16'. — 2. Untersatz 16'. — 3. Octaua 8'. — 4. Octaua 4'. — 5. Sup Octaua 2'. — 6. Nachthorn 4'. — 7. Feldpfeiff 2'. — 8. Mixtur 6f. — 9. Bosaun 16'. — 10. Trompet 8'. — 11. Dulcian 8'. — 12. Schalmeij 4'.

Dette Orgel fik gennem det næste halve Aarhundrede, og paa blændende Vis, Liv gennem Johan Lorentz den Yngres berømte kunstneriske Virksomhed ved dets Spillebord. Om ham og hans Gerning er der, skønt der nu er forløbet halvfjerde hundrede Aar siden hans Død, bevaret adskillige Træk, som samlet og anbragt i fast Ramme giver et ganske godt og afrundet Billede af hans Person.

Johan Lorentz regnes at være født o. 1610; da han levede til 1689, og da han fik sin første Ansættelse i 1629, kom han til at virke som Organist i det usædvanlig lange Tidsrum af tresindstyve Aar. Han saa formentlig Lyset i Flensborg, hvor Faderen, først som Svend, siden som selvstændig Orgelbygger, havde virket siden kort efter Aarhundredskiftet; medens Faderen jo var af sachsisk Afstamning, var Moderen, Margrethe, Datter af en i Flensborg virkende Fri-Skomagermester Joh. Henrichsen Jansen, indvandret fra Holland. Om den unge Kirke-musikers Opvækst og Uddannelse vides intet, men der kan næppe herske megen Tvivl om, at han til at begynde med har lært Organist-Haandteringen hos københavnske

Organister, knyttet til Hof eller Kirke; ikke mindst det første Sted var der jo i Christian IV-Tiden fremragende Kræfter nok at vælge imellem.

Baade den unge Johan Lorentz og hans Fader, Orgelbyggeren, der til Stadighed havde mange baade større og mindre Arbejder for Hoffet, nød Kongens store Bevaagenhed. Da Organisten ved Vor Frue Kirke, Johs. Meincke i 1629 blev forflyttet til Frederiksborg Slot, var det den kun 19-aarige Johan Lorentz, der blev hans Efterfølger, som det hedder i Konsistorial-Protokollen: „*efter kgl. Majestæts, Vor allernaadigste Herres Begæring*“. Hans Bestalling til dette Embede er bevaret (Hist. Medd. 3. R., VI B., S. 529). Han kom ikke til at beklæde det saa overmaade længe, thi allerede i 1631 drog han bort, ogsaa i denne Situation med kongelig Beskyttelse; den 10. August 1631 læstes i Konsistorium et Kongebrev, hvorved det tillodes ham at rejse til Italien og siden at indtræde i Tjenesten igen.

Han bad om to Aars Permission, men da han, formentlig efter det angivne Tidsrums Forløb, kom hjem, var Spørgsmaalet om hans Tilbagevenden til Frue Kirke næppe længere aktuelt. Kirken havde for længst faaet en anden Organist, og Lorentz selv nærede nok andre Planer; det lader sig ikke sige med Bestemthed, men maaske var allerede Organistposten ved Nikolaj Kirke, ved Faderens store nybyggede Orgel i Sigte, saa han blot skulde have Tiden til at gaa, til det var færdigt, og Pladsen efter en utvivlsomt ret lang Vakance skulde genbesættes.

Johan Lorentz, der under sit lange Udenlands-Ophold sikkert havde brugt Øjne og Øren godt og gjort Studier hos en Række af Tidens berømte Musikere, der hver for sig fik Betydning for ham og hans Kunst, synes efter Hjemkomsten at være gaaet i Hoffets Tjeneste. Her var altid noget at gøre ved Musikken i Christian den Fjerdes Tid, og mere blev der ved de store Festligheder i Anled-

ning af den udvalgte Prins Christians Bryllup i 1634, ved hvilken Lejlighed en af Musikkens helt store, den indkaldte Komponist Heinrich Schütz, stod for Opførelserne. Til dem anvendtes alt, hvad der kunde opdrives af Musici i Hovedstaden, og i de store Ensembler her samt ved Orglerne rundt om i Hoffets Kirker og Kapeller har Lorentz været at finde. I Forvejen var Mich. Krakowitz og Evald Hinsch Hoforganister, nu kom Johan Lorentz til, næppe nogen sinde dog som andet eller mere end som en Slags Vikar eller Medhjælper hos dem.

Paa et eller andet Tidspunkt har Johan Lorentz fra Hoffets Regioner, til hvilke han dog ogsaa videre frem synes at have bevaret en vis Tilknytning, forlagt Residensen til Nikolaj Kirkes Orgelpulpitur. Hverken Tidspunktet for Orglets Færdiggørelse ved Johan Lorentz den Ældre eller for hans Søns, Joh. Lorentz den Yngres Tiltræden kan med Sikkerhed fastslaaes, men alt peger paa, at Lorentz har overtaget Organist-Embedet ved Kirken i 1634 eller 1635.

I Juli 1635 — og dette tyder ogsaa paa, at Johan Lorentz ved denne Tid for Alvor havde faaet Foden under eget Bord, in casu havde overtaget Nikolaj Kirkes Organist-Embede — giftede han sig. Brylluppet fandt Sted i Hamborg, og den udkaarne var den 22-aarige Gesa Prætorius, en Datter af Organisten ved Sct. Petri Kirke i Hamborg, Jacob Prætorius. Denne Forbindelse har ganske naturligt givet Anledning til Gisninger om, at Jacob Prætorius, der i øvrigt tilhørte et meget anset Musiker-Dynasti, selv om han ikke var i Familie med den berømte Michael Prætorius, har været en af de store udenlandske Musikere, som Joh. Lorentz frekventerede paa sin store Udenlandsfærd 1629—31. Dette lader sig naturligvis ikke paavise paa nogen Maade, men en vis Tilknytning til Musiklivet i Hamborg har Lorentz jo under alle Omstændigheder faaet gennem sit Ægteskab. Bryllupsverset fra

hans Bryllup kendes, eller kendtes i hvert Fald før forrige Verdenskrig, da det fandtes i Hamborgs Stadsbibliotek; hans Svigerfader var en Mester i den Art Poesi og Musik, og en lang Række Arbejder i denne Genre foreligger fra hans Haand; de afslører ham som en dygtig og sikker Musiker og har en ikke ubetydelig Værdi. Rent historisk og personalhistorisk er Joh. Lorentz' Bryllupsvers dog, som det meste af tilsvarende Karakter, uden større Interesse; der siges i dette næppe andet, end hvad der almindeligvis kan siges ved ethvert Bryllup.

Der kan ikke herske Tvivl om, at Lorentz allerede, da han tiltraadte, havde et stort Navn. Han var begyndt i en tidlig Alder — den Mulighed har været nævnt, at han havde været „Vidunderbarn“, men herfor er ikke fundet Bevis — han havde været udenlands, havde, skønt født i Kongens Riger og Lande, kunnet gøre sig sikkert gældende blandt de mange fornemme indkaldte Musici ved Hoffet, hvilket Danske kun forholdsvis sjældent var i Stand til dengang, og var i det hele, hvad alle kunde konstatere, naar han sad ved Orglet i Nikolaj Kirke, en fremragende Musiker, for øvrigt utvivlsomt med et lettere eller stærkere virtuost Anstrøg.

De embedsmæssige Funktioner ved Kirken var det ham sikkert en let Sag at udfylde, men mærkeligt nok ligger en lang Række af hans tidligste Virkeaar hyllet i fuldkomment Mørke, hvilket naturligvis bl. a. staar i Forbindelse med den Kendsgerning, at saa forholdsvis lidt af Kirkens Arkiv er bevaret. Heller ikke udadtil har hans Virke i de første Aar sat sig Spor, men at han langsomt og med stor Sikkerhed har udbygget og befæstet sin i Forvejen sikre Position, kan betragtes som givet.

Første Gang, der høres om Johan Lorentz efter hans Tiltræden ved Nikolaj Kirke, er i 1646, og det drejer sig da ikke om hans Organistgerning der, men om et Forsøg. han gør paa at faa sin Virksomhed udvidet.^s 13. Maj 1646

faar han efter Ansøgning Tilladelse til at opsætte et Orgelværk i Holmens Kirke paa det af Kongen dertil anordnede Sted, men uden Udgift for Kongen, d. v. s. Kirken. Ved denne Lejlighed kaldes i øvrigt Lorentz Jørgen i Stedet for Johan.

Sagen maa vistnok i 1646 være gaaet i sig selv igen, thi 9. Oktober 1650⁹ faar Lorentz paa ny Bevilling til at opsætte Orgelværket i Holmens Kirke, idet det tilføjes, at han „det enten ved sig selv eller anden dygtig Person maa betjene, for hvilken hans Tjeneste ham og med Menigheden der sammesteds handles kan, at de ham noget til Løn bevilliger, om de ellers hans Tjeneste der begærer, eftersom vi ham ingen Besoldning derfor give vil“. Instrumentet, der næppe har været stort, og som vel har været bygget af Faderen, synes i øvrigt noget senere at være overgaaet til Kirken som dens Ejendom, idet Holmens Kirke ved kgl. Befaling af 13. Januar 1653¹⁰ faar Ordre til at betale Johan Lorentz for Orgelværket, hvad der er fortinget, med Halvparten straks og den anden Halvpart til Mikkelsdag. Vi ser altsaa her paa ny Tilvebringelsen af et Orgel benyttet som Middel til at skaffe sig Indpas med Organisttjenesten, selv om Instrumentet altsaa ret hurtigt gled over til Kirken.

Ogsaa paa Christianshavn var for øvrigt Johan Lorentz ved samme Tid, eller maaske noget senere, paa Færde paa tilsvarende Vis. I 1656 klager Borgmester og Raad derude over, at han ikke, „som sket burde, enten selv eller ved dygtige Personer haver ladet opvarte, uanset han derom ofte haver været paamindt, eftersom han dette Sted stedse ved sine Læredrenge, som neppelig kunde lege et Vers af en Salme, enten før eller efter Prædiken, som det sig burde, haver ladet betjene“. Reaktionen mod dette Forhold, som i øvrigt kun vanskeligt lader sig forene med det Indtryk, man ellers har af Lorentz som Kunstner og Embedsmand, udeblev ikke: en

anden antoges til at forrette Organisttjenesten ved Christianshavns Kirke.¹¹

I 1650 mistede Johan Lorentz sin Fader, den gamle Orgelbygger, til hvem han utvivlsomt havde staaet i et meget nært Forhold. Lorentz senior opholdt sig i Sommeren 1650 i Helsingør for at reparere Sct. Olai Kirkes Orgel, og her indhentede Døden ham midt i Juni 1650. Skønt hjemmehørende i København, begravedes han i Sct. Olai Kirke i Helsingør, ligesom en Skifteforretning den 19. Juni afholdtes i Sundstaden, vist nærmest til Registrering af hans der beroende Værktøj og Ejendele. Her var hans Søn, Johan Lorentz fra Nikolaj i København, til Stede sammen med en stedlig Snedker, Johan Rader og Sct. Olai Kirkes Organist Hans Jensen Buxtehude, den senere saa berømte Diderik Buxtehudes Fader.¹²

Det Forhold, at Hans Jensen Buxtehude indfandt sig ved denne Lejlighed sammen med Johan Lorentz den Yngre, har givet Anledning til Formodninger om, at der fra gammel Tid bestod en Venskabsforbindelse mellem Familierne Buxtehude og Lorentz, en Forbindelse, som vilde være uden Betydning, hvis den kun var af rent privat, selskabelig Karakter. Det var den maaske først og fremmest, men dens Betydning kan have rakt videre: Hans Jensen havde sin i Musikken saa højt begavede Søn at opdrage og uddanne, og det ligger ganske nær at antage, at han paa et eller andet Tidspunkt, da han selv har syntes, at han ikke var i Stand til at lære ham mere, har sendt ham til videre Uddannelse hos Johan Lorentz ved Nikolaj Kirke i København — for længst anerkendt som en af Tidens største paa Orglet.¹³

Der er ikke direkte Beviser for et Elevforhold mellem Diderik Buxtehude og Johan Lorentz, ud over den ovenfor antydede personlige Familieforbindelse, som jo ikke er noget Bevis, men baade Buxtehudes franske Biograf, André Pirro, og den danske Musikprofessor Angul Ham-

merich regner med det,¹⁴ den sidste med den elskværdigt-optimistiske Begrundelse, at det under de givne Forhold kun vilde være mærkeligt, hvis det ikke var kommet i Stand. I denne Betragtning kan man sikkert uden at vove sig for langt ud give Hammerich Ret. At Lorentz havde „Svende“ og altsaa underviste i sin fornemme Kunst, viser jo i hvert Fald den foran refererede Episode fra Christianshavn.

Hans Samtid agtede ham højt, meget højt, og kaldte ham „en Orfeus“. Han var saa berømt, at Udlændinge, der hørte ham, for stedse huskede ham — og skrev om ham i deres Memoirer. Saaledes bl. a. den franske Gesandt Ogier,¹⁵ der var til Stede ved den udvalgte Prins Christians Bryllup og bl. a. gjorde en Række værdifulde musikalske Iagttagelser. Han hørte med Glæde den udmærkede Orgelspiller „qui nobis non aures modo sed animum quoque ipsum iucundissimis modulibus implevit“ (som har fyldt ikke blot vore Øren, men ogsaa selve Sjælen med sin behagelige Musik). Men ogsaa Landets og Hovedstadens egne havde rig Lejlighed til at høre Johan Lorentz. Han var ingenlunde karrig med sin Kunst.

I en Skildring fra 1654, altsaa midt i hans bedste Periode, hedder det om Nikolaj-Orglet,¹⁶ at der paa det „leges foruden de ordinære Søndager og Hellige Dage, om Mandagen, Onsdagen og Fredagen, fra Paaske til Michaelis, fra 4 slet om Aftenen til 5 slet, og fra Michaelis til Paaske udi de samme Dage udi Ugen fra 3 slet til 4 slet, mange skønne Stykker og Salmer, paa hvilke Timer Vinter og Sommer, mange fornemme Folk sig da til Kirke forføjer, og det med Lyst at høre“.

Der var her, vistnok paa Grundlag af en dertil henlagt Legatkapital, skabt en Koncert- og Musikinstitution, som selv om den ikke var enestaaende herhjemme — ogsaa fra Ribe Domkirke kendes saadanne „Orgelforedrag“, tilmed om Aftenen og ved blafrende Lys — dog var for-

holdsvis sjælden, og i hvert Fald for Nikolaj Kirkes Vedkommende, takket være Johan Lorentz' fremragende Kunst, fik overordentlig Betydning. Fastholder man den Antagelse, at Diderik Buxtehude har haft ham til Læremester, er det rimeligt at tro, at han, som i Ry jo senere langt overfløj Lorentz, ved disse Koncerter har hentet Ideer og Inspirationer, som er kommet ham til gode senere, da han efter at været blevet Organist ved Lübecks Mariekirke reformerede og fornyede dens „Aftenmusik“, som under hans Auspicier blev en berømt Institution.

Paa ydre Paaskønnelse kunde Johan Lorentz ikke klage. I 1654, efter Vicekapelmesteren Jacob Ørns Død, fik han tillagt Sct. Gertruds Vikarie under Roskilde Domkirke, som det hedder „med alt Tilliggende ad gratiam, dog skal han gøre slig Tyngte og Tjeneste inden Kirken og uden som andre Vikarier der sammesteds og være den geistlige ordinance som om Religionen er udgangen — — — aldeles undergivent“. ¹⁷ Det var en stor Ære, der overgik ham ved denne Tildeling, der placerer ham som en af sin Tids betydende Mænd. Vikariatet, der bl. a. omfattede Bistrup Mølle kvit og frit, fik han i 1671 til Arv og Eje.

I sin Stand var Lorentz paa et meget tidligt Tidspunkt blevet primus inter pares; kun de skiftende Hof-Organister, og heller ikke paa langt nær dem alle, kunde tænkes at naa op paa Siden af ham. Gjaldt det Tillidshverv og sagkyndige Erklæringer, gik Myndighederne som Regel til Lorentz; i Juli 1660 var han saaledes Formand i den Kommission, der blev nedsat til Afprøvning af Hans Christoff Frietzschs Orgel i Trinitatis Kirke, et Hverv, for hvilket han fik 3 Dukater, mens de to andre medvirkende Organister kun fik 2 Dukater.

Johan Lorentz havde sin hele Embedstid sin Bolig i det Hus, der vistnok fra allerførste Færd havde været Kirkens Organist-Residens, i Kongensgade, halvt grundmuret ved Siden af Præstens og Klokkerens, det vil sige

paa Nikolaj Kirkeplads, det andet Hus fra Hjørnet af Admiralgade i Retning mod Vingaardsstræde. Herfra havde han jo ikke mange Skridt til sin Arbejdsplads, Kirken, selv om Vejen i daarligt Vejr nok kunde være besværlig.

I Maj 1659 mistede Johan Lorentz sin første Hustru Gesa, født Prætorius, med hvem han jo var blevet gift i 1635. Dette Ægteskab synes at være blevet ramt af endogsaa meget store familiemæssige Ulykker, idet der i Tidsrummet 1636—59 døde ikke færre end 10 af Børnene.¹⁸ De begravedes alle i den Familiegravelse, som Johan Lorentz ved det første Barns Død 1636 havde faaet oprettet i Gravsted No. 6 i Nikolaj Kirkes Taarn, og her fik nu ogsaa hans Hustru sit sidste Hvilested.

Før eller senere giftede Johan Lorentz sig paa ny, denne Gang med en dansk Dame, Datter af Sognepræsten i Brønshøj Claus Pedersen Utterslev (Mule) og Hustru Eline Nielsdatter. Ogsaa i dette Ægteskab var der Børn, hvor mange vides ikke, men i hvert Fald to Døtre, der var voksne, og gifte, ved Forældrenes ulykkelige Død i 1689.

I sin lange Tilværelse som københavnsk Borger var Johan Lorentz to Gange indblandet i Retssager. Første Gang var i 1651, da han kom i en voldsom Strid med sin Embedsbroder ved Vor Frue Kirke, Antonio Schuler; denne Strid, der tidligere er refereret (Hist. Medd. 3. R., VI, S. 535 f.) blev forligt. Den anden Sag, der kendes, var en Proces, Joh. Lorentz i 1660 havde løbende med en københavnsk Borger ved Navn Johan Fack; om denne Sags Karakter er det dog vanskeligt at danne sig noget Skøn, da dens Dokumenter ikke eksisterer længere og der kun kendes nogle enkelte Bevillinger m. v. i Processen.¹⁹

Ligesom Johan Lorentz paa forskellig Vis havde været knyttet til Hoffets Musikdyrkelse i Kong Christian den Fjerdes Tid, blev han det i Sønnens, Kong Frederik den

Tredjes Regeringsperiode, om end paa en anden Maade. Ved denne Konges Hof kom han især til at staa som Pædagogen, Læreren, til hvem man henvendte sig, naar det gjaldt de kongelige Børns musikalske Opdragelse. Han vides med Sikkerhed at have undervist Prins Christian, den senere Kong Christian den Femte (i Perioden 1653—60) og har ganske utvivlsomt ogsaa været Musiklærer for baade Prinsesse Anna Sophie, senere gift med Kurfyrst Johan Georg III af Sachsen, og Prinsesse Frederikke Amalie, ved sit Ægteskab Hertuginde af Gottorp.

For Undervisningen fik han naturligvis en passende Betaling, men ved hans regelmæssige Gang paa Slottet skabtes der ganske naturligt mellem ham og den kongelige Familie en mere personlig Forbindelse, som ved særlige Lejligheder gav sig Udslag bl. a. i kostbare kongelige Gaver til ham og hans Paarørende. Den 5. Juli 1664 udbetaltes der f. Eks.²⁰ fra Zahlkammeret 20 Rigsdaler in specie „udi Hendes Durchlaughtighed Prinsesse Anna Sophies eget Kammer, hvilket igen er ordineret til Johan Lorentz Organist, hans Barns Faddergave“.

Den Faddergave, om hvilken der her er Tale, var utvivlsomt en Sølvkande, identisk med den, der beskrives under Bobehandlingen efter Johan Lorentz' Død:²¹ den bar Prinsesse Anna Sophies Navn, hendes Initialer A. S. med en kongelig Krone over; Kanden stod paa tre Fødder, formet som Løver, og vejede $93\frac{1}{4}$ Lod, næsten 1500 Gram, og var altsaa et meget svært Stykke Sølv, en virkelig kongelig Faddergave.

Ogsaa ved en senere Lejlighed er formentlig et af Johan Lorentz' Børn blevet betænkt med en tilsvarende Gave, denne Gang skænket af Prinsesse Frederikke Amalie. Det var et forgyldt Bæger med Laag, hvorpaa stod Prinsessens to Initialer: F. A., ligeledes med en Krone over, et Bæger, som vejede $59\frac{3}{4}$ Lod, altsaa det meste af et Kilogram. Lorentz' to Døtre, Margrethe og

Dorthe, fik kongelig Tilladelse til at holde disse to Effekter helt uden for Skiftebehandlingen, og bl. a. af denne Omstændighed tør det maaske sluttes, at de pragtfulde Sølvgenstande, som sikkert har været deres Stolt-hed, har været personlige Gaver til dem fra de to Prinsesser.

Johan Lorentz' Ry som Musiker og Orgelspiller tabte sig egentlig aldrig. I sin Journal over en Rejse, foretaget i Danmark i Efteraaret 1671 nævner Holger Jacobæus ham, og paa meget smigrende Maade: *Organum Musicum pneumaticum templi S. Nicolai egregium est* (ogsaa her et Vidnesbyrd om den Beundring, som Samtiden almindeligt nærede for selve Instrumentet). Om Manden bag det, Johan Lorentz selv, hedder det højt vurderende: *Organista ipse nulli in Europa secundus*. Han leger derpaa om Sommeren Mandag, Onsdag, Fredag, fra Klokken 4 til 5, meget kunstige Stykker, hvilket baade Fremmede og Indvaanerne selv, som sammetid spadserer i Kirken, med Forlystelse hører; om Vinteren fra 3 til 4. Lønnes derfor af Borgerskabet.²²

Det er jo et helt københavnsk, tidskarakteristisk Interiør, der skildres i disse Linjer. Johan Lorentz' Koncerter i Nikolaj Kirke har været virkelige Begivenheder, om hvilke den intelligente og kunstelskende Del af Byens Befolkning har flokkedes. Hvad Lorentz har spillet paa disse Eftermiddage, staar hen i det uvisse; det vilde have været interessant at have en lidt nøjagtigere Specifikation af Programmet end „kunstige Stykker“ — det er jo ikke nemt at vide, hvad dette dækker over, men der kan sikkert regnes med, at Johan Lorentz har præsenteret værdige Programmer. Han var jo en Musiker med rige Forbindelser og har sikkert i musikalsk Henseende fulgt med Tiden. Interessant er Bemærkningen om, at Borgerskabet lønnede ham for Koncerterne. Det leder paa ny Tanken hen paa Lübeck og Diderik Buxtehude, som her-

nede paa samme Tid var godt i Gang med sin „Aftenmusik“, til hvilken han fik smukke Tilskud af Borgerne.

Om Johan Lorentz ved sine Koncerter har spillet egne Kompositioner, staar, ligesom Spørgsmaalet om, hvorvidt han i det hele taget har komponeret, hen i det uvisse, men det ligger nær at antage, at en Musiker af hans Format ogsaa har haft Evner over for skabende Opgaver; alene saa meget kan siges, at ingen af hans Kompositioner er bevaret op til vor Tid. Kun vides det, at en af de ældste danske Folkemelodier, „De vare syv og syvsindstyve“, i Johan Lorentz' Nedtegning findes i Resens „Descriptio Samsøe“; det er jo imidlertid saa beskedent et Vidnesbyrd om skrivende musikalsk Virksomhed, som tænkes kan.

Endnu i 1682 maa Lorentz have været i fuld Vigueur, idet han, som allerede nævnt, i dette Aar beskikkedes til foruden ved Nikolaj Kirke at være Organist ved Holmens Kirke, idet det dog tillodes ham at lade Embedet betjene ved en „dygtig Person, alt som han dertil agter at svare“.²³ Han har da næppe nogen sinde selv i denne Omgang — ogsaa tidligere havde han jo haft med Organisttjenesten hernede at gøre — fungeret i Flaadens særprægede Kirke. Denne Bestalling er det sidste, vi hører til Johan Lorentz som aktiv Organist.

I April 1689 forelaa i Rentekammeret en Ansøgning fra Johan Lorentz, der paa dette Tidspunkt kaldes „fhv. Organist til Sct. Nikolai Kirke i København“ og altsaa maa have trukket sig tilbage fra Embedet ret kort forinden.²⁴ Ansøgningen gik ud paa at faa eftergivet 94 Rdl. i Skatter, „saavel som og at ham paa nogle Aars Tid efter Hans Kongel. Majestæts egen allernaadigste Behag maa forundes tvende ham tilhørende Ejendoms Bøndergaard og Møller, paa halv Skat af dem at betale“. Lorentz har altsaa trængt til økonomiske Lettelser efter sin Afgang, hvilket var meget naturligt, da han ved den, saa vidt

det kan ses, mistede hele sin Embedsindtægt (jfr. nedenfor, S. 444), men jo paa den anden Side ogsaa havde faaet store og usædvanlige Begunstigelser, som han stadig nød godt af.

Men inden Rentekammeret var naaet til Vejs Ende med Behandlingen, var Johan Lorentz død, og det er da ogsaa tilføjet i Protokollen, at „Originalen har Arvingerne ladet affordre“. Den berømte Musikers Død var en frygtelig Tragedie, af samme Karakter som den, der overgik saa mange Familier ved Hoffet og i Byen i hine Dage: Han omkom ved Operahusets Brand paa Amalienborg den 19. April 1689, og ikke blot blev han selv Offer for den forfærdende Katastrophe; ogsaa hans Hustru og deres to smaa Datterbørn, som han havde taget med hen for at vise dem Gentagelsen af den straalende Operaforestilling, som hele Byen talte om, fandt deres Død i Flammerne.

Det lykkedes at identificere alle fire Lig, og allerede den 24. April kunde Begravelsen finde Sted i Nikolaj Kirke. Johan Lorentz, hans Hustru og Børnebørn fandt ikke deres sidste Hvilested i den Grav, til hvilken han havde fulgt sin første Hustru og de mange Børn. Ligstenen fra denne var blevet ødelagt, „da den store Klokke blev opvunden i Taarnet“, og han fik i Stedet Graven No. 3 i Taarnet; den første, der nedsattes i denne, var hans Hustrus Stedmoder „Kirsten Hr. Clauses af Brønshøj“, der blev begravet 30. December 1687.²⁵ Nu nedsattes, mens alle Kirkens Klokker ringede til Afsked for dens gamle Organist, fire Døde paa een Gang.

Ægteparret Lorentz efterlod sig tilsyneladende kun to Døtre, Margrethe, Enke efter Morten Vedel, og Dorthe, gift med Christian Gram. De var ikke forberedt paa deres Faders Død, skønt han jo nu var gammel, og den 28. Maj 1689 udgik en kongelig Befaling til deres Værge, Friedr. Eisenberg:²⁶ „Saasom Margr. Lorentz, afg. Morten Vedels, og Dorthe Lorentz for os allerunderdanigst haver ladet

andrage, hvorledes dem skal være berettet, at deres afgangne Fader Joh. Lorentz forrige Organist til Sct. Nikolaj Kirke her i vores Kongelige Residens-Stad København et Testament skal have oprettet, mens hvorledes samme skal være conditioneret, dem aldeles ubevidst, thi herom efter deres derom allerunderdanigst gjorte Ansøgning og Begæring, vores allernaadigste Vilje og Befaling, at Du den Forsegling for et Brevskab der i Stervboet aabner og samme Testamente, om noget findes, deraf ud søger og dem enten in originali imod nøjagtig Revers, eller rigtig vidimideret Genpart deraf under Din Haand tilstiller“. Det er nævnt, hvorledes de to Døtre, det var et Par Maaneder senere, fik kongelig Tilladelse til at holde to personlige kongelige Sølvgaver uden for Boets Behandling, men derudover kendes intet til Skiftet efter Johan Lorentz. Alt tyder dog paa, at han, foruden at være en stor Kunstner med et berømt Navn, ogsaa har været en ganske holden Mand, da Døden overraskede ham.

I en Oversigt over Nikolaj Kirkes Organister gennem Tiderne undgaar man ikke at nævne den betydelige slesvigske Komponist og Orgelspiller Nicolaus Bruhns' Navn. Han tilhørte en kendt Slægt af Musikanter og Organister og var født i 1665 som Søn af Organisten i Svabsted, Paul Bruhns; af Faderen og fra 1681 af Broderen Peter Bruhns, der var Stadsmusikant i Lübeck, var han Elev. I Hansestaden studerede han ogsaa hos „den store Dansker“, Diderik Buxtehude, og med Anbefalinger fra ham skal Nicolaus Bruhns være draget til København. Det kortere eller længere Ophold, paa hvilket den unge Slesviger var i Danmarks Hovedstad, er paa en eller anden Maade blevet sat i Forbindelse med Nikolaj Kirkes Organist-Embedet²⁷ — som det i det følgende skal vises, uden Grund, eller i hvert Fald, uden at der nogen Sinde kom til at foreligge et fast Ansættelsesforhold.

Nic. Bruhns kan have haft flere Grunde til at drage til

København. Han kan dels have haft til Hensigt at „søge Lykken“, som det hed i Musiker- og Organistkredse dengang, dels ogsaa at skaffe sig videre Uddannelse. Han kom, maa det erindres, fra Buxtehude i Lübeck, og har det været Tilfældet, at han vilde lære mere, kan det kun have været Johan Lorentz ved Nikolaj Kirke, han søgte. Det vides med Sikkerhed, at Bruhns har prøvet at faa Ansættelse ved det danske Hof. 21. August 1687 hører vi,²⁸ at „Niclas Bruhns, Organist af Frederiksborg“ — hvad han foretog sig herude, vides ikke, men man kan ikke se bort fra den Mulighed, at han har været en Slags vikarierende Organist ved Slotskirken der og Hoffet — „begærer at maa antages for en Hof Organist saasom han sig i samme Kunst fra Ungdommen op skal have øvet“. Der kom ikke noget ud af denne Ansøgning — om den var imødekommet, vilde Nicolaus Bruhns' Navn have lyst med Flammeskrift over dansk Hof-Musik i Slutningen af 1600-Tallet — men det er værdifuldt, at den er bevaret, fordi den noget nærmere, end man før har kunnet komme Problemet, angiver os et præcist Tidspunkt for Bruhns' Ophold i Danmark.

Som nævnt kan Uddannelsesformaal have bragt ham i Forbindelse med Johan Lorentz og dermed have knyttet hans Navn sammen med Nikolaj Kirkes. Vi ved intet derom, men han kan have været Elev af Lorentz, og denne kan have brugt ham som Vikar paa Orglet, baade ved Gudstjenesterne og under de berømte Eftermiddags-Koncerter, under saa regelmæssige Former, at han maaske i den almindelige Bevidsthed er kommet til at staa som en Slags 2. Organist; det er endogsaa sandsynligt, at Forholdet har været saaledes, og at det er dette, der har givet Anledning til den mange Steder tilbagevendende Oplysning om, at han har været Kirkens Organist i en Periode. Kun saa meget lader sig sige med Sikkerhed, at nogen egentlig Ansættelse ved Kirken har han aldrig haft. Selv

om det nøjagtige Aarstal nu ikke længere kan fastslaaes, er der en direkte Overgang til Stede mellem den store Johan Lorentz og hans Efterfølger i Nikolaj-Embedet: Claus Dengel.

Om Claus Dengel flyder Kilderne noget sparsomt. Navnet Dengel kendes som Musiker-Navn i Slesvig gennem det meste af 1600-Tallet, idet bl. a. Byen Slesvig fra o. 1629 og fremefter havde en Stadsmusikant af dette Navn. I Staden ved Slien var Claus Dengel da ogsaa født,²⁹ og her har han vel faaet sin første Uddannelse. Tidligt drog han dog Nord paa; hans temmelig urolige Karriere tegner sig i alt væsentligt saaledes: efter at have opholdt sig i København og Malmö, hvilket sidste Sted han havde Gæld, kom han i 1650 til Helsingør som Organist ved Sct. Mariæ Kirke. I denne By stiftede han Familie, idet han ægtede Enken efter Sct. Olai Kirkes Organist Claus Feiter, Inger Lauritzdatter. Med hende havde han ingen Børn, men derimod med sin anden Hustru, hvis Navn ikke kendes, en Datter, død i 1657, godt 1 Maaned gammel, og en Datter, Anne, der døbt i Januar 1659.

Claus Dengel forlod Helsingør i 1660 og efterfulgtes som Organist ved Sct. Mariæ Kirke af ingen ringere end Diderik Buxtehude, der var Søn af Olai Kirkes Organist Hans Jensen Buxtehude, men som i nogle Aar havde været Organist ved Sct. Mariæ Kirke i Helsingborg. Da Claus Dengel lagde Sundstaden bag sig efter en halv Snes Aars Virke, var det for at drage til Hjemstavnen; det hedder om ham, at han skal have taget Tjeneste i Slesvig, og det vides, at han, før han kom til Nikolaj Kirke, havde været Organist i Kiel.

Hvorom alting er, fra o. 1688 og fremefter var Claus Dengel Organist ved Nikolaj Kirke. Det meste, der vides om ham, kendes fra en Ansøgning om Hjælp, hans Datter Anne ved hans Død en Snes Aar senere indsendte til Kongen.³⁰ Det ses af denne bl. a., at han det første Aars

Tid efter at være ansat overhovedet ikke kom i Funktion som Organist, fordi Orglet paa den Tid stod under Reparation. Der var da gaaet et halvt Aarhundrede siden dets Fuldførelse, det var brugt meget og flittigt af Johan Lorentz, og vel ogsaa af hans Elever, og rimeligt nok trængte det til at blive set efter. Men en Reparation paa et Aar var dengang, som nu, en omfattende Affære, og der maa have være Tale om en grundig Restaurering eller snarere en ligefrem Ombygning. Hvem der foretog den, meldes der intet Sted noget om, men der er Grund til at antage, at det har været de to Orgelbygger-Brødre Johan og Peter Petersen Botzen, som i hine Aar helt dominerede Orgelbygningen herhjemme og bl. a. byggede de vældige og meget fornemme Instrumenter i Vor Frue Kirke og Vor Frelzers Kirke.

Claus Dengel betød som Musiker ikke tilnærmelsesvis saa meget som sin Forgænger, men ogsaa han knyttedes dog til Hoffets Musikdyrkelse. Det hedder om ham, stadig i Datterens Ansøgning, at han „har informeret Prins Carl og Prinsessen i nogle Aar paa Klaver“; det var Kong Christian den Femtes Børn, Prins Carl og Prinsesse Elisabeth, det drejede sig om. En Søstersøn af ham var i øvrigt Kammertjener hos Prins Christian.

Første Gang, Dengel træffes i officielle Dokumenter, er i Indkvarteringsmandtallet 1694, naturligvis boende i Kirkens Organist-Residens paa Kirkepladsen. I 1701 optræder han som Fadder i Holmens Kirke ved Daab hos Trompeter Fibiger, og Skattemandtallet 1704 giver et Par væsentligt personlige Oplysninger om ham: han har en Datter og Pige, og hans Løn angives til at være 400 Rdl. aarlig, et Beløb, Organistlønnen ved Nikolaj holdt langt frem i Tiden, og som vist for øvrigt var det største, noget københavnsk Organist-Embedede afkastede. Spørgsmaalet om, hvorvidt han har Renter, besvarer han — Tysk var hans Sprog — meget dramatisk: „Habe keine so wahr

mir Gott helfen soll.“ Hans Søstersøn, Kammertjeneren, logerede hos ham paa dette Tidspunkt.³¹

Fra omkring 1706—07 foreligger en Afgørelse med Hensyn til hans Forhold i et andet, personligt Anliggende vedrørende ham. Det hedder, at „Claus Dengel, Organist ved Nikolaj Kirke i København, kan for Konsekvensens Skyld ikke faa bevilget Frihed for en Femtedels Afkortning af sin Gage til Landmilitsens Mundering“. Naar han i det hele har søgt om en saadan, skyldes det vel hans økonomiske Forhold, som trods hans relativt gode Organist-Løn synes at have været ret fortvivlede.

Det var de i hvert Fald ved hans Død. Denne indtraf i første Halvdel af Aaret 1708, og kort efter indgaar hans Datter, Anne, med en jammerfyldt Ansøgning til Kongen. Eftersom Faderen nu er død „i armelig Tilstand, og hende ganske arm og elendig har efterladt, saa supplikerer hun, at hendes Sal: Faders Successor maa dele det første Aars Salarium med hende, ligesom Klokker Enkerne ved samme Kirke det nyder“. Herpaa erklærede Magistraten: „Supplikantindens Fader har nydt et ræsonabelt Salarium, og for hans Død nydt saa og Datteren til hans Begravelse en ganske Termin af Lønnen, mere end han levede at gøre Tjeneste for. Der foruden har han nydt da han kom til Tjenesten et helt Aars Løn uden at gøre nogen Tjeneste, saasom Orgelværket stod under Reparation, og dog ej har delt noget deraf med forrige Organistes Børn. Ej heller har Klokkeren ved Nikolaj Kirke givet hans Formands Enke noget af det første Aars Salarium“. Anna Dengel fik saaledes næppe noget ud af sit Andragende, og hendes videre Skæbne kendes ikke.

Ligesom Joh. Lorentz' Navn havde domineret Nikolaj Kirkes Organisthistorie gennem store Dele af 1600-Tallet, kom Breitendich-Navnet til at præge den i to Menneskealdre af 1700-Tallet, dog fordelt paa to Bærere: Henrik, Faderen, og Frederik Christian, Sønnen. Af dem var den

sidste den betydeligste, og i hvert Fald den, der naaede højest paa Musiker-Karrierens Rangstige.

Henrik Breitendich var ikke nogen ukendt Mand i København, da han i 1708 ved Claus Dengels Død søgte og fik Nikolaj-Embedet. Der kan næppe herske Tvivl om, at han oprindelig var en fremmed, en indkaldt tysk Musiker, men allerede midt i 1690'erne er han i Danmarks Hovedstad. Hans Forhold i Perioden, før han kom til Nikolaj, er meget lidt klarlagt, men det vides dog, at han i Juli 1696, da han og hans Hustru, Catharina Schlytters, fik et Barn døbt i Garnisons Kirken, var denne Kirkes Organist. Han nævnes omkring Aarhundredskiftet som Organist ved Reformert Kirke og noget senere, efter 1704, som Organist ved Vor Frelsers Kirke paa Christianshavn, men nogen Tidsbegrænsning for hans Funktion i disse Embeder kendes ikke, ligesom det heller ikke kan fastslaaes, om han skulde have beklædt to af dem, eller maaske dem alle, samtidig.

Sin Bestalling som Nikolaj Kirkes Organist fik Henrik Breitendich udstedt den 21. Maj 1708.³² Da Dokumentet er den første Organist-Bestalling, der kendes fra denne Kirke, skal det gengives her. Det havde følgende Ordlyd: „Præsident, Borgemestere og Raad udi den Kongel. Residents Stad København, gøre vitterligt, at eftersom Claus Dengel, fordm Organist til Ste Nikolaj Kirke her udi Staden ved Døden er afgangen, saa Tjenesten derover er vorden ledig og vakant og nærværende velagtbare og kunsterfarne Mand Hendrich Breitendich som tilforn haver været Organist paa Christianshavn nu om samme Tjeneste haver gjort indstændig Ansøgning, altsaa haver vi antaget og forordnet saa som vi og hermed antager beskikker og forordner bem.te Hendrich Breitendich til at være Organist til Ste Nikolaj Kirke her i Staden, der at opvarte Menigheden med Legen paa Orgelværket efter den Skik og Maner som hans Formand for samme gjort

haver eller her efter forordnet vorder, hvor imod han skal nyde fri Residens udi det Hus, som Sal: Claus Dengel for hen beboet haver og der foruden til aarl: Løn 400 Rdlr: som samme kvartalsvis af Kirken skal betales, saa længe han sig flitteligen og skikkeligen udi samme sin Tjeneste forholder som det en retsindig og ærekær Organist vel egner og anstaar. Des til Vidnesbyrd“ o. s. v.

Henrik Breitendich, der hidtil havde boet paa Christianshavn, rykkede saaledes nu, efter kortere eller længere Tids Forløb, ind i Nikolaj Kirkes Organistresidens. De musikalske Krav, der stillede til ham som Organist, kunde han sikkert let honorere, men det varede nogen Tid, inden han kunde opfylde dem paa forsvarlig og passende Vis, fordi Orglet, da han traadte til, var stærkt i Forfald. Grunden hertil giver Sønnen, Frederik Christian, os mange Aar senere:³³ den var at søge i den slette Medfart, som det havde faaet af Claus Dengel, og han maa — fortrinsvis vel ved at lade det skorte paa Tilsyn — have været endda særdeles haard ved Værket, eftersom Reparationen af det kostede i alt 2200 Rdl., et højt Beløb, naar det tages i Betragtning, at det var hovedrepareret knap en Snes Aar i Forvejen, da Dengel traadte til. Hvem der udførte den nye store Reparation, vides ikke, men alt tyder paa, at det ogsaa denne Gang har været de to Orgelbygger-Brødre Johan og Peter Petersen Botzen.

Familien Breitendich ved Nikolaj Kirke synes at have haft mange Venner, og i det hele mange Forbindelser udadtil. Et Vidnesbyrd herom er det, at dens Medlemmer, efter at den var flyttet til den „indre By“, meget ofte træffes som Faddere ved Daabshandlinger i Byens øvrige Kirker, saaledes bl. a. Holmens; allerede i December 1708 dukker „Mester Hendrich, Organist ved Nikolaj Kirke“, op i denne Forbindelse, og det bliver mange Gange senere Tilfældet med ham og hans Kone, og ogsaa hans Børn, efter at de var voksne.

Henrik Breitendichs Alder kendes ikke, men allerede i 1718, altsaa kun en halv Snes Aar efter hans Ansættelse, udstedte Magistraten en Bestalling, der gav hans Søn, Henrik Breitendich jun., Ekspektance paa Embedet, og i følgende Vendinger: „eftersom itzige Organist til St. Nikolaj Kirke Hendrich Breitendich formedelst Alderdom og Svaghed ej saa vedbørlig kan opvarte og forrette sin Tjeneste, som han vel gerne ønskede, og ikkun burde, saa for at komme ham til Hjælp, udi saadan sin Alderdoms Tilstand, siden han sin Tjeneste hidtil upaaklagelig har forrettet, og ellers skikket og forholdt sig, som det en retsindig Organist vel anstaar, haver vi efter hans derom gjorte Ansøgning og Begæring antaget ... hans Søn Hindrich Breitendich junior, som efter gjorte Prøver er befunden habil udi Orgel Kunsten, at maa udi forn: sin Faders Svaghed i hans Sted opvarte og forrette Organist-Tjenesten udi Sct. Nikolaj Kirke, og naar han da imidlertid udi sit Liv og Levned lader sig finde skikkelig og vel i alle Maader skal han efter Faderens Død uden videre Bestalling derpaa at have, virkelig tiltræde Tjenesten og samme som Organist forestaa, og Menigheden med Legen paa Orgelværket efter den Skik og Maner som hans Fader før hannem gjort haver ...“

Denne Søn, Henrik Breitendich junior, høres der kun om denne ene Gang. Der er i en tidligere Afhandling her i Tidsskriftet (af Dr. Villads Christensen, Hist. Medd. 1, II, S. 474) gaaet ud fra, at han meget hurtigt har overtaget Embedet „virkeligt“, er blevet tidligt gammel og allerede 1725 har faaet sin formentlige Søn Fr. Chr. Breitendich adjungeret, men denne Antagelse holder ikke Stik, bl. a. fordi Fr. Chr. B. i sin høje Alderdom et Sted oplyser, at han og hans Fader tilsammen har beklædt Organist-Embedet ved Nikolaj siden 1708. Den Henrik Breitendich, der i 1718 fik Løfte om Embedet, var paa et ret tidligt Tidspunkt gaaet ud af Sagaen, fordi han,

vist i 1724, døde — et trist Dødsfald, ogsaa fordi han efterlod sig en kun 18-aarig Hustru.

Frederik Christian Breitendichs Bestalling af 1725,³⁴ ved hvilken han bliver Faderens Successor, er udstedt paa ganske tilsvarende Betingelser som den ældre Broders. Det synes ejendommeligt, at Henrik Breitendich senior over en længere Periode som den, der her bliver Tale om, skulde have været saa yderligt svag, som de forskellige Dokumenter giver Indtryk af, og det har næppe heller været Tilfældet. Langt snarere ligger der — naturligvis i Forbindelse med en vis Svaghed — den Grund bagved, at han har villet sikre Sønnen, først den ældre, og da han var død, den yngre, paa en saadan Maade, at der var absolut Garanti for, at Embedet „blev i Familien“. Og det lykkedes ogsaa, og i øvrigt under fuldt forsvarlige Former, idet Frederik Christian Breitendich jo hurtigt viste sig at være en fremragende Musiker.

Henrik Breitendichs faglige Egenskaber og Kvalifikationer lader sig ikke bedømme i Nutiden. Men han har utvivlsomt været en solid Dygtighed og har nydt Anseelse, hvorom det Forhold vidner, at han ved flere Lejligheder fungerede som sagkyndig og Kontrollant, naar Orgler i København skulde ombygges og nybygges. Det kan i denne Forbindelse nævnes, at det var ham, der i 1722 introducerede Orgelbyggeren Lambert Daniel Kastens i København og skaffede ham Arbejdet med det nye Orgel i Garnisons Kirke, og dermed Fodfæste her i Landet. Han gjorde det paa Grundlag af gunstige Udtalelser, han havde faaet fra den berømte Komponist Vincents Lübeck ved Nikolaj Kirke i Hamborg. Henr. Breitendichs Forbindelse med ham fortæller jo maaske et og andet om hans musikalske Fortid.³⁵

Overgangen mellem Henrik Breitendichs og hans Søn Frederik Christians Funktionstid ved Nikolaj Kirke har sikkert i det store og hele været umærkelig: efterhaanden

som den gamle blev svagere og svagere, har Sønnen i stedse stigende Grad varetaget Tjenesten. Denne har dog hverken faaet Lønnen eller Tjenesteboligen før efter Faderens Død, som indtraf 1739, formentlig en af de første Dage i September. Men han har næppe heller behøvet det. Han var, saa vidt det kan ses, en Musiker, til hvem Lykken smilede allerede fra hans unge Aar.

Om disse vides intet udover, at han var født 28. December 1702 i København og døbt i Frelsers Kirke. Men det tør sikkert antages, at han har faaet det første, solide Grundlag for sin musikalske Uddannelse hos sin Fader, der aabenbart i Musikken har set en passende og rimelig Levevej for sine Sønner, og at han derefter vel har været en Tur udenlands. Men meget tidligt træffer vi ham i fuld Aktivitet i København. Da Itzehoe-Orgelbyggeren Lambert Daniel Kastens, den ældre Breitendichs Protegé, i 1725 afleverede sit første Arbejde i Danmark, Garnisons Kirkes nye Orgel, synes Frederik Christian at have været denne Kirkes Organist. Hvor længe han fungerede her, lader sig ikke se, da Kirkens Organist-Historie er meget lidt oplyst, men endnu samme Aar, d. 10. Oktober 1725, fik han Magistratens Bestalling som Faderens Substitut i Nikolaj, og selv om han meget vel kan have passet begge Dele, er det jo nok tænkeligt, at han snart atter har forladt Garnisons. Den 15. November 1728 giftede han sig i Petri Kirke med Catharina Margarethe Schumacher, en Datter af Taxator ved Toldkammeret Cornelius Schumacher.

F. C. Breitendich havde fra første Færd mange Jern i Ilden, og alle musikalske. Kendt er det, hvorledes han udviklede sig til at blive vort Lands første Kløkke-Expert i den helt store Stil. Den 7. Januar 1736 fik han Koncession paa det meget store, noksom bekendte Klokkespil,³⁶ der først havde sin Plads i Nikolaj Kirkes Taarn og senere overflyttedes til Frue Kirke. „Sangværket“ var,

saa længe det befandt sig i Nikolaj Kirke, Breitendichs private Forretning og har, da det var Mode, at det „rørtes“ til en Række private kirkelige Handlinger, utvivlsomt givet ham betydelige Indtægter. At det offentlige udnyttede de rige Erfaringer, han i disse Aar maa have vundet paa dette Omraade, er forstaaeligt. Den 4. April 1739, da Vor Frue Kirke var ved at fuldendes i Genopbygningen efter Branden 1728, fik han Ordre til at overvaage Støbning og Stemning af Kirkens Klokker.³⁷

Frederik Christian Breitendichs Stjerne var i bestandig Stigen, og i 1741 blev han ansat ved Hoffet med Titel af Hoforganist; ved samme Tid kaldes han ogsaa Slots-Organist og faar 1. Januar 1741 et aarligt Tillæg paa 40 Rdl. til sin Lønning, der rimeligvis markerer hans faste Tilknytning til Hoffet.³⁸ Paa Christiansborg fik han et fornemt Instrument at spille paa, det meget store og meget pragtfulde Orgel, som Lambert Daniel Kastens lige havde fuldendt til Slotskirken. Selv om Gemaksgudstjenesterne ved Hoffet herefter nok til en vis Grad bortfaldt, var der utvivlsomt meget for Breitendich at gøre, og det maa anses for givet, at han allerede fra dette Tidspunkt at regne kun har kunnet betjene sit Organist-Embede ved Nikolaj Kirke ved at gøre ret udstrakt Brug af Stedfortrædere — det vil i de fleste Tilfælde sige dygtige Elever.

Maaske fordi Breitendich ikke vilde have, at det ene af de Orgeler, han betjente, i væsentlig Grad skulde staa tilbage for det andet, fik han, ligeledes i 1741, Nikolaj Kirkes Myndigheder til at bevilge en nødvendig Restaurering af denne Kirkes Instrument; han beskriver den selv senere³⁹ som „den store Reparation, da Orgel-Piberne maatte udtages for at conserveres for den megen Støv og Ureenlighed, som fløj om i Kirken“, men det er et Spørgsmaal, om der dog ikke samtidig er gjort noget mere ved Orgelet ved 1741-Restaureringen. Det er svært

at afgøre, hvor meget det kan have været; nok kalder Breitendich Reparationen stor, men det har jo dog været begrænset, hvad der, selv med hin Tids lave Arbejds løn, har kunnet faas for de 200 Rdl., den kostede.

Breitendichs Ansættelse som Organist ved Hoffet var blot Indledningen til, at han knyttedes endnu nærmere til dettes Musikdyrkelse. Efter nogle Aars Forløb, i April 1746, blev han, da der var en Plads ledig, ansat i det kgl. Kapel, udnævnt til Hofviolon, som det hed.⁴⁰ Denne Betegnelse kunde vække Formodning om, at han ogsaa var Stryger, men det var ikke Tilfældet. Hans Opgave i Kapellet var Klavecinistens; Klaveret havde i den Tids langt mindre Orkestre en vigtig Funktion, som nu er faldet bort. Hofmusikken var endnu paa det Tidspunkt stærkt udenlandsk præget, men F. C. Breitendich, som jo var født i Danmark og skrev og talte dansk, udgjorde sammen med Organisten Peder Sparkiær og Embedsmanden og Komponisten J. H. Freithoff et dansk Element i Ensemblet, som absolut ikke var uden Betydning for dette.

Men ogsaa andre Funktioner varetog Breitendich, bl. a. en Mængde Undervisning. Han var i Tidens Løb, vides det fra poetiske Nekrologer over ham, Musiklærer for to Dronninger, hvormed vel menes Frederik den Femtes Datter Sophie Magdalene, der blev Dronning af Sverige, og hans Dronning Louise. Ja, helt op paa Dirigentens Plads naaede han ved Hoffet, selv om det kun var under en Vakance. Da Prinsesse Louise i 1766 blev gift med Prins Carl af Hessen, var det Breitendich, der ved Opførelsen af den højtidelige Bryllupskantate stod paa Podiet: han raadede ved denne Lejlighed over Den latinske Skoles Disciple, Hofviolonerne, Stadsmusikantens Folk og 2 Hoboister, altsaa et efter den Tids Forhold mægtigt Apparat.⁴¹

Det var dog først og fremmest hans Dygtighed og Fær-

dighed paa Klaver-Instrumenterne, der skabte Breiten-
dich det Ry og den betydelige Anseelse, han saa ganske
utvivlsomt nød; der findes et smukt samtidigt Vidnes-
byrd herom, givet af C. A. Thielo; han omtaler ham som
„Breitendich, Kgl. Organist til Slots-Kirken Christians-
borg, hvilken med al Rette fortjener Navn og Berømmel-
se af en retskaffen øvet Organist saavel i Theoria som i
Praxin, hvis Behagelighed og overmaade Færdighed paa
Orgel og Klaver er af enhver at forundre“.⁴²

Breitendich var en af de faa af Musikkens Udøvere,
som virkelig fik noget ud af alt sit Slid. I Barhows Vej-
viser 1748 hedder det, ganske pudsigt, lige ud om ham:
„Har en Datter og en Søn, Hofvedrige Folk“. Indtægterne
fra Klokkespillet var vel en af Grundene til hans gode
økonomiske Situation, de mange Hverv, han forenede, en
anden, hans utvivlsomme økonomiske Administrations-
talent en tredje, og endelig den Omstændighed, at han
aldrig slog store Brød op i ydre Henseende, men stedse
blev boende i sin forholdsvis beskedne Organist-Residens
paa Kirkepladsen, hvor han for øvrigt havde levet hele
sit Liv, idet han, indtil han selv fik Embedet, havde to
trange Rum i Faderens Bolig.

Han havde kun den kortest mulige Vej fra sit Hjem
til sin Arbejdsplads i Nikolaj Kirke, men alligevel ser vi
Problemer opkomme i saa Henseende. I 1760⁴³ førte Brei-
tendich en alvorlig Klage over den efter hans Mening helt
elendige Vej, der gik over Kirkegaarden hen til Kirken.
Der var et frygteligt Uføre, og al Passage var umulig,
især naar „stærk Regn eller Slud været haver, allerhelst
Vejen da er saa slibrig, at jeg er færdig at falde over
Ende“. Han siger, at han har været ved Kirken i 40 Aar
— enten er det lidt overdrevet, eller ogsaa er han begyndt
at vikariere for Faderen, endnu mens denne havde den
ældre Søn Henrik Breitendich som Vikar — uden at have
forlangt den mindste Reparation af Orglet (hvilket i øv-

rigt heller ikke er ganske korrekt, eftersom der jo var et vist Eftersyn af Instrumentet i 1741, ganske vist nødvendiggjort af vagabonderende Murstøv); hans Formaal med disse Argumenters Fremførelse var det at paapege, at nogle af de Penge, han havde sparet Kirken for, nu passende kunde anvendes til en Fliserække over de kriminelle Steder. Men det blev ikke til noget, for Kirken havde ingen brugte Ligsten, der kunde lægges som Fliser — en dengang aabenbart ikke ualmindelig Fremgangsmaade.

Fr. Chr. Breitendich har indskrevet sit Navn i dansk Musikhistorie ved en ikke helt ubetydelig Udgivervirksomhed. I 1764 udkom saaledes hans Koralbog. Den udførlige Titel afgiver en udmærket Forklaring paa dette Arbejde; det hedder her, at det er en „Fuldstændig Koral-Bog, som indeholder alle gamle, saavel som nye Melodier af den nye Kirke-Psalme-Bog (d. v. s. Pontoppidans i 1740 udkomne) saaledes som de udi den Kongelige Slots Kirke bliver brugte og nu til Kirkernes Brug i Danmark og Norge med Bass og behøvende Signaturer forsynet, samlet og sammenskreven af Friderich Christian Breitendich, Kongl. Majt.s Hoff-Organist samt Organist ved Sct. Nicolai Kirke i København, til Trykken befordret af J. Boppenhausen“.

Og i Fortalen har vi yderligere Ord af Breitendich selv til Forklaring af Arbejdet og dets Forudsætninger: „Da jeg udi Aaret 1741 allernaadigst blev kaldet til at være Hof-Organist, blev mig ved Embedets Tiltrædelse allernaadigst anbefalet at sammenskrive en Koral-Bog, saasom Hs. Maj. allernaadigst vilde, at Kor og Orgelværk paa det allernøjeste skulde komme overens med hverandre, hvilket da skete og er Aarsag til Bogens Sammenskrivelse“. Tretten Aar tog Breitendich sig saaledes til det ham paa lagte Hverv, men det var ogsaa af betydeligt Omfang.

Breitendichs Koralbog var den første i sin Art her-

hjemme, og allerede af den Grund et Arbejde, der satte Skel. I vor Tid har man ikke overvældende meget til overs for den, fordi den er bleven til i den stærkt melodi-forsirede Stil, der dengang var Tidens Mode; navnlig af Kirkesangs-Reformatoren fra dette Aarhundredes Begyndelse, Thomas Laub, har han faaet læst og paaskrevet.⁴⁴ Det er naturligvis uretfærdigt over for Breitendichs Indsats; at han løste en ham stillet Opgave i Tidens Aand og Stil, kan man umuligt bebrejde ham, og hans Indsamlings- og Redaktionsarbejde var ganske givet af grundlæggende Karakter. Paa det har adskillige senere bygget.

Ogsaa mere musikteoretiske Værker foreligger fra hans Haand, to i alt, som begge udkom i 1766. Dels en „kort og enfoldig Undervisning, hvorledes man selv kan lære sig at sætte Harmonierne sammen efter de over Noderne satte Tal eller Cifre, sammenskrevne og opsat dem til Nytte som maatte behøve dem“, dels „et lidet Forsøg paa, hvorvidt det er muligt ved Hjælp af dette og et Klavikordium at kunne lære sig selv at synge en Koral efter Noder — opsat og sammenskreven for dem som maatte finde Behag i at bruge det, af F.C.B. Kongelig Hof-Organist, saavel som Organist ved Sct. Nikolaj Kirke“, o. s. v.

I 1760'erne synes Breitendich i det hele at have befundet sig paa sin Magts Tinde. Han var saa ganske utvivlsomt et af Tidens store Musikonavne, baade ved Hoffet, i Kirkemusikken og udenfor. Det ses ogsaa af den Omstændighed, at han blev en Forgrundsskikkelse inden for det berømte musikalske Selskab i Raadhusstræde, der stiftedes i 1759, og som i Aarene derefter blev en betydelig Faktor i Datidens københavnske Musikliv.⁴⁵ Af hvilken Art Breitendichs Indsats her var, kan ikke saa nøje ses, men man tør gaa ud fra, at den har haft nogenlunde samme Karakter som i Kapellet, det vil sige, at han i Selskabet først og fremmest har ladet sig høre som Klavecinist.

Omkring 1770 begyndte formentlig en Del Modgang at vise sig i Horisonten for Breitendich. Han var ved den Tid stærkt henimod „Støvets Aar“, men havde dog indtil nu gjort sig gældende som før ved Hof-Musikken. Nu kom, pr. 1. Oktober 1770, Hofkapelmester Giuseppe Sartis Reform af det kongelige Kapel med Henblik paa dettes Benyttelse som Teater-Orkester, og denne Reform klarede Breitendich ikke, for saa vidt angik hans Tilhørsforhold til Hofmusikken — han fulgte ikke med over i det nye Kapel.⁴⁶ Ham kunde man, i Modsætning til flere af de andre, hvis Hoveder rullede ved denne Lejlighed, stille delvis tilfreds ved at henvise til, at han stadig var Hof-Organist — men for øvrigt ikke længe. Alleerede i 1771 afløstes han paa denne Post af den dygtige, indkaldte Første-Fløjtenist H. H. Zielche fra Kapellet, hvem det gjaldt om at skaffe op paa en saa høj Gage som mulig.

Det kunde se ud, som om det var Breitendichs Helbred, der for Alvor var begyndt at svigte, og da han i Sommeren 1771 med Magistratens Godkendelse maatte tage sig en fast Vikar i Nikolaj Kirke — Tobias Fr. Krohn, der senere blev hans Efterfølger i Embedet — blev dette muligvis Indledningen til en Periode, i hvilken hans egen Indsats paa Kirkens Orgelbænk gradvis gik ned, i samme Forhold som Efterfølgerens steg. Under alle Omstændigheder blev det for Breitendich en Resignationens Tid, om ikke i andre Hensender, saa i den økonomiske, idet han jo naturligvis selv skulde betale Vikaren.

Mellem Breitendich og Krohn var Forholdet oprindeligt det bedste, saa godt, at det forekommer uforstaaeligt, at det, som Tilfældet blev, skulde ende i det bitreste Fjendskab. Det var jo Breitendich selv, der fik ham ind som fast Vikar — han havde staaet i Tjenesteforhold til ham længe før — og det var ogsaa med Breitendichs fulde Støtte, at han den 17. Dec. 1772 ansøgte om, at han

maatte faa en eventuel Bestalling paa, at han ved Dødsfald maatte efterfølge Breitendich. Hertil svarede Magistraten, at det ifølge kongeligt Reskript var forbudt at gøre Ekspektance paa nogen Tjeneste, „men naar han kontinuerer med samme Agtsomhed som hidtil at opvarte ved“ Orglet i Stedet for Breitendich, „kan han gøre sig fast Haab om, at Magistraten“ vil foretrække ham fremfor andre, der ikke skulde besidde større Habilitet“. ⁴⁷ Det var jo et Løfte, saa godt som det kunde gives under de forhaandenværende Forhold.

Relativt kort efter gav Fr. Chr. Breitendich helt op. Den 26. Maj 1774 skrev han sin Afskedsansøgning, eller rettere underskrev han den, med rystende Haand. Den giver endnu nogle personlige Oplysninger om ham. ⁴⁸ „Jeg har aldrig“, siger han, „brugt nogen at stemme eller besørge Orgelværkets Konservation, men selv efter Pligt og Skyldighed paapasset det saaledes, at naar det behager Gud at kalde mig herfra, da at efterlade Værket i en forsvarlig Stand, som var at ønske det skete i alle Kirker, da ikke saa store Summer til Reparationer blev udgivet“.

I Tidens snørklede Stil og under Henvisning til sin „høje Alderdom og meget svage Tilstand“ søger han sin Afsked: han vil „resignere og nedlægge mit hidindtil anbetroede Embede paa den Maade og i det underdanigste og ydmygste Haab at min faststaaende Gage samt mit iboende Hus maatte mig hel og holden reserveres til min Døds Dag og at min Kone efter min Død maatte nyde den Pension af 40 Rdl. aarlig af Successor, som hende efter høj- og velædle Magistratens gunstige Resolution af 3. Februar 1755 er tillagt“. Det var gode Betingelser for Breitendich, mindre gode for Krohn (selv om de var sædvanlige for Organistskifter dengang) og Magistraten sikrede sig endnu engang hos Breitendich, at der ikke var skjult nogen Betingelse for Krohn.

Med Hensyn til ham indeholdt Breitendichs Afskedsansøgning en aldeles afgørende Henstilling. Han bad om, at Magistraten „vilde gunstigt ved denne Lejlighed reflektere paa Hr. Krohn, som er en Mand, hvis Meriter er bekendt, Menigheden ved den, Kirken og Orgelværket vil i Fremtiden finde sin Nytte derved —“. Allerede tidligere havde Breitendich, som han udtrykker det, „underrettet og oplært Monsr. Krohn og ikke dølgt noget for ham i alt det som hører til Orgelværkets Konservation, som jeg i min underdanigste Promemoria af 5. Juli 1771 yderligere haver meldet, for at iblandt de mange Organister vi have (Breitendich har altsaa øjensynligt brugt flere forskellige Vikarer), een til Grunde kunde forstaa et Orgelværks udvortes Struktur“.

Breitendich fik det, som han vilde have det, og den 22. Juni 1774 ansattes Tobias Frederik Krohn som Nikolaj Kirkes Organist. Skønt Breitendich kun overlevede sin Afsked et Aars Tid — han døde 19. Oktober 1775, efterladende sig sin Hustru, Catharina Margarethe Schumacher (1703—98) — blev denne Overgangstid, som det jo var, fuld af Trakasserier med Krohn, som aabenbart nu var irriteret paa Breitendich, først og fremmest vel som Følge af Pensionsordningen, som han dog ellers selv var gaaet ind paa i alle Enkeltheder. Det var Stridigheder om smaa Ting, og man kan ikke frigøre sig for det Indtryk, at Krohn har været en smaalig Mand, der som oftest glemte at tage de Hensyn, det var naturligt at tage til den, han jo faktisk skyldte sin Karriere. Enkelte af disse Stridigheder har nedfældet sig paa Papiret.

Den 26. April 1775 indberettede f. Eks. Kirkeværgen (Kierrumbaard), at da der paa Ordre af Breitendich var borttaget nogle Bøger, der hørte til Orgelværket i Kirken, havde han ladet Laasene for Orglet forandre; de 6 Rdl., som dette havde kostet, og som Breitendich skulde betale, havde Breitendich fradraget i de 10 Rdl., som Krohn fik

af ham i Kvartalspenge. Kirkeværgen foreslog paa dette Grundlag, at Krohn for Eftertiden skulde have sine 10 Rdl. af Kirken, som saa kunde fradrage dem i Udbetalingen til Breitendich. Det blev ogsaa Tilfældet, og yderligere kom Breitendich til at betale de 6 Rdl., hvorom Striden var opstaaet.⁴⁹

Fra omtrent samme Tid foreligger en Skrivelse, hvori Krohn forlanger, at Breitendich skal fjerne den Stol, han har anbragt for sig selv og sin Familie i Orgelværket. Da Breitendich ikke vilde efterkomme dette Forlangende, begyndte Krohn uden videre at rive den ned. Dette fremkaldte en meget stærk Protest fra Breitendich, der naturligtvis mente, at Krohns Fremgangsmaade var helt ulovlig: „da ej alene Stolen tilhører mig, som med tvende Skruer er sammensat og uden Skade kan borttages, men endog de tvende Døre, som er en Lukkelse for Klavaturet“.⁵⁰

Tobias Frederik Krohn, som nu fra Juni 1774 satte sig til Orgelbænken i Nikolaj Kirke som Organistembedets retmæssige Indehaver, var paa det Tidspunkt en Mand paa 43 Aar — han var født ca. 1731 — og en Mand, der, som det vil ses af det allerede fremførte, var velkendt i det københavnske Musikliv. Om hans Uddannelse vides kun, at han var Elev af Breitendich, men det kan betragtes som givet, at han ogsaa var det helt og holdent; saa snart han var uddannet „Organistsvend“, har han utvivlsomt maattet gaa ind i Tjenesten hos den store Mand, og der har næppe været Tid til hverken yderligere Uddannelse eller Udenlandsrejser. Heller ikke om hans Kvalifikationer haves der Vidnesbyrd, men det er næppe forkert at antage, at han som Musiker har været af ret jævnt Tilsnit og i hvert Fald slet ikke har haft et Format, der taalte Sidestilling med Breitendichs.

I 1764 var han blandt Ansøgerne til det da ledige Organist-Embed ved Frue Kirke,⁵¹ og i 1767 søgte han

Helligaandskirken, dog uden at have Held med sig noget af Stederne. I sidstnævnte Ansøgning⁵² oplyser han om sin Fortid, at „det er bekendt, at jeg siden Aaret 1754 har været engageret hos Hr. Organiste Breitendich, og at jeg i samme Tid upaaklagelig har forrettet Tjenesten først ved St. Nikolaj Kirke, og siden Anno 1763 ved den Kongel. Slots Kirke, som hans herpaa af mig begærte Paategning nærmere udviser“; denne Ansøgning anbefaledes varmt af Breitendich.

Forholdet mellem de to var dengang i øvrigt saa godt, at da Breitendichs Datter Susanna Cathrine den 15. November 1763 ægtede Klokker Joh. Jos. Haaber, var det Tobias Fr. Krohn, der aabenbart maa have haft en poetisk Aare, som skrev Bryllupsdigtet⁵³ til Brudeparret. Selv holdt Krohn, der ved den Lejlighed kaldes „Organist-svend“, Bryllup i Nikolaj Kirke i Oktober 1769. Hans Hustru hed Catharina Maria Balthser. Man tager vel næppe meget fejl ved at forudsætte, at det til Gengæld var Breitendich, der forskønnede denne Bryllupshøjtidelighed med sin Musik.

Tobias Frederik Krohns musikalske Virke har, hvad der stemmer godt med det Indtryk, man i øvrigt har af ham, ikke efterladt sig ydre Spor af væsentlig Art. Men han var, kan det ses, en Mand, der gerne vilde gøre sine Ting saa godt som muligt, og som satte en Ære i at skaffe baade Musikken i Kirken og det store og berømte Instrument, der var betroet ham, saa gode Kaar som muligt. I sin Iver efter at naa disse Maal nedfældede han ved flere Lejligheder sine Tanker paa Papiret i Indstillinger til sine foresatte, og disse Dokumenter, og andre, som de fremkaldte, er os i Dag enestaaende værdifulde Kilder til Belysning af Forhold, til hvilke vi ellers har meget ringe Kendskab.

Det gælder ikke mindst Orglet. I 1770 var dette paa Foranledning af Breitendich, der som nævnt selv i alt

væsentligt havde sørget for dets Vedligeholdelse, blevet synet af et Par københavnske Organister og Orgelbyggeren J. G. Moshack, der alle havde erklæret det i god Stand, bortset fra en Del normal Slitage. Helt saa godt, som det blev fremstillet ved denne Lejlighed, har det dog nu nok ikke været. Umiddelbart efter sin Tiltrædelse i 1774 gjorde Krohn et Fremstød for at faa Instrumentet efterset, og selv om han nok lod sin Fremstilling faa et Udsving til den modsatte Side, var det utvivlsomt, at et Hovedeftersyn var nødvendigt.

Krohn var ikke bange for at belægge sin Indstilling med slaaende Argumenter. Den 27. Februar 1776 skriver han f. Eks., at Regerværket (Instrumentets Spillemekanik) er saa brøstfældigt og slidt, at han flere Gange det foregaaende Aar har maattet lade det „flikke“ af Orgelbygger Speer: „Manualklavererne er saa elendige og især til Hoved-Manualet, at jeg hver Uge maa bruge Lim-Potten. Stifterne er forslidt, og sidste Søndag brækkede mig endnu 2 Claves (Tangenter) under Sangen, hvorfor jeg maa traktere alting lemfældig“. Han peger ogsaa paa Grunden til Miseren: Dette Orgelværk har i lange Perioder været det mest benyttede i hele Byen.

Instrumentets Disposition var paa dette Tidspunkt ifølge en af Orgelbygger C. F. Speer optaget Fortegnelse saaledes:

Hovedværk: 1. Borduna 16' — 2. Principal 8' — 3. Gedackt 8' — 4. Spitzflöte 8' — 5. Octava 4' — 6. Queerflöte 4' — 7. Spielflöte 4' — 8. Super Octava 2' — 9. Nasat 1½' (1⅓') — 10. Tertiana 2 f. — 11. Mixtur 6 f. — 12. Tromet 8' — 13. Vox humana 8'.

Ryg-Positiv: 1. Principal 4' — 2. Quintatön 8' — 3. Gedackt 8' — 4. Flöte 4' — 5. Octava 2' — Queerflöte 2' — 7. Gemshorn 2' — 8. Quinta 3' (2⅔')

9. Scharff 3 f. — 10. Tertia — 11. Krumhorn 8' —
12. Knopf-Regal 8'.

Brystværk: 1. Gedackt 8' — 2. Octava 4' — 3. Rohr-
flöte 4' — 4. Super Octava 2' — 5. Cimbel 2 f. —
6. Quinta 1' ($1\frac{1}{3}'$) — 7. Regal 8' — 8. Geigen Re-
gal 4'.

Pedal: 1. Gross Principal 16' — 2. Untersatz 16' —
3. Octava 8' — 4. Gedackt 8' — 5. Quintatön 8' —
6. Octava 4' — 7. Posaun 16' — 8. Tromet 8' —
9. Rauschquint 3 f. — 10. Mixtur 6 f. — 11. Schal-
mey 4' — 12. Cornet 2'.

Cymbelstjerne, Tremulant.

Denne Disposition stemmer godt overens med en, der, ligeledes nedtegnet i Instrumentets sidste Aar, gennem Orgelbyggeren Andreas Reuter, er bevaret til Nutiden, bortset fra, at et hos ham nævnt Klokkespil i 3 Oktaver, hørende til Brystværket, ikke findes anført her. Dette kan dog skyldes den Omstændighed, at Spillet i 1776 har været i Orden og ikke har behøvet noget Eftersyn, som Tilfældet var med alle Orglets øvrige Stemmer.

Undersøges det, hvorledes 1776-Dispositionen tegner sig i Forhold til den, der kendes fra Instrumentets første Tid, og som jo maa anses for den oprindelige, vil det ses, at der naturligvis, som der maa være, og jo helst ogsaa skulde være, er meget store Ligheder, men at der ogsaa i Løbet af de ca. 140 Aar, der i 1776 var forløbet siden dets Fuldførelse, var sket betydelige Ændringer.

Disse bestaar først og fremmest i en Udvidelse af Instrumentet — ved sin Fuldførelse havde det 40 klingende Stemmer, i 1776: 45 — men der er ogsaa foretaget andre Forandringer, som det vil fremgaa af en direkte Sammenligning af de to Dispositioner. Der foreligger i den bevarede Del af Kirkens Arkivalier intet Holdepunkt for,

hvornaar disse Forandringer er sket, men efter alt at dømme maa det — Eftersynet i 1741 var et mindre Arbejde, der for 200 Rdl. besørgedes af Organisten og Orgelbyggeren H. J. Botzen — være ved den store Reparation, der som nævnt foretoges ved Cl. Dengels Tiltræden 1689 og strakte sig over et Aars Tid, i hvilket Instrumentet ikke var i Funktion. Visse stilmæssige Forhold tyder baade herpaa og paa, at Arbejdet, som allerede formodet, udførtes af Orgelbygger-Brødrene Botzen.

Af de mange Detail-Oplysninger, der findes dels i Krohns Indberetninger, dels i Orgelbygger Speers Overslag over de nødvendige Reparationer, fremgaar, at Nikolaj-Orglet har haft 8 Bælge med dobbelte Folder, at der har været 2 Vindlader i henholdsvis Hovedværk og Rygpositiv, 1 i Brystværket og 4 i Pedalet. Der var 4 Spærreventiler, en for hvert af Værkerne, og alle tre Manualværker har kunnet kobles sammen. Alle Laderne og „alt det fornemste af Orgel-Værket“ var af „godt Ege-Træ“.

Værket har ganske øjensynlig, foruden Ryg-Positivet, kun haft een stor Facade, der i Datidens Fagsprog kaldes „Synet“. Ogsaa om dennes Karakter faar man et godt Begreb. Det oplyses i 1776-Dokumenterne, at et Antal Tin-Piber, hørende til Pedalets 16 Fods Principal-Bas og Hovedværkets Principal 8 Fod, stod i Facaden, der desforuden ogsaa havde Felter med Tinpiber, der var „blinde“, altsaa ikke klingende. I Ryg-Positivet stod Principal 4 Fods største Tinpiber i Facaden.

Hoved-Facaden har desuden haft „Taarne“, i hvilke de længste af Piberne var opstillet, og mellem disse Taarne har der været Felter, rummende dels de mindre klingende Piber, dels de stumme Piber, der kun var der for Pynt, og for at fylde ud. Opbygningsmæssigt har Facaden, synes det at fremgaa af alt dette, været meget lig den, der omgav et andet af den gamle Orgelbygger

Johan Lorentz' Hovedværker, Orglet i Hellig Trefoldighedskirken i Kristianstad i Skaane — en Facade, der jo i al sin Pragt eksisterer næsten urørt den Dag i Dag. Nikolaj-Orglet har saaledes lige saa lidt som noget andet af Joh. Lorentz' nu kendte Orgler haft selvstændige „Bas-Taarne“ til Pedalværkets Stemmer. Dette Værks Pibemateriale har været fordelt bag den store Hoved-Facade paa en Maade, som det nu er meget vanskeligt med Sikkerhed at skitsere. Kun lader det sig, ud fra det Forhold, at der var 4 Vindlader, fastslaa, at det i en C-Side og en Cis-Side har været opstillet to forskellige Steder, hvoraf altsaa Facaden og Pladsen umiddelbart bag denne har været det ene.

Det her om Nikolaj-Orglets Konstruktion formodede underbygges meget stærkt af nogle Vendinger, Tobias Krohn bruger i sin Februar-Indstilling 1776. Ikkun to Værker af dette Slags findes her i Landet, siger han, idet han naturligvis ser bort fra Kristianstad-Orglet, som laa langt borte og nu var svensk; „det andet i Roskilde, som er lige saa halveret i Pedalet, samme Pibeværk og hele Indretning, det er nok, at den Mand, som har bygget disse 2 Værker, ligger som en ærlig Mand i sin Grav, man kan endnu efter saa mange Aar, med Fornøjelse se og høre derpaa, og ingen har fremvist noget bedre i de nyere Tider, det tredje paa Sorø Akademi, som var af samme Mand, er kalfatret og ikke mere til“.

Roskilde- og Sorø-Orglerne, hvis Facader eksisterer, er netop af den Type, der her er opstillet som den sand-synlige for Nikolaj-Orglet, og om Sorø-Orglet vides ogsaa, at Lorentz havde bygget det i 1629, dog vel bortset fra Facaden, der synes ældre. Derimod er det en ganske ukendt Omstændighed, Krohn rykker frem med, naar han siger, at ogsaa Roskilde Domorglet er bygget af Johan Lorentz. Det har man altid hidtil regnet for et indtil 1830'erne temmelig uberørt Værk af Herm. Raphaelis fra

o. 1555. At Lorentz — thi saaledes maa det herefter opfattes — skulde have besørget den Ombygning af Roskilde Orglet, der i 1654, ganske vist 4 Aar efter Lorentz' Død, afsluttedes med Opstillingen af den pragtfulde Barok-Facade, er en værdifuld Oplysning, som det dog paa Grund af Lakuner i Roskilde Domens Arkiver nok desværre bliver umuligt at arbejde videre med.

Med Hensyn til Nikolaj-Facadens Stil hersker der som nævnt Tvivl. En Del kan maaske, naar Kirkens Kunst-historie engang ligger bedre oplyst, end den gør nu, fremgaa af, hvad der siges om de Maler-Arbejder, der udførtes i Forbindelse med Botzen-Reparationen i 1741: at Malerne Marcus Cardes og Chr. Getreuer efter Anvisning af Sr. Seehusen (Kirkeværgen) „bemeldte Orgelværk med ægte Guld at forgyldte alt det Billedhugger Arbejde saa og Listerne og Gesimserne, som tilforn haver været forgyldt paa den øverste Del at regne fra Gewelften og ned som Organisten sidder at spille, saa og med ægte Sølv og Kulør, saaledes at staffere efter Alter-Tavlen, med Lakker Fernis at overstryge indtil det faar Lakker Glans, udi allernøjeste at regne i sin vidtløftig Begreb imod Alttertavlen, Forgyltning, Arbejds-løn og Materialer allerringest 300 Rdl. Den underste Del af bemeldte Orgelværk med Brystværk, som strækker sig ud i Begreb rundt 35 Alen udi Længden dens Højde 4 til 5 Alen foruden Højelserne og de nederhængende Spidser og den underste Del af bemeldte Værk og de 2de tilhørende Fløjer (oplukkelige Døre for Brystværket) som meldt er med ægte Guld at forgyldte og staffere i Proportion af Korets Gerichter og de 2de Portaler udi Koret, som ej er mere vidtløftige, kan ej gøres nøjere for Guld, Sølv, Materialer og Arbejds-løn, 360 Rdl.“.

Om selve den af Krohn fremkaldte Reparation af Orglet blot dette: „det skønne og fortræffelige Værk“, som det hedder, blev i Dagene 7.—8. Oktober 1776 under-

søgt af de københavnske Organister Klieme og Bechstedt samt den ofte nævnte Orgelbygger Speer, der afgav Indstilling om, at Reparation var nødvendig. Den 22. Oktober forelaa Speers detaillerede Tilbud, der lød paa 1584

BORDUN

16. Fuf.

Qnerflöte

4. Fuf.

Cymbalstern.

TERTIANA

2. Fach.

Tremulant.

Na sat

1½ Fuf.

Trompete

8. Fuf.

Spitzflöte

4. Fuf.

Posaune

16. Fuf.

Spitzflöte

8. Fuf.

OCTAVA

4. Fuf.

Gedackt

8. Fuf.

Register-Sedler, anbragt over Register-Udtrækkene i Nikolaj Kirkes Orgel ved Orgelreparationen 1777—78.

Rdl. Kirken, der paa det Tidspunkt ikke synes at have haft særlig godt Raad, slog sig slemt i Tøjret, og da Kontrakten med Speer endelig sluttedes den 25. Juni 1777, var Beløbet presset ned til 1550 Rdl. Restaureringsarbejdet skulde udføres af Speer efter en af Krohn tilrettelagt Plan, der skulde muliggøre, at Orglet kunde bruges

praktisk talt hele Tiden, mens det stod paa. Det var tilendebragt i Løbet af Aaret 1778. Instrumentet har her-efter sikkert, med Bevarelse af sit oprindelige Præg, været i særdeles smuk Stand, lige til det ved Branden i 1795 totalt ødelagdes og dansk Musikhistorie dermed mistede et af sine værdifuldeste levende Vidnesbyrd fra en stor og blomstrende Periode.

Det er nævnt, hvorledes Tobias Krohn ogsaa gjorde Fremstød til Gavn for selve Musikken i sin Kirke. Kort efter sin Tiltrædelse gjorde han Indstilling om en Forbedring af den Del af den, der ikke vedrørte Orglet, og heri faar man et godt Indblik i disse Forhold. Krohn siger, at efter at Hellig Tre Kongers Dag, Mariæ Bebudelsesdag og Sct. Hansdag, der alle var „Musikdage“, blev afskaffet ved Forordningen af 26. Oktober 1770, havde man nu beholdt 2. Juledag, Fastelavns Søndag, 2. Paa-skedag, 2. Pinsedag og Alle Helgensdag tilbage. „Det er altsaa“, siger Krohn, „hele Aaret igennem fem Gange, paa hvilke der, som det kaldes, fuld Musik (det er før og efter Prædiken) opføres. Stadsmusikanten akkompagnerer paa samme Dage, det sædvanlige og paa sine Tider anordnede Kyrie og Aleneste Gud i Himmerig med Zink og Basuner, tilligemed [Orgel-] Værket og Menigheden. hvorefter Musikken af Stadens Cantor opføres, og siden efter Gradualet videre med Sangen kontinueres. Efter Prædikenen akkompagnerer han Fastelavns Søndag og Alle Helgensdag med Zink og Basuner til Communionen (thi paa de store Højtider holdes ingen den Dag) derefter sluttes med en Arie af Cantore, og herudi bestaar den saakaldte fulde Musik for hele Aaret igennem. Desuden har vi hver 4 eller 5 Uge halv Musik efter Turen af de andre Kirker, som bestaar derudi, at i Steden for Hoved-Salmen en Arie, eller hvad Cantoren behager, opføres.

I forrige Tider har Stads-Musikanten tillige, naar fuld Musik opførtes, med (Orgel-) Værket og Menigheden ak-

kompaneret en Del paa de Dage anordnede Salmer, og at det er sandt, er jeg i Stand at bevise, og kan godtgøre dette straks dermed, at han endnu paa Alle Helgensdag straks efter Prædiken med Zink og Basuner med (Orgel-) Værket og Menigheden musicerer den anordnede Salme: *Lover Gud, I fromme Kristne*, men paa de andre Dage er det cesseret. — Det er langt fra mine Tanker, at jeg da jeg først er kommet til Tjenesten vil søge at indføre noget nyt, thi jeg raader ej derfor, dog har jeg Lyst at se det gamle indført, naar jeg kan faa Assistance, i det øvrige kan det være mig lige meget, enten det sker eller ikke, thi de øvrige Søn- og Helligdage gøres det uden Stads-Musikanten. Men da jeg først forudsætter, at Zink og Basuner er egentlige og fortræffelige Instrumenter til Kirkens eller Koral-Sangens Brug, naar de vel trakteres, saa at det er sandt, hvad en vis lærd Mand skriver, at det er et Forsmag om Evigheden og en Forestilling af Engle-Musikken, og hans [Stadsmusikantens] Folk een Gang er i Kirken og Turen og Dagen til den Ende er, nemlig at gøre Musik, saa holder jeg og derfor, at de lige saa vel kan gøre det, da de ellers staar og ser sig om, eller gaar bort og efter Prædiken kommer igen“. Med disse Musici synes Krohn i øvrigt ikke at være kommet særlig godt ud af det, hvilket bl. a. fremgaar af en pudsig Klage fra ham, som er bevaret til vor Tid.

Denne, som hidrører fra Oktober 1774 og altsaa ligger ganske kort efter hans Tiltrædelse, gaar ud paa, at „Stadsmusikant Kirchhoffs Folk, naar de opfører Musik i Kirken, ofte under Prædiken gør saadan Støj og Alarm, at han undertiden ikke kan høre Prædiken for at observere, naar han skal begynde med Orglet, og især da han ved sidste Musik havde erindret dem om, at det ikke var anstændigt i Guds Hus enten under Sangen at fantasere paa en Snekke eller under Prædikenen at stemme deres Violiner, har en af dem holdt Haanden under hans Øjne

og sagt, at han ikke vilde lade sig reprimandere af ham“. Det var jo en temmelig grov Insubordination, og Magistraten saa sig da ogsaa foranlediget til at opkalde de paagældende Stadsmusikant-Svende, der, som det hedder, „blev advarede at opføre dem anstændig og skikkelig“. ⁵⁴

Særlig lang Tid kom Krohn, desværre for ham, ikke til at nyde godt af det Embede, han nu, langt om længe, havde faaet. Den 18. Juni 1781 afgang han ved Døden, kun 50 Aar gammel, og begravedes Dagen efter. Som saa ofte før og siden viste det sig, at Organist-Enken sad ganske forfærdeligt i det. Kirkens 1. residerende Kapellan og senere Sognepræst, Peder Saxtorph, aflagde et, endnu bevaret, Vidnesbyrd herom: „At afgangne Tobias Krohn“, siger han, „har efterladt sin svage og meget skrøbelige Enke med tvende smaa Børn i saa stor Fattigdom, at naar Gælden er betalt, vil ikke det allerringeste blive tilovers, det kan jeg med Sandhed bevidne; og da han i 20 Aar har forrettet Embedet, førend han tiltraadte Organistens Løn, og alene i 5—6 Aar har høstet den fulde Frugt af Tjenesten, saa tager jeg mig den Frihed nu underdanigst at rekommandere denne nødlidende Enke til mine høje og gunstige Patroners bekendte Omsorg og Medlidenhed mod de fattige og forladte“. ⁵⁵

Til denne Anbefaling føjede Enken selv følgende Ord: „Som det er de høje Herrer bekendt, at min Sal. Mand i mange Aar har tjent og forrettet Embedet for sin Formand og havde næppe aarlig saa meget derfor, som Hus-Lejen kunde være, og nu da han havde tiltraadt Lønnen, havde han at udrede aarlig 40 Rdl. Pension til sin Formands Enke, saa at vore Vilkaar er saa slette, at jeg maa gaa blot og bar fra Huset og er udsat for den alleryderste Armod“. Catharina Maria Krohn blev ogsaa hjulpet, med 40 Rdl. i Pension, som Efterfølgeren skulde betale. Det var ikke meget, men bedre end ingenting. I øvrigt var Krohns tidlige Død tragisk nok, og den frem-

kaldte endogsaa et trykt Vidnesbyrd om Deltagelse, en Tryksag,⁵⁶ der dog ingenting bringer i Henseende til Realiteter.

Krohns Efterfølger som Organist ved Nikolaj Kirke blev Organisten til Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn, Bratschisten, Hofviolon Detlev Bechstedt, ligeledes en meget kendt københavnsk Musiker, der dog nu var en ældre Mand og vel søgte det vellønnede Nikolaj-Embedet for at faa et rimeligt Avancement som Afslutning paa sin Karriere som Kirkemusiker.

Detlev Bechstedt var Søn af Københavns mangeaarige Stadsmusikant Jost Henrik Bechstedt⁵⁷ og Hustru Marie Runckell, der senere blev gift med Faderens Efterfølger i Stadsmusikant-Embedet, Andreas Berg. Da baade Faderen og Stedfaderen havde været Stadsmusikanter, og i øvrigt Musikken dengang ikke var nogen helt daarlig Levevej for den, der havde Evner og kunde gøre sig gældende, valgte Detlev denne Haandtering. Han var i denne helt og holdent Elev af Stedfaderen (Faderen døde, da han var 4—5 Aar gammel) og blev ogsaa hurtigt en betroet Mand inden for hans Korps af „Musikant-Svende“.

Detlev Bechstedts Uddannelse var stærkt instrumentalt, orkestermæssigt præget, hvilket jo var en naturlig Følge af, at Stadsmusikantens Forretning netop bestod i at levere større eller mindre Instrumental-Ensembler til Borgerskabets Fester. Det var ogsaa Stadsmusikanten, der — efter den kendte Strid med Gardens og Grenaderkorpsets Hoboister, der baade var dygtigere og bedre egnet — fik overdraget Leverancen af Musikken i det nye Komediehus paa Kongens Nytorv, da dette aabnede sine Porte i December 1748.

Det blev Detlev Bechstedts Chance, og hans Skæbne. Til Leder af det yderst beskedne Instrumental-Ensemble, der residerede i Orkestergraven i det nye Teaterhus, naar det gik højt vist ca. 12—14 Mand, udsaa Andreas Berg

nemlig sin Stedsøn, Bechstedt. Han havde Evner, og da senere Balletterne med tilhørende Repetitioner og Opførelser kom til, svang han ogsaa Taktstokken ved disse Forestillinger.⁵⁸ Ja, han komponerede endogsaa for Teatret, som Prof. Torben Krogh har paavist,⁵⁹ og arrangerede og tilrettelagde Musik, saa han blev en ganske overordentlig nyttig og anvendt Mand i det nye Kunstens Tempel. Hans Kompositioner, der, for saa vidt angaar dem, der kendes, hidrører fra en noget senere Periode end de første Kongens Nytorv-Aar, tog tilsyneladende Sigte baade paa Skuespillet og Balletten. Bevaret er en „Doktorernes March“ til Anvendelse i Molière-Skuespillet „Den indbildt Syge“, og det fremgaar af Teaterkassens Regnskaber, at han ogsaa — foruden at „vedligeholde Orkesteret med Musicalia ved Komedien“ — har leveret Balletmusik, sandsynligt komponeret af ham selv.

I Perioden 1758—59 spillede han, sammen med Medlemmer af det kongelige Kapel, ved den italienske Opera, til hvilken Kongen, for at støtte den, leverede fri Musik derved, at Kapellet beordredes til Tjeneste, og dermed fik han nøjere Forbindelse med dette vort fornemste Instrumental-Ensemble, der jo endnu ikke som Kapel betragtet havde det mindste at gøre med Teatret paa Kongens Nytorv. Allerede fra 1. Februar 1761⁶⁰ udnævntes han til Hofviolon, Medlem af Det kongelige Kapel, i hvilket han allerede forud (maaske fra 1756) havde været „Expectant“. Dette var ikke ret stort i denne Periode, men det havde dog alle vigtigere Instrumentgrupper. Bechstedt overtog Bratschen, som han for øvrigt spillede lige saa længe, han tilhørte Kapellet, d. v. s. til 1783.

Ganske kort Tid efter, at Bechstedt var blevet Hofviolon, begyndte ogsaa hans kirkemusikalske Karriere. Tidligt paa Aaret 1762 døde Organisten til Vor Frelser Kirke paa Christianshavn, L. H. Stolpenberg, og Detlev Bechstedt kastede sine Øjne paa dette Embede. Det

kunde efter det, der hidtil er anført om ham, se ud, som om han herved stiledede mod et Omraade, der var ham fremmed, men det var langtfra Tilfældet, tværtimod. Saa alsidig var han som Musiker, at han ogsaa havde Uddannelse og Erfaringer her.

Det fremgaar tydeligt af den lille Levnedsbekrielse, han giver af sig selv, da han hos Magistraten søgte om Embedet:⁶¹ „Da jeg har anvendt al min Tid“, siger han, „paa Musikken, idet jeg hos min nuværende Stedfader, Sr. Andreas Berg, har været i Lære og siden efter bestandig i Kondition og i værende Tid foruden andre Instrumenter lagt mig efter Klaver- og Orgelværk og derudi saa vidt har perfektioneret mig, at jeg for en Del af de gode Herrer har aflagt min Prøve i Helliggejstes Kirke og derhos i 8 Aar hver Søndag til Aftensang spillet paa Orgelværket i samme Kirke, alt i det faste Haab engang at nyde et saadant Stykke Brød for min lange og møjsommelige Tjeneste“.

Hvad Bechstedt hentydede til med den sidste Passus, er ikke umiddelbart indlysende, men det bliver ganske klart gennem en Bemærkning, som den københavnske Musiker Chr. Ræhs, Bechstedts mangeaarige Førstemand i Skuespilhusets Orkester, fremsætter i en Ansøgning, han i 1767 indsendte til Magistraten om at blive Organist ved Helligaandskirken:⁶² „Naar mig i Henseende denne vakante Tjeneste maa vises lige høje og gunstige Ædelmodighed som Organisten Sr. Bechstedt, der for sine 11 Aars Opvartning ved Orkestret nød Tjenesten til Christianshavns danske Kirke“. Det var altsaa, saa paradoksalt det maaske kan synes, hans Teatergerning, der kvalificerede ham til det attraaede Organistembede.

Hans Virke ved Vor Frelzers ligger uden for Rammerne af denne Skildring. Det skal her blot nævnes, at han i hvert Fald ikke befandt sig vel i økonomisk Henseende, og at han i 1767, som saa mange andre, søgte Hellig-

aandskirken.⁶³ Ogsaa fra denne Lejlighed har vi et personligt Indlæg fra ham: „Jeg vil ikke formode, at denne min Ansøgning skulde blive anset at ske af en Slags Unøjsomhed eller ugrundet Begærlighed, som Gud skal bevare mig fra. Men naar Drs. Excell. og samtlige høje Herrer naadigst og højgunstigst, som jeg formoder, vil konsiderere, hvorledes den Løn, som Organisten til Vor Frelzers Kirke nyder (220 Rdl. ikke Husleje), er og utilstrækkelig at underholde sig samt Kone og Familien med, naar straks tillige skal betales Husleje allerhelst i disse saa dyre og kostbare Tider, haaber jeg, De lettelig skal befinde, at jeg kan have gyldig Aarsag at søge ved Forflyttelse til noget bedre at nyde en Slags Soulagement for at komme ud af min Gæld og derhos for mig og mine at have et nogenlunde skikkeligt Udkomme, oven for hvilket jeg aldrig skal befindes at trage“.

Bechstedt fik ikke Helliggeist-Embedet og maatte vente adskillige Aar endnu paa den Forflyttelse, der kunde skaffe ham den ønskede Forbedring. Det maa dog erindres, at han i økonomisk Henseende var adskilligt bedre stillet end Flertallet af sine københavnske Organist-Kolleger, fordi han jo ogsaa var Medlem af Kapellet. Hans Løn som Bratschist i dette Ensemble var 300 Rdl., mere end han fik som Organist ved Vor Frelzers. Om hans Tjeneste i Kapellet er at sige, at han var saa brugbar, at han var en af de meget faa Hofvioloner, der ved Italiener-Kapelmesteren Giuseppe Sartis Kapel-Reform i 1770 (med Henblik paa Kapellets Tjeneste som Teater-Orkester)⁶⁴ fra det gamle gik med over i det nye Kapel og saaledes var med til at danne Bindeleddet mellem Fortid og Fremtid.

Da Krohns Død i 1781 havde gjort Nikolaj-Embedet vakant, meldte Bechstedt sig straks som Ansøger, og denne Gang havde han Heldet med sig. Men han kunde ogsaa møde med en endogsaa meget smuk Anbefaling

fra Vor Frelzers Kirkes Sognepræst, P. Hersleb Abildgaard, der i øvrigt ogsaa selv senere kom til Nikolaj Kirke. Han siger: „Organist Bechsted er saa smuk og agtværdig Mand haade af hans Dyder og gode moralske Karakter, saa vel som formedelst hans Akkuratesse og Flittighed under sin Tjeneste her ved Kirken, at jeg har stedse elsket og æret ham, og kan med største Sikkerhed give ham det bedste Vidnesbyrd; ligesom og de øvrige Grunde i Ansøgningen er sandfærdige“. Selv oplyser Bechstedt, at han i en Del Aar har „haft en syg og svag Kone og Datter, der stedse har foraarsaget store og svære Udgifter, hvorved jeg for Størstedelen er sat tilbage i mine Kaar“.⁶⁵

Bechstedts Ansættelse forelaa den 16. Juni 1781. Den indeholdt de sædvanlige Bestemmelser, kalkeret som den var over de tidligere kendte Organistbestallinger ved Kirken — dog siges det om Bechstedt, at han er født „her i Staden og saaledes haver de Egenskaber, den kongelige allernaadigste Indfødsret af 15. Januar 1776 befaler“. Hele Nikolaj-Organistlønnen fik Bechstedt ikke for sig selv. Ganske vist skulde han nyde samme Indtægter som Formanden, dog „skal han være pligtig at betale i aarlig Pension til afg. Organist Breitendichs Enke, 40 Rdl. som hun hidindtil af Tjenesten nydt haver, og ligeledes til afg. Organist Krohns Enke 40 Rdl. Men skulde Breitendichs Enke ved Døden afgaa før Krohns Enke, da skal han betale Krohns Enke aarlig 60 Rdl. i Pension. Bechstedts økonomiske Avancement var jo dog i øvrigt klart nok.

Bechstedts Virke som Musiker havde, som det allerede er vist, især sat sig Spor ved Hoffet og i Kapellet (fra hvilket han tog Afsked med 200 Rdl. Pension 6. Jan. 1783)⁶⁶ og hans Gerning ved Nikolaj Kirke — som ved Vor Frelzers — var utvivlsomt kun at betragte som en Retrætepost, om end det var en særdeles behagelig og vellønnet Retrætepost. Videre begivenhedsrige kan Aare-

ne ved Nikolaj heller ikke have været, men han havde jo den Fordel her at disponere over et af Byens og Landets prægtigste Orgler.

Saa overvættets længe kom han i øvrigt ikke til at sidde ved dets klassiske og traditionsrige Spillebord; thi allerede den 28. Januar 1791 afgik han ved Døden. Hustruen, Gertrud Marie Bechstedt, født Greitz, averterede i Berlingske Tidende, at det har „behaget Gud at lade mig føle det haardeste Stød og den største Bedrøvelse i Livet, idet han efter en kort Sygdom ved Døden bortkaldte min fromme gode Mand, Ditlev Bechsted, Hof-Violon og Organist ved Sct. Nikolai Kirke. Hans og mine Venner, for hvilke dette meldes, ville, uden skriftligt Bevis, forunde mig deres Hjerters kærlige Kondolence“. Gertrud Marie Greitz var Bechstedts tredje Hustru. Den første hed Elisabeth (Else) Margrethe Ramshart; med hende, der tidligere havde været gift med Bertram Römer, blev han gift i Vor Frelsers 20. Okt. 1762. Hun døde den 10. April 1781, og endnu samme Aar, 7. November, giftede han sig i Vor Frelsers Kirke med Susanne Henriette Podevint, der ogsaa døde. Gertrud Marie Greitz, der altsaa overlevede ham, ægtede han 14. Novb. 1787. Hun døde 12. Maj 1807.

Ogsaa Bechstedts Efterfølger ved Nikolaj, Gottfried Kietz, kom fra Hofmusikken, eller delvis, i hvert Fald; han havde tillige i mange Aar ogsaa været Organist. Han var indvandret Tysker, født ca. 1733, og hans første kendte Bestilling her i Landet var Kastelskirkens Organist-Embede, som han beklædte fra ca. 1770 til 1789. Ved en Tælling 1. Maj 1771 boede han sammen med sin 30-aarige Hustru Maren Hougaard, der var lige saa dansk, som han var tysk, inden for Fæstningens Volde. Om hans Tilværelse forud for dette Tidspunkt vides ikke det mindste, men den Mulighed er ikke udelukket, at han kan være kommet til Danmark, hvervet som Ho-

boist, Militærmusiker, at han har gjort Tjeneste ved et af de i Kastellet garnisonerende Regimenter, og at han herfra er gledet ind i Organist-Embedet.

Dette var yderst daarligt lønnet, med kun 50 Rdl. om Aaret, saa Kietz var nødt til dels at holde Udkg med noget bedre, dels at skaffe sig Ekstraindkomster. Det sidste gjorde han ved at undervise paa Klaver, et Instrument, han betjente med en Færdighed, der i 1775 skaffede ham Posten som Akkompagnatør og Cembalist i det kongelige Kapel, der var lønnet som en Kapelmusikus-Stilling i Mellemlassen, med ca. 300 Rdl.

Endnu paa det Tidspunkt var han tysk Statsborger, men kort efter, i 1776, kom Indfødsrets-Forordningen, der automatisk gjorde Fremmede, der beklædte Embeder i Danmark (herfra naturligvis undtaget Slesvigere og Holstenere, der i Forvejen var den danske Konges Undersaatter), til Danskere, naar blot de søgte derom. At Kietz, ligesom en Række af Kapellets øvrige Musici,⁶⁷ ikke var sen til at faa ordnet denne for dem saa vigtige Formalitet, siger sig selv, og 28. Januar 1777 modtog han Naturalisationen.

Kietz' Navn blev kendt i vide Kredse, da han, i 1781, prøvede at fælde den mægtige, men i hofmusikalske Kredse meget forhadte Professor Johs. A. Darbes, der nok i visse Henseender havde gjort sig fortjent, men som i andre var Teatret og Kapellet en højst besværlig Mand. Kietz havde konstateret — og havde ikke gjort nogen Hemmelighed af sin Opdagelse — at en Kantate, som Darbes angav at have komponeret til en Hoffest: „Mænd fra Udødelighedens Land“ (eller: af de udødeliges Land), ikke var komponeret af Darbes, men af ham afskrevet (musikalske Tyverier florerede stærkt dengang) efter et tilsvarende Arbejde af Komponisten P. Martini.⁶⁸

Sikker i sin Sag var Kietz. Han havde nemlig i sin Tid arvet den plagierede Kantate efter den noksom bekendte

russiske Gesandt, Baron Korff, som han altsaa paa en eller anden Maade maa have haft Forbindelse med. Kantaten havde han senere, for et Beløb af 20 Rdl., afhændet til Darbes, som havde været meget ivrig for at faa fat i den. Det var, anslog Kietz, en 12—14 Aar siden, og nu udgav altsaa Darbes uden videre Kantaten som en Komposition af sig selv og gjorde oven i Købet et stort Nummer ud af den.

Afsløringen af Darbes som en Slags kunstnerisk Tyv kom adskillige af hans Fjender særdeles godt tilpas, og naturligvis blev han rasende. Affæren gav Anledning til en Retssag, der prøvedes gennem to Instanser, og som mærkeligt nok faldt ud til hans Fordel begge Gange. Den opkom i Begyndelsen af Aaret 1782, og i Marts nævnte Aar fik Kietz Beneficium paupertatis. Det var Hof- og Stadsrettens 1. Vidnekammer (Jusitsraad Stabel), der havde den i første Omgang, og her tabte Kietz, der var indstævnet af Darbes, Sagen ved Dommen, der faldt 13. Maj 1782. Man har Indtryk af, at der i meget høj Grad procederedes paa Formaliteter.

Kietz havde i øvrigt mere paa Hjerte end Plagiat-Sigtelsen. Han havde ogsaa udtalt, at Darbes, „ved at sætte Koraller eller Mellemstemmer til Melodien af Salmen „I Jesu Navn skal al vor Gerning ske“ skal have begaaet grove Fejl mod Kompositionens Regler“. Dette betragtedes dog af Retten som faldende uden for Hoved-Sagen, saa Vidneførsel ikke kunde finde Sted. Mere mærkværdigt forekommer det, at Kietz ikke i Hoved-Sagen kunde faa Kendelse om, at Darbes skulde fremlægge Partituret til den fatale Kantate, men fik Paalæg om, „at bevise, hvad han desangaaende har at udsige, paa hvad Maade, han lovlig kan“. Det var jo dog bl. a. det, han skulde bruge Partituret til.

Sagen gik som nævnt til Højesteret — Kietz havde, som det hed, udtaget Kontra-Stævning til Sagens Underken-

delse og Forfristelse paa Dommernes Bekostning — og blev her behandlet (som No. 45/ 1783) i det højtidelige, traditionelle Aabningsmøde den 6. Marts 1783, hvor Justitsraad Colbjørnsen mødte for Darbes og Advokat Schönheyder for Kietz. Men Resultatet blev det samme: Efter Voteringen befalede Kongen, der selv var til Stede, Dommen afsagt efter „Pluraliteten“. Hof- og Stadsretskendelsen kom til at staa ved Magt, og Processens Omkostninger skulde Kietz betale med 50 Rdl. til Darbes, 24 Rdl. til Justitskassen for unødigt Trætte og 5 Rdl. til samme Kasse som tabende.⁶⁹ Det gjorde dog ingen Forandring for Kietz' Vedkommende, thi han var allerede, da Kontroversen opstod, i 1781, blevet afskediget fra sin Akkompagnatørstilling med kun 50 Rdl. i Pension.

Da Organist-Embedet ved Vor Frelers Kirke i 1785 var blevet ledigt, søgte Kietz det — og opnaaede paa denne Maade, hvad han efter det passerede nok kunde trænge til, den saa længe ønskede økonomiske Forbedring af sine organistmæssige Forhold, der ogsaa paa afgørende Maade bragte ham ind i „Karrieren“ i denne Henseende. Men han satte ogsaa et stort Apparat i Gang. I sin egen Ansøgning⁷⁰ udmalede han, hvorledes han ved Kastelskirken „kuns haver 50 Rdl. aarlig, saa jeg i al den Tid har maattet leve meget kummerlig“, og hvorledes Organisttjenesten ved Vor Frelers Kirke „vilde gøre mig til en lykkelig Mand og Fader af mange endnu uforsørgede Børn, for hvilken Naade jeg Livstid vil være taknemmelig“.

Ansøgningen bilagde han med en Mængde Anbefalinger. Vor Frue Kirkes Organist og Klokkenist C. E. Göring bevidnede, hvorledes Kietz „i Sygdom og Fraværelse haver forrettet Tjenesten for mig i Vor Frue Kirke i mit Sted med Hønnør og uden nogen Klage“, Ingeniørkaptajn Lønborg i Kastellet sagde god for hans Tjeneste her, ligesom Pastor Chr. Kock og Cantor scholæ Buch erklærede,

at „han ofte til største Fornøjelse haver akkompagneret min Kirkemusik“, ja, han havde endog faaet Instrumentmageren C. F. Speer til at give ham det Vidnesbyrd, at han forstod at „traktere og omgaa Orgelværket“. Virkningen var sikker nok. 7. Dec. 1785 ansattes han som Vor Frelasers Kirkes Organist.

Ret længe slog han sig dog ikke til Ro her. Han maatte stadig tænke paa at forbedre sine Forhold, og altsaa at søge Avancement. Allerede i 1789 — der var i hine Aar en ret stærk Afgang blandt Hovedstadens Organister — kastede han sine Øjne paa Embedet ved Helligaandskirken, der var blevet ledigt, og havde Heldet med sig. 7. Marts 1789 udfærdigede Magistraten Bestalling for ham til dette Embede. Knap to Aar forblev han dog her. Ved Bechstedts Død i Januar 1791 blev Nikolaj Kirkes Organist-Post ledig; ogsaa den søgte og fik Kietz. Han var saa hurtig i Vendingen, at han skrev sin Ansøgning umiddelbart efter Bechstedts Død, og den 2. Februar 1791 beskikkedes han og var dermed i økonomisk Henseende naaet saa højt, som en københavnsk Organist kunde naa.

Om hans Virke ved Kirken er intet at sige. Kirkemusikken i dens gamle Form ved de store Højtider var utvivlsomt i det store og hele døet hen, og Organist-Embedets Funktioner var sikkert nu indskrænket til Betjeningen af Orglet ved Gudstjenesterne; de særlige Orgelkoncerter, der i Lorentz' Tid havde kastet Glans over Kirkens Navn, var for længst hørt op, og man har i øvrigt heller ikke Indtryk af Kietz som en Mand, der var i Stand til at gøre sig gældende paa denne Maade. Han har nok været en dygtig Musiker og habil Organist, men Orgelsolist i egentlig Forstand var han næppe.

Nikolaj Kirkes Menighed blev husvild, da Kirken lagdes i Grus ved Branden 1795, og maatte i de følgende Aar søge Husly i Københavns øvrige Kirker. Den 21. Decem-

ber 1804 nedlagdes Sognet, som stykkedes ud til de om-
liggende Kirkers Sogne. Indtil da vedblev Kirkebetjening-
gen at fungere, og altsaa ogsaa Organisten. Kietz var dog
ikke med til det sidste, thi den 5. Maj 1800 afgik han
ved Døden. Der fremkom paa Tryk en Minderune til
hans Ære⁷² — indeholdende mange Almindeligheder,
men ogsaa en virkelig Karakteristik, i Tidens noget højt
stemte Stil: „Dit Liv var idel Virksomhed — utrættelig
Arbejdsomhed, og din Løn her — var en ublid og tung
Skæbne. Dit Hjertelav mod lidende Brødre — var ærligt
— ja sjældent: Vilje til at lette deres tunge Byrde, mang-
lede ikke hos Dig; men — Evne“.

Da Nikolaj Kirkes og Menigheds Forhold jo ved denne
Tid var højst usikre, blev Organist-Embedet ikke besat
ved Kietz' Død. Den Tjeneste, der var, ordnedes paa den
Maade, at hans efterladte Hustru fik Lov til at beholde
den og bestride den. Det kunde hun naturligvis ikke selv
— man kendte dengang ikke kvindelige Organister —
men hun var saa heldig i sin Børneflok at have i det
mindste et Par Sønner, der var Musikere, og en af dem,
Johan Albrecht Kietz, hjalp Moderen med Nikolaj-Tje-
nesten. Han søgte i 1805 Vor Frue Kirkes Organistem-
bede, smukt anbefalet af Kirkens sidste Præster og Vær-
ge, men fik det ikke, da der jo var adskilligt finere kva-
lificerede Ansøgere, af hvilke Weyse blev foretrukket.
Joh. Albr. Kietz ansattes noget senere, i 1815, som Orga-
nist ved Thisted Kirke.

Set. Nikolaj kom jo ingen Sinde paa ny til at fungere
som Kirke, men det paa dens Tomt opførte Hus skal jo
ifølge den Rentzmann'ske Legat-Fundats, der ligger til
Grund for dets Tilblivelse, udøve visse kirkelige Funk-
tioner uden at være Kirke. Det var da naturligt ogsaa at
forsyne Huset med et Orgel, og det skete i 1931, da dets
nuværende Instrument, bygget af Firmaet Marcussen &
Søn i Aabenraa, indviedes, i øvrigt til en vis Grad repræ-

senterende et Tidehverv i dansk Orgelbygnings Historie. Men ingen fast Organist ansattes, og om en Fornyelse af Kirkens Orgel- og Organisthistorie i egentlig Forstand blev der saaledes ikke Tale. Den var uigenkaldelig forbi, da Kirken først var sunket i Grus, og det relativt hurtigt viste sig, at den ikke mere vilde genopstaa som Midtpunkt i sit gamle Sogn.

HENVISNINGER

1) Emil Madsen: Nikolaj Kirke og Kirkegaard i Hist. Medd. 1. Rk., II B., S. 438.

2) Om Herm. Raphaëlis og Hans Brebus, se Niels Friis: Orgelbygning i Danmark, Renaissance, Barok og Rokoko (1949), hv. S. 10 og S. 14.

3) Om Ths. Schattenberg, se Biografi i Dansk Biografisk Leksikon og Angul Hammerich i Dansk Musikhistorie indtil ca. 1700, S. 180 f.

4) Om Joh. Lorentz, se Niels Friis: Orgelbygning S. 39 ff.

5) Acta Consistorii 24. Jan. 1657.

6) Wolf: Encomion Regni Daniæ (1654) S. 382.

7) I Pakke 655, Universitetets Arkiv, Rigsarkivet.

8) Sjæll. Reg. 13. Maj 1646.

9) Ligeledes Sjæll. Reg., anf. Dato.

10) do.

11) Bobé: Bremerholms Kirke, S. 247.

12) S. A. E. Hagen: Diderik Buxtehude osv., S. 30.

13) Niels Friis: Diderik Buxtehude, S. 18.

14) Angul Hammerich: Dansk Musikhistorie indtil 1700, S. 208.

15) Charles Ogier: Iter danicum, Paris 1656, Dansk Udg.: Memoirer og Breve.

16) Wolf: Encomion Regni Daniæ, 1654, S. 382.

17) Sjæll. Reg. 24. Sept. 1654.

18) Personalhist. Tidsskr. 1. I. 223.

19) Sjæll. Tegn. 23. Maj 1660.

20) Rentekammerregnsk. 1664 f. 10.

21) Sjæll. Tegn. 13. Juli 1689.

22) Holg. Jacobæus' Rejsejournal, Suhm: Nye Samlinger til den danske Historie, 3, 180—81.

- 23) Sjæll. Reg. 4. Febr. 1682.
- 24) Rentekammerets kgl. Res. 13. April 1689.
- 25) Pers. Tidsskrift 1. I. 223.
- 26) Sjæll. Tegn. 28. Maj 1689.
- 27) Om Nic. Bruhns og hans Tilknnytning til Diderik Buxtehude og Danmark, se Erik Abrahamsens Biografi i Dansk Biografisk Leksikon, m. Henviisning til ældre Litteratur.
- 28) Chr. Vs Kabinetsarkiv. Kancelliprotokol Nr. 10, 1686—89, Fol. 176, 21. Aug. 1687. R. A.
- 29) Helsingør Sect. Mariæ Kirkes Daabsbog 1637—1732, Fol. 89 b.
- 30) Danske Kancellis Supplikbog 1708, 2. Halvaar, No. 172.
- 31) Mandtal 1704.
- 32) Denne og alle de følgende Organistbestillinger, med en enkelt Undtagelse, findes indført i Magistratens Kopibog under de anførte Data.
- 33) Magistratens Kopibog 1774, A, Bilag til 385.
- 34) Denne findes noteret i Magistratens Resolutionsprotokol 10. Okt. 1725; kgl. Konfirmation (hele Ordlyden): Sjæll. Reg. 8. Marts 1727.
- 35) Dokument i Pakken Orgelsager m. v. i Garnisons Kirkes Arkiv (L. A.).
- 36) Hist. Medd. 1. R., II B., S. 474 f. og 3. R., VI B., S. 425 f.
- 37) Kgl. Res. til Bygn.komm. af 1731, 4. April 1739 (R. A.).
- 38) Partikulærkassens Regnskaber 1741. Fol. 126 (R. A.).
- 39) Magistratens Kopibog 1774, A, Bilag til 385.
- 40) Thrane: Fra Hofviolonernes Tid (i det flg. kaldet: Thrane), S. 416.
- 41) Thrane S. 109, 414.
- 42) Carl August Thielo: Tanker og Regler, 1746, S. 6.
- 43) M. Vogelius: Kulturhistoriske Bidrag til Nicolai Kirkes Historie, S. 22 og Dokumenter i Pakke 34, Nikolaj Kirkes Arkiv, Indk. Sager 1751—60, 27. Sept. 1760 (St. A.).
- 44) Laub: Musik og Kirke, Ny Udg. S. 125—26.
- 45) Ravn: Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid S. 40 og 56.
- 46) Thrane S. 126.
- 47) Magistratens Kopibog 1773, A, 27.
- 48) ibidem 1774, A, Bilag til 385 (Krohns Ansøgning).
- 49) Magistratens Resolutionsprotokol 26. Apr. 1775.
- 50) M. Vogelius: Kulturhistoriske Bidrag til Nicolai Kirkes Historie, S. 22 og Dokumenter i Pk. 35, Nikolaj Kirkes Arkiv, Indk. Sager 1761—74.

- 51) Acta Consistorii 7. Januar 1765.
- 52) Magistratens Kopibog 1767, 52.
- 53) Krohn, Tob. Fr.: Da Joh. Jos. Haaber, Kolkker til St. Nicolai K., og Susanna Cath. Breitendich holdte Bryllup 15. Nov. 1763: Bibliotheca danica III. 1141.
- 54) Magistratens Resolutionsprotokol 12. Oktober 1774.
- 55) Magistratens Kopibog 1781, B, Bilag til 84.
- 56) R. G.: Til Amindelse af Tobias Fr. Krohn, Organist ved Nicolai Kirke, 19. Juni 1781: Bibliotheca danica III. 1240.
- 57) Om denne, se Hist. Medd. 1. R., V B., S. 325 ff. Villads Christensens Afhandling om Stadsmusikanten.
- 58) Thrane, S. 97.
- 59) Musikhistorisk Arkiv, I. 1. 35.
- 60) Roedes Hofregistre (R. A.).
- 61) Mag. Kopibog 1762, Bilag til 193.
- 62) ibidem 1767, Bilag til 52.
- 63) ibidem.
- 64) Niels Friis: Det kongelige Kapel, S. 65 f.
- 65) Magistratens Kopibog 1781, B, 84 med Bilag.
- 66) Kapellet's Gagereglement 1783 (R. A.).
- 67) Thrane S. 149.
- 68) Thomas Overskou: Den danske Skueplads III, S. 188, Thrane, S. 158, samt Højesteretssagens Akter.
- 69) Højesterets Voterings-Protokol 1787. I. P. 1. (R. A.).
- 70) Magistratens Kopibog, 1785, C, 254.

„PERLEN FOR ALLE ØLHUSE“

EN STUDIE OVER KOMMUNITETETS JORDEGODS I TJØRNELUNDE OG VÆRTSHUSET „KRISTIAN FIRTAL“ PAA HOSTRUPS TID

Af FRITS HEIDE.

Enhver af de mange, som enten har læst, set eller maaske endda selv spillet med i Hostrups muntre Studenterkomedie „Gjenboerne“, kender Værtshuset „Kristian Firtal“ — i alt Fald af Navn. Nogle véd maaske ogsaa, at det laa i Stuen No. 8 (før 1860 betegnet som No. 4) paa Amagertorv i den Ejendom, hvor Singers Symaskiner nu har til Huse, at Værten — da „Gjenboerne“ blev skrevet — hed Jens Madsen Tjørnelund, men at det egentlig var hans Formand i Virksomheden, Kristian Hansens Fornavn, som sammen med det gamle Gadenummer havde givet Anledning til den kongelige Betegnelse. Selvfølgelig skal der ogsaa nok være en og anden Dansker, som har fæstet sig ved, at man i „Kristian Firtal“ kunde faa sin Grisesylte for den rimelige Pris af seks Skilling, samt at „det var en sand Fornøjelse at spise heroppe. Og Aalen havde en overmaade ren Smag“ — henholdsvis med Student Klint og Løjtnant v. Buddinge som Kilde.

Men hermed slipper Kendskabet til „Kristian Firtal“ ogsaa op hos de allerfleste; thi bortset fra de ganske morsomme, men ikke altid lige paalidelige Oplysninger om Værtsfolkene, som forlængst afdøde Herman Trier,

Københavns Borgerrepræsentations mangeaarige Formand, har faaet sine Forældre til at meddele og har nedlagt i sin Bog om Gaarden No. 8 paa Amagertorv,¹ findes der i den trykte Literatur intet om det Liv, der rørte sig, og de Mennesker, som færdedes i „Kristian Firtal“, da Jens Madsen drev denne Virksomhed (fra 1837 til sin Død i 1853), da hans Enke fortsatte den i det gamle Spor (fra 1853 til 1860), og hendes Søn (fra 1860 til sin Død i 1863) forsøgte, men uden varigt Held, at løfte det gamle Værtshus op i et finere Plan og skaffe det et Renommé blandt den noget mere „beslaaede“ Part af det københavnske Borgerskab — med andre Ord: det kvart Aarhundrede, som vi her vil kalde Hostrups Tid.

For Fuldstændigheds Skyld bør det noteres, at en anden trykt Kilde, som er betydeligt mere læst, end Triers Bog desværre nogensinde er blevet det, nemlig Oskar Schlichtkrulls paa mange andre Omraader fortjenstfulde „Studier over C. Hostrups Genboerne“,² ikke giver noget nyt om „Kristian Firtal“, men nøjes med at referere nogle faa Træk fra Triers Bog. For dem, der vil vide mere, bliver der da kun een Vej at gaa: Arkivernes utrykte Materiale.

Jens Madsen Tjørnlund; saaledes staar han anført i sit Afskedspas af 19. Marts 1838 fra Landmiliti-Sessionen for Københavns Amt, hvor han havde staaet som No. 237 i Stadens Rulle.³ Muligvis er han nu og da paa den Tid ogsaa bleven kaldt med dette Tilnavn; men det var kun et Tilnavn, som skrev sig fra Soldatertjenesten, hvor man — ligesom det er Brug i vore Dage, f. Eks. indenfor Politiet — vedføjede Hjemstavnen for at skelne den ene Madsen, Hansen, Jensen o.s.v. fra de mange andre. Selv skrev han sig altid kun Jens Madsen, og ingen af hans Børn brugte andet Efternavn. Nogen særlig Grund havde han vel heller ikke til at mindes sine Barnedomsdage i Tjørnelunde, hvor hans Fader, Bedste- og

Oldefader havde været Fæstebønder paa Gaard No. 14 af Kommunitetets Jordegods i Tjørnelunde By, Finderup Sogn i Holbæk Amts Løve Herred, altsaa helt ude i Amtets sydvestlige Del ad Kalundborg og Reersø til.

Som bekendt blev Kommunitetet grundlagt som en Stiftelse i nær Tilknytning til Københavns Universitet i Aaret 1569 af Kong Frederik II, der skænkede den 153 Gaarde og Kongetienden fra 92 Sogne paa Sjælland til Underhold af 100 fattige Studenter; siden er Kommunitetet vokset stærkt i Velstand.⁴

Hele Tjørnelunde By med sine 18 Gaarde og et gennem Tiderne vekslende Antal Huse var Kommunitetetsgods, og da de herhen hørende, baade minutiøst udarbejdede og omhyggeligt bevarede Arkivalier giver et interessant Billede, ikke alene af de Landbokaar, som Jens Madsen groede ud af, men ogsaa af de gamle Universitetsprofessorers Problemer med Kommunitetets Bønder, vil det være naturligt at begynde her — saa meget mere, som Reinhardt i sin Bog om Kommunitetets Historie ikke har en Linie om Administrationen af dettes Jordegods.⁵

I.

Paa den Tid, da Erasmus Montanus og hans Commitones hengav sig til deres Metaphysica og Logica herinde i København, sad der paa den nævnte Kommunitetsgaard i Tjørnelunde en dygtig og for hine Tider usædvanligt energisk Bonde ved Navn Laurits Svendsen. Da han kom til Gaarden i 1713 og fik Fæstebrev med tilbagevirkende Kraft den 26. April 1714, var han Kommunitetets vornede Husmand i Tjørnelunde.⁶ Om Indfæstning, der paa andre Godser ellers kunde naa op til ret anselige Beløb, var der overfor ham ikke Tale, hvilket der for øvrigt oftest slet ikke var paa Kommunitetsgodset i Tjørnelunde og i saa Fald kun om en halv Snes Rigsdaler; tværtimod fik Laurits Svendsen 10 Rd. kon-

tant og for andre 10 Rd. Tømmer, begge Dele til at reparere Gaarden for, hvad han da ogsaa gjorde. Dens Bygninger var nemlig meget slette; hans Formand havde udvist en saadan Efterladenhed, at Kommunitetet maatte sætte ham fra Gaarden ved Dom. Til Udsæd havde Laurits Svendsens Formand laant 18 Tdr. 6 Skp. Byg og 5 Tdr. Havre; ogsaa dem fik han kvit og frit; ydermere havde Formanden faaet 9 Rd. 4 Mk. af de 66 Rd. 4 Mk., som Kommunitetet havde skænket samtlige Tjørnelundes Bymænd til at betale deres Skatterestancer for Aaret 1713 med. Det første Aar, altsaa 1713, blev han fri for Landgilde, ligesom Kommunitetet slog en Streg over alle hans Formands Restancer, d.v.s. kongelige Skatter, Eksekutionsgebyr m. v. til et Beløb af 30 Rd. 2 Mk. 15½ Sk., der alt førtes Kommunitetets Regnskab til Udgift, samt naturligvis hele den skyldige Landgilde — et saare hyppigt tilbagevendende Fænomen i Tjørnelundes Fæstebreve.

Hvad Hoveri angaar, da kan dette ikke have tynget særlig haardt; i Tjørnelunde fandtes ingen Hovedgaard og ingen Skov; ganske vist sad der en Ridefoged, senere benævnt Forvalter, paa en af Byens 18 Gaarde; men det ses ikke, hverken af Jordebøger eller Fæstebreve, at han har haft nogen som helst Ret til Hoveri, derimod svarede hver Bonde ham en Afgift i Korn og Penge (i Tiden omkring 1744 aarligt 2 Skp. Byg og 1 Rd.). Det Hoveri, der her har været Tale om, kan næppe have strakt sig ret meget ud over den pligtmæssige Kørsel, som Afsætningen af Landgildekornet krævede.

En Mand, som vilde noget, kunde derfor med et vist Forbehold, som siden vil blive behandlet, naa et Resultat, og at den dygtige Bonde selv var klar over dette, fremgaar af Laurits Svendsens energiske Slid med sin Fæstegaard.

Denne bestod af 4 Længer, ialt paa 52 Fag (d.v.s. Bin-

dingsværksfag, hvert paa ca. $2\frac{1}{2}$ Alen), den nordre Længe var Stuehus paa 11 Fag; desuden var der vinkelret paa den søndre bygget en Inderstelænge paa 4 Fag. En Synsforretning⁷ fra 1744 meddeler om Gaarden: Altsammen god gammel Bygning og vel vedligeholdt, saasom han næsten har ombygget og opbyggt det altsammen selv. Ogsaa indvendig i Stuelængen var Forholdene gode; der var en Jernkakkellovn, en Bryggerkedel paa $\frac{1}{2}$ Td., Sengklæder og andet Indbo til skikkelig Fornødenhed. Hans Redskaber, en beslagen Vogn, en Trævogn, en Plov og Harve, var ganske vist ikke mange; men flere krævede Kommunitetets Forordning ikke, og alle var i brugelig Stand. I en Synsforretning⁸ fra 1731 opgives Laurits Svendsens Besætning til 2 sorte Heste à 18 Aar, 2 Horse [d.v.s. Hopper] à 2, 2 smaa brune Heste à 7, 1 Hors 13, 2 Plage à 3 Aar; 3 Køer paa 7—11 Aar, 2 Kvier, 2 Studlinger i 3die Aar og 2 Fjorkalve. I 1744 var Besætningen 2 Vognbæster à 10 Aar, 5 Plovbæster, 3 Fjorføl, 4 Køer, 4 Stude, 1 Kvie i 2det Aar, 2 Sommerkalve, 20 Faar og 6 Beder [d.v.s. gildede Vædere], 2 Grisesøer, 3 Sommergrise og 2 Bistader [Honninen blev brugt til Fremstilling af Mjød], hvilket viser, at der endnu var Vækst i Laurits Svendsens Bedrift, skønt han paa det Tidspunkt dog var en Mand paa 69 Aar, og Konen tre Aar ældre; men friske og rørice angives de begge at være; hun blev ikkun betegnet som en maadelig Husholder, mens han fik Prædikaten „meget god“.

Til Gaarden hørte en Kaalhave med en hel Del *unge* [det var iflg. Synsforretningen af 1744!] Frugttræer af adskillige Slags, som Laurits Svendsen selv har podet, samt „Rifs“ og Nøddetræer og en Del Hyld og Pil, indsat [d.v.s. hegnet] med Stene. I Marken var der tolv dobbelte Stengærder, „som han selv har sat“, desuden tre Sten- og tre Grøftegærder ved Huset. Sit Arbejde

gjorde han selv; thi han havde ingen Sønner, i det hele taget vistnok ingen Børn, da Svigersønner ellers vilde være nævnt i denne Forbindelse, og med nogen Undren anføres det i Synsforretningen af 1731, at han heller ikke havde Tjenestekarle. Thi Laurits Svendsen har sikkert været, hvad man kalder „en sær Trold“, en stærkt koncentreret Enspændernatur uden Evne til at samarbejde med andre Mennesker, men med saa meget des større Gaver til at komme i Spektakler med dem.

Om Udsæd og Avl giver de to Synsforretninger følgende Oplysninger: I 1731 meddeles det, at Laurits Svendsen aarligt „kunde udsaae“ 5 Tdr. Rug, 10 Tdr. Byg og 5 Tdr. Havre og ved sidste Høst havde indavlet 13 Tdr. Rug, 21 Tdr. Byg og 5 Tdr. Havre, mens Udsædstallene [„saaer omtrent aarlig“] i 1744 er 6 Tdr. Rug, 19—20 Tdr. Byg, 6—7 Tdr. Havre samt 2 Skp. Ærter og Vikker. Her mangler desværre Tallene for sidste Aars Avl udover, at han „avler omtrent 25—26 Læs Hø“, hvorved naturligvis maa forstås den Tids smaa Bønderlæs. Om disse Tal for Udsæd og Avl saa helt er til at stole paa, bliver igen en anden Sag; man kan vistnok gaa ud fra, at de i alt Fald i nogen Grad hælder i Laurits Svendsens Favør, det vil sige, at Udbyttet er en Smule større, end han her vil være ved; thi det maa jo erindres, at han ikke afgav sine Oplysninger til en paa Stedet boende Mand, men til to, der kom udefra som Tilforordnede for Kommunitetet, og med denne Institution havde alle Bønderne i Tjørnelunde et større eller mindre — oftest større, meget sjældent mindre — økonomisk Mellemværende, der naturligvis drejede sig om Landgilden.

Som alle Byens Gaardmænd paa den Tid stod Laurits Svendsen for et Hartkorn af 9 Tdr. 3 Skp. 2 Fjerdingkar 2 Album og en Landgilde af 6 Tdr. 6 Skp. Rug, 8 Tdr. 2 Skp. Byg, 4 Tdr. 1 Skp. 2 Fjk. Havre, 1 Lam, 1 Gaas,

2 Høns samt 2 Mk. 4 Sk. i Penge.⁹ At denne Beregning, trods de manglende Hoveriforpligtelser, var alt for stram, kunde alle læse sig til ud af Bøndernes Restancelister, og en Revision maatte derfor komme. Jordebogen for 1745 giver her sin Begrundelse:¹⁰ „Tiørnelunde har skarpe og skuffel:[ige] Marker, Leer, gruus og rødsandet Jord, har ellers Eng og nogen Tørv“. Og Bønderne paa deres Side regulerede de ubillige Tilstande paa den simple Maade, at de kun leverede den Del af Landgilden, som de paa enhver given Tid fandt overkommelig. Ud fra den Praksis kom Laurits Svendsens Restance-regnskab til at se saaledes ud:¹¹

I Tidsrummet fra 1714 til 1742 inclusive, ialt 29 Aar, har han i Landgilde betalt 303 Rd. 1 Mk. 1½ Sk., hvilket aarligt kun er 10 Rd. 2 Mk. 11½ Sk. mod, i det mindste, 18 Rd. 5 Mk. 8 Sk., hvorved den samlede Landgilderestance bliver paa 245 Rd. 2 Mk. 10 Sk., i hvilken Anledning den tilforordnede Synsmand for Kommunitetet, Kancelliraad Niels Fuglede i Hjembæk, giver dette en utilsløret Skose: „men ihvorvel det er en god Bonde, og hans Tilstand meget god, saa er det dog ikke venteligt, at han uden sin og Gaardens Ruin kan betale af samme Restance over 50 Rd. og dermed ikke anderledes end i 5 Aar en Femtedel aarlig [NB. Laurits Svendsen var i 1744 allerede 69 Aar] men kunde altsammen vorde [d.v.s. have været] betalt, om det aarlig og i Tid var bleven inddrevet, saasom Beboeren stedse har været i god Stand“.

Men her var det, Kommunitetets lærde Professorer saa temmelig *large* paa Tingene, hvis de da ikke ligefrem har ræsonneret ud fra den praktiske Fornufts Synspunkt, at halv Landgilde af en veldreven Gaard dog altid var bedre end slet ingen af en øde Jord.

Den nye Jordligning kom i 1745; Hartkornet blev nedskrevet til 7 Tdr. 6 Skp. og Landgilden til 5 Tdr. Byg,

2. Tdr. Havre, 1 Lam, 1 Par Høns, 2 Gæs, 1 Snes Æg samt 2 Mk. 14 Sk. i Penge; men det oplevede Laurits Svendsen ikke, da han var død kort i Forvejen. Det formeldes, at han i sine sidste Aar havde bøjet sig saa dybt for Alderdommens Krav, at han til Hjælp paa Gaarden havde antaget en Karl paa 25 Aar og 2 Dreng, henholdsvis paa 18 og 11 Aar.

Den „ikkun maadelige“ Enke sad nu tilbage med Bedriften, som hun slet ikke kunde styre. Korn til Udsæd ejede hun ikke; men Kommunitetet forstrakte hende med et Laan paa 6 Tdr. Byg til dette Formaal; inden disse var kommen i Jorden, havde hun dog givet helt op, idet hun havde ansøgt sit Herskab om at blive fri for Gaarden, hvilket ogsaa skete. Ved den Lejlighed blev den bortfæstet (Fæstebrevet er dateret 20. Juli 1745)¹² til senere Værtshusholder Jens Madsens Oldefader, daværende Kommunitetshusmand i Tjørnelunde, Jørgen Hansen. Med ham begyndte dens Nedgangsperiode, som jævnt tiltagende strakte sig gennem trekvart Aarhundrede, og hvor Kommunitetets Administratorer fik rigelig Brug for deres Overbærenhed.

Naar Jørgen Hansen havde kastet sine Øjne paa Laurits Svendsens gode Gaard og ønskede at rykke ind i den, skete det ikke ud fra noget tilfældigt Lune. Allede fra Mortensdag 1724 havde han siddet som Husmand i Byen,¹³ først paa en anden Gaardmands, siden paa selve Laurits Svendsens Grund, saa han havde haft fornøden Tid til at undersøge sine ydre Muligheder. De indre kneb det noget mere med; selv haabede han imidlertid det bedste, og Kommunitetet gjorde aabenbart det samme, skønt han var en Mand, der for et Aars Tid siden havde passeret de 50. Man gav ham de rimeligste Betingelser: 1.) Han beholder alt, hvad som af Besætning, Besædning [d.v.s. Sædekorn] m. v. findes ifølge Skiftet efter Laurits Svendsen samt 6 Tdr. Sædebyg, som

Enken paa Stedet til dette Aars Vaarsæd var laant, at forblive ved Stedet uden Gengældelse til Besætning og Inventarium, hvilke 6 Tdr. Byg passerer i Kommunitetets Regnskab til Udgift, — 2.) betaler alle Skatter m. v., — 3.) begynder straks at svare Landgilde fra 1. Maj 1745 til paafølgende Martini forfalden, — 4.) er befriet for de ved Stedet hæftende Restancer til 1. Maj 1745 undtagen de kongelige Kontributioner; ligeledes fri for Indfæstning, da han selv har anskaffet Sædekornet undtagen de fornævnte 6 Tdr. Byg, — 5.) skal forsyne Laurits Svendsens Enke med nødtørftigt Livsophold, fri Husværelse og Varme samt en Seng hendes Livstid, — 6.) hvorimod Jørgen Hansen er pligtig at holde Gaardens Bygning og Besætning i forsvarlig Stand, og ved Fratrædelse enten formedelst Dødsfald eller i andre Tilfælde at være ansvarlig til Gaardens fulde Bygning, Besætning og Besædning, — 7.) maa ikke bortleje eller i ringeste Maade afhænde noget af Gaardens Ager og Eng. Fæstebrevet er paa Kommunitetets Vegne underskrevet af de to teologiske Professorer Marcus Wøldike og Søren Bloch.

Under de nye Forhold fik Jørgen Hansen bedre Plads til sine seks Børn, der forøvrigt alle sidenhen enten blev Gaardmænd eller blev gift med Gaardmænd i Tjørnelunde By, end han havde haft i sit gamle 9 Fags Hus med den maadelige Have; men Afgiften laa jo ogsaa noget højere end de 2 Rd. 4 Mk. aarligt, som han hidtil havde svaret Kommunitetet.¹⁴ Hans Hustru vilde der ikke have været Grund til at nævne, om ikke hun netop havde baaret et Navn, der har voldt Sprogforskerne en Del Besvær; hun hed Kirsten Ungersdatter, hvormed er sagt, at hendes Faders Fornavn var Unger. Holbæk-Historikeren Albert Thomsen, som har fundet Navnet i en Indberetning af 1743 fra Amtet,¹⁵ gætter paa, at dets Oprindelse er Odinkar; men det er Gunnar Knudsen og

Marius Kristensen¹⁶ ikke tilfredse med; ifølge dem er det snarere Adjektivet „ung“, som ligger bagved. Dog er heller ikke denne Forklaring tilfredsstillende. Hvor Kirsten Ungersdatter er kommen fra, og hvor hendes Fader hørte hjemme, kan ikke mere siges — i Tjørnelunde var det ikke; thi hverken i Fæsteprotokoller eller Jordebøger fra ældre Tid (Kirkebøger og Skifteprotokoller haves kun fra Midten af det 18. Aarhundrede) kendes Navnet Unger;¹⁷ som nogen Form af „ung“ kan det altsaa ikke være fremstaaet paa det Sted; tværtimod hersker Betegnelser som „unge Hans Pedersen“, sideordnet med „gamle Hans Pedersen“, eneraadende i samtlige ældre Arkivalier fra denne Egn, og Unger som Fornavn (saavel som Ungersen som Efternavn) synes ikke at have eksisteret udenfor den Slægt, hvortil Jens Madsen, Vært i „Kristian Firtal“, hørte. Hvorledes det nu end forholder sig med Navnets Hjemsted og Oprindelse, saa træffes Ungersen som Efternavn langt op i det 19. Aarhundredes københavnske Vejvisere og bæres maaske den Dag i Dag.

Jørgen Hansens Drift af Gaarden er rimeligvis, som Tilfældet plejede at være under den Slags Forhold, begyndt med en relativt kraftig Optakt, der ret hurtigt fortabte sig i en jævnt drævende Melodi. Indtil hans 68. Aar laa Gaardens Drift dog i hans Hænder; men den 23. Juni 1762 fik han Kommunitetets Tilladelse til, paa Grund af begge de gamles Alderdom og Skrøbelighed, at afstaa den til Sønnen, Unger Jørgensen,¹⁸ „af Kommunitetets unge Reservemandskab i Tiørnelunde Bye“ til „det altsammen som en god og døgtig Avlsmand dørcke, bruge og forbedre, ympe [d. v. s. pode] Træer, sætte aarlig i ringeste 3 Favne Steengierder, saalænge Steen paa Marken dertil findes, plante Piile til fornøden Indhegning“. Her strammede Kommunitetet Betingelserne noget, idet Unger Jørgensen skulde betale en Indfæstning

af 10 Rd. — maaske de administrerende Professorer i dette Tilfælde nærrede et ekstra godt Haab til Fremtiden.

Hartkorn og Landgilde blev staaende som i Faderens Tid; blot fandt man, vel sagtens ud fra bitterligt indhøstede Erfaringer, Anledning til at præcisere, at ethvert Kornmaal skulde leveres „med sin behørig Top efter Forordningen“. Sluttelig skulde Unger Jørgensen forsyne sine gamle Forældre med frit Hus i eller nær Gaarden og noget til Hjælp til Føde efter Evne.

Som Følge af de stærkt begrænsede Avancementsmuligheder og den lange Tid, som Kommunitetets „unge Reservemandskab“ gerne maatte slide bort som Tjenestekarle rundt paa Gaardene, blev Ægteskaberne i et saadant lille Samfund indgaaet ret sent — hvis Karlene overhovedet naaede saa vidt, hvad en Del for Resten aldrig gjorde. Heller ikke Unger Jørgensen var nogen helt ung Mand, da han vandt frem til Brudeskamlen; han var 33, da han lod sig vie til en af Byens Enker og blev Mand i egen Gaard.

Kun i to Aar oplevede den gamle Jørgen Hansen at følge Sønnens Ledelse af Gaarden, og da han hen paa Efteraaret 1764 havde fundet Hvile paa Finderup Kirkegaard, mødte Kommunitetets Skifteret op den 18. Oktober og udfærdigede et Dokument,¹⁹ som er af megen Interesse — ikke mindst, fordi Gaarden, hverken i Ydre eller med Hensyn til sit Indbo, undergik væsentlige Forandringer i de næste 30 Aar, d. v. s. til Jens Madsen blev født her.

Beboelselængen indeholdt en Stue, to Kamre og Køkken; som Karlekammer brugte man formentlig Indsiederfløjen paa den søndre Længe. I Stuen, som Unger, hans Kone og deres lille Mads paa tre Maaneder regnede for deres, bestod Bohavet af to faste Gaasebænke, den ene med tre, den anden med to Rum; det var dem, Fjer-

kræet brugte til at ruge i, saaledes som man erindrer det fra gamle Billeder; de blev takserede til henholdsvis 12 og 4 Sk. En anden Bænk til 2 Sk. og tre Bagstole [d. v. s. Stole med Ryglæn] med Hynder til 3 Mk. udgjorde Stuens Siddepladser; Gaasebænkene har nok staaet op til hver sin Væg, samlede i et Hjørne; foran dem var et Asketræsbord med Skuffe (3 Mk.), og langs Bordets Yderside ud mod Stuen stod saa den løse Bænk. To Fyrreskabe, det ene med 4 Rum, og et lidet Egeskrin, henholdsvis til 4 Mk., 2 Rd. og 1 Mk., var til at gemme Tøj i, mens de to Fyrrehylder, tilsammen 10 Sk., maatte gaa for Hjemmets Luksus sammen med en Messing-Lysestage (4 Mk.) og tvende Skilderier (2 Sk.), der efter Prisen at dømme næppe kan have været i Glas, men maaske i Ramme. Et Par af Bagstolene har staaet Skildvagt om den Jern-Bilæggerovn (6 Rd.), som vi genkender fra Laurits Svendsens Dage; det samme gælder for Resten Bryggerkedlen til 8 Rd. ude i Køkkenet. Adskillige andre Sager skrev sig vel fra samme Tid, da det afgjort ikke har været ret meget jordisk Gods, Jørgen Hansen flyttede ind med. Ægtesengen maatte nødvendigvis indtage en stor Plads i Stuen; men om den vil vi siden tale.

Saavidt man kan se, har de to gamle Aftægtsfolk sovet i det ene Kammer, men har naturligvis om Dagen opholdt sig i Stuen; disse to Rum har været af noget nær samme Størrelse, saaledes som det var almindeligt i disse gamle Gaarde.²⁰ Inde hos de gamle var Bohavet selvfølgelig noget mere sparsomt; foruden deres veltjente Ægteseng stod der dog et ganske pænt Fyrretræsbord til 2 Mk. 8 Sk. samt en liden gammel Egekiste, hvori der laa 8 Pund Uld à 8 Sk., samt en anden Kiste (en „Ørk“) til 2 Rd. Desuden opbevaredes der i dette Kammer en Del Husgeraad, saasom Smørkerne, en Kurv og en Hampe-

hegle, mens det andet Kammer, saaledes som det ogsaa var Brug i de gamle Gaarde, helt var taget ind som Opbevaringsrum for Husholdningens større Nyttegenstande.

Om Køkkenet, Loftet, Huggehuset og Gaardspladsen er intet at sige udover, at her fandtes, hvad der skulde være til det nødtørftigste Husbehov, men absolut heller intet mere. Derimod maa vi lige kaste et Blik paa selve Jørgen Hansen, som han saa ud, naar han i sine sidste Aar tullede rundt i Stald og Lo: Han besad trende Vadmelstrøjer, en rød til 2 Mk., en hvid til 1 Mk. 8 Sk. og en blaa til 12 Sk., et Par gamle Skindbukser [naturligvis Knæbukser] til 10 Sk., et Par [lange] Hoser 8 Sk., et Par Træsko 4 Sk., en gammel Kabudse 2 Sk., to Skjorter 3 Mk. og tvende Halsklude 6 Sk.; hermed kan man saa forestille sig Jens Madsens Oldefader. Bortset fra de tre Trøjer, tilsammen holdt i franske Farver, har han ikke haft meget at skifte med; men een Skjorte kunde han da altid pynte sig med, naar den anden var i Vask.

Men nu kommer alt det, som interesserede Kommunitetet og dets Taksationsmænd nok saa meget, nemlig det, som hørte til Bedriften. Her maa det erindres, at Unger Jørgensen dog i to Aar havde styret Gaarden, saa et og andet Fremskridt kan der jo være sket. Forholdene har nok været endnu et Par Grader daarligere, da Jørgen Hansen trak sig tilbage. Først Besætningen: Denne bestod af en gul Hest paa 13 Aar til 12 Rd., en do. Hoppe 7 Aar 13 Rd., en brun Hestplag 3 Aar 10 Rd., en sort stjernet Hest 19 Aar 1 Rd., en brun stjernet Hoppe 14 Aar 2 Rd., en sort do. 7 Aar 6 Rd., en brun Horsplag 5 Aar 7 Rd., en sort Hestplag 5 Aar 6 Rd., en do. 2 Aar 4 Rd., et blakket Hestføl 2 Rd., et rødt do. 1 Rd. 2 Mk. — en sort hjelmet Ko 3 Aar 12 Rd., en do. Tyrekalv 3 Mk. — 9 Faar og 1 Vædder à 4 Mk. = 6 Rd. 4 Mk. — 1 So med 9 Grise 4 Rd. — 3 Gæs og 1 Gase à 1 Mk. = 4 Mk. — 5 Høns og 1 Hane à 1 Mk. Parret = 3 Mk.

Sammenholder man dette med Laurits Svendsens Besætning, er der en iøjnefaldende Forskel, som falder tilbage paa Mændene: den daarlige og den gode Landmand. Fra Kvægbestanden og nedefter ses en meget betydelig Tilbagegang, kun Hestebestanden viser en kvantitativ Forøgelse, men en kvalitativ Forringelse og en fuldkommen Mangel paa Plan.

Kommunitetets Krav om Heste paa en Gaard som Nr. 14, hvilket Unger Jørgensen økonomisk havde at opfylde, var: 2 Vognbæster à 24 Rd. = 48 Rd. og 6 Plovbæster à 13 Rd. = 80 Rd. [Taksationsmændene har altsaa multipliceret rundeligt!], tilsammen 128 Rd., mod hvilket Beløb Unger Jørgensens talrige Hestebestand efter Taksationen end ikke med sine 54 Rd. 2 Mk. rakte til Halvdelen.

Af Avlsredskaber skulde Fæsteren svare til 1 beslagen Vogn med Tilbehør 16 Rd., en do. med Fjælle og Høsthauger 12 Rd. samt Plov, Harve og Tromle til 5 Rd. 2 Mk., ialt 33 Rd. 2 Mk. Heraf fandtes paa Gaarden en beslagen Vogn 12 Rd., en Trævogn med Tilbehør 6 Rd., Plov, Harve og Tromle 3 Rd. 2 Mk., ialt 21 Rd. 2 Mk., der saaledes ikke kunde dække Kravet.

Heller ikke med det indavlede Korn saa det godt ud: Til Udsæd krævede Kommunitetet, at der paa Gaarden skulde være 5 Tdr. Rug à 3 Rd. = 15 Rd., 12 Tdr. Byg à 2 Rd. = 24 Rd., 10 Tdr. Havre à 1 Rd., = 10 Rd. samt Vikker, Ærter og Boghvede til 1 Rd. 4 Mk., ialt 50 Rd. 4 Mark. I Oktober Maaned, altsaa lige efter Høstens Afslutning, forefandtes der hos Unger Jørgensen af Rug 5 Fag [d. v. s. Bindingsværksfag], ansat til 16 Tdr. à 2 Rd. = 32 Rd., Byg 4 Fag, ansat til 6 Tdr. à 10 Mk. = 10 Rd., og Havre, i 3 Rum 6 Tdr. à 5 Mk. = 5 Rd.; alt Kornet forelaa selvfølgelig endnu i utærsket Tilstand; desuden var der 1 Td. Ærter til 2 Rd., $\frac{1}{2}$ Td. Vikker til 1 Rd. og 1 Skp. Boghvede til 1 Mark 4 Sk., ialt til et Beløb af 50 Rd. 1 Mk. 4 Sk., hvormed er sagt, at Gaar-

dens hele Aarshøst kun lige dækkede Udsædsbeløbet — endda med knebent Maal. Unger Jørgensens Korn har altsaa ikke været af nogen særlig fin Kvalitet.

Efter Besætning og Afgrøde tog Skifteretten nu selve Gaardens Brøstfældighed i Øjesyn; herved fremkom det, at Stuelængen krævede Reparation for 26 Rd., østre og søndre Længe hver for 12, og vestre for 7 Rd. 3 Mk., tilsammen for 57 Rd. 3 Mk.

En Rekapitulation af alt dette med, hvad der videre løb paa af Passiver, giver følgende: Kommunitetets Krav med Hensyn til Besætning og Avlsredskaber: 161 Rd. 2 Mk. — do. om Besædningen: 50 Rd. 4 Mk. — Ansvar for Gaardens Brøstfældighed: 57 Rd. 3 Mk. — skyldige kongelige Skatter tillige med Skattekorndspenge: 21 Rd. 2 Mk. 1 Sk. — Folkeløn for 1 Aar til en Karl 13 Rd. 2 Mk., en Dreng og en Pige, hver 5 Rd. 2 Mk., ialt 24 Rd. — Landgilde for et Aar, beregnet efter forrige Aars Kapiteltakst: 13 Rd. 6 Sk. — Forvalterkorn og -penge, som er 1 Rd. 2 Mk., det giver Summa Passiver: 329 Rd. 1 Mk. 6 Sk., mod hvilket Boets samlede Aktiver paa 200 Rd. 2 Mk. 4 Sk. i Indbo, Besætning, Redskaber og Afgrøde opviste et Underskud paa 128 Rd. 5 Mk. 2 Sk.

Unger Jørgensen paatager sig at betale Skiftets Omkostninger; saaledes staar der i det mindste; men der staar intet om, hvad Kommunitetet agtede at foretage sig med Underskuddet; mest rimeligt er, at det blot har taget sig dette *ad notam*; thi at gøre Unger Jørgensen ansvarlig for det, betød jo kun at flytte Byrden fra det ene halte Ben over paa det andet.²¹

Skiftet slutter med følgende manende Ord til Gaardens Indehaver: „Og hvad hands gamle Moder angaaer da skulle hand og viise hende all Sønlig Kiærlighed, saa hun ikke skulle i Alderdom liide nogen Nød“. Det lovede han; det samme gjorde de øvrige Børn og Svigerbørn.

Overfor disse højtidelige Formaning er om Hensyn til

de gamle, som bestandigt forekommer baade i Skifte- og Fæsteprotokoller, dukker det Spørgsmaal ganske naturligt op: „Var disse paakrævede af Forholdene, eller skal de kun betragtes som Udslag af det teologiske Fakultets sædvanlige Hang til at moralisere?“ Der kan ikke tvivles om, at Valget her maa falde paa det sidste; thi Forholdene paa Landet var i det 18. Aarhundrede ikke, som de siden blev. Hverken for Aftægtsfolket eller Tyendet betød det nemlig nogen Vinding, at Fæstebonden blev Herre paa sin egen Gaard og Jord. Den materielle Rejsning, han i det 19. Aarhundrede kom til at nyde godt af, fandt — trods al Højskolevirksomhed — ikke sin naturlige Balance i en tilsvarende aandelig. Havde den gjort det, vilde Bøger som Jeppe Aakjærs „Paa Aftægt“ og Johan Skjoldborgs „Gyldholm“ aldrig være bleven skrevet; tværtimod skulde der, helt oppe i vort Aarhundrede, en Tyendekommission med Peter Sabroe som *primus motor* til for at raade Bod paa de tjenendes Kaar²² og en myndig Indgriben fra Lovgivningsmagts Side for at mildne de gamles Skæbner — ogsaa naar de var paa Aftægt.

I de gamle Tider, før Jorderne blev skiftet ud af Fællesskabet, følte alle sig som Enkeltled i samme Helhed; Med- og Modgang berørte dem, nærmest set, paa samme Vis, Husbond-, Aftægtsfolk og Tyende tumlede med Jord, Bolig, Dyr og Korn, hver efter sine Evner eller Kræfter; de tærede den samme Kost ved fælles Bord og laa i samme Art af Dynetøj om Natten.

Derfor var det, vi i den forudgaaende Omtale af Skiftet skød alt Sengetøjet ud til senere Behandling; thi Dyners og Lagners Mængde, Beskaffenhed og Forekomst i Gaardens Rum har aldrig været den daarligste Maalestok, man kunde bruge, naar Talen var om Husbondfolkets Hensyntagen til Tyendets og de gamles Rettigheder.

I 1764 indeholdt Unger Jørgensens Ægteseng følgende

Puder, Dynner og Lagner til to voksne og et Barn: To Olmerdugs- og en ekstra Hampe-Hovedpude samt en Bolsters do. til den lille, en Vadmel- og en Hampe-Underdyne, en Olmerdugs-Overdyne og et Par Blaargarns Lagner. Baade Ægteparrets og de gamles Senge var forsynede med Omhæng. Det, de gamle havde at ligge i, var: en Vadmel Hovedpude, en do. Under- og en do. Overdyne samt et Par Blaargarns Lagner — altsaa efter deres Vaner og Legemsomfang lige saa lunt og renligt som hos Husbondfolket. Nøjagtigt den samme Besætning af Puder, Dynner og Lagner som de gamles havde Sengen i Karlekammeret, hvor der formentlig har logeret tvende Mandfolk i den samme Visselulle. Og ser vi paa Sengenes enkelte Stykker, viser Taksationen, at de daarligste Ting slet ikke var henlagt hverken til de gamle eller til Karlene; der var faktisk ingen Forskel.

Det Indtryk af Ligelighed med Hensyn til Sengetøjet, som vi fik i Tjørnelundes Kommunitetsgaard No. 14, er aldeles ikke enestaaende; som Regel viser alle Skifteprotokoller fra Midt- og Vestsjælland paa denne Tid det samme, og spørger vi Gustav Bang, der dog ellers havde en vaagen Sans for de sociale Uretfærdigheder rundt omkring i Landet, da anfører heller ikke han i sine „Kirkebogsstudier“²³ et eneste Eksempel, der kan tydes som Vanrøgt eller Mishandling af de gamle Tidens Aftægtsfolk.

Fra Aaret 1774—75 har vi atter en udførlig Bedømmelse af Gaarden i Tjørnelunde.²⁴ Hos Unger Jørgensen genfinder vi Jernkakkellovnen og Bryggerkedlen, som de stod i Laurits Svendsens Dage; han har stadig sin store Hesteinteresse — 11 Bæster som sædvanligt, ingen Køer, men 3 Kvier, 2 Stude og 2 Kalve, 8 Faar og 14 Svin; men hans Besætning er maadelig, hvad Gaardens Bygninger og Indbo ogsaa er. Avlsredskaberne er de samme som i 1764; hvor der i Skemaet spørges, om han har

nogen Jernharve, maa han svare Nej. Udsæden er aarlig: 4 Tdr. Rug, $9\frac{1}{2}$ Td. Byg, 9 Tdr. Havre og $1\frac{1}{2}$ Td. Bælgkorn; af Hø avler han 13 Læs. Nogen Fremgang er der saaledes ikke at spore, selv om Afgrødetallene her havde været bedre at bedømme efter. Som de andre Gaardmænd i Byen er han nu sat op til 8 Tdr. Hartkorn og til en Landgilde af 5 Tdr. $2\frac{1}{4}$ Skp. Byg, $2\frac{1}{2}$ Td. $\frac{1}{2}$ Skp. Havre, 1 Lam, 2 Høns, 2 Gæs, 1 Snes Æg og 3 Mk. 6 Sk. i Penge.

Til nogen Trøst for Unger Jørgensen kunde det maa-ske nok være, at han ikke sad daarligere i det end Størsteparten af Byens andre Gaardmænd; for Kommunitetet var Trøsten naturligvis noget mere problematisk. Af de 17 Gaarde i Byen (Forvaltergaarden regnes ikke med her) havde 4 gode, 12 maadelige og 1 slette Bygninger; 10 gode, 6 maadelige og 1 slette Besætninger; 7 godt, 9 maadeligt og 1 slet Indbo.

Som Hjælp paa Gaarden har Unger Jørgensen næppe haft andre end sine to Børn, nemlig Successoren Mads paa 11 og Herman paa 8 Aar.²⁵ Den første blev Fæster, da Faderen døde i 1791,²⁶ mens Herman allerede ved Folketællingen i 1787 var slaaet ind paa den Bane, han troligt fulgte hele sit Liv, nemlig som Tjenestekarl hos fremmede; han ses aldrig at have faaet hverken Gaard eller Hus under Kommunitetet.

Den 3. August 1791 fik Mads Ungersen Fæstebrev paa sin Fødegård;²⁷ det var underskrevet af Professorerne, Botanikeren C. F. Hornemann og Teologen D. G. Moldenhaver. Selv underskrev Mads Ungersen ogsaa, og han gjorde det tilmed smukt. Hartkorn og Landgilde var det samme som før, nu var der blot kommet 4 Sk. af hver Td. Hartkorn, ialt 2 Mk., i Brandhjælp, og han fritages for Indfæstning mod, at han inden 8 Aars Forløb betaler sin Faders Restance til Kommunitetet. Men havde de to lærde Professorer vidst, hvor krank en Tilværelse han

snart kom til at føre som Gaardfæster, havde de næppe spildt Blæk paa denne Passus.

Det var imidlertid ikke, fordi Frugtbarhedsgudinderne havde vendt Ryggen til Gaard No. 14 i Tjørnelunde; de var tværtimod nærmest overdaadige med deres Gaver, der dog desværre faldt paa det forkerte Sted, ikke i Stald eller Lade, men i Stuehuset. Efter at Mads Ungersen den 23. Oktober 1791 var blevet viet i Finderup Kirke til Karen Jensdatter, ankom Jens Madsen, den senere Vært i „Kristian Firtal“, saa betids, at han kunde blive døbt den 24. Juni 1792 i samme Kirke.²⁸ Efter ham kom der fire Dreng, deriblandt et Sæt Tvillinger, efter disse igen fem Piger, deriblandt ogsaa et Sæt Tvillinger, og slutte- lig en Dreng, tilsammen altsaa elleve²⁹ — eller lige saa mange, som Faderen havde haft Bæster paa sin Gaard.

En Del af disse mange Børn døde ganske vist som smaa; men de andre fyldte og spiste alligevel for meget til, at de alle kunde forblive hjemme. I en tidlig Alder førte Vejen dem ud i Tjeneste hos fremmede, endda langt udenfor Sognets Grænser, hvor f. Eks. Jens havnede før sit niende Aar;³⁰ de fleste af dem blev ikke engang konfirmerede i Fødesognets Kirke, heller ikke Jens. I de Tilfælde, dette skete, ser vi af Præstens Vidnesbyrd, at det har været smaaat bevendt med Begavelsen i den Familie. Værst stod det til med Peder, som først i en Alder af 16 Aar opnaaede at „staa paa Kirkegulvet“, endda kun med Antegnelsen „maadelig, meget tungnem“.

I første Halvdel af 1790'erne foregik saa Jordernes Udskiftning i Tjørnelunde By, hvorved Gaard No. 14 blev udflyttet til Bymarkernes sydvestlige Del. Det nøjagtige Tidspunkt for disse Begivenheder er ikke til at fastlægge, da alle Aktstykkerne vedrørende Tjørnelunde engang maa være taget ud af de to store Pakker, der behandler Udskiftningen af Kommunitetets Gods,³¹ som endnu findes, og aldrig er lagt tilbage. I samme Institutions Skøde-

protokol fra Tiden efter 1811 er der imidlertid indklæbet et Kort, efter Opmaaling tegnet af Landinspektør Knoph i 1797 over den nye Gaard No. 14, og da dette i alt væsentligt svarer til et af A. Juel i 1792 tegnet Kort og en dertil hørende Opmaalingsprotokol,³² begge i Matrikulsarkivet, kan man vistnok gaa ud fra, at Mads Ungersen rykkede ud i sin nye Bedrift i 1793 eller 1794.

Efter Udskiftningstiden vaktet der som bekendt ude i Landet en Interesse for at ombytte de gamle Fæstegaardes Numre med velklingende Navne; ved Stavnsbaandets Løsning og Jordfællesskabets Ophævelse var Livet derude blevet ligesom noget mere individuelt, end det før havde været; men denne Bevægelse gav sig ofte sære Udslag. Saaledes blev det gamle Tjørnelunde en veritabel Lærebog i nordisk Mytologi samt Old- og Middelalderhistorie med Navne som Stærkodder-, Ganger-, Snekke-, Frigge-, Freja-, Valdemar-, Skjoldmø-, Inggild-, Asers- og Baldersgaard, mens et af de nye Huse fik Navnet Herthashus, og et Par Gaarde i det nærliggende Høng supplerede Samlingen op med Odins- og Hedevigsgaard. Mads Ungersens Gaard i Tjørnelunde kom dog mere beskeden til at hedde Weiberggaard. Baade dette (Vejhbjerggaard) og Størsteparten af de andre gamle Gaardnavne bruges den Dag i Dag.

Med Aaret 1811 paabegyndte Kommunitetet Overdragelsen af sit Bøndergods i Arvefæste til de hidtidige Fæstere;³³ Skødet til Mads Ungersen er dateret 25. Juli 1812 og beretter følgende: Gaardens Areal (med Gaardsgrund, Haveplads og Vej) er 892,387 Kvadratalen = $63^{10/14}$ Tdr. Land; den tilhørende Husmandslod er 42,171 Kvadratalen = 3 Tdr. Land. Lodden grænser mod V. og S. til Gørlev Mark, mod S.Ø. til Asersgaards Tørvelod, N.Ø. til Gangergaards Jorder, mod Nord til Asersgaards og Slettemosegaards Jorder. I Loddens sydøstlige Del er Tørvemose. Engdrag løber i to parallelle Bælter fra N.Ø.

til S.V. gennem hele Lodden. Gaarden overdrages Mads Ungersen til Eje mod en aarlig Afgift af Rug, Byg og Havre paa 9 Tdr. 2 Skp. af hver Kornsort samt 12 Sk. i Penge. Jagtretten overdrages Ejeren mod et aarligt Vedderlag paa 1 Rd. 2 Mk. Ved Deling af Gaarden maa Hovedlodden ikke gøres mindre end 3 Tdr. Hartkorn, en Deling maa dog først finde Sted 6 Aar efter Skødets Dato. Jordafgiften (de 3×9 Tdr. 2 Skp. Korn) leveres ikke *in natura*, men i Penge efter de sidste 10 Aars Kapitelstakst for Sjællands Stift; den erlægges hver 1. Marts. Ved Ejerskifte betales til Kommunitetet 1 Td. Byg af hver Td. Hartkorn. Gaarden skal altid være assureret i Brandkassen.

Jagtafgiften varierede en Del i de følgende Aar; i 1814—17 var den 2 Rd. 3 Mk., i 1818 igen nede paa 1 Rd. 4 Mk. Men det var jo ikke den, der trykkede mest. I Sammenligning hermed vejede Jordafgiften mere til; af Jordebøgerne ses, at den, omregnet i Penge, beløb sig til 20 Rd. 5 Mk. 11 Sk. i Sølvværdi (39 Rd. 1 Mk. 11 Sk. i Navneværdi) aarligt i 1814—18.³⁴

Skønt Kommunitetet havde tilstaaet Mads Ungersen, i Lighed med de andre Gaardmænd, en meget betydelig Moderation i 7 Aar fra 1. Januar 1812, kunde han ikke klare sine Forpligtelser, men maatte tre Aar efter gaa fra Gaarden. Det vil sige, saa særlig langt gik han nu ikke, kun ned i Gaardens Husmandssted, mens Bager Frederik Chr. Gustavus fra København traadte ind i hans Forpligtelser³⁵ og indrettede et Bageri, forøvrigt en ikke ubetydelig Virksomhed, i Forbindelse med Gaardbruget. Ved at give en Haand til begge Dele har Mads Ungersen vel kunnet holde den værste Nød fra sine Døre, og Kommunitetets Administratorer har draget et Lettelsens Suk ved endelig at have faaet en solid Betaler paa Gaarden.

Hvorledes saa Kommunitetets Funktion som Storgods-

ejer under Jordfællesskabet ellers har set ud, naar det hele skal tages under eet, formaar dette lille Udsnit naturligtvis ikke at give Svar paa; derimod tør man vist roligt hævde, at Kong Frederik II, der selvfølgelig havde de allerbedste Hensigter, ved at paalægge en Kreds af Mænd, hvis Evner laa paa ganske andre Felter end netop Jorddrottens, Forpligtelse til at holde en ikke ringe Del af dansk Jord under stadig Drift, har voldt Kommunitetets Administratorer et utroligt Læs af Kvaler — alt for ofte med den sorteste Utak og de magreste Resultater som Løn.

Ved kgl. Bevilling af 12. Oktober 1837 fik Bager Gustavus Tilladelse til at slaa Asersgaard og Weiberggaard sammen til een under den sidstes Navn; han endte sine Dage som en saare holden Mand, hvad der ikke kunde siges om Mads Ungersen. Ogsaa Huset maatte han gaa fra, saa han sank ned til at blive Indsidder hos Gustavus; her døde han i 1826,³⁶ ved hvilken Lejlighed Enken højtideligt lod tilføre Skifteprotokollen,³⁷ at hun begærede at hensidde i uskiftet Bo. Lige saa formelt gik det til, da hun, ti Aar efter, døde;³⁸ da meddelte Børnene, at de selv vilde dele Boet.³⁹ Det har næppe været svært; men maaske har det været dem for pinligt at vise Byens Folk alt det — der ikke var.

II.

Hvorom alting nu er, saa var dette den Fortid, Jens Madsen havde at se tilbage paa, og disse de Folk, fra hvem han kunde have taget sin Livsballast i Arv; men heldigtvis gjorde han det ikke. Han besad alle de Egenskaber — Flid, Retsindighed, den mest udprægede Punktighed i Pengesager og den sejgeste Taalmodighed til at lægge Skilling paa Skilling og Daler paa Daler, til de dannede en lille Kapital — alle de Egenskaber, som hans Forfædre manglede, samtidig med, at Forsynet havde

sparet ham for deres mange store Fejl. Saadan set maatte Jens Madsen slægtsbiologisk set nok kunne kaldes et Udslag af en saare heldig Mutation.

Vel kun faa andre paa den Tid gjorde ham det Kunststykke efter at lægge sin Driftskapital op — som Arbejdsmand i København. Sandheden tro, maa det dog siges, at han ikke var helt alene om det. Hans Hustru, Karen Larsdatter, den senere Husmoder i „Kristian Firtal“, stod troligt ved hans Side. Ligesom Jens var ogsaa hun fra Landet, men fra en anden Kant af Sjælland, nemlig Skævinge, den lille Landsby Vest for Hillerød og Syd for Arresø. Hendes Fødselsaar var det runde 1800, hendes Fader var Husmand Lars Christiansen. Moderen døde umiddelbart efter Datterens Fødsel, og da Følget havde jordet Barselkonen, slog det en Vending ind i Kirken for at faa lille Karen døbt, den 27. August.⁴⁰ Nogle Aar efter giftede Faderen sig igen og fik en Søn, altsaa en Halvbroder til Karen og lige 10 Aar yngre; han kom til at hedde Lars,⁴¹ blev siden Karl i „Kristian Firtal“⁴² og var præcis den samme Lars, som den ene af Spidsborgerne i „Gjenboerne“ raaber Navnet paa.⁴³

Men det varede noget, før Jens Madsen kom saa vidt som ned paa Amagertorv; først maatte han se at blive en fri Mand, d. v. s. slippe ud af Landmilitsen, dernæst maatte han have flere Penge og den Erfaring i Værts-hushold, som var ubetinget nødvendig, om det skulde gaa. Jens og Karen vidste imidlertid begge, hvad de vilde. Da deres første Barn i 1824 skulde holdes over Daaben,⁴⁴ foregik denne Begivenhed i dybeste Stilhed; kun de to vandrede som Faddere fra deres lille Kammer i Badstuestræde 127 (nuværende No. 15) op til Kirken; der skulde ikke gives unødige Penge ud til Gæstebud; forøvrigt havde de heller ingen, de kom sammen med.

Men maaske det alligevel var denne Familieførøvelse, der ved at sluge Penge fra den sparsomme Arbejds-

mandsløn og holde Karen for stærkt fra udendørs Ger-ning gav Stødet til, at Jens Madsen søgte og den 16. Marts 1825 fik Magistratens Bevilling til at drive Værts-hus,⁴⁵ dog — som der staar — „uden Ret til at holde Dans for sine Gæster uden Politiets Tilladelse“, hvad han vel heller aldrig havde tænkt sig. Han gjorde nu sit første Fremstød og lejede Lokaler paa Ulfeldtsplads 114 A, nuværende Graabrødretorv No. 6, i den smukke gamle Ejendom, som har „Wessels Hus“ til Genbo, og hvor Stig Andersens Antikvariat i vore Dage bor i Stuen, mens Kælderen er fuld af andre sjældne gamle Sager. Da vi jo desværre ganske mangler Folketællinger fra den Del af Byen lige fra 1801 til 1840 (bortset fra nogle Ind-kvarterings-Mandtaller fra de første faa Aar), kan man ikke nøjagtigt sige, hvor i Huset Jens Madsens første Beværtning laa; men rimeligvis har det været i Kælde- ren; det passede ogsaa bedst, baade for hans beskedne Driftskapital og for de Folk, der fra Torvet kunde ventes som hans Gæster; thi lige ovenfor Jens Madsens Dør rørte der sig et broget Liv: Bønder kom dagligt ind med deres Fjerkræ, Æg, Smør, Ost og Grøntsager; Tør- og Saltfisk falbødes ogsaa, bl. a. fra de omkringliggende Fiskebløderier;⁴⁶ og Slagterne, der ellers havde deres Huse udenfor Voldene, hinsides Vester-, Nørre- og Øster- port, betjente Kunderne fra deres Boder paa Ulfeldts- plads, omkring Nikolaj Kirke og andre Steder i den indre By.

Naturligvis spillede Drikkevarerne en meget betydelig Rolle i Jens Madsens Forretning og bidrog deres store Del til at underbygge hans Økonomi; de flydende Varers Alfa og Omega var i de Kredse Øl og Brændevin. Hvor meget der i København konsumeredes af den sidste Slags, er det svært at give noget Tal paa; hvad Øllet angaar, véd man noget bedre Besked: Man regnede med, at der i Begyndelsen af Aarhundredet blev drukket gennem-

snitlig 206,100 Tdr. Middeløl aarligt til en Pris af 2 Rd. Tønden, eller $\frac{1}{2}$ Pot daglig for hver af Byens ca. 90,000 Indbyggere, store saavel som smaa.⁴⁷ Men man tør jo nok gaa ud fra, at Torvefolkene ikke er blevet staaende ved den halve Pot til hver.

Ved sin daglige Færden paa og omkring Ulfeldtsplads erhvervede Jens Madsen sig den grundige Rutine som Indkøber, der kom ham til Nytte senere i „Kristian Firtal“; han høstede den Erfaring, som mange andre baade før og siden har gjort: at naar man staar med Kontanterne i Haanden, er det meget lettere at faa de rigtige Priser frem, end naar man nødes til at købe paa Kredit. Paa denne Erfaring grundlagde han det Princip, hvorefter han hele sit Liv drev Forretning: altid kontant Betaling, aldrig skylde en Øre væk og helst aldrig have en Øre tilgode. Her paa Ulfeldtsplads erhvervede ogsaa Karen Madsen sig sin senere saa højt priste Husmoderdygtighed; thi Torvets Gæster nøjedes naturligvis ikke med Øl og Snaps, men maatte tillige have lidt for Tandem. Og Karen var aldrig den, der sad til Stads med Hænderne i Skødet; i de 13 Aar, Ægteparret boede paa Ulfeldtsplads, kogte, brasede og stegte hun Mad til mange sultne Munde, holdt rent og pænt til alle Sider, fødte 6 Børn, nemlig 4 Dreng og 2 Piger,⁴⁸ efter ham, vi lige talte om, og holdt hele denne Karavane paa Dydens rette Vej ved Tugt og Herrens Formaning.

I det samme Aar, som Jens Madsen begyndte paa Ulfeldtsplads, rykkede den Mand ind i Amagertorv No. 4, som kom til at give Beværtningen Christian den Fjerdes berømte Navn. Det var Kristian Hansen med Tilnavnet Hein, oprindeligt en Nordmand, som var bleven Underforvalter ved Told- og Konsumptionsvæsenet hernede. To Aar i Forvejen havde han faaet sit Beværterborger-skab,⁴⁹ men flyttede først ind i „Firtallet“ i 1825. Hvorledes hans Virksomhed blev estimeret, faar vi paa en for-

nøjelig og ikke helt almindelig Maade Besked om. I 1832 udgav nemlig Handelscomptoirist G. Holst en dansk Eftertiligning af det engelske Skrift „The Clubs of London“ og kaldte det „Muntre Vignetter af de kjøbenhavnske Hoteller, Gjæstgiversteder, Restaurationer, Conditiorer, Billard-, Viin- og Ølhuse“,⁵⁰ og her staar Side 14:

Hansens Øl- og Forfriskningshuus (Amagertorv)

Hr. Hansen har sig ei forbarmt
 At man kan faae hos ham *lidt Varmt*.
 Men vil Du have *Koldt* saa see:
 Den bedste Aal udi Gele!
 En Skinke rigtig god og kraftig,
 Anchiovis ægte frisk og saftig,
 En vel nedsyldtet Grisetaae
 Med Ædikke og Peber paa,
 Godt Smørrebrød, men dog lidt tør,
 Ifald Du faaer det midt om Dagen,
 Thi, kjære Ven, thi det er Sagen:
Det skjæres nogle Timer før.
 Forresten Stedet er honet
 Du moerer Dig superb og — let.

Kristian Hansen residerede her i 11 Aar, til 1836, og blev da afløst af en Mand ved Navn Ole Hansen; men han var hurtigt færdig, saa allerede i 1837 laa Terrænet aabent for Jens Madsens andet og sidste større Fremstød: fra Ulfeldtsplads til „Kristian Firtal“. Nu havde han ogsaa Haab om snarligt at slippe ud af Landmilitsen, havde fornøden Driftskapital og sammen med sin Hustru en grundfæstet Erfaring; men det var alligevel noget af et Eksperiment; thi „Kristian Firtal“ skulde støbes om fra Ølhus til et respektabelt Madsted og skulde skaffe sig et Publikum fra andre Kredse end dem, han hidtil havde kendt. De første tre Aar gik han videre paa sin

gamle Beværterbevilling, men løste saa det rigtige „store“ Borgerskab.⁵¹

Ejendommen Amagertorv 4 tilhørte dengang den mærkelige Hofviolon [d. v. s. kgl. Kapelmusicus] Peter Chr. Bruun, Søn af en velhavende og i hine Tider meget kendt københavnsk Vognmand. Peter Christian selv gennemløb en mangeartet, men stedse opadstigende Livsbane fra dygtig kgl. Fløjtenist over Ejendomsbesidder og Fabrikant i København til Storgodsejer i Jylland; men herom er der andetsteds⁵² skrevet saa meget, at vi ikke behøver at opholde os ved ham. Her faar det være nok, at Bruunden 17. Oktober 1808 havde faaet Skøde paa Ejendommen Amagertorv No. 4, der bestod af For-, Side- og Baghus, alt grundmuret. Forhuset var i Bredden paa 5 Fag, i Højden 3 Etager med Kælder under samt en Kvist over de 3 Fag med Frontespice og Halvtag. Værtshuset „Kristian Firtal“ laa i Stuen og bestod af to Værelser, det ene paa $7 \times 8\frac{1}{2}$ Alen til Gaden, det andet paa 7×8 Al. til Gaarden; ud til Køkkenet, som var paa $6\frac{1}{2} \times 7\frac{1}{2}$ Al., laa et smalt Værelse paa $9\frac{1}{2} \times 3$ Al.; desuden var der et Værksted [vistnok ind i Sidebygningen] paa $7 \times 5\frac{1}{2}$ Al.; Loftshøjden var overalt $5\frac{1}{2}$ Al. I halvvaarlig Leje betalte Jens Madsen 108 Rd. 2 Mk.⁵³

Paa Døren mellem de to Gæstestuer hang der en sort Trætavle, hvorpaa der med Kridt hver Dag blev skrevet Navne og Priser paa de Retter, som Karen Madsen kunde præstere; den Tavle fulgte „Kristian Firtal“ til hans sidste usalige Ende, og vi vil siden faa Lejlighed til at hilse paa den. I Gadeværelset, fra hvis Vinduer man havde Udsigt over Amagertorv og op ad Vimmelskiftet, var det, de to Spidsborgere i „Gjenboerne“ sad; det var i det hele taget beregnet paa de mere tilfældige Gæster, mens Gaardværelset, hvorfra Kobbersmedesvenden, Christen Madsen, og Løjtnant v. Buddinge træder ind paa Scenen, var forbeholdt Værtshusets Stamgæster, der herinde

havde mere Ro til deres politiske Diskurser og anden behagelig Tidkort og ikke gerne saa, at det „løse“ Publikum trængte ind paa deres Enemærker. Det voldte øjensynligt ikke Stavgæsterne nogen særlig Forstyrrelse i deres politiske Betragtninger, at der inde i Gaardværelset stod et Bur med en stor grøn Papegøje, som gav de mærkeligste Lyde fra sig og skingrende kommanderede: „Far,

Hos „Kristian Fiirtal“ paa Amagertorv, tegnet af P. Klæstrup ca. 10 Aar efter Værtshusets Ophør og ca. 20 efter Jens Madsens Død.

luk op!“, indtil Far Jens kom og lukkede den ud af Buret.

Hvis man ser paa de første Par Scener i „Gjenboerne“, faar man ikke det Indtryk, at Besøget i „Kristian Fiirtal“ har været særligt overvældende; men her drejer det sig jo ogsaa om en af de mere stiltfærdige Formiddagstimer; om Aftenen, især før og efter Teatertid, var Billedet et andet; da var der ofte overfyldt i de smaa Lokaler, hvor Jens Madsen selv vartede op sammen med to „Karle“, efter den Tids Skik klædt i lange hvide Forklæder og Skjortearmer.⁵⁴ Herman Triers Forældre husker Madsen

som en alvorlig Mand med et bredt, rødmosset Ansigt; at han ogsaa var ret høj, ses af hans endnu bevarede Militærpapirer: 64 Tommer i gammelt Maal, 176—177 cm i det nye. Da „Gjenboerne“ blev skrevet, var Karlene den ovenfor omtalte Lars Larsen fra Skævinge, Karen Madsens Halvbroder, og Ole Larsen fra Gørløse,⁵⁵ ogsaa i Frederiksborg Amt, men vistnok ikke i Familie med, i alt Fald ingen nær Slægtning af Karen Madsen.

De første Aar har Jens Madsen næppe haft Raad til at udstyre sine Lokaler saa fint med Gipsfigurer og Skildrierer, som de siden blev; for ham gjaldt det jo først og fremmest om at drive Omsætningen i Vejret, skaffe Værtshuset Ry som et godt Madsted og sikre sin store Families Fremtid økonomisk. Væggene har naturligvis nok været noget bare, hvad et Sted i Schlichtkrulls Variantfortegnelse⁵⁶ til „Gjenboerne“ tyder paa. Her siger Klint ud til Publikum: „Naa Goddag Godtfolk! Det er mig en stor Fornøjelse at see Eder. Men veed I hvor I ere? Kjender I Christian den Fjerde? Ja det kan ikke nytte Eder noget, at I seer paa Væggene. Nej, hvis I vil høre paa mig, skal jeg lære Eder baade hvorfor I skal have Respekt for Huset, og hvorfor den fine Portion blandt Eder ikke skal tabe Respekten for mig, fordi I see mig (saa tidligt) paa Dagen paa simple Steder.“ Og saa er det, han synger sin berømte Vise: „Paa Knejper just ikke jeg sværmer, dog her kommer jævnlig jeg hen —“.

Allerede her vil det vist være passende at faa Svar paa det Spørgsmaal, hvorfor Hostrup nu egentlig valgte at lade sin Komædie begynde i „Kristian Firtal“ og ikke noget andet Sted; thi Valget kan jo ikke være begrundet alene deri, at Jens Madsens Beværtning langt ude — om man saa maa sige — var i Familie med Regensen og det runde Taarn. Selv nævner Hostrup i sine Erindringer ikke et Ord herom; heller ikke i Sønnens Bog om Fa-

deren⁵⁷ findes noget; men maaske ligger Forklaringen paa denne konsekvente Tavshed i, at Hostrup senere som velagtbar Herrens Tjener, endda ved Frederiksborg Slotskirke, ikke fandt det helt stemmende med sin Gerning i det fornemme Guds Hus at minde om sit engang temmelig indgaaende Kendskab til Livet i „Kristian Firtal“. Thi et saadant lader sig aldeles ikke skjule; dertil er der for mange talende Beviser i hans Komædie, og de nys citerede Verslinier fra Klints Mund giver Sagen, som den er.

For det første kendte Hostrup Lokaliteterne, han ironiserede jo i Variantfortegnelsen over deres spartanske Udstyr; for det andet nævnedes han Karlen Lars ved dennes Døbenavn, hvad der faldt ham mest naturligt, da denne Person i Kraft af sit Halvbroderskab til Karen Madsen har været Firmaets indflydelsesrige „Overtjener“, hvis Navn ligefrem til Stadighed laa i „Kristian Firtal“s Luft. For det tredje lod Hostrup den ene af Spidsborgerne betjene sig af Udtrykket „to og en halv“, der bevisligt var den tekniske Betegnelse dengang for to Snapse og en halv Flaske Hvidtøl.⁵⁸ For det fjerde var det ingen Tilfældighed, at han blandt Spisevarerne nævnedes Grisesylte, Aal og „en Skive Ost“; thi, som vi siden skal se, bugnede det netop i Karen Madsens Køkken med disse Sager; vi kan endda sige, hvilke Slags Ost det var, og hvad de kostede — vel at mærke: kun i Indkøb; thi dette fremgaar endnu af Boets Akter, hvorimod Udsalgspriserne jo forlængst er slettet af „Kristian Firtal“s sorte Tavle.

At Hostrup derfor har haft et Førstehaandskendskab til Madstedet paa Amagertorv, maa anses for hævet over alle Tvivl, og naar Jens Nyberg i en Avisartikel ved „Gjenboerne“s 100 Aars Jubilæum⁵⁹ skildrer Hostrup nærmest som en Abstinens-Teolog, der aldrig tog Del i glade Venners Lag, er dette ganske urigtigt; tværtimod

beretter mange Træk i hans Erindringer, at han ikke gik af Vejen for et Par Glas vaade Varer — kun nu og da, naturligvis. Men helt komisk bliver det, naar Nyberg skriver: „Han [Hostrup] havde end aldrig nogen Sindsat sin Fod hos Lars Mathiesen paa Frederiksberg eller hos Kristian Hansen paa Amagertorv 4 (*Christian Firtal*)“. Spørgsmaalet om Lars Mathiesen faar vi lade staa hen; men da Kristian Hansen, som forud nævnt, ikke drev „Kristian Firtal“ længere end til 1836, og Hostrup paa det Tidspunkt manglede godt et Aar i at være bleven Student fra Metropolitanskolen, tør vi nok give Jens Nyberg Ret i hans Paastand; thi saa fremmelig har den unge Hostrup alligevel næppe været. Havde Nyberg derimod skrevet „hos Jens Madsen paa Amagertorv“, maatte vi have protesteret.

Bag „Kristian Firtal“s Mure hentede Hostrup sikkert endnu flere Træk til sine „Gjenboer“; især efter at Kristian Mantzius i December 1843 havde foreslaaet ham at skrive en Studenterkomedie, har han gjort sine Studier i Jens Madsens Værtshus; saaledes er baade Hovedtrækkene og mange Detailler i Scenerne med de to Spidsborgere utvivlsomt taget efter levende Model. Hvad disse to Personer angaar, lider de for Resten nogen Uret, naar de fremstilles paa Teatret. Det kan naturligvis ikke bestrides, at Hostrup i nogen Grad har set dem „gennem Ironiens Glar“; men Fremstillerne, ikke blot paa Dilettant-, men ogsaa paa den kongelige Scene, driver dem — selvfølgelig mere eller mindre — over i Karikaturen og sænker dem derved under det sociale Niveau, hvori de faktisk hørte hjemme, nemlig i det meget jævne Borgerskab, men ingenlunde blandt Halvsjufferne. Her er det Hostrups Sprog, som leder Nutidens Aktører en Smule ud paa Vildspor, eftersom Sprog og Socialniveau i Tidens Løb ikke ganske har fulgt hinanden. Den ene Spidsborger er Øltapper, gaar til italiensk Opera, ganske

vist uden at faa noget ud af det, er Skandinav, Trykkefrihedsmand, Medlem af Slesvigsk Forening, Læseforeningen og Industriforeningen, ganske vist ogsaa uden at begribe noget videre af det altsammen; den anden er en lille Haandværker. Nu til Dags taler Folk i disse Stillinger et rigtig pænt og dannet Sprog — de kan det da i alt Fald, og kun længere nede paa de sociale Trappetrin dominerer en kras Jargon, saavel til daglig som til Fest, og end ikke den jævne Borger, højsalig Kong Frederik den Sjette, var synderligt „poleret“ i sit Sprog.

At Hostrup ogsaa før sin Embedseksamen i November 1843 har været Gæst i „Kristian Firtal“, er der et og andet, som tyder paa. Han beretter selv,⁶⁰ at han, Aaret før han skrev „Gjenboerne“, hvilket altsaa vil sige i 1842, „en Gang var kommen i Snak med en Kobbersmedsvend, der fortalte, at han nu skulde tage fat paa sit Mesterstykke, som var en Messingmaskine“, og saa kommer det med Gesvejsningen. Sandsynligvis har den Samtale fundet Sted i „Kristian Firtal“, naar den gode Mad med Øl og Snaps havde stemt Sindet lyst og løsnat Tungebaandene; thi heller ikke dengang rendte man midt paa aaben Gade paa Smedesvende, der talte vidt og bredt om Temaskiner og andre Fremtidsplaner til en lille spinkel Teolog.

Ogsaa Modellen til Hovedpersonen i „Gjenboerne“, Løjtnant v. Buddinge, er der en Mulighed for, at Hostrup har mødt i „Kristian Firtal“; men mere end en Mulighed er det ikke. At Hostrup har pyntet Løjtnantens Skildringer med et Erindringstræk fra sin egen Barndom, fortæller han selv;⁶¹ men det er en Sag for sig; en Digter bygger jo oftest sine Skikkelser op af mange forskellige Smaadele. Hvem Modellen er, vides imidlertid ikke, selv om der nok er gjort Forsøg paa at løse denne Gaade. Julius Clausen er den, der har syslet mest — og dristigst — med Problemet. Da Carl Dumreicher skrev en Ar-

tikel⁶² i Anledning af Komediens 100 Aars Jubilæum, gjorde Clausen ham opmærksom paa, hvem der muligt var Modellen til Løjtnant v. Buddinge; siden har Clausen for egen Regning publiceret sin Mening herom. Vinket til Carl Dumreicher gik ud paa, at der i en Erindringsbog⁶³ af Nanna Videbech, f. Wanscher, findes en Skildring af hendes Barndomshjem i Vajsenhuset paa Købmagergade, d. v. s. dér, hvor „Messen“ nu har sine Lokaler. Forfatterinden fortæller følgende: „I Baghuset var der en stor Gymnastiksal for Drengene, men der kom ogsaa mange andre fra Byen og fik Undervisning i Hugning og Fægtning af en gammel statelig Underofficer; han var altid yderst punktlig og mødte før Tiden og de unge Herrer Officerer eller Skuespillere kom gerne lidt for sent, saa var der Tid for Hr. *Zigetti* til at fortælle os Børn om de Felttog, han havde været i. Han havde kæmpet under den store Napoleon, og det kastede jo et forunderligt Skær over den gamle Mand, hans store Knebelsbart syntes os dobbelt martialske, hans Væsen mere imponerende.“

Med god Grund stiller Dumreicher sig en Smule skeptisk overfor dette Fund og nøjes høfligt med at betegne Clausens Tanke som en Arbejdshypotese. Det maa jo ogsaa erkendes, at den Type, som Fru Videbech her tegner, slet ikke i sit Indre svarer til „Gjenboerne“s Løjtnant v. Buddinge, og man kan ikke tro, at hun her har kastet sin Beundring bort paa en uværdig — Børn plejer som bekendt at have et temmelig skarpt Instinkt for det ægte eller forlorne ved en Person og lader sig i slige Spørgsmaal sjældent narre. Om Hr. *Zigetti* saa kun har været den rent legemlige Skabelon, som Hostrup har klædt paa med Stykker fra sin digteriske Garderobe, er det ganske ørkesløst at gætte paa, da der paa den Tid fandtes mange andre og maaske mere brugbare gamle Underofficerer, ikke blot i Staden København, men ogsaa som Gæster hos Jens Madsen.

Med denne Tanke har Julius Clausen imidlertid paa ingen Maade følt sig tilfreds; i sit Jubilæumsskrift til Firmaet C. A. Reitzel⁶⁴ underkaster han derfor Fru Videbechs tilforladelige Skildring en til Formaalet passende Redaktion og Hr. Zigetti en gennemgribende Retouche, saa han falder bedre ind i Rammen. Julius Clausens Ord lyder som følger: „I Baghuset laa en stor Gymnastiksal, hvor der blev givet Undervisning i Fægtning af en gammel Underofficer Zigetti, der gav Bravader til Bedste om sin Deltagelse i Napoleonskrigen, og tog sig særdeles martialske ud med sin kæmpemæssige Moustache. Mon han ikke har været den ydre Model til Lieutenant v. Buddinge? Hostrup boede jo paa Regensen, da han skrev „Gjenboerne“, og formodentlig har han ofte mødt den gamle Krigskarls paa Købmagergade og hørt om hans eventyrlige Beretninger om Slaget ved Sehested.“ Saa vidt om Julius Clausens Hypotese, men om Løjtnant v. Buddinges Fremførelse paa Scenen bør vel i denne Forbindelse ogsaa siges et Par Ord:

Det er almindelig kendt, at Løjtnant v. Buddinges Figur blev udformet, som den siden holdt sig gennem et Aarhundrede, af Rollens første Indehaver, Hostrups Skolekammerat, Ungdomsven og Svoger, senere kgl. Skuespiller Kristian Mantzius. I Literaturen, bortset fra Axel Sørensens Artikel⁶⁵ i Anledning af Komediens 50 Aars Jubilæum i 1894, har man ikke lagt Skjul paa, at allerede Mantzius drev v. Buddinge-Skikkelsen et temmelig langt Stykke over i Karikaturen og derved fjernede den længere, end ønskeligt var, fra det, som Hostrup havde tænkt sig. Selv Karl Mantzius, den første Fremstillers Søn, har ikke været ganske fri for denne Mening. Karakteristisk er det, at han i Bogen om sin Fader⁶⁶ ikke har et eneste Ord tilovers for en saglig Vurdering af dennes Udførelse af v. Buddinges Rolle, men nøjes med at sige: „„Genboerne“s Historie og Mantzius's Forhold

dertil er iøvrigt behandlet saa hyppigt og saa grundigt og er saa kendt af alle, der overhovedet giver sig af med den Slags Ting, at der ikke er Anledning til at dvæle yderligere ved den.“ Nu skal det indrømmes, at det komiske Rollefag ikke just var Karl Mantzius's Domæne, og at hans mere verdensliterære Sympatier ikke ganske laa paa Linie med Hostrups lokalpatriotiske Studenterløjer; men det er ikke ene Grunden til hans Tavshed. Bag hans Ord skimter man en lille irriteret Næserynken over, at Faderen, forledt af ydre Sejre, i v. Buddinges Figur gjorde Misbrug af sine rige sceniske Evner. Georg Brandes sagde for Resten dette rent ud.⁶⁷

Med Olaf Poulsen, den næste store Udøver af v. Buddinges Rolle, gled Figuren stedse længere bort fra Hostrups første Tanke og Modellen; men herom skal der tales kortest muligt. Endnu lever der mange, som af Selvsyn kender „Olaf's Løjtnant; de øvrige kan læse Henri Nathansens minutiøse Skildring i „Portrætsudier“⁶⁸ og siden betragte de tilsvarende Rolle billeder i Teatermuseets Galleri; det vil være nok.

Først i allernyeste Tid er v. Buddinge-Skikkelsen efter et Aarhundredes vilde Flagren gennem Gøglets Verden naaet ind i Kunstens; thi med myndig Haand har Poul Reumert atter en Gang slaaet den gamle Sandhed fast, at i Begrænsning viser Mesteren sit Snille. Ofte kun ved ganske smaa, men genialt opfangede og psykologisk begrundede sceniske Virkemidler har denne højt begavede Kunstner ført Scenens Løjtnant v. Buddinge tilbage til Hostrup, til Modellen, hvem han saa end var, kort sagt: til Mennesket. Og dermed har Poul Reumert lagt Grundstenen til den Skikkelsens Tradition, som tilsikrer Hostrups gamle Stykke en Fremtid, det ellers næppe mere vilde have haft.

Fra Gæstestuerne fører Vejen nu til Virksomhedens Køkken — selve „Kristian Firtal's Hjærte, hvorfra en

stadig Strøm af Mad blev ført ad sikre Baner rundt i dennes Krop. Herude regerede Karen Madsen som en enevældig Dronning, lille, bred og vel ved Magt, „et Mønster paa en Madmoder med aldrig trættet Dygtighed i Hus og Køkken“ kalder Herman Triers Moder hende, og den Ros er ikke ringe; thi gamle Fru Trier var ogsaa en Kone, der havde Orden i sit Kram. Karen Madsen forstod ikke alene at lave Mad og faa noget ud af de Ting, hun havde mellem Hænder, „hos hende gik aldrig noget til Spilde“; men skønt der var utrolig meget at bestille, og Bunker af Raavarer samt Halv- og Helfabrikata tillige med Madrester og snavset Service fra Gæstestuerne skulde synes at føre en haabløs Kamp om Pladsen i det forholdsvis lille Køkken, gik alt som efter en Snor; den pinligste Renlighed blev baade krævet og gennemført; det ser man af de Mængder af Rensmidler: Sæbe, Soda, Potaske, Terpentin og Trippelse til Pudsning af Kobber- og Messingtøj, som blev købt til „Kristian Firtal“. Paa et saadant Sted, hvor der hele Døgnet er lunt, og paa visse Tider endda tropisk Varme, finder Kakerlakker ofte Tilhold; i Sprækkerne mellem Gæstestuernes hvidskurede Gulvbrædder har der maaske ogsaa været Yngleplads for Lopper, som herfra søgte op i Gæsternes langskaftede Støvler — nok er det, at Sæbe og Soda ikke her var tilstrækkelige Beskyttelsesmidler; men en af Pigerne maatte ned til Urtekræmmeren i Kælderen efter en Pose Insektpulver; det skete nogle Gange, formedelst 8 Skilling pr. Besøg.

I sine Velmagtsdage havde Karen Madsen kun to Piger, altid oppe fra Nordsjælland; dels havde hun mest Tiltro til Folk deroppe fra, dels frembød de ingen sproglige Vanskeligheder; thi sit nordsjællandske Bondemaal lagde Karen Madsen aldrig af. Men det var absolut ingen *sinecure* at staa i Tjeneste hos Karen. Dengang fyrede man jo kun med Brænde og Tørv, og da var det ingen

ringe Kunst at skifte de mange Gryder og Kasseroller over Komfurets Huller paa rette Maade, mens seks Stegepander med forskelligartet Indhold stod opmarcherede paa Rad og afventede en meget snarlig Behandling. Alle Ingredienser maatte ogsaa være til Rede, saa kun en Ordre fra Karen om det rette Maal bragte dem paa Plads; nok var der ikke langt ned til Trier i Kælderen; men den Slags Uorden skulde han nu ikke gaa hjem paa 2. Sal i Baghuset og fortælle sin Kone om. Vand var det heller ikke nemt med; det maatte Pigerne slæbe op fra Pumpen i Gaarden ved Hjælp af hver sit Aag med tvende Spande paa; den store grønne Vandtønde, som stod i Køkkenet med solide Jernbaand om Maven, skulde altid være fuld.

Alt som de luculliske Rariteter blev færdige fra Kvindernes rappe Hænder, rykkede de ind paa lange Reoler i det smalle Kammer, hvorfra Jens, Lars eller Ole saa bragte dem paa Bordene til de forskellige Gæster, og det maatte gaa rask, at Maden ikke skulde blive kold. Til den daglige Servering brugte man ikke Duge paa Bordene; men de fandtes, dog kun til større Festligheder, hvortil da ogsaa kom en Serviet ved hver Kuvert. Dog om alt dette samt om, hvorledes „Kristian Firtal“s Lokaler i deres Velmagtsdage saa ud, og hvad der konsumeredes saavel af Spise- som Drikkevarer, maa vi vente med at høre, til Jens Madsen er død; thi dels undergik Virksomheden en stadig Ændring i Retning af finere Udstyr under hans Enke, dels — og det er naturligvis det vigtigste — har vi før den Tid ingen som helst Midler til at trænge ind i „Kristian Firtal“s Økonomi, da Jens Madsen her var den myndige Suveræn, der foretog alle sine Indkøb kontant. Derfor kaldte Adolph Trier i Kælderen, hvor Madsen selvfølgelig købte alle sine Urtekramvarer, ham for en grundsolid Mand; baade Madsen og Trier var nemlig af den Mening, at en For-

retning aldrig kan betragtes som afsluttet, før Pengene ligger i Kassen; alt det med Forretninger, bare skrevet paa Papir, syntes ingen af dem om.

Sin gamle Vane og sit sunde Princip tro, var Madsen altid paa Pletten, naar Bønderne, Slagterne og de andre Handlende tidligt om Morgenen kom ind paa Torvet med deres Varer; her kom hans Køberevner helt til deres Ret; men det krævede ogsaa et Hoved, der ikke var om-
taaget hverken af Drik eller Nattevaagen. Derfor drak Jens Madsen aldrig med sine Gæster, og derfor fik disse ikke Lov at sidde i hans Værtshus længere end til lidt i elleve om Aftenen. Naar Uret i Gadeværelset faldt i med det første af sine elleve Slag, maatte alle være ude, og alt fortæret være betalt. Madsen gik da ned og laasede Porten ud til Gaden, tog sit Lys og gik i Seng ved Karens Side. Endnu en kort Stund er der vel bleven skiftet nogle Alvorsord mellem disse to aldrende Slidere — ikke saa meget om selve deres Virksomhed; thi den laa jo forlængst i sit faste, velrenommerede Spor; Jens Madsen var, om ikke rig, saa dog en meget holden Mand; men der var andre Ting at spekulere over: først det med Lars, dernæst Børnene og deres Fremtid, og som ventet gav de nærmest følgende Aar da ogsaa baade gode og onde, baade stolte og sørgelige Oplevelser til dem begge.

Hvad Lars angaar, da havde han saamænd tjent troligt og solidt i „Kristian Firtal“, havde for Resten ogsaa lagt en lille Skilling op, saa underligt var det ikke, at han nu i en Alder af 38 Aar fik Lyst til at sætte Foden under eget Bord og fæste sig en Livsledsagerinde. Men det vakte alligevel nogen Bitterhed hos Jens og Karen Madsen, at Lars — efter at have løst Beværterborgerskab den 27. Maj 1848 — slog sig ned, ikke mere end tre Steder fra „Kristian Firtal“, nemlig i Kælderen til Amagertorv No. 1 i den Ejendom, hvor Landmandsbanken nu har Filial.

Og det bødede ikke meget paa Bitterheden, at han havde giftet sig med Ane Kirstine, Datter af Arbejdsmand Lars Jensen paa Dronninggaard ved Søllerød;⁶⁹ hun var nemlig efter Sigende en Kusine til Louise Rasmussen, den senere Grevinde Danner, af hvilken Grund den skikkelige Lars i Folkemunde kom til hedde „Frederik den Syvendes Fætter“. Beklageligvis har dette Madam Larsens Kusineskab til den kongelige Familie ikke kunnet dokumenteres; det var jo nemlig saadan i mange Kirkesogne, at Præsterne ikke regnede med Mødrene, hvor betydningsfuld deres Opgave end maatte siges at være i Spørgsmaal vedrørende Slægtens Formering, og derfor — særligt hvor det drejede sig om Arbejdsmands og dermed ligestilledes Koner — slet ikke indførte deres Navne i Kirkebøgerne, men nøjedes med at lade dem modtage deres Lys fra Ægtemændene, ganske som Maa-
nen gør det fra Solen.

Noget har der nu nok været om Kusineskabet; thi Modehandlerinde, Jomfru Rasmussen, havde jo i Aarene 1845—46 sin Butik med den bekendte store Dukke i Vinduet ikke langt fra Lars, Jens Madsen og Trier oppe i Vimmelskiftet, nu No. 38 (hvor National Kasseapparat bor), og i 1847 endda paa Amagertorv, nu No. 16 (Hjørnet af Niels Hemmingsensgade, Fyldepennehuset og H. Hansen Sølv),⁷⁰ og var i de Aar en meget omtalt Dame, hvis Familieskab man sikkert ogsaa var godt orienteret i. Men det ses ikke, at Grevinden har haft nogen som helst Forbindelse med Familien Lars i Amagertorv 1, end ikke som Fadder ved Daaben af samme Families Børn. Men det havde Jens og Karen Madsen heller ikke; de var saa vrede, at de ikke vilde være med; først da Lars's Sønner No. to og tre blev døbt, fik den yngste Datter oppe fra „Kristian Firtal“ Lov at staa Fadder; men da havde Lars ogsaa taget det første Forsonningens Skridt ved at opkalde de nævnte nye Led af Slæg-

ten efter to af Madsens Sønner.⁷¹ Men rigtig varmt blev Venskabet alligevel aldrig mere, skønt Lars Larsens Beværtning ikke kom til at betyde nogen Konkurrence mod „Kristian Firtal“.

Saa var der det med Børnene og deres Fremtid. Jens Madsen havde selv prøvet baade en Bondekarls, en Arbejdsmands og en Værtshusholders Kaar; intet af det skulde hans Børn komme til at gøre om igen. Allerede en Snes Aar, før Peter Faber gav Udtryk for den Tanke i sin berømte Vise „Ja Haandværksmanden har det godt —“, havde Jens og Karen drøftet den igennem. De vilde have alle deres Børn ind i det gode Borgerskab, og hver af Drengene skulde lære et Fag; det vidste man, hvad var. Saaledes skete det ogsaa. Den ældste blev Sadelmager, den anden kom til Handelen, den tredje blev Possementmager (eller Knapmager, som det dengang hed), den fjerde Sadelmager og den sidste Urmager. At ingen af dem saa blev ved det, de havde lært, er igen en anden Sag. For saa kom Trearskrigen, og den vendte op og ned paa mange Ting.

Den ældste Søn, Christian Frederik Hermann, meldte sig straks som frivillig og gik til Fronten som Overjæger [d.v.s. Menig af 1. Grad ved et Jægerregiment]. Her udmærkede han sig ved en saa forvoven Fremfærd, at Hærledelsen indstillede ham til Dannebrogsmændenes Hæderstegn, som han fik den 13. September 1848 paa Lerbæk Mark — endda, som der staar: „Decorationen er ham overleveret af Hs: Majestæt Allershøjstselv“.⁷² Det var første Gang, at en Mand af de gamle Kommunitetsbønders Slægt fra Gaard No. 14 i Tjørnelunde var bleven dekoreret, og det har været en stolt Dag i „Kristian Firtal“, da Sønnen mødte op med dette Tegn paa Kongens Anerkendelse.

Men dermed afsluttede han da ogsaa sin Helteperiode. To Maaneder efter giftede han sig med en Pige omme fra

Lille Helliggeiststræde⁷³ og lagde for stedse sit Sadelmageri paa Hylden. Derimod købte han, vel nok med nogen Støtte fra Faderen, Ejendommen No. 470 (fra 1860 No. 6) i Rigensgade, hvor han under Betegnelsen Jernhandler drev en omfattende Forretning med gammelt Jern, uldne og linnede Klude samt Kreaturben. Adolph Trier havde ofte fra sin Kælder Lejlighed til at se og høre Chr. Fred. Hermann, naar denne under vældigt Piskeskrald kørte sin høje Herskabsvogn med de stampende Heste op foran „Kristian Firtal“; men Tanker er jo todfri. Ganske vist saa det særdeles fornemt ud altsammen; men det blev ikke desto mindre Chr. Fred. Hermann, som tog Livet af sin Faders gamle Beværtning. Dog: mere herom til sin Tid.

I Aaret 1850 rantes Jens Madsens Hjem af en Sorg saa stor som ingensinde før. Den anden Søn, Jens Carl, var ved Værnepligtslovens Indførelse bleven udtaget til Krigstjeneste den 8. Oktober 1849 og blev Aaret efter forfremmet til Underkorporal ved 1. Reservebataillon, der gjorde Tjeneste paa Als. Han havde lige udlært som Urtekræmmer, var en dygtig Fyr med sin Moders lyse Sind og en lang Dreng paa 70 $\frac{1}{4}$ Tommer i gammelt Maal (= c. 193—94 cm).⁷⁴ I „Kristian Firtal“ var man ikke glad ved at skulle sende Jens Carl til Fronten, da Faderen allerede havde lagt Planer om at faa ham etableret; men Jens Carl selv tog Situationen med godt Humør og svor paa, at den Kugle ikke var støbt, som skulde ramme ham. Maaske nok den heller ikke var det lige den gang; men det varede desværre ikke længe, før den blev det. Og den ramte støt og sikkert — den 25. Juli i Slaget ved Isted. Jens Carl kom haardt saaret paa Lazarettet i Flensborg, og ikke saa snart var dette smertelige Budskab naaet til København, før den gamle Jens Madsen tog derved. Tung og alvorlig sad han Dag og Nat ved sin kæreste Søns Leje; han vidste, hvor det nu bar hen;

der var aldeles intet Haab. Den 8. August døde Jens Carl, og to Dage efter fulgte den gamle Jens hans Kiste ud til Sct. Mariæ Kirkegaard i Flensborg. Jens Carls sidste Hvilested blev Gravpladsen Vest for Mindehøjen, hvor et sort Jernkors, som endnu staar dernede, paa sin For-side bærer hans Navn og Data og paa Bagsiden følgende smukke Linier: „Fra Fredens Syssel bort han stävnet, at värne om sit Födeland. Blandt Danmarks Helte blev han nävnet, thi blodig Val ham mindes kan.“⁷⁵

Den Sorg forvandt Jens Madsen aldrig, og da der senere blev udsendt et Billede af Flensborg Kirkegaard til Minde om de faldne, fik dette en Hædersplads i „Kristian Firtal“s store Gæstestue, kaldet Salen.

Sagen var den, at der med 1852 indledtes en Række store Ændringer i det gamle Værtshus. Ofte havde der i Aarenes Løb været Tale om, at Peter Chr. Bruun vilde sælge Ejendommen. Lige saa ofte var Jens Madsen bleven opfordret stærkt til at købe den, ikke mindst fra Urtekræmmer Trier, der sad i en blomstrende Forretning, som han ved Ejerskifte kunde risikere at blive sat ud af. Men Madsen sagde altid Nej, ogsaa nu, da det var Alvor. Sit gamle Princip tro, vilde han ikke købe noget, som han ikke kunde betale kontant — fuldt ud, til sidste Skilling, „og saa mange Penge har jeg ikke“. Derfor traadte Triers to Svogre, Brødrene Meyer Herman Bing og Jacob Herman Bing, til og købte Ejendommen i Juni Termin 1852. Ved denne Lejlighed blev „Kristian Firtal“s gamle Lokaler indrettet til Butik og Beboelse for Silke- og Klædehandler Jul. M. Goldschmidt, mens Værts- huset flyttede op paa 1. Sal. Heroppe var der betydeligt bedre Plads end nedenunder; foruden de to kendte Gæstestuer og det lange, smalle Værelse fik Madsens en ganske statelig „Sal“ paa $9\frac{1}{2} \times 8\frac{1}{2}$ Alen over Porten samt tre smaa Værelser til mere privat Brug. Da det hele var indrettet og efterhaanden fikset op med alt det,

vi straks skal høre om, havde den gamle Beværtning faaet et ligefrem fashionabelt Præg; men ret meget af alt dette kom Jens Madsen nu ikke til at opleve; han døde den 17. April 1853, godt 60 Aar gammel, og blev Ugedagen derefter jordet ude paa Assistens Kirkegaard.⁷⁶

Med Jens Madsen mistede „Kristian Firtal“ sin uerstattelige Administrator, saa selv om Enken kom til at hensidde i uskiftet Bo (opgivet til en Værdi af 4000 Rd.)⁷⁷ og drev Forretningen videre i det gamle sikre Spor paa Mandens Borgerskab, saaledes som hun havde Ret til,⁷⁸ blev hun dog nødt til at knytte Forbindelserne med Leverandørerne i noget fastere Former, end Jens Madsen havde brugt, hvilket for os andre betyder den Fordel, at der bliver stedse flere Papirer at holde sig til.⁷⁹ Det øgede Arbejde med Administrationen medførte ogsaa, at Karen Madsen maatte trække sig noget tilbage fra det daglige Slid med Gryder og Kasseroller. Ved Folketællingen den 1. Februar 1855 havde hun i Køkkenet to fuldbefarne Kokkepiger, en Pige til alt det grove og sine egne to Døtre, henholdsvis paa 23 og 18 Aar; ingen skulde nemlig fremtidig komme og sige, at Karen havde forsømt sine egne Døtres Uddannelse til dygtige Husmødre. Inde i Gæstestuerne var Karlens Antal øget til fire; ikke alene var Jens jo vandret heden; men ved samme Lejlighed havde Ole, der nu ogsaa var bleven 38 Aar, sagt sit gamle Arbejdssted Farvel; han løste Borgerskab som Vognmand og skabte sig siden en solid Eksistens ved at køre Ekstrakareter for Postvæsenet. Udvidelsen af Karlens Antal til fire maa ikke alene ses som et Maal for Værts- husets Behov, men ogsaa som en Kompliment til Oles Dygtighed — et Sidestykke til Situationen ved Lars's Afgang i 1848, hvor Karlens Antal blev øget til tre.

Da „Kristian Firtal“ i Halvtredsernes sidste Halvdel stod i sit fejreste Skrud, saa Interiøret saaledes ud: I Salen stod der 23 Stole med Ruslædersbetræk à 2 Rd.

samt 4 Stole à 1 Rd.; dernæst 8 Borde à 2 Rd.; Væggene var prydede med et stort forgyldt Spejl til 17 Rd. og 2 lange Spejle, tilsammen 15 Rd., 2 Skilderier à 5 Rd. og Billedet fra Flensborg — til Minde om Jens Carl.

I den mindre Gæstestue til Gaden stod 36 Rørstole à 7 Mk. og 6 Borde à 2 Rd., et Ur til 28 og en Kakkellovn til 50 Rd.; paa Væggene hang 6 Skilderier, tilsammen 2 Rd., og desuden var der i Stuen anbragt 9 Gipsfigurer, tilsammen 1 Rd. At saavel Christian IV som Frederik VII har været mindet her, enten i det ene eller det andet Materiale, tør vist anses for temmelig givet.

I Gæstestuen ud til Gaarden stod der 6 Borde à 2 Rd., men mærkværdigvis ingen Stole; formodentlig har man taget dem fra Gadeværelset, efterhaanden som man fik Brug for dem; paa Væggene hang 6 Skilderier à 2 Mk., 1 Spejl til 4 Mk., 1 Termometer og den hæderkronede sorte Spisetavle. Dette Lokale, der med sit beskedne Præg mindede mest om de forrige Tider nede i Stuen, har nok været det, hvori de gamle Stamgæster bedst følte sig hjemme; her stod ogsaa Buffet'en med alle de kendte Fluida, Disken, det store Brændevinsanker med Tinmaalene og de 10 Klukflasker samt Spyttebakkerne; men en ny kostbar Maskine (23 Rd.) til Slibning af Knive talte sit Sprog om moderne Idéers Indtog i den gamle Helligdom. Og hvad skulde man egentlig med denne Vejviser til 2 Rd.? Alle sine gamle Venner traf man jo dog i „Kristian Firtal“.

I det smalle Værelse stod et Chatol (50 Rd.) med Lagner, Haandklæder, Duge og Servietter, den veltjente gamle Reol med 21 Saltkar og 21 Platmenager samt 48 Par Knive og Gafler, desuden en Mængde store og smaa Bakker. Her stod ogsaa to Senge; formodentlig er det de 4 Karle, som har sovet i dem, eftersom det saakaldte Karlekammer meldes opfyldt med Brænde til ialt 80 Rd. Noget anstændigt Logi kan de 4 Karle saaledes ikke paa-

staas at have haft, og det er noget af et Mysterium, at det smalle Værelse, som heroppe var paa 8×5 Alen, baade har kunnet rumme alt dette Bohave foruden 3 Borde og 1 Stol og samtidig gøre Tjeneste som Værtshusets Anretterværelse; men Øvelsen betyder jo saa meget.

Hvad der var ude i Køkkenet af Jern-, Kobber-, Messing-, Tin-, Træ- og Lervarer, maa vi lade uomtalt, hvor meget det end vilde kunne fryde en nutidig Husmoders Øjne; derimod bør det nævnes, at Karen ogsaa leverede Mad ud af Huset, hvad hendes rigelige Besætning af „Madkasser“ vidner om. Og under „Kristian Firtal“'s Udvikling mod det finere kunde det selvfølgelig heller ikke undgaas, at nogle af de gamle „grove“ gjorde Skridt til at falde fra; men da deres Penge var lige saa gode som de „fine“s, tog Karen Madsen den fornuftige Beslutning at leje Kælderen henne i No. 6 (nu No. 12, slaaet sammen med No. 10 til Illums Bolighus) til en yderst jævn Filial af „Kristian Firtal“, nærmere betegnet en Øl- og Brændevinssnask for det tarveligere Publikum. Her hende fandtes 5 Borde à 3 Rd., 18 Stole à 7 Mk., Reol og Disk 10 Rd., 3 Skilte og 2 Gaslygter, Spejl og Skilderier, en Samling Tinmaal til Øl og Brændevin samt et „Kuglebord“.

Men ogsaa i Hovedforretningen var Grundstammen i Drikkevarerne endnu Øl og Brændevin; til disse Varer havde Karen Madsen 181 Øl- og Snapseglass, der dog ogsaa kunde bruges til Punch, Likør, Vin, Bitter og andre Nydelsesmidler. Af Brændevin havde hun regelmæssigt paa Lager for en halv Snes Rigsdaler, og Øl optraadte i mange, baade dyre og billige Former som Bajersk-, Dobbelt-, Bitter-, Skibs- og Hvidtøl i flere forskellige Kvaliteter, ialt i 770 Hel- og 900 Halvflasker. En halv Bajer stod Forretningen i 8 Sk., en halv Bitterøl i 9, en halv Dobbeltøl $9\frac{1}{2}$, en hel Hvidtøl $6\frac{1}{2}$ — $7\frac{1}{2}$ Sk. og en hel Skibsøl 4 Sk.; her var altsaa noget for enhver Smag og Pengepung. Aftapningen besørgede Karlene selv nede i

Ølkældereren, hvor der til det Formaal stod yderligere ca. 200 Flasker og 2000 Stk. Propper til Raadighed. Etiketteringen voldte ikke synderligt Besvær; enten skrev man med Kridt paa Flasken et Tal, som angav Varens Salgspris; til andre Tider var en rød eller blaa Streg hen over Proppen tilstrækkelig Antydning for den kyndige om samme betydningsfulde Problem.

Heller ikke Glassenes Rengøring frembød særlige Vanskeligheder: Inde bag Disken hang en stor Vandbeholder med Skullebakke, begge af Kobber (til en Vægt af 37 Pund à 2 Mk. 8 Sk. og en samlet Værdi af 15 Rd. 2 Mk. 8 Sk.); her fik Glassene en Omgang, naar de havde været i Brug; men stort mere gjorde man jo heller ikke ud af det paa de jævne Beværtninger for et halvt Aarhundrede tilbage.

Kaffe og Te kunde man selvfølgelig ogsaa faa i „Kristian Firtal“, men ikke Kakao eller Chokolade, der aldrig findes nævnt i Regnskaberne. Te kostede dengang 2 Mk. for en Fjerding, og Kaffe varierede fra 2 Mk. 8 Sk. til 3 Mk. for et Pund. Som ovenfor nævnt gælder alle Priser her og i det følgende for Indkøb; om Udsalgspriser véd vi intet. Cikorie brugte Karen ikke meget af; den var ogsaa uforskammet dyr, idet en Fjerding deraf kostede lige saa meget som et Pund rigtig Kaffe; derfor blev disse to Ingredienser ikke blandet stærkere end 1 Pund Cikorie til 6 Pund Kaffe. Hertil maa dog ogsaa bemærkes, at de Mænd (Kvinder gik jo ikke dengang paa Beværtning), som drak deres Kaffe eller Te i „Kristian Firtal“, sjældent nød denne „tørt“, men oftest kun som Kaffepunch og Tevandsknægt, d. v. s. med Brændevin, Rom eller noget andet kraftigt i, selv om Karen Madsens Gæster vel aldrig helt naaede op paa det, som Johan Skjoldborg regnede for en anstændig Kaffepunch: Brændevin og Kaffe — halvt af hver. Og til den Slags Opstrammere er en rigelig Iblanding af Cikorie vist heller ikke særlig heldig.

Af Rom holdt Karen Madsens Forraad sig paa et lille halvt Hundrede Helflasker; Bitter laa paa noget lignende, og her var den mest yndede øjensynligt v. Ostens Bitter; hvem Hr. v. Osten var, er ikke mere saa nemt at sige; men maaske var det den tidligere Maanedsløjtnant Jan van Oste, som Frederik IV i 1725 gav Bevilling som Vintapper i København;⁸⁰ han skal, ligesom sine hollandske Stammefrænder, have været meget dygtig til at fabrikere den Slags Hybenkradsere. Lagrene af Vin og Likør var derimod ganske minimale, saaledes havde Karen Madsen kun en Hel- og to Halvflasker Rødvin, en Helflaske Cognac, en hel Madeira, tre hele og fem halve Portvin samt noget lignende i Solbærrum, Svensk Banco, Anisette og Pebermynte. Til Gengæld blev der drukket en Del Punch, fremstillet af Rom, Sukker og Citroner til 4 Sk. pr. Stk.

Nogen Vinstue var „Kristian Firtal“ altsaa ikke. Det, som Jens og Karen Madsen havde arbejdet den op paa, var jo Maden, og den blev Karen ved at holde højt i Ære. Retternes Antal var *legio*; men vi vil ikke desto mindre forsøge at rekonstruere nogle af dem ud fra de endnu bevarede Regninger og Kontrabøger. Karen Madsens Kogekunst spændte over et meget vidt Felt; de fine Retter var det hende en Ambition at fabrikere; men ved de jævne og solide hang hele hendes landlige Hjærte — til daglig derfor heller ingen Fornemhedens Dikkedarer; Terriner til Søbemad brugte hun ikke og kun Fade, hvor det ikke kunde undgaas; ellers gik det i Portioner paa Tallerkener, hvoraf hun ejede henved 200 Stykker, saa naar der var „Ryk“ inde i Gæstestuerne, gjaldt det alligevel om at rappe sig med Opvasken. Menuen har, saa vidt det kan ses, haft et engang fastlagt og vel gennemtænkt Skema: En Forret af god, velsmagende og nærende Søbemad og en Efterret af Kød med Grøntsager eller Fisk: Forretten blev meget ofte udskiftet til Fordel for en

Dessert, hvad Karen Madsen gerne saa; thi af det, hun altid havde i sit Køkken, kunde der laves de nydeligste Ting i Pandekager, Æbleskiver, Risengrynsklatkager, arme Riddere, de gamle Dages fine bagte Æblekage og Buddinger, alt med rigeligt Syltetøj, hvorimod Flødeskum ikke ses at have været brugt. Karen Madsens Beholdning af Syltetøj havde sædvanligvis en Værdi af ca. et halvt Hundrede Rigsdaler, og der kunde syltes meget for de Penge i hine Tider, da Bærrene kun kostede nogle faa Skilling pr. Pot — selv om Sukkeret var ret dyrt, nemlig meget nær en Mark pr. Pund. Stikkelsbær og Kirsebær var de mest yndede dengang; af dem gjaldt det altsaa om at have rigelige Forraad. Hvis de sidste slap op for Karen Madsen, kunde hun naturligvis stive Efterspørgslen af ved Hjælp af de tørrede Kirsebær, som Urtekræmmeren nede i Kælderen havde; men det var en dyr Fornøjelse: de kostede 1 Mk. 12 Sk. Pundet — endda med Sten i.

Mælkemad lagde altid en solid Bund under Efterretten; her optræder Risengrød, Rismelsgrød, Sødgrød, Semoule- og Sagovælling, alt med Sukker og Kanel; til en Gangs Forbrug regnede man en Fjerding stødt Kanel til 1 Mk. og 4, og da Kanel er meget let, kunde den Fjerding jo række til en Del Portioner; dernæst naturligvis Vandgrød med Korender (1 Mk. og 8 for et Pund), Kærnemælkssuppe med Rosiner (samme Pris) og Svedsker (1 Mk. og 4 Pundet) og Bollemælk — for blot at nævne noget. Ris kostede 1 Mk. 12 Sk., Rismel 14 Sk., Semoulegryn det samme og Sagogryn 1 Mk. pr. Pund.

Ligesom i vore Dages Spisehuse var ogsaa dengang de store Trækplastre blandt Forretterne at søge i Kødsuppe, gule Ærter og Grønkaal. Den første betød, særligt naar den skulde koges paa Oksekød med mange Slags Rødder, Kartofler og to Slags Boller paa, et mægtigt Forarbejde i Køkkenet, og naar Fremstillingsprocessen var paa sit

højeste, udfordredes megen Præcision og Omsigt; men Produktet med sin Efterret af Kød i Peberrodsauce med Korender var sikker paa Sukces. Det samme gjaldt de gule Ærter, ogsaa med Rødder og Kartofler samt selvfølgelig Timian; de gjorde altid Lykke, ikke mindst ved deres Efterret den første Dag af det kogte Flæsk og Medisterpølse samt Sennep af den til 6 Sk. Fjerdingen, og den næste, da Ærterne var bedst, tillige Pandekager med Karen Madsens egenhændigt syltede Stikkelsbær. I denne Forbindelse dukker Spørgsmaalet „Gule Ærter, kogt paa Gaas“ ret naturligt op. I Begyndelsen af dette Aarhundrede — erindrer endnu vel en Del af Stadens ældre Indvaanere — vakte det ikke blot en vis Opsigt, men ogsaa blandt den mere beskedent vante Del af Borgerskabet nogen Harmen, at Lorry Feilberg fra sit Etablissement paa Frederiksberg reklamerede med „Gule Ærter, kogt paa Gaas“.⁸¹ Det var maaske nok ogsaa en overdaadig Ret, da Ærterne sandsynligvis blev kogt paa ferske, kornfedede Gæs; men Fænomenet var ikke ukendt i ældre Tider, og i „Kristian Firtal“ har man ganske givet ogsaa kunnet møde det. Det var nemlig en solid gammel Bonderet, som man finder omtalt mange Steder i Skifteprotokollerne fra det 18. Aarhundrede;⁸² dengang og paa Karen Madsens Tid drejede det sig blot ikke om de topfede, nyslagede og ret dyre Mortens- og Juleaftensgæs, men om de mere magre „Frilandsgæs“, som man lige efter Høst slagtede og saltede ned i Tønder; de var særdeles brugbare til at koge gule Ærter paa og kunde paa ingen Maade kaldes Luksus. Ogsaa til Grønkaal kunde de jo anvendes; men naar den skulde være helt rigtig, maatte den have et rigeligt Tilskud af Havre eller Byggryn — ellers laa den alt for lindt i Maven.

Blandt Efterretterne stod Stegene selvfølgelig i første Række. Alt, hvad der har med Svin at gøre, er der dog ikke bevaret Priser paa; de Dyr har Karen Madsen nok,

ligesom i Jens's Tid, faaet i hel, maaske endda i levende Tilstand mod kontant Betaling hos Bønderne, for at faa Blod, Ister, Tarme og al den anden Herlighed med. Men om Okse-, Kalve- og Lammekød véd vi noget mere. Hestekød blev ikke serveret i „Kristian Firtal“. Oksekødet spillede langt den største Rolle; det beroede selvfølgelig for en Del paa dets Anvendelighed til mange forskellige Retter, men ogsaa paa den høje Stjerne, det dengang havde — og tilvisse har den Dag i Dag — hos alle Elskere af Bordets Glæder. Baade Kalve- og Lammekød var jo ikke saa lidt af Sæsonvarer, som optræder hyppigt i den Sommer, der ikke med Urette bærer Navnet Frikassé (egentlig „Roderi“). Kalvekød var der dengang mange, som ikke kunde lide og var saaledes af samme Mening som Visedigteren Axel Henriques, der siger: „Jeg oprøres ved den Tanke, at man river Kalven fra Moderen, før den har løst den store og smukke Opgave, den har her i Livet: at blive til Oxesteg“.⁸³

Hvad Priserne angaar, var der ikke megen Forskel paa de tre Slags; Oksekød kostede 15 Sk., Kalvekød 14—16 Sk. og Lammekød 15 Sk. pr. Pund.

Blandt Fiskene indtog Aalen, selvfølgelig paa Grund af sin Fedme, ubestridt Førstepladsen, og det var ingen Tilfældighed, at Hostrup i „Gjenboerne“ lod v. Buddinge rose netop den. Naar som helst Fru Trier fra Baghuset slog en Vending indom til Karen Madsen, fandt hun hele Sække med friske Aal staaende i hendes Køkken, mens andre Skarer af samme Dyreart allerede var tillavede i Gelé med Eddike (8 Sk. pr. Pot), hel Peber (8 Sk. for en Fjerding) og Laurbærblade og stod opmarcherede i store Skaale paa Reolen i det smalle Værelse — klar til Udrykning. Naturligvis kunde man ogsaa faa denne Fisk i stegt Tilstand; men Gelé var aabenbart langt mere yndet, da Aalens „overmaade rene Smag“ saa bedst kom frem. Ejendommeligt nok brugte man ikke dengang som

nu at flaa Aalen; man skurede den med Sand, indtil den fik et blankt Udseende, og Skindet viste sig lyseblaat; hvis den skulde steges, gav man de enkelte Stykker tre Tværrids paa hver Side. En dengang meget populær Ret var desuden Aalesuppe; men den egnede sig kun for stærke og veltrænede Maver: Aal, helst paa en god Tommes Bredde, renses og skæres i Stykker paa knapt 2 Tommers Længde; de koges med Hviderødder og Gulerødder, hvortil kommer Svedsker og ituskaarne Æbler samt bagte Boller med Korender i, og Suppen smages til med Eddike, Sukker og Salt. Som Dessert kan man anvende Rismelsbudding med Kirsebærsaauce!⁸⁴

Torsk, Rødspætter, Laks og om Sommeren Hornfisk var ogsaa staaende Retter. Mærkværdigt nok brugte man, i Modsætning til nu, at kaste Laksens Hoved bort. Sligt vilde have bragt en Hollænder i den dybeste Fortvivlelse, idet han regner den bløde Udvækst, som danner Laksens krumme Næse, for det fineste af hele Fisken — saa fint, at han med Udtrykket „de neus van de zalm“⁸⁵ mener det samme, som naar Franskmanden siger *crème de la crème*. Ogsaa Laks fra Røgerierne i Gustav Esmanns „Mayonnaisekvarter“ bag Admiralgade fandtes selvfølgelig i Karen Madsens Køkken. Derimod serveredes ikke Makrel; den Fisk blev overhovedet ikke omtalt i de bedste af Datidens Kogebøger; thi som den norske Folke-mindesamler Storaker fortæller, har det været en almindelig Folketro, at det mørke Kød langs Fiskens Rygside skulde være Mandekød, som Makrellerne har faaet ved at æde druknede Mennesker, særligt naturligvis Fiskere og Matroser; „derfor har der været de, som desaarsag ei have villet spise Makrelen“.⁸⁶

Sild blev spist i „Kristian Firtal“, men ikke som nogen særlig Delikatesse; det var og blev en Fattigmandsføde, saaledes som Edvard Søderberg et halvt Aarhundrede senere beretter det fra Vesterbro: „Sild og Kartoffler —

Kartofler og Sild — *det* er Menuen i Gaden“,⁸⁷ og selv de fede røgede Sild, som i Vitaminernes Tidsalder har oplevet en formidabel Sukces, maatte i Datidens bedre Haandværkerfamilier finde sig i at gaa under Smæde-navnet „Skomagerlaks“.

Saa til sidst vedrørende Maden lidt om den „Skive Ost“, som Ligvognskusken, Kristen Hansen, „den gamle Somikkel“, ellers hver Formiddag i en Snes Aar havde faaet til sin Dram i „Kristian Firtal“.⁸⁸ Han kunde vælge mellem Schweitzerosten, der stod Forretningen i 22 Sk. pr. Pund, eller den hollandske, der laa noget højere, nemlig paa 34 Sk. Pundet. Om han valgte den ene eller den anden, kunde være Karen Madsen ligegyldigt, da hun altid havde Stabler af begge Slags paa Lager. En hel Schweitzer vejede 11—12 Pund, mens Hollænderen kom op paa ca. 18.

Hvornaar Ejendommene paa Amagertorv fik indlagt Gas, fremgaar ikke af Aktstykkerne; men No. 4 har vel faaet det i 1852, da Brødrene Bing blev dens Ejere. Vi véd i alt Fald, at „Kristian Firtal“ efter den Tid havde en Ledning, og den havde været dyr, nemlig 100 Rd. Men heller ikke Brugen af den brændbare Luftart var nogen billig Historie, eftersom 1000 Tdr. Gas dengang ikke kunde leveres for mindre end 20 Rd., og der i et Kvartal let kunde medgaa for 30 Rd., endda kun i en beskeden kombineret Butiks- og Beboelseslejlighed paa 4 smaa Lokaler, saa Karen Madsen var ikke meget for at bruge Gas. Derfor udviser Regnskaberne endnu længe efter, at den nye Luksusbelysning var indlagt, et stort Forbrug, baade af Petroleum (eller „Stenaalje“, som man dengang sagde) til 1 Mk. og 11 for en Helflaske og Stearinlys til 4 Mk. og 8 for et Pund. Nye Væger til Lamperne maatte der jo ogsaa til en Gang imellem; men saadanne fik man for 2 Sk. pr. Stk.

Selvfølgelig syntes Værtshusets gamle Gæster ogsaa

bedst om de tilvante Belysningsmidler; de Gasarme sad altfor højt oppe til, at „man kunde se, hvad man selv sagde“, og den lille levende Flamme paa det slanke, hvide Lys lige foran En var jo erfaringsmæssigt det eneste, man kunde tænde en respektabel Fidibus til sin Mer-skumspibe ved. Cigarer var endnu ikke kommen i Brug i „Kristian Firtal“, Askebægere kendtes ikke, og sin Pibe kradsede man ud i Brændekassen. Saaledes randt Dag for Dag og Aften efter Aften paa dette gamle Sted, over hvilket baade gode og onde Begivenheder i de kommende Aar slog ind.

Først oplevede Karen Madsen den Tort, at hendes fjerde Søn, Sadelmagersvend Johan Ferdinand Madsen, en Aftenstund sporenstregs maatte køres ud paa Almindeligt Hospital, hvor han ikke stod det Anfald af *Delirium tremens* igennem, som han var indlagt for; han døde den 6. September 1856 og blev fire Dage senere lagt til Hvile ude paa „Assistens“.⁸⁹ Men „Sorrig og Glæde, de vandre tilhobe — Lykke, Ulykke, de gange paa Rad“, saa der maatte vel ogsaa komme noget godt. Hvad der selvfølgelig ogsaa gjorde.

Den 14. August 1857 fik Karen nemlig sin ældste Datter, Henriette Augusta, viet i Helliggeistes Kirke til Skrædermester Victor Frederik Andreas Kiilerich⁹⁰ — en Mand, lige saa reel og flittig som gamle Jens Madsen og tilhørende det bedste københavnske Borgerskab. Den 4. Juni samme Aar havde han løst Borgerskab i sit Fag og indtraadte dermed i det Firma, som Faderen, Søren Hansen Kiilerich⁹¹ i 1832 havde grundlagt, Bag Hovedvagten 355. Søren Hansen stammede egentlig fra Thisted, hvor baade hans Fader og Bedstefader⁹² havde været velmeriterede Sadelmagemestre med grumme mange Børn, hvis store Efterslægt paa mange Omraader har gjort sig fordelagtigt kendt. Selv var Søren Hansen gift med en Datter⁹³ af Bagermester Schreiber paa Christianshavn og sad

paa det Tidspunkt, da Henriette Madsen traadte ind i Familien, ikke blot gældfrit i sin Forretningsejendom Bag Hovedvagten, men ejede ogsaa den store Villa Bonne Esperance paa Strandvejen. En stor Kreds af Sønner og Døtre fra Søren Hansen Kiilerichs solide Hjem blev saaledes Svogre og Svigerinder til Henriette; en af de sidste blev for Resten gift ind i den rige Vognmand Bohns Familie, og hvad alt det kom til at betyde, vil vi siden faa at se.

Men der skulde snart ske endnu mere oppe i „Kristian Firtal“. Denne Gang drejede det sig om Karens tredie Søn, Lars Peter. Om ham fortæller Herman Trier, at han i Begyndelsen af 1853 havde lejet Butik til sin Virksomhed som Possementmagermester; men saa døde Faderen, hvorfor Lars Peter maatte slaa sine egne Planer itu, lade Butikken overgaa til en anden og i Stedet fortsætte som Værtshusholder i „Kristian Firtal“, da Moderen ikke kunde lede den alene. Dette lyder jo forfærdelig trist for den stakkels Lars Peter; men Sandheden bag det hele var en ganske anden, og om den faar vi fyldestgørende Besked gennem Lars Peter Madsens egne Skrivelser til Magistraten, som Trier øjensynligt ikke har kendt. For det første var der ingen Grund for Karen til at lade Lars Peter styre Værtshuset efter Jens Madsens Død; det kunde hun meget bedre selv, og for det andet var der ikke megen Fremdrift i Lars Peter. Det er ganske rigtigt, at han den 17. Februar 1853 fik antaget Mesterstykke og en Uge efter vandt Borgerskab som Possementmager; men det har Jens Madsen utvivlsomt drevet ham frem til; det er ogsaa meget tænkeligt, at den gamle Jens har gjort Skridt til at faa Sønnen i Vej som selvstændig Haandværksmester; men saa døde den altid virksomme Chef for „Kristian Firtal“, og dermed faldt hele Lars Peters Possementmagervæsen til Jorden.

To Gange ansøgte Lars Peter Magistraten om Borger-

skab som Værtshusholder;⁹⁴ første Gang, den 5. Marts 1858, fik han Afslag; men anden Gang, den 6. April samme Aar, havde han bedre Held, idet han fik Besked om, at han den 22. samme Maaned kunde faa det nye Borger-
skab som Værtshusholder mod at aflevere det tidligere udfærdigede Possementmager-Borgerskab. Hans Ansøgning den 5. Marts 1858 lyder saaledes: „Jeg er nu 30 Aar gammel og har været med i Krigen, efter den Tid vandt jeg Borger-
skab her i Kjøbenhavn i Aaret 1853, som Knapmagermester, men efter Krigen har jeg altid været utilpas og føldt ilde befindende, saa at jeg efter en kort Tids forløb maatte opgive min lærte Profetion, og ikke kunde ernære mig derved formedelst Svaghed, som i de sidste Aar navnlig har vist sig at være Steensmerte, for hvilken Sygdom jeg har været under Behandling hos Hospitalslæge og Professor [Andreas] Buntzen, som ved sin vedlagte Erklæring har givet mig Attest paa min Sygdoms Beskaffenhed, og at jeg er uduelig til at arbeide stadig ved min Profetion. Da jeg saaledes ikke i en ung Alder kan leve ørkesløst og ikke kan ernære mig ved min Profetion, saa ansøger jeg herved den høie Magistrat om at faa Borger-
skab heri Staden som Værtshusholder“.

Lars Peter Madsen var dermed blevet Chef i „Kristian Firtal“. I de følgende to Aar gik Virksomheden dog videre i det gammelkendte Spor; thi nok var Lars Peter den officielle Indehaver; men Karen afgav ikke Sceptret, før Aaret 1860 atter bragte en Række afgørende Begivenheder, og Lars Peter nu maatte antages at have staaet tilstrækkeligt længe i Værtshusholderlære. Da abdicerede Karen paa stemplet Papir og overdrog lovformeligt Lars Peter hele „Kristian Firtal“ som hans uigenkaldelige og uindskrænkede Ejendom. De afgørende Begivenheder, som gav Stødet til denne Overdragelse, var først og fremmest den, at Karen nu havde naaet sit 60. Aar og ganske naturligt følte sine Kræfter tage af, dernæst at hun af-

vigte 15. Juni havde faaet sin yngste Datter, Louise Marie, gift med en anden af det stabile Borgerskabs gode Mænd, nemlig Skrædermester Christian Harald Anton Marer,⁹⁵ og at Lars Peter selv, en Maaned før han loformeligt overtog „Kristian Firtal“, havde indgaaet Ægteskab med en tredie Repræsentant for samme stabile Borgerskab, nemlig Amalia Anna Rebekka, Datter af Malermester Bernhard Gabriel Bense nede i Store Kongensgade 19.⁹⁶

Alle disse Familier — Kiilerich, Marer og Bense med deres udstrakte Relationer — som Madsens hermed kom ind i ved Giftermaal, fik den største Betydning for den Ændring, som „Kristian Firtal“ undergik i 1860, nemlig fra et pænt borgerligt Madsted til Vinstue for det mere velhavende Haandværker-Bourgeois; de ligesom løftede den Madsen'ske Familie op i en højere Rangklasse og afgav, om ikke just den økonomiske, saa dog den moralske Garanti for, at den Tiltro og Kredit, som i de følgende Aar saa rundeligt blev Lars Peter Madsen til Del, ikke blev ofret en uværdig. Selvfølgelig har der nok været en og anden blandt de gamle Gæster, som skumlede over Lars Peters nye Driftsplan og betragtede den som et Udslag af hans fine Fornemmelser og honnorte Ambition; men et dybere Indblik i de faktiske Forhold vilde have vist dem, hvor uretfærdige deres Domme var. „Kristian Firtal“ maatte lægges om — af flere Grunde.

Først af Hensyn til Amalia Bense, Lars Peters unge Hustru. Hun kunde være blevet en fortrinlig Haandværkerkone, opvokset — som hun var — i og vant til saadanne Kaar; men ganske uprøvet i Livets haarde Skole — som hun ogsaa var — og fuldstændig uøvet i Ledelsen af en stor og mangeartet Husholdningsvirksomhed, besad hun ikke de ringeste Muligheder for at træde ind paa gamle Karens Plads, og at overlade det hele til de tre Piger, som tjente i „Kristian Firtal“ i 1860, kunde der

slet ikke være Tale om. Ganske vist maatte Folk ligesom før kunne faa noget at spise paa Amagertorv; men de varme Retters Tal var Lars Peter nødt til at begrænse mest muligt til Fordel for det kolde Bord, hvad der ogsaa synes at fremgaa af de store, men desværre uspecificerede Leverancer af Brød fra Bagermester Rubow, som nu optræder i Regnskaberne.

For det andet havde Lars Peter langtfra faaet „Kristian Firtal“ forærende af sin Moder, der tværtimod havde bundet ham med meget strammende Baand. Ifølge Overdragelsesdokumentet af 2. November 1860 skal han for Værtshusets Inventar og forhaandenværende Varelager betale en samlet Sum af 1450 Rdl., som skal forrentes med 2 pCt. halvaarlig og afbetales med 50 Rd., ligeledes halvaarlig, i hver af Aarets to Terminer, første Gang i Juni 1861. Desuden skal han svare sin Moder en Pension af 400 Rd. aarlig, at udbetale med 33 Rd. 2 Mk. den første i hver Maaned, fra 1. Oktober 1860 at regne — saa længe, hun lever. Til Sikkerhed for skadesløs Betaling af de saaledes lovede Summer og Renter pantsætter Lars Peter med 1. Prioritets Panteret til sin Moder alt, hvad han ejer „og ejende vorder“ og forpligter sig til, ifald Renter, de maanedlige 33 Rd. 2 Mk. eller Kapitalafdragene maatte udeblive 8 Dage over Forfaldstid, da at præstere hele Kapitalen eller dens Rest til skadesløs Betaling. Tre Dage efter blev Kontrakten tinglæst i Den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsret — paa en Mandag, Ugens allerværste Dag, som man ifølge gammel Overtro ellers aldrig valgte til et nyt Foretagendes Begyndelse.

Det var disse strenge Betingelser, som laa bagved „Kristian Firtal“s nye Driftsplan. At Karen Madsen har kendt denne til de mindste Enkeltheder, følger næsten af sig selv; men vi skulde kende hende meget daarligt som den forretningskyndige gamle Bondekone, hun var,

om ikke hun tillige havde tænkt: „Den Kontrakt er lige saa god som rede Penge; thi selv om Navnene Kiilerich, Marer og Bense ikke *formaliter* staar paa Papiret som Selvskyldnerkautionister for Lars Peter, saa dækker de ham i paakommende Tilfælde *realiter*, eftersom ingen i deres højt estimerede Familiekreds vil tillade, at Lars Peter gør Skandale“. Noget lignende har aabenbart de mange Forretningsfolk, som entrerede med Lars Peter under de nye Forhold, tænkt. Og det var egentlig ganske ligetil; thi enhver vidste, at naar man ved Giftermaal blot naaede at „blive regnet med“ til et Par af de anerkendte Haandværkerfamilier, var man knæsat hos alle dem, der i Datidens lille København ved Slægtskab, Ven-skab, Fadder- og Forloverskab var knyttet til hverandre som en mægtig Kædes Led i Led.

Om Kiilerichs er allerede talt, saa Vejen nu kan føre os til Skrædermester Marer. Allerede i Begyndelsen af Aarhundredet, nemlig den 16. December 1805, havde Skræder Herro Henrich Euchen fra Essen vundet Borgerskab i København. Hans Hustru, Helene Christine Colding, der selv var af Skræderslægt, indgik efter hans Død Ægteskab med Johannes Georg Marer fra Solothurn i Schweiz, der saa overtog Euchens Skræderi.⁹⁷ I dette Ægteskab kom ingen Børn; men da Georg Marer efter sin første Hustrus Død havde giftet sig med Caroline Wagner, fødte denne ham i 1832 en Søn, den fornævnte Christian Harald Anton,⁹⁸ der blev Louise Marie Madsens Mand, og i 1835 en Datter, der dog — kun 18 Aar gammel — døde i 1853.⁹⁹ Allerede mens Anton, som han senere blev kaldt i daglig Tale, var lille, døde Faderen, hvis Forretning og anden Hustru derefter gik i Arv til Skrædermester Johan Carl Otto Oltmann fra Mecklenburg-Schwerin.¹⁰⁰ At Anton som Ætling af dette Dynasti ogsaa blev sat til Skræderfaget, fulgte af sig selv, og som Svend kom han til at arbejde oppe hos Søren Hansen

Kiilerich, hvorfra Vejen til „Kristian Firtal“ og Louise Marie Madsen hverken var lang eller særlig svær at finde. Fire Aar, før han giftede sig, havde han den 18. December 1856 løst Borgerskab som Mester i Skræderlauget og rykkede samtidig ind i Oltmanns, Faderens og Euchens gamle Forretning i Store Kongensgade 228 (i 1860 ændret til Nr. 30).

Den sikreste moralske — og under en optrækkende Krise eventuelt ogsaa økonomiske — Garanti for „Kristian Firtal“s Fremtid laa dog ubestridt i Familien Bense. Amalias Fader¹⁰¹ var femte Søn af den gamle Johann Daniel, født den 18. December 1749 som illegitim Søn af Linnedvæver Julius Andreas Bense i Lüneburg.¹⁰² Den 12. September 1781 var Joh. Dan. Bense bleven optaget i det københavnske Remmesniderlaug og grundlagde derefter en Sadelmagervirksomhed af betydeligt Format i Store Kongensgade 19 (efter 1860 Nr. 38), hvilken Ejendom han købte i 1793. Til hans Fremgang medvirkede det, at han i 1782 blev gift¹⁰³ med Sara Elisabeth,¹⁰⁴ Datter af den rige Brændevinsbrænder Andreas Olsen Hoffgaard,¹⁰⁵ der ejede det Palæ ved Stranden, som efter hans Tid først blev „Hotel Royal“, siden Sæde for de Ferslew-ske Blade. Fra Hoffgaard'erne gik der Slægtsforbindelser ud til det ansete Skomagerdynasti Lassen,¹⁰⁶ der bl. a. i 1872 optog Grundlæggeren af Carl Lunds Fabriker som Svigersøn.¹⁰⁷ Det gamle Sadelmager-Ægtepar i Store Kongensgade havde en stor Stab af Sønner, der alle blev velagtede Haandværkere, samt tre Døtre, hvoraf Sara Dortha Amalia¹⁰⁸ i 1826 blev gift med Mel- og Grynhandler samt Rugbrødsbager Ludvig Ernst Lichtenberg, født 1796 i Hermannsburg (Hannover)¹⁰⁹ og fra 1829 bosat i Gøthersgade 22, Kælderen, hvor Politidirektøren, før Lichtenberg fik sit Borgerbrev udleveret, overbeviste sig selv og Magistraten om, at det ikke var bare Svindel med den Ansøger, men at han rigtigt nok havde 20 Tdr. Rug

og Mel, 3 Tdr. Ærter, 4 Tdr. Byggryn og 3 Tdr. Havregryn til at begynde med¹¹⁰. Senere blev det til meget, meget mere, idet Ludvig Ernst blev Stamfader til den store Lichtenberg'ske Industrislægt, der har skrevet mange gode Navne ind i Stadens og Rigets Historie.¹¹¹

Amalia Benses Fader, Malermester Bernhard Gabriel, var selv en velhavende Mand; efter sine Forældre havde han overtaget Slægtens Ejendom og havde i 1827 giftet sig med den smukke 18aarige Rebekka Dorothea,¹¹² Datter af Slagtermester Christian Friedrich Schneider¹¹³ i Studiestræde; men kun 38 Aar gammel døde hun af Barselseber efter sit tolvte Barns Fødsel.¹¹⁴ Selv om Slagterfamilien Schneider hverken i Rigdom eller Indflydelse kunde hamle op med Benses og Lichtenbergs, sad den dog godt i det og havde mange Slægts- og Venskabsbaand, særligt til Hovedstadens førende Slagtere. Chr. Friedrich Schneiders Fader var den fra Kiel indvandrede Johann Matthias,¹¹⁵ hans Fætter var den kgl. Skuespiller Johan Ludvigs Fader, Slagtermester Christian Ludvig Schneider¹¹⁶ paa Vesterbro, og fra alle de gamle Schneiders Tid var der knyttet mange Forbindelser med Slagterfamilierne Breuninger, Hilarius Kalkau og Sachmann — alle gode og ofte pengestærke Folk, der ikke alene udadtil kunde skabe Relief om det gamle Værtshus, men ogsaa — og ingenlunde mindst vigtigt — højst sandsynligt nu vilde søge det som Gæster.

Det var derfor ikke saa sært, at den dygtige Forretningsmand, Vinhandler Ludvig Hansen inde i Amager-torv Nr. 6 hellere end gerne vilde være Lars Peters Leverandør og lige fra Starten gav ham en fast Varekredit paa 100 Rd. Ludvig Hansens omfattende og minutiøst førte Kontrabog med „Kristian Firtal“ er bevaret til vore Dage og giver interessante Indblik i Lars Peters Forretning og daglige Økonomi. Af Kontrabogen lærer vi først og fremmest, at Lars Peter ikke havde arvet sin Faders

store administrative Evner og heller ikke havde taget hans prisværdige Afsky for at skylde noget væk til Rette-
snor; men Ludvig Hansen forstod den store Kunst at faa
sine Penge; thi da Forretningsforbindelsen mellem dem
holdt op den 19. Marts 1863, havde Hansen trukket hver
eneste Skilling hjem og tjent bravt paa Gæsterne i „Kri-
stian Firtal“. Deres Mellemværende gennem disse Aar
viste følgende Billede:

				Rd. Mk. Sk.			Rk. Mk. Sk.	Rd. Mk. Sk.
29. Dec.	1860	skyldte	Madsen	154-1- 5	og	indbetalte	50-0- 0; Rest	104-1- 5.
2. Febr.	1861	„	„	142-3- 6	„	„	15-0- 0; „	127-3- 6.
4. „	„	„	„	129-2- 6	„	„	10-0- 0; „	119-2- 6.
12. „	„	„	„	126-1- 5	„	„	15-0- 0; „	111-1- 5.
23. „	„	„	„	118-4- 5	„	„	10-0- 0; „	108-4- 5.
2. Marts	„	„	„	108-4- 5	„	„	15-0- 0; „	93-4- 5.
9. „	„	„	„	106-5- 1	„	„	20-0- 0; „	86-5- 1.
27. „	„	„	„	115-1- 3	„	„	20-0- 0; „	95-1- 3.
8. April	„	„	„	131-2- 5	„	„	40-0- 0; „	91-2- 5.
1. Maj	„	„	„	120-5- 6	„	„	40-0- 0; „	80-5- 6.
1. Juni	„	„	„	91-1-12	„	„	41-1-12; „	50-0- 0.
1. Juli	„	„	„	81-4-12	„	„	36-4-12; „	45-0- 0.
31. „	„	„	„	63-5-12	„	„	33-5-12; „	30-0- 0.
27. Aug.	„	„	„	73-5- 0	„	„	33-5- 0; „	40-0- 0.
30. Sept.	„	„	„	78-3-12	„	„	28-3-12; „	50-0- 0.
31. Okt.	„	„	„	144-2-10	„	„	29-2-10; „	115-0- 0.
30. Nov.	„	„	„	178-3- 4	„	„	58-3- 4; „	120-0- 0.
31. Dec.	„	„	„	154-5- 0	„	„	44-1- 0; „	110-4- 0.
28. Febr.	1862	„	„	180-0- 8	„	„	40-0- 8; „	140-0- 0.
31. Marts	„	„	„	183-2-12	„	„	33-2-12; „	150-0- 0.
26. Maj	„	„	„	154-2-14	„	„	34-2-14; „	120-0- 0.
31. Juli	„	„	„	193-1-12	„	„	48-1-12; „	145-0- 0.
2. Okt.	„	„	„	215-5-15	„	„	51-2- 4; „	164-3-11.
9. Jan.	1863	„	„	171-1- 7	„	„	108-1- 7; „	63-0- 0.
19. Marts	„	„	„	73-4- 8	„	„	73-4- 8; „	ingen.

Hermed er sagt, at Lars Peter Madsen i knapt 2½ Aar
har købt Vin og andre Spirituosa hos Ludvig Hansen for
ialt 931 Rd. 1 Mk. 15 Sk.; kun den 1. Maj 1862, da han

vel sagtens ikke var paa Talefod med sine Øl- og Brændevinsleverandører, hentede han 700 halve Øl til 25 Rd. (altsaa ganske billigt Øl til $3\frac{1}{2}$ Sk. pr. Halvflaske) og for 5 Mk. 6 Sk. Brændevin inde hos Ludvig Hansen. At denne har været temmelig stram at handle med, fremgaar af ovenstaaende Regnskab, især den 23. Februar 1861; da blev der ligefrem sagt Stop for Lars Peter, indtil han kom med en ny Indbetaling; men saa faldt han ogsaa ind i Systemet — i alt Fald til den 14. Januar 1862, da han opdagede, at Vinhandler Carl Pandrup paa Højbroplads Nr. 13 ikke var nær saa haard at handle med. Hos ham supplerede Lars Peter sin Beholdning med mange gode Sager, indtil Regningen var løbet op til 170 Rd. 4 Mk. 3 Sk.; først da — efter fem Fjerdingaars Forløb — begyndte Pandrup at rykke; men han rykkede ikke haardere, end at Lars Peter kunde nøjes med at give ham et Afdrag paa 8 Rd. 3 Mk. 1 Sk. den 24. April 1863. Resten, 162 Rd. 1 Mk. 2 Sk. fik Carl Pandrup aldrig.

En Optælling af, hvad der fra sidste Kvartal af 1860 til og med første Kvartal af 1863 blev drukket i „Kristian Firtal“ fra disse to Vinhandlere, giver (med vedføjede Indkøbspriser) følgende Resultat: 502 Potter Genever à 2 Mk. — 310 Potter Rom à 2 Mk. 4 Sk. — 381 Potter Pommerans à 2 Mk. — 339 Helflasker Cognac à 4 Mk. — 124 Fl. Portvin à 3 Mk. 12 Sk. — 135 Fl. dry Madeira à 1 Rd. — 55 Fl. Champagne à 1 Rd. 3 Mk. — 111 Fl. Margiane (fra Afghanistan) à 2 Mk. 8 Sk. — 20 Fl. Médoc à 1 Mk. 12 Sk. — 39 Fl. St. Julien à 2 Mk. 12 Sk. — 6 Fl. Muskateller à 3 Mk. — 2 Fl. Lunel (Muskat-Lunel fra Montpellier) à 3 Mk. — 6 Fl. Arrac à 3 Mk. — 2 Fl. Graves à 2 Mk. 8 Sk. — $\frac{1}{2}$ Fl. Rhinskvin til 2 Mk. 8 Sk. — $\frac{1}{2}$ Fl. Xeres til 1 Mk. 8 Sk. — 18 Fl. Saft (Arten er ikke angivet) à 1 Mk. 4 Sk. — 2 Fl. Solbærrom à 3 Mk. 8 Sk. og 1249 Kvart-

flasker Seltersvand à $3\frac{1}{2}$ Sk. fra Ludvig Hansen, mens Pandrup beregnede sig 5 Sk. for hver — men det kom jo ikke til at spille nogen større Rolle i den sidste Ende.

Det var gode Ting, man fik i „Kristian Firtal“; det største Salg af Vin og andre hede Sager laa ret naturligt i Vinterhalvaaret, mens der om Sommeren gik en svær Mængde Seltersvand med Cognac eller Pommerans; dette var næsten ukendt i Karen Madsens Tid; hendes Beholdning af Seltersvand naaede aldrig op over en lille halv Snes Kvartflasker. Lars Peters Regnskaber udviser, at hans Eksperiment virkelig var lykkedes; ganske vist var Sommeren 1861 lidt sløj; men allerede Efteraaret rettede sig, saa Ludvig Hansen blev lidt nemmere at komme om ved. Nu var der sikkert heller ikke mere som i Jens Madsens Dage Tale om at jage Gæsterne paa Porten Klokken elleve, og helt stille gik Bakkanalierne paa 1. Sal næppe af. De forrige Tidens milde Røg fra Mer-skumspiberne var nu ogsaa bleven afløst af en, der bed mere i Øjnene, nemlig fra Cigarerne, som Lars Peter købte paa Kredit hos Chr. Frederiksen nede i Kælderen. Hvor mange der blev omsat, er ikke til at se; men det kan ikke have været saa helt smaa Mængder, da Lars Peter en Gang fik refunderet et Læs tomme Cigarkasser nede hos sin Leverandør med et Beløb af næsten 5 Rd.

At der ogsaa i det gamle „Kristian Firtal“ blev spillet et Slag Kort om Aftenen af Stamgæsterne inde i Gaardværelset, tør ikke benægtes; men det har dog altid været i den lille Stil. Heri gjorde Lars Peter ogsaa en Forandring; „Holmblads Salmebog“ med dens eksakte Fordeling af Tab og Gevinst har aldrig været nogen daarlig Forbundsfælle paa Steder, hvor Tabene straks kunde omsættes i vaade Varer, og Gevinsten blev i Huset. Derfor købte Lars Peter, ogsaa paa Kredit, 36 Spil Kort samt Kridt og Blyanter nede hos Frederiksen og fik sat Fart i Tingene. Saa naar Herman Trier fortæller, at Lars

Peter maatte gaa fra Amagertorv Nr. 8, fordi han ikke havde Forstand paa at drive „Kristian Firtal“, og Besøget desaaersag jævnt gik ned, er dette ikke rigtigt. Lars Peter havde saamænd helt god Forstand paa at faa noget ud af sin Forretning, og til Udgangen af 1862 havde hverken Besøget eller Omsætningen svigtet; man kan snarere sige: tværtimod. Lige saa lidt kan man stemple Madsen som en skødesløs og uforudseende Mand; han har, trods sin strenge Haandfæstning til Moderen, afgjort regnet med, ikke alene at kunne arbejde sig ud af den, men ogsaa at tjene sig en Kapital. Den 1. Juli 1861 oprettede han Testament med sin Hustru, hvorefter den længstlevende skal arve den anden, og hvis der i Ægte-skabet kommer Børn, skal den overlevende Ægtefælle hensidde i uskiftet Bo; desuden havde han tegnet en Begravelsesforsikring i en af Stadens Ligkasser, og endelig havde han taget to Lodsedler fra Flinchs Almanak med mulig Udsigt til en Livsforsikring, stor 100 Rd., paa hver. At ingen af dem gav Gevinst, var jo ikke hans, men Skæbnens Skyld.

Dermed være ulykkeligvis ikke sagt, at Lars Peter Madsen økonomisk sad godt i det, at Besøget i „Kristian Firtal“ ikke svigtede; for det gjorde det; og at han ikke blev nødt til at flytte fra Amagertorv 8; for det blev han nemlig ogsaa; men alt det havde sine bestemte Aarsager, som vi straks skal komme til. Først maa vi nemlig se, hvorledes han opfyldte Kontrakten med sin Moder. Her viser Regnskaberne, at han praktisk taget havde betalt hende hver stipuleret Hvid og Skilling indtil 1. April 1863. Ganske vist paastod hun senere, at hun igen havde brugt alle disse Penge til at betale forskellige af hans Regninger med; men herfor kunde hun ikke levere Bevis, saa det kom der ikke noget ud af.

Det dybt tragiske i Lars Peter Madsens Skæbne ligger i, at det var hans egen svage Karakter og hans ubegræn-

sede Broderfølelse for Ulykkesfuglen Chr. Frederik Hermann, Jernhandleren i Rigensgade, der bragte ham til Fald; thi det rygtedes og maatte selvfølgelig rygtes hurtigt i saa lille en By, som København indenfor Voldene dengang var, at nævnte Broder, der var meget ufordelagtigt kendt, ikke blot havde „flaaet“ Lars Peter for alle de Kontanter, som hans Leverandører ellers skulde have haft, men ogsaa havde spundet ham ind i et Net af Aagerkarlevekser, der uundgaaeligt endte med Protest. Under disse Omstændigheder, der jævnt voksede sig prekære i Løbet af 1862 og kulminerede i Foraaret 1863, var det, at samtlige velrenommerede Medlemmer af den store Madsen'ske Slægt, de forsigtigere Handlende og de pænere Folk blandt „Kristian Firtal“s Gæster fandt det klogest at trække sig tilbage fra Lars Peter — ikke mindst, fordi Veksel-Protesterne fortalte, at han var kommen i Klørne paa Datidens blodigste „Diskontører“, nemlig den berygtede Wulf Philip Heymann, Grosserer W. Salomonsen i Landemærket, Glashandler D. Rothenborg paa Købmagergade og andre af lignende Karat, og at Lars Peter endog havde underskrevet Vekslers *in blanco* til sin Broder, skønt han selv i Forvejen skyldte Gud og Hvermand.

Der var altsaa intet andet for end at slippe væk fra Amagertorv Nr. 8 og se sig om efter andre Udveje; thi leve skulde Lars Peter jo, endda med Kone og to Børn, hvoraf Jens Carl Bernhard var to Aar, og Lars Peter Waldemar var bleven født for godt en Maaned siden. Men særlig langt behøvede han nu ikke at se sig om, da Udvejen bare laa et Par Numre oppe i samme Gade. Som det vil erindres, havde allerede Karen Madsen i sin Tid oprettet en Øl- og Brændevinskælder for det tarveligere Publikum i Nr. 6 (nyt Nr. 12) som Filial af „Kristian Firtal“; som det ligeledes vil erindres, var Vognmand H. P. Bohn lidt i Slægt med Familien Kiilerich, ind i

hvilken Henriette Madsen var bleven gift, og denne Bohn var netop Ejer af Gaarden Nr. 12. Hos ham rykkede Lars Peter ind April Flyttedag 1863. Ifølge Kontrakten, der er skrevet med Bohns Haand og særlige Ortografi, bestod Lokaliteterne af en Kælderstue og under Porten et Kammer; saaledes saa det nye „Kristian Firtal“ ud. Til Beboelse fik Madsen en Slags Stueetage i Porten, bestaaende af to Værelser og Køkken samt et Kammer „til at skylde Flasker i“. Lejen var 240 Rd. aarlig, der betaltes med Halvdelen hver Flyttedag, første Gang i Oktober 1863. „Med Hensyn til Locoumers Renholdelse, da vaskes der efter Tour, med Gaardens øvrige Beboere“. [Alle Gaardens Beboere havde altsaa fælles „Locoum“]. Kontrakten kunde opsiges med et kvart Aars Varsel til en Flyttedag.

En og anden vilde maaske mene, at der med denne Reduktion af Bedriften vilde komme roligere Forhold med ny Fremgang for Lars Peter; men nu blev det først for Alvor galt, da alle kunde se, hvor galt det var. Det gjorde selvfølgelig heller ikke Sagen bedre, at Chr. Fred. Hermanns Kreditorer nu havde faaet nok af hans økonomiske Vidtløftigheder, havde sat ham i Gældsængsel og sluttelig den 2. Juni 1863 forlangte hans Bo taget under Konkursbehandling,¹¹⁷ skønt dette forlængst var pantsat ved tinglæst Obligation paa 5500 Rd. Samme Dag havde Rettens Folk været hos Lars Peter med den sidste Domsforkyndelse, han skulde modtage i denne Verden. Den 3. Juni brød han sammen og døde under et Anfald af *ileus* (Tarmslyng); seks Dage efter blev han kørt ud paa Nørrebro til gamle Jens.¹¹⁸

Enkens Udgifter i Anledning af denne sørgelige Færd er værd at ofre lidt Opmærksomhed; de beløb sig til ialt 105 Rd. 4 Mk. 12 Sk., nemlig til Begravelsen 20 Rd. 8 Sk., Kisten 16 Rd., „Christentøj“ 3 Rd., Præsten 5 Rd., Kjøletøj 17 Rd. 2 Mk. 5 Sk., Børnetøj 7 Rd. 5 Mk. 8 Sk., Sirts 3 Rd.

1 Mk. 6 Sk., Strømper 2 Rd. 3 Mk. 12 Sk., Syløn for Kjøler 11 Rd. 8 Sk., do. for Forklæder 1 Rd. 15 Sk., Baand 5 Mk. 6 Sk., [Leje af] en [Sørge-]Kappe 1 Rd., Støvler 5 Mk., Bobinet 1 Rd. 8 Sk., Handsker 5 Mk. 8 Sk., en Barnehat 1 Rd. 5 Mk., en Damehat 6 Rd. 5 Mk., Ligkrans 4 Mk., Graveren 3 Mk., Avertissement og andre forskellige Udgifter 2 Rd. 5 Mk. 12 Sk. samt Vognleje 4 Mk. 12 Sk., hvilket altsammen kunde synes at være en temmelig haard Belastning for et komplet insolvent Bo som Lars Peters. Ligkassen dækkede dog de 49 Rdl.; men Resten maatte Malermester Bense betale, da Skifteretten naturligvis ikke kunde godkende Enkens Regning.

Allerede den 5. Juni havde Skifterettens Folk foretaget Registrering af Lars Peters Effekter, der slet ikke bar Præg af en fattig Mands Bo, men tværtimod talte om gode Dage, som var levet oppe i Amagertorv Nr. 8. I Beboelseslejligheden fandtes følgende: 1 Mahogni-Sekretær 30 Rd. — 1 do. Spillebord 7 Rd. — 1 polstret Sofa med amerikansk Læder 12 Rd. — 1 Mahogni-Pillespejl 2 Rd. — 1 Stumtjener, 1 Forhøjning, 1 Gyngestol 4 Rd. — 4 Stole med Rørsæder 3 Rd. 2 Mk. — 1 Voksdugs Gulvtæppe 4 Rd. — 3 Oliemalerier, 2 Skilderier, 3 Rd. — 1 Barometer, 1 lukket Brændekasse, 3 Fag hvide Gardiner 4 Rd. — 1 Klædeskab 3 Rd. — 1 Fløjbord, 1 Servante, 2 Stole med Lædersæder 5 Rd. — 2 Mahognisenge 16 Rd. — 1 Hængereol, 1 Skilderi, 1 Bænk med Læderbetræk 2 Rd. 3 Mk. — 1 Toiletspejl, 1 lille Bord 5 Rd. — 4 Dynner, 4 Puder, 8 Par Lagner 24 Rd. — 6 Duge, 18 Servietter, 12 Haandklæder 10 Rd. — 1 Kobber-Tekedel, 1 Messing-Vaskekedel, 1 do. Lyseplade, 1 Malmmorter 6 Rd. — 1 Par pletterede Lysestager 1 Rd. — 1 Terrin, 4 dybe Fade, 3 store flade do., 4 mindre do., 12 dybe Tallerkener, 10 flade do., alt af hvidblaat Fajance 2 Rd. 3 Mk. — 2 Brødbakker, 1 Chokoladekande, 1 Glas-Suk-

kerskaal 4 Mk. — 2 Messing-Spyttebakker 4 Mk. — den Afdødes Gangklæder og Linned 10 Rd.

Som man ser, et rigtig pænt borgerligt lille Hjem, der tillige viser, at der var Sadelmagere i Familien. Det ses endvidere, at Lars Peter efter „Kristian Firtal“s Overflytning til Nr. 12 har tænkt sig at give den tidligere Filial noget af Hovedforretningens mere tillokkende Præg; dens Inventar nød i beskedent Omfang godt af Ændringen: Beværtningslokalet indeholdt 6 Værtshusborde 6 Rd. — 18 Stole med Læderbetræk og Krølhaar 25 Rd. — 1 Skænkereol 1 Rd. 3 Mk. — 1 Spejl i forgyldt Ramme og 17 Skilderier 4 Rd. samt Øl-, Vin- og Snapseglass, Kopper og andet, hørende til Værtshusholderfaget. Men Drikkevarer var der ikke mange af, Vin og finere Spirituosa fandtes ikke mere, kun 1½ Td. Hvidtøl 3 Rd. 3 Mk. — 60 Halvflasker og 156 Helflasker af samme 14 Rd. 4 Mk. — 1 Fjerdings og 1 Otting Bajerskøl 2 Rd. 3 Mk. — 1 Otting Brændevin 3 Rd. samt ca. 150 tomme Hel- og lige saa mange Halvflasker (til at tappe af i) 10 Rd. 3 Mk. Ialt ansloges Boets Aktiver til 244 Rd. 2 Mk.

Ved den videre Skiftebehandling tilbød Malermester Bense at ville indløse samtlige Boets Effekter til Taksationspris for at overlade dem til Enken, hvilket Karen Madsen gik ind paa, skønt det hele jo i Forvejen var pantsat til hende. Videre oplystes det, at Bense havde laant Lars Peter 200 Rd.; men dem slog han nødvendigvis en Streg over. Ved Boopgørelsen fik Vognmand Bohn sine 120 Rd. for et halvt Aars Husleje, 60 Rd. 1 Mk. 12 Sk. blev udlagt til Enken som hendes Part af Boet, saa hun var faktisk den, der i økonomisk Henseende ved Faderens Hjælp slap bedst fra denne sørgelige Affære; Boets Kurator fik for Udlæg 41 Rd. 5 Mk. 8 Sk., Skifteretten for sine Omkostninger 9 Rd. 5 Mk. 12 Sk., og Resten gik til skyldige Skatter samt Brændevinsafgift.

De, som intet fik, var alle „Diskontørerne“, de Handlende og Karen Madsen. Københavns Gasværk maatte sige Farvel til 158 Rd. 3 Mk. 12 Sk., Vinhandler Carl Pandrup til 162 Rd. 1 Mk. 2 Sk.; Bagermester Rubow fik et Smæk paa 246 Rd. 3 Mk., og den troskyldige unge Urtekræmmer Chr. Frederiksen i Kælderen, Amagertorv Nr. 8, et endnu større paa 270 Rd. 5 Mk. 6 Sk., mens en Slagter ude paa Gl. Kongevej priste sig lykkelig ved at kunne slippe med et Tab paa godt 35 Rd.

Sic transit gloria — hvilket er udlagt: Saaledes endte det engang saa grundfæstede Værtshus „Kristian Firtal“.

Amalia Madsen flyttede med sine to Drengene ud til Faderen i Huset Istedgade Nr. 18, som han ogsaa ejede,¹¹⁹ og efter hans Død, godt en halv Snes Aar senere, fik hun en yderst beskeden lille Handel med Traad og Garn i Huset Gasværksvej 4 ude hos sin Søster, gift med den senere hovedrige Vognmand og Ejendomsbesidder Henri Chr. Conrad Rasmussen,¹²⁰ der i en Menneskealder besørgede Kørslen for Københavns Gasværker,¹²¹ og hvis store Vogne, dækkede med forsvarligt fastlaasede Baandjernsgitre over Kommunens dyrebare Koks og forspændt med Heste, saa vældige og laadne som Sibiriens Fortidsdyr, var velkendte Figurer i det københavnske Gadebillede omkring Aarhundredskiftet. Herude mistede Amalia Madsen sin ældste Søn, der i 1879, kun 17 Aar gammel, døde nede hos Manufakturhandler Leerbech, Holmens Kanal Nr. 22, hvor han var i Lære.¹²²

Efter Overflytningen af „Kristian Firtal“ i April 1863 kom en ny Mand, E. G. L. Nærum, ind som Værtshusholder i de gamle Lokaler; men han blev der kun i to Aar og evnede ikke at holde Liv hverken i Navnet eller Forretningens forrige Renommé; de vanskelige Aar med Krig og Nederlag gjorde ham jo heller ikke denne Op-gave lettere.

Om end Karen Madsen nok havde stukket lidt til Side,

var det dog et beklageligt Faktum, at hun ved Sønnen Lars Peters forretningsmæssige Sammenbrud og hastigt paafølgende Død saa sig berøvet al den Velstand, hun hele sit Liv saa flittigt havde kæmpet for at vinde. Alle-rede faa Maaneder efter, at Lars Peter i 1860 havde taget Styret i „Kristian Firtal“ for egen Regning, havde hun trukket sig tilbage, først til en lille Lejlighed i Klæde-boderne (nuværende Skoubogade), hvor hun boede i nogle Aar; derfra flyttede hun ud i Sortedamsgade paa Nørrebro og ind igen til Nyhavn (paa den „pæne“ Side) for endelig i Midten af 1870'erne at finde et Asyl hos sin Datter Henriette og dennes Mand, Skrædermester Kiilerich, Gothersgade 28 paa 3. Sal, hvor hun døde den 4. Juli 1878.

Men inden hun naaede sin Livsvej til Ende, skulde hun faa endnu flere, baade onde og gode Tidender. Den værste — eller rettere de værste, da flere af den Slags jo plejer at slaa Følge — kom fra Ulykkesfuglen, Sønnen Chr. Fred. Hermann, Jernhandleren i Rigensgade. Med ham gik det nemlig stadig nedad. Ganske vist havde han i 1863 redet Konkursen af ved et Forlig, som han dog naturligvis ikke holdt, saa inden længe maatte han gaa fra baade Huset og sin Forretning. Alle de Spektakler, som bestandig omgav ham, kunde hans Hustru ikke holde til; hun flyttede fra ham med deres to Børn og begyndte en Jernhandel for sig selv, under sit Pigenavn D. E. W. Nielsen, i Adelgade 57. Længere end til 1867 er hun dog ikke at følge her,¹²³ og hvad der siden er blevet af hende, kendes ikke, da det som bekendt slet ikke er nemt at lede en Kvinde op i de gamle Dokumenter, særligt ikke, naar hun hedder Madsen eller Nielsen. Maaske — eller maaske ikke — er hun blevet gift igen; i alt Fald var hendes Brud med den Madsen'ske Familie saa dybt-gaaende, at hun aldrig fandtes værdig til at komme i Gravsted med den gamle Jens.

Chr. Fred. Hermanns Skæbne kendes derimod tilfulde: Han blev fra yderst jammerlige Forhold indlagt som lidende af Lungetæring paa Almindeligt Hospital, hvor han døde 12. Januar 1869; fem Dage senere blev han jordet i Familiegravstedet paa Assistens Kirkegaard. Skifteretten kom nemt fra hans Boopgørelse: han efterlod sig ikke en Skilling, og at nævne hans Arvinger fandt Retten derfor ganske overflødig.¹²⁴

Mens Karen Madsens fire ældste Sønner nærmest kun havde voldt hende Sorg, blev hendes Glæde og Stolthed over den yngste, Frederik Christian, saa meget desto større. Ham oplevede hun at se som Hovedstadens, ja hele Landets rent ud forgudede Skuespiller — en mærkelig, man tør vel uden Overdrivelse sige: enestaaende Begavelse, om hvis sceniske Virksomhed ikke blot de, der havde set ham, men hele den teaterhistoriske Literatur kun har smukke Ord. Disse skal ikke gentages her, da enhver med Lethed selv kan søge dem op.¹²⁵ Derimod skal det ikke forbigaa, at Karen Madsens Stolthed ikke ene gjaldt hans sceniske Triumfer, men mindst lige saa meget det, at ogsaa han „var kommen ind i Borgerskabet“. Ikke blot var han ved sit første Ægteskab blevet Svigersøn til Folketeatrets Grundlægger og Direktør, Kammerraad H. W. Lange,¹²⁶ og senere Svoger til Operasanger-Parret Jens og Agnes Nyrop, født Lange;¹²⁷ men ved sit andet Ægteskab med den fejrede Komædie-, Sang- og Visedigter Adolph v. d. Reckes Enke Caroline var han endog blevet Svigersøn til den berømte Tonemester H. C. Lumbye og Svoger til hans dygtige Sønner Carl og Georg, den rige Brændevinsbrænder Peter Høeberg og Skuespillerinden Julie Hansen.¹²⁸

Madsen var en lille, tætbygget Mand, af Ydre et tro Billede af sin Moder, hvis straalende Humør og lyse, vindende Smil ogsaa var gaaet i Arv til ham, og hjærtensgod saa lang, som Dagen var. Den rejsende Teaterdirek-

trice, Fru Maria Spiers,¹²⁰ fortæller, hvor opmuntrende og forstaaende han kunde være overfor Scenens farende Folk: Da det Spiers'ske Selskab, hvis Indkomster langtfra var fyrstelige, skulde købe Retten til en af Reckes mest yndede Helaftens-Farcer, meddelte Madsen som Formyn-

Skuespiller Frederik Madsen. Privatbillede.
(Efter Fotografi i Teatermuseet).

der for Reckes Datter i et rørende lille Brev, at Spiers, i Betragtning af Provinsselskabernes vanskelige Kaar, som Madsen selv havde et Førstehaandskendskab til, skulde faa den mod et Honorar en Gang for alle — paa 10 Kroner.

Men ikke for intet var Frederik Christian Madsen sine Brødres Broder, og ikke for intet var han vokset op i

„Kristian Firtal“s Atmosfære af god Mad samt Øl og Brændevin. Sine Brødre lignede han i en glødende Foragt for Penges rette Anvendelse og i en Svaghed for Omgang med Aagerkarlevekser. En Trang til overdaadigt Levned, der heller ikke gavnede Udførelsen af det enorme Scenearbejde, som var læsset paa ham, havde han bragt med fra Hjemmet paa Amagertorv. Hans sidste Aar var aldeles ikke lyse, og da han, kun 48 Aar gammel, døde i Aarhus den 23. April 1882, holdt Hovedstadens største Avis, „Berlingske Tidende“, sig saa tavs, at den ikke bragte een Linie om, at han var død.

Men alle de Tusinder, som havde set Frederik Madsen, glemte ham ikke, og Frasagn om hans Kunst gik videre til dem, der lever nu, men aldrig personlig lærte den at kende. En ganske mærkelig Forening blev endda, som Viggo Lindstrøm meddeler det i en af sine fornøjelige Bøger,¹³⁰ stiftet i Holbæk til hans Ære og fik Navnet „Frederik Madsens Minde“. Med dette har det helt og fuldt sin Rigtighed; den havde sit Domicil oppe i den gamle Købmandsgaard i Smedelundsgade hos Teater-Entusiasten, Købmand, senere Konsul Carl Petersen, en Broder til Teaterdirektør Vilhelm Petersen (kendt under Navnet „Peter Vilh.“) paa Nørrebro. Foreningen talte ganske vist ikke mange Medlemmer; men de, der var, var gode: Først Købmand Carl Petersen,¹³¹ der var bleven gift i Holbæk med en Datter af den myndige Isenkræmmer og Byraadsmedlem A. M. Bjørn,¹³² af Godsejerslægten Bjørn fra Grinderslevkloster i Salling, og ved dette Giftermaal automatisk var rykket ind blandt Byens *upper ten* (Forkortelsen af det oprindelige engelske Udtryk „upper ten thousand“ for de fine finder her en ekstra Berettigelse i, at Holbæk dengang ikke havde mere end knapt 4000 Indbyggere), dernæst hans Broder, „Peter Vilh.“, og den senere Direktør for Det kongelige

Teater, Poul Nielsen, samt — foruden maaske et Par andre — selve Olaf Poulsen. At Foreningens Mindefester for Frederik Madsen ikke just er bleven holdt i Stil med det, Katolikerne benævner „stille Messe“, fremgaar bl. a. af Lovene, som bestemte, at ingen Afholdsmand kunde blive Medlem af den Forening.

Ogsaa over sine to Døtre havde Karen Madsen kun Grund til at glædes. Den yngste, Louise Marie Marer, hvis Mand havde oparbejdet en omfattende Skræderforretning, sad — efter hvad Folketællingen beretter — i en 7 Værelses Lejlighed til 800 Kr. aarlig i Niels Juels-gade 4, holdt to Piger og havde fem flinke Børn. Den ældste Søn, Johannes Jens Carl, blev Student, Skuespiller, Instruktør, Forfatter og en meget benyttet Grafolog;¹³³ den næste, Georg Einar, valgte Haandværkervejen og blev en Mekaniker, der havde Øjne og Tanker med sig; han indsaa tidligt, at 80'ernes livsfarlige „Væltepetere“ med det mægtige For- og det lillebitte Baghjul ikke havde den store Fremtid for sig; derfor slog han sig saa hurtigt, han kunde, og som en af de første herhjemme, paa at fabrikere de rigtige Cykler med lige store For- og Baghjul, først med kompakte („Cushion-“), siden med luftfyldte Gummiringe og blev saaledes en af Pionererne for Nutidens billigste og stærkest benyttede „Folkevogn“.¹³⁴ Louise Maries to yngste Sønner, Knud og Valdemar, blev begge foretagsomme Forretningsmænd, mens Datteren, Ingeborg, forblev ugift hjemme hos sin Moder.

Karens ældste Datter, Henriette Kiilerich, sad ligeledes i særdeles gode Kaar; Folketællingen beretter om en 6 Værelses Lejlighed til 900 Kr. aarlig i Rømersgade 21. Af sit Ægteskabs to Børn havde hun kun Jens Søren Victor¹³⁵ tilbage; selvfølgelig kom da han til at videreføre Traditionerne fra Faderens og Bedstefaderens Forretning, der trives den Dag i Dag under Kiilerichs vel-

agtede Navn og har — ved at se tilbage over 118 Aars skiftende Herremoder — forlængst gjort sig fortrolig med den endnu ældre Prædikers Ord: „Alt har sin Stund, og hver Idræt under Himmelen sin Tid“.

Men en staar det endnu tilbage at omtale: Lars Peter Madsens og Amalia Benses eneste Søn, Lars Peter Waldemar. Om ham var det, alle i den store Slægt ligesom fandt alle Minder fra det gamle „Kristian Firtal“ grupperede; men han var jo ogsaa den sidste deroppe fra, født paa 1. Sal i selve Nr. 8, godt en Maaned, før alt blev flyttet bort. De stærkeste Baand blev ganske naturligt knyttet mellem ham og Mødreslægterne Bense og Schneider, der begge med Aarene er vokset stærkt i Medlemstal. Af disse kom Schneiderne aldrig til at spille nogen Rolle i det offentlige Liv, eksklusive som de af Naturen alle var; de passede deres respektive Haandværk, levede for deres Familie, Slægt og gode Venner, men besad ingen organisatoriske Talenter og stræbte ikke efter det moderne Fænomen, man kalder Tillidshverv. Kun den før-omtalte kgl. Skuespiller Johan Ludvig Schneider,¹³⁶ hvis ældste Datter blev gift med Brygger, cand. pharm. Peder Vogelius paa Frederiksberg, og deres Søn, Lægen Chr. Fred. Paludan Vogelius,¹³⁷ naaede at faa deres Navne ind i den biografiske Literatur; de andre har næppe følt det som et Savn.

Hvad der her er sagt om Amalia Madsens mødrene Slægt, gælder i det store og hele tillige om hendes Faders; ogsaa Benserne var stærke Tilhængere af det gamle Ord om, at „den lever vel, som lever i det stille“. Helt var det dog ikke muligt at bevare denne Stilhed; dertil var der for mange udefra, som søgte sig Hustruer blandt Slægten Benses Døtre. Saaledes blev en Broderdatter af Amalia Madsen gift med Kunsthistorikeren, Akademisekretær Peter Johansen,¹³⁸ en Brodersøns Datter ægtede Komponisten Adolf Riis-Magnussen,¹³⁹ og endnu en Bro-

derdatter blev Pianofortefabrikant Emil Felumbs Hustru og Moder til Kapelmester Svend Christian Felumb.¹⁴⁰

Heller ikke Amalia Madsens egen Søn, Lars Peter Waldemar,¹⁴¹ var anlagt for at leve i det stille; han begyndte sin Karrière paa forskellige Handelskontorer, men kom allerede, 18 Aar gammel, i 1881 ind som Assistent i Københavns Belysningsvæsen, avancerede 1893 til Fuldmægtig, 1906 til Kontorchef og Leder af Regningskontoret; endvidere havde han konstrueret en Automat-Gasmaaler, var en Tid Indehaver af Lampeforretningen „Helios“, Medstifter af Foreningen af Grossister i Elektricitetsbranchen og i to Perioder dennes Formand, Bestyrelsesmedlem i Handelsforeningen af 5. Juni 1864, i 1898 Medstifter af og den første Revisor i Københavns Kommunalforening og i 1916 statsautoriseret Tillidsmand i Regnskabssager, saa hvad Faderen og Farbrødrene saa sørgeligt manglede i finansiel Begavelse, besad til Gengæld han. Musikalsk — som mange i Slægterne Bense og Schneider — var han. I 1891 var han med til at stifte Sangforeningen „Brage“, der i 1898 satte ham ind som Medlem af Centralbestyrelsen for De samlede københavnske Sangforeninger af 1859, hvor han i 1919 blev valgt til Formand. Alt dette bragte ham i Forbindelse med mange af Datidens betydeligste Kunstnere paa Sangens Omraade; særligt nær kom han til at staa den senere kgl. Kammersanger Peter Cornelius, hvis Søster Alvilda blev hans Hustru.¹⁴² Ved sin Død den 16. Oktober 1922 blev Lars Peter Waldemar betegnet som „en energisk og intelligent Personlighed“, hvad hans mangedannede og dygtige Virke forøvrigt viste, at han var. Kun eet vilde den gamle Jens Madsen ikke have været helt tilfreds med, om han havde levet længe nok til at erfare det, nemlig at Lars Peter Waldemar Madsen i 1906, da han blev Kontorchef i Magistratens 2. Afdeling, kastede

Vrag paa det gamle Slægtsnavn fra „Kristian Firtal“s Dage og gav hele 33 Kr. 66 Øre for at komme til at hedde Elper! Karen Madsen vilde heller ikke have syntes, det var rigtig pænt gjort; men baade Jens og Karen var jo døde.

Som forud nævnt døde Karen Madsen i 1878 hos sin Svigersøn, Skrædermester Kiilerich. Hendes Bo¹⁴³ var ikke svært at gøre op; i hendes Stue fandtes 1 Mahogni-Kommode til 20 Kr., en do. Lænestol til 15 Kr., 1 Klædeskab 6 Kr., 1 Seng med Tilbehør 60 Kr., 1 Servante med Tilbehør 5 Kr., Afdødes Garderobe 50 Kr., ialt 156 Kr., som tillige med Begravelseshjælpen paa 280 Kr. blev tilskrevet Svigersønnen, da denne havde betalt Sygepleje og Jordefærden med ca. 500 Kr. Det var ikke meget, der kom ud af mere end halvfjerdsindstyve lange, slidsomme Arbejdsaar; men gamle Karen Madsen turde dog trøstigt vandre over i den Verden, hvor alle Konti gøres op; thi selv om mangt og meget var endt i Sorg og Græmmelse, saa var der andet, der langt, langt havde overskredet det, som hun og Jens i Nattens stille Stunder havde lagt Planer om for Børnenes og Slægtens Fremtid. Før det var nu da ikke saa helt ilde Folk, der drog ud i Livet fra det gamle Værtshus — da ikke nær dem alle.

Om lidt af dette har vel Karen Madsens sidste Tanker kredset. Men vi, som her saa endnu et Aarhundred længere tilbage, kan samtidig beundre det fikse lille Træk af Skæbnen, at den valgte en af Kommunitetets egne Alumner, Digterpræsten Jens Christian Hostrup, til ogsaa at hædre de fattige gamle Bønder ude paa Gaard Nr. 14 i Tjørnelunde ved at lade de udødelige „Gjenboer“ begynde paa det Værtshus, deres Ætling Jens Madsen og hans Hustru Karen bragte i Ry som „Perlen for alle Ølhuse — Kristian Firtal“.

NOTER OG HENVISNINGER

Udover de nedennævnte trykte og haandskrevne Kilder har Forf. benyttet en Række mundtlige Oplysninger fra sin Moder, Rebekka Juliane Heide, født Schneider (1853—1935), der var en Kusine til Jens Madsens Svigerdatter, Amalia Bense.

FORKORTELSER:

(B.) = Københavns Begravelsesvæsens Arkiv, Dronningens Tværgade 30. — (H.) = Hærens Arkiv. — (L.) = Landsarkivet for Sjælland m. v. — (M.) = Matrikulsarkivet. — (O.) = Ordenskapitlets Arkiv, Amalienborg. — (R.) = Rigsarkivet. — (S.) = Københavns Stadsarkiv, Raadhuset.

¹⁾ Herman Trier: Gaarden No. 8 Amagertorv. Et historisk Tilbageblik. Kbh. 1900, pag. 124—28.

²⁾ Oskar Schlichtkrull: Studier over C. Hostrups Genboerne, udg. af Dansklærerforeningen. Kbh. 1912.

³⁾ Kbh.s Magistrats 2. Sekretariat, Sag No. 3116/1840. (S.).

⁴⁾ Regnskabsberetning for Københavns Universitet, Kommunitetet m. m. for Finansaaret 1/4 1948—1/4 1949, aflagt af Kurator f. Kbh.s Univ. Kbh. 1949, pag. 74: Kapitalkontoen er nu 11,797,206 Kr. 58 Øre; pag. 16: Aarsindtægten er 527,048 Kr. 55 Øre.

⁵⁾ C. E. F. Reinhardt: Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage. Kbh. 1862.

⁶⁾ Universitetets Arkiv 516. Fæsteprotokoller for Kommunitetets Gods Bd. I, Fol. 128a—b. (R.).

⁷⁾ Univ. Ark. 520. Undersøgnings-Forretning over Det kgl. Communitets Bøndergods i Sjælland, sluttet d. 10/3 1744, pag. 319—23. (R.).

⁸⁾ Univ. Ark. 519. Siuns-Forretning over Det Kongelige Communitets tilhørende Bøndergods udi Sædland og Falster, begyndt 14/9 og fuldendt 6/10 1731, [ikke pagineret]. (R.).

⁹⁾ Univ. Ark. 515. Jordebøger for Kommunitetets Gods, nemlig 1) Jordebog, forfattet saavel efter den gamle Jordebog af 23/11 1695 som de derefter til 1/5 1731 udstedte Fæstebreve. — 2) Konzept-Jordebog til samme. — 3) Jordebog 1/5 1699 til 1/5 1744. — 4) Communitetets Forbedrings-Jordebog saavel paa Bøndergodset som Kongetienderne, beregnet fra 1/5 1699 til 1/5 1744. (R.).

¹⁰⁾ Univ. Ark. 515. Jordebog 1745, sammenholdt med Extract af Jordebogen 10/7 1745. (R.).

¹¹⁾ Se Note 7.

- 12) Univ. Ark. 516. Fæsteprotokoller Bd. III, Fol. 43b—44a. (R.).
- 13) Ibid. Bd. II, Fol. 370b—71a. (R.).
- 14) Se Note 9.
- 15) Albert Thomsen: Bøndernes Fornavne for 200 Aar siden. (Fra Holbæk Amt. Historiske Aarbøger XXV, udg. af Hist. Samf. f. Holbæk Amt, VII. Bd.'s 2. Aarg. 1931, pag. 116). — Kilden er Ny kgl. Saml. 394b. Fol., Kgl. Bibl.; det paagældende Læg er nu afleveret til Rigsarkivet, se Note 21.
- 16) Gunnar Knudsen og Marius Kristensen: Danmarks gamle Personnavne I. Fornavne. 2. Halvbd. L—Ø. Kbh. 1941—48, Sp. 1532.
- 17) Af en Indberetning fra Birkeskriver Buch paa Vedby- og Kragerupgaardes Birker til Amtmand F. Adeler (vedlagt dennes Indberetning til Oversekretæren, se Note 21) fremgaar det, at han heller ikke kendte Navnet Unger udenfor Kommunitetets Gods i Tjørnelunde. Ydermere vides det, at Jørgen Hansen ved Mortensdag 1724, da han blev Fæstehusmand, var „vorned og Soldat“, samt at hans ældste Datter, i Modsætning til hans øvrige fem Børn, var født udensogns — som Soldaterbarn — maaske i det Sogn (eller det Land), hvorfra han ogsaa havde hjembragt sin Hustru.
- 18) Univ. Ark. 516. Fæsteprotokoller Bd. III, Fol. 325b—27a. (R.).
- 19) Skifteprotokol for Kommunitetets Gods i Sjælland 1745—74, Fol. 466a—68a. (L.).
- 20) H. Zangenberg: Bøndergodsets gamle Gaarde og Huse. (Svenstrup. Et sjællandsk Gods' Historie, udg. af J. Wedell-Neergaard. Kbh. 1921, pag. 211).
- 21) Til Sammenligning med Forholdene paa Kommunitetets Gods i Tjørnelunde omkring den Tid, da Jørgen Hansen overtog Gaard No. 14, findes der et interessant Aktstykke i Indberetningen af 21. Okt. 1743 fra Amtmand over Sæbygaard, Dragsholm og Holbæk Amter, F. Adeler, til Oversekretæren (Oversekretærens Ekspeditioner og Korrespondance 102. 1743—46. Efterretninger om Købstæderne og Amterne, indsendt i Henhold til Oversekretærens Skrivelse af 1743, 6. April (No. 144), Pakke I). (R.). Her opstiller F. Adeler et Normalregnskab for en af de Gaarde paa 8 Tdr. Hartkorn, som laa i Kulby (Finderup Sogn) under Gundestved (senere Selchausdal), der i Aarene 1729—55 ejedes af ham:

KORNREGNSKAB.

Udgift
Tdr. Skp. Fj.

- 1) Naar Bonden fuldt skal forsyne sin Jord
 efter Landmaalingen med alle Slags Sæd af
 de bedste Sorter her i Landet, kræves hertil 24 0 0

- 2) Naar han i Gennemsnit af alle Slags udaf
 1 Td. kan avle 4 Tdr., faar han 96 Tdr.,
 Tienden bliver da 9 4 $3\frac{1}{5}$
- 3) Andre pligtige Udgifter: a) Degnetiende
 1 Td., b) Herredsfogedskæppe 1 Skp., c)
 Tingsmands- el. Sognefoged-Skæppe 1 Skp.,
 d) Vangehyrden, i smaa Byer mere, men i de
 store, der ligesom de mindre maa give ham
 Kost hver Dag paa Omgang i Byen, bliver
 det i det mindste til Sommerløn og Jule-
 rente 1 Skp. (Andre Steder faar han Penge-
 løn *pro quota* af Kreaturerne's Tal, saaledes
 som sine Steder i Jylland), ialt 1 3 0
- 4) Maa han, til han høster igen, tage til sit
 Huses Føde /: foruden til Børnene :/ for sig,
 Hustru, Karl, Pige og Dreng til Brød og
 Drikke, Mel og Gryn af alle Slags, maaned-
 ligt til Brød 1 Td. 2 Skp. (er aarligt 15
 Tdr.), Drikke 1 Td. 2 Skp. (er aarligt 15
 Tdr.), Mel og Gryn 4 Skp. (er aarligt 6
 Tdr.), ialt 36 0 0
 Saaledes bliver hans Kornudgift foruden
 Skattekornt, som siden anslaaes i Penge,
 70 Tdr. 7. Skp. $3\frac{1}{2}$ Fjerdingsk.
- 5) Landgilden for den, som svarer i det mind-
 ste af alle Slags i Gennemsnit 1 Td. af hver
 Td. Htk.; men hvis han enten skal bringe
 det til København, eller han, naar han ikke
 overkommer Vejens Længde og Vanskelig-
 heder, skal gøre saa fuld Leverance, at hans
 Husbond kan faa sit Landgildekorn betalt
 efter Kapitelstaksten, da hænder det, at
 Bonden maa levere $1\frac{1}{2}$ Td. i Stedet for 1
 i de nærmeste Købstæder og saaledes betale
 12 el. 11 i Stedet for de ordinære 8 0 0
 Dersom han nu har haft Evne til uden at
 laane til Udsæd og Sommerføde enten af
 Herskabet eller andre, bliver hans Korn-
 udgift ialt 78 7 $3\frac{1}{5}$
 Regner man dertil det, Børnene skal op-
 fødes med, og de ekstraordinære Lejefolk
 underholdes med, som hans daglige Hoveri

foruden Pløjning, Høst af Hø og Korn samt Hovtærskningen kræver, ja ogsaa foruden den Del, som hans Kreaturer, Høns, Gæs og Svin samt hans Rejse- og Harveheste maa fortære, saa synes det ikke engang, at han af sit indavlede Korn paa 96 Tdr. i Kornvarer kan faa de 17 Tdr. $\frac{4}{5}$ Fj. tilovers, hvormed han skal bestride følgende

P E N G E U D G I F T :

	Rd.	Mk.	Sk.
1) De kgl. Matrikulskatter, som er 3 Rd. à Td. Htk.	24	0	0
Marchpenge til Soldaterhold, Delinkventpenge, er ulige, men mindst	0	2	0
Landstingsrideren 2 Sk., Mestermandspenge 2 Sk., Doktorpenge 2 Sk., ialt	0	0	6
De fattiges Kasse 4 Sk., en fattig med Kost at underholde 1 Dag ugentlig à 4 Sk., er ...	2	1	0
2) Folkeløn for en Karl 20 Rd., en Pige 7, en Dreng 8—10 Rd., ialt [Summen stemmer ikke]	23	2	0
3) Kan han, om han ikke bor i Skoven, ikke lukke sine Gærder med Ris og Stave under	2	0	0
4) Maa han i det ringeste holde 2 Vogne og behøver aarligt til Plov, Harve og en Vogn Tømmer- og Hjulmandsarbejde for	4	0	0
5) Maa han til Plovjern, Beslag af mindst 1 Par Heste og det ringeste hvertandet Aar en halv beslagen Vogn, hvilket aarligt er en kvart, behøve 6 Pund Jern à 4 Mk. = 4 Rd. og til Smedeløn 2 Rd. (foruden hvad der bruges til Hakke, Spade, Økse, Søm, Kroge, Sømhængsler etc.), ialt	6	0	0
6) Maa han til sig og Karlen i det mindste hvert Aar forsynes med en Slaa-Le, en Meje-Le og hvertandet Aar en Skærekniv, der anslaas til ialt	1	0	0
7) Af Tjære, Salt og Kul [Trækul] kan han ikke klare sig med mindre end for 4 Mk. aarligt af hver Sort, dernæst Selser, Skagler			

og Høstreb til 4 Mk., for ikke at tale om Potter og Pander, Stripper, Mælkekar etc., ialt	2 4 0
8) Hoveripenge. Nu er der vel ikke mange, der hverken gør eller modtager Hoveri, men hellere afløser det med 1 Rd. af hver Td. Htk.; dog er heri ikke medregnet de mange Rejser og det saakaldte smaa Hoveri, der i det mildeste kan anslaaes til	8 0 0
9) Endelig maa Mand og Kone til de tre Høj- tider begge have til Præst og Degn	1 3 0
Foruden at de maa tjene Naboer og Slægt- ninge til Bryllupper, Barsler, i Ligpenge, Skoleløn, Tavlepenge etc.	
10) Bondens eget Forbrug af Smør, Æg, Mælk og Kød samt Landgilde-Æg, Høns, Gaas og Lam, Præstens Æg, Høns, Gaas, Ost og Lam og Degnens Æg, Gaas, Flæsk, Brød etc. regnes ikke, fordi det avles i Bondens Hus, men i Høsten, naar han maa have flere end sit Aarstyende, er der næppe saa arm en Mand, uden at han jo, hvis han vil have sit Arbejde fremmet, maa købe nogle Fiske- varer, imellem Aar og Dag for et Par Daler. Til Belysning kan han let forbruge mere end 1 Daler samt aarligt til sine Bygnin- gers Vedligeholdelse med Lægter og Bræder, i det ringeste aarligt for 2 Rd., ialt	4 0 0
11) Kan han aldrig gøre en Købstadrejse, hver- ken for sig selv eller Herskabet, og hverken ved sig selv eller sit Tyende, uden at der jo medgaar Penge, foruden at Sko, Støvler el- ler Træsko slides og maa forskaffes, Aar ind og Aar ud; dette regnes til	1 0 0
Hvorved hans uomgængelige Pengeudgift bliver [Summen stemmer ikke]	80 0 6
Selv om han nu fra sin Kornudgift kan faa de fornævnte 17 Tdr. tilovers, vil de dog lidet hjælpe til den Udgift.	

Gundestved, den 21. Oktober 1743.

F. Adeler.

22) Sven Sabroe: Peter Sabroe. Børnenes Ven. Kbh. 1943, pag. 47—62.

23) Gustav Bang: Kirkebogsstudier. Bidrag til dansk Befolkningsstatistik og Kulturhistorie i det 17. Aarhundrede. Kbh. 1906.

24) Univ. Ark. 515. Jordebog 1774—75 med Fortegnelse over Tiendeafgifter for 1774. (R.).

25) Finderup Kirkebog [i mange Aar skødesløst ført, derfor upaalidelig] (L.): Mads døbt 8/7 1764, Herman 9/11 1766.

26) Ibid.: Hans Enke, Mette Larsdatter, begr. 1/1 1800, ca. 70 Aar gl.

27) Univ. Ark. 516. Fæsteprotokoller Bd. IV, pag. 231—32. (R.).

28) Baade C. F. Bricka: Dansk biografisk Lexikon Bd. XI. Kbh. 1897, pag. 10, og Dansk biografisk Leksikon Bd. XV. Kbh. 1938, pag. 153, angiver fejlagtigt Jens Madsens Fødselsaar til 1791.

29) Finderup Kirkebog (L.) melder om de efterfølgende Børn: 2) Unger, døbt 16/3 1794. — 3) Jørgen, døbt 30/10 1796; konf. (?), 15 Aar, Kundskab tg, tungnem. — 4) Lars, Tvilling til foreg., døbt samme Dag; ikke konf.: begr. 20/2 1814, 16 Aar gl. — 5) Peder, døbt 24/2 1799; konf. 1816; Tjenestekarl, afgaaet fra Sognet 25/12 1824 til Kbh. — 6) Bodil, fremst. 1. Søndag e. Trinit. 1803 e. Hjemmedaab. — 7) Mette Kirstine, døbt 1. Sønd. e. Nytaar 1805, død tidligt. — 8) Mette Kirstine, døbt 1. Sønd. e. Paaske 1806. — 9 og 10) 3. Sønd. i Adv. 1807 jordet Gmd. Mads Ungersens Tvilling, Maren, 24 Timer gl., og Ane Kirstine, 48 Timer gl. „Da Børnene efter Gjordemoderens Udsigende vare fødte 6 Uger for tidlig, vare Børnene meget svage, hvorfor Gjordemoderen strax døbte dem“. — 11) Christen, fremst. 26/2 1809 e. Hjemmedaab; konf. 2. Sønd. e. Paaske 1824, Kundsk. og Opførsel mg.

30) Folketælling 1/2 1801 Finderup S., Løve Hrd., Holbæk A.(R.).

31) Univ. Ark. 525. Udskiftningen af Kommunitetets Bøndergods, 2 Pk. (R.).

32) Kort 1792, No. 19—04, Finderup Sogn og tilsvarende Protokol No. 19—04, Fol. 90. (M.).

33) Univ. Ark. 517. Kommunitetets gamle Skødeprotokol 1811 med senere Tilføjelser. (R.).

34) Univ. Ark. 515. Jordebøger for Aarene 1814—18. (R.).

35) Folketæll. 18/2 1834 og 1/2 1845, Finderup S. (R.). — Dato og Aar for hans Overtagelse af Gaarden staar *in blanco* i Skødeprotokollen; Tidspunktet er anslaaet efter de vekslende Betegnelser for Mads Ungersen i Kirkebogen.

36) Finderup Kirkebog (L.): død 11/10, begr. 15/10 1826.

37) Løve Herreds Skifteprotokol 1824—29, Fol. 97a. (L.).

38) Finderup Kirkebog (L.): død 15/5, begr. 20/5 1836, 66 Aar.

39) Løve Herreds Skifteprot. 1832—36, Fol. 340a. (L.).

40) Skævinge Kirkebog (L.): Karen, Dtr. af Husmand Lars Christiansen, døbt 27/8 1800; C. F. Bricka, loc. cit. (se Note 28) angiver fejlagtigt hendes Fødselsdag til 6/10 1800; hun blev konf. 1. Sønd. e. Paaske 1815, Kundskab god, anføres her som Karen Cathrine. — Husmd. Lars Christiansens Hustru, begr. 27/8 1800, 32 Aar.

41) Ibid.: 29/7 1810 fremst. e. Hjemmedaab; konf. 1825.

42) Folketæll. 1/2 1845, Amagertorv 4, Frimands Kvarter. (R.).

43) „Gjenboerne“, 1. Akt, 1. Scene.

44) Helligaands Daabsbog (L.): Christian Frederik Hermann, f. 18/9, døbt 21/11 1824.

45) Se Note 3.

46) Se f. Eks. Villads Christensen: Fiskebløderens Hus paa Hjørnet af Niels Hemmingsens Gade og Graabrødretorv. (Hist. Medd. om Kbh. I. R. 3. Bd. Kbh. 1911—12, pag. 544).

47) H. Muus & R. Nyerup: Om Øl og Ølbrygning samt om Bryggerlauget i Kjøbenhavn etc. Kbh. 1802, pag. 20 ff.

48) Helligaands Daabsbog (L.): 2) Jens Carl, f. 1/9, døbt 3/12 1826. — 3) Lars Peter, f. 26/8, døbt 22/10 1828. — 4) Johan Ferdinand, f. 8/7, døbt 5/8 1830. — 5) Henriette Augusta, f. 14/8, døbt 21/10 1832. — 6) Frederik Christian, f. 6/10, døbt 7/12 1834. — 7) Louise Marie, f. 2/4, døbt 7/6 1837.

49) Borgerskabsprot. 26/8 1823. (S.).

50) Assisterende Bibliotekar ved Raadhusbiblioteket, cand. mag. Henning Valeur Larsen, har venligst gjort mig opmærksom paa dette lille Skrift.

51) Borgerskabsprot. 12/9 1840. (S.).

52) Herm. Trier, loc. cit., pag. 96—119, og Carl Thrane: Fra Hofviolonernes Tid. Kbh. 1908, pag. 252 f., 261, 287 f., 356—58, 445.

53) Herm. Trier, loc. cit., pag. 103 og 175.

54) Det ydre af Huset ses i: Før og Nu, historisk, topografisk Tidsskrift, udg. og red. af F. Zachariae. 3. Aarg. Kbh. 1917, pag. 256. — København før og nu, red. af Svend Aakjær, Mogens Lebeck og Otto Norn, Bd. II. Gammel København. Kbh. 1949, pag. 11 og 116.

55) Gørløse Kirkebog (L.): Hjemmedøbt 11/1, fremst. 4. Sønd. i Fasten 1818, Ole, Søn af Husmd. Lars Olsen og Margrethe Hansdatter.

56) Schlichtkrull, loc. cit., pag. 108.

57) Helge Hostrup: Jens Christian Hostrup. Kbh. 1916.

58) Viggo Alstrup: Kjøbenhavns Øhandlerforening af 1875. Kbh. 1900, pag. 15. — Smlg. ogsaa Schlichtkrull, loc. cit., pag. 79 om Udtrykket „to rigtig krabate Skandinaver“.

59) Jens Nyberg: Omkring „Gjenboerne“. Nationaltidende 14/2 1944.

60) C. Hostrup: Erindringer fra min Barndom og Ungdom. Kbh. 1891, pag. 130 f.

61) Ibid., pag. 13.

62) Carl Dumreicher: Randbemærkninger til „Genboerne“. Berlingske Aftenavis 18/2 1944.

63) Nanna Videbech, f. Wanscher: Minder fra min Barndom og Ungdom. Kbh. 1912. Afsn. „Hjemmet paa Waisenhuset fra 1834—55“, pag. 14.

64) Julius Clausen: Carl Andreas Reitzel, udg. af Forlagsboghandler Axel Sandal paa 125 Aarsdagen for Grundlæggelsen af Firmaet C. A. Reitzel. Kbh. 1. Maj 1944, pag. 31.

65) Axel Sørensen: Kristian Mantzius' sidste optræden i „Genboerne“. (Studenterbladet 1894, No. 3, 8. Marts, Sp. 33—38 og No. 4, 15. Marts, Sp. 45—50).

66) Karl Mantzius: Min Far og jeg. Kbh. 1919, pag. 53.

67) Georg Brandes: C. Hostrup (1868) i „Samlede Skrifter“ II. Bd. Kbh. 1899, pag. 229.

68) Henri Nathansen: Portræstudier. Kbh. 1930, pag. 177—92.

69) Søllerød Kirkebog (L.): Ane Kirstine Larsdatter, døbt 27/7 1817, Dtr. af Arbejdsmand Lars Jensen paa Dronninggaard og Hustru Ane.

70) Minderige Huse, udg. af Krak's Vejviser. Kbh. 1922, pag. 27, 117 og 140.

71) Helligaands Daabsbog (L.): 1) Johan Lauritz, f. 24/1, døbt 7/3 1850. — 2) Jens Carl, f. 1/7, døbt 8/8 1852. — 3) Hans Ludvig Ferdinand, f. 3/3, døbt 5/6 1854.

72) Hof- og Statskalender 1851, Sp. 101. — Ordenskapitlets Ridderbog 13/9 1848. (O.).

73) Helligaands Vielsesbog (L.): 14/11 1848 viet hjemme til Jfr. Wilhelmine Caroline Dorthea Nielsen, 28 Aar, Ll. Helliggeiststræde No. 132.

74) Folketæll. 1/2 1850. (R.). — Stambog 2 for 1. Reserve-Bataillon for Aarene 1848—52, pag. 193. (H.): Indrull. 1849 i Stadens Rulle No. 299, kommen i Tjenesten 8/10 1849, forfremmet [1. Res.-Bats 2. Comp. No. 12, Underkorporal].

75) A. D. Cohen: Krigen i Aarene 1848, 1849 og 1850 og de Faldnes Minde. 2. Oplag. Odense 1853. Afsn. 1850, pag. 71. — J. Paulsen

(Red.): Tøjhusmuseets Bog om Trearskrigen 1848—49—50. Bd. II. Kbh. 1949, pag. 170—71 og 175.

76) Her og i det flg. for Familien Madsen: Journaler og Skødeprotokoller for Københavns Begravelsesvæsen. (B.).

77) Den kgl. Landsover- samt Hof- og Stadsrets Hvidebog 1852—53 A, pag. 333. No. 722. Ansøgn. af 19/6—53 fra Enken, bevilget 22/6. Boets Værdi opgivet til 4000 Rd.; Jens Madsen her anført fejlagtigt som Hans Madsen. (L.).

78) Resolution af 6/3 1832 ang. Enkers Ret til at fortsætte deres Mænds Næringsvej etc. — smlg. Lov om Haandværks- og Fabriksdrift samt Handel og Beværtning m. m. af 29/12 1857, § 7.

79) Københavns Skiftekommissions Forsegling-Protokol 5 B. 1862—63, pag. 324—26. No. 1362. — Den hertil svarende Behandlings-Protokol, pag. 47 f, 50 f, 52, 55, 129, 193 f, 198, 200 f og 240. — 1 Pk. Bilag hertil (alt L.).

80) Oluf Nielsen: Københavns Diplomatarium. Bd. VIII. Kbh. 1887, pag. 660.

81) Frederik Graae: Københavner-Minder, „Lorry“. Kbh. 1929, pag. 24.

82) Se f. Eks. Roskilde Købstads Skifteprotokol 1753—62, pag. 612—73. (L.): Skifte 1759 e. Stadsmusikant Hans Ditlevsen.

83) Axel Henriques: Svundne Dage. Kaleidoskopiske Minder fra et langt Liv. Kbh. 1929, pag. 84.

84) Sørine Thaarup, f. Schjøtt: Kogebog for By- og Landhuusholdninger. 4. Oplag. Kbh. 1869, pag. 46 f.

85) S. Susan: Nieuw Nederlandsch-Hoogduitsch Zak-Woordenboek. 4. druk. Zalt-Bommel u. A., pag. 518.

86) Joh. Th. Storaker: Naturriggerne i den norske Folketro (Storakers Samlinger IV) ved Niels Lid. Oslo 1928, pag. 268.

87) Edvard Søderberg: Gadens Digte. 2. Oplag. Kbh. 1917, pag. 35 („Hvor er du henne, du Kældermand —“).

88) „Gjenboerne“, 1. Akt, 1. Scene.

89) Helligaands Ligbog (L.). — Kbh.'s Skiftekomm.'s Extract-Prot. 1856—57, 1—5, pag. 168, No. 673. (L.).

90) f. 25/5 1833, Borgersk.-Prot. (S.) — begr. 7/2 1902, hans Hustru død 28/2 1902, se Jul. Bidstrup: Dødsf. i Danm. 1902. (Till. t. Pers. hist. Tidsskr. Kbh. 1903).

91) Lengnicks Kirkebogsuddrag c. (R.): f. 19/11 1802 i Thisted. — Borgersk. 30/4 1832. (S.) — død 18/2 1876, se Hvidebog 1874—76, pag. 574. (L.).

92) Lengnick, loc. cit.: Faderen, Hans Frederik Johansen Kiilerich, f. ca. 1751, død 2/11 1810, ∞ Anne Kirstine Christensdtr. Tor-

sted, f. ca. 1785. — Bedstefaderen, Johan Frederik Kiilerich, f. ca. 1709, død 30/12 1790, ∞ Dorthe Borstorph.

⁹³) Sara Andrea Caroline Schreiber, f. 1807 i Kbh., Dtr. af Andreas S., der fik Borgersk. 9/11 1798 som Te- og Porcelænsmdl., 16/4 1804 ændret t. Bagermester (S.), ∞ 5/5 1800 St. Petri t. Elisabeth Dorthea Benthin. (L.).

⁹⁴) Magistratens Referat-Prot. for 1858. 1. Afdel. No. 456 og 844 m. Bilag. (S.).

⁹⁵) Helligaands Vielsesbog. (L.).

⁹⁶) Ibid. 5/10 1860. (L.). — Trinit. Daabsbog (L.): Amalia Anna Rebekka Bense, f. 18/5, døbt 10/7 1833, — begr. 3/6 1892 Ass. Kgd. (B.).

⁹⁷) St. Petri Vielsesbog (L.): 17/1 1819 viet Ungk., Skræderm. Johs. G. Marer, 29 Aar, til Enke Helene Christine Euchen, f. Col-ding, 32 Aar. — Borgersk. 15/12 1820. (S.). — Petri Ligbog (L.): død 23/6, begr. 27/6 1835.

⁹⁸) Borgersk.-Prot. (S.): f. 5/10 1832 i Kbh.

⁹⁹) Hvidebog 26/8 1852—13/9 53 A, pag. 393—94. No. 1031. (L.): død 14/6 1853, 18 Aar gl., ugift.

¹⁰⁰) Joh. C. O. Oltmann, f. 7/5, døbt 12/5 1811 i Boizenburg, Borgersk. 2/4 1836. (S.). — St. Petri Vielsesbog (L.): ∞ 25/3 1837 t. Caroline Marer, f. Wagner, f. 12/12 1810, døbt 8/1 1811 i Trinit.

¹⁰¹) Bernhard Gabriel Bense, f. 26/3 1799 i Kbh., Borgersk. s. Malerm. 13/5 1826. (S.).

¹⁰²) Daabsattest i Bilagspakke til Skifte 1840 e. S. E. Bense, f. Hoffgaard, se Gen.-Reg. 22. 1840—41. 5/97 Prot. 5, pag. 99. (L.).

¹⁰³) Copul.-Geb. 29/10 1782 f. Nikolaj K. (S.); Kirkens Vielsesbog mangler.

¹⁰⁴) Sara Elisabeth Hoffgaard, f. 1760, døbt 3/2 1761 (Nikolaj), død 7/2, begr. 13/2 1840 (Petri), Skifte se Note 102. (L.).

¹⁰⁵) Andreas Olsen Hoffgaard, f. 1720, Marskandiiser, fra 1775 Brændevinsbrænder, død 1797, ∞ Anne Dorothea Linck, død 1810.

¹⁰⁶) Se Johs. Madsen (Red.): Danmarks Industri og Haandværk. II. Bd. Kbh. 1905. 2. Del, Portrætgalleriet Sp. 853: Valdemar August Lassen.

¹⁰⁷) Da. biogr. Leks. XIV. Bd. (1938), pag. 519 f.

¹⁰⁸) f. 6/5 1797, død 11/1 1880.

¹⁰⁹) f. 6/12, døbt 13/12 1796, død 9/1 1861.

¹¹⁰) Rapport fra Politidirektøren, Bilag til Borgersk.-Prot. 10/10 1829. (S.).

¹¹¹) Wilh. Lichtenberg: Familien Lichtenberg i 200 Aar. Odense 1901.

- ¹¹²) f. 10/7, døbt 6/8 1809 (Petri), ∞ 21/12 1827 (Frue). (L.).
- ¹¹³) døbt 18/10 1779 (Garnis. ty. M.), Borgersk. 10/10 1806, ∞ 7/11 1806 (Petri) Anna Sophia Hoffer (død 14/2 1834, se Hvidebog No. 16. 1833—35, pag. 76 f. No. 217). (L.).
- ¹¹⁴) Holmens Lighbog (L.): død 16/7, begr. 20/7 1847.
- ¹¹⁵) f. ca. 1746 i Kiel, Borgersk. 11/10 1775 (S.), død 5/4, begr. 10/4 1800 (Petri), ∞ 29/9 1775 (Garnis. ty. M.) Rebecca Dorothea Elisabeth Etzel, døbt 19/7 1750 (ibid.), død 8/4, begr. 14/4 1827 (Petri); Kbh.'s Skifterets Forsegl.-Prot. 5 C. 1826—27, pag. 38. No. 1071. — Registr.-Prot. No. 5, pag. 142. — Behandl.-Prot. No. 5 B, se Registret for de 13 Behandlinger. (L.).
- ¹¹⁶) f. 8/11, døbt 18/11 1787 (Nikolaj), Borgersk. 3/5 1811 (S.), død 10/1, begr. 16/1 1857 (Frederiksberg). (L.).
- ¹¹⁷) Kbh.'s Skiftekomm.'s Forsegl.-Prot. 1862—63. No. 6 A, pag. 171—75. No. 68. — Behandl.-Prot. 1862—63. No. 6 A, pag. 383. No. 68. (L.).
- ¹¹⁸) Helligaands Lighbog (L.).
- ¹¹⁹) Folketæll. 1/2 1870 (R.).
- ¹²⁰) Vester Egede Kirkebog (L.): f. 17/11 1844 i Bolbrohus, V. Egede Sogn, Præstø Amt, døbt 16/2 1845; Borgersk. 27/5 1873 s. Detailhdl., 3/5 1877 tillige s. Vognmand (S.); H. Hjorth-Nielsen: Dødsf. i Da. 1916. Till. t. Pers. hist. Tidsskr. Kbh. 1917: død 23/3 1916.
- ¹²¹) Københavns Kommunalkalender 1949, udg. af Kbh.'s statistiske Kontor. Aarg. XVII. Kbh. 1949, pag. 311 f.: Kbh.'s Kommunes Kørselsafdel. blev oprettet 1/4 1916, blev 1/10 1917 organiseret som selvstændig Institution og overtog i Juli 1918 Henri Rasmussen og Søns Vognmandsforretning, Gasværksvej 4—6.
- ¹²²) Helligaands Daabsbog (L.): Jens Carl Bernhard, f. 24/8, døbt 5/10 1861. — Sammes Lighbog (L.): død 25/7, begr. 31/7 1879.
- ¹²³) Københavns Vejviser 1863—67.
- ¹²⁴) Helligaands Lighbog (L.) — Kbh.'s Skiftekomm.'s Protokol 36 (Hvidebog) 1868—70, pag. 137. (L.).
- ¹²⁵) C. F. Bricka: Da. biogr. Lex., Bd. XI. Kbh. 1897, pag. 10—11. — Da. biogr. Leks. XV. Bd. (1938), pag. 153 ff.
- ^{126.28}) Da. biogr. Leks., henholdsvis XIII (1938), pag. 559 ff. — XVII (1939), pag. 316 f. og 309 f. — IX (1936), pag. 242 f.
- ¹²⁹) Maria Spiers: Teaterminder. Kbh. u. A. (1923?), pag. 107—09.
- ¹³⁰) Viggo Lindstrøm: Fra den gamle Vinkælder til det kongelige Teater. Kbh. 1924, pag. 52—58.
- ¹³¹) Carl Emil Marius Petersen, f. 23/5 1859 i Kbh., døbt 3/7

(Trinit.), død 12/3, begr. 17/3 1931 i Holbæk, se Krak's Blaa Bog 1930; Albert Thomsen: Holbæk Købstads Historie, Holbæk 1936—42, pag. 652, 663, 710, 717; Holbæk Amts Avis 13/3 og 17/3 1931.

¹³²⁾ Andreas Marcus Bjørn, f. 7/10 1818 paa Grinderslevkloster, død 18/6, begr. 24/6 1880 i Holbæk, se Alb. Thomsen, loc. cit., pag. 540, 567, 633 ff., 651, 798 f.

¹³³⁾ Da. biogr. Leks. XV (1938), pag. 309 f.

¹³⁴⁾ Else Margrethe Kjerrumgaard-Jørgensen: Københavnsk Cyklisme i det 19. Aarhundredes Slutning. (Hist. Medd. om Kbh. IV. R. 1. Bd. Kbh. 1947, pag. 178).

¹³⁵⁾ Helligaands Daabsbog (L.): f. 28/6, døbt 14/8 1858.

¹³⁶⁾ C. F. Bricka: Da. biogr. Lex. XV. Bd. Kbh. 1901, pag. 246.

¹³⁷⁾ Da. biogr. Leks. XXVI (1944), pag. 210 ff.

¹³⁸⁾ Ibid. XII (1937), pag. 48 ff. — Louis Bobé: Livsdagen lang. Kbh. 1947, pag. 219 anfører Peter Johansens Hustru, Fanny Bense [hvis Navn kun staar i Bogens Register] som værende af østrigsk Slægt, „Typen paa en yndefuld væver Wienerinde“. — Da Fanny Benses Moder var født i Aarhus, Faderen, Malermester Chr. Daniel Bernhard B., var født 9/12 1828 i København, Farfaderen, ovennævnte Malermester Bernh. Gabriel B., ogsaa var født i Kbh., og Oldefaderen, ovennævnte Sadelmagermester Joh. Daniel B., var født i Lüneburg, maa Fanny Benses Wienerblod i alt Fald være blevet noget fortyndet i Aarenes Løb.

¹³⁹⁾ Da. biogr. Leks. XIX (1940), pag. 517 f. — død 11/8, begr. 17/8 1950 (Brønshøj Kgd.), se Nekrologer i Berl. Tid., Nationaltid. og Politiken 13/8 1950.

¹⁴⁰⁾ Da. biogr. Leks. XXVII (1944), pag. 198.

¹⁴¹⁾ Helligaands Daabsbog (L.): f. 28/2, døbt 24/6 1863. — Krak's Blaa Bog 1921; Jens Kelbjørn (Red.): Københavns Kommunalforening 1898—29/6—1948, pag. 14; Berl. Aftenavis 16/10 1922, Berl. Tid. 22/10 1922; Nationaltid. 17/10 og 22/10 1922; Begravelsesvæs. Journ. og Skødeprot. (B.): død 16/10, begr. 21/10 1922 (Ass. Kgd.).

¹⁴²⁾ ∞ 18/8 1893 t. Lagertha Alvilda Dorothea Adele Petersen, f. 31/1, døbt 13/8 1872 [om Forældrene se Da. biogr. Leks. V (1934), pag. 419 under Peter Cornelius], død 5/7, begr. 8/7 1937 Ass. Kgd. (B.).

¹⁴³⁾ Kbh.'s Skiftekomm.'s Forsegl.- og Registr.-Prot. 2. Bogst. H.-M. for Kommissionens 3. Afdel. D. 1877—80, pag. 24 f. No. 426 (L.).

Modelbyen paa Gustav Adolfs torg, Göteborg.

KØBENHAVNS BYMUSEUM 1949

ERHVERVELSER OG IAGTTAGELSER

AF STEFFEN LINVALD

Årsberetning.

Efter afslutningen af udstillingen „Christian X's København 1912—1947“ modtog Bymuseet en indbydelse fra Stockholm til at gentage den i Stockholms Stadsmuseum, men først i foråret 1949 lykkedes det at realisere denne plan. For at tilpasse udstillingen efter svenske forhold blev den udvidet med en historisk introduktion, hvor der i korte træk ved hjælp af billeder og modeller blev givet en redegørelse for Københavns udvikling indtil Christian X, medens den — kort før — ved en ekstrabevilling erhvervede modelby „København i middelalderen“ blev opstillet i Stadsmuseets gård. Med særlig

tilladelse af Københavns magistrat udstilledes også stadens gamle sølv, der vakte stor interesse i den svenske hovedstad.

Under udstillingen modtog Bymuseet en indbydelse fra Göteborg til at vise den i denne by, hvor den fik anvist lokale i børsen på Gustav Adolphs torg, hvor modelbyen blev opstillet. Besøgsantallet var størst i Göteborg, hvor den i de 22 dage, den var åben, besøgte af 11.748 personer. At udstillingen også i turismæssig henseende havde betydning, derom vidnede ikke blot den interesse, Københavns Turistforening viste den, men også den beredvillighed, hvormed private institutioner og legater ydede den økonomisk støtte.

Trods denne betydningsfulde bistand har de svenske udstillinger gjort indhug i museets egne midler, da det, efter at have opnået bevillingen til modelbyen, ikke mente at burde søge ekstra tilskud til disse opgaver. Museet har derfor i det forløbne år ikke kunnet afholde nogen særudstilling i sine egne lokaler. Året har været viet internt arbejde. Det er således lykkedes at genåbne afdelingen „Mål og Vægt“ i moderniseret skikkelse, omordningen af den middelalderlige afdeling er fortsat, og billedsamlingens etikettering fuldenendt for den topografiske afdelings vedkommende, medens forarbejderne til den historiske del er tilendebragt. Museet har i år været besøgt af 70.378 personer og er således vedblivende et af de mest besøgte museer i København.

Undersøgelser og fund.

På grund af boligsituationen har der kun fundet en enkelt nedrivning sted i den indre by: Klosterstræde 11—13. Derimod er der i forbindelse med installering af fjernvarme foretaget adskillige udgravninger. Ved disse har museet ikke alene gjort en række iagttagelser, især

i det gamle voldterræn ved Vester Voldgade, men også øget sin samling af kakler, potteskår, tekstiler og lædersager m. m. fra det 17. og 18. årh. ganske betydeligt. Et ældre jordfund — en rest af en middelalderlig ringbrynje — er skænket museet af finderens hr. Olsen, Vesterbrogade 110.

Erhvervelser.

Ved køb og gaver har museet i år suppleret sin billedsamling med adskillige interessante topografiske malerier, tegninger og akvareller, blandt hvilke flere tillige har kunstnerisk værdi. Desuden har det erhvervet enkelte værdifulde genstande.

På professor dr. med. Ernst Schmiegelows dødsboauktion kom en af de sidste større topografiske privatsamlinger under hammeren. Desværre tillod museets midler ikke mange indkøb, men det lykkedes dog at erhverve nogle billeder, deriblandt to akvareller af Fritz Stæhr-Olsen fra den gamle *husarkaserne* paa hjørnet af Toldbodvejen og Store Kongensgade. Denne var fra første færd reberbane, men blev fem år efter opførelsen 1783 solgt til ingeniørkorpset og indrettet til kaserne. 1844 blev den husarkaserne og benyttedes indtil 1898, da den ny gardehusarkaserne på Østerbro blev taget i brug. Bygningerne, der optog hele det areal, der begrænses af Store Kongensgade, Grønningen og Toldbodvejen, stod imidlertid til 1905, og de to akvareller, der er daterede 1905, må derfor være malt umiddelbart inden nedrivningen. På den ene ses Nyboder og den lange fløj langs Store Kongensgade, i hvilken der i sin tid havde været reberbane, på den anden den del af kasernen, som lå ud til Toldbodvejen. På grunden anlagdes senere Poul Ankers Gade, Jens Kofods Gade, Hammerensgade og Bornholmsgade.

Fritz Stæhr-Olsen har ligeledes malt den akvarel, museet købte på samme auktion af *Bethelskibet i Nyhavn* set fra Charlottenborgsiden. Bethel var oprindeligt navnet på en by i Palæstina, der på grund af sin gamle helligdom spillede en stor rolle i oldtiden. Senere overførtes dens navn, der betyder gudshus, til skibe, i hvilke der

Bethelskibet i Nyhavn. Akvarel af Fritz Stæhr-Olsen 1905.

holdtes gudstjeneste for søfolk. Bethelskibet i København bar over skibsskroget en lang lav enetages træbygning med en korsprydet tagrytter midt på taget. Det var placeret 1881 for enden af Nyhavn, og dets facade vendte ud til Kongens Nytorv. Fra 1902, indtil det fjernedes 1906, benyttedes det som kirke for Foreningen for Mission blandt Søfolk.

Nok så interessant som denne akvarel er et maleri, der forestiller den nedlagte *indgangsport til Petri Kirkegård* fra Nørregade ved hjørnet af St. Peders Stræde. Den er-

stattedes 1912 af den nuværende skråtstillede port på hjørnet af de to gader, der ligesom porten ved siden af Telefonhuset skyldes kgl. bygningsinspektør, arkitekt

Den nedlagte indgangsport til Petri Kirkegård fra Nørregade.
Maleri af ukendt kunstner ca. 1860.

Thorvald Jørgensen. I baggrunden ses den tyske skole, der er opført 1858, og til venstre husrækken i St. Peders Stræde indtil universitetsanneksets bygning. Billedet, der

er usigneret og udateret, må være malt omkring 1860, dels på grund af dets karakter, dels fordi der på den højre portpille er opklæbet en plakat fra Zoologisk Have, som blev anlagt 1859. Desuden bærer den eneste person, der ses på billedet — en herre, som spadserer i St. Peders Stræde — den tids dragt.

København var da en lille overbefolket by, hvor offentlige anlæg var et ukendt begreb, men trods den tætte bebyggelse gemte der sig dog endnu bag facaderne adskillige smukke haveanlæg. De er nu forsvundet, bebyggede eller udlagt som asfalterede gårdspladser, og kun et gammelt træ kan endnu nogle steder minde om en svunden idyl.

En af de smukkeste haver på Christianshavn lå ved gården „*Rolighed*“ på hjørnet af St. Annæ Gade og *Christianshavns Voldgade* mellem Børnehusets og Vor Frelzers Kirkes fattigkirkegård og Lille Mølle på Løvens Bastion. Som 15årig dreng har Otto Bache den 8. oktober 1854 udført en tegning af hovedbygningen og haven, som afdøde konservator ved Zoologisk Museum Knud Hensch Stephensens enke fru Ida Stephensen i år har skænket museet. På tegningen ses i midten husets facade mod haven, til højre i baggrunden Vor Frelzers Kirke og til venstre et glimt af husrækken i St. Annæ Gade. Huset med de to blændinger i gavlen er sikkert nuværende nr. 57 — den næstsidste ejendom før volden — der stammer fra det 18. årh., medens den lange fløj på den modsatte side gaden må være en stald- eller lagerbygning. Da Otto Bache tegnede „*Rolighed*“, havde gården siden 1845 været beboet af sognepræsten ved Vor Frelzers Kirke Carl Holger Visby (1801—71), der netop 1854 blev forflyttet til Store Heddinge. I sin ungdom havde Visby været fængselspræst, og sit liv igennem vedblev han at arbejde for en forbedring af fangernes kår. 1836 havde han således været medstifter af instituttet på Flakkebjærg. I hans

gamle bolig i St. Annæ Gade har Christianshavns understøttelsesforenings arbejderboliger nu sit kontor, men haven er forsvundet, og på en del af grunden er Christianshavns Voldgade nr. 49 opført.

Udenfor voldene lå de helt landlige forstæder. I den københavnske kunsthandel har museet erhvervet et ma-

Gården „Rolighed“ på hjørnet af St. Annæ Gade og Christianshavns Voldgade. Tegning af Otto Bache 1854.

leri af Carsten Henrichsen af *terrænet udenfor Vesterport*, der viser den nuværende Rådhusplads' udseende omkring 1860, da der fra Vesterports gab var en strålende udsigt over stadsgraven og Tivoli til Kalvebod Strand og Amager. Ganske vist var dette motiv i forvejen repræsenteret i museet med Andreas Juuels bekendte maleri fra omkring 1850 af udsigten fra Schacks Bastion, men dels er synsvinklen i dette en anden, dels er Carsten Henrichsens maleri udført 1862 og derfor måske

det sidste billede, der er malt af Vesterports forværk, som må være blevet nedrevet senest 1867, da der ved opfyldning dannedes en bred vej over stadsgraven, hvis navn: Vesterbros Passage endnu op i dette århundrede mindede om det gamle voldterræn. På billedet ser man i forværket og på broen over stadsgraven til ravelinen de spadserende nyde sommerdagens solskin, medens en hesteomnibus fra Frederiksberg bringer trætte fodgængere tilbage til byen. På ravelinen rejstes i årene 1870—72 i anledning af Den nordiske Industri- og Kunstudstillings afholdelse industriudstillingsbygningen, men den del af graven, broen fører over, tilkastedes først umiddelbart før den nordiske Industri-, Landbrugs- og Kunstudstilling 1888. Udenfor den rest af graven, der er bevaret som sø i Tivoli, ses bagsiden af den ældste koncertsal i dette forlystelsesetablisement, som arkitekten H. C. Stilling 1863 erstattede med Glassalen. Ved flagstangen helt i baggrunden skimtes taget på Enighedsværns store ejendom, der lå i nuværende Tietgensgade på hjørnet af Colbjørnsensgade. På Frederik VI's tid tilhørte Enighedsværn Det borgerlige Skydeselskab, men da dette 1840 gik fallit, erhvervedes stedet af birkedommeren i Søndre Birk justitsråd Frederiksen. Senere blev det traktørsted, og i dette holdt bl. a. klubben Holbergs Minde sine sammenkomster, men i slutningen af forrige århundrede, da Vesterbros sidegader blev anlagt, blev bygningen nedrevet og Colbjørnsensgade ført igennem til Tietgensgade.

Med tanke på Rådhuspladsens nuværende trafikkaos synes det uforståeligt, at endnu for små 100 år siden var dette sted en af hovedstadens idyller, medens Vesterbro var en landlig forstad med småhuse, landsteder og gartnerier.

Et af de mest kendte var *C. F. Hintzes gartneri* på Vesterbrogade ved Helgolandsgade. Ejendommen nedreves først 1887, og Helgolandsgade førtes derefter igennem til

Vesterbrogade. På en del af grunden opførtes Webers Hotel.

Få år før gartneriet blev nedlagt, udførte C. F. Hintzes søn, den senere geolog og inspektør ved Mineralogisk Museum, den dengang nittenårige stud. polyt. Vilhelm Hintze, en tegning af den vestlige del af det sydlige have-

Terrænet udenfor Vesterport. Maleri af Carsten Henrichsen 1862.

hus, i hvilket han selv var født den 4. maj 1863. På bagsiden af denne tegning, som museet købte sidste år, har han givet en beskrivelse af huset, der i lighed med andre bygninger i demarkationsterrænet var opført af træ. I den del af bygningen, som ses på tegningen, fandtes foruden køkkenet og spisekammeret en forstue og en loftstrappe, en vognremise, loen og stalden. Da Hintze var seks år gammel, flyttede familien over i det mere herskabelige grundmurede forhus, hvis facade vendte ud til Vesterbrogade, og det gamle havehus blev derefter benyttet til andre formål, men det er mærkeligt at tænke sig,

at endnu i 1880'erne lå på den indre del af Vesterbrogade en udpræget landejendom. Allerede inden nedbrydningen 1887 var den store ejendom på det modsatte hjørne af Helgolandsgade, nuværende Vesterbrogade 13, blevet bygget, og efter gartneriets nedlæggelse opførtes øst for det gamle havehus missionshotellet Westends nuværende ejendom, Helgolandsgade 3—5.

Efterhånden som bebyggelsen således trængte sig frem, mistede Vesterbro en meget væsentlig del af sin charme. Dette viser et maleri af Valdemar Irminger, som museet erhvervede på den tidligere omtalte auktion efter afdøde professor Schmiegelow. Det er malt knap tyve år efter Carsten Henrichsens billede og er således omtrent samtidigt med Hintzes tegning. Medens disse to billeder gav et indtryk af Vesterbrogades nærmeste omgivelser, viser Irmingers maleri en *udsigt fra den nuværende Stormgade mod Kvægtorvet*. Mellem Carsten Henrichsens maleri og dette er en iøjnefaldende forskel — ikke blot har landskabet i den mellemliggende årrække helt skiftet karakter, men de to kunstneres opfattelse af naturen er vidt forskellig. Medens den godt 25 år ældre Carsten Henrichsen er romantiker, tilhører Valdemar Irminger den yngre impressionistiske skole.

Landevejen i forgrunden viser kvarterets udseende omkring den nuværende hovedbanegård og Stampesgade. Til højre i baggrunden ses de store tømmerstabler mellem den daværende Tømmerpladsvej, nu Reventlows-gade, og Colbjørnsensgade og den første højbebyggelse i dette kvarter. I midten skimtes Halmtorvet med det ny kvægtorvs bygninger, som netop blev taget i brug i slutningen af året 1879, og til venstre i forgrunden bag plankeværket må Enighedsværn ligge. Med sin dystre efterårsstemning giver dette billede et udmærket indtryk af overgangstidens besværligheder, inden dette terræn omkring århundredskiftet fik sin endelige skikkelse.

En lignende forstadsbebyggelse satte også sit præg på Østerbro, hvor de idylliske villahaver efterhånden bebyggedes med triste boligkarreer.

På en sepiategning af maleren Harald Trolle, som mu-seet ligeledes købte på professor Schmiegelows auktion, ses *Strandvejen*, den nuværende Østerbrogade umiddel-

Udsigt fra Stormgade mod Kvægtorvet.
Maleri af Valdemar Irminger ca. 1880.

bart *nord for Trianglen* omkring 1870. Bebyggelsen er karakteristisk for perioden efter portenes og voldenes fald. Enkelte fireetages beboelsesejendomme rager som fyrtårne op over de lave villaer og landsteder, og selve Østerbrogade minder endnu — trods fortovene — mere om en landevej end en gade.

På dette tidspunkt havde byggespekulanter endnu ikke ødelagt Classens Have, og Rosenvænget, der netop var blevet anlagt, var endnu Københavns mest moderne villa-kvarter. En halv snes år senere skiftede stedet udseende. Østerbros sidegader anlagdes, men først med Frihavnens

anlæg 1891—94 forvandlede dets karakter fuldstændigt. Stranden ud for Strandpromenaden forsvandt, og de ejendomme, der opførtes langs den nuværende Strandboulevard, udelukkede efterhånden den fri udsigt over sundet. Men et minde om den gamle *strandbred ud for Rosenvænget* er et maleri af C. F. Aagaard fra omkring 1880, som hans nu afdøde svigerdatter fru Fanny Aagaard i Holte har testamenteret museet. Da de fleste billeder fra dette kvarter forestiller udsigten mod det gamle kalkbrænderi, er det interessant at komme i besiddelse af et maleri, som viser udsigten ind over byen fra den græsbevoksede stenfyldte strandbred. Den impressionistiske friskhed, som kendetegnede Irmingers billede fra Vesterbro, præger også tonen i dette maleri.

Medens Vesterbro og Østerbro ret hurtigt bebyggedes, lå store dele af Nørrebro helt op i dette århundrede ubebyggede hen. Endnu i 1921 var Mygindsvej — en del af den nuværende Vermundsgade mellem Nørre Allé og Lersøen — et temmelig øde terræn. At det dog har kunnet virke tiltrækkende på vore malere, viser Rostrup Bøyesens bekendte billeder af de løse eksistenser, der holdt til herude. Men også andre kunstnere har følt sig tiltrukket af det vildsomme terræn, således den ellers lidet kendte maler P. S. Petersen, som 1921 har malt en gammel faldefærdig *smedie på Mygindsvej*, hvorfra man ser ud over Lersøens efterårsdisede landskab. .

Byens vældige expansion de sidste 100 år skyldes først og fremmest den store indvandring fra landet efter befæstningens nedlæggelse 1856. Dette år nedreves Nørreport og året efter Vesterport, Østerport og Amagerport. De to sidste er sporløst forsvundet, men af Nørreport og navnlig af *Vesterport* er bevaret enkelte skulpturelle fragmenter.

I Rådhusets have langs Vestre Boulevard findes således de to sandstenskugler, der har været anbragt over

Vesterports sidepartier, to stykker af det ene våbentrofæ, som sammen med frugtfestons har smykket partiet under den trekantsgavl, Frederik IV lod opsætte 1722, og de nederste dele af to af de fire søjleskafter, der har været anbragt på morderer til højre og venstre for selve portåbningen.

Medens disse fragmenter siden begyndelsen af dette

Strandbredden ud for Rosenvænget. Maleri af C. F. Aagaard
ca. 1880.

århundrede har været i museets besiddelse, er dets øvrige portdele erhvervet langt senere.

Fra Københavns vandforsyning modtog det 1935 et par brudstykker af de frugtfestons, der var anbragt ved siden af våbentrofæerne. De var fundet i en stenbunke i vandværkets have ved Studiestræde. Samtidig med afleveringen fik museet oplysning om, at de store fliser i maskinhusets gulv ligeledes stammede fra Vesterport.

Tre år tidligere havde det som testamentarisk gave fra boet efter ingeniør Svend Schultz og hustru fru K. M. Schultz modtaget to af de fire delfinbårne sandstens-

morterer, der bar søjlerne. De havde hidtil været benyttet som haveskulptur i deres have, Ewaldsgade 9 ved Peblingsøen. Samme år skænkede fabrikant J. Petersen Ruus museet den nederste kanonformede del af et tredje søjleskæft og 1936 et lignende fragment af den fjerde søjle, men først i år fik det de to sidste morterer, der havde været anvendt som haveskulptur i et gartneri i

Vesterport. Stik i Thuras Danske Vitruvius 1746.

Valby Langgade ved nuværende Bykildevvej. De blev skænket af handeldsgartner Daniel Petersen i Glostrup.

Er det således meget betydelige fragmenter, der er bevaret af Vesterport, er det derimod kun få brudstykker, der eksisterer af *Nørreport*, skønt dennes udvendige facade var lige så rigt udstyret som Vesterports. Under trekantsgavlen med Christian V's kroneprydede monogram var et stort rektangulært trofæprydet felt med en laurbærandrammet marmorbuste af Christian V, og til højre og venstre for portåbningen omgav doriske søjler to kolossalstatuer af Pietas (fromheden) og Justitia (retfærdigheden) — de to dyder, som nævnes i kongens valg-

sprog: pietate et justitia. Bortset fra busten af Christian V, som opbevares på Tøjhusmuseet, og et brudstykke af Justitias hovede, der har bind for øjnene, er den øvrige dekoration gået tabt.

Justitias hovede fra Nørreport.

Som mortererne fra Vesterport benyttedes dette hovede i sin tid også som havekulptur på en stenhøj i kancelliråd Østergaards have i Hillerød, hvor daværende student, nuværende museumsinspektør mag. art. Chr. Axel Jensen så det omkring 1900. Østergaard meddelte da, at han havde købt det af en mand, der havde været

med ved Nørreports nedrivning, og da der ingen tvivl var om hovedets proveniens, erhvervedes det på hans dødsboauktion 1903 af Nationalmuseet, som nu har deponeret det i Bymuseet. Det er udført i forbindelse med portens opførelse 1671 af billedhuggeren Johan Franck, der ligeledes har udført kongens buste og statuen af Pietas. Franck, der fra 1663 til sin død 1688 arbejdede for hoffet, har bl. a. også hugget postamentet til L'Amoureux's rytterstatue af Christian V på Kongens Nytorv, som nu er erstattet af Utzon-Franks kopi, medens originalen er overladt Tøjhusmuseet.

Med portenes fald mistede København et karakteristisk træk i sit fysiognomi, men samtiden følte det som en lettelse, at de forsvandt. Der rejste sig dog enkelte røster mod deres nedrivning, og endog Meldahl må have haft blik for deres værdi, idet han forgæves foreslog, at Vesterports facade burde genopstilles på Tøjhuset.¹⁾ Det er på grund af denne uforståenhed, at det kun er få fragmenter, der er bevaret, men på den anden side er det jo ikke umuligt, at andre brudstykker ligeledes kan have fundet anvendelse som haveskulpturer og med tiden vil dukke op.

I almindelighed samler museet ikke på møbler, og der er særlige grunde til, at det i år har købt et *renæssanceskab* af eg fra omkring 1615—20 med intarsia. Af dets to døre er den øverste flankeret af to fritstående figurer, der forestiller Adam og Eva, medens der på siderne af den nederste er anbragt en mandlig og kvindelig herme. Selve dørene er ligesom skuffen i postamentet og skabets sider prydet med forskellig farvet intarsia. Om skabets herkomst kan intet oplyses udover det, at det sidst i 19. årh. tilhørte en københavnsk samler, men typen kendes kun fra Sjælland, hvor lignende skabe stod i bønder-

1) Historisk Tidsskrift, 6. rk., I., 1888. Otto Blom: Kjøbenhavns Tøjhus.

gårdene som vråskabe eller bordendeskabe. Der kan derfor ikke være tvivl om, at denne særprægede type oprindeligt må være skabt i København, hvorfra den så har bredt sig til det øvrige Sjælland, og det må derfor anses for sandsynligt, at det af museet erhvervede skab er udført af en københavnsk snedker. Af den grund hører det også rettelig hjemme i Bymuseet.

Foruden de hidtil omtalte billeder og genstande, har museet i år som gave modtaget et mahogni chatol fra drejerfirmaet J. G. Schwartz & Søn, Sværtgade 3, og fra frk. Ernestine Nyrop det skilt, der var anbragt på Nyrops tegnestue under Rådhusets opførelse, og som hidtil har været i slægtens besiddelse. Et urmager- og brillehandlerskilt er skænket af cigarhandler Schrøder, Kronprinsessegade 12, og en serie instruktive tegninger og fotografier af den Prior'ske ejendom Bredgade 33, hvor nu kunsthandler Bruun Rasmussens auktionslokaler er indrettet, af arkitekt Alexis J. Prior. Endelig har arbejdsmændenes forbund deponeret deres sangforeningsfane fra 1885 i museet.

En ny gren af dets virksomhed er indsamlingen af civile københavnske uniformer. Dette arbejde, som er påbegyndt af museets betjent Helge Brynskov, fortsættes stadig. I år er det således lykkedes at erhverve uniformer fra Begravelsesvæsenet, Civilforsvaret, Politiet, Postvæsenet, Stadsgartneren og Toldvæsenet.

Andre gaver er modtaget fra Københavns sporveje, Stadsarkitektens direktorat, Stadsarkivet, Stadsingeniørens direktorat, Stadskonduktørens direktorat, De forenede Kirkeskoler, Administrationen af de tyske flygtningelejre, Det konservative folkeparti, Socialdemokratiske forbund, Hovedstadens venstre, Det radikale parti, Retsforbundet, Det kommunistiske parti og Dansk Samling, overassistent Andersen, hr. H. Andreasen, Klareboderne 12, sagfører Axel Ernst, Odense, kontorchef O.

H. Clementsen, Nationalbanken, overinspektør Galster, Nationalmuseet, forlægger L. Gøttler, firmaet Julius Kopp ved hr. Erik Kopp, grosserer Lemvig-Müller, fhv. mester Harald Paulsen, Willemoesgade 87, hr. Hagbarth Petersen, Tværvangen 18, generalkonsul Svend Salomon, Rom, hr. Frederik Simonsen, Borgervænget 66, postmester, fabrikant A. Smith, H. C. Ørstedsvej 11 B, boet efter ingeniør Oscar Storch ved broderen cand. jur. F. Storch, boet efter inspektør Thorsen og antikvarboghandler Wandel.

KØBENHAVN I

H. C. ANDERSENS EVENTYR

AF HENNING VALEUR LARSEN

I efteråret 1950 er det 75 år siden, H. C. Andersen afgik ved døden. Gennem mere end et halvt århundrede havde dengang København været hans stadige vinterresidens. Sommeren brugte han dels til sine — 29 — udenlandsrejser, dels til sine endnu talrigere herregårdsbesøg Danmark rundt.

H. C. Andersens langvarige tilknytning til hovedstaden har naturligvis præget hans digtning, ikke mindst eventyrene fra det første — „Fyrtøiet“ — til det sidste: „Tante Tandpine“. Den københavnske tone, det københavnske milieu mærkes bestandig bag ordene, selv hvor byen ikke direkte nævnes. Men 36 eventyr omtaler københavnske lokaliteter ved navn, oftest steder, der endnu eksisterer og altså på sin vis danner et levende mindesmærke over digteren.

Man kan med eventyrbogen i hånden gå H. C. Andersen-tur i byen. Skal vi forsøge?

Før starten bør vi mindes, at digteren jo ligefrem har fortalt hovedstadens historie i billeder fra oldtid til samtid i et af sine større eventyr, „Gudfaders Billedbog“. Navnlig denne og „Lykkens Kalosker“ giver os rige bidrag til turen.

Først og hyppigst af alle lokaliteter nævnes i „Gudfaders Billedbog“: *slottet*, „Axels Huus“, altså det nuværende Christiansborg. Det er ligefrem historiens midt-

punkt, og vi træffer det i alle dets da kendte skikkelser fra Absalons borg over Københavns slot — bl. a. med skildringer af Christian II's afrejse fra byen og af Leonora Christina i Blåtårn — til Christian VI's prægtige slot, over hvis slotsplads selv Holberg må gå med hatten i hånden. Vi hører om Struensee og Caroline Mathilde og om slottets brand i 1794.

Mens vi er ved slottet, mindes vi, at der i „Suppe paa en Pøsepind“ forekommer et „Slotsbibliothek“. Det er der, den anden af de små mus gnaver sig gennem de gamle bøger og bogstavelig talt sluger deres lærdom. Talen må vel være om *Det kgl. bibliotek*, der på Andersens tid havde til huse i vort nuværende rigsarkiv. Her fandtes også „Konstkamret“, altså det sted, hvor de opbevarer ærten, den ært, som forhindrede „Prindsessen paa Ærten“ i at sove.¹

Bag ved slottet ligger *Christiansborg ridebane*, hvor vi sender en tanke til svenskeren Granberg. Han forsøgte i juli 1857 at stige op med sin ballon herfra. „Den går inte, Granberg“, råbte gadedrengene, og det gjorde den heller ikke. Men episoden må have inspireret Andersen til skildringen af en luftskippers færd i „Flaskehalsen“, der udkom i december samme år. Ganske vist var digteren, da Granberg foretog sit eksperiment, selv undervejs til Dresden fra sit besøg hos Dickens i England; men hørt om begivenheden har han sikkert, sensations-tørstende som han var.

Først og fremmest finder vi på Slotsholmen *Thorvaldsens museum*, som foreviges i tre eventyr: „Gudfaders Billedbog“, „Børnesnak“ og især „Nabofamilierne“. Dette eventyr skildrer „det store Huus med mange Couleurer“ i detailler. Det er her, de spidsborgerlige spurve genfinder deres gamle nabo fra landet, rosenbusken på Thorvaldsens grav. Naturligvis bemærker de straks et vissent blad mellem de røde roser, „og saa nippede de i det, saa

at Bladet faldt af, og friskere og grønnere stod Træet, og Roserne duftede i Solskinnet paa Thorvaldsens Grav, til hvis udødelige Navn deres Skjønhed sluttede sig".²

Bag *børsen*, der flygtigt nævnes i „Gudfaders Billedbog“, ligger nu den skyggefulde Slotsholmsgade. Paa Andersens tid løb der en arm af havnen ind her, hvor kopisten i „Lykkens Kalosker“ mindes sine besøg hos en gammel tante Lone, hvis bolig var bag børsen. Ved vintertid varmede drengen kobberskillinger og lagde dem på den tilisede rude — som siden Kaj i „Snedronningen“ — og betragtede gennem kighullet de indefrosne skibe i kanalen.

Ad *Knippelsbro*³ vandrer den ikke stedkendte Ib fra „Ib og lille Christine“ af en fejltagelse ud til Christianshavn. Her var det, justitsråden fra „Lykkens Kalosker“ boede i *Lille Torvegade*; her lå Kaj Lykkes gård, det senere *tugthus*, omtalt i „Gudfaders Billedbog“, og her ligger endnu den sidste rest af *volden*, hvor folk promenerede på den nu nedlagte Store Bededagsaften. Om den promenade handler åbenbart „Intriguen paa Volden eller store Bededag“, den vaudeville, som kopisten i „Lykkens Kalosker“ har skrevet. Den må have drejet sig om kærlighedsintriger, for på volden, ved vi, løber selve „den uartige Dreng“ om og skyder godtfolk ind i hjertet. Vi selv benytter her lejligheden til at kigge ud over *Amager* og mindes Andersens satiriske skildring fra „Taarnvægteren Ole“ af „den vilde Hær til Amager“. „Alle de daarlige Poeter, Poetinder, Spillemænd, Bladskrivere og kunstneriske Offentligheder, de, som ikke due, ride Nytaarsnat gennem Luften ud til Amager; de sidde skrævs over deres Pensel eller Pennefjeder, Staalpen kan ikke bære, den er for stiv“.

Fra Christianshavns Torv sejler vi over til vor digters krondomæne: *Kongens Nytorv*. Heromkring havde han som regel sin faste bopæl, hvadenten i Nyhavn, som vi

just passerer, i Store Kongensgade, Lille Kongensgade, Holmensgade, Tordenskjoldsgade eller på selve torvet. Det ligger på samme sted som Hallandsås, hvor vi husker, at justitsråd Knap fra „Lykkens Kalosker“ vandrer omkring, da han, iført de famøse fodskånere, er hekset tilbage til kong Hans's tid. Han finder da Østerport her, den, som senere rykkede helt ud forbi Grønningen.

På torvet ligger teatret, Komediehuset eller *Det kgl. teater*, selve brændpunktet for Andersens interesser. Det er det gamle Komediehus, han altid skildrer, det, han selv opsøgte samme dag, han som en opløben dreng kom til hovedstaden; det, han senere tjente som syngespillev, statist og forfatter. Nu er det jævnet med jorden; men Andersen oplevede i sit sidste leveår at komme med til indvielsen af den nye scene og siden se et par forestillinger der, dog på grund af svaghed ikke sine egne arbejder, „Den nye Barselstue“ og „Liden Kirsten“, som opførtes i anledning af hans 70 års fødselsdag.

Her sidder som tilskuere en række Andersenske eventyrfigurer fra soldaten i „Fyrtøiet“ til tante Mille i „Tante Tandpine“, der afhentes af sin nevø, digteren, ved teatrets indgang. Den elegante Søndag i „Ugedagene“ bærer i knaphullet en blussende nellike, teatrets lille, røde lygte, som siger „Alt er udsolgt, see nu til at I more Eder“. Vi træffer også den arme mand fra „Et godt Humeur“, der tog sig verden for nær, især i teatret, når noget var forkert på scenen, eller når publikum lo og klappede på de gale steder. Først og fremmest møder vi altid her „Moster“, den gamle pige, for hvem teatret var verdens centrum, og som kaldte Thorvaldsen lykkelig, fordi han døde på tilskuerpladsen.

Oppe på scenen synger den yndige Johanne fra „Under Piletræet“ med kongen selv som tilhører i sin loge, og en dejlig blomsterbuket falder for fødderne af danserinden i „Hvem var den Lykkeligste?“ Men højt til vejrs i den

store lysekrone sidder atter „den uartige Dreng“ og „brænder i lys Lue, saa Folk troe, det er en Lampe, men de mærke siden noget Andet“.

I „Reisekammeraten“ lukker teatret af sorg, da Johannes frier til den falske prinsesse.

„Gudfaders Billedbog“ giver os en stump af scenens historie, og „Portnøglen“ fortæller om et par af dens ulykkelige tilbedere: Kammerråden, hvis komedie bliver pebet ud, og Lotte-Lene, der hverken kan bruges i operaen eller skuespillet.

På Kongens Nytorv ligger også *Charlottenborg* med „akademiet“, hvor den tredje broder i „Noget“ uddannes til arkitekt, ligesom den flinke Georg, „Portnerens Søn“. Men bag Charlottenborg finder vi endnu resterne af samtidens „*botaniske have*“ og husker scenen fra „Den lille Idas Blomster“, hvor studenten råder lille Ida til at fortælle en af blomsterne, at der er stort bal „ude paa Slottet“. Så vil de allesammen flyve derud, og når den botaniske professor kommer ud i haven, „saa er der ikke en eneste Blomst, og han kan slet ikke forstaae, hvor de ere henne“. Lille Ida, der var datter af Just Mathias Thiele, boede i virkeligheden selv på Charlottenborg med studenten, Andersen, som nabo i Nyhavn.⁴

Over Lille Strandstræde og St. Annæ Plads når vi Amaliegade. Her ligger det stærkt forfaldne *Casino*, Københavns ældste privatteater, flygtigt nævnt i „Portnøglen“, og her lå de *russiske bade*, på hvis øverste hylde „Volonteuren“ ender efter sine mange uheldige oplevelser, takket være „Lykkens Kalosker“. Han kommer der tilmed fuldt påklædt.⁵

På Amalienborg slotsplads kan vi møde *vagtparaden*, den, som trækker op med musik i „Reisekammeraten“, da Johannes har vundet prinsessen, og som Mandag i „Ugedagene“ forlader sit værksted for at se.

Når vi derefter passerer *Frederiks hospital* i Bredgade,

må vi påny sende en medlidende tanke til merbemeldte volontør fra „Lykkens Kalosker“. Det var nemlig gennem dette rækværk, han stak sit tykke hovede, mens kroppen ikke ville følge med, alt takket være galoscherne.

Vi fortsætter gennem Grønningen til *Toldboden*, hvor i „Gudfaders Billedbog“ almuen tager afsked med Christian II. Og så når vi *Langelinie*. En senere tidsalder lader „den lille Havfrue“ hvile på en sten i vandkanten ud for denne promenade, hvor allerede Andersen så folk spadsere i hobetal og forkøle sig, som deklamatoren i „Lykkens Kalosker“ omtaler det. Vi kan, som de, se ind mod *Kastellet* og mindes „Et Billede fra Castelsvolden“ — eller ud over sundet, der bringer slaget på Rheden i erindring, det, som Andersen foreviger i samme eventyr, i „Holger Danske“, hvor den gamle billedskærer har deltaget i slaget, samt i „Gudfaders Billedbog“.⁶

Går vi derefter bort ad den nydøbte Folke Bernadottes allé, kan vi skrå over gennem *Nyboder*, de lave, gule længer, hvor søfolkene bor, og i hvis haver „Hyldemoer“ holder til. Det er herfra, de livlige Nyboderdreng kommer, som volontøren i „Lykkens Kalosker“ frygter for at blive overrasket af i sin gabestok ved hospitalet, og som senere i samme eventyr fanger kopisten, der er blevet forvandlet til lærke.

Ad Kronprinsessegade når vi ind i *Kongens Have*. Her sidder eventyrdigteren selv og beretter for os om soldaten, ham fra „Fyrtøiet“, der i sine velmagtsdage kørte hen til denne park. Ja, Broby-Johansen vil sågar i „Gennem det gamle København“ vide, at selve det berømte, hule træ, soldaten krøb ned i for heksen, står henne i alleen foran slottet. Øvre ved Liselund på Møn påvises det nu også, og vel flere steder endnu. Nok er det, at her i haven møder vi atter „den uartige Dreng“, medens slottet — Rosenborg — omtales i „Fra et Vindue i Vartou“

og i „Gudfaders Billedbog“, dets spejlkabinet i „Lykkens Kalosker“.

Vi går ud ad den lille låge nærmest eksercerpladsen og mindes fra sidstnævnte eventyr familien i *Gothersgade*, som ejer både papegøjen, kanariefuglen og den til lærke forheksede kopist.

Ude på Nørrevold sender vi en tanke til det gamle voldterræn, der nu erstattes af boulevarder og parker. Her lå *Nørreport* for enden af Frederiksborggade. Den var natteravnens eneste adgang til byen, når de øvrige porte var lukkede, så gennem den slipper kammerråden i „Portnøglen“ ind med sin familie, da han for sent vender hjem fra Frederiksberg Have.⁷ Ovre på den anden side skimter vi Ørstedsparken med *monumentet for Hans Christian Ørsted*, det, som „Oldefa'er“ i eventyret af samme navn gav sit bidrag til.⁸

Gennem Nørregade går vi atter ind mod byen til *universitetet*, hvis grundlæggelse omtales i „Gudfaders Billedbog“ tilligemed *det lille hus i Konsistoriums gård*, hvor Gotfred af Ghemen lod de første bøger på dansk trykke. Sammesteds forekommer *St. Petri kirke* og *Bispegården* samt *Vor Frue kirke*, især i forbindelse med de to kirkers brand. Over Køge bugt ser Knud i „Under Piletræet“ det gyldne kors skinne på Frue kirke.

Ved siden af Bispegården finder vi Studiegården, hvor H. C. Ørsted grundlagde den ældste *polytekniske læreanstalt*. Herfra stammer den mystiske „Candidat“, der hjælper „Marionetspilleren“ med at trylle hans dukker levende.

I *Kannikestræde* ligger Borchs kollegium, hvor Holberg boede. Det hører vi om i „Hønse-Grethes Familie“, medens det lille teater, hvor volontøren i „Lykkens Kalosker“ overværer et deklamatorium, lå på hjørnet af Lille Kannikestræde, der, hvor nu K.F.U.K. holder til. Det hed

i virkeligheden „Kalkeballen“, i alt fald i folkemunde, og amatørkomedien blomstrede på dets scene. Bl. a. optrådte den senere grevinde Danner her af og til.⁹ *Regensen*, der ligger for enden af gaden, omtales både i „Høns-Grethes Familie“ og i „Gudfaders Billedbog“.

Sammesteds forekommer naturligtvis også Regensens berømte genbo, *Rundetårn*, der straks leder tankerne hen på den største af hundene i „Fyrtøiet“. I betragtning af, at de mindre hunde har runde øjne — som tekopper og møllehjul — må Andersen vel have tænkt på tårnets runde omkreds, ikke på dets — dengang — svimlende højde, da han formede sit billede.

„Skjønndt man er skabt som Rundetaarn — er man derfor ei høivelbaar’n“ læser hanen i „Abc-Bogen“. Men imponerende var tårnet. De to gamle i „Hyldemoer“ mindes den tid i deres ungdom, da de vandrede herop hånd i hånd og så ud i verden over København og vandet. Tårnet var højtelsket. Selv udenpå almanakken prangede dets billede, ved vi fra „Holger Danske“.

Fra Købmagergade — hvis navn forekommer i „Høns-Grethe“ — kan vi lige smutte rundt om *Gråbrødretorv*, fordi vi fra „Gudfaders Billedbog“ mindes Ulfeldts gård og den senere skamstøtte, som Christian VIII med Andersens bifald lod fjerne.

Bemeldte eventyr rinder os atter i hu, når vi gennem Løvstræde kommer over til Klareboderne. Her lå nemlig *Peder Oxes gård*, hvis forsvinden omtales i historien. Ad Pilestræde når vi frem til Strøget, *Østergade*, hvor justitsråd Knap i „Lykkens Kalosker“ er til gilde i en af de store gårde, der endnu lå her på Andersens tid. Her finder senere vægteren galoscherne og foretager med dem på sin mærkværdige rejse til månen. At gaden allerede dengang var en yndet promenade, lærer vi af deklamationsnummeret på teatret i Kannikestræde.

Over *Højbroplads* tumler justitsråden med samt galo-

scherne hen mod *broen til slottet*, altså Højbro. Herfra har han ligesom vi kunnet se *St. Nikolaj kirke*, der forekommer i „Gudfaders Billedbog“.

Amagertorv kender vi fra „Spørg Amagermo'er!“, og på turen ned gennem Vimmelskiftet passerer vi *Hyskenstræde*. Det var på dette sted, den gamle Anton fra Eisenach henlevede sin glædesløse alderdom i „Pebersvendens Nathue“. Gadens navn fortolker Andersen rørende som „de små huses gade“, altså et navn, der leder tankerne hen på fattigdom og hjerter af guld. At „hysken“ reverenter talt er det samme som „das“, bringer lidt forstyrrelse ind i billedet. Henne på *Gammeltorv* var det, at Christian III hævdede sin kongemagt overfor det besejrede København, en malerisk scene fra „Gudfaders Billedbog“, og på *Nytorv* ligger endnu Domhuset, det tidligere rådhus, alias den „Raadstue“, hvor stadens 36 mænd skal bestemme „Den gamle Gadelygte“s skæbne.¹⁰

Gaden, der herfra fører ned til Stranden, hedder endnu Rådhusstræde. Den følger vi og husker nede ved *Kanalerne*, hvorledes vandet i „Stormen flytter Skilt“ løber helt op over bolværket. Vi står nu ved *Stormgade*. Her var det, svenskerne i 1659 stormede København. Andersen har husket det i „Gudfaders Billedbog“, og følger vi gaden ned til Vestervoldgade, kan vi mindes en lignende skildring fra „Et Vindue i Vartou“. *Vartou* ligger her endnu, men volden, hvis historie så smukt fortælles i eventyret, er væk. Det var ellers den, Ib fra „Ib og lille Christine“ skulle opsøge, da han af en fejltagelse kom ud på Christianshavn. Fra „Gudfaders Billedbog“ husker vi det hus på hjørnet af *Frederiksberggade* og vor nuværende Rådhusplads, hvor Københavns store ildebrand i 1728 opstod.

Også *Vesterport* forekommer i bemeldte rige eventyr. Gennem den søger Christopher I forgæves tilflugt i byen, og gennem den flygter senere Erik af Pommern. Også

en anden Andersensk figur søger forgæves adgang gennem porten. Det er kammerråden fra „Portnøglen“, da han for sent vender hjem fra Frederiksberg og ser porten smække i.

Går vi ud gennem den — eller passerer mindsteningen over den ved rådhuset — støder vi først på *Tivoli*, der akkurat nævnes i sidstomtalte eventyr. Dernæst passerer vi *banegården*, hvortil Bedstemoder i „Et Stykke Perlesnor“ ankom fra sin rejse gennem Sjælland. Den lå, indtil 1864, på samme sted som den nuværende.

Foran os ligger *Frihedsstøtten*, hvis rejsning under Christian VII omtales i den altomfattende „Billedbog“. Og har vi passeret den, er vi ude på „*broerne*“, det jævne København, hvor „den gamle Gadelygte“ venter at ende, når den er kasseret inde i byen. Herude var det, „Portnøglen“s kammerråd gik i selskab og blev forsinket. Han kom fra *Casortis teater* (1817—45), der lå, hvor nu Kleis' kunsthandel har til huse. Eventyret giver et pudsigt glimt af dette teater, hvor der bydes på line- og styltedans samt en pantomime: „Harlekin, Formand for Tærskerne“, hvor „de komme ned i en Sky; det koster to Mark Personen!“¹¹

Længere ude ad Vesterbrogade kigger vi ned ad Amerikavej. Her lå i fordums tid *galgen*, retterstedet, som genfindes i „Fyrtoiet“.¹² Ude i Rahbeks allé ligger endnu både „*Bakkehuset*“, Rahbeks bolig, og *åndssvageanstalten*, „Idiotens Hjem“, som begge omtales i „Et Stykke Perlesnor“.

Søndermarken kender vi ligeledes fra dette eventyr, såvel som „Frederik den Sjettes Slot, Oehlschlägers Barndoms Hjem“, altså *slottet på Frederiksberg bakke*. Herfra så Andersen selv for første gang „Vanddraaben“, den dråbe grøftvand med kiv, splid og ondskab, der i eventyret af samme navn kan tages for at være København.

Inde på slottet opfører blomsterne deres natlige bal i „Den lille Idas Blomster“. De er fløjet herop fra *Frederiksberg Have*. I den dejlige park er der både blomster og fugle. Det er en af disse fugle, der får kopisten til at ønske sig til lærke. At ønsket opfyldes, skyldes „Lykkens Kalosker“, som han har på.

Både i „Hyldemoer“ og i „Portnøglen“ skildres kanalerne, hvor Frederik VI med sin høje, elskede familie sejler om i admiralsuniform. Og det må vel være i samme „Canal i Slotshaven“, man en morgen fandt liget af Christines forgældede mand („Ib og lille Christine“).

Går vi gennem haven ud til Frederiksberg runddel, står vi midt i „Solbjerg Mark“, der nævnes i „Gudfaders Billedbog“. Foran os strækker sig *Frederiksberg allé*, hvor den tit omtalte kopist uheldigvis mødte digteren, blev lyrisk stemt, ønskede sig til lærke og — som nævnt — fik ønsket opfyldt, for til sidst — atter i alleen — at blive fanget og solgt til to skoledrenge.

Vi slutter turen med at tage med linie 9 ud til Nørrebro. Her bagved strakte sig *Nørre fælled*, hvorfra Christian III belejrede København. Vi ved det, om ikke andetsteds fra, så fra „Gudfaders Billedbog“.

Ved *Assistents kirkegård* står vi af. Det er Københavns klassiske begravelsesplads, hvor vi genkender navn på navn mellem gravene — at sige i den fine del. „De Fatiges Kirkegaard“ passerer vi hurtigt. Den er forsvundet og erstattet med nye gravsteder. Men her kunne vi have fundet lille Christine, Ibs barndomsveninde.

Mere gemytligt stemt bliver vi ved erindringen om den satiriske kirkegårdsskildring i „Et godt Humeur“, der dog ikke nævner stedets navn. Det findes først i „Portnøglen“, hvor vi oplever Assistents kirkegård på Frederik VI's tid. „Det var Smaat med Fornøielser imod hvad det nu er. Om Søndagen gik man sig en Tour ud af Porten til Assistents-Kirkegaarden, læste Indskrifterne paa

Gravene, satte sig i Græsset, spiste af sin Madkurv og drak sin Snaps til“.¹³

Forfriskninger kan vi ikke indtage herude nu. Men vi kan slutte vor lange vandring med at gå hen til Andersens egen grav, og 75 år efter hans død mindes ham med hans egne ord på gravstenen:

Den Sjæl, Gud i sit Billede har skabt,
er uforkrænkelig, kan ei gaa tabt.
Vort Jordliv her er Evighedens Frø.
Vort Legem dør, men Sjælen kan ei døe.

HENVISNINGER

1) Allerede i 1824 flyttedes dog Kunstammeret til Dronningens Tværgade 7, hvor det forblev til 1844. Eventyret er fra 1835.

2) „Nabofamilierne“ er fra 1847, men først 17. september 1848 indviedes museet. 11 dage forinden var Thorvaldsens lig overført hertil fra Frue kirke.

3) Talen er om den bro, der eksisterede 1816—69.

4) J. M. Thiele boede på Charlottenborg fra 1827 til 1874.

5) De russiske bade åbnedes i 1828.

6) Indtil 1848 krævedes der adgangstegn til Langelinie. „Lykkens Kalosker“ er fra 1838.

7) Fra 1.9.1821 var Nørreport åben hele natten.

8) Monumentet afsløredes 1876, året efter Andersens død.

9) Det bekendteste selskab, der optrådte her, kaldte sig „Holbergs Minde“. Dets navn stod på husets facade. Dets aktivitet varede fra 1827 til 1853.

10) Københavns 32 mænd eller „deputerede borgere“ blev fra 1840 til „borgerrepræsentanter“, og tallet udvidedes til 36. „Den gamle Gadelygte“ (1847) omtaler altså korrekt bystyret som de 36 mænd.

11) En tryllepantomime med samme titel havde i oktober 1812 premiere på en af forgængerne for „Casortis teater“.

12) Galgen fjernedes allerede i 1779. Henrettelse — ved halshugning — fandt i Andersens tid sted på Amager fællede.

13) Denne skik blev forbudt allerede i 1805, men forbudet overholdtes ikke.

Københavns Slot. Maleri af ukendt kunstner 1687. Københavns Bymuseum. Det store tårn i midten er Blåtårn.

FRA DET GAMLE KØBENHAVNS SLOT

Af VALD. MØLLER

DEN UTRO VOGNHENTER

På Christian d. 4des tid havde Jørgen Sørensen, bi-stået af sin søn, Søren Jørgensen, i mange år haft stilling som vognhenter, og han tilsagde kronens bønder, når disse skulle ud i ægtkørsel. Vognhenteren boede på Københavns slot, og det var gået helt godt med bestillingen en tid lang. Han enedes tåleligt med de forskellige lensherrer, Mogens Kaas og Jochum Beck samt med ridefogden Knud Jørgensen, der sammen med slotsskriveren havde en del af deres arbejde på skriverstuen. Men da der kom en ny slotsherre, Niels Trolle til Trolholm (det nuværende Holsteinborg), fik piben en anden lyd. Desuden var der ansat en ny ridefoged, Frederik Frederiksen, som tidligere havde været skriver hos sin formand,

og som sagtens på slottet havde haft lejlighed til at erfare adskilligt angående vognhenteren, hvis krukke havde gået så længe til vands, at den nu kom hankeløs hjem. Efter en husundersøgelse hos Jørgen Sørensen blev denne og sønnen sat i det blå tårn.

Den 23. juli 1635 blev de stævnet til at møde på Sokkelund herredsting. Der havde været tvivl om, hvor deres rette værneting var, så der måtte et kongebrev til at fastslå, at det var Sokkelund herredsting. For herredsfoged Jens Brun anklagede nu ridefogden de to. Han beskyldte dem for, at når de skulle tilsige og hente vogne hos kronens bønder, havde de pantet og opkrævet penge for pantet; for penge havde de løst mange for forpligtelsen til at møde — og så lagt disse byrder over på andre, der ikke kunne eller ville betale. Disse panter og penge havde de „dølgeligt underslagen“; deres regnskaber var heller ikke rigtig ført og aflagt på skriverstuen. Stor skænk og gave havde de oppebåret — til deres egen nytte — for at skåne bønderne for rejserne og så pålagt andre stor besværing og tyngde, så disse var gerådet i stor armod. Der lå flere steder øde gårde til største skade for Kgl. Majestæt. Det var der vidnet nok om på Sokkelund, Tune, Smørum og Ølstykke herredsting, sagde ridefogden. Herredsfogden udmeldte 8 mand, deraf to stovte Husumbønder, Anders Zandersen og Oluf Kloutofte, til at kende i sagen. De udtaler, at det af tingsvidnerne ses, at Jørgen Sørensen og Søren Jørgensen beskyldes og søges af ærlig og velbyrdig mand Niels Trolle, befalingsmand på Københavns slot, for ulovlig „opbørsen“ med adskillige penge, korn og anden utilbørlig skænk og gave annammet af Kgl. Majestæts bønder i fornævnte herreder, taget penge af dem for at forskåne dem for rejser og givet andre fattige folk stor tyngde og besvær. Han har indført pantet i sit eget hus og taget penge for det, hvilket beløber sig til en anselig sum, nemlig nogle hundrede rigsdaler. Ej heller har han leveret det på skriverstuen til regnskab.

Panterne blev registreret på vognhenterens hopæl i hans hustrus, børns og folks nærværelse. Der fandtes et større lager: Kobberkar, tinkar, lange og brede plovjern, messingkedler, jernstænger, økser, knive, bøsser, hynder, sengklæder, hoveddyner, lysestager og andet mere —

heraf eragtes bedst hans utroskab mod Kgl. Majestæt, og at han har søgt bondens undergang og fordærv.

De to anklagede svarede skriftlig, at det ikke skulle bevises, at de havde pantet ulovligt hverken i den forrige ridefogeds tid eller nu, da Frederik Frederiksen var ridefoged. De havde handlet som i tidligere år, og vognhenteren havde ingen instruks om, hvorledes han skulle forholde sig i sin bestilling; han vidste ikke andet, end at han skulle gøre der som i de forrige lensherrers og ridefogders tid. Hverken på skriverstuen eller på Rentekammeret har han forset sig. Og panterne i hans hus var ikke indført af ham selv eller af dumdristighed — det var den salige lensherre og den salige ridefoged, som havde befalet ham det! Det modsatte er løs snak på død mand. Det skulle heller ikke bevises, at han og hans søn havde oppebåret skænk og gave for at forskåne folk for rejser — endsige pålagt andre tyngde; det må være sket uafvidende i deres fraværelse (måske mens de sad i tårnet!). — Slotsherren Niels Trolle havde på Sokkelund herredsting ofte advaret ham, at han skulle fare med lempe mod Majestæts bønder. Dette var også sagt på skriverstuen i sognefogdernes nærværelse, og Jørgen vognhenter havde således haft både skriftlig og mundtlig instruks om, hvorledes han skulle forholde sig i bestillingen. Ridefogden fastslog, at tingsvidnernes udsagn beviser grov utroskab af de to. Kendelsen går da også ud på, at Jørgen Sørensen som en utro mand mod Hans Majestæt bør have sit liv forbrudt. Sønnen, Søren Jørgensen, bør slås i Kgl. Majestæts jern på Bremerholm hans livstid.

Begge har åbenbart været *for* nævenyttige og vindskibelige i tjenesten.

Sønnen Søren havde været „fast slemmere“ mod bonden end faderen. Efter kongens ordre blev Søren ført til til Bohus fæstning i Norge og indsat der.¹

TÅRNGEMMEREN

Kort før jul 1636 blev tårngemmer på Københavns slot, Laurids Therkelsen, af ridefogden ført ud på Sokkelund tings anklaget for forseelse og løsaagtighed på det blå tårn.

1) Tingbog for Sokkelund herred.

To kvinder, Maren Jensdatter og Anne Olufsdatter, havde på Københavns byting aflagt deres bekendelse i sagen og bekræftede nu deres udsagn. Claus Clausen Ligger på slottet fortalte, at den tid, Sidsel Andersdatter, som havde stjålet fra præsten, mester Morten (Clausen) i Glostrup og blev henrettet på Smørum herredsting, kom på det blå tårn og derfra førtes ud til retterstedet, stod præsten hos hende. Så spurgte Sidsel efter ridefogden, da hun ville sige ham noget, hun ikke kunne tie med. Claus Ligger gik efter Frederik ridefoged, og da Frederik kom, sagde Sidsel til ham, at tårngemmer Laurids Therkelsen havde begæret hende til skam og sagt, at dersom hun ville gøre hans vilje, da ville han forhjælpe hende, så hun enten skulle komme i tugthuset eller få nogen anden liden straf, så hun kunne beholde livet.

På sådan hans begæring svarede hun, at dersom han var en ledig person, ville hun se, hvad hun kunne gøre, men nu havde han sin ægtekvinde og børn, det skulle han tænke på. Så var tårngemmeren gået fra hende og hen i sengen til de piger, som kom i tugthuset, og den mindste af pigerne blev liggende hos ham. Medens Sidsel fortalte ridefogden dette, græd og klagede hun sig derover.

Angående tingsvidnet fra bytinget sagde Claus Ligger, at den morgen, Maren Knudsdatters broder blev henrettet, kom han ind i kammeret, hvor Maren lå på sin seng; da så han, at Laurids Therkelsen havde sin hånd inde på hendes bryst; han sagde til ham, at han skulle lægge nøglen ind og ikke så tage ind på hendes bryst — men tårngemmeren kastede ingen nøgle ind, som han burde, og så gik Claus.

Tårngemmeren gjorde ingen genmæle mod disse oplysninger, han ytrede blot, at han satte sin sag ind for Gud og øvrigheden. — Dommen skulle have været afsagt ved nytårstid 1637, men i den strenge vintertid var der ikke engang mødt tolv mand op, så tinget kunne sættes.

Den 16. februar begærede Laurids landstingsrider på Kgl. Majestæts vegne dom over tårngemmeren. Herredsfoged Jens Brun afsagde sammen med 8 nævninge følgende kendelse: Det befindes, at Laurids Therkelsen, forrige tårngemmer på Københavns slot, sig udi et meget uhørligt og grovt løsagtigt værk har ladet befinde, ikke

aleneste ved een person eller een gang, men nogle gange har bedrevet slige syndige og skammelige gerninger på nogle fattige, fangne kvindfolk, som på det blå tårn var indsat på deres liv — både med voldtægt og udi andre skammelige, letfærdige gerninger — han som mere i det sted burde have været trøster for dem eller med anden opbyggelse set til gode med dem. Dette synes langt værre og slemmere, end om det havde været ledige personer på begge sider, thi han er en ægtemand, der har forhandlet mod sin egen ægtehustru og imod de fattige fanger, som han havde i sin gemme og forvaring på Kgl. Majestæts, vor nådige herres hus, hvor og selv en part i deres yderste dødsstund ofte har gjort store klagemål. Dette er vel bevist, og Laurids Therkelsen benægter det ej, men vedgår og bekender at have begået samme gerninger. Af breve og dokumenter ses hans store utroskab i Kgl. Majestæts bestilling, eftersom han var nøglen og lukkelsen betroet og havde fangerne i gemme. Vor gunstige, kære lensmand på Københavns slot, hr. Niels Trolle, og hans fuldmægtig, ridefoged Frederik Frederiksen, sætter i rette, om Laurids Therkelsen, forrige tårngemmer, ikke for sådan sin grove forseelse har forbrudt sit liv og bør miste sin hals. Det vides så ikke, at han kan befries; han bør efter Sjællandske lov have sit liv forbrudt og straffes på sin hals med et sværd.

— Dermed var den fæle tårngemmers saga ude.¹

1) Tingbog for Sokkelund herred.

Ladegården. Tegning af J. J. Bruun 1753. Københavns Bymuseum.

FRA CHRISTIAN 4's NY LADEGÅRD

Af VALD. MØLLER

Den ny ladegård opført af Christian 4. ved St. Jørgens sø, der nu også kaldtes ladegårdssøen, skulle forsyne Københavns slot med madvarer. På gården var en foged, Markus Sølfester (Sylvester) samt fornødent folkehøld, karle, tærskere og piger. En stor del af markarbejdet blev dog udført af kronens bønder i Københavns len, og ofte var der stridigheder i den anledning. Men fogden kunne også komme ud for meget andet.

— En del af vandet i ladegårdssøen var ledet væk, og trods forbud gik folk ud i søen for at fange fisk. En martsdag 1639 ved ettiden så Markus foged nogle folk gå ude i søen og tage noget op af vandet. Han gik da op på volden, der var om ladegården, og råbte til dem, at de skulle gå deres kås; dersom kongen eller anden øvrighed kom, så skulle de blive straffet, om de ikke gik deres vej. Alligevel blev de stående og agtede ikke, hvad han talte til dem. Så hentede han Anders portner, og begge gik ud på volden og råbte: Gå eders kås, kongen er forventen-

des; dersom I ikke går eders vej, da må I fuldkomneligen slå eders liv til straf! Begge blev stående og så videre på dem — kun een person fik noget op. Så gik Markus og Anders ind på gården. Et par timer efter kom en af statholderens tjenere ind på gården til Markus og sagde: Ej, jo, de får større fisk ude i søen, må de så fiske, hvem der vil? Nej, svarede Markus og befalede, at gårdens folk straks skulle gå ud, nogle på den ene side af søen og nogle på den anden side. Da var der en ganske hob folk, og da de så, at fogden havde besat søen, undløb de bedst, som de kunne. Tre af dem fik de fat i: Erik Hansen, Laurids Pedersen og Hans Poulsen. Laurids stak af, da han var kommet inden for ladeporten, men blev taget igen. Foruden disse tre fangede de også Mikkel bager fra Kompagnistræde. Da de tog dem i søen, var de alle barfodede og barbenede. En løb ud i søen, og da fogden spurgte, hvem det var, blev der svaret, at det var en møller, som hed Claus og boede uden for Vesterport. Da bageren havde draget sine strømper og sko på sig, havde han endnu et par strømper og sko hos sig — det var Claus møllers. Markus sagde til bageren, at han skulle blive til stede, hvad denne også ville, thi han havde ikke fisket ulovligt! Derpå bad Markus dem lægge fiskene fra sig, men ingen havde noget uden Mikkel bager; han havde seks gedder, seks sudere og tre små aborrer — i sine bukser, som han tømte; han lagde fangsten i møllerens grå strømper.

Markus beholdt folkene hos sig, til han fik bud fra slottet. Da han fik bud, kunne han ikke komme ind i byen med folkene, fordi det havde ringet på vagt. Så beholdt han dem på et kammer; bageren ytrede dog, at han turde de ikke fængsle — han var skatteborger og boede i Kompagnistræde. Der kan de søge mig ved lov og ret. Han fik da lov at gå mod at love at møde næste dag som en ærlig mand, når der kom bud efter ham. Han leverede fiskene og Claus møllers strømper og sko fra sig. — Hele denne beretning blev afgivet af Markus Sølfester på Sokkelunds herredsting. Mange vidner var indstævnet — om det så var møllerens grå uldstrømper med en sort bort foroven, blev de fremvist på tinge — bagerens fisk var også med — de må have lugtet godt!

— Efter fogdens beretning fortalte Peder Thyge, der

tjener på ladegården, at han stod selvfjerde og tarsk, da Anders portner kom og sagde, at Markus ville have dem til at gå ud til søen; der var nogle, som fiskede. De løb ud og besatte søen, hvor de fik fat på Erik Hansen og en lille dreng. Erik bad: Slå mig intet! Nej, svarede de, vi vil intet slå dig, kom op af vandet. Erik havde da et lidet garn i hånden; det lod han falde ned i vandet mellem sine ben og stod nu og trådte på det. De bød ham tage garnet op og komme i land. Han svarede ja og vedblev at træde efter garnet i vandet, men fik det ikke. Så stod der nogle af borgmester og råd i København og bød, han skulle komme op af vandet. Det gjorde han, og de fulgte ham til ladegården, hvor Markus holdt ham der på gården til næste morgen. Bageren og to andre var også kommet ind, og Thyge så, at bageren tog fisken af sine bukser og lagde dem i en af de grå strømper, der tilhørte Claus møller.

Peder Thyges udsagn blev bekræftet af flere af folkene på ladegården. En havde lagt mærke til bagerens bukser, der var så tykke nede ved hans knæ — han måtte have noget i dem. En anden sagde, at bagerens bukser struttede, og da fisken var taget af bukserne, gik de hen til iskulen med dem.

Erik Hansen oplyste, at han havde et lidet garn, som var bundet til en pilekæp — han havde fundet garnet ved søen.

— Det var ikke helt let for stævningsmændene at få indkaldt vidnerne. I Kompagnistræde havde de truffet Mikkel bager selv, medens Claus møller uden for Vesterport ikke var hjemme; de traf her to kvinder og skrev så med kridt på hans dør. De tre, der blev taget, kom først i Blåtårn og senere til Bremerholm, hvor de blev stævnet i portnerens luge.

Hans Eskildsen, der tidligere havde tjent på ladegården, men nu kører arbejdsvogn på slottet, berettede: For nogen rum tid siden, da Kgl. Majestæt havde ladet vandet udgå af ladegårdssøen — for 8 uger siden — så han nogle folk ude i samme sø. Markus gik nu ud og lukkede den vestre lønport op og råbte, de skulle gå af søen. Da var Anders portner hos ham. Noget efter kom statholderens karl, og de gik så ud ad den søndre lønport, eftersom han havde befalet nogle af tærskerne at besætte søen og

tage fat på dem, der fiskede. Hans Eskildsen så også Markus komme ind med tærskeren og de tre personer samt bageren, Mikkel Thide. Fogden opfordrede dem så til at lægge fiskene fra sig, om de havde nogen. De tre svarede, at de havde ingen fisk; bageren sagde også nej — i førstningen — men tog så strømpen med fisken i op af sine bukser. Han rystede selv fisken ud af strømpen og sagde, at han havde købt fisken!

Portneren på ladegården, Anders Christensen, havde sat en hob folk ude i den tømte sø — de slog i vandet og arbejdede efter fisk. På fogdens råb gik nogle af folkene op fra vandet. Da Markus og Anders gik fra volden ind i gården, gik folk atter ud i søen. Så var det, Markus fik purret tærskerne ud og besatte søen. Nogle slængte fisken og undløb, men en part fik de fat på, de var barbenede. Mikkel bager sagde, at han nylig var kommet derud, og hvad fisk han havde, havde han købt af de andre, som gik og fiskede. Han hørte også bageren love at komme næste morgen, når der kom bud.

Sagen blev ikke pådømt ved Sokkelunds herredsting, tre af „forbryderne“ var jo alt anbragt på Bremerholm, og rimeligvis har bageren og mølleren fået en bøde ved Københavns byret, der var deres hjemting.

I maj 1639 havde lensmanden på Københavns slot, Niels Trolle, indstævnet mange af kronens bønder samt ladefogden Markus Sølfester angående et oprin, der var foregået på ladegårdsmarken ved forårsplojningen.

Fogden berettede: Den dag i april, da ladegårdsmarken blev pløjet, skulle han efter slotsherrens befaling være hos alle sognefogderne, mens der pløjedes. Ved middags-tid nær 12 bedede kvæget, og da var sognefogderne stævnet til gården, hvor han skulle udvise dem nogen jord, der skulle pløjes; han viste dem også en grøft derved. Nu sagde nogle af fogderne, at de ville tale med slotsherren, så det måtte bero sig lidt med den grøft. Hertil bemærkede Markus: Det hjælper eder intet, for årsag kongen og slotsherren har begge været på jorden. Da svarede først Bertel Lauridsen fra Brøndbyøster og siden Laurids Andersen fra Herstedøster: Gid den få skoser, der haver givet øvrigheden det ind og voldt os dette arbejde! Markus: Gid jeg få skam, om jeg har angivet det.

Bertel og Laurids: Vidste vi, hvem det havde gjort, da skulle vi slå ham ihjel som en hund og bøde derfor, og skam få den, der afstår. Markus: Det hjælper eder intet at stå imod, det skal gøres; slotsherren har redet her igår og udvist mig både jorden og grøften, derfor hjælper det intet at stå imod øvrigheden, vil I ikke, så skal I gøre det. Da kastede Bertel alt det fra sig, han havde i sine hænder, tog sin hat af, faldt på sine knæ, lagde sine hænder tilhobe, bad og sagde: Gud give den øvrighed, som volder os dette, må ride i helvede — men Gud haver en dag i himmelen — sammenlagde sine hænder og rakte dem i vejret, mens han sagde disse ord. Laurids Andersen stod med sin hat i hånden og sagde: Amen, det Gud give!

Markus tilkaldte nogle folk og sagde til dem: Drager til minde, hvad disse mænd siger og bander øvrigheden. Nogle af de andre sognefogder ytrede: Ikke så, ikke så, I dannemænd; vil øvrigheden så have det, da er vi forpligtet at gøre det. Markus vedblev: Drages til minde, hvad ord har været talt, de skal visselig få straf derfor. Hertil bemærkede Bertel og Laurids: Der haver ingen voldt os det uden du, derfor djævelen fare i dig. Markus: Det haver I løjet mig på som skælme og ingen ærlig mand, indtil I mig det lovlig overbeviser.

Bertel fortalte, at da han kom til ladegården med ploven på marken, var han først inde hos Markus, og der faldt nogle ord imellem dem, så at Markus havde givet ham en ørefigen — det skete inde på ladegården, og da de siden fulgte ud i marken, bandede fogden.

Laurids Andersen hævdede, at han aldrig havde bandet sin øvrighed — de mente Markus.

En af ladegårdens tjenere var kommet ud til de otte bønderfogder, der stod og talte om den grøft, der skulle kastes. Da sagde Bertel: Gud give, den få skam, som har voldt os det, at vi skal kaste grøften hen over marken. Markus: Gud give, jeg få skam, om jeg har gjort det. Så faldt Bertel på sine knæ, tog sin hat af og bad til Gud, at djævelen skulle fare i den øvrighed, i hvad øvrighed det var. Tvende gange faldt Bertel på sine knæ og bandede, at dersom de vidste, hvem der havde gjort det, ville de slå ham ihjel som en hund og bøde for det.

Nogle af sognefogderne sagde da: Vider, hvad I siger, og taler ikke sådanne ord. Bertel og Laurids vedblev at hævde, at de ikke havde bandet øvrigheden, men Markus.

Hans Nielsen, Valby, kom gående på marken ved den bakke, hvor huset står; da var Markus og nogle af fogderne der. Hans spurgte: Hvad gør I mange folk her? Markus svarede: Det er otte mand, som skal gøre grøft gennem marken; du er jo kendt her og kan hjælpe til. Det gik Hans ind på og hørte nu, at der var noget på færde; et par mænd sagde til ham: De lader så ilde der borte ved stagerne, Gud bevare os og gid de ikke kommer for en dag.

Hans Bendtsen, Emdrup, havde redet sammen med Anders Sandersen fra Husum; de hørte nogle farlige ord og så oprinet med Bertels knæfald. Hans kunne dog ikke grant sanse alt, hvad de sagde, da han er noget tykhør og glemsom(!)

Peder Pedersen, Husum, havde sammen med en anden redet efter en kost, som de havde opsat til et tegn at ride grøften af efter; han hørte en af dem, der drev plov, sige: Der rider den, som har skyld; han tykkes, at det var Markus, som sagde således. Anders Sandersen og Hans Bendtsen fortalte ham, at der gik farlige ord, og tilføjede: Gud bevare os, Gud give, de ikke kommer for en dag.

Anders Sandersen var „beladt med sygdom og svagheit“, så han ikke mødte på tinge. To mænd fra Brønshøj sogn skulle begive sig til ham og få at vide, hvad han vidste. Senere mødte han selv op og fortalte: Da jeg var sammen med sognefogderne for at afdele marken efter øvrighedens befaling, gik Bertel Lauridsen noget afsides og sagde: Gud give, den få en fandens fred, som dette kom afsted — det sagde han nogle gange. Nu kom Peder Pedersen, Husum, ridende fra marken med ploven, der pløjede af, hvor grøften skulle gå. Markus foged bemærkede da: Der rider den, der haver kommet dette afsted. Så tog Bertel sin hat af, faldt på sine knæ, sammenlagde sine hænder, bad og sagde: Gud give, han rider i helvede, men Gud haver en dag i himmelen. Bertel bad nu, at alle skulle råbe amen med ham, og Anders Sandersen hørte, at Laurids Andersen sagde amen. Anders kaldte

så på Hans Bendtsen fra Emdrup og sagde: Kommer, lader os gå, kanske vi kommer til vidnesbyrd en anden dag!

Ridefogden formanede Anders Sandersen til at sige sin sandhed: Om der hin dag på marken blev ønsket noget ondt eller bandet over gunstig øvrighed. Vidnet svor ved sin saligheds ed, at han ikke hørte, at gunstig øvrighed blev bandet.

Bertel Lauridsen påstod, at han ikke havde ment andet med den banden end Markus Sølfester for den ulidelige tyngen, som er pålagt dem, siden han blev ladegårdsfoged, både om høsten og om våren, dertil kom, at Markus ladefoged slog ham på hans mund — uden al skyld og brøde.

Laurids Andersen havde heller ikke ment øvrigheden med det, at han sagde amen — han mente Markus.

Tingbogen oplyser ikke videre om sagens udfald; den er nok bleven ordnet stilfærdigt af lensherren. Men hele affæren giver et godt tidsbillede af de fortrykte forhold, bønderne levede under, og af den fortvivlelse, der kunne give så drastiske udslag.

Det fejler næppe, at der på ladegården har været en del sladder — menneskene var vel ikke dengang bedre end nu.

1641 var der gået en del snak om en bestemt affære, så ridefogden stævnedes Markus, mejeripigerne, tærskerne, foledrengene m. fl. til tings.

Her fortalte Karen Christensdatter fra gårdens malkestue: For 14 dage siden stod hun og mejersken, Bodel Hansdatter, i kælderen på ladegården. Da sagde Bodel: Karen, haver du hørt, hvor nær at lille Anna var død for os i nat? Karen svarede: Jeg hørte ikke synderligt dertil, fordi jeg sov. Bodel fortsatte: Jeg ved ikke, hvor det går til; Susanne giver hende de mange stærke drikke ind, bliver hun død derover, vil jeg ingen skyld have deri. Det er svært stærke drikke, hun giver hende ind, jeg har skændt på hende derfor, at hun ikke skulle give hende dem. Det må være en underlig kolde (koldfeber), hun har, når hun giver hende så stærk en drik. Markus må vel give Susanne et klædemon, for at hun skulle skille hende

af med den sygdom, og lille Anna også give hende et klædemon.

Karen blev så spurgt, om hun havde set nogen uskikkelighed eller letsindighed med Anna Claudatter (lille Anna). Hun vidste kun godt om hende — det var bare den kolde, hun var syg af.

Til Susanne Nielsdatter havde Bodel sagt: Hvad er det for stærk drik, som I henter og giver lille Anna ind? De siger, at den mand, som I henter drikken hos, han kan gøre drik til dem, som er med børn. Men kan lille Anna gå den sygdom kvit, som hun haver, da må Markus gerne give dig en klædning, og lille Anna også give dig en. Bodel havde også udtalt — sagde Susanne — at lille Anna havde tre mænd på ladegården; den ene var Markus Sølfester, den anden Jens Knudsen og nr. 3 Christen foledreng, der havde rost sig af, at han havde ligget hos hende.

Susanne havde hentet pulveret hos hr. Antony uden for Nørreport, hvor Markus havde bestilt det, Markus bad hende hente det, og hr. Antony sagde: Får hun det ikke bedre af dette, da lader mig det vide, så skal jeg fly hende noget andet, som den kolde skal vel forlade hende efter. Da hun hentede det sidste, sagde hr. Antony: Viselig har I givet hende mælk, så det er at befrygte, at det bliver en langvarig sygdom; dette pulver er farligt stærkt, jeg tør ikke give hende noget deraf. Anna fik så $\frac{1}{3}$ af pulveret i lunkent øl. Hver nat rystede hun af kolden og sygen, sagde Susanne, der i øvrigt også gav hende et godt vidnesbyrd i alle måder. Tærskeren, Christen Jyde, havde stået i malkestuen sammen med Bodel mejerske, der sagde til ham: Har I hørt sådant, hvor nær vor lille Anna var død for os i nat? Nej, det havde han ikke. Jo, fortsatte Bodel, hun var nær død for os i nat; jeg har bedt Susanne ikke give hende så stærk en drik. Bodel ville ikke have noget med det at bestille, dersom Anna kom noget til. Christen havde også hørt Bodel sige til Susanne, at hvis denne kunne skaffe Anna af med den sygdom, da måtte Markus Sølfester vel hjælpe Susanne noget til et klædemon, og Anna måtte også hjælpe hende til et. Christens udsagn om Annas forhold var også godt.

Bodel nægtede at have sagt noget om Annas tre mænd,

men hun havde sagt til Susanne, da Anna havde været så syg om natten, at det var farligt med den stærke drik, som hun fik, dersom hun blev død derover. Da var der flere på gården, som kunne svarlig derom blive fortænkt (mistænkt), at man ikke havde haft bedre tilsyn med hende. Derfor rådede hun Susanne til ikke at give Anna den stærke drik.

Foledrengen Christen Nielsen, som røgtede folerne på gården, havde aldrig sagt til Bodel eller til noget andet menneske, at han havde ligget hos Anna, som han også gav et godt skudsmål.

Fogden Markus nægtede ikke, at han havde bestilt pulveret hos hr. Antony — det var sket af „kristelig affektion“, da han så Annas svaghed og sygdom og hørte, at hr. Antony skulle vide middel og råd for den kolde. Det var ganske løgnagtigt, når nogen sagde, at han skulle være en af Annas mænd. Han gav også Anna et godt vidnesbyrd.

— Ved denne tid fik lenet ny lensherre (Niels Wind) og ridefoged.

Så blev der strid mellem fogden og portneren, der sendte en „supplication“ til slotsherren, Niels Wind, angående Markus Sølfester. Derfor blev han stævnet til tings sammen med det meste af ladegårdens personale. Hans brev blev læst op og lød således: Gunstige, fromme Niels Wind, velbårne hr. slotsherre, det jeg, som er ladegårdsporten og nøglen betroet, bemøder eders velbårenhed, er årsagen, at jeg vil lade eder vide, hvorledes det står til i eders fraværelse, som ulovligt er, hvilket jeg ikke bør fortie.

At mælkedejnen på ladegården tager kongens hovednøgle mig uadspurgt, og lukker ud og ind igennem lønporten, årle og silde, hvo hende lyster, som aldrig tilforn haver været brugelig, tilmed førte og ledte kongens kalve ud i byen, som ej heller før haver været skik. Herforuden hvad tjære, som kommer til ladegården og skal bruges der, den tager fogdens dreng og fører hen til hans gård sammen med salt, som tages af mælkedejens kælder og føres bort med plove og jernharver, og hvad han kan forbruge til sin gård, og ved jeg ikke, om han dem vil føre tilbage igen — med flere grove stykker, som de

gamle tjenere med mig vel er bevist, må derfor ikke vidne deres skyld og blive i deres tjeneste, hvilket jeg nu så korteligt lader eder vide og ej haver vidst at tie. Gud allermægtigste befaler jeg eders velbårenhed i vold med sjæl og livs velfærd og glæde både nu og altid. Amen.

Af ladegården d. 28. septbr. 1641.

Eders velbårenheds tro tjener

Anders Christensen.

Portneren vedstod sin skrivelse, og til ridefogdens spørgsmål om, hvem der havde skrevet brevet, og hvor han boede, bemærkede Anders, at det var lige godt, hvem han var, og hvad han hed. Markus ladefoged spurgte Anders, om det skal forstås således, at han har fedet og ædt de kalve, der tales om, hvortil Anders svarede: Det må de om, som har gjort det og ladet dem slagte.

Elline mejerske mente, at Anders havde løjet, når han berettede, at hun havde fedet kalve; hun nægtede ikke, at hun havde solgt kalve, men det var sket efter øvrighedens befaling — det var de kalve, som ikke var tjenlige til tillæg, de var 4—8 dage gamle og ført i regnskab for 1 rdl. stykket. Når Anders oplyste, at der blev fortæret tre kalve på ladegården i sommer, ville Elline hertil sige, at de var solgt til malkepigerne, fordi de ikke var tjenlige til at lægge til.¹

Markus påstod, at han aldrig havde ført kongens tjære fra gården til sin egen fornødenhed, det var påløjet ham som en skælm og af ingen ærlig karl.

Om han da aldrig havde bortført tjære fra ladegården?

1) I maj 1645 var på Sokkelund ting udmeldt 8 mænd til at vurdere kvægbestanden på Kongens ny ladegård. Af røde køer fandtes 46, af sorte 62, af blakkede 30, som blev ansat til 15 slettedaler stykket. 2 sorthjælmede køer, som er magre — 14 sldl. 6 stykker kvier i 4. år å 8 dl., 19 i 3. år å 7 dl. 2 tyre å 12 sldl. stykket, 1 rødhjælmet tyr og en gammel blakket tyr — 29 dl. 50 kalve til 5 mark stykket. 3 gamle heste og 1 hoppe 48 dl. 10 stude i 4. år 12 dl. stykket, 10 i 3. år 9 dl. stykket og 10 i 2. år 3 rigsdaler stykket. Når der var så få heste, skyldes det, at kronens bønder i Københavns len måtte udføre markarbejdet med deres egne folk og dyr, tilmed kunne ladegårdens egne stude også benyttes.

spurgte Anders. Jo, svarede fogden, både tjære og andet godt til sin gård — men aldrig af kongens tjære. Saltet var også påløjet ham, og hvad der ikke fandtes af plov og harve på ladegården efter inventarium, det var bortstjålet fra ham.

Elline havde fået hovednøglen af den forrige mejerske, og intet ulovligt var sket. Hvis Anders ikke kunne bevise det, var han en tyv og skælm.

Kusken, Niels Pedersen, fortalte, at Elline havde en hovednøgle og har lukket godtfolk ind om dagen. Hun havde båret mælk og fløde gennem lønporten efter mejerskens befaling. Ja, sagde Elline, det var til hr. kansleren, vice-statholderen og andre velbårne mænds fornødenhed, det var sket i fuldt dagslys og stod i regnskabet. Niels havde også ført kalve til byen og solgt dem — de var kun få dage gamle. Vel var der udført tjære og salt, 1 td. øl og 1 td. tjære, det var hentet hos Rasmus Munch i København.

Knud Jørgensen mente, at Markus fra ladegården havde bortført øl, sild, tjære og andet, som han havde købt for betaling, men om det var kongens eller hans eget, vidste Knud ikke.

Flere vidnede til gunst for fogden, bl. a. Mads Hansen, der havde tjent på gården i fire år; han vidste intet ondt om Markus eller mejersken; der var kun udført, hvad de måtte.

Christen foledreng vidste ikke af, at Markus i ringeste måde havde ladet bortføre fra gården hverken det ene eller det andet til skillings værdi.

Ellen malkepige, tjent i fem år, Susanne i tre år, Johanne og Margrete i $\frac{1}{2}$ år, havde aldrig fornummet, at der var fedet kalve. De havde købt kalve af mejersken og ædt dem, og en søndag morgen havde de budt Anders portner til gæst!

Markus førte vidner på, at han havde købt salt og andet godt hos Rasmus Munch og ladet det føre forbi ladegården ud til sin gård. Det kunne Niels Lauridsen i kongens hus ved Langevadsdam (Damhussøen) og Hans Jensen i Kalthuset beedige.

Tillige spurgte Markus, om portneren ikke havde været forsømmelig ved ikke at tage vare på porten. Flere påstod, at de var kommet til porten og ikke fundet

Anders, og i sommer havde han i næsten 14 dage været andetsteds henne.

Portneren mødte ikke mere på tinge, og herredsfogden turde ikke dømme i sagen, som blev sendt til landsdommerens afgørelse.

Ridefogden havde endnu en høne at plukke med Anders, der havde begået lejermål med Karen Pedersdatter i København. Hun stillede på tinget med sit barn på armen — det var knapt et år — og fortalte, at den tid, hun var sygelig, bad Anders hende drage ud på landet for at ligge i barselseng; hun tog da ud til Risby i Hersted sogn. Anders bad hende også udlægge en anden til barnefader, og det gjorde hun så både til de kvinder, der hjalp hende ved forløsningen, og til præsten, som døbte barnet; Navnet på den urette barnefader blev antegnet i præstens bog. Mens hun lå i barselseng, skikkede Anders hende 3 slettedaler og $\frac{1}{2}$ tønne øl. For 14 dage siden kom han til hende i hendes logement og bad hende holde sig der 3 eller 4 dage, indtil Markus ladefoged var bortrejst. Han havde givet hende et par sko og 6 mark til barnets klæder.

Imidlertid var Markus Sølfester fratrådt som ladefoged og taget ud til sin gård, men Anders portner var rømt. Hans sag for landstinget blev afgjort i november 1641 og sendt til Sokkelund herreds ting. Hverken for landstinget eller for hjemtinget mødte han.

Den ny ladegårdsfoged, Peder Christensen, fortalte: Den 4. november 1641, som dom derefter til tinget skulle gå (fra landstinget), kom Anders til ham og spurgte om forlov til at gå til København for at tale med ridefogden. Peder sagde da: Hvor kommer sig det, at I nu spørger mig om forlov, efterdi at I haver mig forbigået, så længe jeg haver været her på gården, idet I haver bortgået både ved dag og nat uden forlov? Så på det, at I ikke skal beklage eder, at I bliver hindret i eders sag med Markus; da giver jeg eder forlov. Peders mening var, at Anders straks skulle komme igen, men han blev borte, og dagen efter, at dommen var udgangen, gik den ny foged ind i hans kammer efter at have opbrudt døren. Anders var borte og nøglen til broen med. Folkene fra gården sagde, at Anders for 10 dage siden var gået fra ladegården og ikke siden havde været der.

Peder Christensen varetog sagen mod Anders på Markus Sølfesters vegne, og da Anders ikke har villet lade sig finde, vidste retten ikke anderledes at kende, end at han bør lide sin del. Dommen mellem Markus Sølfester, nu på Kornerupgård, og portneren udtaler, at Anders løgnagtig skal have angivet og beklaget sig over fogden for velbårne gunstige øvrighed og derefter af Kgl. Majestæts tjeneste er bortvist og ikke vil blive til stede at svare til hans usandfærdige angivende, der er pågående for Markus Sølfesters liv, ære og velfærd; han bør bøde sine 3 mark for løgn — men videre vidste herredsfogden sig ej deri at kunne kende.

☆

Ude i Vangehuset ved Langevadsdam boede Tammis Ibsen og hans kone Anna Christensdatter. Han havde fået strengt påbud om kun at lukke folk ud fra ladegårdsmarken, når de havde tegn fra ladefogden. Hovbønderne måtte ikke sådan uden videre forlade ladegårdsmarken, når det passede dem.

Da nogle mænd fra Avedøre i sommeren 1637 kom til Vangehuset uden tegn og ville hjem, standsede Tammises kone dem og forlangte tegn. Efter meget mundhuggeri sprang et par af mændene af vognen, brød låsen itu og kørte igennem trods hendes protest. O, I Avedøre tyve og skælmer! råbte hun efter dem. Så sprang en af mændene og slog hende med svøbeskaftet på munden, så blodet flød, og de kørte så alle gennem porten uden tegn. Tammis begærede dom over dem, der slog hans kone blå og blodig og havde brudt kongens lås og lukke, som han har opsyn over, og med magt var trængt igennem uden tegn fra ladefogden. Fire mænd havde på tinge synet Anna, der endnu havde plaster på fingrene og bar armen i en list (forbinding).

En af Avedøre-mændene hævdede, at når han slog hende med sit svøbeskaft, var det, fordi hun havde råbt tyve og skælmer efter dem.

Dommen siger: De har gjort vold og hærværk på lås og lukke og derved forbrudt deres 40 mark + 6 mark (2 3-marks mænd). Tillige skal de betale badskærløn til Anna!

1) Tingbog for Sokkelund herred.

A. P. WEIS

1851 — 30. OKTOBER — 1951

Af EIGIL H. BRÜNNICHE

Embedsmanden og kunstvennen Andreas Peter Weis ydede i årene efter århundredskiftet en indsats i dansk kulturliv, der fortjener at mindes på hans hundredårsdag.

Sin egentlige livsgerning udførte han i det daværende kultusministerium, de nuværende kirke- og undervisningsministerier. Han tiltrådte som assistent i 1879, et par år efter at være blevet juridisk kandidat, og tjente sig efterhånden op igennem alle graderne for i 1912 at nå topstillingen som departementschef. I dette indflydelsesrige embede fungerede han til sin afgang fra ministeriet i 1921.

Ved siden af sin virksomhed i centraladministrationens tjeneste placeredes A. P. Weis i årenes løb på en række andre poster af betydning for vort kulturelle liv. Fra 1909 til 1913 var han chef for Det kongelige Teater og Kapel med Karl Mantzius som kunstnerisk meddirektør og skal have gjort udmærket fyldest ved sin smidige ledelse af teatrets anliggender. I 1910 indtrådte han som kultusministeriets repræsentant i bestyrelsen for Det kgl. danske Musikkonservatorium, og efter i 1921 at have sagt de ministerielle kontorer i Staldmestergården farvel overgik han til den nyoprettede stilling som administrator for Det kgl. Kunstakademi og fungerede som sådan helt frem til 1933. — Få år efter, i 1935, døde han, næsten 84 år gammel.

Af fag var A. P. Weis jurist, men hans hu stod til kunsten, i første række billedkunst og musik. Kom han ikke

P. S. Krøyer: Portræt af A. P. Weis. 1888.
Tilhører Teatermuseet, Christiansborg

selv til at virke som udøvende kunstner — hvad han i sine yngre år måske nok kunne have tænkt sig — kom han i stedet til at arbejde praktisk for kunsten. Det var således Weis der i 1895 i et brev til Carlsbergfondets formand, professor Edv. Holm, fremsatte ideen om, at Carlsbergfondet skulle overdrage P. S. Krøyer at male „Et møde i Videnskabernes Selskab“ i dets daværende forsamlingssal i Prinsens Palais med portrætter af de til selskabet hørende indenlandske medlemmer, ialt 51 personer.¹ Planen kom også til udførelse og resultatet blev et storværk i dansk malerkunst — den modneste frugt af Krøyers evner som komponist og portrætmaler i det store format og et monument over en periodes danske videnskab. — Men Weis' kunstinteresse og hans praktiske sans har dog fået sit mest markante udtryk i de to kunstmuseer han var med til at rejse og give form, i begge tilfælde en følge af den tillid han nød hos sin tids to største kunstsamlere, Carl Jacobsen og Heinrich Hirschsprung.

I sit skrift om Ny Carlsberg Glyptoteks tilblivelse har Carl Jacobsen selv fortalt, at han havde Weis ved sin side under den auktion i Paris i 1878, hvor Millet's maleri „Brændehuggeren og døden“ kom under hammeren, og at det var Weis der i det afgørende øjeblik animerede ham til at byde op for at sikre sig billedet. Det er nu et af hovedværkerne i Glyptotekets franske maleriafdeling.² Også ved andre lejligheder bistod Weis Carl Jacobsen med at opbygge sin kunstsamling — snart tilskyndende, snart bremsende den selvrådige brygger — men direkte engageret i hans museumsplaner blev han først, da han i 1889 af kultusministeriet beskikkedes til dets repræsentant i Komiteen for ordning af Ny Carlsberg Glyptoteks bygnings- og bestyrelsesforhold. Denne komité, hvis formand brygger Jacobsen selv var, udarbejdede fundatsen af 21. maj 1891 og vedtog rejsningen af Vilh. Dahlerups oprindelige bygning mod Vestre Boulevard.³ Få dage efter indvielsen i maj 1897 skrev Weis i et brev, hvori man aner den møje og besvær der var gået forud: „Saa fik vi da Glyptoteket og den internationale Udstilling aabnet, og C. J. overraskede Verden med en fortrinlig holdt og fra Indholdets Side baade underholdende og lærerig Tale. Selve Udstillingen er vist for mange — som ogsaa for mig — til Dels en Skuffelse.“⁴ Ikke blot ved planlæg-

gelsen, men også under udførelsen viste Weis sig som en praktisk og nyttig mand. Han førte helt eller delvis tilsyn med byggearbejdet, bestred regnskabs- og kassererforretningerne ved opførelsen af alle tre afdelinger af Glyptoteket, den Dahlerupske hovedbygning, Kampmanns tilbygning og kuppelbygningen, opført efter Dahlerups tegning og indviet 1906.⁵

Igennem disse mange år stod A. P. Weis i nær personlig kontakt med brygger Jacobsen og fik derigennem også lejlighed til at følge virksomheden på Carlsbergbryggerierne på nærmeste hold. I et brev fra nytårsdag 1903 kommenterer han overenskomsten mellem De forenede bryggerier og Carlsberg, der var trådt i kraft 1. oktober 1902 og skal vare århundredet ud, og som regulerer de to parters fællesinteresser og fordelingen af det samlede driftsoverskud: „— Bryggerisammenslutningen, der nærmest staar som en Triumf for Direktør Dessau [Benny Dessau, Tuborg], og som er sket efter energisk Modstand fra Jacobsens Side, fordi han med nogen Ret betragtede det som en Kapitulation fra Carlsbergernes Side. Derimod skal efter [højesteretssagfører] Michael Lunnss Si-gende Edv. Holm og de øvrige Bestyrelsesmedlemmer i Carlsbergfondens Bestyrelse danse Cancan af Henrykkelse — hvad jeg godt forstaar. Ordningen er den, at de to Carlsberg-Bryggerier til sammen faar Halvdelen af Indtægten af samtlige de allierede Bryggerier“.⁶ Carl Jacobsens modstand mod aftalen skyldtes formentlig hans modvilje mod at give udenforstående indblik i Carlsbergs forhold såvel som hans faste overbevisning om, at Carlsbergbryggerierne i det lange løb nok skulle klare sig i konkurrencen uden aftaler af nogen art, medens Edvard Holm og hans kolleger i Carlsbergfondets ledelse var af den modsatte opfattelse og derfor så en betryggelse i at sikre Carlsberg halvdelen af de allierede bryggeriers provenu i en overskuelig fremtid.

A. P. Weis havde således trukket sin del af læsset ved Ny Carlsberg Glyptoteks tilblivelse, og det var derfor naturligt at han også indtrådte i den nye samlings bestyrelse som den ene af kultusministeriets to repræsentanter og havde sæde heri lige til sin død. For sine fortjenester af Glyptotekssagen belønnedes han af Carl Jacobsen ved af denne at udpeges til medlem af Ny Carlsbergfondets

direktion. I de første 30 år af fondets funktionstid var Weis den stabile faktor i dets ledelse. Han så i tidens løb mændene på de to andre poster skifte — Carl Jacobsen efterfulgtes 1914 i formandsstolen af sin søn Helge Jacobsen, som menigt medlem afløstes etatsråd Holger Hammerich 1915 af overretssagfører L. Zeuthen og denne 1923 af dr. phil. Francis Beckett — men Weis var med lige fra starten, da gavebrevet underskrevs 20. januar 1902 og det første direktionmøde afholdtes 5. april s. å., og i Carl Jacobsens levetid fungerede han desuden som fondets sekretær og helt til 1933 som dets kvæstor.⁷ — Hvilken rolle de enkelte direktionsmedlemmer spiller, unddrager sig selvfølgelig udenforståendes bedømmelse, men de ord, Gustav Philipsen i 1923 anvendte til karakteristik af Carlsbergfondets virksomhed, kunne vist med samme ret have været anvendt om Ny Carlsbergfondet: at det ikke var blevet „et Arnested for Klikevæsen, Nepotisme eller Belønning for Retroenhed“.⁸

Også for Den Hirschsprungske Samlings oprettelse og ordning som selvstændig statsinstitution har Weis en væsentlig del af æren. Når det overhovedet lykkedes trods megen modstand at gennemføre planen om det nye museum skyldes det ikke blot Heinrich Hirschsprungs ildhu og tro på sin sag, men også den støtte han modtog fra sine nærmeste rådgivere, Emil Hannover⁹ som hans kunstneriske og A. P. Weis og L. Zeuthen som hans praktiske tillidsmænd. Weis' menneskekundskab, hans enestående forhandlingstalent, hans evne til at undgå det skarpe standpunkt så længe der var mulighed for et kompromis — egenskaber, der engang af en kendt billedhuggerinde offentligt indbragte ham prædikatet „den åleglatte departementschef“ — kom i høj grad Hirschsprung og hans kamp for sit museum til gode.

Hirschsprungs og Weis' bekendtskab stammede fra Paris, hvor de traf hinanden under verdensudstillingen 1878. Interessen for kunst knyttede de to mænd sammen, og Weis blev en hyppig og kærkommen gæst i det Hirschsprungske hjem. De tre ungarle, Andreas Weis, P. S. Krøyer og Anton Svendsen var i årene omkring 1880-ernes midte faste gæster ved familjens søndagsmiddag. Hirschsprung havde også blik for den 15 år yngre jurists evne til at omgåes mennesker og benyttede ham i flere

tilfælde som sin befuldmægtigede ved forhandlinger om indkøb til sin samling. Bl. a. er Eckersbergs billede af de Holmske børn¹⁰ og Købkes lille studie af Frederiksborg slot¹¹ erhvervet ved Weis' formidling.

Men først under de årelange og vanskelige forhandlinger om Hirschsprungs samlings overgang fra privatejendom til offentlig eje kom Weis' evner som diplomat og taktiker til deres fulde ret. Forhandlingernes gang med håb og skuffelse vekslende i stadig rækkefølge afspejles i de udførlige brevskaber hvormed den aldrende Hirschsprung — om vinteren under sit ophold i Nervi i Norditalien, om sommeren på sit landsted i Espergærde — holdtes underrettet af Weis om slagets gang. Da Hirschsprung i sommeren 1902 fremsendte sit gavebrev — formuleret af Weis' og Zeuthens behændige penne¹² — til den danske stat og Københavns kommune, vandt hans tilbud om at skænke sine kunstsamlinger til offentligheden på visse nærmere fastsatte betingelser ikke den genklang hos myndighederne som han havde haft grund til at forvente. Hans umiddelbare reaktion var tanken om at tage sit tilbud tilbage, men Weis trådte imellem og henstillede til ham at modificere sit krav om egen bygning til samlingen, hvorved dens betydning som supplement til statens malerisamling formentes at ville svækkes. Men Hirschsprung var ubøjelig og erklærede „paa intet Punkt at ville fravige min Betingelse for Gavens Modtagelse“.¹³ Han nærede en fanatisk tro på berettigelsen af sit standpunkt og urokkelig tillid til at bevillingsmyndighederne nok til sidst ville indse betydningen af at komme i besiddelse af samlingen selv på de givne betingelser. „Vi kunne vel være enige om, at det Hele er mildest talt en alvorlig Mangel paa Forstaaelse af hvad det dreier sig om“, skriver han.¹⁴

Overfor denne mand, hvis natur var fremmed for enhver form for kompromis, stod A. P. Weis, hvis natur det var at holde alle sunde åbne for til sidst at finde en udvej til sagens løsning. Han råder Hirschsprung til ikke at bryde alle broer af bag sig, men at slå af på sit krav om kostbar indretning af bygningen og formulerer påny en henvendelse fra Hirschsprung til myndighederne, hvori kravet fixeres til kr. 280.000.— med halvdelen til staten og halvdelen til kommunen. Weis taler med kul-

tusminister J. C. Christensen, der har politiske betænkeligheder ved umiddelbart inden valgene at fremkomme med fordring om et forholdsvis stort beløb til et rent københavnsk formål, der ingen sympati havde i landbefolkningen. Han prøver at interessere finansminister Christopher Hage for sagen, han præparerer folketingsmand Niels Neergaard og borgmester Dybdal og opsøger kommunens tillidsmænd P. Koch og Harald Bing. Men anstrengelserne strander i dec. 1904 på magistratens utilbøjelighed til at deltage i bygnings- og driftsudgifter. Endnu hviler sagen et stykke tid, og som den kloge general, Weis var, holder han den flydende til alle sider, indtil den er moden til løsning. Imedens finder han frem til en byggeplan, der begrænser udgifterne til kr. 200.000.—. Herom skriver han i foråret 1905 til Hirschsprung: „Meningen er imidlertid ikke, at De skal rette en ny Henvendelse til Stat og Kommune, i hvilken De nedsætter Deres Fordringer. De skal blot ikke vise Dem uimodtagelig overfor et muligt Tilbud i den angivne Retning, hvis det skulle komme til at foreligge. Hvis jeg kunde regne med et saadant Sindelag hos Dem, vilde jeg i Løbet af Sommeren sondere Stemningen hos forskellige af Kommunalbestyrelsens Førstemænd“.¹⁵ Og denne gang tog Weis' strategi sejren hjem, idet myndighederne accepterede et forslag fra hans side om at fordele udgifterne således, at kommunen skænkede grunden i Østre anlæg og bidrog til bygningen med kr. 60.000.—, medens staten bidrog med kr. 140.000.— og påtog sig de årlige driftsudgifter i fremtiden. I skrivelse af 1. oktober 1905 meddeler Hirschsprung derefter ministeriet, at der ikke „skulde blive stillet væsentlig ringere Fordringer til Bygningens arkitektoniske Udstyr og Rumindhold end oprindelig paataenkt, idet jeg selv vil bære den eventuelle Merudgift“. Dermed var sagen i god gænge, og efter endnu nogen forsinkelse gennemførtes i april 1907 loven om tilskud af statskassen til opførelse af en bygning til samlingen og dennes overgang til statsejendom.

Rejsningen af H. B. Storecks bygning påbegyndtes kort efter, og Weis påtog sig også her tilsynet med byggearbejdet og regnskabs- og kassererforretningerne. Museumsbygningen åbnedes for offentligheden 9. juli 1911, og samtidig indtrådte Weis i ledelsen af den nye institution,

idet han af kultusministeriet beskikkedes til dets repræsentant i bestyrelsen. På dens første møde valgtes han til formand og sad som sådan lige til sin død i 1935. Af Heinrich og Pauline Hirschsprung takkedes han for sit store arbejde i samlingens interesse ved sammen med Zeuthen at gøres til executor i deres bo.

Den Hirschsprungske Samling af danske Kunstneres Arbejder mindedes med taknemmelighed og veneration sin første bestyrelsesformand på hans 100-årsdag.

NOTER

1) Asger Lomholt: Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742—1942. Samlinger til Selskabets Historie. Bind II. Kbh. 1950. pag. 545.

2) Ny Carlsberg Glyptoteks Tilblivelse. Fortalt af Carl Jacobsen. Ny Carlsberg 1906. pag. 13.

3) Johannes Steenstrup: Carl Jacobsens Liv og Gerning. Kbh. 1922. pag. 113.

4) Den Hirschsprungske Samlings brevarkiv. Heinrich Hirschsprungs brevsamling, brev nr. 1486, dat. 6/5 1897.

5) Heinr. Hirschsprungs brevsaml., brev nr. 1553, dat. 29/11 1906.

6) Heinr. Hirschsprungs brevsaml., brev nr. 1514, dat. 1/1 1903.

7) Francis Beckett: Ny Carlsbergfondet og dets Virksomhed 1902—1927. Et Jubilæumsskrift. Kbh. Januar 1927. pag. 21, 23—24, 39 og 41. — V. Thorlacius-Ussing: Ny Carlsbergfondet. Et Jubilæumsskrift. Dets Virksomhed 1927—1952. Kbh. 1952. pag. 9 og 194.

8) Gustav Philipsen: Danske Mæcener. „Tilskueren“ oktbr. 1923. pag. 247—248.

9) Emil Hannover (1864—1923) tiltrådte 1911 posten som Den Hirschsprungske Samlings første direktør.

10) Heinr. Hirschsprungs brevsaml., brev nr. 1511, dat. 5/1 1902.

11) Heinr. Hirschsprungs brevsaml., brev nr. 1496, dat. 16/10 1899.

12) Heinr. Hirschsprungs brevsaml., brev nr. 1503, dat. 28/11 1900.

13) Heinr. Hirschsprungs brevsaml., brev nr. 1523, dat. 24/8 1903.

14) Heinr. Hirschsprungs brevsaml., brev nr. 1541, dat. 8/1 1905.

15) Heinr. Hirschsprungs brevsaml., brev nr. 1542, dat. 27/3 1905.

REGISTER

Registret er både person-, sted- og sagregister.
*Kursivering af personnavne og sidetal betegner udgiver- eller
forfatterskab.*

- Abel, Carl Friedrich, musiker,
24.
- Abildgaard, P. Hersleb, sogne-
præst, 472.
- Absalons borg, 590.
- Acciseboden ved Nørreport, 136.
- Adelaide, fransk prinsesse, 254.
- Adelen, 331.
- Adeler, Cort Sivertsen, general-
admiral, 262.
- Adeler, Frederik, stiftamtmand,
560, 563.
- Adelgade, 300, 341—42, 383.
- Adelgade nr. 57, 551.
- Administrationen af de tyske
flygtningelejre, 587.
- Admiralgade, 434, 532.
- Admiralgård, den anden, se Bre-
merholms admiralgård.
- Admiralitetet, 236—37.
- Admiralitetets- og Commissariats-
kollegiet, 196, 219, 245.
- Adresseavisen, 84, 107, 181, 186,
203, 207, 213—14, 222, 229,
247.
- Afghanistan, 543.
- Afrika, 281.
- Ahlefeldt, greve, 135.
- Akademiet, 70.
- Akershus stift, Norge, 201.
- Albertsen, Christen, rådmand,
334.
- Albrechtsen, Cecilia Catharina,
jordemoder, 247.
- Aldersrenteboligen Valbyholm,
260.
- Algier, 192.
- Almindeligt Hospital, 114, 203,
534, 552.
- Als, 522.
- Altona, 74.
- Amager, 238, 395, 577, 591.
- Amager fællod, 600.
- Amagerport, 582.
- Amagertorv, 166, 326, 328, 508,
511—12, 533, 554, 597.
- Amagertorv, hj. af Klosterstræ-
de, 328.
- Amagertorv, hj. af Niels Hem-
mingsensgade, 520.
- Amagertorv nr. 1, 519—20.
- Amagertorv nr. 4, se nuv. nr. 8.
- Amagertorv nr. 5, 166.
- Amagertorv nr. 6, 164, 541.
- Amagertorv nr. 8, matr. nr. 4,
482—83, 504, 506—09, 511—
12, 533, 538, 545—46, 550, 554,
556.

- Amagertorv nr. 9, 166.
 Amagertorv nr. 10-12, 526, 546—47, 549.
 Amagertorv nr. 14, 166.
 Amagertorv nr. 16, 520.
 Amaliegade, 271, 593.
 Amalienborg, 347, 438.
 Amalienborg Slotsplads, 593.
 Amberg, H. C., arkitekt, 147—48.
 Amerika, 199, 223, 281, 405.
 Amerikanske frihedskrig, Den, 205.
 Amerikavej, 598.
 Amsterdam, 24, 254.
 Amterne, 372.
 Amtsbiller, Georg, produkthandler, 272.
 Anchersen, Johan Joachim, højesteretsassessor, 235.
 Andersdatter, Sidsel, 604.
 Andersen, overassistent, 587.
 Andersen, Christopher, rådmand, 321, 334.
 Andersen, Ellen, museumsinspektør, 251—58.
 Andersen, H. C., digter, 589—600.
 Andersens eventyr, København i H. C., 589—600.
 Andersens grav, H. C., 600.
 Andersens statue i Kongens Have, H. C., 594.
 Andersen, Jens, medhjælper v. Krudttårnsslaverne, 398.
 Andersen, Laurids, fra Herstedøster, 609—12.
 Andersen, Lorents, regimentsfeltskær, 389.
 Andersen, Stig, antikvarboghandler, 505.
 Andreasen, H., øl- & cigarhandler, 272, 587.
 Andresen, organist, 84.
 Andresen, Claus, degn, 180—81.
 d'Angleterre, tidl. Raus Hotel, 89.
 Anholt, 190.
 Anna Sophie, kurfyrstinde af Sachsen, dansk prinsesse, 435—36.
 Anthon, C. D., hofbygmester, 145.
 Antony, 613—14.
 Arbejdere, 97—132.
 Arbejdere, kvindelige, 119.
 Arbejdsgivere, 99—100, 102, 108, 114, 118—19, 121—22.
 Arbejdsmænd, 97—132.
 Arbejdsmændenes forbund, 587.
 Arena, italiensk komponist, 7.
 Arentsche, Joachim, forfatter, 153.
 Arentskjold, E. L. von, general-løjtnant, 355, 359—60.
 Arresthus, Kastelets, 277, 292, 309, 376—77, 398, 409, 411—12.
 Arresthuset, 192, 220.
 Arresø, 504.
 Arrigoni, Francesco, italiensk sanger, 10, 12.
 Artilleristok, 293, 299.
 Ascher, Raphael, 209.
 Asersgaard, Tjørnelunde, 501, 503.
 Asiatisk Kompagni, 185, 192.
 Asien, 12.
 Assistenhuset, 122.
 Assstens kirkegård, 524, 534, 547, 552, 599.
 d'Aurange (d'Orange), baron, 181—82, 214.
 Austerlitz, 89.
 Avedøre, 618.

- Babylon**, 154.
- Bach, Johan Sebastian, komponist 24, 92.
- Bach, Johann Christian, domorganist, 24—25.
- Bache, Otto, maler, 576—77.
- Baden, Jac., professor, filolog, kritiker, 182.
- Baden, Torkel, professor, filolog, kunsthistoriker, 182.
- Badskær, Didrik Johansen, rådmand, 332, 335—36.
- Badstuestræde nr. 15, 504.
- Bag Hovedvagten nr. 355, 534—35.
- Bager, A. V., sergent, 277, 284.
- Bager, Birgitte Henriksdatter, g. m. Morten Hadelér, 325.
- Bager, Henrik, 325.
- Bageriet i Kastellet, 288—89, 310, 375, 381, 388.
- Baggesen, Jens, digter, 234—35, 244.
- Bakkehuset, 598.
- Bal paré, 221, 223.
- Baldersgaard, Tjørnelunde, 501.
- Balle, Nicolai Edinger, biskop, 183.
- Ballerup, 138, 140.
- Ballerup tinghus, 138.
- Ballet, den kgl., 43.
- Balling, Emanuel, forfatter, journalist, 184.
- Ballonopstigninger, 238.
- Balthser, Catharina Maria, g. Krohn, 458, 467, 472.
- Banegård, Københavns anden, 598.
- Bang, F. S., hovedkasserer, kunstsamler, 269.
- Bang, Gustav, forfatter, historiker, 498.
- de Bang, Oluf (Ole) Lundt, generalprokurør, 190, 210.
- Barberlavet, 230.
- Barhows Vejviser, 451.
- Barnearbejde, 117.
- Barthold, Johan Lodde, forfatter, oversætter, 218.
- Bastholm, Christian, konfessionarius, 183.
- Bastionerne, 307, 312.
- Battier, Anna Elisabeth, f. Storp, 185.
- Battier, Christopher, bogholder, 185—86.
- Battier, Frederikke Sophie, g. m. Andreas Storp, 185.
- Bautzen i Lausitz, 228—29.
- Bayreuth, 24.
- de la Beaumelle, Angliviel, fransk forfatter, 14—15.
- Becheroni, Caspera, italiensk sangerinde, 21—22, 27.
- Bechstedt, Detlev, organist, hofviolon, 464, 468—73, 477.
- Bechstedt, Elisabeth (Else) Margrethe, f. Ramshart, g. 1° Römer, 472—73.
- Bechstedt, Gertrud Marie, f. Greitz, 473.
- Bechstedt, Jost Henrik, stadsmusikant, 468.
- Bechstedt, Marie, f. Runckell, g. 2° m. Andreas Berg, 468.
- Bechstedt, Susanne Henriette, f. Podevint, 473.
- Beck, Bernhard Henrik, skuespiller, skuespilforfatter, 186.
- Beck, Jochum, lensmand, fabrikant, 601.
- Beckett, Francis, docent, kunsthistoriker, 623.
- Been, Jost, smedesvend, 373.

- Befæstningen, 276, 320, 578, 582.
 Begravelser, 225, 232, 313, 434, 438.
 Begravelsesvæsenet, 587.
 Behn, Anna Rebekka, g. m. Mathias Claudius, 191.
 Beklædning, arbejderes, 117—18.
 Belejringen 1535—36, 326.
 Belejringen 1658—59, 165, 194, 333.
 Belgien, 24, 29.
 Bellavita, Innocente, italiensk teatermaler, 40—43.
 Belmuro, Andrea, italiensk forfatter, 12.
 Belysning, 115.
 Belysningsvæsen, Københavns, 272, 557.
 Bendtsdatter, Kirstine, g. m. Gregers Gregersen Holm, 245, 250.
 Bendtsen, Hans, fra Emdrup, 611—12.
 Benedicht, Lorentz, bogtrykker, 153.
 Bense, familien, 537, 539—41, 556—57.
 Bense, Amalie Anna Rebekka, g. Madsen, 537, 540—41, 545—50, 556—57, 559, 568.
 Bense, Bernhard Gabriel, malermester, 537, 540—41, 548—50, 568, 570.
 Bense, Chr. Daniel Bernhard, malermester, 570.
 Bense, Fanny, g. Johansen, 556, 570.
 Bense, Johann Daniel, sadelmagermester, 540—41, 570.
 Bense, Julius Andreas, linnedvæver, 540.
 Bense, Rebekka Dorothea, f. Schneider, 541, 569.
 Bense, Sara Dorthea Amalie, g. Lichtenberg, 540, 568.
 Bense, Sara Elisabeth, f. Hoffgaard, 540—41, 568.
 Bense, Sofie Amalie, g. Riis-Magnussen, 556.
 Bense, Sophie Charlotte Amalie, g. Felumb, 557.
 Benthien, Elisabeth Dorthea, g. Schreiber, 568.
 Berg, Andreas, stadsmusikant, 468, 470.
 Berg, Birgitte Louise, sangerinde, 30—31.
 Berg, Christian, traktør, 15, 31—32.
 Berg, Hedevig, 32.
 Berg, Marie, f. Runckell, g. 1° m. J. H. Bechstedt, 468.
 Berg, Sofie Christine, sangerinde, 30—31.
 Bergen, 36.
 Bergenholz annoncebureau, 270.
 Berggren, A. P., komponist, 90—91.
 Bergmann, Hans Jørgen, amtsforvalter, 362.
 Bering, Christian Ludvig, student, 186.
 Bering, Vitus, digter, historio-
 graf, 264.
 Berlin, 3, 38, 40, 229, 257, 285.
 Berlingske Tidende, 272, 473, 554.
 Bernardi, Bartolomeo, italiensk violinist, komponist, 77.
 Berner, Henrik, klædekræmmer, 327.
 Bernstorff, Andreas Peter, greve, statsmand, 205—06.

- Bertalotti, Giovanni, italiensk balletmester, 39—40.
- Bertelsen, Anna Marie, g. m. Ludvig Christian Knap, 210.
- Bertelsen, Cathrine Elisabeth, f. Møller, operasangerinde, 227, 239.
- Berthelsen, Jørgen, hofviolon, 227.
- Bertouch, Frederik Ferdinand von, kaptajn, generaladjutant, 187—88.
- Bertouch, Frederik Julian Christian von, ritmester, kammerherre, 187.
- Bertouch, Margrete von, f. Lütken, 187.
- Best, Werner, S. S. general, 308—09.
- Besættelsen 1807, 276.
- Besættelsen af Kastellet 1940—45, 273—314.
- Bethelskibet i Nyhavn, 574.
- Beyer, Peder Grove Valentinsen, præst, 247—48.
- Bie, Jacob Christian, skribent, 220.
- Bie, Lorentz, kontorchef, 265—66.
- Biehl, Charlotte Dorothea, forfatterinde, 13, 38, 175.
- Bing, Harald, fabriksdirektør, borgerrepræsentant, 625.
- Bing, Jacob Herman, grosserer, 523, 533.
- Bing, Meyer Herman, galanteri- og kunsthandler, 523, 533.
- Bing, Sophie, g. Trier, 483, 509, 517, 531.
- Bispegården, 595.
- Bistrup Mølle, 433.
- Bjerring, Niels Ivar, student, 187.
- Bjørn, A. M., isenkræmmer, 554, 570.
- Bjørn, N., fabrikant, 272.
- Blegdamsvej, 136, 140.
- Bloch, Jørgen Carstens, biskop, 201—02.
- Bloch, Niels Hofman Sevel, forfatter, 228—29.
- Bloch, Søren, professor, teolog, 490.
- Blåtårn, 138, 140, 186, 193, 227, 263, 590, 601—05, 608.
- Bobé, Louis, ordenshistoriograf, historiker, 570.
- Bogbinder, Ambrosius, borgmester, 319—20.
- Bohn, H. P., vognmand, 535, 546—47, 549.
- Bohus, Göteborgs og Bohus len, Sverige, 603.
- Boizenburg, 568.
- Bokkenheuser, Chr.*, oberstløjtnant, 273—314.
- Bolbrohus, V. Egede s., Tybjerg h., 569.
- Boligforhold, 106—09, 112, 122, 124, 132.
- Bologna, 6—7.
- Bologna, Agostino, italiensk balletmester, 42.
- Bombardementet 1807, 17, 88.
- Bonn, 29.
- Bonne Esperance, villa på Strandvejen, 535.
- Bononcini, Giovanni Maria, italiensk komponist, 7.
- Boppenhausen (Poppenhausen), Johan, bogbinder, 452.
- Borchs Kollegium, 182, 190, 595.

- Borddækning, 168.
 Borgergade, 270, 300, 341, 383.
 Borgerlige Skydeselskab, Det, 578.
 Borgerrepræsentationen, 483, 600.
 Borgervænget nr. 66, 272, 588.
 Bornemann, Wilhelm, general-auditor, 21.
 Bornholm, 180, 376.
 Bornholmsgade, 573.
 Borregaard, Aase, 272.
 Borstorph, Dorthe, g. Kiilerich, 568.
 Borup, Johannes Christian, brygger, 34, 36.
 Boston, 406.
 Botanisk Have ved Charlottenborg, 593.
 Botzen, H. J., organist, orgelbygger, 461, 463.
 Botzen, Johan Petersen, orgelbygger, organist, 67—69, 73—74, 442, 445, 461.
 Botzen, Peter Petersen, orgelbygger, 67, 72, 74, 442, 445, 461.
 Bovensiepen, Otto, oberst i det tyske politi, 308.
 Bradt, Frederik Ludvig, kobberstikker, 188—89.
 Braem, Gothard Albert, overpræsident, 209.
 Braem, Johan, storkøbmand, 162.
 Brage, sangforening, 557.
 Brahe, Tyge, astronom, 270.
 Brand 1689 (Operahuset på Amalienborg), 438.
 Branden 1728, 63, 78, 90, 318, 449, 597.
 Brand 1737 (gæstgiveri ved Hirschholm slot), 356.
 Brand 1787 (Rådhusstræde), 226.
 Brand 1794 (Christiansborg Slot), 590.
 Branden 1795, 32, 341, 417, 465, 477.
 Branden 1795 (brygger Borups gård, Knabrostræde, hj. af brolæggerstræde), 38.
 Brand 1807 (Vor Frue Kirke), 595.
 Brand 1912, Kastellet, 304.
 Brandes, Georg, forfatter, 516.
 Brandkassen, 502.
 Brandvæsenet, 271.
 Brebus, Hans, orgelbygger, 418.
 Bredal, Niels Krog, forfatter, teaterdirektør, 34, 36, 38.
 Bredebro, Brede s., Lø herred, 286.
 Bredgade, 330, 341, 593.
 Bredgade nr. 33, 587.
 Bregentved Rytterdistrikt, 379.
 Breitenburg, 329.
 Breitendich, familien, 443, 445.
 Breitendich, C. F., hoforganist, 81.
 Breitendich, Catharina Margarethe, f. Schumacher, 448, 455—56, 467, 472.
 Breitendich, Frederik Christian, hoforganist, 443—58.
 Breitendich, Henrik, den æ., organist, 443—48.
 Breitendich, Henrik, den y., organist, 446—47, 451.
 Breitendich, Susanna Cathrine, g. Haaber, 458.
 Breitendichs Koralbog, 452.
 Breitkopf & Härtel, forlag, 90.
 Bremerholm, 157, 165, 300, 371—72, 384, 603, 608—09.

- Bremerholms Admiralsgård,
Store Kongensgade nr. 21, 165.
- Bremerholms smedie, 157.
- Breuninger, familien, 541.
- Bricka, C. F., rigsarkivar, historiker, 564—65.
- Broby-Johansen, R., forfatter, 594.
- Broca, Jean, fransk præst, 226.
- Brockdorff, Charlotte Amalie, g. 1° Buchwald, 2° Stieglitz, 189—90.
- Brockdorff, Wilhelm Theophilus Stieglitz, baron, 189—90.
- „Broerne“, forstæderne, 598.
- Brolæggerstræde, hj. af Knabrostræde, Snarens kv. matr. nr. 74, tidl. nr. 111, 34, 37—38.
- Bruhns, Nicolaus, slesvigsk komponist, orgelspiller, 439—40.
- Bruhns, Paul, organist, 439.
- Bruhns, Peter, stadsmusikant i Lübeck, 439.
- Brun, Jens, herredsfoged, 602, 604.
- Bruun, Johan Jacob, maler, 606.
- Bruun, Peter Chr., hofviolon, 508, 523.
- Bryggerkarle, 101.
- Bryggerlavet, 17.
- Bryggernes lavshus, 17, 48.
- Brügman, Maria Dorthea, g. Top, 232.
- Brünniche, Eigil H.*, museumsdirektør, kunsthistoriker, 619—26.
- Brynskov, Helge, museumsbetjent, 587.
- Brynskov, Vilhelm, kontorchef, 272.
- Brøndbyøster, 609.
- Brønshøj, 136—41, 434, 438, 611.
- Braad, Jørgen Jensen, rådmand, 327, 335—39.
- Buch, birkeskriver, 560.
- Buch, Geert Diderik, stadskantor, 476.
- Buchhave, Rudolph, læge, 246—47.
- Buchwald, Charlotte Amalie, f. Brockdorff, 189—90.
- Buchwald-Brockdorff, Ludolph Frederik, kammerherre, 189—90.
- Buchwald-Brockdorff, Sophie Magdalene, f. Leth, 189.
- Buddinge, 138.
- Buff, Lotte, 193.
- Bukier, Anna Cathrine, g. Wesel, 243.
- Buntzen, Andreas, professor, læge, 536.
- Buxtehude, Diderik, komponist, organist, 421, 431, 433, 436, 439—41.
- Buxtehude, Hans Jensen, organist, 431, 441.
- Byfogedregnskaber, 319.
- Bygningsdirektionen, 145.
- Bygningskommissionen af 19. marts 1729, 78.
- Bygningslov for staden København og dens forstæder af 17. marts 1856, 350—51.
- Bykildevvej, 584.
- Bülow, Johan, ordenssekretær, 13, 173, 266.
- Bülow-Olsen, W., kustode, 272.
- Bymuseet, 148, 157—68, 259—72, 396, 571—88, 601, 606.
- Bynch, Lorentz, præst, 190.
- Byportene, 56, 581, 583, 586.
- Byretten, 609.

- Bystyrets slægtsforbindelser, 315—39.
 Byting, 604.
 Byvoldene, 319.
 Bælgetræder, calcant, 57—58, 63.
 Bäreus, Johan Georg, kammer-
 råd, tysk assignationsbogholder, 191.
 Bäreus, Magdalene Margrethe, f. Schäffer, kgl. blomstermalerinde, 191.
 Bøcker, Adam, købmand, 324.
 Bøfke, Ditmer, rådmænd, 328.
 Bønder, 362, 372.
 Børnegården i Utterslev, 260.
 Børnehuset på Christianshavn, 576.
 Børresen, S., stråhattefabrikant, 116.
 Børsen, 145—57, 161, 270, 591.
 Børsens spir, 145—57.
 Böttger, Elisabeth Catharine Amalie, skuespillerinde, g. Rose, 241.
 Bøye, Peter Frandsen, klejnsmed, 134—36.
 Bøyesen, Peter Rostrup, maler, 582.
 Bådsmandsstræde, 271.

 Café Centrum, 38.
 Café Domhuset, 38.
 Calcant, bælgetræder, 57—58, 63.
 Caldara, Antonio, italiensk komponist, 7.
 Callenberg, Sverige, 240.
 de la Calmette, Charles Louis Bosc, overceremonimester, 221.
 Calvetti, Lucia, italiensk operasangerinde, 10, 12.
 di Calzabigi, Fr., italiensk forfatter, 175.
 da Capua, Rinaldo, italiensk komponist, 7.
 Cardes, Marcus, maler, 463.
 Carl, prins, 442.
 Carl, prins af Hessen, 179, 450.
 Carl Eugen, hertug af Württemberg, 22.
 Carlsberg, 102, 622.
 Carlsberg- og Ny Carlsbergfondene, 621—23.
 Carlsen, Peder, rådmænd, 327, 335—39.
 Caroline Mathilde, dronning, 36, 174, 590.
 Carstens, (Kastens), Lambert Daniel, orgelbygger, 78—80, 90—92.
 Casanova, venetiansk memoireforfatter, 24.
 Casati, Antonio, italiensk sanger, 10, 12, 15, 21, 29.
 Casino, teater, 593.
 Casorti, Giuseppe, italiensk pantomimiker, 23.
 Casortis teater, 598, 600.
 Ceylon, 153.
 Chamberlin, jfr., 214.
 Charlottenborg, 1, 3—4, 6, 10, 12—15, 17, 21, 25, 28, 30, 32, 39, 593, 600.
 Charlottenlund, 299.
 Chrestensen, Anne, auktionholderske, 247.
 Christensdatter, Anne, g. m. Tammis Ibsen, 618.
 Christensdatter, Karen, 612—13.
 Christensen, Albert, rådmænd, 334, 337.
 Christensen, Anders, portner, 606—09, 614—18.

- Christensen, J. C., konseilspræsident, politiker, 625.
- Christensen, Peder, fra Framlev, 133—34.
- Christensen, Peder, fæster i Brønshøj, 136—38, 140—41.
- Christensen, Peder, ladegårdsfoged, 617—18.
- Christian, fyrste af Anholt, 151.
- Christian, prins, 142, 144, 442.
- Christian, udvalgt prins, 428, 432.
- Christian II, konge, 324, 590, 594.
- Christian III, konge, 315, 319—20, 325, 329, 333, 597, 599.
- Christian IV, konge, 53, 146, 148—56, 158—59, 161—62, 164—65, 276, 315, 324, 326, 328, 420—21, 427, 430, 434, 525, 601—06, 608, 614—16, 618.
- Christian V, konge, 69, 133, 140, 142—44, 164, 260, 373, 435, 437, 442, 585—86.
- Christian VI, konge, 3, 80, 356, 358, 363, 380—81, 383, 452, 590.
- Christian VII, konge, 20, 24, 32, 36, 49, 83, 146, 171—72, 175—76, 178, 180, 182, 202, 208, 215, 220, 228, 242, 342, 347, 390, 476, 598.
- Christian VIII, konge, 405, 596.
- Christian X, konge, 259, 571.
- „Christian X's København 1912—1947“, udstilling, 571—72.
- Christiania, 206, 238, 243.
- Christiansborg, 6, 13, 172, 186, 215, 221, 449, 451, 590, 597, 620.
- Christiansborg Ridebane, 590.
- Christiansborg Slotskirke, 201, 449, 451—52, 458.
- Christiansborg Slotskirkes organister, 449—50.
- Christiansborg Slotskirkes orgel, 449.
- Christiansen, Lars, husmand, 504.
- Christiansen, Rasmus, maler, tegner, 270.
- Christianshavn, 84, 203, 238, 271, 323, 329, 398, 430—32, 444—45, 468—70, 534, 576, 591, 597.
- Christianshavns Kirke, 431, 470.
- Christianshavns Torv, 395, 409, 591.
- Christianshavns understøttelsesforenings arbejderboligers kontor, 577.
- Christianshavns vold, 591.
- Christianshavns Voldgade nr. 49, 577.
- Christianshavns Voldgade, hj. af St. Annæ Gade, 576.
- Christiansstad, 207.
- Christiansø, 180.
- Christopher, greve af Oldenburg, 319—20, 325.
- Christopher I, konge, 597.
- Civiletats materialgård, den kgl., 146.
- Civilforsvaret, 587.
- Classens Have, 581.
- Claudius, Anna Rebekka, f. Behn, 191.
- Claudius, Mathias, tysk forfatter, 191.
- Claus, møller, 607—08.
- Clausdatter, Anna, 612—14.
- Clausdatter, Dorthe, 137.
- Clausdatter, Ellen, g. 1° m. Christen Vibe, 2° m. Simon Surbek d. y., 328.
- Clausen, Fritz, læge, 298.

- Clausen, Julius, bibliotekar, forfatter, 513—15.
- Clausen, Matthias, rådmand, 320.
- Clausen, Morten, præst, 604.
- Clemensdatter, Kirsten, g. 1° m. Jørgen Iversen, 2° m. Rasmus Olufsen, 3° m. Claus Pedersen Utterslev (Mule), 438.
- Clementsén, O. H., kontorchef, 587.
- Clitau, T., oversætter, 7.
- Cocchi, Gioachino, italiensk komponist, 20.
- Colbjørnssen, Christian, højesteretsjustitiarius, 192, 196, 198, 203, 476.
- Colbjørnssen, E., professor, retslærd, 195.
- Colbjørnssen, kaptajn, 366.
- Colbjørnsensgade, 578, 580.
- Colbjørnsensgade, hj. af Tietgensgade, 578.
- Cold, C. M. T., professor, retslærd, 196—97.
- Colding, Helene Christine, g. 1° Euchen, 2° Marer, 539, 568.
- Collegium Musicum, 83.
- Como, Anna, f. Geringhelli, italiensk danserinde, 42—43.
- Como, Antonio, italiensk danser, 42—43.
- Corauci, Giovanni, italiensk sanger, 42.
- du Cormaillon, Charles Damas, generalløjtnant, 375.
- Cornelio, Lodovico, italiensk sanger, 29.
- Cornelius, Peter, kgl. kammer-sanger, 557.
- Costa, Rosa, g. Torelli, italiensk sangerinde, 3, 29.
- de Courmesvin, Des Haye, fransk gesandt, 331.
- Cramer, Peter, teatermaler, 36.
- Crivelli, Petro, italiensk billedhugger, 151.
- Croze, Giovanni, italiensk sanger, 33, 39.
- Curtius, Marcus, romersk sagnhelt, 152.
- Dagblade, 275.
- Daglejere, 110, 126.
- Dahlerup, Vilhelm, arkitekt, 621—22.
- Dahlgaard, Bertel, indenrigsminister, 285.
- Dalum, 91.
- Damhuset, Langevadsdams Hus, 616.
- Damhussøen, tidl. Langevadsdam, 616, 618.
- Dancourt, madame, fransk skuespillerinde, 251.
- Danner, lensgrevinde, Frederik VII's hustru, f. Louise Rasmussen, 520, 596.
- Dansk Arbejdersamfund, 100—03, 107—08, 110—12, 117.
- Dansk biografisk Leksikon, 564.
- Dansk Folkemuseum, 272.
- Dansk Samling, 587.
- Danske Kancelli, 177, 183, 189, 196—97, 209, 230, 235, 237, 342, 390.
- Danske Kompagni (Skydeselskabet), 161.
- Danske Livregiment, nu 1. bataillon, 88.
- Darbés, Francesco, hofviolon, 5—6.
- Darbes, Johannes, professor, musikinspektør, 474—76.

- De samlede københavnske Sangforeninger af 1859, 557.
- Decker, D. C., organist, 81—82.
- Decker, Hans, 325.
- von Delden, Johan Bøcker, købmand, rådmænd, 324, 335—38.
- von Delden, Wendele, g. 1° m. Adam Bøcker, 2° m. Mathias Hansen, 324, 326.
- Delft, 168.
- Demant, P. U. F., orgelbygger, 91.
- Dengel, stadsmusikant i Slesvig, 441.
- Dengel, Anne, 441—43.
- Dengel, Claus, organist, 441—45, 461.
- Depotbygningen i Kastellet, 313.
- Der Wandsbecker Bothe, 191.
- Dessau, Benny, bryggeridirektør, 622.
- Devegge, Marie Cathrine, g. Preisler, skuespillerinde, 229—30.
- Dickens, Charles, engelsk forfatter, 590.
- Diplomatarium, Københavns, 317.
- Direktoratet for Kaserneøkonomien, 394.
- Ditmers (Dytmers, Ditmarsken), Herman, rådmænd, 325.
- Domhuset på Nytorv, 597.
- Domkirker, 417.
- Dougall, Stephan Mac, søkadet, 223—25.
- Dragsholms amt, 560.
- Dramatiske Journal, Den, 218.
- Dresden, 3, 8, 18, 590.
- Dreves, snedker, 345.
- Drewsen, Jacob, vinhandler, 44, 52.
- Dreyer, C. C. B., oberst, kammerherre, 272.
- Dronningens Bastion, 276, 395—96.
- Dronningens Tværgade, 342, 344—48.
- Dronningens Tværgade nr. 7, 600.
- Dronninggård, Søllerød s., Sokkelunds h., 520, 566.
- Drottningholm, 241.
- Drøves, se Dreves, snedker.
- Due, Oluf, præst, 137, 140.
- Dueller, 223, 233.
- Dumreicher, Carl, bibliotekar, forfatter, 513—14.
- Duni, Egidio Romoaldo, italiensk komponist, 6—7.
- Duplessis, J. S., fransk maler, 19—20.
- Dybdal, Theodor, borgmester, politidirektør, 625.
- Dürer, Albrecht, tysk maler, 152.
- Eckersberg, C. W., professor, maler, 624.
- Eeg, Charlotte Magdalena, f. Qvist, 193.
- Eeg, Erik, konsul, 192—93.
- Efterretninger om den inden- og udenlandske Handel, Skibsfart, Fabrique og Manufacturvæsen, 184.
- Egby, se Ejby, 376.
- Eggers, frue, 193.
- Eggers, Christian von, overprokurør, 194—98, 200.
- Ehrencron-Müller, H., bibliotekar, 169—244.
- Ehrencron-Müller, L., 169—244.
- Ehrhardt, F. E., forfatter, 184.

- Eickstedt, Hans Henrik von,
general, 227, 239.
- Eigtved, Nicolai, arkitekt,
15, 360, 368.
- Eisenach, 597.
- Eisenberg, Friedr., byfoged, 438.
- Ejby, 376.
- Eksercerhuset i Kastellet,
„Loppeteatret“, 313, 392.
- Elefantstok, 393.
- Ellen, malkepige, 616.
- Elline, mejerske, 615—16.
- Elliot, Hugo, engelsk gesandt
i Danmark, 174, 206.
- Elper, Lars Peter Waldemar,
se Madsen.
- Emdrup, 611—12.
- Endorph, Kirstine Pedersen,
f. Hansen, 199.
- Endorph, Maturin Pedersen,
præst, 198—99.
- Engelsen & Schrøder, bog- og
papirhandel, 272.
- Engelske gesandtskab, 292.
- England, 2, 27, 128, 174, 240,
256, 590.
- Englændere, 292, 308, 310.
- Enighedsværn, 578, 580.
- Enkekassen, 218.
- Erichsen, Jon, bibliotekar
199—200.
- Erik af Pommern, konge, 597.
- Ernst, Axel, sagfører, 272, 587.
- Ernst, Johan Conrad, kgl. byg-
mester, 4, 363, 365.
- Ernæringsforhold, 109—17, 128.
- Erstatningsfondskommissionen
af 27. nov. 1795, 342, 353.
- Esbjerg, 272.
- Eskildsen, Christen, rådmand,
320.
- Eskildsen, Hans, 608—09.
- Eskilsen, Laurids, proviantskri-
ver, rådmand, 327, 335—38.
- Esmann, Gustav, forfatter, 532.
- Espergærde, 624.
- Esplanaden, 282, 300.
- Esrom, 400.
- Essen, 539.
- Etzel, Rebecca Dorothea Elisa-
beth, g. Schneider, 569.
- Euchen, Helene Christine, f. Col-
ding, g. 2° Marer, 539, 568.
- Euchen, Herro Henrich, skræder,
539—40.
- Ewald, Johannes, digter, 36.
- Ewaldsgade nr. 9, 584.
- Extraordinaire Relationer, 6—7.
- Faber, Peter, telegrafdirektør,
forfatter, 521.
- Fabricius, Otto, præst, 203—04.
- Fabriksarbejdere, 97—132.
- Fabris, Elena, italiensk sanger-
inde, 39.
- Fabris, Jacopo, venetiansk tea-
termaler, 3—4, 31, 40.
- Fabris, Susanne, f. Jeffreys, 21.
- Fabritius, Albert*, administrator,
dr. phil., 315—39.
- Fack, Johan, 434.
- Faenza, 35.
- Fajence, 158—68.
- Fajencearbejdere, 104.
- Falbe-Hansen, V., overretssag-
fører, 272.
- Falbe-Hansen, V., professor,
nationaløkonom, 97, 123.
- Falcks redningskorps, 272.
- Falster, 231.
- Farvergade, 271.
- Farvergården, 270.
- Farveriet i Farvergade, 161.

- Fattigvæsenet, 100, 107—09, 111, 114, 118—21, 124, 126—27, 130, 266, 324.
- Favart, C. S., fransk forfatter, 38.
- Feilberg, Lorry, kabaretdirektør, 530.
- Feiter, Claus, organist, 441.
- Felumb, Jens Emil, pianofabrikant, 557.
- Felumb, Sophie Charlotte Amalie, f. Bense, 557.
- Felumb, Sv. Chr., musikchef, kapelmester, 557.
- Fenger, Ludvig, stadsarkitekt, 146—48, 157.
- Ferslew'ske blade, De, 540.
- Fibiger, Christian, hoftrumpeter, 442.
- Filmen „Staden København“, 260.
- Finanskollegiet, 346.
- Finazzi, Filippo, italiensk sanger, komponist, 8, 20, 48—49.
- Finderup kirke, 500.
- Finderup kirkegård, 492.
- Finderup s., Løve h., 484, 560.
- Finmarken, 389.
- Fiolstræde, hj. af St. Kannikestræde, Ludvig Holbergs bolig, 80.
- Fischer, Johan Michel, stenhugger, 345.
- Fiskebløderier, 505.
- Fiskergade i Århus, 260.
- Fiskerkoner, 221.
- Fjernvarme, 271.
- Flakkebjerg Ungdomshjem, 576.
- Fleischer, fru, 137.
- Fleischer, underofficer, 137.
- Flensborg, 419—20, 426, 522—23.
- Fleury, André Hercule, fransk kardinal, 257.
- Flinchs Almanak, 545.
- Flindt, J. T., politimester, 242.
- Flygtninge, tyske, 313.
- Flåden, 262, 322, 437.
- Fogh, Jørgen, borgmester, stads- oberst, 260—65.
- Folke Bernadottes Allé, 594.
- Folketeatret, 552.
- Follerup, Herslev s., Brusk h., 84.
- Folskenk, Niels Hansen, rådmand, 328, 334, 337—39.
- Foltmar, Agnete Maria, f. Schou, 83—85.
- Foltmar, Carl Ulrik, hof-tapetvæver, 82.
- Foltmar, Christoffer, miniaturemaler, musiker, 82, 84.
- Foltmar, Johan, organist, komponist, 80—85.
- Forbindelsesvejen i Kastellet, 277, 285, 293, 311—12.
- Forcellini, Giacinta, italiensk sangerinde, 11—12.
- Forchhammer, Olaf, stadsingeniør, 259.
- Forenede bryggerier, De, 622.
- Forenede Dampskibsselskabs kontorbygning, 141.
- Foreningen af Grossister i Elektricitetsbranchen, 557.
- Foreningen for Mission blandt Søfolk, 574.
- Forordning af 28. jan. 1682 vedr. jordegods, 372.
- Forordning af 26. okt. 1770 ang. fest- og helligdage, 465.
- Forordningen af 15. jan. 1776, om indfødsret, 472, 474.
- Forstæder, 577—78, 581.

- Forsørgelsesforeningerne, 108.
 Fortunstok, 285.
 Framlev s., Framlev h., 133.
 Franck, sergent, arrestforvarer, 410.
 Franck, César, belgisk-fransk komponist, 92.
 Franck, Johan, billedhugger, 586.
 Francke, Andreas, oberstløjtnant, 373.
 Franklin, Benjamin, nordamerikansk statsmand, fysiker, 27.
 Frankrig, 155, 204, 208, 229—30, 331.
 Fransk skuespillerselskab, 29, 32, 39.
 Franske legation, 292.
 Franske reformerte kirke, Den, 226.
 Fredensborg, 181.
 Fredensborg slot, 359.
 Frederichsen, Matthias, birke-dommer, 578.
 Fredericia, 371.
 Fredericiagade nr. 4, 272.
 Frederik, arveprins, 83.
 Frederik I, konge, 48, 325.
 Frederik II, konge, 152—53, 322, 358, 484, 503.
 Frederik III, konge, 53, 164—65, 194, 276, 332, 434—35.
 Frederik IV, konge, 75, 78, 141—44, 356, 374, 376, 378—79, 441, 443, 528, 583.
 Frederik V, konge, 2—3, 6, 13, 15, 30, 32, 34, 39, 41—43, 83, 201, 450, 469.
 Frederik VI, konge, 171—75, 177—79, 182, 191—92, 201, 203—04, 207, 212, 219—20, 227, 230, 236, 270, 398, 405—06, 411, 513, 578, 598—99.
 Frederik VII, konge, 402, 406, 520—21, 525.
 Frederik Christian, hertug af Augustenborg, 176.
 „Frederik Madsens Minde“, forening, 554.
 Frederik Vilhelm Philip, hertug af Württemberg-Stuttgart, generalløjtnant, 391.
 Frederikke Amalie, hertuginde af Gottorp, 435—36.
 Frederiksberg, 101, 106, 266, 512, 530, 556, 578, 598.
 Frederiksberg Allé, 178, 599.
 Frederiksberg Bakke, 598.
 Frederiksberggade, 597.
 Frederiksberg Have, 595, 599.
 Frederiksberg Runddel, 599.
 Frederiksberg Slot, 598.
 Frederiksborg, 155, 327, 420, 427, 440, 624.
 Frederiksborg amt, 510.
 Frederiksborggade, 595.
 Frederiksborg Kongevej, 133—35.
 Frederiksborg Slotskirke, 420, 425, 427, 440, 511.
 Frederiksborg Slotskirkes orgel, 420, 425.
 Frederiksen, Christian, urtekræmmer, 544, 550.
 Frederiksen, Frederik, ridefoged, 601—05.
 Frederiksen, L., bandagist, 272.
 Frederiksen, Morten Johan, slave, 398, 402—03, 406.
 Frederiks Hospital, 593.
 Frederiksstaden, 341.
 Frederiks tyske Kirke, 84.
 Freithoff, J. H., komponist, 450.

- Frejagaard, Tjørnelunde, 501.
 Frick, Christian Lorentzen, løjtnant, 374.
 Fridsch, Mads, højesterets-assessor, 196.
 Friezsch, Hans Christoff, orgel-bygger, 54—60, 63—64, 67—68, 78, 424—25, 433.
 Friggegaard, Tjørnelunde, 501.
 Frihavnen, 277, 305, 581.
 Frihavnsbanen, 395.
 Frihavnsbroen, 281.
 Frihedsstøtten, 598.
 Friis, Henrik, købmand, rådmænd, 166—67.
 Friis, Johan, kansler, 320, 323.
Friis, Niels, redaktør, 53—96, 417—81.
 Frikorps Danmark, 292.
 Frimands kvarter, 318.
 Frimands kvarter nr. 154 i 1725, 73.
 Frimurere, 229.
 Friskolen paa Christianshavn, 203.
 Friskoler, 120.
 Fritz, slave, 395.
 Frydendahl, Cathrine Elisabeth, f. Møller, operasangerinde, 227, 239.
 Frydendahl, Peter Jørgen, skuespiller, 227.
 Fuglede, Niels, kancelliråd, 488.
 Fussing, H. H., lektor, historiker, 272.
 Fyldepenne-Magasinet, 520.
 Fyn, 141, 217, 390.
 Fyns Ravelin, 310.
 Fyrværkeri, 149, 151—54.
 Færøerne, 327.
 Fæstninger, 371.
- Gaggiotti, Pellegrino, italiensk operasanger, 10, 30, 33.
 Galeotti, Marianna, italiensk operasangerinde, 33, 39, 42.
 Galeotti, Vincenzo, italiensk balletmester, 18.
 Galeotti, Vittoria, italiensk operasangerinde, 42.
 Galster, Georg, overinspektør v. Nationalmuseet, historiker, 588.
 Galuppi, Baldasare, italiensk komponist, 36.
 Gamle Kongevej, 550.
 Gammel Carlsberg, 102.
 Gammelholm, 175, 395.
 Gammel Strand, 31.
 Gammel Torv, 323, 326, 597.
 Gammel Torv nr. 5, 213.
 Gangergaard, Tjørnelunde, 501.
 Gardehusarkasernen på Østerbrogade, 573.
 Gardehusarregimentet, 277.
 Garnisons Kirke, 77, 378, 444, 447—48.
 Garnisons Kirkegård, 165, 392.
 Garnisons Kirkes organister, 444, 448.
 Garnisons Kirkes orgel, 448.
 Gasbelysning, 533.
 Gasværkerne, 550.
 Gasværksvej nr. 4, 550.
 Gasværksvej nr. 4-6, 569.
 Gaunø, 235.
 Geacomelli, Geminiano, italiensk komponist, 20.
 Geist, Christian, organist, 65—68, 72—73.
 Gellert, Chr., tysk forfatter, 18.
 Generalkommissariatskollegiet, 380, 384, 407.

- General Land Økonomi og Commerce Kollegiet, 219.
- Generalsboligen i Kastellet, 277, 285—86, 295—96, 299, 303, 307.
- Generalstok, 293.
- Generalstok nr. 2, 284.
- Gentofte, 281.
- George II, engelsk konge, 2.
- George III, engelsk konge, 25, 174.
- George IV, engelsk konge, 174.
- Geringhelli, Anna, g. Como, italiensk danserinde, 42—43.
- Gerlach, Carl Ludvig, syngemester, 90.
- Gerlach, Heinrich Christian, hoboist, organist, 88—90.
- Gerlach, Johanne Louise, f. Michelsen, 90.
- Gerner, Henrik, skibskonstruktør, kommandørkaptajn, 201.
- Gernersegade, 287.
- Gernersegades Kaserne, 287.
- Gersdorff, Nicolaus Maximilian, generalløjtnant, baron, 390—91.
- Getreuer, Christian Peter, hofmalermester, hofforgylder, 202, 463.
- Ghemem, Gotfred af, bogtrykker, 595.
- Gianettini, Antonio, italiensk komponist, 6.
- Giedde, Ove, rigsadmiral, 153—54.
- Giethus, Store, 178.
- Glaciset, 383.
- Glassalen i Tivoli, 578.
- Glasurearbejdere, 104.
- Glein, tysk major, 275, 280, 284—88, 290, 292—93, 296.
- Gleiss, Friederich Chr., fuldmægtig, 265—68, 270.
- Glostrup, 584, 604.
- Gluck, Christoph Willibald, tysk kapelmester, komponist, 18—22, 27—28, 39, 49.
- Glumsø s., Tybjerg h., 247.
- Glumsøe, Niels Hansen, præst, 137.
- Glyptotek, Ny Carlsberg, 621—22.
- Goldschmidt, Jul. M., silke- og klædehandler, 523.
- Gotha, Sachsen, 88.
- Gothersgade, 52, 341, 343—44, 346—47, 351, 353, 595.
- Gothersgade nr. 22, 540.
- Gothersgade nr. 28, 551.
- Gothersgade tidl. matr. nr. 135, nu Købmager kvarter nr. 333, 181.
- Gottorp, 150, 179.
- Gram, Carl Christian von, overjægermester, 14.
- Gram, Christian, 438.
- Gram, Christian Frederik von, hofjægermester, kammerherre, 14.
- Gram(m), Friedrich von, overjægermester, 373.
- Gram, Hans, professor, historiker, 77.
- Granberg, V., svensk luftskipper, 590.
- Grandi, Prudenza Sani, italiensk operasangerinde, 39.
- Grandjean, Brede, arkivar, 269.
- Graville, Petro, italiensk billedhugger, 151.
- Greitz, Gertrud Marie, g. Bechstedt, 473.

- Grenaderkorpset, 82, 384, 468.
 Grevens Bastion, 276, 282—83, 311, 395, 397, 401, 408.
 Grevens Fejde, 315.
 Grevens Vænge, Rønnebæk s., Hammer h., 246.
 Griffel, Peder, italiensk billedhugger, 151.
 Griffenfeld, Peder Schumacher, greve af, rigskansler, 63, 163, 261—64.
 Grim, Nikolaj, fontænemester, 364.
 Grinderslevkloster, Salling, 554, 570.
 Groot, Johanne Kirstine Hansdatter, kaldet Lindgreen, g. Jespersen, 242.
 Grosse, Michael Ehrengott, organist, 84.
 Grosserersocietetet, 148.
 Grossi, Andrea, italiensk operasanger, 42.
 Groth, Johann Christoph, bogtrykker, 49.
 Grundejere, 341.
 Grundstensnedlæggelse, 141.
 Græse, Græse s., Lynge-Fredriksborg h., 137, 140.
 Grønland, 378.
 Grønlandske Handel, 102.
 Grønnegade, 77.
 Grønnegadeteatret, 77.
 Grønningen, 282, 300, 573, 592, 594.
 Gråbrødre kloster, 17, 48.
 Gråbrødrestræde, 48.
 Gråbrødretorv, 49, 506—07, 596.
 Gråbrødretorv, hj. af Niels Hemmingsensgade, 565.
 Gråbrødretorv nr. 6, 505, 507.
 Gråsten, 84.
 Gudhjem, 180.
 Guinea, 220.
 Guldbland, J. W., læge, 227.
 Gunderslevholm, Ø. Flakkebjerg h., 165.
 Gundetved, senere Selchausdal, Sæby s., Løve h., 560, 563.
 Gustaf III, svensk konge, 206, 208, 239—43.
 Gustavus, Frederik Chr., kommunitetshusmand, bager, 502—03, 564.
 Gutenberghus, 271.
 Gyldendal, Søren, boghandler, 244.
 Gymnastikhuset i Kastellet, 277, 285—86, 292.
 Gähler, Caspar Frederik von, oberst, 203.
 Gähler, Lucie Christiane von, f. von Oertz, 203.
 Gæstgivergårde, 166.
 Göring, C. E., organist og klokkenist, 476.
 Gørløse s., Lynge-Fredriksborg h., 510.
 Göteborg, 239, 571—72.
 Göttingen, 204.
 Gøttler, L., forlægger, 588.
- H**adeler (Stuffe), Ingeborg, g. m. Oluf Jacobsen, 325.
 Hadeler, Morten, købmand, 325.
 Haelwegh, Albert, kgl. kobberstikker, 264.
 Hage, Christopher, minister, politiker, 625.
 de Hager, Christoph, operasanger, 21, 49.
 Hahn, Sophie Amalie, g. Reventlow, 73—74.

- Halager, Anders, borgmester, 320.
- Halle, Caroline Frederikke, skuespillerinde, operasangerinde, g. 1° Walter, 2° Müller, 239—43.
- Halmtorvet, 580.
- Hals, Christen Nielsen, soldat, 375.
- Hals, Harald, norsk fylkeskonservator, 272.
- Halte-Morten, slave, 395.
- Hamburg, 2—3, 8, 11, 18, 23—24, 27, 30, 33, 40, 49, 54, 150, 158, 192, 213, 225, 240, 325, 419, 428—29, 447.
- Hamburgs stadsbibliotek, 429.
- Hamilton, Albert Albertsen, borgmester, 334.
- Hammer, Christen, renteskriver, 326.
- Hammer, Oluf, rådmand, 326.
- Hammerengade, 573.
- Hammerich, Angul, professor, musikhistoriker, 431—32.
- Hammerich, Frederik, professor, teolog, historiker, 330.
- Hammerich, Holger, ingeniør, folketingsmand, 623.
- Handel, 128.
- Handelsforeningen af 5. Juni 1864, 557.
- Handelsmedhjælpere, 126, 130.
- Handelselskab, Det nordiske, 324.
- Hannover, 540.
- Hannover, Emil, museumsdirektør, kunsthistoriker, 623.
- Hans, konge, 320, 592.
- Hansdatter, Bodel, mejerske, 612—14.
- Hansdatter, Karine, g. m. Erland Snare, 325.
- Hansdatter, Margrethe, g. Olsen, 565.
- Hansdatter, Sofie, g. m. Hans Nansen, 328, 331, 335, 337 (se rettelserne).
- Hansen, C. F., professor, arkitekt, 4.
- Hansen, Christopher, købmand, borgmester, 332, 335—37.
- Hansen, Erik, 607—09.
- Hansen, Hans, Sølvsmedie A/S, 520.
- Hansen, Jens, bondekarl, 373.
- Hansen, Julie, f. Lumbye, skuespillerinde, 552.
- Hansen, Jørgen, kommunitets- husmand, 489—94, 498, 560.
- Hansen, Jørgen Albrecht, slave, 400.
- Hansen, Kirsten, f. Ungersdatter, 490—92, 496, 560.
- Hansen, Kirstine, g. Pedersen Endorph, 199.
- Hansen, Kristen, ligvognskusk, 533.
- Hansen (Hein), Kristian, værts- husholder, underforvalter, 482, 506—07, 512.
- Hansen, Ludvig, cigararbejder, 272.
- Hansen, Ludvig, vinhandler, 541—43.
- Hansen, Mads, 616.
- Hansen, Mathias, købmand, borgmester, 164, 166, 324, 326, 334—36.
- Hansen, Matthias, 386.
- Hansen, Niels, rådmand, 334.
- Hansen, Niels, snedker, 55—57, 424.

- Hansen, Ole, værtshusholder, 507.
- Hansen, Peder, renteskriver, 324.
- Hansen, Poul, borgmester, 320, 333.
- Hansen, Povl, højskoleforstander, 390.
- Hansen, Rasmus, sognefoged, 377.
- Hansen, Reinholt, borgmester, 324, 335—38.
- Hansen, Sara Andrea Caroline, f. Schreiber, 568.
- Hansen, Saxe, 137—38.
- Hansen, Vilhelm, kasernearbejder, bademester, 274—75.
- Harlekinaden, 23.
- Harsdorff, Caspar, arkitekt, 145—46.
- Hartmann, Johann, kgl. koncertmester, komponist, 215.
- Hasse, Johann Adolph, tysk operakomponist, 2, 12, 20.
- Hassings forlag, 272.
- Hauch, A. W., overhofmarskal, 342, 346—48.
- Haugsten, Christoffer, operasanger, 36.
- Havfrue, den lille, på Langeinie, 594.
- Havnen, 276, 301, 591.
- Hedevigsgaard, Høng, 501.
- Heiberg, P. A., forfatter, 198, 203—04, 242.
- Heide, Frits, 482—570.*
- Heide, Rebekka Juliane, f. Schneider, 559.
- Heidtrider, Henni, tysk stenhugger, bygmester, 150.
- Heidtrider, Ludvig, tysk billedmodellør, 148—52, 155—56.
- Heilbronn, 22.
- Heimbach, Wolfgang, tysk maler, 146.
- Hein, Kristian Hansen, værtshusholder, underforvalter, 482, 506—07, 512.
- Helgolandsgade, 578, 580.
- Helgolandsgade nr. 3-5, 580.
- Helios, lampeforretning, 557.
- Hellig Trefoldighedskirken i Kristianstad, 421, 423, 462.
- Helligånds Hospital, 321.
- Helligåndskirken, 52, 59, 61, 63, 65—66, 69, 72—73, 81, 317, 321, 323, 326, 328, 331, 458, 470—71, 477, 534.
- Helligåndskirkes organister, 471, 477.
- Helligåndskirkes orgel, 470.
- Helligånds sogn, 317—18.
- Helms, Johannes, forfatter, 411.
- Helsingborg, 60, 441.
- Helsingør, 180, 324, 332, 369, 418, 421, 431, 441.
- Helsingør, St. Mariæ Kirkes orgel, 421.
- Helsingørgade nr. 10-14, 271.
- Helt, Jørgen, proviantforvalter, 373.
- Hendriksen, Knud, xylograf, 272.
- Henrettelser, 313, 600.
- Henrichsen, Carsten, maler, 577, 579—80.
- Henrichsen, Edgar, organist, 92.
- Henriksen, V. Fr., politiassistent, 272.
- Henriksen, Villum, borgmester, 332—33.
- Henriques, Arthur, overretssagfører, 272.
- Henriques, Axel, forfatter, 531.

- Herlufsholm, Ø. Flakkebjerg h., 178.
- Hermann, Johann Gottlieb, 228—29.
- Herregade, projekteret gade, 341.
- Hersleb, Hans Christopher, landsdommer, borgmester, 190.
- Hersom, Anna Sophie, f. Holm, 245.
- Hersom, Christian, kantor, kordegn, 245, 248.
- Hersom, Gertrud Kristine, g. Holm, 245, 248, 250.
- Herstedvester s., Smørum h., 617.
- Herstedøster, 609.
- Herthashus, Tjørnelunde, 501.
- Hess, Anna Marcusdatter, g. m. Christopher Andersen, 321, 334.
- Hess, Hans, tysk købmand, 322.
- Hess, Marcus, købmand, borgmester, 321—23, 327, 329, 333—34, 337, 339.
- Heyliger, Gottfred Johan, kaptajn, 207.
- Heymann, Wulf Philip, købmand, 546.
- Hilarius Kalkau, familien, 541.
- Hillerød, 504, 585.
- Himer, tysk generalmajor, 280—81.
- Hindsberg, J. A., skomager, 351.
- Hinsch, Evald, hoforganist, 428.
- Hintze, Vilhelm, museumsinspektør, geolog, 579—80.
- Hintzes gartneri, C. F., 578.
- Hirschholm slot, 355—70.
- Hirschsprung, Heinrich, tobaksfabrikant, kunstsamler, 621, 623—26.
- Hirschsprung, Pauline, f. Jacobson, 626.
- Hirschsprungske Samling, 623—26.
- Hitler, Adolf, tysk rigskansler, 300.
- Hjembæk s., Tudse h., 488.
- Hjorth, P. H., regimentskirurg, 408.
- Hjørring, Anders Matthiesen, præst, forfatter, 261.
- Hoboister, 5, 89, 450.
- Hobro, 98.
- Hof- og Stadsretten, 183, 192, 202, 242, 475—76.
- Hoffet, 3, 21—22, 27—28, 30, 34, 65, 77, 80, 83, 135, 171, 175—76, 178—80, 193, 201, 205, 212—13, 227, 326, 358, 362—63, 421, 427—29, 434—35, 438, 440, 442, 449—50, 453, 472, 586.
- Hoffgaard, slægt, 540.
- Hoffgaard, Andreas Olsen, brændevinsbrænder, 540, 568.
- Hoffgaard, Anne Dorothea, f. Linck, 568.
- Hoffgaard, Sara Elisabeth, g. Bense, 540—41, 568.
- Hoforganister, 433, 440, 450.
- Hoftrumpetere, 83.
- Hofvioloner, 5—6, 450, 471.
- Hohenasperg, Württemberg, 22.
- Holberg, Ludvig, forfatter, 5, 12—17, 20, 26, 80, 156, 251—52, 257, 590, 595.
- Holbergs Minde, dramatisk selskab, 578, 600.
- Holbæk, 554, 570.
- Holbæk amt, 484, 490, 560.
- Holck, Carl Philip, oberst, 223.
- Holck, Louise Sophie, f. von Leben, 223.

- Holck, Ulrica Georgine,
g. Meincke, 223.
- Holland, 24, 29, 164, 168, 204,
256, 426.
- Holm, Anna Sophie, g. Hersom,
245.
- Holm, Bendix, præst, 245—48,
250.
- Holm, Edvard, professor, histo-
riker, 621—22.
- Holm, Friderica, 245—58.
- Holm, Gertrud Kristine,
f. Hersom, 245, 248, 250.
- Holm, Gregers Gregersen, vogn-
mand, 245.
- Holm, Ida, g. Stephensen, 576.
- Holm, Jacob, kasserer, 185—86.
- Holm, Jacob, og Sønner, 102,
106, 119.
- Holm, Kirstine Gregersen,
f. Bendtsdatter, 245, 250.
- Holm, Lovise, g. Matthiesen,
245.
- Holmen, 174—75.
- Holmens Bro, 179.
- Holmensgade, 592.
- Holmens Kanal, gade, 214.
- Holmens Kanal nr. 22, 550.
- Holmens Kirke, 69, 75—76, 236
—38, 430, 437, 442, 445.
- Holmens Kirkes organister, 437.
- Holmens Kirkes orgel, 430.
- Holmens Korscole, 76.
- Holmens sogns understøttelses-
forening, 116.
- Holmer, Peder, rådmand, 165.
- Holst, G., handelskontorist, 507.
- Holst, Lauridtz Andersen, kap-
tajn, 158—59.
- Holstebro, 327.
- Holsteinborg, tidl. Trolholm,
V. Flakkebjerg h., 601.
- Holsten, 201, 232, 236.
- Holte, 582.
- Homøe, Lars Petersen, slave,
401.
- Hornemann, C. F., professor,
teolog, 499.
- Hornsherred, Sjælland, 137.
- Hostrup, Helge, redaktør, præst,
forfatter, 510.
- Hostrup, Jens Christian, præst,
forfatter, 482—570.
- Hoteller, 290, 299, 306.
- Hotel Royal, 540.
- Hou, Anna-Birgitte, 272.
- Hougaard, Maren, g. Kietz, 473,
478.
- de la Houze, Basquiat, baron,
fransk gesandt, 205—06.
- Hovedbanegården, 580.
- Hovedbrandstationen, 260.
- Hovedstadens Venstre, 587.
- Hovedvagt, Kastellet, 277, 283,
408.
- Hundekirkegården, 392.
- Hurtigkarl, F. T., professor,
retslærd, 196.
- Husarkasernen, Toldbodvej
nr. 6, 573.
- Husarkasernens marketenderi,
392.
- Husleje, 106—07.
- Husmænd, 372.
- Husum, Brønshøj s., Sokkelunds
h., 611.
- Husum, Slesvig, 150.
- Husum (eller Hussen), Peter,
billedhugger, broncestøber,
150.
- Hvidberg, Otto Himmelstrup,
politidirektør, 267—69.
- Hviid, Andreas Christian, pro-
fessor, orientalist, teolog, 204.

- Hübner, Martin, professor,
jurist, 180.
- Hyller, J. M., sergent, marketen-
der, 410.
- Hyskenstræde, 597.
- Händel, Georg Friederich, tysk
komponist, 2.
- Hæren, 274—75, 309, 322, 372,
374.
- Hærens Arkiv, 359.
- Hærens Bygningstjeneste, 397.
- Hærens tekniske Korps, 307.
- Høeberg, Peter, brændevins-
brænder, 552.
- Høegh, Tyge Gregorius, oberst-
løjtnant, 409.
- Høegh-Guldberg, Ove, stats- og
gcheimekabinetssekretær, 210,
213.
- Højbro, 597.
- Højbroplads, 596.
- Højbroplads nr. 13, 543.
- Højer, 236.
- Højesteret, 190, 196, 209—10,
215—18, 235, 475.
- Højet, Veggerløse s., Falsters
Sønder h., 231.
- Høng, 501.
- Hørsholm, 356, 368.
- Hørsholm amt, 356.
- Hørsholm Egns Museum, 356.
- Hørsholm hotel, 356.
- Haaber, Joh. Jos., klokker, 458.
- Haaber, Otto Chr., justits-
direktør, 185—86.
- Haaber, Susanna Cathrine,
f. Breitendich, 458.
- Haagen, Jacob Hansen, præst,
248.
- Håndværkere, 97—132, 533, 537,
539.
- Ibsen, Tammis, 618.
- Illums Bolighus, 526.
- Imer, Teresa, g. Pompeati, vene-
tiansk operasangerinde, 21—
26, 50.
- Indbyggertal, 126.
- Indenrigsministeriet, 98—99,
101, 111, 119, 122, 352.
- Indkvartering, tysk, 287—91.
- Industri, 97, 119.
- Industri-, landbrugs- og kunst-
udstilling 1888, 578.
- Industri- og kunstudstilling
1872, 578.
- Industribygningen, 578.
- Industriforeningen, 513.
- Ingeniørkasernen, 288, 291.
- Ingeniørkorpset, 102, 391, 573.
- Inggildgaard, Tjørnelunde, 501.
- Intz, E. M., brogetmaler, 269.
- Irminger, Valdemar, maler,
580—82.
- Isaksen, Henrik, rådmand, 333,
336—37.
- Island, 164, 323, 331.
- Islandsk Kompagni, det første,
161, 326.
- Islandske Kompagnis reberbane
uden for Østerport, 161.
- Islændinge, 389.
- Istedgade nr. 18, 550.
- Italien, 2, 41, 204, 427, 624.
- Italiensk opera, 1—52, 469, 513
- Iversen, Johannes Erasmus,
kantor, 5, 16—17, 30.
- Jacobsen, Carl, brygger,
621—23.
- Jacobsen, Christopher, 323.
- Jacobsen, Helge, direktør for
Ny Carlsberg Glyptotek og Ny
Carlsbergfondet, 623.

- Jacobsen, Jonas, præst, 323.
 Jacobsen, Peder Munk, borgmester, 321, 323—24, 336.
 Jacobson, Pauline, g. Hirschsprung, 626.
 Jacobæus, Holger, professor, læge, 436.
 Jagt- og Skovbrugsmuseet, Hørsholm, 356.
 Jansen, Joh. Henrichsen, hollandsk skomager, 426.
 Jansen, Margrethe, g. Lorentz, 426.
 Janson, Hector Frederik, professor, biskop, 177, 205.
 Jeffreys, Susanne, g. Fabris, 21—22.
 Jens, karl, 137.
 Jens, konstabel, 373.
 Jensdatter, Karen, g. Ungersen, 500, 503.
 Jensdatter, Lenore, tjenestepige, 134—35.
 Jensdatter, Lisbeth, tjenestepige, 133—34.
 Jensdatter, Maren, 604.
 Jensen, Anders, fra Skovlunde, 138—39.
 Jensen, Ane, 566.
 Jensen, Carl Børge, oversergent, 274.
Jensen, Chr. Axel, museumsinspektør, historiker, 145—68, 585.
 Jensen, Hans, 616.
 Jensen, Knud, musketer, 374.
 Jensen, Lars, arbejdsmand, 520, 566.
 Jensen, Laurids, rådmand, 320.
 Jensen, Ole, garder, 374.
 Jensen, Peder, borgmester, 321.
 Jensen, Søren, rytterbonde, 377—78.
 Jens Kofods Gade, 573.
 Jespersen, Johanne Kirstine, kaldet Lindgreen, f. Hansdatter Groot, 242.
 Jessen, Halvor, oberst, 275.
 Jesuitter, 151.
 Joensen P. V., provst, 245.
 Johan Georg III, kurfyrste af Sachsen, 435.
 Johanne, tjenestepige, 616.
 Johannes Georg, slave, 402—05.
 Johansen, Fanny, f. Bense, 556, 570.
 Johansen, Hans Lorentz, organist, 84—88.
 Johansen, Marie Christine, f. Lund, 88.
 Johansen, Peter, akademisekretær, kunsthistoriker, 556, 570.
 Jomelli, Nicolo, italiensk komponist, 41.
 Jones, John Poul, kaptajn, 205—06.
 Jonge, Nicolai, præst, forfatter, 163.
 Jouy-fabrikken, Frankrig, 258.
 Jozzi, Giuseppe, italiensk operasanger, 29.
 Juel, Amalie Christiane, f. Raben, overhofmesterinde, 216.
 Juel, Axel von, kaptajn, landinspektør, 501.
 Juel, Jacob, zahlkasserer, 206.
 Juliane Marie, dronning, 83, 187, 191, 213.
 Junge, C. Boye, tømremester, 146.
 Justitskassen, 476.
 Justitssergenter, 399.

- Justitsunderofficerer, 392.
 Juuel (Juul), Andreas, maler, 577.
 Juul, Ove, vicesatholder, vicekansler, 264.
 Jyde, Christen, tærsker, 613.
 Jyde, Dorthea, f. Nielsen, 207.
 Jyde, Jens, købmand, 207.
 Jylland, 198—99, 210, 217, 328, 508.
 Jægersborg kirke, 92.
 Jødefejden 1819, 269.
 Jøder, 212, 292, 375.
 Jørgensen, Knud, ridefoged, 601, 616.
 Jørgensen, Knud, rådmænd, 327, 335—36, 338—39.
 Jørgensen, Mette, f. Larsdatter, 564.
 Jørgensen, Peder, borgmester, 320.
 Jørgensen, Søren, vognhenter, 601—03.
 Jørgensen, Thorvald, kgl. bygningsinspektør, arkitekt, 575.
 Jørgensen, Unger, fæstebonde, 491—92, 494—99, 564.
- K. F. U. K.**, 595.
 Kalkbrænderi, 227—28.
 Kalkbrænderi, Det gamle, 582.
 Kalkau, Hilarius, familien, 541.
 „Kalkeballen“, 595—96, 600.
 Kall, Nicolai, professor, orientalist, 86—87.
 Kalmar, 148.
 Kalthuset, 616.
 Kalundborg, 484.
 Kalundborg amt, 560 (se rettelserne).
 Kalvebod Strand, 577.
 Kalø, 159.
- Kammersvend, Jens Pedersen, rådmænd, 321.
 Kampmann, Hack, arkitekt, 622.
 Kanalerne, 597.
 Kapel, Det kongelige, d.v.s. Det kgl. Teaters, 34, 38, 85—87, 89, 214—15, 229, 454, 471—72, 474, 619.
 Kapel, det kongelige, d.v.s. kongens, 450, 453—54, 469, 471.
 Kapellet på Københavns Slot, 418.
 Kapitulationen 1945, 274, 307—08.
 Karl, hertug af Mecklenburg, 323.
 Karl Wilhelm, markgreve af Baden-Durlach, 3.
 Karlebo s., Lyng-Kronborg h., 362.
 Karlsruhe, 3.
 Kaserner, 313.
 Kastelet, 273—314, 341, 371—416, 474, 476, 594.
 Kastelets badeanstalt, 281.
 Kastelsgraven, 276, 304.
 Kastelskirken, 277, 285, 294, 299, 310, 376, 406—07, 411, 476.
 Kastelskirkens organister, 473—74.
 Kastelsslaverne, 371—416.
 Kastelsvoldene, 273, 276—77, 284, 287, 293, 300—02, 307, 310, 312—13, 406, 408, 594.
 Kastens, Lambert Daniel, holstensk orgelbygger, 447—49.
 Katharina II, russisk kejserinde, 205, 212.
 Kaupisch, Leonard von, general i det tyske flyvevåben, 275.
 Kedelsmed, Rasmus, rådmænd, 320.

- Kempe, Knud, rådmand, 320.
 Kern, Christoph, tømremester, 345.
 Kiel, 150, 204, 441, 541, 569.
 Kierrumgaard, Hans, urtekræmmer, 456—57.
 Kietz, Gottfried, organist, 473—78.
 Kietz, Johan Albrecht, organist, 478.
 Kietz, Maren, f. Hougaard, 473, 478.
 Kiilerich, familien, 537, 539, 546, 555.
 Kiilerich, Anne Kirstine, f. Christensdatter Torsted, 567.
 Kiilerich, Dorthé, f. Borstorph, 568.
 Kiilerich, Hans Frederik Johansen, sadelmagermester, 567.
 Kiilerich, Henriette Augusta, f. Madsen, 534—35, 547, 551, 555, 565, 567.
 Kiilerich, Jens Søren Victor, herreekviperingshandler, 555, 570.
 Kiilerich, Johan Frederik, sadelmager, 568.
 Kiilerich, Søren Hansen, skræder, 534—35, 539, 567.
 Kiilerich, Victor Frederik Andreas, skrædermester, 534, 551, 558, 567.
 Kina, 154, 192, 258.
 Kirchhoff, Christian, stadsmusikant, 466.
 Kirkegårde, 48, 52, 200, 314.
 Kirkeministeriet, 619.
 Kirkepladsen i Kastellet, 286, 296—98, 304, 312, 407, 411.
 Kirker, 48, 62, 71, 78, 200, 232, 358, 363, 417, 421, 425, 427—28, 445, 477.
 Kirkeskoler, De forenede, 587.
 Kjerrulf, Carl Andreas, præst, 207—08.
 Kjær, Christian Larsen, kakkellovnsmand, 402.
 Klareboderne, 596.
 Klareboderne nr. 12, 272, 587.
 Klasselotteriet, 17, 265—66, 270.
 Klattenhoff, Chr. Fr., organist, 86.
 Klauman eller Klouman, slægten, 161, 166—67.
 Kleen, Johan Christoffer, musikk lærer, 36.
 Klein, D. V., murer, 351—52.
 Kleinmeyer, slave, 406.
 Kleis kunsthandel, 598.
 Klemmer, I. M., vinhandler, 181.
 Klevensfeldt, Terkel, højesteretsassessor, samler, 208.
 Klieme, Johan, organist, 86, 464.
 Klokkerbolig, St. Nicolai Kirkes, 433.
 Klokkere, 443.
 Klokkespil, 448—49.
 Klokkespillere, 63, 417, 448—49, 451.
 Klosterstræde, hj. af Amager-torv, 328.
 Klosterstræde, hj. af Skinder-gade, 17.
 Klosterstræde nr. 11-13, 572.
 Klouman eller Klauman, slægten, 161, 166—67.
 Klouman, Carl Werner, godsejer, 165.
 Klouman, Magdalene, g. m. Henrik Friis, 166—67.
 Klouman, Nicolai, købmand, 163.

- Klouman, Werner, den yngre, købmand, rådmand, 159, 161, 164—66, 168, 324, 336.
 Klouman, Werner, den ældre, købmand, 161—64, 166.
 Kloutofte, Oluf, fra Husum, bonde, 602.
 Klub, plan om en lærd, 231.
 Klubber, 205.
 Klumpen, Christian, soldat, 373.
 Klædeboderne, nu Skoubogade, 551.
 Klædebo kvarter nr. 144 i 1694, 70.
 Klæstrup, P. C., tegner, 509.
 Knabrostræde, 325.
 Knabrostræde, hj. af Brolæggerstræde, 34, 38.
 Knap, Anna Marie, f. Bertelsen, 210.
 Knap, Ludvig Christian, brygger, vicerådmand, 208—11.
 Kniphof, Bertel, købmand, 321.
 Kniphof, Lisbet Bertelsdatter, g. 1° m. Peder Jensen, 2° m. Marcus Hess, 321, 323.
 Kniphof, Peder Valentinsen, 327.
 Knippelsbro, 591, 600.
 v. Knoph, C. W., kaptajn, landinspektør, 501.
 Knudsdatter, Maren, 604.
 Knudsen, Gunnar, kontorchef i Stednavneudvalget, 490.
 Knudsen, Jens, 613.
 Knudsen, Lars, bonde, 388.
 Knudsen, Lars, oversætter, sufflør, 39.
 Koch, Jørgen, købmand, borgmester, 319.
 Koch, P., højesteretsjustitiarius, borgerrepræsentant, 625.
 Kock, Chr., præst, 476.
 Kofod, Lucianus, kaptajn, folketingsmand, 100.
 Kokkegade, 52.
 Kolding, 323.
 Kollegierne, 194.
 Komediehuset på Kongens Nytorv, 3, 15—16, 20, 29—30, 32, 34, 36, 39—40, 43—44, 175, 468—70, 474, 592—93.
 Komiteen for ordning af Ny Carlsberg Glyptoteks bygnings- og bestyrelsesforhold af 1889, 621.
 Kommissionen for Erstatningsfonden af 27. nov. 1795, 342, 353.
 Kommission ang. Island, 200.
 Kommunalbestyrelse, Københavns, 99, 341—42, 600, 625.
 Kommunalforening, Københavns, 557.
 Kommune, Københavns, 32, 310, 624—25.
 Kommunens håndværksafdeling, 272.
 Kommunistiske parti, Det, 587.
 Kommunitetet, 70, 204, 482—570.
 Kommunitetsbygningen, 179.
 Kommunitetsgård nr. 14 i Tjernelunde, 484—96, 498—503, 521, 558, 560, 564.
 Kompagnistræde, 321, 325, 607—08.
 Kompagnistræde, hj. af Knabrostræde, 325.
 Koncerter, 12, 17, 28, 89, 92, 214.
 Koncertsal i Tivoli, den ældste, 578.
 Kongehuset, 28, 76, 172—73.
 Kongelige Bibliotek, Det, 7, 9, 23, 84, 149, 170, 590.
 Kongelige Pleje- og Opfostrings-

- stiftelse for nyfødte Børn, Den, 219.
- Kongelige Teater, Det, 16, 18, 32, 36—39, 89—90, 186, 227, 229—30, 234, 238—39, 512, 555, 592—93, 619.
- Kongens Bastion, 276, 288—89, 312, 411.
- Kongens bygmester, 59.
- Kongens Foged, 234.
- Kongensgade, Christianshavn, nu Wildersgade, 329.
- Kongensgade, nu Nicolai Plads, 433.
- Kongensgade, nu Store Kongensgade, 383.
- Kongens Have, 151, 203, 212, 230, 237—38, 341—54, 360, 383, 594.
- Kongens Nytorv, 1, 3, 15, 21, 29—30, 32, 34, 36, 40, 43—44, 238, 341, 468—69, 574, 586, 591—93.
- Kongens Nytorv nr. 168, 227.
- Kongens Regiment til Fods, 233.
- Kongevejen til Frederiksborg, 133—35.
- Konservative folkeparti, Det, 587.
- Konsistorium, 53—61, 63—65, 68—77, 80—88.
- Konsistoriums gård, 595.
- Kopp, Aktieselskabet Julius, 588.
- Kopp, Erik, 588.
- von Korff, Johann Albrecht, baron, russisk gesandt, 475.
- Koritz, Else Isaksdatter, g. m. Frederik Thuresen, 333, 335.
- Kornerupgård, Kornerup s., Sømme h., 618.
- Korsør, 229.
- Kort over kommunitetsgård nr. 14 i Tjørnelunde, 501.
- Kort over Kronprinsessegade 1799, 342.
- Kort over Kronprinsessegade 1800, 340.
- Kragen, Vidt, tømremester, spirbygger, 148, 156.
- Kragerupgaards birk, 560.
- Kragsborggaard, Vor Frue landsogn, Odense h., 215.
- Krakowitz, Mich., hoforganist, 428.
- Kreta, 300.
- Krieger, Carl Vilhelm, kaptajn, 211—12.
- Krieger, J. E., kommandørkaptajn, 353.
- Krieger, Johan Cornelius, overlantbygmester, 358—61, 365—66, 368.
- Krigen 1864, 550.
- Krigsministeriet, 355, 359, 413.
- Kristen Bernikowstræde matrnr. 300 i 1787, 239.
- Kristensen, Marius, højskolebestyrer, filolog, 491.
- Kristelig forening af 1898, 272.
- „Kristian Firtal“, ølhus, 482—570.
- Kristianstad, 421, 423, 462.
- Krog, vestindisk kaptajn, 207.
- Krogh, Jens, opsynsmand, 398.
- Krogh, Torben, professor, musik- og teaterhistoriker, 469.
- Krohn, Catharina Maria, f. Balthser, 458, 467, 472.
- Krohn, Johan Frid., skræder, 249.
- Krohn, Tobias Frederik, organist, 454—59, 461—68, 471—72.

- (†) *Krohn, Victor*, forfatter, oversergent, 371—416.
Kronborg, 152, 369, 371.
Kronens bønder, 601—03, 606, 609, 615.
Kronens gårde, 136.
Kronprins Frederik (VI)s regiment, 220.
Kronprinsensgade nr. 12, 587 (se rettelserne).
Kronprinsessegade, 340—54, 594.
Krudttårnene i Kastellet, 395—99, 401—02, 406—08, 411.
Krudttårnsslaver, 395—410.
Kræmmerkompagniet, 225.
Krøyer, P. S., maler, 620—21, 623.
Kulby, Finderup s., Løve h., 560.
Kullen, 322.
Kultorvet, 329.
Kultusministeriet, 619, 621—22, 625—26.
Kunsthakademi, Det kgl., 4—5, 191, 271, 593, 619.
Kunsthistorisches Museum, Wien, 19.
Kunsthåndværkere, 150.
Kunstkammeret, 590, 600.
 „*Kunstskatte fra Wien*“, udstilling, 19—20.
Kvægtorvet, 580—81.
Kvæsthuset i Kvæsthusgade, 141.
Kvæsthusgade, 141.
Kystforterne, 282.
 „*København i middelalderen*“, modelby, 571—72.
Københavns Aften-Post, 184.
Københavns almindelige bolig-selskab, 272.
Københavns amt, 483.
Københavns boligkommission, 271.
Københavns Diplomatarium, 161.
Københavns Klichéfabrik, 272.
Københavns len, 606, 614—15.
Kjøbenhavns Post-Rytter, 26, 28, 49.
Københavns Slot, 16, 149, 151—52, 329, 418, 435, 590, 601—09.
Københavns sporveje, 272, 587.
Københavns telegrafbudes forening, 270.
Københavns Turistforening, 572.
Købke, Christen, maler, 624.
Købmagergade, 52, 514—15, 546, 596.
Købmændenes og kræmmernes lav, 164.
Købstadsarbejdere, 97—99, 124.
Køge bugt, 595.
Köln, 10.
Kørselsafdeling, Københavns kommunes, 569.
Kaas, kammerherre, 269.
Kaas, Frederik Julius, statsminister, 269.
Kaas, Louise Judith, g. m. Philip Rosenstand-Goiske, 170.
Kaas, Mogens, rigsråd, lensmand, 601.
La Spectatrice Danoise, 14.
Ladefogeder, 372.
Ladegården, 606—18.
Ladegårdssøen, St. Jørgens sø, 606—09.
Ladiges, Heinrich, sukkerraffinadør, 212.
Lahde, G. L., kobberstikker, 350.

- Lalli, Domenico, italiensk forfatter, 33.
- L'Amoureux, Abraham César, fransk billedhugger, 586.
- Landarbejdere, 97.
- Landemærket, 70, 270, 546.
- Land-Etatens Kommissariat, 375.
- Landmandsbanken, Amagertorv nr. 1, 519.
- Landmilitsen, 443, 483, 504, 507.
- Landsarkivet for Sjælland, 355.
- Landskrona, 67.
- Landsover- samt Hof- og Stadsret, den kgl., 538.
- Langberg, Harald, sekretær for Det særlige Bygningssyn, mag. art., 272, 341—54.
- Lange, Agnes, g. Nyrop, operasangerinde, 552.
- Lange, H. W., teaterdirektør, 552.
- Lange, Jens, godsejer, 390.
- Langebro, 199.
- Langelinie, 277, 293, 303, 312, 594, 600.
- Langelinemolen, 280.
- Langevadsdam, senere: Damhusøen, 616, 618.
- Langevadsdams Hus, Damhuset, 616.
- Langø, Tønnes, kaptajn, 192.
- Larsbjørnstræde, 300.
- Larsdatter, Ane Kirstine, g. Larsen, 520, 566.
- Larsdatter, Karen, g. Madsen, 483, 504, 506—08, 510—11, 517—21, 524, 526—31, 533—38, 544—46, 549—50, 552, 555, 558, 565.
- Larsdatter, Mette, g. Jørgensen, 564.
- Larsen, kontrollør, 175.
- Larsen, Hans, karl i Ejby, 376.
- Larsen, Hans Ludvig Ferdinand, 566.
- Larsen, Henning Valeur, bibliotekar, 565, 589—600.
- Larsen, Jens Carl, 566.
- Larsen, Johan Lauritz, 566.
- Larsen, L. C., overretsprokurator, borgmester, 99.
- Larsen, Lars, værtshusholder, 504, 510—11, 518—21, 565.
- Larsen, Ole, karl, 510, 518, 524, 565.
- Larsen, Peder, fra Sandbjerg, 136—38, 140.
- Larsen, Søren, bonde i Rødkilde, 390.
- Lassen, Jess, landsretssagfører, 272.
- Lassen, Valdemar August, skomager, 540.
- Latillas, Gaetano, italiensk komponist, 20.
- Laub, Thomas, organist, kirke-musiker, 453.
- de Launy, fransk skuespiller, 29.
- Laurent, Pierre, fransk danser, 39.
- Laurids, landstingsrider, 604.
- Lauridsdatter, Mette, g. m. Mikkel Vibe, 329.
- Lauridsen, Bertel, fra Brøndbyøster, 609—12.
- Lauridsen, Niels, 616.
- Lauritssøn, Johan, organist, 418—19.
- Lauritzdatter, Inger, g. 1° m. Claus Feiter, 2° m. Claus Dengel, 441.

- Leben, Louise Sophie von,
 g. Holck, 223.
 Leerbech, B. D., manufaktur-
 handler, 550.
 Legrand, M. A., forfatter, 40.
 Leiberger, A. C., stadskirurg,
 246.
 Leiden, 261.
 Leiel, Dorete Sandersdatter,
 g. m. Hans Olufsen, 324, 326.
 Leiel, Frederik, borgmester, 324,
 326.
 Leiel, Ingeborg, g. 2° m. Mathias
 Hansen, 324, 326.
 Leipzig, 30, 90.
 Leistman, Johan Adolf,
 premierløjtnant, 384.
 Lejonhufvud, Sten Eriksson,
 svensk gesandt, 323.
 Lem, Peder, professor, kapel-
 musikus, 214—15.
 Lemvig, Carl, ingeniørløjtnant,
 360.
 Lemvigh-Müller, grosserer, 588.
 Leonora Christina, g. Ulfeldt,
 kongedatter, forfatterinde,
 590.
 Lerbæk Mark, 521.
 Lersøen, 582.
 Letauen, Georg, kantor, 56.
 Leth, Sophie Magdalene, g. m.
 Ludolph Frederik Buchwald-
 Brockdorff, 189.
 Levetzau, Berte (Beritte) Eleo-
 nora Krag, f. Rantzau, kam-
 merherreinde, 215—18.
 Levetzau, Niels Krag, kammer-
 herre, højesteretsassessor, 215
 —18.
 Lichtenberg, slægt, 541.
 Lichtenberg, Ludewig Ernst,
 mel- og grynhandler, rug-
 brødsbager, 540—41, 568.
 Lichtenberg, Sara Dorthea,
 f. Bense, 540, 568.
 Ligger, Claus Clausen, 604.
 Lille Helliggeiststræde, 166.
 Lille Helliggeiststræde nr. 132,
 522, 566.
 Lille Helliggeiststræde nr. 160 i
 1793, 84.
 Lille Kannikestræde, 595.
 Lille Kongensgade, 592.
 Lille Mølle, 576.
 Lille Strandstræde, 593.
 Lille Torvegade, 591.
 Linck, Anne Dorothea, g. Hoff-
 gaard, 568.
 Lindam, Peder Holger, assistent,
 192.
 Linde, Jacob Heinrich, kaptajn,
 409.
 Linde, Peter, konservator, for-
 fatter, 166, 272.
 Lindegaard, Peter, slotsgartner,
 344, 346—49.
 Lindemann, Agnes Cathrine,
 g. m. Peder Poulsen Spar-
 kiær, 81.
 Lindgreen, Johanne Kirstine, se
 Jespersen.
 Lindstrøm, Viggo, skuespiller,
 teaterdirektør, 554.
 Linvald, Adda, f. Hannover Co-
 hen, 272.
Linvald, Steffen, museums-
 inspektør, 259—72, 571—88.
 Liselund, Møn, 594.
 Liszt, Franz, ungarsk pianist og
 komponist, 92.
 Livgarden, 88—89, 223, 374—75,
 384, 468.
 Livjægerkorpset, 412.

- Locatelli, Giovanna, f. della Stella, italiensk sangerinde, 3.
- Lodde, Barthold Johan, forfatter, oversætter, 218—19.
- Lohse, O., musikforlag, 90.
- Lok, Hans, bonde i Rødkilde, 390.
- London, 3, 7, 22—25, 27, 50, 164, 198—99, 207, 214.
- „Loppeteatret“ i Kastellet, 313, 392.
- Lorck, Thomas, silkekræmmer, rådmand, 328—29, 331, 334—39.
- Lorentz, Diderich Carl, generalmajor, 398.
- Lorentz, Dorthé, g. m. Christian Gram, 436, 438—39.
- Lorentz, Johan, den yngre, organist, 59—61, 68, 419—21, 425—43, 477.
- Lorentz, Johan, den ældre, orgelbygger, 53, 420—22, 424—28, 430—31, 462—63.
- Lorentz, Margrethe, g. m. Morten Vedel, 435, 438—39.
- Lorenzi, italiensk forfatter, 38.
- Lorry Etablissement A/S, 530.
- Lottes Gang i Kastellet, 408.
- Louise, dronning, Frederik IVs hustru, 356, 358.
- Louise, dronning, Frederik Vs hustru, 2, 6, 13, 21—23, 27, 30, 32, 450.
- Louise, dronning, Christian IXs hustru, 254.
- Louise, hertuginde af Sachsen-Hildburghausen, f. prinsesse af Danmark, 6.
- Louise, landgrevinde af Hessen, f. prinsesse af Danmark, 450.
- Louise Augusta, hertuginde af Slesvig-Holsten-Sønderborg-Augustenburg, f. prinsesse af Danmark, 176, 178, 236.
- Lov af 15. jan. 1776 om indfødsret, 472, 474.
- Lov af 23. maj 1873 om børns og unge menneskers arbejde i fabrikker, 117.
- Lov af 19. april 1907 om et tilskud af Statskassen til opførelse af en bygning for den Hirschsprungske samling af danske kunstneres arbejder og om samlingens overgang til statsejendom, 625.
- Lucca, 18.
- Ludvig XIII, fransk konge, 331.
- Ludvig XV, fransk konge, 254.
- Lumbye, Carl, komponist, 552.
- Lumbye, Caroline, skuespillerinde, g. 1° von der Recke, 2° Madsen, 552.
- Lumbye, Georg, komponist, 552.
- Lumbye, H. C., komponist, 552.
- Lumbye, Julie, skuespillerinde, g. Hansen, 552.
- Lund, Anton, maler, 270.
- Lund, Carl, direktør, 540.
- Lunds Fabriker, Carl, Akts., metalvarefabr., 540.
- Lund, F. C., stadsarkitekt, 259.
- Lund, Marie Christine, g. m. Hans Lorentz Johansen, 88.
- Lund, Niels Tønder, renteskriver, 194.
- Lundehuset, 135.
- Lunding, Mathias, bankkommisær, 219.
- Lunding, Mathias, brygger, borgmester, 219.
- Lunding, Niels, søkadet, 219.
- Lundt, Hans Nikkelsen, borgmester, 328, 335—36.

- Lunn, Michael, højesteretssagfører, 622.
- Lübeck, 30, 33, 150, 433, 436, 439—40.
- Lübeck, Vincents, tysk komponist, 447.
- Lybske Herberg, Det, 166.
- Lyche, Carl, 222.
- Lyche, Sigvard, korporal, 190, 210, 219—22, 231.
- Lyche, Søren, grosserer, 222.
- Lytgen, 137.
- Lykkesgård, Kaj, 591.
- Lüneburg, 164, 540, 570.
- Lüneburg, Hans Nielsen, tobaksspindersvend, 377.
- Lyngby, Kongens, Sokkelunds h., 30.
- Lystbådehavnen, 301.
- Lütken, Charlotte Cathrine, f. Weyse, 187.
- Lütken, Christopher, kommandørkaptajn, 187.
- Lütken, Margrete, g. von Bortouch, 187—88.
- Lütken-Christensen, Ove, kaptajn, 274—75.
- Læderstræde, 15, 31, 38.
- Læderstræde nr. 6, 166.
- Læderstræde nr. 13, 32.
- Læseforeningen, 513.
- Lønborg, Hans, ingeniørkaptajn, 476.
- Lösche, Johan Christian, premierløjtnant, 223.
- Løve herred, 484.
- Løvens Bastion, 576.
- Løvstræde, 596.
- Maas, Nic., orgelbygger, 420—21.
- Macher, tysk major, 275, 287.
- Mackeprang, Otto, vicekontor-
- chef u. Kbhs magistrat, cand. jur., 1—52.
- Madrid, 162.
- Madsdatter, Anne Kirstine, 564.
- Madsdatter, Bodil, 564.
- Madsdatter, Kirstine, g. m. Reinholdt Hansen, 164, 324.
- Madsdatter, Maren, 564.
- Madsdatter, Mette Kirstine, 564.
- Madsen, Alvilda, f. Pedersen, 557, 570.
- Madsen, Amalie Anna Rebekka, f. Bense, 537, 540, 545—50, 556—57, 559, 568.
- Madsen, Bjørn, 272.
- Madsen, Caroline, f. Lumbye, g. 1° von der Recke, skuespillerinde, 552.
- Madsen, Christen, 564.
- Madsen, Christian Frederik Hermann, jernhandler, 521—22, 546—47, 551—54, 557, 565.
- Madsen, Frans fra Sandbjerg, 136—38.
- Madsen, Frederik Christian, skuespiller, 552—55, 565.
- Madsen, Henriette Augusta, g. Kiilerich, 534—35, 547, 551, 555, 565, 567.
- Madsen (Tjørnelund), Jens, værtshusholder, 482—84, 489, 491—92, 494, 500, 503—07, 509—10, 512, 514, 518—24, 528, 531, 534—35, 541, 544, 547, 551, 557—59, 564.
- Madsen, Jens Carl, manufaktur-lærling, 546, 550, 569.
- Madsen, Jens Carl, underkorporal, 522—23, 525, 553—54, 557, 565.
- Madsen, Johan Ferdinand, sadel-

- magersvend, 534, 553—54, 557, 565.
- Madsen, Jørgen, 564.
- Madsen, Karen, f. Larsdatter, 483, 504, 506—08, 510—11, 517—21, 524, 526—31, 533—38, 544—46, 549—52, 555, 558, 565.
- Madsen, Lars, 564.
- Madsen, Lars Peter, værtshusholder, 483, 535—39, 541—49, 551, 553—54, 556—57, 565.
- Madsen, Lars Peter Waldemar, kontorchef, navneforandring til Elper, 546, 550, 556—58, 570.
- Madsen, Louise Marie, g. Marer, 537, 539—40, 555, 565.
- Madsen, Peder, 500, 564.
- Madsen, Unger, 564.
- Madsen, Wilhelmine Caroline Dorothea, f. Nielsen, jernhandlerske, 521, 551, 566.
- Magagnoli, Ginevra, italiensk operasangerinde, 10.
- Magistrat, Christianshavns, 430.
- Magistrat, Københavns, 32, 164, 261, 271, 315—17, 319—21, 327, 331—38, 365, 443—44, 446, 448, 454—56, 467, 470, 477, 505, 535—36, 540, 557, 572, 608, 625.
- Malling, Ove, geheimestatsminister, historiker, 169—70.
- Malmö, 326, 441.
- Mander, Karel van, nederlandsk maler, 264.
- Mantzius, Karl, teaterdirektør, skuespiller, 515—16, 619.
- Mantzius, Kristian, skuespiller, oplæser, 512, 515.
- Marcussen & Reuter, orgelbyggere, 91.
- Marcussen & Søn, orgelbyggere, 478.
- Marer, Caroline, f. Wagner, g. 2° Oltmann, 539, 568.
- Marer, Christian Harald Anton, skrædder, 537, 539, 555, 568.
- Marer, Georg Einar, mekaniker, 555.
- Marer, Helene Christine, f. Collding, g. 1° Euchen, 539, 568.
- Marer, Ingeborg, 555.
- Marer, Johannes Georg, skrædder, 539—40, 568.
- Marer, Johannes Jens Carl, skuespiller, oversætter, skriftekspert, 555.
- Marer, Knud, grosserer, 555.
- Marer, Louise Marie, f. Madsen, 537, 539—40, 555, 565.
- Marer, Valdemar, fuldmægtig, 555.
- Margrethe, prinsesse af Danmark, 275.
- Margrethe, tjenestepige, 616.
- Mariani, Tomasso, italiensk forfatter, 2.
- Marie Antoinette, fransk dronning, Ludvig XVI's hustru, 258.
- Marie Leszcinska, fransk dronning, Ludvig XV's hustru, 257.
- Marie Sophie Frederikke, dronning, Frederik VI's hustru, 179.
- Marineministeriet, 287.
- Marinens ældre Kvæsthus, nuv. Forenede Dampskibsselskabs kontorbygning, 141.
- Marketenterier, Kastellets, 277, 292, 393, 408.
- Marsillac, institutforstander, 213—14.

- Martens, Carl Christian, murer-
mester, 345.
- Martens, Georg Friedrich von,
tysk professor, retslærd, 195.
- Martini, P., komponist, 474.
- Masi, Maria, italiensk opera-
sangerinde, 21.
- Materialgården i Kastellet, 388.
- Mathiesen, Lars, traktør, 512.
- Matrikulsarkivet, 501.
- Matroser, 227.
- Matthiesen, Jens, generalkrigs-
kommissær, 245, 250.
- Matthiesen, Lovise, f. Holm,
245.
- Matthiessen, Søren, klokker, 64.
- Matthison-Hansen, slægt, 92.
- Matthison-Hansen, Godtfred,
organist, 92.
- Matzen, Johan Bernhard,
hospitalsinspektør, 203—04.
- Mayenberg, Tyskland, 189.
- Mazioli, Giuseppe, italiensk
kostumier, 42.
- Mecklenburg-Schwerin, 539.
- Medelfar, Mads Jensen, biskop,
331.
- Meder, David Bernhard, orga-
nisk, 68.
- Medicinsk Selskab, 246.
- Meincke, Johan Heinrich, 223.
- Meincke, Johs., organist, 427.
- Meincke, Ulrica Georgine,
f. Holck, 223.
- Meinstorf, Anne, g. m. Holger
Rosenkrantz, hofmesterinde,
320.
- Meklenborg, Claus, proviant-
skriver, 324.
- Meklenborg, Ingeborg, g. m. Ma-
thias Hansen, 164, 324, 326.
- Meklenborg, Ingeborg Mathias-
datter, g. m. Werner Klouman
d. y., 161, 164—66, 324.
- Meldahl, F., arkitekt, 586.
- Melini, Grazia, g. Scalabrini,
hofsangerinde, 10, 30, 33.
- Metastasio, Pietro, italiensk dig-
ter, 2, 8, 12, 20—21, 29—30, 33,
39, 41.
- Metropolitanskolen, 71, 512.
- Meyer, Christian Nicolay, kom-
mandørkaptajn, 224—26.
- Meyn, Peter, stadsbygmester,
342—48, 350.
- Michelsen, Johanne Louise,
g. Gerlach, 90.
- Miede, H., speditør, 272.
- Mikkelsen, Christen, gårdejer,
Legaard, Maabjærg s., Hjerm
h., 327.
- Mikkelsen, Jacob, borgmester,
326—27, 330, 335, 337—38.
- Mikkelsen, Mogens, rådmand,
327, 335.
- Mikkel Vibes Gade, 329.
- Mikkel Vibes Kro, 330.
- Milano, 38.
- Militære, 282—86, 294, 306, 309,
360, 362, 366, 372—74, 378—
79, 381—82, 384, 389—90, 392.
- Militæret, 395.
- Militæretaten, 385.
- Militærmusikere, 82.
- Militært Tidsskrift, 275.
- Militär-Wochenblatt, 275, 280.
- Miller, Joh. Mart., forfatter, 188.
- Millet, Jean François, fransk
maler, 621.
- Mindesmærket for kampen den
2. april 1801, 276, 301.
- Mindestenen for Vesterport, 398.
- Mineralogisk Museum, 579.
- „Minerva“, 220, 234.

- Mingotti, Angelo, italiensk operasanger, 2.
- Mingotti, Pietro, italiensk impressario, 1—52.
- Mingotti, Regina, italiensk sangerinde, 8.
- Missionshotellet Westend, 580.
- Mittermaier, teatertekniker, 39—40, 43.
- Modehandlerinder, franske, 255.
- Modena, 6.
- Modstandsbevægelsen 1940—45, 277, 310.
- Moeberg, Lor., skræder, 239.
- Mogensdatter, Lisabet, g. m. Laurids Eskilsen, 327, 335, 337—38.
- Moldenhaver, D. G., professor, teolog, overbibliotekar, 499.
- Moltke, Sophie Hedeveg, f. Raben, lensgrevinde, 216.
- Montpellier, 543.
- Monumenter, 200.
- Monumentet for H. C. Ørsted, 595, 600.
- „Morgenposten“, 203.
- Moritz, Daniel, opsynsmand, 398.
- Mortzinni, Joseph von, se: Hermann Johann Gottlieb.
- Morten, eller Halte-Morten, slave, 395.
- Morten Skovfoged, slave, 400.
- Mortensen, Reinholt, skræder, 328.
- Moshack, J. G., orgelbygger, 459.
- Moth, Peter Heiliger, major, 224—26.
- Moth, Paul, livlæge, 56, 164.
- de la Motte, institutforstander, 213—14.
- Motzfeld, Maria, g. m. Joachim Schumacher, 163.
- Motzfeld, Mathilde, g. m. Nicolai Klouman, 163.
- Mourier, Ferdinand Louis, schweizisk præst, 226.
- Mozart, Leopold, tysk vicekapelmester, 50.
- Mozart, Maria Anna, 50.
- Mozart, Wolfgang Amadeus, østerrigsk komponist, 38, 50.
- Munch, Rasmus, 616.
- Munkholm, Norge, 209, 264.
- Murerarbejdsmænd, 101.
- Musikalske Selskab, Det, 453.
- Musikalske Societet, Det, 5, 16—17, 29.
- Musikere, 5.
- Musikkonservatorium, Det kgl. danske, 92, 619.
- Musikkorps, De militære, 89.
- Mygindsvej, Smedie på, 582.
- Mylings, Elsebe, g. m. Herman Dytmer (Ditmarsken), 325.
- Müller, Caroline Frederikke, skuespillerinde, operasangerinde, f. Halle, g. 1° Walter, 239—43.
- Müller, Christian Friedrich, koncertmester, 239.
- Müller, Simon, murermester, 356, 363.
- München, 7.
- Münter, Balthasar, præst, 188—89.
- Mæhl, Andreas, medhjælper i Kastellet, 398.
- Mølle på Østervold, 165.
- Møllen på Kongens Bastion, 276, 312.
- Møllen ved Ravnsborg, 136.
- Møller, brændeforvalter, 193.

- Møller, forvalter, Sorø, 176.
 Møller, Carl, efty., glarmester,
 se J. M. Tomsgaard.
 Møller, Cathrine Elisabeth, ope-
 rasangerinde, g. 1° Berthelsen,
 2° Frydendahl, 227, 239.
 Møller, Jan Caspar, brygger,
 226—27.
 Møller, Vald., viceskoleinspektør,
 133—41, 601—18.
 Møn, 232, 594.
 Mønten i Møntergade, 165.
 Møntergade, 151, 165.
 Mørch, Alf Jacobsen, musketer,
 381.
 Maar, Axel, kgl. bygnings-
 inspektør, 354.
- Nansen, Dorothea, g. m. Find
 Nielsen Trellund, 328, 335.
 Nansen, Hans, den yngre, køb-
 mand, borgmester, 328.
 Nansen, Hans, den ældre, køb-
 mand, borgmester, 328, 331—
 32, 335—37.
 Nansen, Maren, g. m. Ditmer
 Bøfke, 328.
 Napoleon Bonaparte, fransk
 kejser, 514.
 Napoleonskrigen, 515.
 Nathansen, Henri, forfatter, 516.
 National Kasseapparater, 520.
 Nationalbanken, 588.
 Nationalmuseet, 146, 157—58,
 166, 260, 272, 586, 588.
 Nationalmuseets arkiv, 146.
 „Nationaløkonomisk Tidsskrift“,
 122.
 Nattier, Jean Marc, fransk
 maler, 254.
 Naumann, Johan Gottlieb, tysk
 kapelmester, komponist, 175.
- Nazister, danske, 298.
 Neapel, 6.
 Necker, Jacques, fransk stats-
 mand, 230.
 Nederlandene, 24, 29, 164, 168,
 204, 256, 426.
 Neergaard, N., statsminister,
 historiker, 625.
 Negri, Giovanni Domenico,
 italiensk operasanger, 29.
 Nelli, Jacobo Angiolo, italiensk
 forfatter, 30.
 Nervi, Italien, 624.
 Niels Hemmingsens Gade, 52.
 Niels Hemmingsens Gade, hj. af
 Amagertorv, 520.
 Niels Hemmingsens Gade, hj. af
 Gråbrødretorv, 565.
 Niels Juels Gade nr. 4, 555.
 Niels Juels Gade nr. 14, 272.
 Nielsdatter, Eline, g. m. Claus
 Pedersen Utterslev (Mule),
 434.
 Nielsdatter, Karen, g. 1° m. Vil-
 lum Henriksen, 2° Anders
 Olufsen, 333.
 Nielsdatter, Susanne, tjeneste-
 pige, 612—14, 616.
 Nielsen, Anders, maler, 148.
 Nielsen, Christen, foledreng,
 613—14, 616.
 Nielsen, Dorothea, g. Jyde, 207.
 Nielsen, Hans, 611.
 Nielsen, Jens, fra Skovlunde,
 138—39.
 Nielsen, Oluf, rådstuearkivar,
 historiker, 315, 317—18, 330.
 Nielsen, Peder, foged i Brønshøj,
 138.
 Nielsen, Poul, teaterdirektør,
 555.
 Nielsen, Rasmus, rådmand, 320.

- Nielsen, Valdemar, tandlæge, 101.
- Nielsen, Wilhelmine Caroline Dorthea, g. Madsen, jernhandlerske, 521, 551, 566.
- Nikolai Kirke, Hamburg, 447.
- Nim, Arne, kontorist, 272.
- Nissen, Anna Sophie, f. Top, 232.
- Nissen, Hans Nicolai, professor, vicelandsdommer, 232.
- Nissen, Nicolai, marinesoldat, 406.
- Nizza, 192.
- Noer, Johannes, købmand, 227—28.
- Nordhavet, 329.
- Nordre Magasin i Kastellet, tidl. proviantgården, 277, 285—86, 291—92, 299, 371, 374.
- Norge, 143, 205—207, 220, 231, 237, 243, 329, 366, 375, 382, 404, 452, 603.
- Norgesgade, 383.
- Norgesporten, 273, 276—77, 283—84, 286—87, 293, 302, 307, 312, 408.
- Normann, Kirsten Hansdatter, g. 1° m. Poul Pedersen, 2° m. Christen Andersen Sparkiær, 76.
- le Nôtre, André, fransk havearkitekt, 368.
- Numsen, Chr. Frederik, overhofmarskal, 215.
- „Nutzbares, galantes und curieuses Frauenzimmerlexicon“, 256.
- Nyberg, Jens, redaktør, 511—12.
- Nyboder, 162, 165, 287, 341, 383, 573, 594.
- Nyboders skole, 309.
- Nyborg, 371.
- Ny Carlsberg Glyptotek, 621—22.
- Nygade, 325.
- Nyhavn, 300, 551, 574, 591, 593.
- Nyholm, 175.
- Ny Kaserne i Kastellet, 302.
- Nykøbing F. slotskirke og orgel, 421.
- Nyrop, Agnes, f. Lange, operasangerinde, 552.
- Nyrop, C., sekretær, industrihistoriker, 99.
- Nyrop, Ernestine, malerinde, 587.
- Nyrop, Jens, operasanger, 552.
- Nyrop, Martin, professor, arkitekt, 587.
- Nystrøm, forfatter, 272.
- Nytorv, 597.
- Nærum, E. G., værtshusholder, 550.
- Næstved, 161, 178, 245.
- Nørre Allé, 582.
- Nørrebro, 547, 551, 554, 582, 599.
- Nørre fæled, 599.
- Nørregade, 29, 575, 595.
- Nørregade nr. 7, 272.
- Nørregade nr. 40, 270.
- Nørregade, hj. af St. Pedersstræde, 574—75.
- Nørregaard, Laurids, professor, retslærd, 195—96.
- Nørreportene, 136, 505, 582, 584, 586, 595, 600, 613.
- Nørrevold, 595.
- Obelitz, Balthasar Gebhard von, professor, retslærd, 196—97.

- Oberkampf, kattunfabrikant, 258.
- Observatoriet på Rundetårn, 173.
- Odense, 62, 91, 162, 234, 272, 587.
- Odinsgaard, Høng, 501.
- Oehlenschläger, Adam, digter, 598.
- Oertz, Lucie Christiane von, g. von Gähler, 203.
- Officerer, 212, 290, 292, 305.
- Ogier, Charles, fransk gesandt, 432.
- Olsen, 573.
- Olsen, Jørgen, fra Sandbjerg, 137—138.
- Olsen, Knud, orgelbygger, 91—92.
- Olsen, Lars, husmand fra Gørlose, 565.
- Olsen, Margrethe, f. Hansdatter, 565.
- Olsen, Ole, generaldirektør, 265.
- Olsson, Karl, 272.
- Oltmann, Caroline, f. Wagner, g. 1° Marer, 539, 568.
- Oltmann, Johan Carl Otto, skrædermester, 539—40, 568.
- Olufsdatter, Anne, 604.
- Olufsdatter, Apollonie, g. m. Peder Hansen, 324.
- Olufsdatter, Pernille, g. m. Frederik Leiel, 324, 326.
- Olufsen, Anders, rådmand, 332, 335.
- Olufsen, Hans, borgmester, 324, 326, 334.
- Olufsen, Svend, 325.
- Omsk, 313.
- Opdragelsesinstitut, Marsillacs, 213.
- Operaen i Borups gård, 34, 37.
- Operahus, plan om, 34.
- Operahuset på Amalienborg, 438.
- Operaopførelser, 1—52, 469, 512.
- Opfostringshus, Det kgl., 265.
- Opfostringsstiftelse, Den kgl., 219.
- Opvarmning, 115—16.
- d'Orange (d'Aurange) baron, 181—82, 214.
- Organistbolig, St. Nicolai Kirkes, 442, 445, 448, 451, 455.
- Organister, 53—96, 417—81.
- Orgelbyggere, 53—54.
- „Orgelforedrag“, 92.
- Orgler, 53—96, 417—81.
- Orlandini, Giuseppe Maria, italiensk komponist, 6, 31.
- Orlogsværftet, 201.
- Ortved, Truels, borgretspræsident, 43.
- Osten, Jan van, vintapper, 528.
- Ostindien, 135, 220, 235.
- Ostindisk kompagni, 161, 164, 327.
- Ostindiske tropper, 187.
- Overformynderiet, 250, 319.
- Overkøbmænd, 164.
- Oxekoppen, gæstgivergård, 166.
- Oxes gård, Peder, 596.
- P**allavicino, Carlo, italiensk komponist, 6.
- Pallini, Elisabet, 229.
- Pallini el. Pallinsini, Friedrich Joseph, se Hermann, Johann Gottlieb.
- Palomba, Antonio, italiensk forfatter, 20.
- Paludan-Vogelius, Chr. Fred., læge, 556.

- Palægade, 291.
 Palæstina, 574.
 Pancke, Günther, general i det tyske politi, 308.
 Pandrup, Carl, vinhandler, 543—44, 550.
 Pantelånere, 122.
 Pantomimeteatret i Tivoli, 23.
 Paradies, Domenico, komponist, 20, 31.
 Pariati, Pietro, italiensk forfatter, 42.
 Paris, 24, 185, 251, 256—57, 621, 623.
 Parma, 41.
 Passow, Anna Catharina von, f. von der Lühe, skuespillerinde, forfatterinde, 37—38.
 Pauernfeind, Wolfgang Ernst, generaløjtnant, 386—87, 390.
 Paulsen, Harald, mester v. Søartilleriet, 588.
 Paulsen, Lorentz, korporal, 375.
 Pavillonerne i Kronprinsessegade, 341—54.
 Peblingsøen, 135, 584.
 Peder Hvitfeldtsstræde nr. 144 i 1694, 70.
 Pedersdatter, Ingeborg, g. m. Claus Meklenborg, 324.
 Pedersdatter, Karen, 617.
 Pedersdatter, Karen, g. m. Iver Poulsen, 321, 323, 334.
 Pedersdatter, Kirsten, g. 1° m. Reinhold Mortensen, 2° m. Jens Vibe, 328.
 Pedersen, Alvilda, g. Madsen, 557, 570.
 Pedersen, Anders, klokker, 58—59.
 Pedersen, Bartholomæus, sekretær i Tyske Kancelli, rådmænd, 327, 336.
 Pedersen, Hans, slotsskriver, 327—28, 331.
 Pedersen, Jens, 134.
 Pedersen, Jørgen, professor, nationaløkonom, 99, 102—03, 105—06, 123—24.
 Pedersen, Lars, fæster i Brønshøj, 136—41.
 Pedersen, Laurids, 607—09.
 Pedersen, Niels, kusk, 616.
 Pedersen, Niels Møller, tømrer, 272.
 Pedersen, Peder, fra Husum, 611.
 Pedersen, Poul, 76.
 Pedersen, Rasmus, fra Brønshøj, 137—38.
 Pelt, Abraham, sukkerrafinadør, 213.
 Pepys, Samuel, engelsk admiralitetssekretær, dagbogsforfatter, 256.
 Pereni, Antonio, italiensk forfatter, 31.
 Pergolesi, Giovanni Battistini, italiensk komponist, 7, 20, 30.
 Persien, 152.
 Perti, Giacomo Antonio, italiensk komponist, 6.
 Peschier, Pierre, købmand, 213—14.
 Pesten 1619, 164.
 Pesten 1625, 164.
 Pesten 1711, 70, 72—73.
 Petersen, Carl, købmand, konsul, 554, 569.
 Petersen, Carl, slave i Kastellet, 400.
 Petersen, Daniel, handeldsgartner, 584.

- Petersen, Hagbarth, 588.
 Petersen, Jens Peter, oberst i det tyske flyvevåben, 281, 286.
 Petersen, P. S., maler, 582.
 Petersen, Vilhelm, teaterdirektør, 554.
 Pfoel, Anne Mortensdatter, g. 1° m. Christen Hammer, 2° m. Jacob Mikkelsen, 326.
 Philipsen, Gustav, boghandler, borgerrepræsentant, 623.
 Picker, Valentin, skifertækker, 148.
 Pilestræde, 271, 596.
 Pirker, Franz Joseph, tysk violinist, 22, 27, 29.
 Pirker, Marianna, tysk operasangerinde, 21—22, 27—29.
 Pirro, André, fransk professor, musikhistoriker, 431.
 Plum, Claus, professor, retslærd, 330.
 Pløen, 231.
 Podevint, Susanne Henriette, g. Bechstedt, 473.
 Polen, 207, 287.
 Politiet, 184, 188, 216, 225, 242, 281—82, 285—86, 294—95, 304—05, 309, 483, 505, 587.
 Pollarolo, Carlo Francesco, italiensk komponist, 7.
 Polo, Marco, italiensk opdagesrejsende, forfatter, 154.
 Polske gesandtskab, 292.
 Polyteknisk Lærestalt, 595.
 Pommern, 193.
 Pompeati, Angelo Francesco, venetiansk dansemester, 23—24.
 Pompeati, Teresa, f. Imer, venetiansk operasangerinde, 21—26, 49—50.
 da Ponte, Lorenzo, italiensk digter, 38.
 Pontoppidan, Erik, biskop, historiker, 44, 177, 452.
 Porcelænsarbejdere, 103—04.
 Porcelænsfabrik, Den kgl., 164, 269, 326.
 Porcelænsfabrikken i St. Kongensgade, 158.
 Porpora, Nicola Antonio, italiensk komponist, 7—8.
 Porsgrund, Norge, 244.
 Porsile, Carlo, italiensk komponist, 6.
 Porsine, general, politiløjtnant, 199.
 Porta, Giovanni, italiensk komponist, 7—8.
 Postbude, 162.
 Postvæsenet, 524, 587.
 Poul Ankersgade, 573.
 Poulsdatter, Sidsel, g. m. Anders Knudsen Skriver, 320.
 Poulsen, Hans, 607—09.
 Poulsen, Iver, borgmester, 321, 323, 334, 336.
 Poulsen, Olaf, skuespiller, 516, 555.
 Poulsen, Simon Peter, boghandler, 203.
 Prag, 39.
 Prael, Niels, oversætter, 18.
 Pram, C., forfatter, 184, 244.
 Preisler, J. D., skuespiller, forfatter, 229—30.
 Preisler, Marie Cathrine, f. Devegge, skuespillerinde, 229—30.
 Pressen, 196, 275, 280.
 Prinsens Bastion, 276, 313.
 Prinsens Palæ, 621.

Prinsessens Bastion, 276, 301, 303, 408.
 Prior, Alexis J., arkitekt, 587.
 Prior, W. W., generalløjtnant, 285—86, 295.
 Priser, 123.
 Professorer, 180, 492.
 Prokanslerembedet ved Universitetet, 177.
 Proviantgården, Kastellet, nu Nordre Magasin, 374.
 Præstegård, St. Nicolai Kirkes, 433.
 Præstø amt, 569.
 Prætorius, Gesa, g. m. Johan Lorentz, 428, 434, 438.
 Prætorius, Jacob, tysk organist, 428—29.
 Prætorius, Michael, tysk kapelmester, komponist, forfatter, 428.
 Puggaards raffinaderi, 121.
 Pøhrmann, se Hermann, Johan Gottlieb.
 Påklædningen i det 18. årh., 249—58.

Q

von Quoten, Julius Henrik, teaterdirektør, 7, 16.
 von Quotens skuespillertrup, 16, 28.
 Qvist, Charlotte Magdalena, g. Eeg, 193.
 Qvist, J. H., murermester, 353.
 Raben, Amalie Christiane, g. Juel, 216.
 Raben, Frederik, overhofmester, stiftamtmand, 360.
 Raben, Sophie Hedevig, g. Moltke, 216.

Radeck, slægt, 62, 69.
 Radeck, Johan Martinus, organist, 61—65, 69.
 Radeck, Johan Rudolph, organist, 59—63.
 Radeck, Johannes Martinus, organist, vicarius, 62.
 Rader, Johan, snedker, 431.
 Radich, Elias, organist, 69—71.
 Radich, Johan Rudolph, organist, 71—73.
 Radich, Maria Elisabeth, g. m. Elias Radich, 70, 72.
 Radikale parti, Det, 587.
 Rafn, Erik, ekspeditionssekretær, 272.
 Rahbek, Knud Lyne, forfatter, 222, 241, 598.
 Rahbeks Allé, 598.
 Ramsing, H. U., generalmajor, 317—19.
 Ramshart, Elisabeth (Else) Margrethe, g. 1° Römer, 2° Bechstedt, 472—73.
 Rantzau, Berte (Beritte) Eleonora, g. Krag Levetzow, 215—18.
 Rantzau, Breide, statholder, 329.
 Rantzau, Henrik, statholder, 329.
 Rantzau, Johan, feltherre, 329.
 Raphaelis, Herm., orgelbygger, 462.
 Rasch, Claus, politimester, 374.
 Rasmussen, Arne Bruun, auktionsleder, 587.
 Rasmussen, Henri, vognmand, husejer, 550, 569.
 Rasmussen og Søns Vognmandsforretning, Henri, 569.
 Rasmussen, Louise, g. Danner,

- lensgrevinde, Frederik VII's hustru, 520, 596.
- Rasmussen, Mathias, renteskriver, 4.
- Rasmussen, Max, cigarfabrikant, 116.
- Rasmussen, Peder, renteskriver, 70.
- Rasmussen, Rasmus, 233—34.
- Raus Hotel, nu d'Angleterre, 89.
- Rawert, J. H., stadskonduktør, 340, 342.
- Ravnholt, Herrested s., Vindinge h., 141.
- Ravnsborg, 136—37.
- Reberbane, Islandske Kompagnis, 161.
- Reberbane på hj. af Toldbodvej og St. Kongensgade, 573.
- Reberbane ved Vandkunsten, 161.
- Reberbaner, 323.
- Recke, Adolph von der, forfatter, 552—53.
- Recke, Caroline von der, f. Lumbye, g. 2° Madsen, skuespillerinde, 552.
- Reedtz-Thott, Holger, kammerherre, 235.
- Reersløv, Lorentz Christian, skuespiller, forfatter, 40.
- Reersø, Helsing s., Løve h., 484.
- Reformationen, 316, 324, 338.
- Reformationsfesten 1817, 87—88.
- Reformert Kirke, 444.
- Reformert Kirkes organister, 444.
- Regensen, 204, 510, 515, 596.
- Regiment, 1., 277.
- Regiment, 3. jyske nationale Rytter-, 384.
- Regiment, 5. jyske nationale Rytter-, 384.
- Regiment, Fynske, 384.
- Regiment, H. K. H. Kronprinsens (Frederik V), 384.
- Regiment, Lollandske hvervede, 384.
- Regimentet, Marine-, 384, 406.
- Regiment, Sjællandske, 384.
- Reinhardt, C. E. F., historiker, 484.
- Reiser, Carl Friedrich, kirurg, forfatter, 230.
- Reitzel, C. A., boghandel, forlag, 515.
- Remmesniderlavet, 540.
- Rendsborg, 369.
- Rentekammeret, 149, 236, 266, 342—48, 350, 353—54, 378, 437—38, 603.
- Rentemesterregnskaber, 148, 151, 322.
- Renthe-Fink, Cecil, tysk rigsbefuldmægtiget, 308.
- Rentzmannske legat, 478.
- Resen, Peder Hansen, præsidet, historiker, 162—63, 165, 437.
- Reskript af 6. maj 1743 om straf for bortrømte slaver, 385.
- Reskript af 11. sept. 1795, hvorved til København skænkes noget af Rosenborg Have, 341.
- Reskript af 14. marts 1826 om månedlig gudstjeneste for de i Kastellet værende slaver fra Stokhuset, 406.
- Resolution af 19. jan. 1812 om slaverne, 392.
- Retsforbundet, 587.

- Retterstedet på Vesterfælled, 598.
- Retterting, 48.
- Reumert, Poul, skuespiller, 516.
- Reuter, Andreas, orgelbygger, 460.
- Revenfeldt, Ditlev, overkrigssekretær, 379—80.
- Reventlow, Christian Ditlev, greve, statsminister, 192.
- Reventlow, Sophie Amalie, f. Hahn, storkanslerinde, 73—74.
- Reventlowsgade, 580.
- Ribe, 253, 286.
- Ribe Domkirke, 432.
- Ribe stift, 201.
- Ricciorelli, Giuseppe, italiensk operasanger, 39.
- Richertz, Anna Marie, 75.
- Richertz (Ricardtsen, Rickert), Johan Gottfried, organist, 74—75.
- Riegels, N. D., historiker, litterat, 231.
- Riemann, Hugo, tysk forfatter, 48.
- Rigensgade, 341.
- Rigensgade nr. 6, 522, 546, 551.
- de Rigerboos, Cornelys, 24.
- Rigsarkivet, 148, 355, 357, 359, 362, 590.
- Rigsbanken, 169.
- Rigsrådet, 331.
- Riis-Magnussen, Adolf, komponist, 556, 570.
- Riis-Magnussen, Sofie Amalie, f. Bense, 556.
- Rindum s., Hind h., Ringkøbing a., 198.
- Ringkøbing, 198.
- Ringkøbing amt, 198.
- Ringsted, 140, 328.
- Ringsted, Henrik V., redaktør, 280.
- Risby, Herstedvester s., Smørum h., 617.
- Rolighed, hj. af St. Annægade og Christianshavns Voldgade, 576—77.
- Rom, 6—7, 21, 240.
- de Roma, Marianna Filiberti, italiensk operasangerinde, 40.
- Romani, Angiola, italiensk operasangerinde, 29.
- Rose, Christopher Pauli, skuespiller, 241.
- Rose, E. C., f. Bøttger, skuespillerinde, 241.
- Rosenborg eksercerplads, 595.
- Rosenborg Have, 151, 203, 212, 230, 237—38, 341—54, 360, 383, 594.
- Rosenborg Slot, 146, 156, 266, 347, 594.
- Rosenkrantz, Anne, f. Meinstorf, hofmesterinde, 320.
- Rosenkrantz, Frederik C., statsminister, 201.
- Rosenkrantz, Holger, rigsråd, 320.
- Rosenstand-Goiske, Louise Judith, f. Kaas, 170.
- Rosenstand-Goiske, Peder, højestereetsprokurator, teaterkritiker, 36, 218.
- Rosenstand-Goiske, Philip, rigsbankdirektør, 169—244.
- Rosenvinge, slægt, 332.
- Rosenvænget, 581, 583.
- Roskilde, 187, 400.
- Roskilde Domkirke, 62, 418, 433, 462—63.
- Roskilde domorgler, 418, 462—63.

- Roskilde Domscole, 186—87.
 Rossi, Carlo Aurelio, italiensk operasanger, 42.
 Rosted, H. C., viceskoleinspektør, 355—70.
 Rostgaard, Frederik, geheimearkivar, oversekretær i Danske Kancelli, 173.
 Rothe, Caspar P., herredsfoged, historiker, 34.
 Rothe, Tyge, godsejer, forfatter, 231.
 Rothenborg, D., glashandler, 546.
 Rottbøl, Christen Friis, professor, læge, botaniker, 180.
 Rottensteen-Pock, Hermann Raphaëlis, nederlandsk orgelbygger, 418.
 Rubow, E., bager, 538, 550.
 Ruhr-distriktet, 308.
 Runckell, Marie, g. 1° Bechstedt, 2° Berg, 468.
 Rundetårn, 173, 302, 510, 596.
 Rungsted, 362.
 Rusland, 205, 207, 213, 322, 332.
 Russiske Dampbade, Amaliegade nr. 3, 593, 600.
 Ruus, J. Petersen, fabrikant, 584.
 Rytterbønder, 374, 379.
 Ræder, Johan Georg von, oberstløjtnant, 233.
 Ræhs, Chr., primoviolinist, 470.
 Rødkilde, Ulbølle s., Salling h., 390.
 Røgerier, 532.
 Römer, Bertram, brygger, 473.
 Römer, Elisabeth (Else) Margrethe, f. Ramshart, g. 2° Bechstedt, 472—73.
 Rømersgade nr. 21, 555.
 Rønnow, Joachim, biskop, 325.
 Rådhus, Københavns fjerde, 189, 209—10, 225—26.
 Rådhus, Københavns femte, det nuv. domhus, 597.
 Rådhus, Københavns nuværende, sjette, 587, 598.
 Rådhusbiblioteket, 565.
 Rådhusets bryllupssal, 260.
 Rådhushallen, 259—60.
 Rådhushaven, 582.
 Rådhuspladsen, 271, 577—78, 597.
 Rådhusstræde, 453, 597.
 Rådhusstræde nr. 47, 226.
 Rådhusårnet, 259.
 Rådstue, se Rådhus.
 Rådstuearkivet, nu Stadsarkivet, 317, 355, 359—60, 362—63, 366, 368.
 Sabroe, Peter, redaktør, folketingsmand, 497.
 Sachmann, familie, 541.
 Sachsen, 88, 229.
 Saint-Foix, fransk forfatter, 18.
 Salling, 554.
 Salm, Lorens, kobberstikker, 265.
 Salman, kontorchef, 272.
 Salomon, Svend, generalkonsul, 588.
 Salomonsen, W., grosserer, 546.
 Saluzzi, Giovanbattista, italiensk operasangerinde, 39.
 Salvi, Antonio, italiensk forfatter, 20.
 Samfundet for dansk genealogi og personalhistorie, 316.
 Samleren, tidsskrift, 228.
 Samuelsen, Johs., rådhusbetjent, 272.

- Sandbjerg, Birkerød s., Lyng-
Kronborg h., 136—38, 140.
- Sander, professor, forfatter, 350.
- Sandersen, Anders, fra Husum,
bonde, 602, 611—12.
- Sanderumgaard, Davinde s.,
Aasum h., 173, 266.
- Sangforeningen Brage, 557.
- St. Annæ Gade, St. Annæ Stræ-
de, Christianshavn, 271, 329,
576.
- St. Annæ Gade nr. 57, 576.
- St. Annæ Plads, 271, 593.
- St. Annæ Torv, se også St. Annæ
Plads, 237.
- St. Croix, 222.
- St. Gertrudsstræde, 55, 424.
- St. Hans hospital, 189.
- St. Jørgen, statuer af, 154.
- St. Jørgens sø, Ladegårdssøen,
606—09.
- St. Mariæ Kirke, Helsingborg,
441.
- St. Mariæ Kirkes organister,
Helsingborg, 441.
- St. Mariæ Kirke, Helsingør, 421,
441.
- St. Mariæ Kirkes organister,
Helsingør, 421.
- St. Mortens Kirke, Næstved, 248.
- St. Nicolai Kirke, 61, 68, 81, 162,
164, 320, 323, 331, 417—81, 505.
- St. Nicolai Kirkegård, 451.
- St. Nicolai Kirkeplads, 434, 442,
451.
- St. Nicolai Kirkes klokkespillere,
417, 448—49, 451.
- St. Nicolai Kirkes organister,
417—20, 425, 428—29, 437,
439—49, 453—58, 463, 468,
471—73, 477—78.
- St. Nicolai Kirkes orgler, 417—
25, 428—29, 432, 442, 449, 451
—52, 455—64, 466, 473, 477.
- St. Nicolai Kirkes tårn, 434, 438,
448.
- St. Nicolai sogn, 478—79.
- St. Olai Kirke, Helsingør, 418,
431, 441.
- St. Olai Kirkes organister, Hel-
singør, 431, 441.
- St. Olai Kirkes orgel, Helsingør,
431.
- St. Peders Kirke, Næstved, 245.
- St. Peders Stræde, 575—76.
- St. Peders Stræde, hj. af Nørre-
gade, 574—75.
- St. Petersborg, 38, 211.
- St. Petri Kirke, 67, 73, 81, 179,
188—89, 424, 448, 595.
- St. Petri Kirkegård, 574—75.
- St. Petri Kirke, Hamburg, 428.
- St. Thomas, 206.
- Sarti, Giuseppe, kapelmester, 18,
34—36, 38—43, 454, 471.
- Sartini, Generalpolitiløjtnant,
199.
- Saxtorph, Peder, præst, 467.
- Scalabrini, Grazia, f. Melini,
hofsangerinde, 10, 30, 33.
- Scalabrini, Paolo, italiensk hof-
kapelmester, komponist, 2, 8,
10, 12, 17—18, 20, 29—30, 32
—34.
- Scarlatti, Rosa, italiensk opera-
sangerinde, 33.
- Schack, Hans, feltherre, greve,
264.
- Schack, Hans, generallojtnant,
373.
- Schacks Bastion, 577.

- Schall, Claus, kapelmester, komponist, 18.
- Scharling, William, professor, minister, 122—24.
- Schaten, Hubert, kobberstikker, 261, 264—65.
- Schattenberg, Thomas, organist, 419—20.
- Schattenberg, Thomas, rektor, provst, 419.
- Scheel, H. H., generalløjtnant, 360, 379—81.
- Scheelenborg, Stubberup s., Bjærge h., 189.
- Scheer, J. N., orgelbygger, instrumentmager, 86.
- Scheibe, Johan Adolf, kgl. kapelmester, 18, 77, 80.
- Schepelern-Larsen, Marie, fru, 272.
- Schifter, Christen, hof- og stadsretsassessor, 202.
- Schilder, J. B., skrædderfirma, 272.
- Schindler, Magdalene Sibylle, g. m. Johannes Martinus Radeck, 63, 65.
- Schindler, Poul Christian, violdegambist, 63.
- Schlegel, J. F. W., professor, retslærd, 198.
- Schlichtkrull, Oskar, rektor, litteraturhistoriker, 483, 510.
- Schlytters, Catharina, g. m. Henrik Breitendich, 444—45.
- Schmettau, Waldemar, rigsgreve, general, 231—32.
- Schmidt, Chr., biskop, 201.
- Schmiegelow, Ernst, professor, læge, 573, 580—81.
- Schneider, familie, 541, 556—57.
- Schneider, Christian Friedrich, slagter, 541, 569.
- Schneider, Christian Ludvig, slagter, 541, 569.
- Schneider, Johan Ludvig, skuespiller, 541, 556.
- Schneider, Johan Mathias, slagter, 541, 569.
- Schneider, Marie, g. Vogelius, 556.
- Schneider, Rebecca Dorothea Elisabeth, f. Etzel, 569.
- Schneider, Rebekka Dorothea, g. Bense, 541, 569.
- Schneider, Rebekka Juliane, g. Heide, 559.
- Schnekelt, P., 360.
- Schnitgers, Arp, orgelbygger, 79.
- Schou, Agnete Maria, g. m. Johan Foltmar, 83—85.
- Schow, Christen, kancellideputeret, 235.
- Schreiber, A., bagermester, 534, 568.
- Schreiber, Elisabeth Dorthea, f. Benthin, 568.
- Schreiber, Sara Andrea, g. Hansen, 568.
- Schrøder, V. P., cigarhandler, 587.
- Schröter, Joh. Fr. Wilh., kap-tajn, 355—57, 360, 368.
- Schuler, Antonio, organist, 59—60, 434.
- Schultz, K. M., fru, 583.
- Schultz, Svend, ingeniør, 583.
- Schumacher, Catharina Margarethe, g. Breitendich, 448, 455—56, 467, 472.
- Schumacher, Cornelius, taksator, 448.

- Schumacher, Katrine, g. m. Jørgen Fogh, 261.
- Schumacher, Maria, f. Motzfeld, 163.
- Schwartz, J. G., & Søn, drejerfirma, 587.
- Schweiz, 539.
- Schwenke, Christopher, arkelmester, 153.
- Schwertzells regiment, 374.
- Schwindt, Hans Jacob, pseudonym for Lorentz Bynch, 190.
- Schütz, Heinrich, kgl. kapelmester, komponist, 428.
- Schäffer, Magdalene Margrethe, g. m. Johan Georg Bäreus, kgl. blomstermalerinde, 191.
- Schönheyder, Johan Christian, stiftsprovst, 188.
- Schönheyder, Johan Martin, kammeradvokat, 192—93, 218, 476.
- Scogli, Domenico, italiensk operasanger, 39.
- Sedlacek, Jacob, kgl. kapelmusikus, 86.
- Seehusen, Morten, husejer, 463.
- Sehestedt, Christoffer, amtmand, gehejmeråd, 141.
- Seifert, Joh. Larsen, værtshusholder, 232.
- Selchausdal, tidl. Gundetved, Sæby s., Løve h., 560, 563.
- Selskabet for Københavns historie, 315—17, 319.
- Seuren, magister, 56 (se rettelserne).
- Sick, Julius, kammerherre, 269.
- Silkeborg, 159.
- Simonsen, Frederik, postmester, 272, 588.
- Singer Co., Symaskine Akts., 482.
- di Sinigaglia, Antonio Domini, italiensk operasanger, 40.
- Sjælland, 160, 165, 232, 280, 484, 517, 586—87, 598.
- Sjællandsbroen, 304.
- Sjællandsfars landsting, 140.
- Sjællandsporten, 276—77, 283, 293—94, 304, 312.
- Sjællands stift, 188, 502.
- Skatter, 176.
- Skifteretten, 218—19.
- Skindergade, 48.
- Skindergade nr. 23, 17.
- Skjoldborg, Johan, forfatter, 497, 527.
- Skjoldmøgaard, Tjørnelunde, 501.
- Skjoldsgade, 282.
- Skoboderne, 331.
- Skolen ved Sundet, 260.
- Skomagere, 104, 110.
- Skomagervendeforeningen, 110.
- Skotland, 206.
- Skoubogade, tidl. Klædeboderne, 551.
- Skovlunde, Ballerup s., Smørum h., 138—39.
- Skovriderkroen, Charlottenlund, 299.
- Skriver, Anders Knudsen, borgmester, 320, 333—34.
- Skriver, Jacob Sørensen, borgmester, 334, 337.
- Skriver, Niels Pedersen, 334.
- Skriver, Oluf Jacobsen, borgmester, 320, 324—25.
- Skrædderlavet, 540.
- Skræddersvende, 104.
- Skuespillere, 15—16, 28, 32, 39—40, 43.
- Skydebanen, 203.

- Skydeselskabet (Det danske Kompagni), 161.
- Skævinge s., Strø h., 504, 510.
- Skåne, 199, 261—62, 421, 462.
- Skåning, Peder, se Zachariasen.
- Slagelse, 178.
- Slaget v. Isted 25. juli 1850, 522.
- Slaget på Rheden 2. april 1801, 594.
- Slaget ved Sehested 10. dec. 1813, 515.
- Slagslunde s., Ølstykke h., 377.
- Slagtere, 505.
- Slangerup, 327—28, 331.
- Slavekassen, 389, 391.
- Slavekirkegården, 392.
- Slaver, 371—416.
- Slesvig, 441.
- Slesvig-Holsten, 150.
- Slesvigsk Forening, 513.
- Slesvigske krig 1848—49, 412.
- Slotsholmen, 590.
- Slotsholmsgade, 591.
- Slotskapeller, 417.
- Smedelinien, 310.
- Smedien i Kastelet, 383.
- Smith, A., fabrikant, 588.
- Smørum herred, 602.
- Snare, Erland, rådmænd, 325.
- Snaregade, 321, 325.
- Snarens kvarter, 318, 325.
- Snekkegaard, Tjørnelunde, 501.
- Socialdemokratisk forbund, 587.
- Sokkelunds herred, 602—03, 607, 609, 615, 617.
- Solbjerg mark, 599.
- Solothurn, Schweiz, 539.
- Soltau, Jacob, komponist, 36.
- Sophie Hedeveg, prinsesse, 442 (se rettelserne).
- Sophie Magdalene, dronning, Christian VI's hustru, 32, 355, 358, 360, 362—63, 365—66, 381.
- Sophie Magdalene, dronning af Sverige, f. prinsesse af Danmark, 83, 450.
- Sorte Christians Krog, 342, 346.
- Sortedamsgade, 551.
- Sorø, 176.
- Sorø Akademi, 232, 462.
- Sorø Akademis orgel, 462.
- Sorø kirke, 71, 156.
- Spanien, 256.
- Sparkiær, Agnes Cathrine, f. Lindemann, 81.
- Sparkiær, Christen Andersen, kantor, skolemester, 76.
- Sparkiær, Peder Poulsen, organist, 75—78, 80—83, 450.
- Speer, C. F., orgelbygger, 459, 461, 464, 477.
- Spiers, Maria, teaterdirektrice, 553.
- Spierske Teaterselskab, 553.
- Spindehuset, 378.
- Sporvejenes værksted på Enghavevej, 260.
- Sprengtporten, Joh. Wilh. von, svensk ambassadør, baron, 241.
- Stabell, Nicolai, assessor i Hof- og Stadsretten, 475.
- Stadens jorder, 326.
- Stadil s., Hind h., 198.
- Stadsarkitektens direktorat, 587.
- Stadsarkivet, tidl. Rådhusarkivet, 317, 355, 359, 360—63, 366—68, 587.
- Stadsbygmesterens direktorat, 271.
- Stadsgartnerens kontor, 587.
- Stadsgraven, 310, 312, 577—78.

- Stadsingeniørens direktorat,
271, 587.
- Stadsingeniørens kontor, 102.
- Stadskonduktørens direktorat,
587.
- Stadsmusikanter, 62, 70—71, 450,
465—67, 469.
- v. Staffeldt, Otto Diderich, amt-
mand, kammerherre, 232.
- Staldmestergården, 619.
- Stalin, Josef, russisk statsmand,
300.
- Stamm, Ivan, politidirektør, 294.
- Stampesgade, 580.
- Starkoddergaard, Tjørnelunde,
501.
- Starup, Imm., orgelbygger, 92.
- Statens Museum for Kunst,
19, 31.
- Statsbankerotten 1813, 86.
- Statsfanger i Kastelet, 375, 409.
- Steenwinckel, Hans van, gene-
ralbygmester, billedhugger,
155.
- della Stella, Giovanna, g. Loca-
telli, italiensk operasanger-
inde, 3, 10, 12, 15.
- Stephensen, Hakon, chefredak-
tør, 272.
- Stephensen, Ida, f. Holm, 576.
- Stephensen, Knud Hensch, kon-
servator, zoolog, 576.
- Stettin, 420.
- Sthyr, Jørgen, museumsinspek-
tør, kunsthistoriker, 264.
- Stibolt, Ernst Vilhelm, fabrik-
mester, kommandørkaptajn,
201.
- Stibolt, Thomas Christian, kom-
mandant, 180—81.
- Stieglitz, Charlotte Amalie,
f. Brockdorff, 189—90.
- Stilling, H. C., arkitekt, 578.
- Stjernestok, 299.
- Stockholm, 22, 33, 239—41, 324,
571—72.
- Stockholms Stadsmuseum, 571.
- Stockholmsgade, 282.
- Stokhuset, 233, 266, 384, 387—88,
390, 393, 395, 413.
- Stokhuset, Kastelet, 375, 379.
- Stokhusgade, hj. af Østervold-
gade, 371.
- Stokkene i Kastelet, 277, 290,
308—10.
- Stolle, Jacobine, operasanger-
inde, 33.
- Stolpenberg, L. H., organist, 469.
- Storaker, Johan Theodor, norsk
lærer, folkemindesamler, 532.
- Storch, F., cand. jur., 588.
- Storch, Oscar, ingeniør, 588.
- Storck, H., arkitekt, 625.
- Store Bededagsaften, 591.
- Store Bælt, 280.
- Store Heddinge, 576.
- Store Helliggeiststræde, 43, 52.
- Store Kannikestræde, 73, 595—
96.
- Store Kongensgade, 7, 16, 28,
158, 330, 341, 573, 592.
- Store Kongensgade, hj. af Told-
bodvej, 573.
- Store Kongensgade nr. 30, 540.
- Store Kongensgade nr. 38,
537, 540.
- Store Magleby, 198.
- Store Vibenshus, 135.
- Stormen paa København 1659,
57, 60, 597.
- Stormgade, 271, 580—81, 597.
- Storp, Andreas, brygger, borg-
mester, 185.

- Storp, Anna Elisabeth, g. Battier, 185.
- Storp, Frederikke Sophie, f. Battier, 185.
- Strandboulevarden, 582.
- Stranden, 582, 597.
- Stranden, hj. af Boldhusgade, 84.
- Strandgade, 329.
- Strand kvarter, 318.
- Strandpromenaden, 582.
- Strandvejen, nu Østerbrogade, 581.
- Struensee, Johann Friedrich, greve, minister, 270, 590.
- Stubenrauch, Gottlieb Lebrecht von, kaptajn, 233.
- Studenter, 70—71, 484.
- Studiegården, 575, 595.
- Studiestræde, 300, 541, 583.
- Stuffe (Hadeler), Ingeborg, g. m. Oluf Jacobsen, 325.
- Stuttgart, 22.
- Stæhr-Olsen, Frits, maler, 573—74.
- Suhm, P. F., historiker, 233.
- Sundbo, Arne, borgmester, 135.
- Sundell, svensk oberst, 280.
- Sundpark Skolen, 260.
- Surbek, Anna Simonsdatter, g. m. Mikkel Vibe, 327, 331, 335.
- Surbek, Maren Simonsdatter, g. 1° m. Hans Pedersen, 2° m. Henrik Berner, 327—28.
- Surbek, Margrete, g. 1° m. Marcus Hess, 2° m. Iver Poulsen, 321, 323, 327, 333—34.
- Surbek, Simon, d. y., borgmester, 327—28, 331, 334—35, 337—39.
- Surbek, Simon, d. æ., borgmester, 321, 323, 327, 333, 337.
- Svabsted, Slesvig, 439.
- Svane, Hans, biskop, 53.
- Svanestok, 277, 285, 306.
- Svendeforeninger, 100.
- Svendsen, Anton, koncertmester, violinist, 623.
- Svendsen, Laurits, kommunitetshusmand, 484—90, 493, 495, 498.
- Svenske gesandtskab, 323.
- Svenske kirke, Den, 294.
- Svenskekrigen 1658—60, 332.
- Sverige, 65, 182, 185, 198—99, 206, 213, 228, 240—41, 243, 450.
- Sværtegade nr. 3, 587.
- Sygeforsikring, 100, 104.
- Sylvester (Sølfester), Markus, foged, 606—18.
- Syvårskrig 1563—70, den nordiske, 322—24.
- Sæbygaards amt, 560.
- Søderberg, Edvard, forfatter, 532.
- Søetaten, 201, 211—12, 225.
- Sørne, 165.
- Søgaden, 165.
- Søkadetakademiet, 224—25.
- Søllerød, 520.
- Sølvgade, 342, 347, 383.
- Søncksen, Lorentz, organist, 81—82.
- Sønderborg, 272.
- Sønderjylland, 298.
- Søndermarken, 598.
- Søndre birk, 578.
- Sørensen, Axel, overlærer, forfatter, 515.
- Sørensen, H. P., overborgmester, 271.
- Sørensen, Jørgen, vognhenter, 601—03.

- Sørensen, Matthias, klokker, 64.
 Sørensen, Niels, tolder i Norge, 329.
 Sørensen, Peder, professor, læge, 326, 329.
 Sørensen, Th., læge, socialstatistiker, 98.
- Tagliavini, Rosa, italiensk operasangerinde, 42.
 Tagpaparbejdernes fagforening, 270.
 Tausen, Hans, biskop, 325.
 Teatermuseet, 516, 553, 620.
 Teaterselskaber, 205.
 Teatret i Bergs Hus, 15, 31.
 Teatret på Charlottenborg, 3—5, 13, 15, 30, 32.
 Teatret i Lille Giethus, 15.
 Teatret i Nørregade, 29.
 Teatret i Store Kannikestræde, „Kalkeballen“, 595—96, 600.
 Teatret i Store Kongensgade, 7, 16, 28—29.
 Telefoncentralen i Kastellet, 285.
 Telefonhuset, 575.
 Terry, C. S., historiker, 25.
 Thalbitzer, Holger, læge, 272.
Thaulow, Th., oberstløjtnant, 141—44.
 Therkelsen, Laurids, tårngemmer, 603—05.
 Thessen, Carl Frederik, instruktør, skuespiller, 234—35.
 de Thestrup, Frands, landsdommer, 210.
 Thide, Mikkell, bager, 607—09.
 Thiel, Chr. Jørgen, snedker, 32.
 Thiele, Herman, kobberstikker, se rettelserne.
 Thiele, Ida Holten, g. Wilde, 593.
- Thiele, Johan Rudolph, bogtrykker, 41 (se rettelserne).
 Thiele, Just Mathias, bibliotekar, forfatter, 593, 600.
 Thiello, Carl August, organist, skuespildirektør, 15—16, 21, 451.
 Thisted, 534, 567.
 Thisted kirke, 478.
 Thomsen, Albert, overlærer, byhistoriker, 490.
 Thorsen, inspektør, 588.
 Thorvaldsen, Bertel, billedhugger, 592, 600.
 Thorvaldsens grav, 591.
 Thorvaldsens Museum, 590, 600.
 Thott, Otto, gehejmestatsminister, bogsamler, 235.
 Thotts Palæ, 235.
 de Thurah, Laurids, generalbygmester, 1, 146, 360, 363—66.
 Thurahs Danske Vitruvius, 1, 146, 422, 424, 584.
 Thuresen, Frederik, stadshauptmand, 262, 333, 335.
 Thuresen, Herman, rådmand, 333, 335, 337.
 Thyge, Peder, 607—09.
 Thüringen, 62.
 Tiber, 34, 40.
 Tibullus, Albius, romersk digter, 33.
 Tidsskrift for Kunstindustri, 146—47.
 Tietgensgade, 578.
 Tietgensgade, hj. af Colbjørnsensgade, 578.
 Tiggeri, 178, 378, 380—81.
 Tillitze, Johannes, maler, 270.
 Timm, kleinsmed, 345.
 Titley, Walter, engelsk gesandt, 30.

- Tivoli, 23, 299, 308, 577—78, 598.
 Tjenestekarle, 372.
 Tjørnelunde, Finderup s., Løve h., 482—570.
 Tjørnelundes Kommunitetsgård nr. 14, senere: Weiberggaard, nu: Vejbjerggård, se Kommunitetsgård nr. 14 i Tjørnelunde.
Tobiesen, Fr., overlæge, 245—50.
 Tode, Johann Clemens, læge, forfatter, 253.
 Todsén, Marius Høyer, kammerkopist, 236.
 Toldboden, 237, 277, 383, 594.
 Toldbodvej, 282, 573.
 Toldbodvej, hj. af Store Kongensgade, 573.
 Toldbodvej nr. 24, 282.
 Toldkammeret, 448.
 Told- og konsumptionsvæsenet, 506.
 Toldvagter, 281.
 Toldvæsenet, 194, 587.
 Tomsgaard, J. M., glarmester, 270.
 Toogtredivé mænd, De, 600.
 Top, Anna Sophie, g. Nissen, 232.
 Top, Hans Pedersen, etatsråd, 232.
 Top, Maria Dorothea, f. Brüggemann, 232.
 Tordenskiold, Peter, viceadmiral, 236—38.
 Tordenskjoldsgade, 592.
 Torelli, Rosa, f. Costa, italiensk operasangerinde, 3, 29.
 Torsted, Anne Kirstine Christensdatter, g. Kiilerich, 567.
 Trankebar, 153, 235.
 Travendahl amt, 232.
 Trelund, Find Nielsen, købmand, borgmester, 328, 335—37.
 Treårskrigen 1848—50, 521, 536.
 Trianglen, 165, 270, 581.
 Trier, Adolph Meyer, grosserer, 483, 509, 518, 520, 522—23.
 Trier, Herman, rigsdagsmand, formand for Borgerrepræsentationen, 482—83, 509, 517, 535, 544.
 Trier, Sophie, f. Bing, 483, 509, 517, 531.
 Trinitatis fattigskole, 88.
 Trinitatis Kirke, 52—96, 424, 433.
 Trinitatis Kirkegård, 43.
 Trinitatis Kirkes Assistentkirkegård, 52.
 Trinitatis Kirkes organister, 53—96.
 Trinitatis Kirkes orgler, 53—96, 424—26, 433.
 Trinitatis Kirkes Våninger, 70.
 Trinitatis sogn, 76, 88.
 Trolholm, nu Holsteinborg, V. Flakkebjerg h., 601.
 Trolle, Harald, maler, 581.
 Trolle, Niels, statholder i Norge, rigsviceadmiral, 601—03, 605, 609.
 Tronchin, fransk læge, 253.
 Træarbejdere, 104.
 Træden s., Tyrsting h., 190.
 Tuborgs bryggerier, 272, 622.
 Tugthusporten, 73.
 Tugt-, Rasp- og Forbedringshuset på Christianshavn, 395, 398, 409, 591.
 Tune herred, 602.
 Tunge, Laurids Mikkelsen, rådmann, 332, 336—37.

- Turcotti, Giustina, italiensk operasangerinde, 10—12, 15, 21.
- Turin, 38.
- Tutein, W. A., grosserer, 121.
- Tværvangen, 588.
- Tyendekommissionen 1906, 497.
- Tyrkiet, 181.
- Tysk operaselskab, 16.
- Tysk skuespillertrup, 7.
- Tyske Kancelli, 327.
- Tyske skole, Den, 575.
- Tyskere bosiddende i Kbh., 296—97.
- Tyskland, 1—2, 8, 58, 65, 204, 213, 228—29, 275, 284, 294, 298, 300, 310, 358, 418.
- Tøjhuset, 151—52, 155.
- Tøjhusmuseet, 585—86.
- Tømmerpladsvej, nu Reventlowsgade, 580.
- Tønder, 286.
- Tønder, Michael Christian, vice-admiral, 237.
- Tønning s., Tyrsting h., 190.
- Tønsberg, Norge, 272.
- U**dlændinge, 382, 389.
- Udstilling, Den britiske, 1948, 272.
- Udstillinger, Bymuseets svenske, 572.
- Uldall, Peter, generalfiskal, 202, 216.
- Ulfeldts gård, 596.
- Ulfeldtsplads, se Gråbrødretorv.
- Ulfeldtsplads matr. nr. 114 A, se Gråbrødretorv nr. 6, 505.
- Ulfeldts skamstøtte, 596.
- Understøttelsesforeninger, 100, 109, 111, 118.
- Undervisningsministeriet, 619.
- Ungersdatter, Kirsten, g. Hansen, 490—92, 496, 560.
- Ungersen, Herman, tjenestekarl, 499, 564.
- Ungersen, Karen, f. Jensdatter, 500, 503, 565.
- Ungersen, Mads, fæstebonde, 492, 499—503, 564.
- Uniformer, civile københavnske, 587.
- Universitet, Københavns, 36, 48, 61, 64, 66, 75, 177, 179—80, 183, 187, 190, 195—98, 200, 235, 261, 424, 484, 595.
- Universitetsannekset, 575.
- Universitetsbiblioteket på Rundetårn, 173.
- Universitetsprofessorer, 484.
- Upsala, 65.
- Ural, 313.
- Urberg, Iver Hesselberg, skuespiller, 238—39.
- Urup, Axel, general, rigsråd, 341.
- Utterslev (Mule), Claus Pedersen, præst, 434, 438.
- Utterslev Mark, 137—38.
- Uttini, Francesco, kapelmester, 33, 36, 39.
- Utzon-Franck, Einar, professor, billedhugger, 586.
- W**agner, Caroline, g. 1° Marer, 2° Oltmann, 539, 568.
- V**agter, Kastellet, 397—99, 406—13.
- Vagtparaden, 89, 593.
- Vajsenhuset, Købmagergade nr. 44, 514.
- Vajsenhuset på Nytorv, 187.
- Vajsenhusets kirke, 84.
- Valby, 373, 611.

- Valbyholm, aldersrentebolig, 260.
- Valby Langgade, 584.
- Valdemargaard, Tjørnelunde, 501.
- Valkendorfs-gade, 52.
- Walter, Caroline Frederikke, f. Halle, g. 2° Müller, skuespillerinde, operasangerinde, 239—43.
- Walter, Thomas Christian, guvernementssekretær, 239.
- Wandall, Peder Topp, bibliotekar, forfatter, 18.
- Wandel, Gunnar, antikvarboghandler, 588.
- Vandforsyningen, 583.
- Vandkunsten, 161.
- Vandmølletårnet, 270.
- Vandrende i Vestervoldgade, 271.
- Vangeled, Hans, bonde i Rødkilde, 390.
- Vanghuset, 618.
- Wanscher, Nanna, g. Videbech, 514—15.
- Wanscher, Vilhelm, professor, kunsthistoriker, 155—56.
- Vartov i Farvergade—Løngangsstræde, 138, 270—71, 594, 597.
- Vartov ved Trianglen, 162.
- Vartovs gårde, 136.
- Webers Hotel, 579.
- Ved Stranden nr. 18, 540.
- Vedbygaards birk, 560.
- Vedel, Morten, 438.
- Weiberggaard, tidligere Tjørnelundes Kommunitetsgård nr. 14, nu Vejbjerggård, 501, 503.
- Weis, A. P., departementschef, 619—26.
- Vejbjerggård, før Weiberggaard, tidligere Kommunitetsgård nr. 14 i Tjørnelunde, 501, 503.
- Vejerboden ved Børsen, 270.
- Wellander, Johan, svensk forfatter, 33.
- Venedig, 1, 6—8, 10, 23—24, 38.
- Venturini, Maria, italiensk operasangerinde, 33.
- Wenusinus, Jonas Jacobsen, præst, 323.
- Vermundsgade, 582.
- Werner, Francesco, operasanger, 21.
- Werner, Johannes, overretssagfører, forfatter, 147.
- Wernicke, Israel Gottlieb, kapelmester, 214—15.
- Versailles, 368.
- Wessel, Anna Cathrine, f. Bukier, 243.
- Wessel, Johan Herman, digter, 18, 172, 243—44.
- Wessel, Jonas, overretsprokurator, 244.
- „Wessels Hus“ på Gråbrødretorv, 505.
- Westend, missionshotel, 580.
- Vesterbro, 300, 532, 541, 578, 580, 582.
- Vesterbrogade, 330, 578—80, 598.
- Vesterbrogade, hj. af Vester Farimagsgade, 270.
- Vesterbrogade nr. 13, 580.
- Vesterbrogade nr. 110, 573.
- Vesterbros Passage, 578.
- Vester Egede s., Tybjerg h., 569.
- Vester Farimagsgade, hj. af Vesterbrogade, 270.
- Vester kvarter, 318.
- Vesterport, den første, ved Vestergade, 157, 323, 330, 607—08.

- Vesterport, den anden, ved nuv.
Frederiksberggade, 505, 577—
79, 582—86, 597.
- Vestervold, 271, 597.
- Vester Voldgade, 271, 573, 597.
- Vestindien, Dansk, 169, 172, 187,
220, 222.
- Vestindisk guineiske Rente- og
Generaltoldkammer, 169.
- Vestindiske tropper, 187.
- Vestre Boulevard, 582, 621.
- Vestre Fængsel, 292.
- Weyse, C. E. F., organist,
komponist, 86, 478.
- Weyse, Charlotte Cathrine,
g. Lütken, 187.
- Whistling: Handbuch der musi-
kalischen Literatur, 90.
- Vibe, Anne, g. 1° m. Peder Va-
lentins Kniphof, 2° m. Pe-
der Carlsen, 327, 337—39.
- Vibe, Christen, købmand, 327—
28, 339.
- Vibe, Jens, rådmænd, 327—28,
334.
- Vibe, Karen, g. m. Jørgen Jensen
Braad, 327, 335, 337—338.
- Vibe, Margrete, g. m. Thomas
Lorck, 328, 331, 334, 337—38.
- Vibe, Mette, g. m. Mads Jensen
Medelfar, 331.
- Vibe, Mikkil, borgmester, 327—
31, 334—38.
- Vibe, Peder, resident, rente-
mester, 331.
- Vibenshus, Store, 133—34, 136,
140.
- Wich, Cyrill von, gesandt, 27.
- Videbech, Nanna, f. Wanscher,
514—15.
- Videnskabernes Selskab, 621.
- Viderø, Finn, organist, 92.
- Wien, 19—20, 23—24, 204.
- Vignati, Giuseppe, italiensk
komponist, 6.
- Wilde, Ida, f. Holten Thiele,
593.
- Villadsen, Peder, rådmænd, 320.
- Willemoesgade nr. 87, 588.
- Willerslev, R., mag. art., histori-
ker, 97—132.
- Villumsen, Niels, rådmænd, 332,
335.
- Villumsen, Peder, fra Buddinge,
138—40.
- Vimmelskiftet, 52, 508, 597.
- Vimmelskiftet, nr. 38, 520.
- Winchelman, Magdalene, g. m.
Werner Klouman den ældre,
163, 166.
- Vinci, Leonardo, italiensk kom-
ponist, 7, 21.
- Wind, Niels, lensmand, 614.
- Winding, Poul, professor, høje-
steretsassessor, 64, 73.
- Vingårdsstræde, 434.
- Winke, Boyle, g. 1° m. Bertel
Kniphof, 2° m. Jens Pedersen
Kammersvend, 321.
- Winterfeldt, Jørgen Balthazar,
admiral, 224.
- Winther, Knud, generalkrigs-
kommissær, 211—12.
- Wintmølle, Jens, oversætter,
kgl. fuldmægtig, 18.
- Visby, C. H., præst, 402—03, 405,
576.
- Visekællinger, 221—22.
- Vitruvius, Den danske, 1, 146,
422, 424, 584.
- Wittenberg, 228.
- Vittighedspressen, 270.
- Vivaldi, Antonio, italiensk
komponist, 7—8.

- Voergaard, Voer s., Dronninglund h., 235.
- Vogelius, F., overlæge, 556.
- Vogelius, Marie, f. Schneider, 556.
- Vogelius, Peter August, brygger, cand. pharm., 556.
- Vognmagergade, 270.
- Voland, slotsforvalter, 4.
- Voldene, 136, 239, 505, 546, 577, 581.
- Wolff, Odin Henrik, general-lottoadministrator, 194.
- Voltmar, Anna Margrethe, 82.
- Voltmar, Hermann Fr., hofviolon, 82.
- Voltmar, Johan, hoboist, 82.
- Vordingborg, 402.
- Vor Frelsers Kirke, 203, 442, 444, 448, 468—73, 476—77, 576.
- Vor Frelsers Kirkes fattigkirkegård, 576.
- Vor Frelsers Kirkes organister, 444, 468—71, 476—77.
- Vor Frelsers Kirkes orgel, 442.
- Vor Frue Kirke, 56—57, 59, 67—68, 73, 86, 188, 424, 427, 434, 442, 448—49, 457, 476, 478, 595, 600.
- Vor Frue Kirkes latinske skole, 450.
- Vor Frue Kirkes organister, 427, 434, 476, 478.
- Vor Frue Kirkes orgel, 424, 442.
- Vor Frue Skole, 70.
- Wuchters, Abraham, maler, 261, 264—65.
- Württembergisches Haus- und Staatsarchiv, Kgl., 22.
- Vægttere, 226, 375.
- Værnepligtsloven af 12. febr. 1849, 522.
- Wældike, Marcus, professor, teolog, 490.
- Våbenbroderselskab, 104.
- Zachariasen (Skåning) Peder, fra Brønshøj, 136, 138, 140.
- Zahlkammeret, 435.
- Zanelli, G. Pasolini, forfatter, 35.
- Zanetti, Girolamo, 10.
- Zeno, Apostolo, italiensk forfatter, 12, 39, 41—42.
- Zeuthen, L., overretssagfører, 623—24, 626.
- Zielcke, H. H., fløjtenist, 454.
- Zigetti, underofficer, 514—15.
- Zoologisk Have, 272, 576.
- Zoologisk Museum, 576.
- Zuber, F. J., tømremester, 3.
- Ølstykke herred, 602.
- Øresund, 60, 582, 594.
- Ørn, Jacob, vicekapelmester, 433.
- Ørsted, H. C., professor, fysiker, 595.
- Ørstedes statue, H. C., 595, 600.
- Ørstedsparken, 595.
- Ørstedes Vej nr. 11 B., H. C., 588.
- Østerbro, 573, 581—82.
- Østerbrogade, 581.
- Østergade, 596.
- Østergaard, kancelliråd, 585.
- Øster kvarter, 318.
- Østerlars, Bornholm, 180.
- Østerportene, 161—63, 165, 323, 330, 505, 582, 592.
- Østerport station, 281.
- Østervold, 165.

- Østervoldgade, hj. af Stokhus-
gade 371.
Østre Anlæg, 625.
Østrig, 207.
- Åbenrå, 52, 478.
Aagaard, C. F., maler, 582.
Aagaard, Fanny, fru, 582.
Aakjær, Jeppe, forfatter, 497.
- Ålborg, 62.
Ålborg amt, 98.
Åndssvageanstalt, Østifternes,
598.
Århus, 62, 133, 159, 177, 210,
260—61, 264, 554, 570.
Århus Domkirke, 159, 264.
Århus stift, 190.
Ars (Århus), 133.
-

RETTELSER

- S. 17, l. 15: Tidligere havde salen været, læs: Senere blev salen.
- S. 36, l. 3: Baldasare, læs: Baldassare.
- S. 41, l. 11: Oplysningen er næppe korrekt. J. R. Thiele købte først trykkeri 1770. På „Ciro“s titelblad står: I. H. Thiele sculps; det kan måske være kobberstikkeren Johan Herman T., som nævnes i Weilbachs Nyt dansk Kunstnerlexikon, II, 447.
- S. 56, l. 17—19: Teksten lyder: Hvad hans lejehus var anlangende, derom haver han med den dannekvinde Kirsten Sal. M. Seurens, at handle.
- S. 191, l. 6 f. n.: 1801, læs: 1802.
- S. 232, l. 8 f. n.: 1764, læs: 1762.
- S. 254, l. 19: smaaborgelige, læs: smaaborgerlige.
- S. 264, l. 6 og 1 f. n.: Styhr, læs: Sthyr.
- S. 328, l. 11 og s. 331, l. 14 f. n.: Pedersdatter, læs: Hansdatter.
- S. 390, l. 4 f. n.: Maxmilian, læs Maximilian.
- S. 414, note 34: 858, læs: 856.
- S. 442, l. 21—22: Elisabeth, læs: Sophie Hedevig.
- S. 499, l. 8 f. n.: Botanikeren C. F. Hornemann og Teologen, læs: Teologerne C. F. Hornemann og.
- S. 554, l. 5 f. n.: *upperten*, læs: *upper ten*.
- S. 560, l. 12 f. n.: over Sæbygaard, Dragsholm, læs: over Kalundborg, Sæbygaards, Dragsholms.
- S. 563, l. 2 f. n.: Gundestved, læs Gundetved.
- S. 568, note 92, l. 1: 1785, læs: 1758.
- S. 587, l. 14—15: Kronprinsessegade, læs: Kronprinsensgade.
- S. 594, l. 5: Toldboden lå ved Slotsholmen.
- S. 594, l. 14: i samme eventyr, udgår.
- S. 598, l. 8—9: hvortil Bedstemoder i „Et Stykke Perlesnor“ ankom fra sin rejse gennem Sjælland, læs: der omtales i „Et Stykke Perlesnor“.

